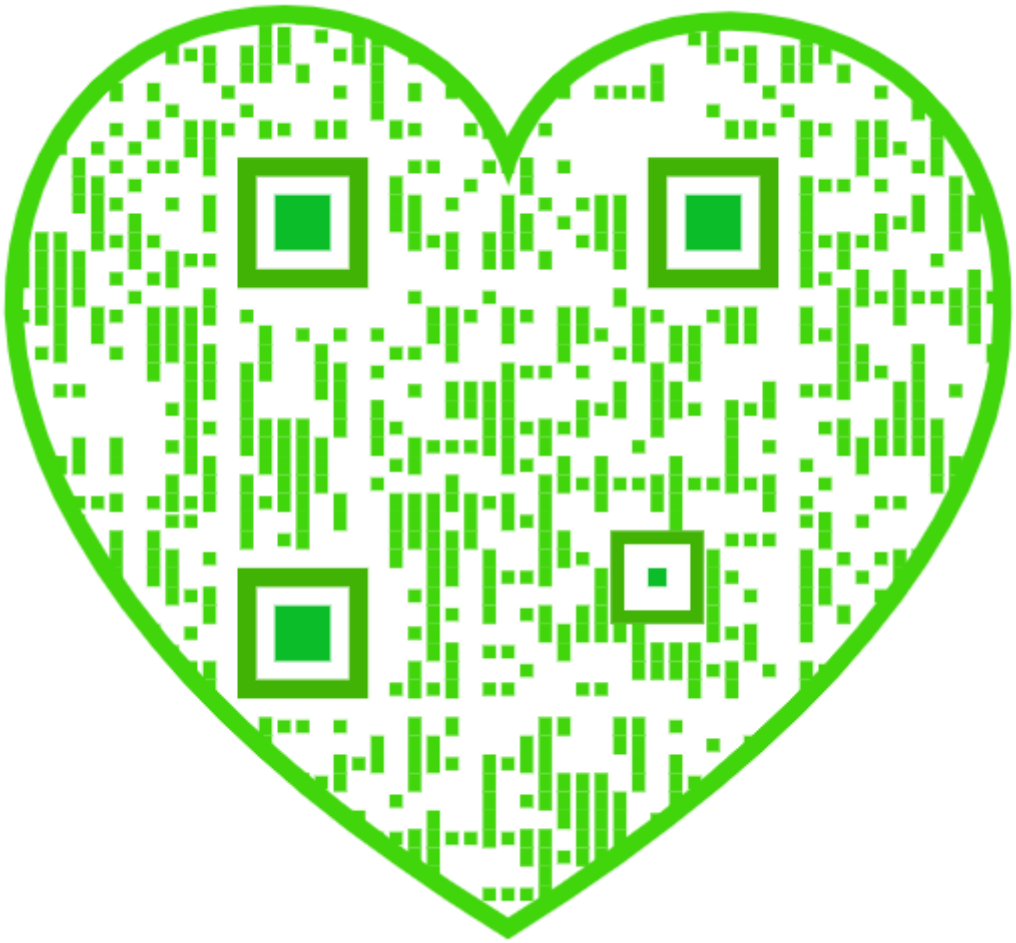

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG
MAANDSCHRIFT.

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG MAANDSCHRIFT.

HONDERD-ACHT-EN-TWINTIGSTE DEEL.

1905.

Multum facit qui rem bene facit. Bene facit qui communitati magis quam suae voluntati servit. *De imit. Chri.* L. I, C. XV, 25. *(Onze Wachter.)*

Vindicamus hereditatem patrum nostrorum. I Mach. XV, 34.

(De Katholiek.)

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benediede
En hine Aertsche Biscop wiede.

MELIS STOKE.

J. W. VAN LEEUWEN
LEIDEN (Hoogewoerd 89) * CIↃDCDV * WED. J. R. VAN ROSSUM
UTRECHT

INHOUD VAN HET
HONDERD ACHT-EN-TWINTIGSTE DEEL.

(NB. In deze inhoudsopgave zijn de dichtstukken met een * gemerkt).

Bladz.

De Se'ôl in de Psalmen. Een studie over het hiernamaals der Hebreeuwen 1
Dr. E. DRIESSEN, Carm.

F. W. Weber. V. *(Vervolg en slot van Dl. CXXVI, bl. 458 vv.)*. 11
fr. E. J. JANSEN, O. P.

Tweeërlei weg. Tweede bedrijf. *(Vervolg en slot van Dl. CXXVII, bl. 464 vv.)*. 25
LEO BAATEN.

***Lentelied. — *Schoolgangertje. — *Lied. — *Veldkruis** . 48
FELIX RUTTEN.

***Zomerhitte**. 52
S. L. BRAUN, O. P.

Nog eenige uitlanders in onze tuinen en parken 85
A. HAANS.

Het karakter der gregoriaansche melodieën 105
C. P. M. v. ERVEN DORENS, Pr.

Twee belangrijke jaren uit onze vaderlandsche geschiedenis, 1576 en 1577. Proeve van historische critiek.
I. 118
II. 221
III. 337
IV. 411
Dr. A. HABETS, Archivaris.

Bladz.

Werkloozenverzekering 136
J. W. RATTÉ.

De middelnederlandsche handschriften over het leven van Sint Franciscus en zijn eerste gezellen 151
P. fr. B. KRUITWAGEN, O. F. M.

Een woord van verweer 192
Jhr. Dr. VAN DER WYCK.

Antwoord van den schrijver 194
J. D. J. AENGENENT.

*) **Weest, verzen, schoon als prinsen en satrapen"** 195
FELIX RUTTEN.

***Contemplatie** 196
Fr. M. VREESWYK, O. F. M.

Over beginselen van plastieke kunst naar aanleiding eener tentoonstelling 244
CH. N. J. MEYSING PR.

Onze Hollandsche Bijbelvertaling 261
J. VAN DEN DRIES.

Uit de kleinere ascetische geschriften van Thomas a Kempis 276
D. A. BRINKERINK.

*) **Wat baat het den mensch"** 291
Fr. M. VREESWYK, O. F. M.

De Messianische Psalmen.
I. Psalm II 317
II. Psalm XV. (Hebreeuwsch XVI) 397
F. J. P. G. VAN ETTEN, O. E. S. A.

Het verband tusschen den gas- en den vloeistof-toestand.
I. De verdunde gas-toestand. 357
Dr. W. H. KEESOM.

Xenia 374

Bladz.

*Najaarsregen 382
H. KNIPPENBERG.

Drieërlei neutraliteit 433
G. M. A. JANSEN,
Dir. R. K. Kweekschool.

*Weêrzien 449
FELIX RUTTEN.

*Afvaart van Venetië 450
fr. E. VAN KROONENBURG, O. F. M.

*Verrukking 452
fr. M. VREESWYK, O. F. M.

*Levensbangheid 454
H. KNIPPENBERG.

LETTERKUNDIGE KRONIEK.

Bladz.

IV. *Het Jaarboekje van* JOS. ALBERDINGH THYM A. D. 1905 . . 197

V. *Kleengedichtjes van* GUIDO GEZELLE 455
A. M. J. I. BINNEWIERTZ.

NIEUWE UITGAVEN.

Bladz.

JOSEPH HONTHEIM, *Das Buch Job als strophisches Kunstwerk* (*Bibl. Stud.* IX, 1—3). — B. ALBERTI MAGNI, *Commentarii in Job* 53
Fr. A. PEETERS, O. F. M.

L. JANSSENS, *Summa theologica.* IV: *Tract. de Deo Creatore et Angelis* 58
G. v. NOORT.

H. J. NIX, *Cultus SS. Cordis Jesu et purissimi Cordis B. V. M.* 60
G. v. N.

THOMAE HEMERKEN A KEMPIS *Sermones ad Novitios, Vita Lidewigis Virginis* 61
C. NUIJEN.

Bladz.

U. COPPENS, *Strijd om de Heilige Plaatsen* 65
N.

JAN KALF, *Iconographie der R. K. Parochiekerk St. Anna te Breda* 66
L. J. BOOGMANS.

Apologetische Vereeniging »Petrus Canisius". — Serie »Geloof en Wetenschap" 69
J. RUIJTER, Pr.

HERDERS *Konversations-Lexikon* 71
A. M. C. v. C.

D. RYCUS, *St. Paulus dagbladschrijver* 75
A. J. OOSTDAM.

H. J. H. RUSCHEBLATT, *Jezus' liefde in het H. Sacrament ons betoond.* 205
F. I. H. JANSEN, O. S. A.

V. A. SPRENGERS, *De Heiligen en de sociale quaestie* 207
J. D. J. AENGENENT.

S. SCHIFFINI, *Tractatus de virtutibus infusis* 208
G. v. N.

J. REUTER, *Neo-Confessarius* 209
H. J. W. HOOSEMANS.

COMTE MARTINET, *Léopold I et l'intervention française en 1831.* 211
H. J. C. HAVER.

Herder's Bilderatlas zur Kunstgeschichte: Erster Theil. 218
L. J. BOOGMANS.

G. v. NOORT, *Tractatus de Sacramentis* 292
P. fr. TH. v. HOOGSTRATEN.

Mrs. HUMPHREY WARD, *The marriage of William Ashe* 308
M. S.

Dr. J. LOENEN, *Oude tooverij en modern bijgeloof* 313
Dr. JOS. SCHRIJNEN.

In huis en op reis.
No. 1—4 314
No. 5—9 482
M. S.

Bladz.

Die Streit um die Echtheit des Grabtuches des Herrn in Turin. . 316
C.

Dr. MEINERTZ, *Der Jacobusbrief und sein Verfasser in Schrift und Ueberlieferung*. 383
Fr. R. PEETERS, O. F. M.

A. NORTH COUNTRY CURATE, *Via Dolorosa* 388
M. S.

Almanak van het Missiehuis te Tilburg voor het jaar 1906 . . . 391
J. RUIJTER.

Dr. K. HENKEL, *Der Zweite Brief des Apostelfürsten Petrus*. . . 463
Fr. R. PEETERS, O. F. M.

R. DE KLERK, *Liturgische poëzie* 465
C. NUIJEN.

P. ALBERS, *Handboek der Algemeene Kerkgeschiedenis* 469
G. A. MEYER, O. Pr.

Kard. MANNING, *Het werk van den H. Geest in onze ziel* 474
H. J. C. HAVER, Pr.

J. VAN HEESWIJK, *Meys' Handleiding der Grieksche en Romeinsche Mythologie* 479
P. G. GROENEN.

H. J. DAMEN, *Twee populair-hygiënische voordrachten* 483
C.

KLEINERE MEDEDEELINGEN AAN LEZERS EN SCHRIJVERS.

Een universiteitsprofessor over de scholastieke wijsbegeerte. 79
J. D. J. AENGENENT.

's Menschen plaats in het heelal. 81
C.

Nieuwe beslissing van de Pauselijke Commissie voor Bijbelstudiën. 392
J. VAN DEN DRIES.

Bericht aan onze lezers. 484

DE ŠE'ÔL IN DE PSALMEN.

EEN STUDIE OVER HET HIERNAMAALS DER HEBREEUWEN.

In den allerjongsten tijd kwam het evolutionisme in den godsdienst van het Oude Testament nog al eens ter sprake: een teeken, dat het nog niet opgegeven is. Zoo verscheen niet lang geleden een boek, waarin de schrijver een nuttig werk meent te verrichten door bijbel-exegetische tegenbewijzen aan te voeren tegen het evolutionistisch standpunt der critiek [1]). Deze zoogenaamde hoogere critiek houdt vast aan een primair polydaemonisme [2]), zij verdedigt het bestaan van Jahve als locale godheid op Sinai en in het H. Land, en leert een

---

1) W. Möller, *Die Entwicklung der alttest. Gottesidee in vorexilischer Zeit* (*Beitr. zur Förd. christl. Theol.* VII 3. Gütersloh, 1903). De schrijver trekt in 't bizonder tegen C. Marti te velde.

2) Het primaire polydaemonisme is de naam van den oorspronkelijken Semietischen volksgodsdienst. »De naam *polytheïsme* voor deze religie wordt thans door de meeste onderzoekers minder juist geoordeeld. *Polydaemonisme* is een naam, die beter den godsdienst der nomadische stammen karakteriseert. De verschillende objecten der vereering toch vertoonen geen juist omschreven aard en wezen, zoodat zij op den naam van *goden* geen volle aanspraak kunnen maken. Toch zijn ze ook niet gelijk aan de latere *dsjins,* zooals wij die bij de monotheïstische Arabieren kennen, want hun wordt wel degelijk goddelijk karakter toegeschreven.... Niet het voorwerp zelf wordt als godheid beschouwd, ook niet de afzonderlijke openbaring der goddelijke macht als zoodanig gepersonifiëerd, geen vergoddelijking der natuur, geen natuurgodsdienst is het, wat wij hier aantreffen. Maar dit is het: de in het oog springende gebeurtenissen in de natuur doen vermoeden, dat zich daar een godheid, een daemon openbaart". Aldus Prof. G. Wildeboer, *Jahvedienst en Volksreligie in Israel,* 1898, blz. 21. Vgl. Prof. Marti, *Gesch. der Israel. Religion,* 1897.

ontwikkeling van henotheïsme tot monotheïsme en ethisch monotheïsme. Als een bijdrage tot verdere ontvouwing van een dezer punten der hypercritiek mag gelden, wat een ander schrijft [1]). Bij de landbouwende bevolking van Palestina — zoo heet het daar — werd Jahve allereerst bekend zonder eenige betrekking tot de natuurverschijnselen, vervolgens alleen als Heer van de natuur in Palestina. Eerst na de gevangenschap werd Hij door babylonische invloeden verheven tot Schepper, Leider en El Šadai der geheele wereldorde. Dit hield echter alleen zoolang stand, totdat demiurgen, tusschenwezens, den directen invloed van Jahve terugdrongen.

Hierin is zeker weinig nieuws. Maar het toont in ieder geval, dat het criticisme nog voortleeft; ook al drukte Dr. H. H. Kuyper reeds in October 1903 [2]) het gevoelen uit, dat de school van Wellhausen aan het begin van haar einde was. Evenzoo trachtte onlangs S. I. Curtiss [3]) de critische stelling nog te bewijzen, dat Jahve van een localen en nationalen god tot wereldgod is opgewerkt. Zijn bewijsmateriaal zijn bizondere gevallen en feiten, waarin aan plaatselijke heiligen, zoogenaamde »Ortsheiligen" of personen als voorwerp van cultus, door ongeletterde lieden in Syrië vereerd, langzamerhand goddelijke alomtegenwoordigheid toegeschreven werd.

Wat wonder, zoo wij den geleerden schrijver van *Een Standaardwerk* in dit tijdschrift [4]) voor eenigen tijd den wensch hoorden uiten, dat van katholieke zijde een degelijke »geschiedenis der Oud-Testamentische theologie" spoedig mocht verschijnen! En op een goede verhandeling van de ontwikkeling van het Godsidee in geheel het menschdom en vooral in Israel, ook zelfs in de theologische handboeken van onzen

---

1) J. Matthieu, *Jahwe und die Natur* (*Schweiz. Theol. Zeitschr.* XX, S. 99—115, 129—142).

2) Prof. Dr. H. H. Kuyper, *Evolutie en Revelatie.* Rede uitgesproken op 20 October 1903 bij overdracht van het Rectoraat der Vrije Universiteit.

3) S. I. Curtiss, *The Transformation of the local Divinities into Gods* (*The Biblical World,* XXI, 7—16).

4) Zie *Katholiek,* December 1904, blz. 488—501.

clerus, drong voor een paar jaren reeds aan Prof. de Groot in een recensie op het werk van Dr. P. Mannens. Het groote werk der »détail-studies van de verschillende canonische en ook van eenige apocriefe boeken" moet echter voorafgaan; en juist wijl dit nog niet in voldoende mate is verricht, kan de bedoelde geschiedenis niet ter perse gelegd worden. Overigens kan bij geen katholiek twijfel bestaan, welke hare richting wezen moet.

Terwijl dus de studie der détails ijverig wordt voortgezet, kan het niemand bevreemden, dat men hier en daar vooruit is, elders achter blijft. De groote overvloed van vraagstukken op het gebied van theologie, exegese, geschiedkunde, philologie enz. brengt dit van zelf mede. Daarbij moet steeds voeling gehouden worden met schrijvers van andere, vaak tegenovergestelde richting. En natuurlijk, verschillende ontdekkingen vestigden de aandacht der geleerden telkens op het gevonden nieuws [1]) en trokken hunne attentie af van andere vraagstukken. Dit alles heeft echter ook zijn voordeel. Want men behoeft niet spoedig om een onderwerp verlegen te zitten. Al mag men bij het inzien van een cataloog van bibliographie verbaasd staan over hetgeen er op schriftuur-gebied zoo in één jaar geleverd wordt, nog zeer vele onderwerpen zijn verre van uitgeput, andere nog bijna niet bestudeerd.

Wanneer men dus het dogma van het O. T. in zijn geheel neemt, dan zal men moeilijk kunnen ontkennen, dat de eschatologie een niet weg te cijferen onderdeel daarvan uitmaakt. Verschillende punten zijn reeds besproken. Maar als men volgens de *Revue du Clergé français* [2]) door R. P. in de *Univers Israélite* [3]) een zoo onbepaald antwoord ziet gegeven op de vraag: *Les Israélites croyaient-ils à la vie future?* dan mag hierover nog wel iets meer gezegd worden. Dat antwoord toch luidde ongeveer: aanvankelijk hielden de Israelieten

---

1) Men vergelijke b.v. de »Babel und Bibel"-literatuur naar aanleiding der voordrachten van Delitzsch.

2) 15 Maart 1904.

3) 26 Februari 1904.

vast aan een toekomstig leven; naderhand verwierpen zij alle geloof aan zijn bestaan, om evenwel spoedig tot het oude geloof terug te keeren [1]).

* * *

Met bizondere voorliefde heb ik een stuk eschatologie uit de Psalmen tot voorwerp van mijn onderzoek gekozen. Want al hebben wij de moderne bijbelcritiek nog niet op haar woord te gelooven, wanneer zij bijna alle oudere bijbelboeken des O. V. door meerdere redactoren, die van elkander vele jaren, soms eeuwen, verwijderd zijn, geschreven acht — ditzelfde is toch voor de Psalmen een vaststaand feit. Wel werd door de oude Leeraren der Joden en door zeer vele onder de Vaders als een onbetwistbare waarheid aangenomen, dat alle Psalmen het werk van koning David zijn geweest, misschien met uitzondering van Psalm 89 aan Moses toegeschreven. Men moet echter niet uit het oog verliezen, dat de Vaders meer bedacht waren, voor hun toehoorders en lezers de door God geïnspireerde boeken van de ontzaggelijke litteratuur der apocriefe te onderscheiden en de ware levenswijsheid volgens de lessen der H. Schrift bloot te leggen.

Die meening geldt echter reeds lang voor weerlegd; zoodat met de meest algemeene instemming, ook van de meer vasthoudende exegeten, de Psalmen voor een werk van verschillende tijden en schrijvers gehouden worden. Overigens wanneer men met grond mag aannemen, dat de oudste traditie aangaande de schrijvers der Psalmen in de aan het hoofd geplaatste opschriften is vastgelegd — ongetwijfeld in een tijdperk voor-

---

[1]) Uit niets blijkt, dat het vermelde antwoord zou kunnen slaan op de Israelieten van af onze jaartelling. Toch wil ik hier bemerken, dat er in de dagen van Christus tot en met het einde der eerste eeuw een waarachtig geloof aan het toekomstig leven, bepaaldelijk wat betreft de eeuwige straffen der boozen, bij de Joden bestond. In de tweede eeuw werd daaraan getwijfeld, maar men is vervolgens tot het oude geloof teruggekeerd.

afgaande aan de vertaling der LXX — dan wordt daarin reeds aan het idee van het algemeene auteurschap van David verzaakt. De Hebreeuwsche tekst schrijft slechts 73 Psalmen volgens de opschriften aan David toe. Sedert enkele jaren hebben echter de critici — o. a. T. K. Cheyne (*The origin of the Psalter*, 1891 en in 2de ed. 1903), B. Stade (*Gesch. d. V. Israels*, 1889), F. Baethgen (*Die Psalmen*, 1897 en in 3de ed. 1903), B. Duhm (*Die Psalmen erklärt*, 1899) — met groot gebaar de hypothese voorgedragen, dat er òf geen enkele Psalm òf maar één (n.l. Psalm 17, hebr. 18) van David en zijn tijd afkomstig is. En S. Minocchi zegt in de *Studi religiosi* (in afzonderlijken afdruk van 1904 verkrijgbaar als *Storia dei Salmi*) met volle overtuiging die meening aan te hangen. De voornaamste reden is, dat de David der geschiedenis niet beantwoordt aan den David der Psalmen: m. a. w. dat de godsdienstige ontwikkeling van David en van Israel lang na hem niet de hoogte van de Godsleer der Psalmen bereikt heeft.

Te gelegener tijd hoop ik in dit tijdschrift de vraag naar het auteurschap der Psalmen breedvoerig te behandelen. Voor het oogenblik zij het genoeg te constateeren, dat de stelling der critici nog niet meer is dan een hypothese en dat de Psalmen, welke in deze détail-studie in aanmerking komen, loopen over een tijdvak vanaf David tot Esdras, d. i. van ruim 6 eeuwen. Voor ons doel is derhalve aan de studie der Psalmen een tweevoudig voordeel verbonden. Vooreerst om de lange tijdruimte, welke een aanzienlijk deel der geschiedenis van Israel omvat. Ten tweede om de gewichtige gebeurtenissen van dien tijd, welke niet hebben nagelaten, vooral ook op godsdienstig gebied, een ontzaggelijken invloed uit te oefenen.

Aan de hand der historische critiek valt het niet moeilijk ons dien invloed voor te stellen. In het tijdvak der Rechters vinden wij de stammen Israels onder elkaar zeer verdeeld. Koning Saul heeft wel een zekere mate van eenheid geschapen, doch dit resultaat is vooral te danken aan de omstandigheid, dat hij als Benjamiet een medestander was van de overige stam-

men tegen Juda. Hij had het denkbeeld niet om een hoofdstad des rijks te stichten en daarmede een centrum van de geheele natie te vestigen.

Koning David zou dit grootsch werk volvoeren, niettegenstaande de vijandige gezindheid der overige stammen, die aan Juda den voorrang misgunden. David had hen echter zóó overwonnen en door zijn roemvolle veldtochten en zegepralen over alle buitenstaande vijanden zóó aan zich verbonden, dat van nu af de overheersching van Juda verzekerd was. Weldra werd de stad van David en de verblijfplaats der ark, Jerusalem, de politieke en religieuze hoofdstad van geheel het rijk. En Israel, dat zich vervolgens afscheidde, ging te niet, in ballingschap weggevoerd; doch Juda ontving Israel's naam en erfdeel in Sion en Jerusalem. Alzoo was het Juda, dat, door David vooral, de geschiedenis van het idee des grooten Wetgevers Moses: één God en één volk, het messianisch idee, belichaamde en tot ontwikkeling bracht.

Wij kunnen der historische critiek toegeven, dat met David, of althans in zijn tijd, een nieuwe æra van ontwikkeling aanbrak. Het was het tijdperk, waarin een nieuw bewustzijn van het religieuze en moreele idee zich van Israel meester maakte. En van nu af zal, door de zending der Profeten vooral, aan dat idee steeds meer beteekenis, grooter duidelijkheid en dieper grondslag gegeven worden. Die vrucht rijpte echter hoofdzakelijk op Juda's bodem, en toen na den terugkeer uit de gevangenschap de verschillende elementen vreedzaam samensmolten, was Juda de eenige stam, die nog bestond en in Jerusalem weder het middelpunt van geheel Israel vestigde.

In welke verhouding staan daarmee de Psalmen? Deze gewijde liederen zijn zangen deels nationaal van oorsprong, deels aan de liturgie en den tempeldienst aangepast en zoodoende nationaal gemaakt. In de Psalmen slaat dus het hart van Israel: het karakter en vooral de reden van bestaan van dit volk, het messianisch idee, vindt daarin zijn ontwikkeling. Maar ook voor de studie van het Godsidee in Israel bieden

zij een uitstekende bron. Daarom is het niet zonder belang juist uit de Psalmen de eschatologie van Israel te leeren kennen. »La littérature des Psaumes — aldus d'Eyragues [1]) — comprend dans sa longue carrière tout ce que le mouvement religieux, intellectuel et moral de la nation juive a produit de plus profond, de plus intime, de plus marquant depuis l'établissement du royaume de David jusqu' à sa merveilleuse résurrection au temps d'Esdras et de Néhémie".

Ik heb nog te wijzen op één punt, waardoor de belangrijkheid der Psalmen des te duidelijker aan het licht treedt. Zonder twijfel bestaat er een enge verwantschap tusschen den Dichter en den Profeet bij de Hebreeuwen. Ik bedoel hier den Psalmdichter vooral en den Profeet als gewijden schrijver. Ieder van beiden was, hoewel op verschillende wijze, de leeraar van die eeuwige waarheden, welke hij van God ontving. Er is echter verschil. En in breede opvatting uitgedrukt bestaat dit hierin: dat de Dichter de gevoelens van 's menschen hart vertolkte, terwijl de Profeet zich als afgezant van God direct tot het volk wendde. Gene bespreekt dus, om het zoo te zeggen, meer de menschelijke zijde der waarheid; deze de goddelijke, d. i. wat God is en wil. De eene spreekt voor den mensch tot God, de ander voor God tot den mensch. Van die innige verwantschap is vooral Ps. 11 (12) v. 5 een merkwaardige proeve. »Om de verdruk»king der ongelukkigen en de zuchten der armen zal ik nu »opstaan, zegt Jahve; Ik zal hem (hen) in de veiligheid stellen, »waarnaar hij (zij) verzuchtte(n)." Hier drukt de Psalmist de eigen gevoelens zoo uit, dat hij God als 't ware hoort spreken. Men vergelijke de profetische tegenstelling bij Isaias 33, v. 10.

Is er dus evolutie in den godsdienst van Israel en in het messianisch idee, niet zoo is het gelegen met het eenheidsbegrip van God. »Il importe ici de remarquer que le monothéisme d'Israel n'est pas, comme on l'a prétendu, le terme d'une

---

[1]) M. B. d'Eyragues, *Les Psaumes traduits de l'hébreu.* Paris, 1904. *Introd.* p. XXXIV.

longue évolution. Le dogme de l'unité lui vient directement de ses premiers ancêtres" [1]). De God der Psalmen en der Profeten is zonder verandering de God van Abraham, Isaac en Jacob. »Dat de Naam van den God van Jacob u bescherme" Ps. 19, v. 2. — »Van hen die het aanschijn van Jacob's God zoeken" Ps. 23, v. 6. Hij is in alle phasen van Israel's godsdienst een persoonlijke, levende God; een God, die alles met wijsheid bestuurt en in nauwe betrekkingen treedt met den mensch, dien Hij naar Zijn beeld gemaakt heeft. Hij heeft echter een voorliefde gehad voor Abraham en diens nageslacht en geheel bizondere relaties met hem aangeknoopt, bezegeld door een heilig, onschendbaar Verbond.

De betrekkingen met heel het menschelijk geslacht zijn gebaseerd op een grondwet, die aan Israel werd verklaard en op geheel buitengewone wijze medegedeeld. Zoo is God Wetgever en Rechter. »Doe mij recht, Jahve", smeekt de Psalmist 7, v. 9. — »Omdat Gij mijn recht en mijn zaak gehand-»haafd hebt, gezeten op den troon, rechtvaardige Rechter". Ps. 9, v. 5. — »Jahve's Wet is volmaakt" enz. Ps. 18, v. 8—10. Hij maakt zijn Wil bekend en geeft sanctie aan zijn wetten. Wat echter Jahve eischt, zijn niet offers, maar gerechtigheid, zedelijke goedheid of alwat den grondslag der algemeene zedelijkheid uitmaakt.

Zeker, de mosaïsche wetgeving had die innige relaties van God met Israel op breede schaal geregeld en haar onderhouding tot in de kleinste bizonderheden vastgesteld. En uit geheel dat samenstel van wetten spreekt een bewonderenswaardige menschenkennis, groote vastheid van beginselen en hoog begrip van zedelijkheid. Niemand echter begreep en voelde dit beter dan de Psalmist.

Maar hier rijst een moeilijkheid aangaande de sanctie der wet. Nergens schijnt te blijken, dat de belooning des braven ook over de grenzen van het tegenwoordige leven bestaat.

Waar zulk een verheven zedenwet gevonden wordt, moet

---

[1]) d'Eyragues, t. a. p. *Introd.* p. LI.

het verwondering wekken, dat de horizont des levens bij deze aarde schijnt te eindigen. Want werkelijk de vage begrippen aangaande de *še'ôl*, het hiernamaals der Israelieten, werpen daarop een zóo flauw schijnsel. Het hoeft ons niet te bevreemden de bewering te hooren, dat Israel's leer hierin nog beneden zekere leeringen der heidensche cultuurvolkeren gestaan heeft. Dus *de vraag* is, of de openbaring, hoewel progressief, geheel heeft kunnen zwijgen van een belooning na het bestaan in deze wereld.

Onlangs heeft zeker schrijver [1]) een belangwekkende vergelijking getrokken tusschen de onderwereld der Grieken en de *še'ôl* der Hebreeuwen eenerzijds met de catacomben, en komt tot de conclusie, dat gelijk met den *Hades* der Grieken niets anders dan het graf bedoeld is, zoo ook met de *še'ôl* en *bor* der Hebreeuwen; dat dus de laatsten terecht de catacomben van den Bijbel kunnen genoemd worden. Wij zullen de bovengestelde vraag in ontkennenden zin beantwoorden en in onze nasporingen bevinden, dat de openbaring in Israel met zekerheid ook een belooning des braven na dit leven in het vooruitzicht heeft gesteld.

Zullen wij dan meegaan met een ander [2]), die nog iets meer in de openbaring des O. V. ziet? Deze redeneert als volgt. Het O. V. stelt voorop, dat het 's menschen eindbestemming is met den persoonlijken God in persoonlijke gemeenschap te treden. Welnu deze veronderstelling sluit de bestemming van den mensch voor een altoosdurend leven in zich. Hiermede kunnen wij ons vereenigen; ofschoon het van het standpunt des schrijvers minder logisch kan schijnen het meer duidelijke, de onsterfelijkheid der ziel, te bewijzen uit de veel duisterder waarheid van 's menschen persoonlijke gemeenschap met den levenden God na dit leven.

---

[1]) S. F. Pells, *Hades: the »Grave" in »Hades" or the »Catacombs" of the Bible and of Egypt; »Sheol", »Bor" and »Hades" the »Catacomb"*. London, 1904.

[2]) W. Volck, *Der Tod und die Fortdauer nach dem Tode auf Grund der Lehre des A. T.* (*Allgem. evang.-luth. Kirchenz.* 1904, No. 27—29). Vooral wordt gewezen op Ezech. 37 en Dan. 12.

Men moet echter niet vergeten, dat hier sprake is van de openbaring in Israel, terwijl de onsterfelijkheid der ziel geen uitsluitend bovennatuurlijke waarheid is, doch zeer goed de logische consequentie eener geopenbaarde waarheid kan wezen. Overigens hebben wij ons te wachten voor een zoodanige opvatting van die gemeenschap met God, dat het O. T. aan een persoonlijken omgang naar en in het lichaam dacht. In dien zin de belooning der braven uit het O. T. aan te toonen, zal altijd een hopeloos werk blijven. Want ook de woorden van Dan. XII, 2: »Velen van hen, die in het stof der aarde »slapen, zullen ontwaken: andere ten eeuwigen leven, andere »tot hun schande", duiden niet aan, waarin dat »eeuwige leven" bestaat.

Oss. DR. E. DRIESSEN, Carmeliet.

(Wordt voortgezet.)

F. W. WEBER.

(Vervolg en slot van Dl. CXXVI bl. 458 vv.).

V.

De philosophische faculteit der hoogeschool te Munster benoemde den 3^{en} Augustus 1880 Dr. F. W. Weber tot doctor in de wijsbegeerte honoris causa, en bracht daardoor openlijk hulde aan zijn verdiensten als dichter en als oudheidkenner [1]).

Onze dokter deed juist een kuur met zijn beide kinderen in het Noordzeebad Borkum, toen hij het bericht van deze lauweren ontving. De zee had nog dezelfde aantrekkelijkheid voor hem als vroeger; de frissche lucht, die over hare schuimende baren kwam gestreken, dronk hij met volle teugen in, dompelde zich in haren groenenden vloed en zocht als geoefend zwemmer zijn wederga onder de badgasten. Op Borkum leerde hij ook den koopman en rijksdagsafgevaardigde Hendrik Wattendorff uit Ibbenbüren kennen, die hem een boezemvriend werd. »Het is een groote troost voor mij, ouden man, nog op hoogen leeftijd een zoo trouw hart als dat van den braven Hendrik Wattendorf gewonnen te hebben" (4 Januari 1882).

»Ob mir's gelang bei Tag und Nàcht
Mein Glück, mein eignes Glück zu schmieden? —
Oft hab'ich andere froh gemacht
Und stets an mich zuletzt gedacht:
Ich diente, — und mein Lohn ist Frieden".

---

[1]) »Qui carmine epico magna cum arte composito et eximias ingenii poëtici facultates exhibuit, et moribus atque institutis Germanorum, qui imperatoris Ludovici temporibus fuerunt, descriptis ac delineatis insignem antiquitatis historiae linguae litterarum Germanicarum scientiam comprobavit".

Weber was het waard, dat hij zoo vele vrienden vond. De aangehaalde versregels geven den sleutel.

Weber begon nu zijn hier en daar verstrooide gedichten bijeen te sprokkelen. Gelukkig had hij gehoord van de oude spreuk: »Ken u zelven"; en hij wist ook al, dat er niets volmaakt onder de zon is. Daarom onderwierp hij zijn poëtische geesteskinderen aan een onverbiddelijk onderzoek, eer hij ze voorgoed de wijde wereld inzond. Ze moesten alle voor den draad komen en ieders doopceel werd gelicht. Een groot getal ging naar de papiermand; vele werden geschaafd, gevijld, opgepoetst en opgeschuurd; hier ging wat af, daar kwam wat bij; ook nieuwe kameraadjes werden toegelaten. Nu zagen ze er alle spiksplinternieuw uit en kon men ze door een ringetje halen.

De dichter zond het handschrift zijner eerste verzameling aan vriend Hüffer te Paderborn, om er zijn oordeel over te vellen (5 Juli 1881). »Gij hebt nu lang genoeg met smeerlappen, schelmen en dieven aan de rechtbank gebakkeleid — zoo schertste hij in het begeleidend schrijven — thans verschijnt een arme zondaar voor u, die een andere misdaad begaan heeft, namelijk verzen. Ik weet, dat gij een bloedrechter zijt; derhalve, schroei en zeng, sla den kop af en worg, houw armen en beenen af en doe alles, wat uw aestetische C. C. C. u oplegt te doen.... Schrijf de noten op den rand en spaar niets; wellicht moet menig stuk er uit. Tot schrappen ben ik, zooals gij weet, steeds bereid". Hüffer ontzag niet veel en Weber kon er goed over heen. »Ik weet geen woorden te vinden om u mijn dank te betuigen. Ik ben in mijn schik over uwe talrijke aanmerkingen, omdat zij mij bewijzen, met welk een aandacht gij verbeterd hebt. Ik zal mijn erkentelijkheid wel het beste toonen, wanneer ik uwe wenken benuttig... Ik hoop, dat gij over de gewilligheid van uwen leerling tevreden zijt" (4 Augustus 1881).

Ook de overzetting van Tegner's *Axel* werd opnieuw nagezien en afgeschreven. In het begin van October was de bundel gereed en met Kerstmis verscheen hij sierlijk uitgedost op de boekenmarkt.

In den zomer van 1882 wilde Weber, in gezelschap van Wattendorf, een reis door Holland maken; het kwam er echter niet van, daar zijn overdrukke praktijk hem thuis hield. »Van ons tochtje naar Amsterdam komt niets — schreef hij aan zijn vriend — ik heb geen tijd. De weinige dagen, die mij nog resten, moet ik arbeiden; voor mijn plezier heb ik bitter weinig gedaan; misschien eens een haas geschoten of een slecht rijm gemaakt".

Ondanks het klimmen der jaren en den stortvloed van bezigheden bleef Weber's geest frisch en veerkrachtig. Dit bewijst menig geurig gedicht uit deze dagen, zooals: *Graunönnchen*, *Meine Toten*, *Seemanswittwe*, *Der Wildschütz*, *Im finsteren Grunde*, *Ein Sonett*, *König Olaf*. Dit bewijst niet minder de bloemruiker . . . *Marienblumen*, welke hij aan de voeten der H. Maagd neerlegde. Wel zag Weber tegen dit werk op; wel wilden de onderhandelingen met den Keulschen uitgever Albert Ahn niet vlotten; wel schreef hij aan Wattendorff: »Lieve hemel! wat zullen mijn arme rijmen er schamel uitzien tusschen al die bonte bloemen en ranken, slingers en arabesken: bleeke, onoogelijke bedelaarskinderen op marmeren trappen". Doch deze bewerking van het *Wees gegroet*, welke moest dienen als bijschrift voor madonnabeelden, die Wilhelmina Ittenbach naar origineelen van haar vader geschilderd had, mocht gerust het daglicht zien en kan de proef doorstaan ook van niet sentimenteele kunstrechters.

Door de onhandigheid van een jongen, die aan vallende ziekte leed, ontstond er tweemaal achtereen brand in de schuren van Thienhausen (Augustus 1886). Het slot had groot gevaar geloopen. Dit sloeg de bewoners zoodanig met schrik en angst, dat Weber besloot te verhuizen en een eigen haardstede te stichten, waarnaar hij reeds lang had uitgezien. In het naburige stadje Nieheim had hij een huizing gezien, die hem om de schoone ligging en den solieden bouw bijzonder beviel. Hij kocht ze, liet huis en hof in orde brengen en betrok ze met de zijnen (Juli 1887).

Den 14^{en} Januari had hij 25 jaren op zijn kerfstok geteld als lid van het Pruisische Huis van Afgevaardigden. De

Centrumsfraktie had hem toen een plechtige ovatie gebracht en Alfred Hüffer in naam van allen zijn verdiensten als afgevaardigde, als mensch en als dichter in het licht gesteld: »Wij, die u met blijden trots den onze noemen, wij beminnen en vereeren in den door God gezegenden dichter vóór alles den edelen, grootmoedigen, onbaatzuchtigen man, den trouwen en onomkoopbaren vriend en fraktiegenoot".

Het leven van den dichter en dokter Weber te Nieheim bood weinig afwisseling en vlood gelijkmatig henen verdeeld tusschen een zeer drukke en afmattende praktijk, letterkundige en muzikale oefeningen en de noodige ontspanning in den huiselijken kring. De winter- en lentemaanden bracht hij goeddeels als afgevaardigde te Berlijn door. De patienten bestormden hem hier nog meer dan in Thienhausen, vooral des Zondags. »Ik ben afgejaagd en ieder zenuw trilt me van al de menschelijke ellende, die ik in deze dagen aanschouwd heb". Muziek en lektuur schonken hem dan nieuwe frischheid en veerkracht. Zijn oordeel bleef even helder en onpartijdig als vroeger. Hij las de moderne schrijvers met dezelfde belangstelling als zijn vrienden uit de grijze oudheid of de middeleeuwen. Zoo ook stelde hij niet enkel de klassieke toonzettingen op prijs, maar deed ook aan de nieuwere recht wedervaren, mits zij slechts van adel waren.

De gastvrije woning van den dokter stond evenals vroeger open voor velen. Tot de geregelde bezoekers behoorde de oude pastoor en biechtvader van de familie, Christ uit het naburige Holzhausen, met wien Weber zich gaarne over botaniek onderhield. Kapelaan Platte te Nieheim, dien hij »een afgrond van geleerdheid" noemde, gaf hem steeds nieuwe opwekking bij zijn Germanistische studiën.

Tot Webers's innige vreugde had zijn zoon de geneeskundige loopbaan gekozen. Hij studeerde aan de Universiteit van Warburg en assisteerde Papa in de vacanties.

Van Berlijn uit scheef Weber hem den 23 Februari 1888 dezen echt mannelijken, echt vaderlijken en echt christelijken brief:

»Morgen voltooit gij uw 21ste levensjaar; gij treedt daardoor in de rij der *viri juvenes* en trekt, om zoo te spreken, de *toga virilis* aan; gij wordt meerderjarig, voor de wet zelfstandig en krijgt rechtsbevoegdheid, maar gij wordt ook verantwoordelijk voor uw doen en laten. Voor den goeden God zijt gij het reeds lang geweest. Met den dag van morgen, mijn dierbare zoon, krijgt gij rechten, maar er worden u daarmee ook plichten opgelegd. Het eerste tijdperk van uw plichten ligt achter u; gij staat op den drempel van het tweede, hetwelk beslissend voor uw gansche toekomst, voor uw welzijn naar ziel en lichaam wezen zal. Daarom moet gij met onverpoosden ijver naar de edele en echte wetenschap streven, als naar een adellijke bruid. Zij is preutsch en moeilijk te vermeesteren; des te onvermoeider moet gij de sterke hoogte beklimmen, waarop zij in een tempel woont. Daarvoor hebt gij taaie krachten noodig en een gezond lichaam, een onschatbaar erfdeel, dat u door Gods goedheid ten deel viel; gij bewaart het door strenge reinheid van zeden en wijze voorzichtigheid. Boven alles echter houd God voor oogen en laat u door het gepraat der dwazen niet verleiden. De H. Schrift zegt: »*Timor Domini principium est sapientiae*". En nu vat ik alles in drie woorden samen: »Wees ijverig, eerzaam en vroom"! De goede God zij met u, mijn dierbaar kind, op al uw wegen! Dat is mijn gelukwensch op uw verjaardag. Er wordt veel voor u gebeden; zorg zelf, dat die beden verhoord worden".

Dit korte schrijven bewijst doorslaand, dat Weber diepen godsdienstzin, innige godsvrucht en echte deugd bezat, die niet bestond in looze vormen zonder kern of pit, maar in daden en trouwe plichtsvervulling. Zijn glorie was ook de getuigenis van zijn geweten, dat hij in eenvoud en oprechtheid wandelde.

De dood van Keizer Wilhelm I en later van diens zoon Frederik II deden den dichter smartelijk aan. Hij hing met hart en ziel aan de Pruisische dynastie. Voor zoover dit een uiting van eerbeid voor het gezag was, kan men die verknochtheid slechts billijken; anders schijnt dit *Schwärmen* met een vorstenhuis, dat ons, katholieken, nu juist niet verwend heeft, voor een man als Weber wel wat overdreven.

Op de terugreis van Berlijn naar Nieheim overviel Weber een hevige ongesteldheid. Hij moest te Hannover overnachten. Ernstig en bedenkelijk ziek, ontving hij met vurige godsvrucht en wonderbare onderwerping aan 's Heeren aanbiddelijken

wil de HH. Sakramenten der stervenden. Buiten op straat stonden groepjes volk in diepe verslagenheid te wachten naar tijding van den toestand des zieken. Vooral de armen toonden een roerende deelneming met hem.

Doch buiten verwachting kon Weber reeds na enkele dagen zijn praktijk weer opnemen. »Een dokter — zeide hij eens — mag oud worden, maar niet oud zijn; zijn wetenschap vernieuwt zich dagelijks, en hij is aan de menschheid verplicht haren vooruitgang te volgen". Tot het laatste toe hield hij zich op de hoogte van alle nieuwe ontdekkingen en verbeteringen op het gebied der geneeskunde. Met eere mocht hij dan ook den 30ste Dec. 1888 zijn gouden doktersfeest vieren in den kring der zijnen. Natuurlijk werd hij onder brieven, telegrammen, kaartjes, gedichten en geschenken als begraven.

De Muzen hadden onzen erentfesten Esculaap intusschen niet in den steek gelaten; zij waren met hem naar Nieheim verhuisd. *Pechvogel*, *Heliand*, *Eine Samariterin*, *Morgen*, *Herbst*, *Gerd Vogel*, *Schiffersage*, *Krank zum Sterben*, *Wohlgemut*, *Uhlands Tod*, *Maria*, zijn nog altoos frissche vruchten, deels episch, deels lyrisch, die bewijzen, dat de boom nog rijke sappen had.

De meest bekende dezer vruchten is het episch idyl *Goliath*. Het behandelt een eenvoudige Noorsche geschiedenis, door Magnus von Bagge, een vriend van Weber, hem medegedeeld en door zijn dochter Elisabeth opgeteekend. De dichter werd door dit roerende verhaal zoo bewogen, dat hij volgens zijn eigen bekentenis »den warmen zomergeur van Noorwegens dennen en den ijskouden adem zijner gletschers meende waar te nemen en het korte woord van zijn vriend dagen lang in zijn hart droeg, gelijk men een kleinood in veiligen schrijn bewaart". Aanvankelijk wilde de bewerking niet vlotten. »Ik heb niets in de ruif — klaagde Weber aan zijn dochter — mijn hoofd is zoo leeg". Later kwam er schot in, en nu welden de verzen weder als uit de koele bergbron voort. Reeds in Juli 1890 lag het werk voltooid vóór hem. Weber schreef daarover aan Graaf Viktor Matuschka 16 Mei 1892: »Mijn

dierbare vriend, gij zijt altijd vriendelijk en toegevend; daarom hebt gij ook *Goliath* welwillend ontvangen. Ik dank er u voor. Het is een zeer arm en eenvoudig boek, dat met vele woorden niets meer en niets minder zegt dan: »Gij zult vader en moeder eeren" enz. Dit weet natuurlijk iedereen, maar het kan geen kwaad, wanneer het aan sommigen hier en daar nog eens gezegd wordt — en om die reden heb ik het povere boek geschreven". Het gedicht, ofschoon niet op de hoogte van *Dreizehnlinden*, munt uit door levendige schildering van de woeste, wilde, eenzame, grootsche natuur der Skandinavische bergen en door treffende karakterteekening der handelende personen.

Weber was nu 79 jaar en gevoelde, dat het heilige vuur bij hem begon te verflauwen. Ziehier de teekening omstreeks dien tijd van hem gegeven door Julius Schwering, privaatdocent aan de koninklijke akademie te Munster, die zijn hoofdbiograaf is geworden.

»Weber's verschijning was onder alle opzichten edel en geestig; de houding van zijn gespierde, hooge, breedgeschouderde gestalte nog steeds vast en recht; alleen het zilverbleeke haar, hetwelk eens gitzwart geweest was, verried zijn hoogen ouderdom. De plooien van zijn machtig, schoon gevormd voorhoofd wezen op een kalm denkvermogen, en onder de dichte wenkbrauwen glinsterden met een uitdrukking vol gevoel een paar scherpe oogen, waaruit de innigste deelneming en een oogenblik later de beminnelijkste schalkschheid straalde. De fijne slanke hand had een beeldhouwer tot model kunnen dienen. Zijn voorkomen was zoo eenvoudig, vriendelijk, goedig, ja, vaderlijk, dat hij terstond innam. Het is buitengewoon moeilijk om iemand, die Weber niet persoonlijk gekend heeft, een juiste voorstelling te geven van zijn gave om anderen aangenaam bezig te houden. De innemende uitdrukking van zijn gelaat, het scherpe, schrander ziende oog, de sympathieke toon van zijn stem, waarin kracht en teederheid zich vereenigden, het bezigen dikwijls van een oogenschijnlijk niets beteekenende uitdrukking gaven aan zijn gesprek zulk een eigenaardige kleur, dat zelfs een nauwkeurige her-

haling ervan den eigenaardigen indruk niet vermag weer te geven.

»Zijne gebaren waren afgemeten, doch zijn rechterhand vergezelde met nadruk de scherp geformuleerde zinnen, wanneer hij in vollen ernst sprak. Zoo volkomen als hij de taal beheerschte, zoo eenvoudig was de keus zijner woorden; duidelijkheid en juistheid waren de maatstaf zijner uitdrukkingen. Alleen dan wanneer bij een rustig verhaal het overvolle hart of de goede luim doorbrak, werd zijn rede levendiger en beeldrijker. En als iets goeds of schoons zijn hart deed ontroeren, dan lag er in zijn oogen een glans van vreugde en van gevoel, die al zijn trekken bezielde. Maar wanneer hij in aanraking kwam met een verwerpelijke daad, een boosaardig oordeel of een miskenning van het hoogste in het leven en de kunst, dan was hij zoo diep verontwaardigd, dat zijn oogen bliksemschichten schenen te werpen om het afzichtelijke, dat hij op zijn weg vond, te vernietigen.

»Ernst was de grondtoon van zijn wezen. Zijn wijze van schertsen was geheel eigenaardig. Had hij een komieken inval, dan speelde er schalksche vroolijkheid om zijn mond en, terwijl hij zijn dichten, blanken snorbaard streek, zag hij zijn tegenstander met een onbeschrijfelijk guitige uitdrukking aan. Zoodra zijn vroolijkheid haar toppunt bereikt had, dan lachte hij uit volle borst, maar vertelde toch altijd door. Een andere eigenaardigheid van zijn humor was, dat hij aan de levenlooze voorwerpen, die hem omgaven, schertsend bezieling en gevoel toekende en aan redelooze wezens gedachten en allerlei guitige bedoelingen leende. Bij officieele omstandigheden nam hij zekeren statigen toon aan, die naar ouderwetsche hoffelijkheid zweemde en hem zeer goed afging. Over alles, wat hij zeide, lag een waas van menschenmin en welwillendheid, die onbeschrijfelijk aantrok".

Het is niet onaardig hier even aan te stippen hoe Weber over de binnen- en buitenlandsche letterkunde dacht.

Hij vond de actie van het *Nibelungenlied* oneindig geweldiger dan die van de *Ilias*. »Maar in den vorm is het Grieksche heldendicht het Duitsche ver voor. De Griek heeft zijn figuren

in heerlijk marmer uitgevoerd, de Duitscher is een leemkneder". Walter von der Vogelweide was zijn lieveling en een prins van echten bloede onder de lyrische dichters. Hij helde meer over tot Schiller dan tot Goethe. De ouderen onder de Romantiekers, Schlegel, Tieck, Novalis, Brentano lieten hem tamelijk koud; de sprookjes van den laatste bevielen hem het meest. Eichendorff kwam hem dikwijls eentonig voor. Van Uhland sprak hij met innige vereering en zeide, dat deze den krachtigsten invloed op hem had uitgeoefend. Veel had hij ook afgezien van Freiligrath, wat versbouw en kleurschakeering betreft. Met groot genot had hij de eerste dorpsvertellingen van Berthold Auerbach gelezen en hij hield van sommige nog veel. Schelling had de beste Duitsche terzinen geschreven en Willem Storck was een modelverdietscher der gedichten van Camoëns. Met de Fransche letterkunde had Weber niet bijster veel op. »Ik hou niet van de Romanen, maar heb mij altijd veel meer tot de geestesvruchten der Germaansche volkeren getrokken gevoeld". Toch wist hij er wel iets van en was allesbehalve een vreemdeling in Racine, Molière, Victor Hugo, Lamartine en Alphonse Daudet. Chateaubriand schatte hij wel hoog, maar met diens *Génie du Christanisme* liep hij niet weg. De Fransche dichter was hem te tuk op effektbejag (Schwering, t. a. p. 371—375).

De eerste boden van Webers einde klopten nu aan zijn stille huizing. Gedurende een zitting van den Landdag (30 Maart 1891) overvielen hem plotseling huiveringen en hij klaagde over koorts en stijging van het bloed naar het hoofd. Afgemat en moedeloos verlangde hij naar huis. Door gade en dochter zorgvuldig verpleegd, liep hij echter spoedig weer in het gareel.

In den winter van 1892 verrichtte hij zijn gewone werkzaamheden, behandelde zijn zieken, deed zijn wandelingen, ontving zijn vrienden en volgde de politiek. Maar al meer vertoonden zich de bezwaren van den ouden dag. Bloeduitstortingen in het netvlies beroofden hem grootendeels van het gezicht. Maandenlang kon hij niet lezen. »Gij begrijpt, hoe hard mij dit gemis valt en hoe moeilijk ik het kan dragen" (Aan Schwering, 11 Dec. 1892).... »Ik ben sedert

den 25sten October van het vorige jaar half blind en sedert den 9den Februari half doof. Men sterft aldus broksgewijze — door Gods genade! — dan doet het niet zoo zeer. Ik moet nu steeds in gezelschap van mijn dochter reizen gelijk de blinde Oedipus met Antigone" (Aan Sarrazin, 7 April 1893).

Langzamerhand echter kreeg de grijsaard het gezicht, ten minste gedeeltelijk, terug. Hij kon weer kleine operaties doen en boeken met groote letters lezen. Met hart en ziel was hij evenwel nog bij de politiek en een beslist voorstander van Caprivi's voorstel tot vermeerdering van het leger, opdat het Duitsche zwaard zou blijven zegevieren over iederen vijand, met name over de Franschen. De dreigende vaan van het socialisme vervulde hem met angst.

Gedurende het voorjaar en den zomer van 1893 woonde hij de kamerzittingen nog bij, maar legde in den herfst zijn mandaat neder om alleen voor zijn huisgezin, zijn zieken en zijn muze te leven. Die muze had nog geen afscheid van hem genomen. De man van 80 jaren schreef nog gedichten van zuiveren klank: *Den Streitenden*, *Tristans Tod*, *Halt aus*, *Verstiegen*, *Die Seejungfrau*, *Walpurgisnacht*, *Waldfriede*, *In der Sommernacht*, *Nordische Weisheit*, enz. Tevens bezorgde hij de uitgave van een nieuwe reeks zijner gedichten, die hij *Herbstblätter* doopte, maar die eerst na zijn dood door tusschenkomst zijner dochter in het licht verscheen.

Daar overviel hem midden onder den arbeid de booze influenza, die zich tot een zware longontsteking zette (einde November). Nog eenmaal dreef het gevaar voorbij. Hij mocht in den gezelligen kring der zijnen, bedolven onder de bloemen en gelukwenschen uit alle Duitsche gouwen en daarbuiten, op het Kerstfeest zijn 80sten geboortedag blijde en opgewekt vieren. Toch zag hij weemoedig op de afgelegde levensbaan terug en vatte dat welbesteede leven samen in een zijner klankrijkste en krachtigste gedichten *Nur Traum*:

»Schier achtzig Winter geh' ich durch die Welt!
Da steht mein Stab im Ufersand; ich harre
ur Ueberfahrt des Fergen vor der Barre,
Indess sich traumhaft Bild auf Bild mir stellt

Verrauschter Freuden und durchstrittner Mühen,
Den Wolken gleich, die dort im West verglühen....
Und jetzt? Mich dünkt, ich träume fort und fort,
Wie lange noch? — Uns ward ein Reich verkündet
Jenseits des Meeres, wo Trug und Täuschung schwindet.
Fern dämmert schon das Friedenseiland dort;
Der dunkle Fährmann winkt in seinem Nachen:
O gebe Gott ein seliges Erwachen!"

De veerman had niet te vergeefs gewenkt. Weber's beterschap was niet van langen duur. In het voorjaar van 1894 vertoonden zich verschijnselen van darmkanker. Uit zijn laatsten brief aan zijn zoon den 23sten Februari 1894 schemert reeds het sombere voorgevoel van het naderend sterven door:

»Morgen treedt gij in het 28ste levensjaar. Gelijk ik u heden zegen met een trouw en liefdevol vaderhart, zoo smeek ik tevens tot den Almachtige, dat ook Hij u wasdom schenke naar ziel en lichaam en uwen arbeid zegene. Doe gij van uwen kant oprecht en vol toewijding het uwe. Bid en werk, dan kunt gij zonder spijt terugzien en hebt tevens het troostende bewustzijn, dat gij een nuttig lid der menschelijke maatschappij zijt. Hoe ook uwe toekomst verloopt, overal kunt gij goed doen en vrede hebben. Mocht het heden voor de laatste maal zijn, dat ik u op uw verjaardag geluk wensch, blijf dan mijne liefde indachtig en wees voor uwe moeder een goede zoon en voor uw zuster een trouwe broeder.... In leven en dood uw trouwe vader".

Met christelijk geduld droeg Weber zijn lijden. Het bezoek van vrienden bleef hem zeer welkom en deed zijn geest opflikkeren. Dagelijks liet hij zich door zijn dochter voorlezen uit zijn *Marienblumen*, uit Richard Leander's *Plaudereien an französischen Kaminen* of uit de dorpsvertellingen van Peter Rosegger en Berthold Auerbach: geen gewone lektuur aan een sterfbed. In weerwil van zijn pijnen kon hij nog grappig zijn. Dokter Philippi, die over hem ging, stelde hem weinige dagen voor zijn dood twee geneesmiddelen voor, waarvan het gebruik niet zonder gevaar was. Maar Weber antwoordde hem lachend: »Wat doet de handwerksgezel, wanneer hij op een kruispunt staat en niet weet, of de beste weg rechts dan wel links gaat? Hij zet zich neder op zijn

ransel en wacht en doet heelemaal niets. Dat willen wij ook doen. Wij willen geen van beide middelen aanwenden en eerst bedaard afwachten." Den volgenden morgen overhandigde hij aan dokter Philippi het in den nacht eigenhandig opgeschreven gedicht *An der Wegscheide*. Het was zijn zwanelied.

Levendig geloof, de overtuiging van een goed geweten, hoop op den schoonen hemel schonken den stervenden dichter de kalmte en opgeruimdheid, waarmede hij zijn einde verbeidde. Hij bad veel en godvruchtig, meestal psalmen, die hij zacht voor zich prevelde. Meermalen ontving hij ook de troostmiddelen der H. Kerk. Nog was zijn deur voor alle lijdenden geopend; zij moesten aan zijn ziekbed komen. Daar stond hij hen met raad en daad bij en schreef hun door middel van zijn dochter de recepten. Zijn ziekenjournaal geeft in het jaar 1894 nog 319 nummers aan. Eerst daags vóór zijn dood zeide hij tot een man uit Vörden, die raad kwam vragen voor zijn zieke vrouw: »Ik kan niet meer". Hij mocht wel een beetje rekenen op het woord van 't Evangelie: »Wat gij den minste der mijnen gedaan hebt, dat hebt gij mij gedaan".

In den namiddag van den 4^{den} April begon de doodstrijd, die tot zes uur in den avond van den volgenden dag aanhield. Aan zijn stervenssponde waakten zijn gade, zijn dochter en een liefdezuster. Zijn zoon, telegrafisch uit Hannover ontboden, kwam des morgens om negen uur. Hij mocht den laatsten groet, de laatste omhelzing van zijn braven vader ontvangen en hem de oogen toedrukken.

Vredig steeg Weber's oprechte ziel naar 't hemelsch vaderland op. Juist klonk het geklep der avondklok over het stille stadje.

Daar lag de dichter, onder bloemen en palmen begraven. Een zachte, bovenaardsche glimlach speelde om zijn bleeke lippen. In de verstijfde hand hield hij het eenvoudige houten kruisje, dat hij als jongeling in de struiken gesneden had, toen hij voor de eerste maal het ouderlijk huis verliet.

Een onafzienbare menigte uit alle rangen des volks, van

heinde en verre toegesneld, vergezelden hem naar zijn laatste rustplaats. Daar prijkt tusschen rozen een kunstvol gewerkt kruis, waarvan het voetstuk dit opschrift draagt:

»Und schlaf' ich längst schon unter Friedhofslinden,
Das sollst Du stets bewaren im Gedächtniss
Als meiner Liebe teuerstes Vermächtniss:
»Est ist kein Heil als nur im Kreuz zu finden".

Zonder opzet heeft Weber zich zelf geteekend in *Dreizehnlinden.*

»Rügt es nicht, wenn ich den Helden
In der Heimath Farben male;
Dünkt er manchmal euch ein Träumer,
Nun, er war ja ein Westfale.

»Zäh, doch bildsam, herb, doch ehrlich,
Ganz wie ihr und euresgleichen:
Ganz wie Eisen eurer Berge,
Ganz wie Holze eurer Eichen".

Hij was een »Westfale" en had al de goede eigenschappen van dat eenvoudige, gemoedelijke, trouwe, godsdienstige, werkzame volk.

»Da hub ich an mit Muth und Fleiss
Zu ernsten Schlägen auszuholen;
Den spröden Stahl bezwang mein Schweiss,
Und mancher Tropfen, herb und heiss
Fiel zischend in der Esse Kohlen.

Und ob im Lenz die Schwalbe sang
Ob draussen Ros' und Lilie sprossen,
Ob fern am stillen Waldeshang
Der Herdenglocken Läuten klang;
Ich stand am Feuer unverdrossen

Und wenn im kalten Januar
Die Winterstürme nimmer ruhten,
Ob spiegelblank das Eis, ob klar
Im Schnee des Gablers Fährte war:
Ich schürte trotzig meine Gluten.

So Mond auf Mond, jahraus jahrein,
So Tage lang und halbe Nächte!
Stets brannte meines Feuers Schein
Wie Vestas Feuer hell und rein,
Und hoch den Hammer schwang die Rechte".

Van Weber geldt, wat Goethe zegt van Alessandro Manzoni: »Deze dichter toont zich een christen zonder dweeperij; roomsch-katholiek zonder kwezelarij; ijveraar zonder onverdraagzaamheid... »En ook wat een Engelsch criticus over Longfellow schrijft: »Er is twijfel genoeg in de wereld en kommer genoeg en leed ook; 't is een ware zegen, dat deze dichter aan den huiselijken haard verschenen is, rijk aan geloof en hoop, vol van verkwikking, moed en vreugde":

»Hier ruht ein Sämann biedrer Art,
Der Fleiss mit Frömmigkeit gepaart.
Er erntet in der Ewigkeit,
Den Samen, den er hier gestreut" [1]).

p. fr. E. J. JANSEN, Ord. Praed.

---

[1]) Schwering, t. a. p. 387—395.

TWEEËRLEI WEG.

DRAMA IN TWEE BEDRIJVEN.

(Vervolg en slot van Dl. CXXVII, bl. 464 vv.).

TWEEDE BEDRIJF.

Tooneel als in het eerste bedrijf. Tegen den avond.

Elze, Grete en Dr. Ter Laan zijn reeds in de huiskamer. — Professor Tholen komt uit zijn werkkamer.

PROF. THOLEN. Waar is Jet, kinderen?

ELZE. Ik geloof op haar kamer, ik zal haar roepen *(af door gangdeur).*

PROF. THOLEN. Goed! goed! *(tot Dr. Ter Laan).* Zoo Ter Laan ben je er ook, ga zitten. *(tot Grete)* Waar is Felix?

GRETE. Die vischt in den vijver bij den koepel.

PROF. THOLEN. *(zij gaan zitten)* Ik heb mijn pijp vergeten *(wil opstaan).*

GRETE. Neen vader, doe geen moeite, ik moet Rens toch waarschuwen voor de thee *(af).*

PROF. THOLEN *(ziet haar na — vraagt plotseling aan Ter Laan).* Zeg — is Henk nog?...

DR. TER LAAN. Ik geloof, dat Daalman hem meegetroond heeft voor een rijtoer....

PROF. THOLEN *(trommelt met de vingers even op tafel).* Wat had ik vanmiddag toch!

DR. TER LAAN. Een flauwte.

PROF. THOLEN. En die pijn hier... en hier! *(kort zwijgen).* Ik voel me beroerd.

DR. TER LAAN. Verbeelding! — U weet, wat u voelen moet en dan — de angst speelt u parten.

PROF. THOLEN. N-neen! *(schudt zijn hoofd langzaam).* Ze weten nog niets hè?

DR. TER LAAN. Niet in het minste.

GRETE *(uit werkkamer komend).* Vader, ik zie geen pijp.

PROF. THOLEN. Zoo . . . heb ik er geen meer? . . *(staat op).* Ik meende toch. . . .

(Dienstmeisje komt op).

DIENSTMEISJE. Professor, daar is Meintje om u te spreken.

PROF. THOLEN *(nadenkend).* Meintje, Meintje — welke Meintje?

DIENSTMEISJE. De dochter van vrouw Siewe.

GRETE. Die hoe-oe! . . .

PROF. THOLEN. Niet uit-zeggen, Grete! Ze zal om uitslag komen voor die open assistente-plaats in het ziekenhuis. — Stumperd! Ze kunnen er zóó een niet gebruiken. — Ik heb al mijn overredingskracht aangewend — en ons ziekenhuis is eigenlijk . . . affijn . . . ze weet het niet te verbergen . . . ze is niet geslepen genoeg.

GRETE. Waarom gaat ze niet in . . .?

PROF. THOLEN. Dat wil ze niet . . . *(tot Dr. Ter Laan).* Vader zit in de schans — heeft er alles doorgedronken . . . en vrouw Siewe zelf. . . .

DR. TER LAAN. Ik weet het. . . .

PROF. THOLEN *(zacht).* Mijn kwaal! — *(tot Grete)* zeg Jet, dat zij haar . . . neen, laat dat ook maar . . . dat is te groot contrast, maar zeg jij haar 'n goed woordje . . . dat kan jij wel. —

(Grete en dienstmeisje af).

PROF. THOLEN *(in gedachten zitten gaande).* . . . En dat is nou het leven Ter Laan. . . . *(Een zwijgen).*

DR. TER LAAN. Professor, ik begrijp niet, dat u uw chirurgische methode niet meer bekend maakt. . . . Wanneer men die methode meer algemeen in toepassing brengt, geeft ze een heele omwenteling in verscheidene behandelingen. Tegen heel veel operaties zal men niet meer zoo opzien. . . . Schrijf u eens een brochure er over. . . . Het is iets, wat niet met u sterven mag. . . .

PROF. THOLEN. Om ze dat leven — dat miserabel leven nog langer te rekken! — neen! — daar heb ik te veel medelijden voor....

DR. TER LAAN. Dan zouden wij artsen een pest zijn voor hen.

PROF. THOLEN. Je hebt gelijk. — Het volk is nu eenmaal dom en begrijpt zijn geluk niet... maar... dat is niks meer voor me... denk je dat ik dáár zin in heb!?.. Zeg Ter Laan, doe jij dat eens voor me; jij kent er alle geheimen van....

DR. TER LAAN. Als u het zelf doet, maakt het veel meer opgang.

PROF. THOLEN. Ze zullen er wel direct het nut van inzien, dat zal er wel het meeste voor spreken.

(Elze komt op met theeblad, schenkt eenige kopjes in. Ondertusschen is ieder in eigene gedachten verdiept).

ELZE. Vader, u thee? — En dokter, suiker en melk?

DR. TER LAAN. Heel gaarne! —

PROF. THOLEN *(staat op).*

ELZE. Waar gaat u heen?

PROF. THOLEN. Zien of er geen pijp voor me is; — als ik geen pijp heb... *(gaat werkkamer in).*

DR. TER LAAN *(gluurt ter sluiks de werkkamer in).*

ELZE *(gaat af door warande en tuin met een kop thee voor Felix).*

(Jet komt op door de gangdeur).

JET *(verwonderd).* Waar is vader, dokter?

DR. TER LAAN. De professor haalt zijn pijp — *(zacht)* heb je al antwoord?

JET. Nog niet; ik verwacht het ieder oogenblik.

(Schenkt zich thee in).

(Professor Tholen komt op).

PROF. THOLEN. Daar is 'r toch geen, nu goed! — Zoo Jetje, kende je het theebelletje nog?

JET. O, 't is me al weer, alsof ik nog nooit van huis ben geweest.

PROF. THOLEN. Zou je hier niet voor lang willen blijven?

JET. Voor héél lang, — zeker.

PROF. THOLEN *(trommelt met zijn vingers op tafel).* Als

ik ziek word en je past me op, zou je dan niet naar je klooster terugverlangen?

JET. Neen.

PROF. THOLEN. Och — dat meen je niet! — Dat zeg je maar! —

JET. Vader!...

PROF. THOLEN. Gekheid, gekheid — deze omgeving... Maar ik kan je geen ongelijk geven hoor — het leven is niks. Als je gelooft, is het dáár voor jou nog iets — maar hier — ik walg er van — ik benijd je, kind!

DR. TER LAAN. Wie haar ziet, voelt, dat zij gelukkig is....

PROF. THOLEN. Ja... zij kan gelukkig zijn in haar zelve... wij moeten het altijd buiten ons zoeken. —

JET. En dan goeddoen, vader?!

PROF. THOLEN. Zeker, dat geeft geluk. — Zeker! — Maar er is zooveel — zooveel ellende — daar buiten en hier — en dat voor de deur staat!...

(Elze komt op uit tuin).

DR. TER LAAN *(tot Elze).* Blijf jij niet bij Felix?...

ELZE. Als ie hengelt... zit ie liefst alleen....

DR. TER LAAN. Zoo.

ELZE. Ja hij is bang, dat ik te veel spreek, en... dan schrikken de visschen.

DR. TER LAAN. Is het niet te winderig om te tuinen?

ELZE. Bij den koepel zit men geheel buiten wind.

DR. TER LAAN. Zullen we dan daar niet eens gaan zitten, Professor?...

JET. Laten wij de thee opruimen, Els.

(Prof. Tholen en Dr. Ter Laan af door tuin).

(Jet en Elze doen theetafel; — ze zwijgen een lange poos. — Eindelijk verbreekt Jet de stilte).

JET. Nu heb je nog geen woord gesproken, Elze.

ELZE. Jij ook niet....

JET. Ik lette op jou... Scheelt je iets?

ELZE. Waarom?...

JET. Je bent niet op je gemak! — je oogen staan zoo... *(naar haar toe gaande)* Nu?...

ELZE *(plotseling luchtig).* Ter Laan heeft zich gelukkig toch vergist in vader....

JET *(ziet haar verbaasd aan).* Ja... vader is onbegrijpelijk goed!...

ELZE. Vader moest niet ziek kúnnen worden, vindt je wel? — als hij eens sterft, moest zijn leven uitgaan als een nachtpitje — vader, altijd met zijn duizenden voorzorgsmaatregelen....

JET. Moeder heeft hij toch niet hier kunnen houden. —

ELZE. Die had wat anders... daar stond vader radeloos bij, zei Grete... dat was iets verschrikkelijks — tering.

('t Gesprek stokt een oogenblik. Jet ziet even naar Elze).

ELZE. Kon jij altijd hier zijn... kan dat niet?...

JET. Waarom?

ELZE ...Ik weet het niet... het is of met jou... iets in huis is gekomen... ik weet het niet... Het was vroeger altijd of er iets dreigde... in iedere kamer, waarin ik kwam, voelde ik het... Sinds jij hier bent... Het kan hier wel pleizierig zijn....

JET. In geen vergelijking met het klooster. — Het plezier kost hier vaak zooveel verdriet... dat kennen we daar niet. — Wel verdriet — genoeg — en teleurstellingen — maar er heerscht vrede en geluk altijd — ook in verdriet — en dat maakt het bijna tot geluk. — Het verdriet in het klooster slaat je niet neer....

ELZE *(onwillekeurig).* Het verdriet hier kan je zoo onbarmhartig neerslaan....

JET *(kijkt haar zwijgend aan. — Elze bemerkt het, wendt zich eenigszins af).*

JET. Zeg, jou scheelt iets, Els....

ELZE *(hoofd omhoog).* Niks, hoor.

JET. Ja wel — ik heb het van ochtend toch al gezien — toen je in eens begon te huilen — ik dacht dat jij gelukkig moest zijn,... 'n jong bruidje....

ELZE *(barst in tranen uit).*

JET *(omhelst haar).* Nu, lieve?...

ELZE. Och — ik zou jou — alles — kunnen zeggen! .. Ik ben bang, dat Felix niet erg van mij houdt. —

JET. Zoo?

ELZE *(knikt).*

JET. Waarom denk je dat?

ELZE. Dat denk ik zoo — Ik hou zoo erg — erg veel van hem — en hij kan zoo vreemd zijn — zoo afgetrokken. —

JET. Hij is wat stijf, Elze... daar zal je wel niet veel verandering in kunnen brengen....

ELZE. Als hij maar recht lief heeft... dàn is hij zoo stijf niet... Als hij klaar is, wil hij eerst nog een paar jaar aan een buitenlandsche inrichting zich bekwamen.

JET. Maar kan hij jou dan niet eerst trouwen?

ELZE. Dat wil hij niet. — Ik zou wel met hem mee willen, maar dat kost allemaal te veel... zegt ie....

JET. De bruiloft gaat toch niet uit zijn zak... en... de bruidschat....

ELZE. Dáárom denk ik, dat nu juist... dáár leid ik het uit af. —

JET. Ik zal er hem eens over aanspreken....

ELZE. Daar komt hij....

JET. Waar?

ELZE. Hoor je 'm niet? — in den tuin — hij komt hierheen — neem hem nu eens geducht onder handen, Jet.

(kust Jet en gaat vlug af door gangdeur).

JET *(strijkt haar kleedje glad).*

FELIX *(komt op door tuin en warande, blij Jet te zien — snelt op haar toe — Jet pijnlijk getroffen wendt zich een weinig af).*

FELIX. Ah! Jet — daar ging iemand van je weg — wie was dat?

JET *(zwijgt).*

FELIX *(eenigszins verbluft).* Nu — wie was dat? — zeg! —

JET. Elze....

FELIX. Zoo... *(staat even in gedachten)....* Jet — mag ik je een hand geven?... *(Jet wijkt een stap achteruit).*

JET. Neen, dat behoeft niet, — haal nu niet van die dolligheid uit. —

FELIX. Poeh! ... wat trek je een gezicht, Jet. ...

JET. Felix... je moest nu eens liever zeggen, hoe je wil met Elze. ...

FELIX *(zwijgt even ... dan).* Hoe kom je daarop? ... Dan heeft ze je ook wat gezegd en wat is dat?

JET. Waarom stel je na je laatste examen het trouwen nog zoo lang uit — dat is toch heelemaal niet noodig.

FELIX. Ik wil nog wat vrij zijn.

JET. Wat zeg je?

FELIX *(slaat zich voor den mond).* 't Viel mij zoo — uit den mond... ik kan het niet meer terugroepen.

JET. Ik vind het eerlijk van je, al klinkt het hard — erg hard — Wat ben je toch ongepolijst — Ben je zoo tegen Elze ook altijd?

FELIX. Dacht je dan ... *(houd zich in).*

JET. Nu — spreek maar uit, wat wil je zeggen? Je behoeft je voor mij niet anders voor te doen dan je bent. — Ik begrijp er alles van — tegen haar ben je natuurlijk ook zoo houterig mogelijk.

FELIX. Ja ....

JET. Je behandelt haar net als iedereen... dat voelt ze....

FELIX. Ik ben nou eenmaal zoo ....

JET. Maar als je liefhebt, dan maak jij je wel anders.... *(Jet krijgt plotseling een hooge kleur).*

FELIX. Waarom kleur je? ....

JET. We spreken over Elze ....

FELIX. Spreek er nu eens niet overheen, Jet.

JET. Felix... dat past je niet... kom ....

FELIX. Waarom niet?

JET *(zacht verwijtend).* Je bent met Elze geëngageerd... en buitendien... je vergist je ....

FELIX. Ik ....

JET. S..t! — Heb ik je ooit eigenlijk aanleiding gegeven om van mij iets te denken?... Neen... Dat ik van je hield, vermoedde je alleen ....

FELIX. Ik heb je nooit gevraagd — da's waar... Het was tusschen ons zoo'n stil verbond — we zeiden er niets van tegen elkaar — het liet zich slechts voelen.

JET. Dát dacht je dus . . . !

FELIX *(sterk)*. Dat was ook zoo — en ook van jouw kant — tot je Roomsch werd — en . . . .

JET *(glimlachend)*. En nou . . . .

FELIX. Hoe kón je dat, Jet?

JET. 't Was beter zóó . . . .

FELIX. Beter? . . . .

JET. Ons leven had nooit tot één kunnen samensmelten, als wij beiden een verschillend doel beoogden . . . Elze houdt erg veel van je . . . .

FELIX. Och wat — Elze . . . .

JET *(zacht)*. Waarom heb je 't dan met haar aangelegd?

FELIX . . . Ik dacht jou te vergeten . . . jij deed zoo opeens dat kasteel van heel mijn geluk in-een-storten — en wat doe je dan al niet, als je ziet, dat er een zoo innig-innig-veel van je houdt. — Je zoekt je te verstrooien . . . Je werpt je er in . . . Het spijt me . . . voor Elze . . . .

JET. Hield jij dan niet van haar?

FELIX *(zwijgt)*.

JET. Je kan toch haar niet vragen, zonder van haar te houden . . . of ten minste te vermoeden . . . dat je het eens doen zal . . . .

FELIX *(er overheen pratend)*. Wat dacht je wel toen je hoorde van Elze en mij in je klooster?

JET. Ik was er heel erg blij over.

FELIX. Zoo!

JET. Ja — vooral voor Elze . . . .

FELIX. Je wist dus . . . wist jij dan . . . .

JET. Ik wist . . . o al zoo lang . . . dat van Elze . . . voor jou . . . .

FELIX *(verbaasd)*. En? . . . Jet, was 't dát . . . was je dáarom? . . . .

JET. Wel neen . . . hoe kom je daarbij . . . ?

FELIX. Je gunde mij . . . .

JET. Jou aan Elze . . . van harte gaarne! — Maar al kon er tusschen jou en Elze nooit iets komen — was ik toch gegaan . . . .

FELIX. Je gunde dus mij aan Elze; dát zou ik nooit

gekund hebben... ik zou het niet verdragen als een ander... ooit....

JET. Ha! ha! ha! ha! Maak je maar niet bezorgd, Felix... over mij... *(een zwijgen).*

FELIX *(zacht).* Had je mij niet zoo langzamerhand tot jouw overtuiging kunnen brengen?... Dat zou toch prachtig geweest zijn! — Als je een schat hebt gevonden... zou je die dan niet....

JET. Het geloof is een gave... Gods.

FELIX. Een gave?... Hoe kan ik die dan krijgen?

JET. Door gebed.

FELIX. Maar... dat kan ik niet... ik geloof niet eens aan een God....

JET. Daarom bid ik voor jou, Felix, voor vader, voor allen... voor alle ongeloovigen en dwalenden....

FELIX. Nou — maar je had mogen bidden, hoor — ik had je wel bijbels en hoe noem je die... rozenkransen... aangedragen — zooveel je maar wilt....

JET *(lachend).* Zoo'n biddende vrouw is niks voor jou — en dáarom is het maar goed dat er kloosters zijn. Je weet toch dat er ergens geschreven staat: »Ze verlieten alles en volgden Hem"... Zulken kunnen eerst bidden, die verstaan het, en zóó wil ik het ook doen... om verhoord te worden.... Ga jij nu naar Elze, zeg... kom... ga naar haar toe... troost haar een beetje... en ga ze eens gauw zeggen... dat je toch van haar houdt, want dat doe je... toe nu, Felix....

FELIX *(moedeloos).* Nu niet — neen — nu kan ik het niet....

JET. Als ik het je vraag, Felix...?

FELIX. Als je weg bent... misschien kan ik het dan... misschien dan... nu?... *(gaat weg).*

JET *(staat een lange poos in gedachten).* God weet, dat dit toch geheel buiten mijn schuld is... Arme Elze!....

ELZE *(komt zachtjes op).*

ELZE *(fluisterend).* Waar is hij nou?

JET. Ik weet het niet... ik veronderstel....

ELZE. Och — het is toch zoo! — zeg maar niets, Jet. Ik heb al zoo lang gevoeld... dat het zoo komen moest....

JET. Neen — hij houdt van je — toch — dat moet hij —

maar het moet eerst terdege in hem gewekt worden... het kan nog terecht komen... geloof me....

ELZE *(zinkt in een sofa neer).*

JET. Wees nu eens sterk, Els — heel sterk.

ELZE *(maakt een korte, driftige beweging tegen Jet, die haar hand wilde vatten).*

JET *(ziet haar deelnemend aan en verwijdert zich mompelend)* Ik zal eens zien waar hij is.

ELZE *(blijft vóór zich kijken. Langzaam komen er tranen in haar oogen — ze schreit plotseling hartstochtelijk).*

FELIX *(komt na langen tijd op door gangdeur; blijft lang naar haar kijken en fluistert)* Elze....

ELZE *(kijkt op en loopt weg den tuin in).*

FELIX. Zoo — goed dan — moet zelf weten... *(gaat weer af; tooneel even ledig).*

ELZE *(buiten).* O God! — o God! *(jammeren).*

FELIX *(komt weer op).* Zou ze...? *(valt met zijn ellebogen op tafel).* Elze — Elze dan!... *(men hoort Elze wegloopen).*

FELIX. Nu zooals je zelf wil — 't kan me niks schelen... *(staat op).*

ELZE *(opkomend).* Felix....

FELIX *(blijft staan — ziet, dat ze buiten zich zelve is en wil gaan).*

ELZE. Neen — ik moet je eerst wat zeggen — je denkt zoo weg te gaan, hè?... Waarom heb je me gevraagd, huichelaar? — Zoo lang met mij te gaan — zoo lang mij mooi voor te praten — en nu je ziet, dat het ernst is — dan — dan — Maar — ga maar — je hebt het er al lang op aangelegd om van me af te zijn... dat ik het niet eer begrepen heb....

FELIX. Elze....

ELZE. Zeg niks, jij — er zijn geen verontschuldigingen voor je... nu kan je tevreden zijn — nu weet ik het, hè?

FELIX *(wil spreken — kan niet).*

ELZE. Je hebt het prachtig aangelegd — affijn....

FELIX. Toe maar... 't kan me niet schelen, wat je zegt.

ELZE. Dat weet ik wel....

FELIX. Zachtjes Elze....

ELZE. Noem mijn naam niet — je moet — je moet voor hen nog de mooie jongen zijn — jij —

FELIX. Ik ga weg, hoor....

ELZE. Ga maar gauw — ga maar gauw....

(Felix wil gaan).

ELZE *(weent).*

FELIX *(keert zich om).* Elze!

ELZE *(weent, let niet op hem).*

FELIX. Kan 't me ook schelen!

(Gaat af door gangdeur).

ELZE *(ziet hem na, loopt naar de deur, waardoor hij verdwenen is, luistert, keert weer terug weenend, wil den tuin invliegen, doch daar ze hoort komen, vliegt ze de warande in en zinkt daar op een stoel neer; zoo nu en dan hoort men haar zenuwachtig snikken. Professor Tholen en Dr. Ter Laan komen uit den tuin op — de warande door — zonder Elze te bemerken — in de huiskamer. Het is ondertusschen schemer geworden).*

PROF. THOLEN. 't Is hier nu beter dan buiten; ik begrijp niet hoe de anderen het daar uithouden....

(Jet komt op door gangdeur).

DR. TER LAAN. Daar hebben we onze Jetje weer, professor. U neemt zeker niet kwalijk, dat ik even naar een patient ga, u hebt nu toch goed gezelschap. — Staat mijn rijtuig al vóor, Jet?

JET. Jawel, dokter....

DR. TER LAAN. Tot straks dan....

(af).

PROF. THOLEN. 't Wordt nu tijd voor een avonddrank.

ELZE *(snikt).*

PROF. THOLEN. Wat hoor ik toch?... wie is dat daar?...

JET. Elze, vader.

PROF. THOLEN. Wat is dat nou?... wat is het Elze?

ELZE *(snikt).*

PROF. THOLEN. Wil je niks zeggen? — ook goed....

JET *(gaat naar Elze toe, ze voeren samen even een fluisterend gesprek).*

JET. 't Is iets tusschen Elze en Felix, vader.

PROF. THOLEN. Ach wat — komt ze me daar mee aan — een ruzietje — dat is zoo vaak....

JET. Ze hebben gebroken. —

PROF. THOLEN. Och — daar moet je niet direkt het ergste van denken.

ELZE. Neen — hij meent het — hij is altijd....

PROF. THOLEN *(kregelig)*. Ik moet hem zeker eens onder handen nemen, hè?

ELZE. Hij zal er zich toch niet aan storen...

PROF. THOLEN *(verbaasd)*. Stoort hij zich daar niet aan — zeg?

ELZE. Neen, hij heeft het mij in mijn gezicht gezegd — hij houdt niet van me.

PROF. THOLEN. Dan moet je 'm ook niet nemen, ben je gek? — dat is niks! — dat is geen arm of been gebroken...

ELZE *(af den tuin in)*.

PROF. THOLEN. Och wat! — da's niks — jongens en meisjes genoeg — huil je daarom — om zoo'n ruzietje!

JET. Vader, hoe kunt u zoo tegen Elze doen?...

PROF. THOLEN. Ja — ik ben wat prikkelbaar — wat prikkelbaar — *(mompelt in zich zelve)* 't wordt tijd, hoog tijd!... *(zakt in een leunstoel — doodmoe — met gezonken hoofd — steunt zich met de handpalmen op den tafelrand)*.

JET *(slaat haar arm om zijn schouders en zegt)*: U moest u dat van Elze wat meer aantrekken, vader — en dat van u zelf wat minder — dat was heusch goed — deelen in eens anders leed verzacht eigen leed.

PROF. THOLEN. Moet ik dan dien jongen een standje geven? — toch — ? — Affijn, je kan gelijk hebben — roep hem dan hier — dan zal ik hem eens de ooren wasschen...

JET. Vader... zoo bedoel ik het niet....

PROF. THOLEN. ... Denk je, dat ik voor die malligheid iets voel?... Er zijn nog jongens en meisjes genoeg....

JET. U moest eens wat afleiding zoeken — kunt u niet eens een reis gaan maken... hier of daar heen?

PROF. THOLEN. Daar denk ik juist over.

JET. Ja — een verre reis.

PROF. THOLEN. Ja, heel lang en heel ver — héel ver. —

. . . . . .

PROF. THOLEN. Jij gelooft aan een hiernamaals, hè?

JET. U twijfelt er aan?...

PROF. THOLEN *(na een zwijgen)* ...Ik heb altijd mijn plicht gedaan.

JET *(getroffen)*. Zeker, vader....

PROF. THOLEN. ...Altijd!... Waarom moet mij nu dan juist dat verschrikkelijke treffen...?

JET. Da's Gods wil, vader....

PROF. THOLEN *(haalt onwillig zijn schouders op)*. Ach! — dat denk jij... Ook als ik steeds mijn plicht gedaan heb?... Da's onrechtvaardig...!

JET. Neen, vader....

PROF. THOLEN. Hoe zoo...? Ik geloof aan geen god — tenminste aan geen god, zooals jij je dien voorstelt... Jouw voorstelling van een god moet noodzakelijk zijn van een oneindig rechtvaardig wezen... waar blijft zijn rechtvaardigheid, als mijn ziekte zijn bestiering is en... ik heb steeds mijn plicht gedaan....

JET. ...Ook tegenover Hem, vader?....

PROF. THOLEN *(zwijgt)*.

JET. Die ziekte herinnert u thàns eerst aan Hem... In al uw geluk hebt ge niet aan Hem gedacht... Maar nu... Het geluk is ook een gave van Hem... Is dat rechtvaardig van u?

PROF. THOLEN. En vrouw Jansen?... Ken jij braver vrouw?... en toch wat heeft zij gelejen....

JET. En Christus dan, vader?....

PROF. THOLEN *(met een beweging die zeggen wil: »spreek me daar niet van")*. Ach!... een morgenlandsche droom!.... Ik had óok een geloof, Jet.

JET *(verwonderd)*. U... een geloof?....

PROF. THOLEN. Ja zeker... in mij zelven....

JET. Och!....

PROF. THOLEN. Mijn ideaal was den mensch op te heffen uit zijn ellende, hem beter te maken.

JET. En?....

PROF. THOLEN. Ik streed tegen windmolens... Ik heb er dertig jaren aan gearbeid, en sta nog aan het begin. — Ik heb het leven zoeken te verbeteren, en 't leven is me ten slotte gebleken het groote kwaad in de wereld te zijn... Een van jullie apostelen heeft ergens geschreven: »Ik wensch ontbonden te worden". Ook hij voelde den last des levens... Ik houd dit woord voor hooge wijsheid....

JET. Jawel, vader... maar... hij voegde er iets bij... »en te zijn met God"....

PROF. THOLEN *(schouderophalend)*. Welnu... wat zou dat?....

JET. Wenscht gij dat dan, vader?

PROF. THOLEN. Hoe kan ik dat — ik ken hem toch niet?

JET. Die apostel kende Hem wel....

PROF. THOLEN. Op den weg naar Damascus bedoel je?... Hij heeft zich mij niet geopenbaard... Waarom heeft hij dat dan niet gedaan? noem jij dat rechtvaardig?... Zoo hij dat gedaan had, hij had wis niet aan een doovemansdeur geklopt.... Ik wil jou van jouw geloof niet berooven, kind... vergeef me... dat is het eenige, wat nog gelukkig maakt in de wereld... alleen ik... ik kàn niet... ik kàn niet....

JET *(zacht)*. U hebt er nooit om gevraagd, vader... Had er God eens om gebeden... al was het maar ééns... Had u eens vernederd... U gelooft niet, dat God bestaat!....

PROF. THOLEN. Ja, natuurlijk.

JET. Dus... u *gelooft* het, vader!....

PROF. THOLEN. Wel!... ja... wat anders?!....

JET. Dus u *weet* het toch niet zeker....

PROF. THOLEN. Als ik het geloof... dan weet ik het toch?....

JET. Neen... gelooven en weten, hoorde ik altoos van u, sluiten elkander uit, vader....

PROF. THOLEN. O! jij... jij bent een ondeugd, om mij er zoo in te laten loopen... Ik word sufferig... ik wil er niet verder over redeneeren, want... ik heb te veel levenservaring... ik kàn niets meer gelooven... ik ben steeds bedrogen uitgekomen, en dan... daar zijn zoovéél levensleugens....

JET. Hoe bedoelt u, vader? . . . .

PROF. THOLEN. Zooveel leugens, waar het leven op gebaseerd is . . . het geloof is er één van . . . .

JET. Dus het geloof is voor u . . . .

PROF. THOLEN. Allemaal, allemaal larifari! . . . Holleway-pillen . . . die je alle met een zoet lijntje . . . Och . . . ik wil er niet meer van spreken . . . *(na een zwijgen)* of je de wereld in haar naakte waarheid ziet van ellende en nog eens ellende . . . of in een geheimzinnig waas van dulden en verdragen, op hoop van een beter hiernamaals — alles brengt je toch, hoe dan ook, tot het ééne . . . de dood.

JET. Maar »dood", vader, wat is dàt dan? . . . .

PROF. THOLEN. Dood?! . . . da's dood . . . da's het einde . . . .

JET. Neen, vader, dat is het juist . . . *niet* het einde . . . geen ophouden van iets, maar het overgaan in een hooger zich bewust bestaan . . . en dat . . . .

PROF. THOLEN. Dat geloof jij . . . ?

JET. Zeker.

PROF. THOLEN *(schouderophalend)*. Het is zooals het is . . . nòch jij nòch ik weet het . . . jij weet het toch ook niet? . . . jij *gelooft* het . . . .

JET. Mijn gelooven is zoo zeker als weten . . . dat geloof rust op God en is een uitwerksel van Gods genade.

PROF. THOLEN. Nou, ik wensch je veel pleizier, maar ik kan niet wat ik niet kan . . . Laten we er over — op — hou — den — je — be — keert — mij — toch — niet.

JET. Ik ben er niet over begonnen, vader? . . . en u bekeeren is mijn werk niet . . . .

PROF. THOLEN. Ach . . . je zoudt het toch graag zien, zou 'k denken . . . .

JET. Ik stierf er voor op hetzelfde oogenblik . . . .

PROF. THOLEN. Ja — ja! — daar komt het toch maar op neer... op sterven . . . sterven . . . dat is het geluk . . . het geluk! . . .

— — — — — — — — — — — — —

GRETE *(komt op uit tuin)*.

GRETE. Waar schreit Elze toch om?

PROF. THOLEN. Och — ze is van een tree gevallen — 't is niks — een schamper.

JET. 't Wordt donker — te donker... ik zal eens voor licht zorgen.

PROF. THOLEN. Goed, goed! — ik schemer graag anders....

(Jet af door gangdeur).

GRETE. Is Felix er niet? — Waar is hij, vader?

PROF. THOLEN. Ik weet het niet.

GRETE. Wat 'n lummel!... Een gezellige vent!...

ELZE *(komt op uit tuin).*

GRETE *(tot Elze).* Zeg eens, waar is Felix?

ELZE *(wil weer heengaan).*

GRETE. Neen — ga nu niet weg, waar is ie?

ELZE *(onwillig).* Hij is weg....

GRETE *(verbaasd).* Weg?... huil je daarom?... waar is hij dan heen?....

ELZE *(met een snik).* 'k Weet het niet.

GRETE. Weet jij niet eens waarheen?....

ELZE *(haalt de schouders op).*

GRETE. Wel allemachtig! — Neen maar — is hij zoo maar....

PROF. THOLEN *(kregelig).* Schei toch uit, kinderen — schei toch uit... Hij is weg — weg!

GRETE. Maar... vindt u dan goed... wel ik begrijp niet....

PROF. THOLEN *(wegwerpend).* Ach! *(schuift zijn werkkamer in).*

(Grete kijkt hem verwonderd na... zegt dan tot Elze).

GRETE. Wat is er nu, Elsje?

ELZE *(zwijgt).*

GRETE. Nu?

ELZE *(snikt).*

GRETE. Ja... daar kan ik niet uit wijs worden... Hebben jullie woorden gehad — zoo'n beetje?...

ELZE *(snikt).*

GRETE. Is hij dàarom soms... Zeg? —

ELZE *(knikt).*

GRETE. Wel... allemachtig... zit het zóó....

ELZE *(bekijkt vluchtig haar verlovingsring en betast hem even).*

(Jet komt op met een schemerlamp en een nieuwe goudsche pijp voor haar vader).

JET *(ongerust).* Waar is vader?

GRETE. Hier naast in zijn werkkamer!...

JET *(opent de werkkamer-deur).* Vader!... blijft u daar zoo zitten in donker?...

PROF. THOLEN *(in zijn werkkamer).* 'k Ben moe, kind — moe....

JET. Ik zal licht maken voor u.

PROF. THOLEN. Neen... de duisternis doet mij goed.

JET. Geen klein pitje, vader?...

PROF. THOLEN. Neen... ik wil hier even stil zitten....

JET. U moet niet zoo alléén zitten... dat is niet goed voor u....

PROF. THOLEN. Denk je soms, dat dat gekibbel over Felix pleizierig voor me is... laten ze toch ophouden... of... laten ze naar boven gaan... het maakt me dol....

JET *(laat de deur op een kier, dan roept ze tot Elze).* Wees nu wat kalm, Elze; vader vraagt er om....

ELZE *(snikt zachtjes door).*

JET. Kom Elze.... doe het om vader!...

GRETE. Wat scheelt die Felix toch...?

JET *(met een wenk).* S-t!...

GRETE *(zacht).* Wat is alles toch geheimzinnig — ik begrijp er geen steek van... Heeft vader soms...? zeg....

JET *(sussend).* Vader is in een opgewonden toestand. Hij kan geen drukte, geen verdriet om zich hebben....

GRETE. Och, dat kan niemand hebben, wie kan dat nou!... 't Is schande, dat hij zich het verdriet van Elze zoo weinig aantrekt... en dat voor een vader... 't is schande!...

JET. Dokter Ter Laan heeft uitdrukkelijk gezegd, dat alles, wat hem maar verdrietig of neerslachtig kan maken, zorgvuldig vermeden moet worden... zooveel mogelijk moet alles om hem heen blij en opgewekt zijn... veel afleiding vooral....

ELZE *(door haar tranen).* Ik kan niet vroolijk zijn — onmogelijk....

JET. Ter liefde van vader, Elze?...

ELZE *(begint weer te snikken).*

JET. Ga ergens logeeren. — Ga naar tante Lena, die heeft je al zoo vaak gevraagd.

ELZE. Wat moet ik alleen bij dat oude mensch?...

JET. Nu — ze laat je dag aan dag toch uitgaan... het kost haar geld genoeg, als jij bij haar komt, — ze weet niet wat ze je aan zal doen, — ze zou je met alles wel willen volproppen....

ELZE. Toen was Felix bij me... verleden jaar... maar nu...

JET. Elze, denk toch om vader... *(aarzelend)* misschien is het beter, dat jullie ook alles weten....

GRETE. God Jet — wat is er — je doet me schrikken!

JET. Laat niet blijken, dat je iets weet... Vader heeft... een kwaal....

GRETE *(verlicht ontnuchterd).* Is dat zoo vreeselijk voor hem?... Welk mensch heeft op zijn leeftijd geen kwaal!... Henk's moeder heeft het aan het hart, dat had ze al vóór veertig jaren en ze leeft nog en... eten kan ze!!!...

JET. Volgens Dr. Ter Laan moet hij een langdurig en vreeselijk ziekbed krijgen... en dat... ziet hij aankomen... altijd... altijd....

GRETE. Maar... kan hij dan niet....

JET. Neen... alles is te laat...

GRETE. Dat is vreeselijk voor hem....

JET. Ja — het is onvermijdelijk... hij ziet het aankomen — altijd — altijd!...

ELZE. Och — och — die arme, arme vader! *(begint plotseling heftig te weenen).*

GRETE. Ben je nou gek Elze! — houd je stil! —

ELZE *(zachtjes schreiende).* O God... O God! — die lieve vader! — dat ik hem daareven nog... O God!... vader!... *(wil werkkamer in).*

JET *(haar in den weg tredend).* Wat ga je doen?... Blijf hier, Els... hij mag niet weten — volstrekt niet — dat jij....

ELZE. O, hoe haat ik dien Felix... Ik kan hem niet uitstaan... niet meer uitstaan! *(snikt).*

GRETE. Stil toch Elze... of ga naar boven, naar je kamer, kom....

JET *(roept aan de deur van de werkkamer).* Vader!

PROF. THOLEN *(uit zijn kamer roepend).* Wat is er dan?...

JET. Wil u champagne van avond of warme wijn?...

PROF. THOLEN *(in zijn werkkamer).* Ach wat, kind... 't is mij hetzelfde allemaal....

JET. Komt u niet hier nu, gezellig bij ons?

PROF. THOLEN. Direct — ja direct. —

JET *(gaat werkkamer binnen en tracht vader mee te tronen).* Kom nu mee, vader... kom nu... laten we nu huiselijk onder ons een avonddrank drinken, hè?... Ik zal het nu eens voor u klaar maken net als vroeger, dat weet u nog wel... Ik kan dat nog... Kom nu binnen — toe — kom nu binnen... *(leidt vader in de huiskamer naar een zetel).* Kijk, steek nu eens een versche pijp op, vader... *(legt de nieuwe pijp voor hem neer).* Els, geef jij vader de tabak!... *(Jet af door gangdeur).*

ELZE *(krijgt de tabakspot en geeft vader een hartelijken kus op de wang).*

PROF. THOLEN *(stopt zijne pijp).*

ELZE *(reikt hem lucifers).*

PROF. THOLEN. Henk schijnt jou — ons — geheel te vergeten....

GRETE. Hij zal zoo meteen wel komen, vader... hij zal wel wijzer zijn.

PROF. THOLEN *(schudt zijn hoofd).* Het geloof, dat liefde predikt... zaait toch slechts tweedracht... en dat onder zulke naaste verwanten....

GRETE *(neuriet even, houdt op zich bedenkend; — men hoört voetstappen).* Daar zal de dokter weer zijn... hij is niet alleen....

ELZE *(staat eensklaps op en gaat de warande in).*

(Dr. Ter Laan met Felix komen op).

DR. TER LAAN. Ha professsor, goeien avond!... Hier breng ik een bandiet — een boosdoener... die wou gaan loopen... 'n mooie grap op zoo'n schoonen avond... zoo

met de stille trom er van door... maar ik greep hem nog juist bij zijn doktorale vlerken... Toen ik in mijn coupé aankwam, zag ik hem wegsluipen, nu juist de pret beginnen moet. — Nu Felix, wat moest je daar buiten doen, zeg?

FELIX. Laat me gaan, dokter. —

DR. TER LAAN. Neen... waarachtig niet... ben je gek... ik ben blij, dat je hier bent... Elze... waar is Elze?

GRETE. Elze?... in de warande, dokter....

ELZE *(speelt met de papegaai).*

DR. TER LAAN. Nu... zeg Els, kom jij eens hier....

ELZE *(let niet op wat er voorvalt).*

DR. TER LAAN. Zoo — dat begint er fraai uit te zien....

PROF. THOLEN. Begint dat nu al weer, dat gezanik... Ter Laan!... Ter Laan!...

DR. TER LAAN. Ja wel, professor, maar ziet eens die twee....

PROF. THOLEN *(wegwerpend).* Och — dat komt wel te recht — wel te recht!...

FELIX. 't Is beter, dat ik wegga, dokter.

DR. TER LAAN. Neen... 't Is beter, dat je je zelve eens wat meer aan een gezelschap weet te geven en op de eerste plaats aan je meisje en eens ophoudt zoo'n verdomde egoïst te zijn, die maar in zich zelf zit te broeien... je blijft hier en — je bent vroolijk! — je drinkt maar eens 'n borrel.... Waarom wil je dan weg? — Bevallen wij je niet?...

FELIX. 't Is voor ons allen beter....

DR. TER LAAN. Waar moet je dan heen?

FELIX. Overal... 't kan me niks schelen ...

DR. TER LAAN. Neen Felix — heethoofd! — ik laat je zoo niet gaan! —

DR. TER LAAN. Wat nu?.. Elze!...

GRETE *(geeft Dr. Ter Laan een wenk, als wil ze zeggen: »'t Is niet recht tusschen die twee").*

DR. TER LAAN. Ha! — zit het zóó? — Wel — hoe komt dat nu... zeg...?

FELIX. Och — dat is 'n zaak... ik vind... die is eigenlijk

reeds tusschen Elze en mij uitgemaakt... Laat het tusschen ons blijven.

DR. TER LAAN. Heb ik hier niet het mijne in te zeggen?... Ben jij vergeten, Felix, wie de verantwoording draagt, dat jij hier maar vrij in een huis kon komen, waar jonge dames waren... en begrijp jij niet, dat ik me schamen moet, voor zoo'n lichtzinnig jongmensch hier de baan vrij te hebben gemaakt, die den vrede van de familie stoort, terwijl hem niets dan goed gedaan is?...

GRETE. Laten we dat liever morgen afhandelen, dokter... kijk vader eens. —

DR. TER LAAN *(iets opgewonden)*. Neen... dit moet juist bij vader worden beslecht... dit is het beste voor alle partijen.

PROF. THOLEN *(zenuwachtig)*. Maak toch aan die dingen... bah!... ik heb er genoeg van... dat redt zich van zelf....

GRETE. Neen vader van zelf redt zich dat niet. — Het is laag... en — en... eerst haar hoofd op hol te maken en zoo op eens....

FELIX. Beter zóó dan langer komediespelen... ten minste....

GRETE. Komediespelen!.. heb jij...?

ELZE *(uit warande opkomend)*. En van den zomer... in het bootje... en... en verleden jaar... bij tante Lena... zeg... o God!... dat was allemaal — *(slaat haar handen voor het gezicht. — Opeens strijkt zij haar ring van den vinger en reikt hem Felix)*. Hier... hij brandt mij aan den vinger....

FELIX *(doet het zelfde)*. Goed — hier is de mijne... wil je dat!!..

ELZE. Wat dan!!. was dat je doel niet, soms?!

FELIX. Neen... maar... het is heel goed zoo....

ELZE *(zenuwachtig)*. Hoor je 't nu...? *(schreit hevig)*. Nu — wil — hij — net doen — alsof ik — alsof *ik* — het zóó — wil....

GRETE. Je bent een lage vent, Felix... een lage vent... ze moest niet zooveel om je geven... niet zooveel... om jou!.. *(knipt tusschen wijsvinger en duim)*.

DR. TER LAAN. Kom... kom... maak het elkaar nu niet warm... jullie meenen er toch niks van.... Els niet en jij

ook niet, of ik heet geen Ter Laan meer... ik ken jullie niet van vandaag of gisteren... kom... straks hebben jullie er spijt van als haren op je hoofd.... Felix vooruit, verzoen je... Niet?.. Elze, jij dan....

GRETE. Neen. — Felix moet de eerste stap doen....

FELIX. Ze heeft mij haar ring gegeven... 't is uit!...

GRETE. Daar heb je op gewacht... daar heb jij haar toe gebracht... jij....

FELIX. Neen... maar 't is uit nu... 'k houd niet van half werk....

GRETE. Daar hadt je dan van den beginne af niet van moeten houden... Had haar dan nooit gevraagd... 't Is gemeen van je... erg gemeen... maar je hebt wel van haar gehouden... er is in gestookt! — in gestookt! — daar steekt iets achter....

FELIX. Dat is niet waar... dat broeit al lang bij me...

DR. TER LAAN. Dat broeit al lang bij je?...

FELIX. Ja... al lang — al heel lang — ik heb me vergist....

DR. TER LAAN. In Elze?...

FELIX. Neen — in me zelve....

ELZE. O God — wat 'n huichelaar! — wat 'n — jullie moesten eens alles weten! —

GRETE. Stil liefje — stil — maar dat gaat zoo maar niet.... Zeg, Felix, denk je soms hier... zeg... verbeeld je... de dochter van Professor Tholen.... Heb je dan nooit van haar gehouden eigenlijk?...

FELIX. Nooit?! — nooit zoo als ik moest.

GRETE. Kan jij dan drie jaren lang... Maar affijn... het zij zoo. —

DR. TER LAAN. Nou... je hebt, dat weer op jouw manier aangelegd... zoo ongelikt mogelijk....

FELIX. Ik kan er niks aan doen... ik kon het niet langer uithouden. —

GRETE. Elze... huil niet langer... hij is geen traan waard....

(Jet komt op met blad waarop avonddrank).

DR. TER LAAN. Wat zeg jij van die twee, Jet... is dat eigenlijk geen kinderspel... geen groot kinderspel....

JET *(verwonderd).* Waar is vader nu weer?...

(Allen zwijgen plotseling).

JET *(duwt vaders werkkamer open — slaakt een hevige kreet).*

GRETE en ELZE *(varen op).*

DR. TER LAAN *(vliegt de werkkamer binnen).*

FELIX. Wat is 'm, dokter...?

(Allen in spanning).

DR. TER LAAN *(komt ernstig uit het studeervertrek en mompelt voor zich uit).* Dus toch! — Daar is geen helpen aan....

GRETE en JET *(gaan zuchtend studeerkamer binnen).*

ELZE *(doodsbleek wankelt tegen de deurpost).*

FELIX *(gaat plotseling naar haar toe, tracht haar hand te grijpen en haar te ondersteunen).* Liefste — Elze... liefste... versta je mij niet?!..

ELZE *(ziet Felix verwonderd aan, leunt zich dan tegen hem aan; beide gaan de studeerkamer binnen).*

JET *(uit de studeerkamer komend tot Dr. Ter Laan met grooten angst).* Dokter, wat is dat...? Hij heeft toch niet...?

DR. TER LAAN. Strychnine — werkt als de bliksem. —

JET. Wat zegt u... hoe noemt u die ziekte...?

DR. TER LAAN. Is geen ziekte.... Ik had er wel voor gevreesd!...

JET *(doodsbleek, valt op haar knieën, geluidloos).*

(Scherm valt).

Den Haag. LEO BAATEN.

LENTELIED.

Ach met zoo groot-groote oogelijn
  En kuischen kinderzin,
Kijkt ge al zoo vroom en vrank en rein
  De wijde wereld in.

En madelief en kindje klein...
  't Is ál zoo mooi, zoo mooi
De wereld en de zonneschijn
  En 't lichte lichtgedooi;

Zoo mooi de stroom, die zilvrig vliet
  En spiegelt uw gelaat
— De diepe, stille — en 't lokkend lied
  Dat gij nog niet verstaat....

FELIX RUTTEN.

SCHOOLGANGERTJE.

Schoolgangertje, met je krulletjes blond,
Klein meisje van zeven jaar,
Wat kijken je kijkertjes zoekend rond
Of je mij aan mijn raam niet ontwaar?

Klein heksje, ik heb schoon me verbergen! . . . je vind
Me wel achter 't gordijn waar ik sta. —
En ik lach, wijl jij lacht . . . en dan loop je gezwind
En zwijgend tuur ik je na. —

Een glans is gekomen mijn kamer in 't rond
Of de zonne er voorbij was gegaan. —
Schoolgangertje. met je krulletjes blond,
Dat heeft me je glimlach gedaan. . . .

FELIX RUTTEN.

LIED.

Lief, wat laat gij
Zoo lang u verlangen
En komt niet weer?
Lief, wat haat gij
De zomersche zangen,
De zonne zoo zeer?

Lief, zoo blauw is
De lucht en het bloemt er
Van louter geluk;
Lief, zoo lauw is
De luwte en het zoemt er
En zingt er zoo druk.

Lief, en het ruischt er,
In d'ochtend, van lichtverblijd
Zomer-gevier;
Lief, en de luister
Der zonnige zilverheid
Sterft niet van hier.

Lief, o wat haat gij
De zomersche zangen,
De zonne zoo zeer?
Lief, — wat laat gij
Zoo lang u verlangen?...
Weet gij niet meer?...

FELIX RUTTEN.

VELDKRUIS.

De zomer spant een parasol
Van vlindrend loof en vogels vol,
Wijdschaâuwend over 't kruis in 't land
Bij 't kruis der wegen vroom geplant.

Hoe 't ruischt van roggehalmen om
Den droeven Lijder, roerloos-stom . . .
Hoe 't blij van bloemen, waar ge al schouwt,
In 't gelend goud der velden blauwt ;

En rood van kollen feldoorgloeid,
Als waar 't uit Christi bloed gebloeid.
't Al leeft en lacht in 't zonnegoud ; —
Bleek hangt de Doode aan 't dorre hout.

FELIX RUTTEN.

ZOMERHITTE.

Omhoog aan 't vlakke blauw der luchten
Staat vast de felle zon en brandt
Goudgeel op 't groen en bloemig land,
Geen vogel zingt of ziet men vluchten.

't Is zwoel en stil. Het klare water
Der beken glijdt nauw rimplend heen
Langs wieglend blad en halm, alleen
Smakt soms een visch met kort gesnater.

En 't loome, bonte vee ligt neder
Of staat en staart met droomig' oogen.

Ginds flikkermaait men heen en weder
In 't graan, van gelen last gebogen.

En aldoor zijgt de hitte neder,
't Is alles zon en kleur en drooge.

S. P. fr. S. L. BRAUN, O. P.

NIEUWE UITGAVEN.

Das Buch Job. Als strophisches Kunstwerk nachgewiesen, übersetzt und erklärt von JOSEPH HONTHEIM S. J. *(Biblische Studien*, Band IX, Heft 1—3) gr. 8o. (VIII u. 366). Herdersche Verlagshandlung, Freiburg, 1904. M. 8.

Hontheim is na een letterkundig onderzoek van meerdere jaren (zie *Zeitschrift für Kath. Theol.* 1898—1902) in staat ons boven aangeduide resultaten aan te bieden. Zij zijn eene zeer belangrijke bijdrage tot de kennis van het boek Job, dat al redetwistend en klagend en vragend naar den oorsprong zoekt van het lijden der braven. Want in dat groote en grootsche leerdicht weet ons de letterkundige Bijbelwetenschap geen dieper inzicht te geven dan Hiëronymus' bemerking (Prologus *Frater Ambrosius*): »Met proza vangt het aan, in verzen gaat het over, in proza-taal loopt het ten einde." Van het poëtisch gedeelte (III,3—XLII,6) luidt thans Hontheims hypothese: »ein strophisches Kunstwerk".

Het drie *Hefte* omvattend boekdeel der *Biblische Studien* bestaat uit *Prolegomena* (S. 3—76), waarin het kunstvol samenstel wordt aangeduid; uit *Kommentar* (S. 77—192), waarin het wordt verklaard; en uit *Das Buch Job* (S. 293—365), waarin het, strofisch ingedeeld, wordt weergegeven in Duitsche vertaling.

Terloops zij hier gewezen op de voortreffelijke behandeling der Eliu-redenen (S. 20—38), op de kritische toetsing en duiding van den Hebreeuwschen tekst in den kommentaar, om even stil te staan bij het »strophisches Kunstwerk", als zijnde de ziel van dit boek.

Hontheim beschouwt het dichtwerk eerst in zijn geheel, en

ontdekt daarin een kunstmatig plan, vervolgens in deszelfs afzonderlijke zangen, en meent daarin de door Zenner ontdekte choraal-structuur (zie *De Katholiek*, 1900, Dl. CXVIII, bl. 437—448) te ontmoeten.

Het geheele leerdicht bestaat uit twee volkomen gelijke helften: een *Dialoog* (III, 1—XXII, 30) of *redetwist* tusschen Job en zijne vrienden, en een *Monoloog* (XXIII, 1—XLII, 6) of *alleenspraak* van Job en van Eliu en God: ieder deel bevat 570 verzen en 14 zangen. Slechts een kleine verplaatsing van 3 verzen (XV, 17—19 vóór XXV, 2), die alleszins redelijk schijnt, moet worden toegelaten. En waarlijk, Job zelf duidt aan (XXIII, 2 vv.), dat met het 23ste hoofdstuk de redetwist geeindigd is. Wel wordt nog even de vertoornde Baldad, die Job dorst onderbreken (XXV, 1—6), gevoelig op zijne plaats gezet (XXVI, 1—14), maar daarna gaat Jobs onderbroken rede weer door gelijk tevoren.

De Dialoog, zoo merkt de schrijver verder op, wordt evenals de Monoloog in twee gelijke stukken of *Bedrijven* afgedeeld: *eerste Bedrijf* van den Dialoog (III, 1—XIV, 22) of vriendschappelijke redetwist in 7 zangen en 300 verzen, *tweede Bedrijf* van den Dialoog (XV, 1—XII, 30) of vijandige redetwist in 7 zangen en 210 verzen; *eerste Bedrijf* van den Monoloog (XXIII, 1—XXXI, 40) of klacht van Job in 7 zangen en 210 verzen, *tweede Bedrijf* van den Monoloog (XXXII, 1—XLII, 6) of berisping door Eliu en God in 7 zangen en 300 verzen. Ook hier behoeft slechts eene niet onredelijke verplaatsing van 2 verzen (XXV, 2—3 achter XXXV, 5) te worden aanvaard.

Tot zoover, dunkt mij, mogen wij P. Hontheim gelukwenschen met deze belangrijke ontdekking, die zich zelve aanbeveelt; bij éénen oogopslag zien wij thans het groote boek Job geheel voor ons open liggen. Zij blijft volkomen hare waarde behouden, ook al vindt men geen voldoenden grond om in den Monoloog het *veertiental* zangen aan te nemen, dat de ontdekker meent te kunnen aanwijzen. De eer der vinding blijft aan Hontheim, ook al zal het kunstplan misschien door juister namen worden weergegeven. Zoo

zou ik willen vragen, of de termen *Dialoog* en *Monoloog* niet door meer kenschetsende, als b. v. *Het Vraagstuk* en *De Oplossing* of ook *Wijsheid van menschen* en *Wijsheid van God*, konden vervangen worden?

In de afzonderlijke zangen, wier aantal Hontheim 28 noemt, meent hij de *choraal-structuur*, die telkens een *tusschenstroof* twee *parallel-strofen* van twee volgende *parallel-strofen* laat scheiden, te kunnen aantoonen. De zangen worden daardoor geacht uit 5 of 8 of 11 of 14 strofen te bestaan.

Heeft hier eene te groote ingenomenheid met de theorie van Zenner den schrijver misschien droeve parten gespeeld? Heeft hij zijne structuur wel genoegzaam getoetst of, beter, ontleend aan het onderwerp dier zangen, den eenigen rechtsgrond dezer hypothese, op de wijze als Zenner dat gedaan heeft in den 131en Psalm? Het heeft de ontdekking van Zenner geen goed gedaan, dat in *Die Chorgesänge* het aantal *Koorpsalmen* overschat is geworden (Zie *De Katholiek*, 1900, Dl. CXVIII, bl. 447) — ook van katholieke zijde sprak men onlangs van »die Unhaltbarkeit der Zennerschen Chorliedstruktur" (*Biblische Zeitschrift*, 1905, S. 192). — Hontheims aanpassing van bedoelde structuur aan het boek Job wil mij niet voorkomen een aanwinst te zijn voor Zenners prachtige vinding.

Daargelaten de bezwaren, of de choraal-structuur wel voor een leerdicht de geëigende dichtvorm is, en of de niet weinige tekstverplaatsingen, die schrijver noodig heeft, wel genoegzaam »voraussetzungslos" zijn aangebracht, vraag ik mij af: als Job in zijnen eersten zang (III, 3—26) eerst den dag zijner *ontvangenis* verwenscht (3—10), daarna dien zijner *geboorte* en *voeding* (11—19), en eindelijk zijn ongelukkig *voortbestaan* (20—26), wie zal dan met Hontheim in vers 10—12 een tusschenstroof zien? En als Baldad in zijn bitteren zang (XVIII, 2—21) eerst woedend uitvalt tegen Job en hem een goddelooze scheldt (2—5), om daarna als in *éénen* adem al de rampen op te sommen, waarmede God den goddelooze treft (6—21) — zelfs al neemt men aan met Schlögl (*Biblische Zeitschrift*, 1905, S. 193), dat de zang uit vijf gelijke strofen bestaat — hoe kan men dan zonder den

gedachtenloop te stuiten aan een choraal-vorm denken? Dat kan, dunkt me, niet. Toch is ook dit gedeelte van Hontheims werk niet zonder verdienste: het wijst de jonge exegese van het boek Job, den goeden weg naar een grondig onderzoek der strofenindeeling en der strofenharmonie.

Wij mogen P. Hontheim dankbaar zijn voor al het voortreffelijke, dat zijn boek ons biedt.

fr. R. PEETERS, O. F. M.

B. ALBERTI MAGNI O. PRAED. RATISBONENSIS EPISCOPI *Commentarii in Job. Additamentum ad Opera Omnia* B. ALBERTI *primum ex V codicibus manuscriptis edidit* MELCHIOR WEISS *cum effigie Beati Alberti Magni et octo tabulis phototypicis.* — Gr. 4° (XI u. 567). Freiburg, Herdersche Verlagshandlung, 1904. M. 12.

De zalige Bisschop van Regensburg, Albertus de Groote, mag de grootste encyclopedist der middeleeuwen genoemd worden [1]). De eerste uitgave der verzamelde werken van den »Doctor universalis" is van P. Jammy O. P. (Lugduni 1651) in 21 folianten; de tweede van A. Borgnet (Parisiis 1890—1899) in 38 deelen 4°; de derde: »Eine in jeder Beziehung befriedigende quellenkritische Ausgabe der Werke Alberts wäre sehr erwünscht, ist aber ohne die umfassendsten Vorarbeiten nicht möglich": aldus de geleerde geschiedvorscher E. Michael S. J. (*Zeitschrift für Kath. Theol.* 1901, S. 199 in noot).

Daar liggen nog meerdere werken van den Zalige in de groote boekenkamers geduldig op een bekwamen uitgever te wachten. De Eerw. Heer M. Weiss van Freisingen, die

---

1) Albertus' tijdgenoot, de onverbiddelijke kritikus Rogerius Baco O. F. M., eveneens meester aller wetenschappen van zijn tijd, een man, die zeer spaarzaam is met prijzen, getuigt van den Universeelen Leeraar: »Et vere laudo eum plus quam omnes de vulgo studentium, quia homo studiosissimus est et vidit infinita et habuit expensum et ideo multa potuit colligere utilia in pelago auctorum infinito" (*Opus minus*, 327).

zich reeds in 1898 door de uitgave van zijn *Primordia novae bibliographiae Beati Alberti* en van Albertus' *Super Ave Maria* verdiensten heeft verworven, publiceert thans, als supplement der *Opera Omnia* van Parijs, voor het eerst den *Commentaar op Job* van den grooten Meester van Keulen. Eene keurige phototypische reproductie van het monument »Albertus Magnus", dat in 1880 bij Albertus' zesde eeuwfeest in zijn geboorteplaats Lauingen werd gesticht, prijkt aan het hoofd der nieuwe uitgave.

De *Prolegomena* (VII—XI) zijn kort maar zakelijk. Ze leiden voldoende in om de nieuwe uitgave aan te dienen en te doen waardeeren als het werk van den Grooten Albertus, getrouw weergegeven naar de eischen der kritiek. Vijf oude handschriften uit de 13e, 14e, 15e en 17e eeuw, van Erlangen, Basel, Trier, Munchen en Florence, zijn met zorg en onderscheiding benut. Acht phototypische reproducties der handschriften zijn aan de uitgave toegevoegd.

De tekst is nauwkeurig bewerkt. Met aanteekening der varianten wordt de ware lezing gestadig gedocumenteerd. Meermalen wordt naar Albertus' andere werken verwezen. Zooveel mogelijk worden de citaten aangevuld, en slechts zelden behoeven wij ons met een »non inveni" tevreden te stellen. De druk is Herder waardig.

Wel evenaart deze uitgave niet de geprezen Bonaventura-uitgave van Quaracchi met haren rijkdom van bronnenmateriaal, van bronnenstudie, van vergelijkend onderzoek en scholia, toch mogen wij met dezen zorgvuldigen, verdienstelijken arbeid, aan een nog onbekend boek van den »Doctor universalis" besteed, den uitgever en ons zelven gelukwenschen.

Albertus' commentaar met zijn rijkdom van natuurkundige en wijsgeerige verklaringen, met zijn overvloed van ter illustratie aangehaalde verwante Bijbelteksten, met zijne veelvuldige citaten aan de hoogvereerde meesters Aristoteles en Gregorius den Groote ontleend, maar vooral met zijn scholastieke verdeelingen en onderverdeelingen, altijd wel logisch gedacht, maar niet altijd exegetisch gegrond, is een waardig meesterstuk der middeleeuwsche Bijbelverklaring. Wat prof.

De Groot zegt van Thomas' commentaar op Job (*Leven v. d. H. Thom.* bl. 382): »Niet zonder inspanning doorleest men deze verklaring, maar zij loont den arbeid met een rijken kennisschat", mag ook van den commentaar van Thomas' meester gelden. Vooral aan de strofenindeeling der afzonderlijke zangen kan de systematische ontleding der hoofdstukken goede diensten bewijzen. Men zal zich hierin weten vrij te houden van het gebrek der middeleeuwsche exegese: Latijnsche grondtekst en al te dogmatische kijk.

fr. R. PEETERS, O. F. M.

Summa Theologica, ad mooum commentarii in Aquinatis »Summam" praesentis aevi studiis adaptatam, auctore LAURENTIO JANSSENS, S. T. D. cet. Tom. VI: *Tractatus de Deo Creatore et de Angelis.* — Friburgi, Herder, 1905. Pag. 1048; pretium M. 12.

Ruim twee jaren slechts na het verschijnen van zijn *De Deo-Homine* biedt ons p. Laur. Janssens wederom een deel zijner monumentale *Summa Theologica.* Wel een bewijs van werkkracht, die in vollen zin bewonderenswaardig heeten mag, vooral als men weet, dat de geleerde Benedictijn én nog aan andere dingen dan aan de theologie zijn krachten wijdt, én middelerwijl de bezoeking eener ernstige ziekte te dragen had.

Dit machtige deel handelt over de *schepping in het algemeen,* over de *stoffelijke wereld* en over de *engelen;* zoodat alles wat betrekking heeft op den mensch, en bovendien de leer over het goddelijk wereldbestuur voor later bewaard blijven. Ook het Spiritisme en aanverwante vraagstukken, die men allicht in de Angelologie verwachten zou, zullen elders worden behandeld.

De enkele vergelijking dezer korte inhoudsopgave met het boven genoteerde aantal bladzijden is voldoende om iedereen duidelijk te maken, hoe ampel en rijk p. Janssens zijn stof behandelt.

Zijn boek is dan ook een ware goudmijn voor den theoloog. Op de eerste plaats om de eigen leer des Schrijvers, die bezield van een streng kerkelijken geest en edele gematigdheid, den Engel der School volgt met dien open blik en die vrijmoedigheid, welke den dankbaren leerling onderscheiden van den naschrijver. Op de tweede plaats om de degelijke en heldere verklaring van St. Thomas, die vooral voor beginners, maar geenszins voor deze alléén, van groote waarde is. Eindelijk op de derde plaats om de talrijke aanhangsels *de mente S. Augustini, Anselmi, Bernardi, Bonaventurae* enz., waar Schrijver uit zijn rijken voorraad van patristische wetenschap uitnemende dingen ten beste geeft. Men leze, om slechts één voorbeeld te noemen, op p. 479 de verhandeling *de haesitationibus circa puram spiritualitatem Angelorum.*

Uit deze korte regelen blijkt genoegzaam, hoe hoog ik Janssens' werk schat. Juist die waardeering echter noopt me, een enkele bedenking, die mij onder het lezen voor den geest kwam, niet te verzwijgen. Schrijver vindt herhaaldelijk gelegenheid, hetzij in den tekst hetzij in de noten, degenen te kapittelen, die zich aan hypercritische en evolutionistische neigingen bezondigen. Dat is recht en raak beide. Maar schenkt p. Janssens zelf wel overal genoeg aandacht aan de toch niet altoos onbeteekenende bezwaren der critiek en aan de objecties der vergelijkende godsdienst-geschiedenis? Eén voorbeeld tot staving van het eerstgenoemde. Gaat men veilig, volkomen veilig, als men in een dogmatisch standaardwerk de zinsnede neerschrijft: »Comitatus, quem Tobiae praestitit archangelus Raphael, factum fuit historicum haud secus ac dogmaticum" (p. 447)? Het feit, waarvan hier sprake is, behoort toch wel niet tot de klasse van gebeurtenissen, over welke pater Prat zegt: »Nier *ces* faits, c'est nier le dogme" (p. 448). En dit vooropgesteld, is dan de stand van het vraagstuk niet van dien aard, dat voor den dogmaticus eenige reserve wenschelijk is? Ook van het andere punt één voorbeeld. Een boek, waar de *Angelologie* zes honderd bladzijden beslaat, is geen gewoon hand- of leerboek. Men mag er onder het opzicht van volledigheid toch inderdaad wel hooge eischen aan stellen. Welnu ik heb te

vergeefs gezocht naar een antwoord op de bewering van Delitzsch, dat de Cherubim des Bijbels omvormingen zouden zijn van de assyrische stierkolossen, die men immers al *Kirubi* gedoopt heeft!

Echter... »ne Jupiter quidem omnibus!"

G. v. NOORT.

Cultus ss. Cordis Jesu et purissimi Cordis b. V. Mariae sacerdotibus praecipue et theologiae studiosis propositus. Scripsit HERMANNUS JOS. NIX, S. J. — Ed. 3a emendata et multum aucta. Friburgi, Herder, 1905. Pretium: 2 M.

Dit degelijke boekje geeft in kort bestek vrijwel alles, wat uit historisch, dogmatisch en ascetisch oogpunt over den eeredienst van het H. Hart zakelijks te zeggen valt. Achtereenvolgens wordt in vijf hoofdstukken gehandeld over de *geschiedenis*, den *aard*, het *doel*, *de wijzen van beoefening* en de *vruchten* van dien eeredienst. Dan volgt nog een zesde hoofdstuk over de vereering van het allerzuiverst hart van Maria, en eindelijk een aanhangsel met eenige kerkelijke acten-stukken en formulieren van toewijding.

Wij gelooven, dat het boekje den priesters, voor wie het in de eerste plaats bestemd is, van groot nut zal wezen, én tot eigen stichting, én inzonderheid ook wijl ze er goede en overvloedige stof in vinden voor onderricht en predikatie. »Tout y est facile à mettre en instructions, en sermons: il est très prédicable, comme parlaient les anciens", zeide reeds van de eerste uitgave een fransche *Revue*.

Terecht wordt op blz. 175 gezegd, dat de belofte van een zaligen dood voor hen, die negen achtereenvolgende eerste-Vrijdagen tot den h. Tafel naderen, niet in volstrekten zin genomen mag worden, maar dat »zekere voorwaarden worden verondersteld, en niemand er een voorwendsel in vinden mag, om verder onbezorgd te zijn". Hoogst nuttig echter zou het geweest zijn, indien de geleerde schrijver hier wat breedvoeriger ware: aanwijzingen alléén zijn voor zeer velen niet voldoende.

Op blz. 190 wordt aan den H. Joannes van Damascus een homilie toegeschreven, die volgens Bardenhewer [1]) »wohl mit Bestimmtheit in eine spätere Zeit zu verweisen ist". En wat nut heeft het, in den tekst den H. Methodius van Olympus, die c. 312 den marteldood stierf, te belasten met een citaat, waarvan men zelf in de noot erkennen moet: »Rectius tamen hunc sermonem attribuunt S. Methodio constantinop. † 846!"

Doch ieder begrijpt, dat deze kleinigheden de verdiensten van het boekje niet noemenswaardig verminderen.

G. v. N.

THOMAE HEMERKEN A KEMPIS, *Canonici Regularis Ordinis S. Augustini, vol. sextum, Sermones ad Novicios, Vita Lidewigis Virginis ex autographo edidit* MICHAEL JOSEPHUS POHL. Friburgi Brisigavorum, Sumptibus Herder, M.D.C.C.C.C.V. Pr. M. 4. 40.

Van zijn heel lang leven, van zijn twee en negentig jaren heeft Thomas van Kempen [2]) het grootste deel doorgebracht »in Monte Sanctae Agnetis", in het klooster St. Agnietenberg [3]) bij Zwolle, dat behoorde tot de jeugdige en al bloeiende Congregatie van Windesheim. Onder voorspraak van Florentius Radewijns, zijn beschermer, die in het Fraterhuis te Deventer zoo liefderijk voor hem had gezorgd, kwam hij er einde September 1399, werd na een proeftijd van ruim zes jaren door zijn eigen broeder, Joannes van Kempen, die er prior was, geprofest, 10 Juni 1406, en is er gebleven, — de jaren der ballingschap tijdens het Schisma van Utrecht [4]) niet meege-

---

1) *Patrologie*, Ed. 2, pag. 519.

2) Vgl. het art. van Jos. Pohl: THOMAS VON KEMPEN, in *Wetzer und Welte's Kirchenlexicon*, Bd XI, 1673.

3) Bij Coppens (H. J. A.), *Algemeen Overzicht der Kerkgeschiedenis van Noord-Nederland* (Utrecht, Wed. J. van Rossum, 1900) lezen wij blz. 236: »Een tweede convent bij Zwolle werd in 1412 door den Wijbisschop Mathias van Biduaen ingewijd en heette Sint Agnietenberg. Het *Kirchenlexicon* (l.c.) plaatst de stichting in 1399.

4) Om de moeilijkheden over het bezetten van den bisschopszetel had Martinus V en zijn opvolger Eugenius IV Utrecht met het interdict belegd. De

rekend, — tot zijn dood op den 25sten Juli, St. Jacobsdag, van het jaar Onzes Heeren 1471.

Zoo iemand, dan mocht hij het zeggen (*Imit.* L.I, C.IX 10—14 ed. alt. C. Hirsche):

»Curre hic vel ibi:
non invenies quietem nisi in humili subjectione,
sub regimine praelati.
Imaginatio locorum et mutatio,
multos fefellit".

»Loop hier of daar: nergens zult gij rust vinden, tenzij in eene nederige onderwerping aan het bestuur van uwen overste. De verbeelding, dat het hun op andere plaatsen beter zou gaan, heeft er reeds velen bedrogen" [1]).

Tweemaal werd hij tot onderprior gekozen in 1425 en 1448.

Eens was hij, doch voor korten tijd, procurator.

Of hij novicenmeester is geweest?

Wáár Amort (*Deduct. crit.* (1761) p. 9) mag gevonden hebben, dat Thomas in 1422 andermaal onderprior en novicenmeester geworden is, en Brevver (*Thomae a Kempis Biographia*, Aquis-grani, 1681, p. 26), dat hij bijna altijd novicenmeester is geweest, dàt, zegt Pohl [2]), is me niet duidelijk.

Hoe het zij, wij bezitten van Thomas eene verzameling preeken, welke hij op verschillende tijden [3]) gehouden heeft

---

aanhangers van den tegenbisschop Rudolf van Diepholt stelden nu de koorheeren voor de keus het interdict te verbreken of het land te verlaten. Zij kozen het laatste. Den 11den Juni 1429 vertrokken de bewoners van St. Agnietenberg naar Lunenkerk (Friesland), van waar zij eerst 1432 na opheffing van het interdict wederom terugkeerden. *Kirchenl.* l. c.

1) Vertaling van Peters.

2) Ed. Pohl. vol. VI, *Epilegomena*, p. 479, nota 2.

Ook Pater Kronenburg meent Thomas met dat ambt te moeten bekleeden. Hij spreekt zelfs (*Maria's Heerlijkheid in Nederland*, afl. VII, bl. 96) van den gevierden en beminden novicenmeester. Jammer, dat hij in plaats van de — nu verouderde — uitgaaf van Sommalius niet die van Pohl gebruikte.

3) «Sermones quos per modum dulcis collationis pro noviciis nostris diversis quidem temporibus in unum collegi" (*Prologus* 3, 11—14). — 212, 14, 15 wordt verhaald van zekeren Egbert, een leek, dat hij stierf anno Domini MCCCCXX, zoodat Sermo XXI niet vóór dat jaar kan geschreven zijn. —273, 29—274, staat: «Wilhelmus Vorniken destijds prior van ons klooster"; in 1425 verwisselde Vorniken het prioraat van St. Agnietenberg met dat van Windesheim, zoodat Sermo XXVII niet vóór dat jaar geschreven is. Pohl, l. c. p. 479, 480.

voor de novicen zijner orde, *Sermones ad Novicios Regulares*, waarvoor hij zelf den proloog schreef, nu opgenomen in het zesde deel der editie Pohl.

De verzameling bevat dertig preeken en heeft drie deelen. Het eerste deel bevat IX preeken om aan te duiden de IX koren der engelen. Het tweede deel bevat X preeken om aan te duiden den decaloog der wet, overeenkomstig het getal der X geboden. Het derde deel bevat XI [1]) preeken om aan te duiden den staat der kloosterlingen, bij wereldverzaken en kruisdragen, volgens den raad van onzen Zaligmaker: »Die na mij wil komen, verloochene zich zelven en neme zijn kruis op en volge mij".

Thomas, die zich zelven noemt »frater peregrinus, in valle lacrimarum degens", draagt zijn werk op aan zijn geliefde broeders in Christus, Innocentius, Simplicianus en de overige leerlingen des Gekruisten. Van zijn taal zegt hij, dat zij is onverzorgd en dat de stoffe niet hoog reikt, maar dat hij aan de eenvoudigen wil behagen en daarom deugdzamen en devoten gaarne ter lezing biedt, wat God hem heeft ingegeven. Zoo een onbescheiden woord iemand stooten mocht, vraagt hij nederig om verschooning en daar voorbeelden de hoorders dikwijls meer treffen dan woorden alleen, heeft hij naar den trant van zaligen Gregorius op meerdere plaatsen na het einde van het sermoen nadrukshalve eenige voorbeelden ingevoegd, zooals ze hem te binnen kwamen.

Vestigen wij nog even afzonderlijk de aandacht op dien grootsch opgevatten Sermo XVI: *De districto Dei judicio ubi accusabunt nos omnes creaturae*, waarin Thomas de geheele levende en levenlooze natuur, redelijke en redelooze schepselen aanklagen laat den zondaar op den jongsten dag.

Behalve het zooeven besproken boek bevat het zesde deel van Pohl's uitgave nog een geschiedkundig werk van

---

[1]) Elf is het gekkengetal. Het dwaze van den kloosterlijken staat is het Paulinisch dwaze uit den eersten Corinthenbrief (I, 23): «Nos autem praedicamus Christum crucifixum: Judaeis quidem scandalum, gentibus autem *stultitiam:* Wij prediken Christus den Gekruiste, voor de Joden een ergernis en voor de heidenen een dwaasheid".

Thomas: *Vita Lidewigis Virginis: Leven van de H. Liduina, Maagd.* Het heeft twee deelen. Het eerste handelt over hare vele ziekten en pijnen, haar werken van barmhartigheid en eenige wonderbare daden; het tweede over haar geestelijke gaven, goddelijke vertroostingen en veelvuldige vervoering. Hij schreef ruim vijftien jaar na den dood van de Heilige (14 April 1433) op verzoek der Reguliere Kanunniken van het klooster van St. Elisabeth bij den Briel. Dit klooster, ook bekend als het klooster ten Rugge, is hetzelfde, wat in 1572 de Watergeuzen hebben verwoest en in welks turfschuur onze heilige negentien Martelaren van Gorcum werden opgehangen. In zijn voorrede deelt hij zijn broeders mede, dat hij het boek over het leven van de heilige en allerlijdzaamste maagd Lidewijde heeft gelezen en het nu, verkort en meer eenvoudig opgesteld, hun toezendt. Verschillende zaken, die misschien aan de eenvoudigen twijfel en moeilijkheid konden geven, heeft hij op aanraden van eenige kloosterlingen weggelaten en bij voorkeur dat gekozen, wat tot stichting en navolging dienen kan. »Laat het u niet stooten — zegt hij — als er somtijds Lydia en dan weer Lidewigis staat. Dat gebeurt ook in andere heiligenverhalen, waar men Agna voor Agnes, Walburga voor Walburge vindt. Van Lydia lezen wij in de Acten, dat zij door den Apostel Paulus tot het geloof werd bekeerd en hem in haar huis gastvrijheid verleende. Onze Lydia heeft meermalen de kloosterlingen om over de goddelijke dingen te spreken tot zich toegelaten en van haar heiligen engel onderricht, de genade van goddelijke vertroosting aan die bedroefd van harte waren medegedeeld". Het boek, waar Thomas het over heeft, is het *Leven van Liduina*, geschreven door den Minderbroeder-Observant en beroemden volksredenaar der XV^{de} eeuw Jan Brugman, het z.g.n. *Vita prior*, opgenomen in de *Acta Sanctorum* der Bollandisten.

Beide levensbeschrijvingen, van Brugman en Thomas tegelijk met die van Liduina's bloedverwant Jan Gerlach, Petersz. werden voor eenige jaren door den Franschen schrijver J. K. Huysmans verwerkt tot zijn: *Sainte Lydwine de Schiedam.*

Om op het *Vita Lidewigis Virginis* van Thomas terug te komen, deze bladzijden zijn doortrokken van de zoete geuren der mystiek. Gij zult weldadig u voelen aangedaan, al lezende; en vergetende voor een wijl 's werelds wee en aaklig donker, u wanen in een toovertuin, waar bij goddelijken vrede, onder den mysterieuzen lichtval der genade, ontloken en zacht-gloeiend staat de liefelijkste Passiebloem der Middeleeuwen.

Rotterdam. C. NUIJEN.

Strijd om de Heilige Plaatsen met plannen en platen door P. URBAAN COPPENS, O. F. M. — Haarlem, H. G. van Alfen, 1905.

Een druk, opgewonden Vlaamsch boekje, beginnende met algemeene beschouwingen, om te worden een détailstudie over het paleis van Caïphas.

»Plaatsbeschrijving en dor", zegt ge? Dan moet ge in de eerste aflevering van den eersten jaargang der *Revue Biblique* het artikel van Lagrange *Topographie de Jérusalem* eens lezen. Uitlezen zult ge het, belangwekkend als het is, verhalend van die stad, de heilige, de alleroudste stad, van haar twee heuvelen, »immensum editas", zooals Tacitus schreef, en van de dalen. Doch gij hebt gelijk. Coppens' boekje: *Strijd* enz. is ongenietelijk, niet van wege de plaatsbeschrijving, maar omdat het polemisch is, wat de titel met het rata-plannerige er van u misschien al deed vermoeden.

De schrijver is zoo gelukkig vóór aan zijn werkje een brief te kunnen afdrukken, welken hij van de »Congregatio de Propaganda Fide" mocht ontvangen.

Wij vinden het daarom des te meer te bejammeren, dat hij zoo weinig gehoor gaf aan eene waarschuwing, niet zonder reden daarin neergeschreven: »in modo però che la discussione sia calma, moderata, guidata dall' amore della verità ed allo stesso tempo da cortese riguardo per le persone"; door hem vertaald: »derwijze nochtans, dat de redetwist kalm weze, gematigd, aangeleid door liefde tot de waarheid en ter

zelfder tijde door beleefd inzicht voor de personen". Of het misschien »beleefd inzicht voor de personen" is, als men zijn tegenstanders op één lijn stelt met de schacheraars, die Jesus den tempel uitdreef (blz. 7), met de beulen en verstokte Joden (ib.), met de ergernisgevers, door zijn schrikkelijk »Wee" bedreigd (bl. 49), vraag ik alleen maar en laat u over ter beslissing.

Van soortgelijk geschrijf zeide Pater Lagrange (*R. B.* 1903, p. 467): »Et maintenant comprend-on assez pourquoi nous avions évité de toucher au R. P. Barnabé et à ses oeuvres? Nous désirions vivre en paix avec tout le monde et ne pas, en leur en parlant, incommoder nos lecteurs, qui ne veulent plus de pamphlets sur les questions topographiques, mais des études objectives, documentées et faites de sang-froid".

N.

Iconografie der R. K. Parochiekerk St. Anna te Breda, door JAN KALF. Haarlem, Henri Coebergh, 1905. Pr. *f* 0.35.

Als wij een vergelijking maken tusschen de oude christelijke symboliek en hetgeen de nieuwere tijden op dit gebied hebben tot stand gebracht, dan valt die vergelijking niet uit in het voordeel van onzen tijd. Denk u b.v. de Amsterdamsche beurs. Hier hebben de Nederlandsche kunsten beproefd, wat zij vermochten. Het gold toch een gebouw bestemd tot een waardigen zetel voor onzen groothandel door Neerlands hoofdstad opgericht. De middelen waren zeker aan het doel geëvenredigd. De bouwmeester heeft natuurlijk getracht het doel van het gebouw in de versiering te verzinnebeelden. Nu kan ieder over den bouw oordeelen zooals hij wil — quisque in suo sensu abundet — maar zeker zal ieder toegeven, dat de symboliek jammerlijk is mislukt. De opgestoken vingers op de geldzakken, welke het koperen hek versierden, heb ik niet gezien, maar ik kan mij de paniek ter beurze voorstellen, toen een grappenmaker — of was het misschien ernst? — de beteekenis verklaarde als het zweren bij den geld-

zak. Tot veler geruststelling zijn zij verdwenen. Maar de versiering aan het uitwendige der beurs kan ieder dagelijks zien en deze bepaalt zich tot de sneeuwpoppen op de hoeken, de onbegrijpelijke figuren in de sluitsteenen der bogen en de groote fries boven den ingang. Technisch misschien zeer volmaakt, spreken die naakte figuren zeker niet tot het volk over den omgang der menschen in huwelijk, handel en arbeid.

Stel hiertegenover eens de kerken in de middeleeuwen. Iedere steen en iedere lijn had daar iets te vertellen. Het gebouw zelf was zinnebeeld van de heilige katholieke Kerk, de grondslag was Christus, de muren het Oude- en Nieuwe Verbond, de steenen de geloovigen, het groote radvenster Maria enz. Wat is deze symboliek veel rijker en welsprekender dan de moderne. Helaas echter, dat wij verleerd hebben die taal te spreken; dat het volk verleerd heeft die taal te verstaan. Omdat wij die taal in onze schuur- en huiskerkjes niet konden spreken, is het een doode taal geworden, maar nu wij overal onze kerken kunnen herbouwen, nu is het noodzakelijk, dat wij die taal weder aanleeren, nu moeten de steenen weder Gods lof verkondigen.

Of men in de middeleeuwen de bedehuizen volgens een vooraf vastgesteld plan versierde, zal moeielijk zijn uit te maken, maar noodig was het niet. Ieder verstond de taal, welke met tallooze beelden in hout of steen was gebeiteld, was gemaald in de gewelven, op de muren en vensters, en ieder volgend kunstenaar zette het werk van zijn voorganger voort. Nu wij echter zoekend en tastend die taal aanleeren, is het zaak volgens een te voren vaststaand plan te werken, willen wij geen gevaar loopen een hopeloos verwarde verzameling van beelden en schilderingen in onze kerken te krijgen. Het was daarom een goede gedachte van Pastoor Smits, toen hij besloot zulk een plan voor de nieuwe St. Annakerk te ontwerpen; en de opdracht van dit ontwerp aan den heer Kalf was een gelukkige keus.

Het resultaat van zijn arbeid geeft de heer Kalf in het boekje hier aangekondigd. De Heilige Linie tot grondslag nemend, stelde hij in de vensters het Oude en Nieuwe Ver-

bond voor in negen tafereelen (misschien zou het beter zijn te zeggen het verlossingswerk in type en antitype); de kolommen dragen de namen der Apostelen met een tekst der Apostolische geloofsbelijdenis, door de legende aan ieder van hen toegeschreven; in de transeptvensters wordt het »werkend" en het »beschouwend" leven in beeld gebracht; in de gewelven aan kapitalen en kraagsteenen staat de prediking uitgebeeld.

Ieder, die een kerk moet sieren, zal met veel vrucht het kleine boekje bestudeeren; het behoeft niet tot slaafsche navolging te leiden maar zeker zal menigeen eruit kunnen leeren, dat bij het aanbrengen van beelden en schilderingen niet de particuliere devotie van wien ook den doorslag mag geven. Wat is er door dat misbruik al een geld weggegooid; de een breekt af wat een ander heeft opgebouwd. Laten velen van Pastoor Smits leeren een plan te maken en laten zij bij den heer Kalf inlichting zoeken. In het kleine boekje heeft hij getoond een schat van kennis te bezitten van kunstgeschiedenis en symboliek en een gezonden smaak om die kennis bij een bepaald gebouw toe te passen. Niemand zal zich beklagen 35 centen voor dit boekje te hebben uitgegeven.

Het is jammer, dat de heer K. zijn boekje niet door een geschoold theoloog heeft laten nazien. Dit zal misschien wel de oorzaak zijn, dat door Pastoor Smits eenige wijziging in de plannen is gemaakt. Zoo b.v. staat er blz. 49: »In de drie vensters [der doopkapel] herinneren wij aan de drie wijzen, waarop het H. Doopsel kan worden ontvangen ...." Ik dacht aanstonds aan het doopsel per immersionem, aspersionem en infusionem; maar de schrijver bedoelt, zooals blijkt, het doopsel des waters, het doopsel van begeerte en het doopsel des bloeds. Deze nu zijn geen drie wijzen, waarop het doopsel wordt toegediend, maar door het doopsel van begeerte en het doopsel des bloeds wordt niets anders bedoeld dan een akte van volmaakte liefde, welke in zeer oneigenlijken zin »doopsel" wordt genoemd. Zoo zou ook de juistheid der voorstelling van het »werkend" en »beschouwend" leven (het eerste door de kerkvaders, het laatste

door de groote ordestichters) met recht kunnen betwijfeld worden.

Niettegenstaande dergelijke kleine onjuistheden blijft het geheel een zeer verdienstelijk werk.

Hoorn. L. J. BOOGMANS.

APOLOGETISCHE VEREENIGING »PETRUS CANISIUS".
I. *Apologie of Geloofsverdediging,*
door Dr. TH. M. VLAMING.
II. *Legende of Historie,*
door TH. FAMULUS (TH. BENSDORP).

SERIE »GELOOF EN WETENSCHAP" (onder Redactie van J. M. BOUMAN S. J.)
I. *De Hedendaagsche Bewijsgronden van het Geloof,* door F. BRUNETIÈRE.
II. *Is Godsdienst noodig?* naar het Fransch van GUYOT.
III. en IV. *Het verband tusschen Geloof en Rede,*
door J. DE BROGLIE.
V. *Zedelijke en Zedelooze Roman!*
door G. D'AZAMBUJA.

Van ieder werkje afzonderlijk eene recensie te schrijven, ligt niet in mijne bedoeling. De beperkte ruimte, welke een maandschrift daarvoor beschikbaar stelt, gedoogt het niet. Ik zal mij dus bepalen, om hier eerlijk, kort en bondig, mijne meening over beide uitgaven te zeggen.

Het gebrek aan apologetische lectuur, was, dunkt me, niet zóó groot, dat men nu op eens van twee kanten aanbieding zou verwacht hebben. Er is in de laatste jaren wel het een en ander verschenen. Maar viel over quantiteit niet te klagen, de qualiteit was niet altoos de beste. Het was meest vertaalwerk, geleend bij onze buren. Weinige gaven eigen, frisch, oorspronkelijk werk. Daarbij was het veelal wetenschap uit de tweede en derde-hand.

Onze vóórmannen in dogmatiek, apologie, moraal, kerkgeschiedenis en H. Schriftuur lieten het schrijven van populaire werkjes over aan anderen. . . . Gevolg: niet zelden oppervlakkig, onwetenschappelijk geschrijf, verkeerde voorstelling

en halve uitwerking der redeneering; bij de lezers begrips-verwarring door onklaarheid en onjuistheid, ja zelfs twijfel en bepaald averechtsche ideën. Zonder veel talent geschreven, naderden ze het »genre enuyeux", en waren niet populair in den goeden zin van het woord. Het echt populaire stelt hooge eischen. Op dit gebied is waarlijk voor ons volk het beste niet meer dan goed genoeg. Iemand, die echt populair wil schrijven, moet zijn onderwerp zóó volkomen meester zijn, dat hij van zijn overvloed en niet van zijn armoe meedeelt. »Populaire werken — zei Prof. W. Moll met recht — worden meestal uit armoede geboren; het moet nooit anders dan uit rijkdom geschieden. Hij alleen schrijft goed populair, die over hetzelfde onderwerp ook een wetenschappelijk boek schrijven kan."

Dan is er nog een zwaarwegende grief, namelijk de betrekkelijke duurte van de meeste apologetische werkjes. Niet voor de geestelijkheid zelf, die gewoonlijk het eerst en het meest deze boekjes koopt, maar voor de leeken, inzonderheid voor den gewonen man, voor onze katholieke werklieden op fabrieken en werkplaatsen, zijn ze broodnoodig. Maar dan moeten ze ook voor *geringen prijs* en niet, zooals nu, enkel door den boekhandel *te koop aangeboden* worden. Bij groote oplagen en met medewerking van propagandisten is dit mijns inziens zeer wel mogelijk. Onder dit opzicht heb ik door bescheiden pogingen in beperkten kring ervaringen opgedaan, die verrassend kunnen schijnen, maar mij de zekerheid geven, dat gebrek aan durf — door te kleine oplage en als gevolg te hooge prijs — en gebrek aan persoonlijke aanbieding — door enkele kranten-advertentie — de twee groote maar wel te overwinnen bezwaren zijn tegen eene verspreiding, die doeltreffend is.

Wanneer wij nu beide uitgaven èn die van »Petrus Canisius" èn die van »Geloof en Wetenschap" naast elkander plaatsen, dan vinden wij eerst een onderscheid.

De twee eerstelingen van »Petrus Canisius" onderscheiden zich door oorspronkelijkheid. Het is eigen, gedegen werk van Dr. Vlaming en Pater Bensdorp, wier namen reeds lang met roem en eere op dit gebied worden genoemd, schrijvers van erkend gezag. Ze zijn geschreven met talent, met vol-

ledige kennis van zaken, duidelijk, helder en aantrekkelijk. Ze getuigen ook van groote belezenheid in de hedendaagsche litteratuur van onze andersdenkende landgenooten.

De vijf eerste boekjes van »Geloof en Wetenschap" zijn daarentegen vertaalwerk, en wel van anonymi. Slechts één oorspronkelijk werkje is aangekondigd over »De onbevlekte Ontvangenis", van Dr. J. van Vessem, maar ook de drie volgende worden weer uit het Fransch vertaald.

Waarin echter beide uitgaven vrijwel gelijk staan: is dat ze voor de gewone menschen veel te duur zijn, en dan ook *nergens* bij hen worden aangetroffen. 't Is de oude boekhandelsleur: hooge prijs in verband met te kleine oplage. Elk deeltje 40 cts. Het moest zijn 10, hoogstens 15 cts. en dat is zeer goed mogelijk.

Moge bepaaldelijk de apologetische vereeniging »Petrus Canisius" hare beloften en plannen nakomen, uitgedrukt in art. 18 van haar Huish. Reglement: »De geschriften worden zoo goedkoop en zoo ruim mogelijk verspreid".

Amsterdam. J. RUIJTER PR.

HERDERS KONVERSATIONS-LEXIKON *Dritte Auflage. Reich illustrirt durch Textabbildungen Tafeln und Karten. 100 Hefte zu 50 Pf. oder 8 Bände in Halbfranz zu je M. 12.50.* Freiburg, Herdersche Verlagshandlung.

Van Herder's *Konversations-Lexikon*, dat in derde uitgave op nieuwe leest werd geschoeid en volkomen op de hoogte gebracht werd van zijn tijd, is in den loop van dit jaar de vierde »Band" verschenen en alzoo de helft voltooid. Deze nieuwe uitgave zagen we in Duitschland van katholieke zijde uitbundig geprezen en door niet-katholieken met veel waardeering vermeld. Daardoor heb ik mij, bij 't verschijnen van het derde deel, laten overhalen om het werk aan te schaffen; en na het thans vrij geruimen tijd bij voorkomende gelegenheden telkens geraadpleegd te hebben, durf ik het als uitstekend in zijne soort aan onze lezers aanbevelen. Uitstekend in zijne soort:

want men moet natuurlijk een *Konversations-Lexikon* weten te gebruiken; als surrogaat deugt het niet, maar als hulpmiddel is het kostelijk en tegenwoordig nagenoeg onmisbaar.

Dat de stoffeering — lettersoort, druk, verluchting, enz. — met het allerbeste op dit gebied kan wedijveren, is bij den eersten opslag voor ieder duidelijk; 't is een lust in een nieuw deel wat te bladeren en te snuffelen; telkens iets, dat verrast en bevredigt. En bij herhaald gebruik blijkt steeds duidelijker, dat dit *Lexikon* twee eigenschappen heeft, die ik even in 't licht wil zetten, omdat de vereeniging mij in hooge mate verblijdend voorkomt, te weten: het is in zijne soort eerste-klas-werk en 't is beslist maar onbekrompen katholiek.

De echtheid van den katholieken geest, die telkens doorstraalt, is door bevoegde gezaghebbers openlijk erkend. Maar 't is een ruime en onbekrompen geest. Nergens veroordeelingen op eigen aangematigd gezag; niets van die benauwend benepen over-sekuurheid, die met veel drukte en groote dreiggebaren waarschuwt tegen alle wegen, welke niet sedert eeuwen volmaakt platgetreden zijn; nergens ook hatelijkheden en vinnigheden tegen niet-katholieken. De toon is geregeld van de meest effen en onbewogen zakelijkheid. Toch blijkt doorloopend, hoe wenschelijk voor ons, katholieken, zulk een eigen *Lexikon* is. Leemten, die het gevolg zijn van de welbekende dood-zwijg-manier, ziet men overal aangevuld; katholieke aangelegenheden, die onwillekeurig of opzettelijk scheef plegen voorgesteld te worden, staan hier weer zuiver in 't lood; aantijgingen, die de een den ander zonder erg naschrijft, omdat hij ze altoos gehoord heeft, vindt men met een enkel woord afgetikt. Ongelooflijk is het, hoe menigmaal in werken van dien aard bij de schijnbaar onschuldigste onderwerpen en zonder boos opzet ingewortelde vooroordeelen tegen al wat katholiek is voor den dag komen tot ergernis van den katholieken raadvrager.

Geen wonder dat verscheidene Duitsche bisschoppen hun vreugde betuigd hebben over de verschijning van dit *Lexikon*, dat betrouwbaar katholiek is en voor de beste werken van dien aard niet onderdoet.

Want dat laatste is ook een noodzakelijk vereischte. Wij klagen wel eens over dood-zwijgen, waar minderwaardigheid eigenlijk de schuld moest dragen. Dit is niet enkel onbillijk maar doet ook groote schade. Willen wij erkend worden, dan moeten we werk kunnen leveren, dat minstens gelijkwaardig is. Zonder aarzelen nu mag getuigd worden, dat hier inderdaad en met goed gevolg is gepoogd de beste kwaliteit te geven.

Een *Konversations-Lexikon* moet aan eigenaardige eischen voldoen. Verhandelingen voor vakgeleerden komen daar niet te pas; geen vakgeleerde gaat zijn wetenschap in een *Lexikon* opdoen; hij heeft beter bronnen. Maar juist de niet-vakgeleerde, die van een onderwerp enkel een algemeene en vrij onzekere kunde heeft, moet daar kort en bondig eene inlichting kunnen vinden, die betrouwbaar en degelijk genoeg is om hem voor 't oogenblik te helpen, maar tevens bronnen aanwijst voor dieper onderzoek en studie. Om dit te verwezenlijken is niet enkel veel grondige en in volkomen eigendom overgegane kunde noodig, maar ook een helder inzicht en een fijne speur- en tast-zin om telkens het rechte te treffen, dat is: juist datgene, wat den zoeker van dienst is, niet meer en niet minder. Het op te lossen probleem is: zoo veel deugdelijke inlichting mogelijk te verschaffen in zoo weinig mogelijk ruimte zonder onleesbaar te worden. Woordenboeken als *La grande encyclopédie* in 31 kwartijnen of de *Encyclopaedia Brittannica* in 26 dito's met een register-band, zijn voor een bijzondere bibliotheek onmogelijke vrachten. Van beide werken staat een exemplaar o. a. op de studiezaal van de Amsterdamsche universiteits-bibliotheek, maar nog schrikt de lengte der artikelen u dikwerf af. De laatste uitgaaf van Brockhaus is veel handiger maar beslaat ook nog 16 zware octaaf-deelen met *Supplement* en *Index*.

Het hier besproken *Lexikon* zal in acht dergelijke deelen volledig zijn. Wil alzoo de lof van degelijkheid verdiend zijn, dan moet er gewoekerd zijn met de ruimte.

En dat is er ook. Herhaaldelijk heb ik het overleg bewonderd, waarmede afdoende inlichting in uiterst beknopten

vorm wordt verstrekt. En de inlichting is steeds up to date, ook bij nog levende letterkundigen, mits zij van meer dan plaatselijke bekendheid zijn. Een zoo kundig beoordeelaar als Mgr. Dr. P. W. von Keppler getuigt dan ook van den tweeden Band: »Es wird ihn niemand zur Hand nehmen und prüfen, ohne den Indruck zu gewinnen, dasz das nicht ein rasch auf Lager gearbeitetes, zusammengeschriebenes Opus ist, sondern ein Werk, das auf gründlichem Studium, auf gewissenhafter Arbeit beruht". En de *Stimmen aus Maria Laach* besluiten een hoogst waardeerende bespreking van den laatstverschenen vierden »Band" met de woorden: »Wir deutsche Katholiken dürfen stolz darauf sein... ein so glänzendes encyklopädisches Werk unser eigen nennen zu dürfen (Viertes Heft, 22 April 1905, S. 450).

Hierna behoef ik over het algemeene karakter en over de waarde van dit werk voor ons, katholieken, niet verder uit te weiden. Eene beoordeeling in bijzonderheden zal niemand van mij vorderen. In bijzaken is natuurlijk velerlei gelegenheid voor verschil van inzicht. Zoo bijv. worden bij onderwerpen van buitengewoon belang »Beilagen" gegeven in kleiner letter en zoo noodig door afbeeldingen opgehelderd. Uitstekend! Maar wat te zeggen van een overzicht der geheele Kerkelijke Geschiedenis op eenige weinige, hoewel zeer scherp afgedeelde, blaadjes? De een zal antwoorden: »'t Mocht in geen geval ontbreken"; een ander misschien: »Wie zal er baat van hebben?" In dergelijke zaken blijve de beslissing aan de samenstellers en hun bekwamen leidsman.

Ook zal ik niet trachten mij zelf een pluim op den hoed te steken door enkele kleine vergissingen te gaan opjagen, bijv. dat Broere te Warmond als prof. niet in de philosophie maar in de kerkelijke geschiedenis overleden is. Dit jachtveld wenschen wij geheel vrij te laten. Over 't algemeen is de betrouwbaarheid, blijkens afdoende getuigenissen, zeer voldoende en naar de laatste gegevens.

Een register aan het einde zal, vertrouwen wij, de woorden aangeven, die niet onder eigen hoofd maar als onderdeelen van andere woorden te vinden zijn. Zoo bijv. de steeds meer

in gebruik komende *Citophon.* Wie dit woord rechtstreeks zoekt op de C vindt het niet vermeld; maar bij eenig nadenken zal hij allicht gaan zoeken op de F bij *Fernsprecher* en het werkelijk ook vinden — met afbeeldingen erbij — onder *Fernsprechwesen.* Voor dergelijke gevallen intusschen is een algemeen register tijdsparend en geriefelijk.

Dat de vier nog te wachten deelen op hetzelfde peil zullen gehouden worden, mogen we zonder twijfel verwachten. De vier verschenen deelen eischen thans gebonden een uitgave van 50 Mark in eens. In den loop van dit jaar komt de vijfde »Band" gereed, en de uitgever verzekert, dat in 1907 het geheele werk voltooid zal zijn. Ik ben stellig overtuigd, dat niemand die naar aanleiding van deze aanbeveling tot den aankoop overgaat, mij later zal beschuldigen hem teleurstelling te hebben bereid.

A. M. C. v. C.

D. Rycus: *St. Paulus, dagbladschrijver. Een ontnuchterende droom.* — Antwerpen, H. Majoor, 1905. Prijs: 1 fr.

Iemand, die zich Rycus noemt, heeft »gedroomd", dat de H. Paulus, van wien zoo vaak wordt gezegd, dat hij dagbladschrijver zou worden, als hij weer onder ons verkeerde, werkelijk kwam pogen, in de gelederen der pers te worden opgenomen.

»'t Was een wondere droom — zegt hij — en hoe ik mij de oogen uitwrijf, ik kan er niets droomerigs, vreemds of doms in vinden".

De schrijver was wellicht nog niet goed wakker, toen hij deze appreciatie neerpende, want de manier, waarop Paulus het aanlegt om journalist te worden, lijkt me weinig in overeenstemming met den aard des Apostels, die wel alléén roemen wilde op zijn zwakheid, maar voor de goede zaak krachtig en onvervaard placht op te treden.

En wat doet hij nu?

Zijn schreden richtend naar België, »omdat het zoo heelemaal katholiek is", gaat hij in »Pruldorp" incognito zijn

diensten aanbieden bij den uitgever van een »godsdienstig, politiek boerenweekblad". Hij wilde n.l. »klein en nederig" beginnen. Aangenomen, hoewel een man als Paulus zich toch heel wat beter geschikt kon achten voor een groot blad dan de eerste de beste, die in zijn carrière niet slaagde en 't daarom in de journalistiek wil probeeren. Maar als hij werkelijk »vooraan" wenschte te beginnen »om de kat uit den boom te kijken", waarom komt de Apostel den uitgever dan dadelijk aan boord met »godsdienst en christelijke sociologie" in stede van te zien, wat hij, eenmaal aangenomen, ten goede zou kunnen uitrichten? In dit geval ware hij stellig geplaatst, want hij wilde immers »heelemaal gratis" medewerken! Daarvoor zijn vooral kleine uitgevers best te vinden. En zoo de Apostel dan spoedig had ondervonden, hoe weinig er voor zijn hooggestemde idealen plaats was in het weekblad, dat het voornamelijk moest hebben van de marktberichten en annoncen, dan ware zijn ontslag uit de vanzelf volgende botsing met zijn bekrompen, inhaligen chef voortgevloeid. Nu berokkende hij zich al te gemakkelijk een spoedige afwijzing.

Niet beter verging het Paulus bij zijn tweede sollicitatie. De ruw-loslippige »hoofdschrijver" van het katholiek weekblad *De Oprechte* nam zijn diensten als volontair aan. Die hoofdopsteller blijkt intusschen zoozeer vervuld van haat tegen den burgemeester, dat hij het met zijn vredelievenden medewerker al aan den stok krijgt, vóór deze nog een pen op het papier heeft gezet. Maar als de Apostel, »vooraan" beginnend, werkelijk nut wilde stichten, waarom dan niet getracht gaandeweg vrede te brengen in de kolommen van *De Oprechte* en in het hart van den redacteur, wiens blad, dank zij Paulus' welversneden pen, immers ook zonder strijd tot hooger bloei zou geraken? Bleek de redacteur onverbeterlijk, dan was het voor den volontair nog tijd genoeg om ontslag te krijgen. Nu echter verwierf Paulus zich ook zijn tweede teleurstelling al te eenvoudig.

Hij gaf intusschen den moed niet op en ging solliciteeren bij *De ware vriend van het christelijke volk*, met welk in 100.000 exemplaren verspreid katholiek dagblad hij kennis

maakte, toen hij op een melkkar mocht meerijden. Er stonden hem wel te veel moorden en doodslagen, mitsgaders een te zinneprikkelend feuilleton in, maar ook een »werkelijk schoon en echt christelijk hoofdartikel". Toch ondervond hij weder teleurstelling. De hoofdredacteur — die hem, door zijn woorden op het spoor gebracht, ontlokt wie hij is — deelt wel zijn hooge opvatting van de taak der pers, maar blijft de *rubrique scandaleuse* een »noodzakelijk kwaad" achten. Paulus daar natuurlijk fel tegenin, in stede van den goedwillenden journalist voor te stellen, hem eens te mogen toonen, hoe men — door zorgvuldige inkleeding b.v. en als ter loops aangebrachte afkeuringen — ook deze rubriek kan dienstbaar maken aan de volksopvoeding, welke van een katholiek blad moet uitgaan — een opvoeding, die natuurlijk niet te bereiken valt, als de menschen dank-je zeggen voor de krant, omdat er niet in staat wat men nu eenmaal in een krant zoekt.

Had Paulus aldus willen arbeiden, hij ware zeker welkom geweest, terwijl nu de voorzichtige hoofdredacteur, die het incognito van den sollicitant niet mocht onthullen, zich beroept op de »administratie" van zijn blad, om daarmee de ook door hem betreurde afwijzing des Heiligen van zijn hals at te schuiven.

Onze Apostel, buiten »al peinzend voortsukkelend", koopt *Le Moderne* van een leuken krantenjongen, die zijn krant omschrijft als »een fijne, alleen zoo voor het groote volk onder de japneuzen, zoo heeten ze hier de katholieken met respect". Bij dat »blad der fijnen", der »grooten onder de katholieken", gaat Paulus zich nu aanmelden, overwegend: »Bij het volk is het mij niet gelukt. Maar als ik nu eens de voornamen, de machtigen dezer wereld kon bereiken?" Hij laat zich aandienen als — 't is haast niet te gelooven, doch in een droom komt meer raars voor — als »oriëntalist en spijkerschriftontcijferaar". En bluffen dat hij doet tegenover den *redacteur en chef!* Zoo kolossaal, dat deze hem, den »oriëntalist", opdraagt een artikel te leveren over het »Fransche Katholicisme". Nu, dat werd natuurlijk raak en sloeg in! Daarop kreeg »Damascenus" — Paulus'

pennenaam — tot taak, ook eens te schrijven over »het katholieke België". En nu wordt het weer mis. De lezers, die de kapitteling van Frankrijk's Roomschen prezen, kunnen niet verdragen, dat zij ook op hun fouten worden gewezen. De hoofdredacteur krijgt nijdige briefjes en Damascenus . . . zijn ontslag.

Toen staakte de Apostel-dagbladschrijver! In een klooster, waar hij zich aanmeldde als »een gewezen Jood en kerkvervolger", leest hij een deftige bezoekster, die zijn tweede artikel had afgekeurd, de les, houdt hij eenigen paters voor, dat zij de pers voor den Heer moeten veroveren en . . . verdwijnt.

't Is te hopen, dat die paters bij hun veroveringswerk wat meer volharding aan den dag zullen leggen dan Paulus, want anders . . . .

* * *

Het is duidelijk, dat Rycus' »droom" een satire moet verbeelden op Belgische perstoestanden. Nu acht ik mij niet bevoegd daaromtrent vonnis te vellen; ik zal mij ook geenszins vermeten te zeggen of en in hoeverre onze vaderlandsche pers zich den schoen zou kunnen of moeten aantrekken. Maar dit wil ik wel verklaren: als Paulus werkelijk uit den Hemel kwam om dagbladschrijver te worden, dan zou hij m.i. niet — hoewel hij het hier geenszins vruchteloos zou doen — bij Jan, Piet en Klaas zich gaan aanmelden. Maar hij zou uitzien waar 't meest behoefte aan was, en een flink Roomsch ochtendblad oprichten. En dat blad zou hij zoo kranig toerusten met artikelen en telegrammen, met markten en beurzen, met critieken en goede feuilletons, met gemengde en andere berichten, dat de tegenstanders er respect voor zouden hebben en de vrienden het grootelijks waardeeren.

Den Haag. A. J. OOSTDAM.

KLEINERE MEDEDEELINGEN AAN LEZERS EN SCHRIJVERS.

EEN UNIVERSITEITSPROFESSOR OVER DE SCHOLASTIEKE WIJSBEGEERTE. — In de jongste Juni-aflevering van het voornaam-statige maandschrift *Onze Eeuw* geeft Prof. Dr. Jhr. van der Wyck, professor in de wijsbegeerte aan de Universiteit van Utrecht, eene bespreking van de *Geschiedenis der Wijsbegeerte*, welke uit de nagelaten papieren van Prof. Bellaar Spruyt door enkelen zijner leerlingen onlangs is uitgegeven.

Wat ons in die bespreking het meeste trof, is de droevige onwetendheid, die zelfs bij professoren van onze openbare universiteiten blijkt te bestaan aangaande het wezen en karakter der veel-gesmade scholastieke philosophie. Het dacht ons niet van belang ontbloot, een staaltje daarvan openbaar te maken. Het kan bij gelegenheid dienst doen, om te bewijzen, met welk een volslagen gebrek aan de meest elementaire kennis sommigen der aanzienlijksten onder onze tegenstanders blijven doorgaan op de »achterlijkheid" der scholastieke wijsbegeerte af te geven.

Prof. v. d. Wyck prijst het boek van Spruyt als een boek »up to date", en voert om dit te bewijzen den volgenden passus aan [1]): »Zien wij om ons heen naar de verschillende politieke partijen, dan valt het niet moeielijk den grooten invloed van philosophische stelsels aan te wijzen. Een van die stelsels, die nog steeds een grooten invloed bezitten, is de middeleeuwsche scholastiek. Die philosophie, hoever ook in haar verschillende richtingen uiteenloopende wat betreft de waarde, die zij aan de menschelijke rede toekent voor

[1]) Spruyt, bl. 7.

het begrijpen der goddelijke waarheden, vordert van elk harer aanhangers de erkenning van een bepaald mysterie: de menschwording Gods in Christus ter verlossing van de zondige menschheid. Aan dit grondbeginsel knoopt de scholastieke philosophie tal van leerstellingen over God, Christus en den mensch: dogmatiek; en tal van voorschriften over het leven: ethiek en politiek. Dit alles uitgewerkt in de kleinste bijzonderheden vormt een stelsel, welks aanhangers de antwoorden op alle practische vragen in hun boeken kunnen vinden. Het dankt zijn machtigen invloed tot op den huidigen dag aan het feit, dat het de philosophie is, die nog steeds in de katholieke seminariën als de ware geleerd wordt en de levenswijsheid levert der katholieke geestelijken".

Wij laten de bewering, dat de aanhangers der scholastiek wijsbegeerte »de antwoorden op alle practische vragen in hun boeken kunnen vinden" voor zooveel zij is. Wanneer Prof. v. d. Wyck intusschen de goedheid wilde hebben, ons een dergelijk handboek aan te toonen, zou hij mij althans ten zeerste verplichten. Wij wenschen de aandacht evenwel bijzonder te vestigen op de twee volgende punten. Vooreerst: dat de scholastieke wijsbegeerte de erkenning zou vorderen van een bepaald mysterie, nl. de menschwording van God den Zoon. Ten tweede: dat dit mysterie nog wel het grondbeginsel zou zijn van genoemde wijsbegeerte, waaraan dan tal van leerstellingen over God, Christus en den mensch: dogmatiek, en tal van voorschriften over het leven: ethiek en politiek worden vastgeknoopt.

Beginnen wij met het laatste punt. Wie niet van volslagen onkunde wil beschuldigd worden, dient toch te weten, dat de scholastieken steeds een scherp onderscheid hebben gemaakt tusschen het gebied van de rede en van het geloof, tusschen wijsbegeerte en openbaring. Men leze slechts de eerste hoofdstukken van de *Summa contra gentiles*. Leo XIII kenmerkte dezen karaktertrek der scholastieke philosophie zeer juist met de volgende woorden: »Rationem, ut par est, a fide apprime distinguens, utriusque jura conservavit". Wanneer nu Prof. Spruyt komt verklaren, dat het dogma der Menschwording

nog wel het grondbeginsel is der scholastieke wijsbegeerte, dan toont hij daardoor nimmer een scholastiek-philosophisch boek te hebben ingezien, laat staan dat hij zich rekenschap zou hebben gegeven van het wezen en karakter dier wijsbegeerte, van den grondslag, waarop dat wijsgeerig gebouw is opgetrokken. En wanneer dan Prof. v. d. Wyck die bewering van zijn collega Spruyt met instemming durft aanhalen, dan heeft hij evenmin als Spruyt zich ooit de moeite getroost, van de scholastiek kennis te nemen. Hij zal dus wel geen enkel handboek, waarin de »antwoorden op alle practische vragen" zijn te vinden, weten aan te geven.

Wat het eerste punt betreft, dat nl. de scholastieke wijsbegeerte ten minste de erkenning zou vorderen van een bepaald mysterie, al is dit dan ook nog niet het grondbeginsel dier philosophie — ook dit getuigt van de grofste onkunde. De scholastieke wijsbegeerte als zoodanig, vordert de erkenning van geen enkel mysterie. Zij erkent alleen, dat wij, menschen, naast ons verstand nog een andere kenbron van waarheid bezitten, nl. het geloof, hetwelk voor ons verstand ontoegankelijke waarheden leert, met welke de wijsbegeerte echter niet te maken heeft. Zij verwerpt dus niet a priori de waarachtigheid van Gods uitspraken, zooals tegen alle recht en reden in door de rationalistische wijsbegeerte der laatste eeuwen is gedaan. Maar verder gaat de scholastieke philosophie niet. Zij bemoeit zich verder niet met de erkenning van dogma's, doch laat het aan het geloof over om te bepalen, welke mysteriën moeten worden aangenomen.

Prof. v. d. Wyck is door zijne bespreking van Spruyt's *Geschiedenis* niet als geleerde in onze achting gestegen.

Warmond, Juni 1905. J. D. J. AENGENENT.

'S MENSCHEN PLAATS IN HET HEELAL. Wij hebben in 1903 met een kleine aanteekening de aandacht onzer lezers gevestigd op een artikel van Prof. Dr. Alfred Russell Wallace, dat toen juist verschenen was in de *Fortnightly Review* [1]).

[1]) *De Katholiek* 1903, Dl. CXXIV, 219.

Later heeft de schrijver dat artikel tegen aanvallen gehandhaafd en afzonderlijk uitgegeven onder den titel *Mans place in the universe*. Naar aanleiding van deze uitgave bracht de April-aflevering van de *Wetenschappelijke Bladen* een artikel evenzoo getiteld *'s Menschen plaats in het heelal.* Wij veroorloven ons een paar aanhalingen.

De beroemde bioloog Alfred Russell Wallace — zoo lezen wij daar — is ten onzent vooral bekend als schrijver van het boek over »Insulinde", dat door Prof. Veth in het Nederlandsch is overgebracht. Van zijn werk *Mans place in the universe* zegt hij zelf in de voorrede: »Dit boek is nagenoeg geheel gegrond op den bewonderenswaardigen schat van feiten en gevolgtrekkingen, die ons door de nieuwe sterrenkunde zijn bekend geworden, in verband met ontdekkingen op modern physisch, chemisch en biologisch gebied. Het nieuwe ervan bestaat alleen daarin, dat allerlei ontdekkingen in deze verschillende takken van wetenschap hier zijn saamverbonden tot een organisch geheel om haar waarde aan te toonen voor de oplossing van één enkel vraagstuk, eene oplossing, waarvan de kennis voor ons van het hoogste belang zou zijn". Toch erkent de schrijver, dat van een eigenlijk gezegde rechtstreeksche bewijsvoering geen spraak kan zijn. Hij geeft meer een beschouwing op grond van welbewezen feiten dan een demonstratie uit de feiten. Want, zegt hij, bij gebrek aan strikt rechtstreeksch bewijs, is 't toch niet ongeoorloofd de vraag te stellen, »wat het meest waarschijnlijk is, mits deze waarschijnlijkheid bepaald worde niet door onze voorliefde voor eene oplossing in den eenen of anderen zin, maar door een volkomen onpartijdig en onbevooroordeeld onderzoek naar de strekking van behoorlijk geconstateerde feiten". Met zulk een program kan ieder wetenschappelijk ontwikkelde vrede hebben.

De gang nu van Wallace's beschouwing is, in 't groot genomen, ongeveer deze.

Vooreerst toont hij aan, dat, al is de hemelruimte, die ons omgeeft, nog zoo rijk aan zonnen, die grooter en schitterender zijn dan de onze, deze hemellichamen aan zeer bepaalde

voorwaarden moeten voldoen, om een van haar afhankelijke planeet geschikt te kunnen maken voor eene woonplaats van menschen. Deze voorwaarden nu zijn in de meeste der ons bekende sterren niet vervuld. Daarbij komt, dat, waar zij vereenigd zijn, zooals in onze zon, de eigenaardigheid der planeten zelven toch nog de meesten onbewoonbaar zal maken voor menschen. Dit blijkt uit ons eigen planetenstelsel, waarvan, behalve onze aarde, alleen de planeet Mars voor bewoonbaarheid in aanmerking kan komen, maar onder veel ongunstiger omstandigheden dan op onze aarde verwezenlijkt zijn. De nieuwere ontdekkingen, zegt Wallace, hebben alzoo zeer zeker de strekking om het aantal der misschien bewoonbare hemelbollen minstens zeer te beperken.

Vervolgens betoogt hij, dat er tegenwoordig door de vervolmaking der telescopen en hemelphotogrammen niet, zooals vroeger geregeld plaats had, telkens meer sterren zichtbaar worden, maar dat de reuzekijkers van den laatsten tijd onder dit opzicht niet veel voor hebben bij mindere instrumenten, terwijl de hemelphotographie bewijst, dat de ruimte tusschen de uiterste sterren absoluut donker is. Daardoor is de vroegere meening, dat de hemelruimte een onbegrensde eindeloosheid zou zijn zeer verzwakt. Het vermoeden is gewettigd, dat het groote geheel, de kosmos, den vorm heeft van een bol, omringd door een band, den melkweg, die in het midden het dikst is en met den bol samen een spheroïde vormt.

»Binnen den bol — zegt Wallace — heerscht over het algemeen betrekkelijke rust; in den melkweg daarentegen, de plaats van nevelvlekken en nieuwe sterren, zijn storm en beroering aan de orde van den dag. Ongeveer in het midden van dien bol vindt men een zeker aantal sterren, welke men een groep zou kunnen noemen, al weten wij dan ook tot dusver niets stelligs omtrent haar onderling verband. En ongeveer in het midden van die groep treft men onze zon aan, schijnbaar onafhankelijk en eenzaam haar weg vervolgend door het heelal, gehoorzamend aan een stem, tot dusver onhoorbaar voor onze ooren".

Deze voorstelling is nu wel uiterst globaal en kan geen

nauwkeurige berekening van afstanden en stelsels ten bewijze aanvoeren, maar de strekking dezer feiten, meent Wallace, geeft vingerwijzing genoeg om de volgende vragen te wettigen: »Zou het ondenkbaar zijn, dat dit geheele, onuitsprekelijk groote samenstel van werelden noodig ware, om in zijn middelpunt — dat wil dan zeggen in de door de zon doorloopen ruimte — die rust, dat evenwicht te verzekeren, en, als een der gevolgen daarvan, aan de aarde o.a. die betrekkelijk eng begrensde temperatuur te waarborgen, die gedurende een reeks van millioenen jaren noodig was om onze planeet voor de bewoning door menschen geschikt te maken? De levende, denkende mensch is de heerlijkste schepping van het heelal. Zou het ongerijmd zijn aan te nemen, dat het gansche heelal er is om zijnentwil, en dat de ontwikkeling zijner onsterfelijke ziel de steeds gezochte causa finalis", het doeleinde, van deze zichtbare schepping uitmaakt?

Men ziet, dat hier op zuiver natuurwetenschappelijk gebied alleen voorzichtig gestelde vragen door Wallace worden geadstrueerd. In alle geval is deze hoog-moderne kosmologische beschouwing eene vermelding waard.

C.

NOG EENIGE UITLANDERS IN ONZE TUINEN EN PARKEN.

Wij wenschen te dikwijls door het leven te wandelen als door een bloemhof, om het niet te wagen nogmaals over de bloemen en heesters in onze moderne tuinen en parken te spreken. Een kort woord over het laatste dezen keer ter inleiding.

Men moge teruggaan in het verleden zoover men wil [1]), mij dunkt dat onze siertuinen en parken al de vorige kunnen overtreffen. Of wij ze vergelijken met het vroeger meegedeelde over den »Oosterschen tuin", of met de warandes rondom de Romeinsche landgoederen uit den keizertijd, of eindelijk met de tuinen naar Fransch of Engelsch model der laatste eeuwen, altijd mag de vergelijking uitvallen ten gunste onzer plantsoenen.

Onze stadsparken, wat brengen ze een aangename afwisseling, wat vormen ze een vriendelijk plekje tusschen die groote, zware

1) Den oorsprong der tuinen heeft men willen opsporen — die »men" was een Duitscher, maar zijn naam is me ontgaan — men heeft beweerd, dat de eerste vorm, waarin het eigendomsrecht in onroerende goederen zich heeft laten gelden, niets meer of minder was dan een afgesloten bescheiden erf, waarin al aanstonds het aangename zich voegde bij het nuttige. Een siertuin dus in 't begin zijner wording. Maar tevens — wie begrijpt het niet? — de eerste zonde tegen de rechten der maatschappij, een tweede erfzonde, waarvan de socialisten ons willen verlossen. — De speelsche dichter Ovidius echter — want de eene bewering is de andere waard — geeft een eenigszins andere voorstelling. Volgens hem was nog wel in de gulden eeuw alles gemeenschappelijk en rees er eerst in een volgend tijdvak van slechter gehalte verschil tusschen het mijn en het dijn. Toen kwam de landmeter, als 't ware van staatswege, en teekende, om voortaan tweespalt te voorkomen, zorgvuldig de grenslijn rondom de afzonderlijke bezittingen.

Doch de oorsprong der tuinen zal wel onbekend blijven.

blokken huizen. Zij zijn een heerlijke rustplaats te midden van drukke straten met onstuimig gejaag, geraas en gerammel.

Men mag ze wel noemen een weldaad voor onze moderne steden. Waarom niet? Zeker, zij brengen slechts een bescheiden deel frissche, gezonde lucht in de benauwende en van steenkooldamp en stof zwangere atmosfeer. Doch dat is ook niet hun eenige maatschappelijke beteekenis. Dààr kunnen immers van een siertuin genieten onze steedsche kleine luiden, zoo goed als de rijkste kapitalist Wat meer is, zij brengen den stedeling, dikwijls te lang opgesloten tusschen hooge muren, nauwe straten, enge vertrekken en werkplaatsen, in aanraking met de levende natuur. Dat beteekent meer dan men vermoedt.

Hoor eens, onze kunst zingt het uit:

»Mij spreekt de bloem een tale,
Mij is het kruid beleefd";

en als ze godsdienstig is,

»Mij groet het altemale
Wat God geschapen heeft",

terwijl integendeel van zoo'n innig verkeer met Gods natuur, van zoo'n diep gevoel voor hare telkens keerende en altijd nieuwe schoonheid onze stedelijke bevolking al te ver is verwijderd. Naar gelang ons volk samenstroomde in de groote steden, werd het van de levende natuur vervreemd. Als men de proef nam, zou men bevinden, dat menigeen, in de stad geboren en opgevoed, nog nauwelijks een wilg van een brandnetel weet te onderscheiden. Daarbij komt nog, dat krachtens de socialistische beginselen velen voortaan slechts waarde toekennen aan wat men eten, drinken of verkoopen kan. Wie zal ontkennen, dat zoo'n verschil in beschouwing en kennis van de levende natuur bij geletterden en ongeletterden te groot is? Nu behoeft men zich geenszins te vleien, dat een plantsoen in de moderne steden het godsdienstig leven der omwonenden zal bevorderen, ook niet, dat het de voordeelen van het landleven zal vervangen. Toch,

dunkt me, heeft een gezonde zin voor de natuur te veel waarde, om niet alles een weldaad te noemen, wat dien kan aankweeken. Daarom zijn onze parken in de steden geen overtollige weelde. Zij verrichten nuttig werk.

Waarom zouden we niet in onze moderne steden, bloemenpracht en houtpartijen gerust hare tonen laten mengelen in de eeuwen-oude maar altijd heerlijke harmonie, waardoor de hemelen Gods glorie verhalen en het uitspansel de werken zijner handen verkondigt. Ook het geringste leven der planten immers in zijne geheimzinnige eischen, verschijnselen en doeleinden is toch wonderlijk schoon, prijst toch een kunstenaar!

Maar onze parken kunnen en moeten ook de steden niet weinig verfraaien. Zij moeten nog een tweeden kunstenaar prijzen, doordat ze een sieraad zijn voor de stad en een genot voor den bezoeker.

In welk land ter wereld kon men vroeger ooit beschikken over een verscheidenheid in gewassen gelijk wij nu? Bij onze bloemisten en boomkweekers zijn voorhande bloemen en sierhout afwisselend in bloeitijd, in kleuren, tinten, in sierlijke, grillige en vreemde vormen, alles naar keur en keus, van allerlei wintergroen af tot den weelderigen plantengroei der tropen.

Die verscheidenheid, welke nog altijd toeneemt, kunnen en moeten naar behooren en vermogen onze tuinen en parken tentoonstellen. Reeds vroeger bezochten we hier, op die wereldtentoonstelling uit het geheele plantenrijk der aarde, verschillende afdeelingen, en aanstonds gaan we nog andere inzendingen bezichtigen.

Een niet gering voordeel is verder, dat zonder noemenswaardig ongerief of te groote kosten de waterleiding zorgt voor besproeiing, beekjes, fonteinen, watervallen, of wat men dies meer verlangen mocht.

't Meest evenwel moeten onze parken uitmunten door kunstigen, sierlijken aanleg, al worde het gaarne erkend, dat van den tuinkunstenaar dikwijls veel wordt gevorderd. Allerlei hindernissen kunnen hem in den weg staan. De keuze van

het terrein wordt hem gewoonlijk niet vrij gelaten. Het aangewezen stadsgedeelte is nu eens te lang en te smal, dan weer te hoekig van vorm. Een anderen keer moet een belemmerend gebouw gespaard blijven, omdat de stad er aan hecht, of wil het publiek de straat midden over het terrein niet afstaan. En honderd moeilijkheden meer.

De taak wordt nog zwaarder, omdat bestudeering van de idee, in de vroegere Fransche of Engelsche tuinen uitgedrukt, hier hoegenaamd geen hulp brengt. Het terrein maakt hem alle navolging onmogelijk. Dat is juist wat wij verlangen. Onze smaak, onze kunst met name onze schilder- en dichtkunst verlangen iets nieuws en iets beters.

De reden daarvan is licht te vatten. Onze kunstenaarswereld leeft nu eenmaal met de vrije natuur; dat voelt allemaal met de natuur, dat praat, dat zingt met de natuur, dat luistert en antwoordt beurtelings; 't is er een samenleven als onder vrienden. Ons gevoel, onze beschouwing van natuurschoon is nu eenmeel geheel verschillend van dat der vorige eeuwen. Wij hebben slechts de nieuwere dichtbundels op te slaan, en ze te vergelijken met de vroegere, om ons daarvan te overtuigen. Reeds in *Dreizehnlinden* is de conversatie met de vrije natuur in vollen gang. En dan in de dichtwerken van Guido Gezelle! Van het nietige kreupelgras, dat daar voortkruipt in het stof onder onzen voet, tot den hoogedelen populier ontlokken alle kruid en bloem en heester beurtelings tonen van kinderlijke blijheid, van jubelende vreugde, van weemoedigen ernst aan het speeltuig van dien dichter uit het midden van zijn volk[1].)

Zou het daarom te veel van de tuinkunst zijn gevorderd, dat zij sommige klassieke regels moet kunnen missen? Die te verwaarloozen zal haar zelfs ten goede komen, mits men in plaats daarvan bij ons of elders de vrije natuur heeft leeren kennen en genieten in haar duizendvormige schoonheid. Deden dat onze schilders en dichters, nog meer is het de taak der

1) 't Is onvergeeflijk, dat Dr. Vitus Bruinsma in *Het Leven der Planten* (Zutphen, Schillemans en van Belkum, 1904) »de plantenwereld in de dichtkunst" willende teekenen, onzen Vlaamschen dichter Gezelle geheel vergeet.

tuinkunst. Dan zal ze altijd ondanks alle hindernissen van het terrein kunnen werken volgens motieven ontleend aan de natuur, die toch haar schoonheid ontplooit in 't bosch, op 't veld, in het dorp, rondom de hofstede, overal, overal. Op elk terrein, hoe ongeschikt het moge schijnen, moet de kunstenaar een tafereel kunnen ontrollen, dat met geschikte groepeering van alle bloemstukken, sierstruiken en houtpartijen, met een sobere onderbreking der gazons, met beweging en wending van vloer en paden, toch nog omschaduwde plaatsen vertoont en tevens behoorlijk doorzichtig blijft. Wij verlangen nu eenmaal — en wel met recht — in onze parken te bewonderen, geen traditioneele, noch kunstmatige schoonheid, maar schoonheidsbeelden uit de vrije natuur.

II.

Bloemen en heesters zoeken wij gelukkig nog bij tallooze gelegenheden. Het schijnt wel, dat reeds de Romeinsche matrone, als natuurbloemen ontbraken en kunstbloemen minder bevielen, zich tooide met Egyptische immortellen. De bloemendos onzer dames is in elk geval niet van den nieuwen tijd.

Beurtelings zijn bloemen de symbolen van al onze gevoelens. Nog altoos getuigen dezelfde immortellen, tot een krans gevlochten en eerbiedig neergelegd op de lijkbaar of het graf, van onze liefde voor dierbare overledenen. Wij kennen die vreemdelingen, meest uit Afrika, deels uit Australië afkomstig, de duurzame stroobloemen [1]) in goudgele, bruine, rozenroode, en helderwitte kleuren.

Ongetwijfeld is uit Australische ouders gesproten de overheerlijke bastaard-*Cordyline* [2]) met hare prachtige bladeren in de fijnste kleurschakeering. Zoo weelderig spelen met opzichtelijke kleuren in de bladeren, als deze plant doet, zijn wij bij ons niet gewoon van moeder natuur.

Australiërs zijn even zeker twee soorten *Clianthus* [3]) met

---

[1]) *Helichrysum bracteatum* en *Helichrysum macrantum.*

[2]) *Cordyline hybridor* verschillend van de *Dracaena*, al schijnt de volksmond dat verschil niet te kennen.

[3]) *Clianthus pumiceus* en *Clianthus Dampieri.*

groote roode bloemen als druiventrossen gegroepeerd; eveneens de zandbloem [1]) en verschillende soorten van *Codiaeum*, welke laatste door haar sierlijke bladeren, zoo al niet onze tuinen, dan toch onze woonkamer kunnen opvroolijken.

Wegens het groote verschil van klimaat en grondsoort kon Australië uiteraard minder van zijn plantentuin mededeelen aan Europa. Misschien willen echter sommige Australiërs wel wat van eigen levenswijs veranderen, op voorwaarde dat wij van onzen kant ze met een billijke omzichtigheid behandelen. Waarschijnlijk behoeven we slechts den overgang wat geleidelijk te maken. Kon dit geschieden met enkele *Eucalyptus*-soorten, dan mochten wel proeven genomen.

De nuttige eigenschappen van den *Eucalyptus*, den koortsboom of blauwen gomboom, zijn genoeg bekend. Het harde, roodachtige hout heeft een ongeëvenaard weerstandsvermogen. Maar dat kan voor onze parken niet in aanmerking komen. Wortels en bladeren onttrekken het vocht aan den grond en lucht in hooge mate. Daarom hebben hem de Trappisten in de Romeinsche Campagna met goed gevolg aangekweekt. Hij is er een uitstekend middel tegen de uitputtende moeraskoorts. Op het voorbeeld der Trappisten heeft men hetzelfde beproefd in Zuid-Frankrijk, in Algiers en Neder-Egypte. Overal met gunstigen uitslag [2]).

Wat echter voor onze parken van nog grooter belang is, zijne bladeren verspreiden een aangenamen en verkwikkenden geur in de omgeving.

Doch welke hoop bestaat er dan, dat wij den boom in onze parken kunnen aankweeken? Volgens C. de Kirwan [3]) is men er in geslaagd te La Ferté-Alais in Frankrijk op een breedte van 48° 30′. — Dat verschilt toch niet veel met Holland [4]). — Het zaad was in de broeikas uitgezaaid. Den

---

[1]) *Ammobium alatum.*

[2]) In den laatsten tijd is gebleken, dat de koortsverdrijvende kracht van den boom grootendeels eenvoudig hierin bestaat, dat hij de muggen die de koorts overbrengen bij zich houdt.

[3]) *Revue des Questions Scientifiques* 1898, § 43, p. 650.

[4]) Voor enkele jaren bereikte de boom te Luik reeds een lengte van 5 à 6 M.

volgenden zomer werd de jonge plant overgebracht in den kouden grond. Slechts den eersten winter behoefde ze nog een stroobedekking. Daarna was ze genoeg tegen ons klimaat gehard, wat ze toonde door jaarlijksche scheuten van $2^1/_2$ tot 3 Meter. Van zoo'n tropische plant[1]) kon men partij trekken in onze parken!

In de geschiedenis der plantenverhuizing heeft Australië iets eigenaardigs. Dat land schijnt door Flora nogal stiefmoederlijk te zijn behandeld, vooral wat nuttige gewassen betreft. Onder dit opzicht heeft het nu reeds veel meer aan Europa te danken, dan Europa aan Australië.

Van al onze graansoorten en van al onze ooftboomen was daar vóór de kolonisatie geen spoor te vinden. Zelfs de wijnstok was er onbekend. Was Australië misschien achterlijk in planten en dieren, omdat het het jongste werelddeel is? 't Zou spoedig door de vooruitdringende beschaving anders worden. Australië ontving een geheel nieuw stel nuttige gewassen uit het Westen.

Helaas, de arme, schuwe inlanders mochten het niet als een aanwinst beschouwen. De prijs was te groot, de prijs was onmenschelijk. Tot voor 20 jaar immers kon men in Australië echte menschenjachten aanschouwen, waarbij weerlooze inlanders meedoogenloos werden neergeschoten door Europeesche kolonisten. Zóó handelden de voorboden der beschaving, die niet uittogen om des geloofs wille.... maar uit winstbejag!

De vele Afrikaanders en Oost-Indiërs die wij in onze broeikassen en parken ontmoeten, doen ons denken aan den tijd, »waarin — gelijk Potgieter zegt — de Hollandsche handel den moed had, de boeien te verbreken, hem door den beheerscher der beide Indiën aangelegd". Zeker onze kooplui en onze janmaats hebben er toe bijgedragen, om plantenverhuizing te bevorderen. Maar zeer geestdriftig voor den weelderigen plantengroei der koloniën schijnen ze niet geweest te zijn. Andere meer onmiddellijk winstgevende

[1]) *Eucalyptus urnigera* schijnt de voor ons meest geschikte. Andere zijn bijv. *Eucalyptus globula* (de eigenlijke gomboom), *Ecalyptus amygdalina* (de hoogste van alle), *Eucalyptus coccifera*, *macrocarpa* enz.

koopwaar nam hen blijkbaar meer in beslag. Om hen evenwel in dezen billijk te beoordeelen, bedenke men, dat bloemencultuur en tuinbouwkunst eerst later tot bloei geraakten, natuurlijk onzen tulpenhandel uitgezonderd. 't Was nog geen gewoonte, gelijk nu pleegt te geschieden, karavaansgewijze uit te trekken met leeftocht voor vijf, zes maanden, om zóó geheel onbekende en onbezochte wouden te doorzoeken, of er nog ergens nieuwe en voor cultuur geschikte bloemen te bespeuren zijn. Wie thans bijv. onder een menigte orchideeën zoo'n veelbelovend individu *behouden en wel* — want dat schijnt nog de grootste kunst te zijn — uit de oerwouden weet aan te brengen bij de bloemisten van New-York of Londen, heeft voor het leven fortuin gemaakt [1]).

Nochtans dat Zuid-Afrika eertijds in nauwe betrekking stond met Holland, getuigt nog het Afrikaansch element in onze sierbloemen. Achtereenvolgens vestigden zich uit Zuid-Afrika op Nederlandschen bodem o.a. het aschkruid of *Cineraria*, om zijn heldere bloemen een vermelding waard — zij blijken onmisbaar bij elke Meimaandversiering — de zwaardlelies [2]), wegens de hoog roode kleur harer groote en talrijke bloemen aan één stengel, vaak niet passend in onze omgeving, zoo niet de cultuur het harde der kleuren had getemperd; het ijskruid [3]), merkwaardig om het koele vocht, dat zich midden in den zomer op zijn bladeren verzamelt; vele soorten van *Dracaena*; enkele gevierde en winstgevende artikelen uit onzen bloembollenhandel [4]); en eindelijk twee echte Kaaplanders, die menigeen zonder twijfel voor inlanders zou houden, de *Geranium* en *Pelargonium*, welke laatste, ik weet niet waarom, ook wel Fransche geranium heet.

Kunnen zij het helpen, dat ze zich onder zulke vreemde

---

1) Geheele scheepsladingen orchideeën komen jaarlijks in de havens van Engeland en Duitschland aan, om vandaar te worden vervoerd naar de broeikassen van Europa. Zie *Het Leven der Planten* door Dr. Vitus Bruinsma, Dl. IV, blz. 414.

2) *Gladiolus* in vele soorten vooral in Natal.

3) *Mesembryanthemum cristallinum*; eveneens *M. tricolor* en *M. moschata*.

4) Bijv. *Amaryllis Capensis*, *Amaryllis undulata*; meerdere *Ixia's* en *Clivia's*.

namen nog ietwat deftig moeten aandienen, ofschoon ze sinds onheugelijke tijden onzen vaderlandschen bodem bewonen, zelfs vertrouwelingen zijn geworden in de werkmanswoning? De eerste heeft zijn naam aan den Homerischen γέρανος d.i. kraanvogel ontleend, omdat zijn vruchtdoos met duurzamen stamper op den bek diens vogels zou gelijken. De andere dankt zijn naam aan πελαργός d.i. ooievaar, om dezelfde reden.

De Kaapsche Flora deelde ze ons mede uit haar overvloed van ± 350 soorten. Toch schonk ze ons veel. Want zoowel om het blad als om de bloem is vooral de geranium nog steeds onmisbaar voor beplanting van parken, voor verfraaiing van woonkamer enz. enz. Daarbij komt nog, dat ze slechts weinig zorg eischt en zich gemakkelijk laat vermenigvuldigen. Jammer voor de wetenschap, dat hare ontwikkelingsgeschiedenis, die ze in de cultuur doorleefde, geheel verloren ging.

Kent ge hare naamgenooten, die onder meer Hollandsche namen als ooievaarsbek en reigersbek in ons land in menigte voorkomen langs de wegen, in weilanden en moestuinen. Zoo ja, noem dan niet te voorbarig onze inlandsche, de voorouders der twee genoemde Afrikanen. Ge moet dan immers ook de vraag beantwoorden: Hoe kon dat meer gelukkige nageslacht in Zuid-Afrika belanden? Is verhuizing door de vogels als expediteurs een voldoend antwoord? Nog een tweede vraag dringt zich op: Is er afstamming van gelijke ouders maar langs verschillende lijn, waarom bleven dan onze inheemsche geraniums zoo achterlijk in ontwikkeling? Vervolgens waarom kunnen de twee Kaaplanders zich nog zoo slecht gewennen aan ons klimaat? Waarom blijven ze zoo gevoelig voor koude? Moeten ze onder den blooten hemel overwinteren, dan is er den volgenden zomer geen spoor meer van te vinden, terwijl onze inheemsche schier niet uit te roeien zijn. 't Zal waarschijnlijk nog heel wat voeten in de aarde hebben, eer de twee uitlanders des winters geen vuurtje meer behoeven, zelfs in de huiskamer, en eer ze zich in alles naar Hollandsche levenswijs kunnen schikken.

III.

De Wonderplant[1]) voert ons in den geest naar Insulinde, »den gordel van smaragd, die zich daar slingert om den evenaar." Dan brengen we een bezoek aan 't land van de rijzende zon, en keeren door het Hemelsche rijk, door Oost- en Midden-Azië terug.

De Wonderplant, een zeer geschikt gewas voor onze parken — ze mag midden op het grasperk geplaatst gerust onze aandacht trekken, en ze koestert zich graag in de volle zon — de Wonderplant groeide in Noord-Afrika. Ze groeide ook in Klein-Azië. Weer treffen wij ze aan in Oost-Indië. Waar heur moederland ligt, moet nog onbeslist blijven, ofschoon ze in Klein-Azië wel de oudste brieven schijnt te hebben. Wellicht is ook de oorsprong van den Hollandschen naam aan twijfel onderhevig. Zij maakt er immers aanspraak op tot de Bijbelsche Flora te behooren. 't Meest waarschijnlijk was zij het, die bij Ninive in één nacht *wonderbaar* opschoot, om den profeet Jonas tegen de brandende zon te beschutten. Doch ook de geneeskunde trekt uit haar een geneesmiddel, de algemeen bekende wonderolie, die eveneens den naam verklaren kan.

Als echte Oost-Indiërs in onze parken, verdienen er twee een afgezonderlijke vermelding, de *Balseminen*[2]) en de *Coleussen*[3]). De eerste voeren ons in de geschiedenis terug tot den tijd, toen de Portugeesche vlag nog wapperde over de eilanden van den Indischen archipel. Reeds in de 16de eeuw brachten de Portugeezen voor 't eerst de balseminen naar Europa. — De Coleüs, een waar sieraad op onze mozaiekperken, zou ook tot het Kaapsche plantenrijk kunnen behooren, als we niet wisten, dat een Leidsche professor, Karel Lod. Blume, ze van Java had overgebracht. De cultuur heeft ze bewaard in haar levendige kleuren, ja zelfs vroolijke tinten er aan toegevoegd.

Het verstandelijk hoogst ontwikkelde volk ten Noorden van

---

1) *Ricinus communis.*

2) *Impatiens balsiminia of Balsiminia hortensis.*

3) *Coleüs Blumei.*

onze Oost, de Japanneezen, vinden we bij vele onzer sierplanten vermeld door den bijnaam »Japonica". Daardoor wordt aangeduid, niet alleen de herkomst der planten, maar dikwijls althans, tevens die eigenschap, dat haar bladeren tot grooter sieraad gele vlekken, strepen of randen vertoonen. Voorbeelden zijn onze Japansche hop [1]), — papenmuts [2]), — *Aucuba*, — *Zea*, — *Weigelia*, — *Kerria*, — *Cydonia* of meestal *Pirus Japonica* genoemd, enz. De bijnaam bevat eigenlijk een loffelijke vermelding voor de Japanners, wier kunstvaardigheid in 't verkrijgen van zulke eigenschappen zich vaak gunstig onderscheidde [3]).

Andere Japansche planten [4]) in onze tuin-Flora gaan we voorbij, om wat langer stil te staan bij een zeer bekende en toch nog niet benoemde in onze taal. De bloemisten noemen haar gewoonlijk *Aspidistra*, de wetenschap soms ook *Plectogyne variegata*. Men ziet ze schier overal naast het hordeke voor het raam, te midden van geranium's bij den gemeenen man, te samen met de Amerikaansche *Gloxinia* of met de Amerikaansche, stereotiep- gevormde *Araucaria* bij den deftigen stand. Volgens den vorm van het blad en den loop der bladnerven rangschikken we haar aanstonds onder de eenzaadlobblige planten, volgens weer andere eigenschappen onder de liliaceeën. Opmerkelijk is haar buitengewoon groot weerstandsvermogen. In alles schijnt zij zich te kunnen schikkken. Zij verdraagt elk klimaat, droogte en vochtigheid, hitte en koude. Alleen tegen al te felle vorst vraagt zij beschutting. Een voordeel voor ons is ook hare gemakkelijke voortplanting. Een klein stukje van den wortelstok is voldoende, om ze te vermenigvuldigen.

Zonderling bovenal is hare bloeiwijze of bloemstand. »Maar deze plant bloeit niet" zegt de volksmond »Nog nooit hebben wij ze in bloei gezien". Toch bloeit ze, gelijk natuurlijk elke

---

1) *Humulus Japonica.*

2) *Evonymus Japonica.*

3) De Japansche *dwerg*planten onderscheiden zich op de tentoonstelling te Luik.

4) *Anemone Japonica;* de beroemde *Camellia; Clematis lanuginosa*, — patens, met hare variëteiten — *Helena*, — *Louise*, — *Fortunei; Deutzia crenata*, — *gracilis; Paulownia tomentosa; Sophora Japonica* enz. enz.

plant. Haar bloem haalt zelfs een middellijn van 2 cM. Waar schuilt dan de oorzaak dier vergissing? Men zou zeggen, dat de bloem het daglicht schuwt. 't Kan n.l. gebeuren als de wortelstok eenige centimeters onder den grond zit, dat de bloem nauwelijks boven den grond komt uitkijken. Zoo'n verborgen bloesem komen vlinders of insecten niet bezoeken. Dat spreekt vanzelf. Maar onze *Aspidistra* is een der weinige bloemen, welker bevruchting vaak door bemiddeling van . . . slakken tot stand komt.

Japan, het machtige keizerrijk van het Oosten, zou het ons euvel duiden, — de Hollander vooral moet het gele gevaar ontzien — zoo wij niet aan zijn nationale bloem [1]) de verschuldigde eer bewezen. Wij bezingen ze daarom met den dichter:

»Chrysanthemen wit en rood,
blauw en bruin en geel en valuw,
peersch en paluw,
kleen en groot
zad van verwe en derf als dood.

Chrysanthemen in Japan
houd men wijdag te uwer eeren,
's jaars twee keeren;
alleman
droomt en dicht van u alsdan".

Dat kan ons niet verwonderen. Of twijfelt nog iemand onzer aan de vaderlandsliefde van den Japanner? Zij dragen hun lievelingsbloem in 's lands wapen. Zij voeren ze op de krijgsvaan mede ten oorlog. Op hun postzegels prijkend, komt ze onder de oogen van heel de wereld, alsof ze »in natura" nog ergens ontbreken kon. In een tijd des jaars, waarin de bloemen schaarsch worden, in de laatste herfsten de eerste wintermaanden, biedt zij nog aan »elk wat wils" door haar rijkdom in kleuren en vormen.

Zin voor natuurschoon bezitten in 't kunst- en prachtminnend Japan zelfs de laagste standen. Men viert er bloemenfeesten zoo goed als bij ons. Zelfs bewijzen er de bloemen-

1) *Chrysanthemum indicum.*

tentoonstellingen, dat de bloemencultnur bij hen in eere staat. Aan gevierde en gezochte bloemen ontbreekt het hun ook allerminst. Aan dien overvloed danken wij nog o.a. de tijgerlelie [1]), ja, de koningin zelf der lelies [2]).

Den zin voor natuurschoon had China van oudsher met den Japannees gemeen. Onder dit opzicht was in de middeleeuwen van alle volkeren der aarde alleen de Chinees ons westerlingen wellicht vooruit. Gaarne genieten van een helderen sterrenhemel, een heerlijk vergezicht of zeldzame, prachtige bloemen, is iets wat men van hun baatzuchtigen volksaard niet zou verwachten. Toch is 't er iets heel gewoons in de geletterde families. Wat ons nog meer verwondert is, hoe een dichter — let wel — uit de elfde eeuw leeft en geniet te midden van de levende natuur in 't rond.

»Aan den oever van 't water, in 't schemerdonker van 't houtgewas, op de toppen der rotsen, daar zit ik zoo gaarne. — De maan is reeds opgegaan en nog altijd zit ik hier en 't is mij een genot. Het murmelen van 't water, het ruischen der bladeren in den wind, de pracht des hemels vervoert mij in zoete droomen. Geheel de natuur spreekt tot mijn ziel" [3]). Wat dunkt u? Zoo'n voor de natuur ontvankelijke Chinees uit de oudheid zou het met onze moderne kunst best kunnen vinden.

Ook de huidige siertuinen der Chineezen zouden onze teergevoeligheid volstrekt niet stooten. In die tuinen zult ge niet vinden het overblijfsel der Fransche mode op het platte land ten onzent, wat Guido Gezelle zeer juist teekent:

»Gekort, gekapt, gekandelaard,
Van jongs, zoo zaan er zap in vaart,
Gedwongen, dwaasgeknepen
En kan 't, alzoo 't te groeien poogt,
Niet groeien; en 't moet uitgedroogd,
Zijn lamme lenden slepen".

---

1) *Lilium tigrinum.*

2) *Lilium auratum.* Eveneens ontvingen wij uit Japan *Lilium testaceum*, *L. speciosum. L. longiflorum*, enz.

3) *Sse-ma-kuang's tuin*, een gedicht uit de elfde eeuw bij Huc, *Das Chinesische Reich* S. 110.

In de Chineesche tuinen zal ons allerminst stijve regelmatigheid hinderen. Zoo goed als wij tracht ook de langstaart in zijn lustgaarden beelden uit het landschap bevallig bijeen te groepeeren. Reeds eenmaal heeft de Chinees-tuinkunstenaar ons westerlingen een lesje gegeven, zoodat zelfs de Engelsche tuinstijl zich moest voegen naar den Anglo-Chineeschen. De landschapstuin der Engelschen was begonnen met zich vrijer en losser te bewegen. Die meerdere vrijheid was ook ten goede gekomen aan de individuën van het plantenrijk. En of de nieuwe eisch billijk was:

»Laat vrij den boom zijn wegen gaan,
Ten gronde uit, in den hemel slaan,
Zijn takken henenstrekken;
Zijn blaren, onder 't zonnelicht
Ontloken, laat ze, onafgericht,
Hem lijf en leden dekken"

mits het snoeimes niet geheel in onbruik gerake. Te groote weelde mag een tuinier nimmer dulden.

Met dit alles was de Engelsche tuin nog wel voor verfraaiing vatbaar. Passende tuinhuisjes, of tuinkoepeltjes had men bij de Chineezen aangetroffen. Het kan niet ontkend worden, dat beschrijvingen van Chineesche tuinen door Engelsche architecten (Chambers 1757) veel invloed hebbon gehad op de nieuwere mode in Engeland [1]).

Chineesche koepeltjes, torentjes, hutjes moesten voortaan ook de Engelsche tuinen sieren.

Onze moderne parken hebben zich weer aan dien invloed uit den vreemde onttrokken. Alleen de Chineesche planten kwamen en bleven. Ginds in 't Hemelsche rijk, ontmoeten we zonder twijfel nog menig gewas, dat ons herinnert aan de heete luchtstreek van het grootste der werelddeelen, waar de hanekam [2]) en in honderden soorten de laurieren het weligst bloeien. Maar het eigenlijke moederland betreden we hier

---

1) Zie Friedlaender *Sittengeschichte Roms*, Bd. II, S. 258.

2) *Celosia cristata.*

van de Chineesche klokjes [1]), gele bloempjes in grooten getale bengelend aan de nog bladerlooze takken, als 't buiten nog hagelen en sneeuwen kan; van de Chineesche aster, -sleutelbloem en -anjelier, van de hooge pioenroos; van vele *Deutzia's* en nog een groote partij sierhout dat genoeg bij ons is ingeburgerd, om reeds op een Hollandschen naam recht te hebben, maar dien nog altijd missen moet [2]).

Alleen de *Hortensia* mogen we wel noemen. De naam rolt den gewonen burger reeds gemakkelijk van de lippen. Philibert Commerson bracht ze in 1767 naar Engeland en benoemde ze naar zijn eigen echtgenoote Hortense [3]). Dit laatste heeft voor ons ondertusschen minder beteekenis, dan te weten dat onze Hortensia's Chineezen van afkomst zijn.

Wanneer we hier in 't Hemelsche rijk den gezichteinder een beetje konden verruimen en over den Chineeschen muur heenschouwen, dan zouden we zeker den Oosterschen levensboom [4]) ontwaren en de bij groote versieringen onmisbare Azalia's [5]), die thans bij Gent met de meeste zorg en goed succes worden gekweekt. Eveneens zou ons oog vallen op de in groen en bloem dank- en dienstbare Rhododendron's, op den hemelboom [6]) met zijn weinige maar weelderige en sierlijk gejukte bladeren — in den wintertijd daarentegen ziet hij er zoo haveloos uit — op de Alpensla [7]), die niets met de Europeesche Alpen heeft uitstaan enz. enz. Nog veel meer uitlanders uit Zuid- en Midden-Azië kan een botanicus in onze parken met den vinger gemakkelijk aanwijzen. Maar ze

---

1) *Forsythia viridissima.*

2) o. a. *Caryopteris mastacanthus*; *Cercis chinensis*; *Diervillea rosea*; *Paulownia imperialis*; *Aralca elata*, waarvan te Oudenbosch een nieuwe varieteit werd gefixeerd; *Wistaria chinensis* of blauwe regen enz. enz.

3) Dat eerbiedigde de wetenschap, toen ze de plant *Hydrangea hortensia* DC, doopte.

4) *Thuja orientalis* of *Biota orientalis.*

5) *Azalia Pontica*, ze behoorde eigenlijk thuis in «Uit den Oosterschen Tuin", waarover we hier vroeger spraken. Maar ze heeft eerst naam gemaakt in de nieuwere geschiedenis, evenals de Rhododendrons.

6) *Ailanthus glandulosa.*

7) *Mulgedium macrophyllum.*

beschrijven? En dan die vreemde namen? Zulke eensluidende benoeming heeft in de wetenschap wel een onschatbaar voordeel, maar den leek baat ze niet.

Nochtans heeft één hunner den laatsten tijd te veel van zich doen spreken, om hem niet wat nauwlettender te beschouwen. En Amerikanen èn Japanners hebben den *Gingko biloba* aan een nauwkeurig onderzoek onderworpen. Waarom dan? Wel onze Gingko [1]) — zijn andere naam *Salisburgia adianthifolia* klinkt al even vreemd in Hollandsche ooren — onze Gingko is een wonderding. Ik ontmoette hem dikwijls bij onze boomkweekers; een enkelen keer ook in onze parken [2]). Men meent dan inderdaad voor een tusschenvorm te staan, want, hoe men toekijkt, het blijkt niet, of de boom naald- of bladloof draagt. Goethe bracht hij in den waan, dat het blad uit slechts twee deelen was saamgegroeid:

»Ist es *ein* lebendig Wesen,
Das sich in sich selbst getrennt?
Sind es *zwei*, die sich erlesen,
Dass man sie als eines kent?"

Mij kwam het voor, dat het blad, een geopenden waaier gelijk, was samengegroeid uit een aanzienlijk aantal dennennaalden. Doch de schijn bedroog. Toen ik het blad ontleedde in zijn bladnerven, verdween zelfs alle twijfel, of hier van een tusschenvorm spraak kon zijn. Wis en zeker behoort de Gingko tot de bladloofboomen. Voor zoover ik kon opsporen heeft men hem ook altijd daaronder gerekend. Zelfs heeft onze Gingko tot nog toe hoegenaamd niets van neiging tot gedaanteverwisseling laten blijken, ofschoon hij weldra 100 jaar in den botanischen tuin te Weenen groeit en bloeit onder aller oogen.

Doch het onderzoek der geleerden heeft iets anders aan 't licht gebracht. Voortaan zou de Gingko tot de cryptogamen behooren, ofschoon men hem dusver tot de phanerogamen gerekend had. Dus, zegt Dr. H. de Vries, weer een tusschenvorm, die deels nog een bloemplant, deels een cryptogaam

[1]) Hij komt voor in Japan, Oost-Azië en Amerika.

[2]) O. a. te Maastricht.

is [1]). Neen, geen tusschenvorm, maar een bewijs te meer, dat Linnaeus' verdeeling van het plantenrijk in openlijk bloeiende en bedekt bloeiende planten niet alleen voor ons alle beteekenis heeft verloren, maar ook tot verkeerde gevolgtrekking aanleiding geeft.

Wat evenwel Dr. H. de Vries' aanbevolen verdeeling van 't plantenrijk, *in zaad-planten* en *spore-planten* betreft, die verdeeling komt mij heelemaal ongeschikt voor. Zaad en spore staan immers niet in rechte lijn tegenover elkaar. Waarom voortaan niet liever het al of niet voorkomen van generatiewisseling tot grondslag der verdeeling genomen?

Nog een enkel woord over Azië's en Europa's ruwe Noorden. Het schonk ons uit zijn meedoogenloos klimaat kostbaarheden o. a. in den erwten-boom [2]) welks bloemen aan goudenregen doen denken, maar welks vruchten op erwten gelijken; in den kornoeljeboom; in vele spiraea's [3]); in de druipendehartjes of Maria-tranen [4]); in de Siberische-sterhyacinth [5]) en eindelijk niet het minst in de weelderige rabarberplant [6]).

Alsof we terugkeerden door Europa's landen aan de Middellandsche zee en door »das Land, wo die Citronen blühen", kunnen we op het einde van onze wandeling een echte bloem van over de Alpen, de geurige-reseda [7]) plukken en bij ons steken en genieten van haar hartverkwikkend aroma. Ginds over de Alpen groeit en bloeit ook in zijn eigen element de tuingoudsbloem [8]), het Alpen-viooltje [9]), de bloem die om haar aangenaam donkere kleuren een beteren naam verdiende nl. het schurftkruid [10]); verschillende violieren [11]); de smalbladige

---

1) Zie *Oorsprong en Bevruchting der Bloemen*, door prof. Dr. H. de Vries. Uitgave G. P. Tierie, Amsterdam 1904.

2) *Caragana arborescens*, *Caragana frutescens* en *Caragana jubata.*

3) *Spiraea sorbifolia* en *Spiraea laevigata.*

4) *Dielytra spectabilis.*

5) *Scilla Sibirica.*

6) *Rheum undulatum* en *Rheum rhaponticum.*

7) *Reseda odorata.*

8) *Calendula officinalis.*

9) *Cyclamen Europæum.*

10) *Scabiosa atropurpurea.*

11) o. a. *Matthiola fenestralis; M. annua; M. incana; M. Graeca enz.*

olijfwilg uit de Bijbelsche Flora [1]); het zoogenaamde theeboompje [2]); de fraaie-sterhyacinth [3]); de roodgele-daglelie [4]); vele lisschen; de pruikenboom [5]); de tarmariske [6]) in haar frisch groen wedijverend met ons heidekruid, en ten laatste, ja, zien we nog even om naar onze parken, die we doorwandelden, om een boom [7]) uit het zuiden te bewonderen, wiens »blommen" de dichter teekent:

»Gevlerikt, naar der vliegen aard,
gereesemd, al om leegewaard,
eenvervig en van goude fijn
des goudenregens blommen zijn.

»Ze staan in krabben, lang en smal
van lijve, en recht een regenval
gelijken zij, van goude . . . neen,
van zijde en licht en edelsteen.

»Als, ievers in den hof gestaan
de goudenregens opengaan,
de duisterheid van 't groen verdwijnt,
»het regent en de zunne schijnt" ".

IV.

Hiermede loopen onze wandelingen door onze boomgaarden en moestuinen en parken ten einde. Een terugblik is nog wenschelijk.

Het zal nu wel geen bewijs meer behoeven, dat wij de vreemde vormen en typen uit onze lustgaarden niet alleen te danken hebben aan de kunstvaardigheid van boomkweekers en bloemisten, maar voor verreweg het grootste gedeelte aan den invoer uit den vreemde.

---

1) *Elaeagnus angustifolia.*
2) *Spiraea salicifolia.*
3) *Scilla amoena.*
4) *Hemerocallis fulva.*
5) *Rhus cotinus.*
6) *Tamarix*, in vele soorten.
7) *Cytisus laburnum.*

Ten tweede. Wie den rijkdom der plantenwereld in ons klein landje eenigszins wil leeren kennen, kan niet volstaan met onze vaderlandsche Flora zich in 't hoofd te prenten. Hij moet buitendien eenig begrip hebben van »wat plantencultuur vermag" [1]) en dan nog een overzicht verkrijgen van de tallooze uitlanders die mettertijd op Hollandschen bodem zich kwamen vestigen.

Ten derde. De kennis dier vreemdelingen is van groot belang voor de wetenschap. Dat blijkt aanstonds: »De plantenvorm is niet iets constants doch hangt af van de omgeving", schreef onlangs Dr. J. P. Lotsy [2]). Zelfs moet men aannemen, dat de plant meer dan eenig ander levend wezen afhankelijk is van de omgeving. Het levensbeginsel uit zich hier slechts in ééne werking, n.l. de vegetatie, die van nature door de stof wordt bepaald. Een tegenwerking van een andere kracht uit hetzelfde levensbeginsel, bijv. het gevoel, is hier volstrekt onmogelijk.

Het vermogen, de inschikkelijkheid om zich naar de omgeving te voegen kan bij verschillende planten grooter of geringer zijn, doch vrij zeker is, dat de omgeving, »le monde ambiant", aanzienlijke veranderingen heeft doen ontstaan. Zoo is proefondervindelijk bewezen, dat aan sommige planten in eene voor haar te droge lucht een dikkere *epidermis* ontstaat, die ze voor overmatige verdamping behoedt. Andere voorbeelden zijn de korenbloem [3]), het beemdgras [4]) enz., die bij ons éénjarig, in warmere luchtstreken gemakkelijk hun bestaan twee of meer jaren kunnen rekken. De wonderplant [5]), hier te lande slechts een eenjarig *kruidgewas*, schiet elders in subtropische gewesten hemelwaarts tot een prachtigen, grooten boom. Hetzelfde kan men tot nog toe zeggen van den koortsboom. 't Is niet eens noodig ter vergelijking van planten uit verschillende omgeving zich naar den vreemde te begeven.

---

[1]) Men kan hierover opslaan *Studiën*. Dl. LXI, bl. 139 v.v.

[2]) *Recente Onderzoekingen over Erfelijkheid en Hybridisatie*. Bij A. v. Loon, Tiel.

[3]) *Centaurea cyanus*.

[4]) *Poa annua*.

[5]) *Ricinus communis*.

Ook bij ons kunnen op dezelfde standplaats de planten in droge en vochtige jaren zoozeer verschillen, dat men ze voor onderscheiden soorten zou houden. Het besluit ligt voor de hand: als kruiden in hetzelfde land reeds zoozeer worden veranderd, omdat de omgeving verschilt, welke verandering is dan niet mogelijk, wanneer planten van 't eene werelddeel naar 't andere verhuizen?

Is nu deze gewijzigde vorm erfelijk, kan hij erfelijk worden? Lamarck bevestigde het. Eveneens Naegeli, een botanist van gezag, in zijne *Theorie der directen Bewirkung*. Toch is de tegenwoordige wetenschap hierin van hem afgeweken. Kerner von Marilaun maakt onderscheid tusschen kenmerken, die het gevolg zijn van bepaalde toestanden en eigenschappen van bodem en klimaat, en andere, welke onafhankelijk van die uitwendige invloeden optreden. Dezelfde Kerner ontkent evenwel beslist [1]), dat de eerste, de zoogenaamde aanpassingskenmerken — dat Moffrikaansche woord hebben de botanisten voor hun rekening — bestendig blijven, zoodra de omgeving weer verandert. Dat is het gevoelen — let wel — van een man met helderen geest en goed verstand, met groote wetenschap en nog grooter ervaring, opgedaan door ontelbare proefnemingen in eigen land en in den vreemde, in heete en koude luchtstreken, op hoogvlakten en bergtoppen. Zulk gevoelen heeft nog altijd zijn waarde.

Om het tegendeel te bewijzen zullen nog heel wat proeven noodig zijn en proeven, waarbij men alle mogelijke fouten zorgvuldig vermijdt.

Maastricht. A. HAANS.

---

1) De Leidsche hoogleeraar Dr. J. P. Lotsy blijkt van 't zelfde gevoelen te zijn. (*Recente Onderzoekingen*, blz. 21 vv.) — Ik meen gemerkt te hebben, dat de vroeger in ons klein landje zoozeer gevierde ontwikkelingstheorieën vrij plotseling in de achting zijn gedaald, sinds men de »Mutationstheorie" kon aanvaarden. Dit laatste heeft echter nog ernstige bezwaren. (Zie *Studiën* 1904, Dl. LXIII, blz. 29 vv.). Ook volgens J. Reinke is »die Tragweite der Mutation eine sehr beschraenkte" (*Einleitung in die theoret. Biologie*, S. 518 vv. — E. Wasmann S. J., *Die moderne Biologie und die Entwicklungstheorie*, S. 208).

HET KARAKTER DER GREGORIAANSCHE MELODIEËN.

Moge men al menig verschijnsel onzer dagen als bedenkelijk betreuren, zeker is dat nimmer de menschelijke geest met meer energie streefde naar alzijdige ontwikkeling. In alle richtingen der gedachte openbaart zich dat streven met grooten aandrang, niet het minst in het onderzoek naar geschiedkundige waarheid. Met een critischen geest en een doorzettingskracht, die aan roekeloosheid grenzen, ja menigmaal die grens overschreden, wordt het verleden tot in zijn verste en diepste schuilhoeken doorzocht; men wil nu *zien*, alles moet voor den dag komen, moeten ook daarbij eeuwenlang heerschende begrippen als dwaalbegrippen worden erkend. De reactie, die zich tegen zulk streven doet gevoelen, is, zoolang dwalen menschelijk zal blijven, een onontbeerlijke aansporing tot aanhoudende zelfkritiek. Geen wonder, dat de kunstvormen van vroegere generaties in dat algemeen onderzoek worden medebegrepen, en dat met volhardenden ijver wordt getracht naar de oplossing der raadselen, waarin die kunstvormen nog geheel of gedeeltelijk zijn gehuld.

Aan het reconstrueeren der geschiedkundige waarheid, wat het eigen liturgische gezang der Latijnsch-Katholieke Kerk betreft, wordt in onze dagen meer bijzonder de aandacht gewijd, omdat het kerkelijk oppergezag den wensch heeft uitgesproken, dat dit gezang, in zijn oorspronkelijken toestand hersteld, wederom bij de godsdienstplechtigheden zal worden ingevoerd. Merkwaardig is deze beslissing in hooge mate : een pauselijke hulde aan de muziek-geschiedkundige wetenschap, en dat niettegenstaande gedurende meer dan dertig jaren, juist op

grond van ware of vermeende resultaten dier wetenschap, een sterke agitatie aan den gang is gehouden tegen de vroegere beslissingen van den H. Stoel in zake het liturgische gezang. Tot welke vormen dit in den loop der eeuwen zich ook hebbe gewijzigd, hetzij met of zonder goedkeuring of aanbeveling van het kerkelijk gezag, hetzij men die vormen wil beschouwen als betreurenswaardige verbastering of als een zeer gewenschte praktische vereenvoudiging, zij alle hebben thans plaats te maken voor het echte onveranderde Gregoriaansch, zooals de componisten der oudheid zich dat hebben gedacht, en onze vaderen het hebben gezongen.

Men noemt de verzameling onzer liturgische gezangen »Gregoriaansch" om een reden, die in onze dagen steeds meer ongegrond blijkt te zijn en aanleiding werd tot een geschiedkundige controverse apart en van ondergeschikte beteekenis. Van vrij wat meer belang is de vraag, die zich als vanzelf voordoet, of die puur-melodische kunst uit de oudheid nog wel voor ons, twintigste-eeuwers, genietbaar is; of die melodieën van onloochenbaar oostersch karakter, met haar overvloed van eindelooze vokaliezen en melodische versierselen, wel aan den muzikalen zin van ons Westerlingen beantwoorden. Wij zijn zoo gewend aan muziek, waarbij de *tekst* volledig tot haar recht komt, we verlangen voor alles dat de muziek de zoo volmaakt mogelijke uitdrukking zij van den zin der woorden. Vandaar dat onze componisten door het syllabisme[1]) worden aangetrokken en over 't algemeen afkeerig zijn van doellooze vokalisatie, van zang óm den zang, van de stem-virtuositeit uit liefde tot de virtuositeit. Ook de oude Grieken kenden slechts het syllabisme. De Latijnen, in merg en been gehelleniseerd, hebben de syllabische hymne overgenomen, vervolmaakt en aan de Franken overgedragen.

Toch, niettegenstaande de karakteristieke voorkeur der Europeanen voor het syllabisme, is het rijk-melismatische gezang der Oosterlingen in het Westen ingevoerd.

[1]) Waarbij iedere lettergreep van de tekst slechts één, hoogstens twee noten draagt.

De absolute melodie, tevoren in het Westen onbekend, werd hier aanvaard uit eerbied voor zijn oorsprong, later beter begrepen, bewonderd en ijverig beoefend, tot dat eene *ars nova*, eene nieuwe kunst (n.l. het meerstemmige gezang) die liefde deed verflauwen, het oude gezang deed verwaarloozen en langzamerhand vervallen tot de vormlooze *cantus-planus*-ruïne.

De groote meerderheid der gregoriaansche melodieën, waarin de kunst der oude componisten al haren rijkdom ontvouwde, zijn muzikale broderieën, voor een solozanger gecomponeerd op de vokalen van een liturgischen tekst. Die tekst werd daardoor zelf wel zoo goed als onverstaanbaar, maar 't was ook niet de bedoeling van den componist en den zanger *woorden* verstaanbaar te maken, doch uitsluitend en alleen te *zingen* ter eere Gods, »absolute muziek" te geven in de volle beteekenis van het woord, niet instrumentaal maar vokaal, en met de beperkte muzikale middelen der oudheid.

De juiste »tekstdeclamatie" is voor ons de eerste wet, waaraan de vokaal-componist heeft te gehoorzamen; er zijn zelfs critici, die met eene juiste declamatie niet eens tevreden zijn. Zoo schrijft b.v. J. C. Hol: »Door de juiste declamatie alleen ontstaat evenwel nog geen goede vokaal-compositie Hiertoe behoort nog het innerlijk psychologisch element der spraakmelodie, dat in de muziek voorhanden moet zijn, datgene wat b.v. Schumann in zijn compotitie van »Er der herrlichste von allen" over het hoofd zag. De melodie (te bekend om haar hier nog te noteeren) bereikt bij *herrlichste* het psychologisch hoogtepunt der gedachte, haar diepsten toon; terwijl op *allen* het muzikaal hoogtepunt valt. Toch is de mededeeling, waarom het klaarblijkelijk te doen is: dat »er der *herrlichste*" is; »von allen" is slechts eene nadere bepaling die in den superlatief reeds ligt opgesloten". En hij noemt deze tekstbehandeling een »vergrijp tegen de innerlijke melodiek" [1]).

Als er nu ééne soort van muziek bestaat, waarin de muziek

---

1 *Muzikale Fantasieën en Kritieken*, I, blz. 187.

zelve als souvereine heerscht, en de tekst volstrekt ondergeschikt is [1]), dan is die soort het Gregoriaansch. Toonlooze lettergrepen, onbeduidende voegwoordjes werden vaak op eene exuberante weelde van vokaliezen gezongen, terwijl menigmaal aan de accent-lettergreep, ja zelfs aan het logische accent in de muzikale behandeling een zeer ondergeschikte plaats werd toegewezen. Ook bekommerde men er zich gewoonlijk niet om, of de melodie naar haar karakter overeenkwam met de beteekenis der woorden. Mogen ook de toondichters der oorspronkelijke melodieën, bij de keuze van toonsoort, toonshoogte en rhythmus, rekening hebben gehouden met de stemming door de tekstwoorden gewekt, zeker is het dat de »compositores", d. w. z. zij, die bestaande melodieën pasklaar maakten voor nieuwe woorden, zich al zeer weinig om den ethologischen inhoud der melodieën bekommerden. Hoe zou het anders mogelijk zijn geweest, dat aan tekstwoorden van zoo geheel verschillend karakter als het Graduale van den Kerstnacht en dat van het Requiem eenzelfde melodie is toegewezen, dat men onder eenzelfde melodie acht en meer geheel verschillende teksten vindt ondergelegd?

Hoezeer het begrip van »innerlijke melodiek" niet alleen, maar ook van eenvoudig-juiste declamatie, in het vervaltijdperk der gregoriaansche kunst zelfs bij de componisten was verloren gegaan, blijkt o.a. uit hoofdstuk XVII van Guido's *Micrologus*. In dit hoofdstuk recommandeert de toch zoo beroemde Guido van Arezzo (995—1050) een gemakkelijke manier om een gezang te componeeren. Inderdaad is die manier zoo gemakkelijk, dat ze eenzelfde hulde verdient als die door Goeverneur werd toegezongen aan het rijmwoordenboek van Witsen Geysbeek:

»Vindt m' onder honderd
Een, die den slag er niet van vat,
Elk zegt verwonderd:
Wat sul is dat".

[1]) Dat een goed-verzorgde uitspraak der woorden een hoofdvereischte is voor de *uitvoering* van alle gezang, dus ook van het gregoriaansche, doet niets af aan het karakter der melodieën.

Ziehier deze kostelijke methode. Men neme een tekst. Men schrijve de klinkers, die in dien tekst voorkomen, afzonderlijk op.

B.v.: *Sancte Joannes, meritorum tuorum copias nequeo digne canere* [1]).

Alleen de vijf klinkers *a, e, i, o, u,* worden er in aangetroffen. Er moet nu een melodie worden gevonden. Niets is eenvoudiger, niets is zoo gemakkelijk; let maar op. Men late aan die vijf klinkers vijf tonen van den toonladder beantwoorden, b.v. *ut, re, mi, fa, sol,* en verkrijgt dan het hoogst eenvoudige schema:

u = sol——————————*u*m t*u*—*u*m——————————
o = fa——— J*o*————t*o*———*o*——c*o*——*o*——————
i = mi————————————r*i*————————p*i*———d*i*g———
e = re———t*e*——n*e*s, m*e*————————n*e*que*e*——n*e*—n*e*r*e*
a = ut—S*a*nc——*a*n————————*a*s————————c*a*——

De vijf lijnen stellen ieder een der vijf genoemde tonen met de daaraan beantwoordende klinkers voor. De lettergrepen, ordelijk naar hare klinkers op die lijnen geplaatst, doen het volgende melos ontstaan:
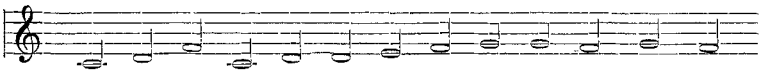
Sanc - te Jo - an - nes, me - ri - to - rum tu - o - rum co

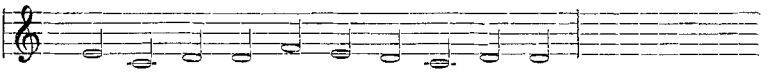

pi - as ne - que - o dig - ne ca - ne - re.

Een tweede melodie wordt in hetzelfde hoofdstuk op gelijke wijze tot stand gebracht. Dit ééne voorbeeld zal hier wel voldoende zijn. 't Is niet waarschijnlijk, dat Guido met deze compositieleer alléén zijn roem en zijn standbeeld zou hebben verdiend. Toch was Guido een groot gezag in de middeneeuwen, en zijn warme aanbeveling van deze methode zal ongetwijfeld door menig artiest, bij gebrek aan inspiratie, ter harte zijn genomen. Zeker is het, dat hij een school heeft

---

[1]) D. w. z. »Heilige Joannes, den overvloed uwer verdiensten kan ik niet naar waarde bezingen".

gevormd, want wij vinden zijn leer uiteengezet en aanbevolen door menig auteur na hem [1]).

Het is verwonderlijk, dat men aan het Gregoriaansch een voorrang heeft toegekend boven nieuwere muziek om eene eigenschap, waarin deze laatste verreweg de meerdere is: dat men het Gregoriaansch een spraakgezang heeft genoemd bij uitnemendheid, terwijl er geen muzieksoort is aan te wijzen, nòch in de oudheid nòch in de nieuwere tijden, die zich zóó weinig om de spraak bekommert als deze uit het Oosten geïmporteerde z.g. gregoriaansche melodiek; dat men zelfs Wagner's spraak-melodie bij het Gregoriaansch heeft vergeleken, die te zamen slechts dit gemeen hebben, dat er lijnen, sleutels en noten bij te pas komen. Gregoriaansch is melodie óm de melodie, en niet om de tekst-declamatie. Dat we hier de liturgische recitatieven, zooals de gezongen Kerkgebeden, de Praefatie, de Psalmen, en eenige weinige syllabische gezangen uitzonderen, spreekt van zelf.

Zal nu deze geheel antieke en oostersche kunstzang door ons, zonen der lauwe westerstranden, nog worden begrepen en genoten? Moeilijke vraag, waarop menigeen reeds een ontmoedigend antwoord gaf. Vraag, waarop talloozen hebben geantwoord met een uitbundig enthousiasme, dat slechts zijn volledige verklaring vindt in eene, door reclame veroorzaakte, suggestie.

Wanneer deze geestvervoering, aangewakkerd door persoonlijke en nationale veeten, alsmede door zekere onwelriekende roem- en broodnijd, — wanneer dit enthousiasme, in congresredevoeringen en tijdschriftartikelen geuit, een weinig zal zijn bekoeld, dan zal men waarschijnlijk gaan inzien, dat beide antwoorden iets te voorbarig zijn geweest. Alvorens toch te kunnen oordeelen of het Gregoriaansch nog wel genietbare muziek is, zal het eerst noodzakelijk zijn een nauwkeurig

---

[1]) B.v. Aribo Scholasticus (1078) *De Musica: De opportunitate modulandi.* — J. Cotton (1100) *Musica:* Cap. XX. *Qualiter per vocales cantus possunt componi.* — J. de Muris (1350): Cap. XXII. *Qualiter cantus novus habet fieri et diversificari.*

begrip te hebben, hoe die antieke melodische kunst er vóór haar verval heeft uitgezien. En daarover zijn de meeningen nog steeds tamelijk verdeeld. Intusschen, we hebben alle reden om te veronderstellen, dat deze antieke muziek van zoo geprononceerd oostersch karakter, mits slechts in hare onverminkte gedaante gehoord en door oefening verstaan, niet zal nalaten ook aan ons die ontroering te geven, die de H. Kerk in 't algemeen met haar liturgische kunst bedoelt. Het kerkelijk gezag toch verlangt het herstel der oude melodieën voor het kerkgebruik; het zijn diezelfde melodieën, die in de oudheid ook de meest artistiek-gevoelenden een hoog kunstgenot gaven; het is de muziekkunst der oudheid, die, a priori, even goed genietbaar moet zijn als de antieke beeldhouwkunst, dichtkunst enz.

Zeker, die oude muziek miste een factor, die ons nu voor de muziek onmisbaar schijnt, n.l. de harmonie. Alles is daar éénstemmig. Maar is het niet zeer wel mogelijk, dat het muzikale genie — dat toch zeer zeker niet voor 't éérst in de 15de eeuw op aarde is verschenen — in die zuivere melodiek kunstwerken heeft voortgebracht, ongeëvenaard in latere tijden? De kunstmiddelen hebben zich vermeerderd, onze componisten bereiken hun kunst-doel niet alleen meer met melodie, maar ook met harmonie, contrapuntiek, orkest-coloriet, middelen aan de Ouden onbekend. Is het dan niet zeer goed mogelijk, dat zij, al hun kunst wijdende aan de enkele melodie, dáárin hunne kunstbroeders van latere eeuwen hebben overtroffen?

Wij kunnen derhalve in deze niet beter doen dan ons eerst een opinie te vormen omtrent de meest waarschijnlijke opvatting van het Gregoriaansch, — een zuiver muziekgeschiedkundige overtuiging, — om vervolgens met de meeste welwillendheid die oude melodiek te beluisteren, zelf te zingen of ze anderen te hooren zingen, in den geest dier gezangen door te dringen, hun eigenaardig karakter te leeren verstaan. Men moet deze antieke en oostersche muziek *leeren* hooren, zoo goed als men moderne muziek door studie en herhaalde auditie moet leeren begrijpen.

De gregoriaansche gezangen zijn niet allen van eenzelfde

soort. Integendeel, zij vertoonen eene verscheidenheid van karakter en melodischen bouw, groot genoeg om ze zorgvuldig te onderscheiden en te classificeeren. Een eerste onderscheid moet gemaakt worden tusschen de gezangen der H. Mis, die de voornaamste zijn der collectie, en de gezangen der Kerkelijke Getijden (Vespers, Metten enz.) die nimmer dezelfde liturgische noch artistieke belangrijkheid hebben gehad.

Het H. Misoffer is het voornaamste gedeelte der katholieke liturgie, de eeredienst bij uitnemendheid. Zoo heeft dan ook de H. Kerk er den luister van willen verhoogen door het beste en volmaaktste, wat de muziekkunst kon aanbieden. Aan geen ander hunner werken hebben de oude componisten zulk een ideaal karakter gegeven; hier is de godsdienstige inspiratie in haar volheid, althans zooals zij zich toen kon uiten en met de beperkte middelen, waarover zij toen beschikte.

Het zal dus niet te verwonderen zijn, als men in de Misgezangen melodieën aantreft, die aan den uitvoerenden kunstenaar zeer hooge eischen stellen en geheel bijzondere moeilijkheden aanbieden, aangezien ook het meerendeel van deze gezangen gecomponeerd waren voor de meest bekwame kerk-solisten.

De Misgezangen worden onderverdeeld in vier soorten:

1°. De *Groote Antifonen.* Deze zijn de versierde antifonen van INTROITUS en COMMUNIO. Oudtijds gingen zij aan een geheel gezongen Psalm vooraf en werden na den Psalm herhaald. In onze huidige liturgie is de Psalm van de Communio vervallen. Het Requiem heeft er eene herinnering aan bewaard. De Psalm van den Introïtus is beperkt geworden tot het eerste vers en de doxologie (*Gloria Patri* etc.). De genoemde groote antifonen hebben een plechtiger karakter en zijn muzikaal rijker bewerkt dan de eenvoudige antifonen der kerkelijke getijden.

2°. De *Reponsoria*, d.w.z. beurtzangen. Aldus worden genoemd twee of meer aan elkander beantwoordende psalmverzen, als muzikale dialoog gecomponeerd voor twee solisten, of voor één solist met antwoordende *schola cantorum* (= zang-

koor). Ook in de kerkelijke getijden is het beurtgezang opgenomen, doch de responsoria der H. Mis onderscheiden zich door de geheel bijzondere zorg waarmede ze zijn gecomponeerd. Tot deze soort behooren het GRADUALE, het ALLELUIA-VERS, de TRACTUS en het OFFERTORIUM.

3°. *De vaststaande Misgezangen*, n.l. de gezangen van het KYRIE, GLORIA, SANCTUS en AGNUS DEI, alsmede van het CREDO, dat eerst in de 9de eeuw in het Westen werd gezongen en op verzoek van Keizer Hendrik II (1002—1024) in de geheele Latijnsche Katholieke Kerk werd ingevoerd.

De melodieën der vaststaande Misgezangen, aanvankelijk zeer eenvoudig, zijn in den loop der tijden aan muzikale belangrijkheid zeer toegenomen, vooral sedert men ze geregeld met tropen ging versieren. Bijvoorbeeld in het Kyrie werden allerlei niet-liturgische teksten ingelast, op muziek gezet en zóó onder de H. Mis ten gehoore gebracht. Ziehier een staaltje van zulk een met tropen versierd Kyrië:
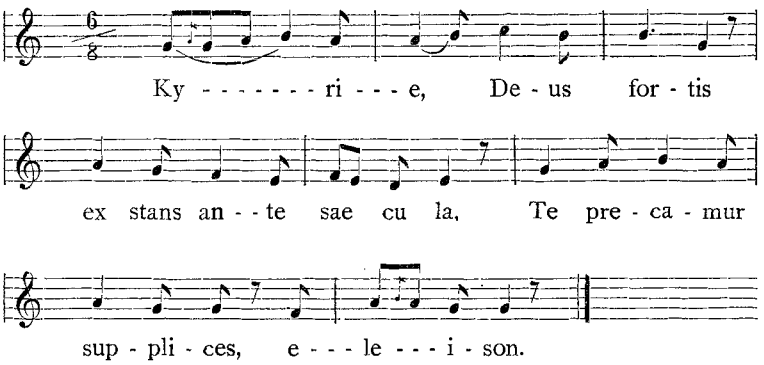
(Dechevrens, *Chants Communs de la Messe*, p. 84)

Naar deze tropen (van de 9de tot de 16de eeuw algemeen gebruikelijk) worden nu nog de verschillende *Kyrie*-gezangen genoemd in de uitgaven van „traditioneel"-Gregoriaansch.

4°. Eindelijk moeten nog tot de Misgezangen gerekend worden de SEQUENTIAE, ook genoemd PROSAE. De zeer lange eind-vokaliezen van het Alleluja-gezang werden (voor 't eerst in de 9de eeuw) van tekstwoorden voorzien, die den naam

kregen van *Sequentia* (= voortzetting). Ontstaan in de beroemde abdij van St. Gallen in Zwitserland, werden de sequenzen spoedig een melodieënsoort afzonderlijk, steeds regelmatiger van vorm en eindelijk (12de eeuw) in dichtvorm. Zij stonden gedurende de middeleeuwen in hoog aanzien, werden over 't algemeen syllabisch gecomponeerd, waren gemakkelijk uitvoerbaar en spoedig populair. Hun aantal nam eveneens zeer spoedig toe, en het duurde niet lang of ieder kerkelijk feest had eene sequentia. De hervorming van het Missaal, in de 16e eeuw, beperkte haar getal tot vijf, n.l. het *Stabat Mater*, *Lauda Sion*, *Victimae Paschali*, *Veni Sancte Spiritus* en *Dies irae*.

De gezangen der Kerkelijke Getijden worden in vijf klassen onderverdeeld, die ieder haar eigenaardig karakter hebben.

1°. De *Kleine Antifonen*, die de Psalmen voorafgaan en volgen. Over 't algemeen zeer eenvoudige. korte, bijna syllabische gezangen, gecomponeerd op een psalmvers of een anderen tekst, waarin de hoofdgedachte van den Psalm is samen gevat en toegepast op het feest van den dag.

2°. De *Psalmtonen*, nl. melodische formules in de verschillende toonsoorten, waarop de Psalmen en Cantica vers voor vers worden gezongen.

3°. De *Responsoria* gelijkend op de groote beurtgezangen der H. Mis. Zij worden in de Metten gezongen na ieder der *Lectiones* of voorlezingen uit H. Schrift, Kerkvaders en Heiligen-levens. Deze soort is muzikaal de meest belangrijke der Kerkelijke Getijden. Het oostersche muzikale genie der Oudheid openbaart er zich onder vormen, die niet meer zijn van onzen tijd, en die voor ons, na eenige eeuwen van muzikale evolutie, niet maar zoo aanstonds te begrijpen en te genieten zijn.

4°. De *Hymnen*, composities op dichterlijken tekst, in de Latijnsche kerk door den H. Ambrosius, bisschop van Milaan (374—397), in eere gebracht. Van alle liturgische gezangen waren de hymnen en de sequenzen de meest populaire. Oorspronkelijk niet anders dan wat wij heden ten dage onder »kerkelijk volkslied" verstaan, is hunne structuur over 't alge-

meen zeer eenvoudig, met een duidelijk voelbaren rhythmus, gemakkelijk uitvoerbaar, in één woord: zoo gecomponeerd als een lied behoort te zijn, dat voor de massa is bestemd.

5°. De *Groote Antifonen.* Hiertoe behooren de gezangen ter eere der H. Maagd, waarmee de getijden worden besloten, verschillend naar den tijd van het kerkelijk jaar, n.l. *Alma Redemptoris Mater*, *Ave Regina Coelorum*, *Regina coeli, laetare*, en *Salve Regina*, alsmede andere en grootere gezangen bij verschillende plechtigheden in gebruik. Het zijn melodieën op zichzelf, zonder betrekking tot eenigen Psalm. Zij worden *antifonen* genoemd, omdat zij als beurtgezang van twee koren werden gezongen. Evenals de groote antifonen der H. Mis zijn zij muzikaal meer ontwikkeld en rijker versierd dan de kleine antifonen, zonder nochtans den melodischen overvloed der responsoriën te evenaren.

Ten einde eenig begrip te geven van het Gregoriaansch in zijn hoogste ontwikkeling en in zijn grootsten eenvoud zullen aan dit artikel twee voorbeelden worden toegevoegd. Het eerste is een fragment van een rijk-versierd responsoriaal-gezang der H. Mis; het tweede een eenvoudige hymnemelodie.

De voorbeelden zijn genoteerd in muzikalen rhythmus. Het zal aan de lezers wel bekend zijn, dat dit het voorname geschilpunt is tusschen de twee gregoriaansche scholen, die der Benedictijnen c. s. en die der z. g. »Mensuralisten". Maar men erkent tegenwoordig, dat de theorie van den »spraak-rhythmus" in de gregoriaansche gezangen slechts eene hypothese is, en dat de tegenovergestelde theorie, aanvankelijk als eene ongehoorde dwaasheid bestreden, óók als hypothese recht heeft van bestaan. Ja zelfs is Dom A. Mocquereau O. S. B. [1] bezig, langzamerhand den z. g. »oratorischen" rhythmus in een muzikale te metamorfozeeren, tot groote onsteltenis en protest van zijn ordebroeder Pothier. — Hoe het zij, voor de keuze tusschen die beide hypothesen geven we onvoorwaarde-

---

[1] Prior van Solesmes, tot voor korten tijd lid der pauselijke commissie voor de vaticaansche uitgave.

lijk de voorkeur aan die der »Mensuralisten", welke zich beroepen kan op de leer der meest beroemde Meesters uit oudheid en middeneeuwen, de algemeene en standvastige practijk van alle volken, die ooit ter wereld bestonden, in 't bijzonder de kerkmuzikale practijk der Oosterlingen. De veronderstelling, dat het Gregoriaansch in zijn wezen een geheel andersoortige kunst zou zijn als alle andere muziek wordt door niets hoegenaamd gerechtvaardigd, integendeel door alle historische getuigenissen direct of indirect wedersproken.

Het eerste voorbeeld is ontleend aan de Misgezangen van het Paaschfeest, zooals deze naar vier der oudste manuscripten door Pater A. Dechevrens S. J. in hedendaagsch muziekschrift zijn opgeteekend, en door Henri Moreau uitgegeven als bijlage van het tijdschrift *Santa Cecilia* (Turijn, April 1905). De reproductie der neumenteekens en een verklarend voorwoord zijn aan deze uitgave toegevoegd. De genoemde manuscripten zijn: nos. 338, 339 en 359 van de bibliotheek van St. Gallen, en no. 121 van de biliotheek van Einsiedeln.

Henri Moreau heeft ook deze misgezangen apart uitgegeven, geharmoniseerd voor vierstemmig gemengd koor (Turijn, M. Capra, fr. 1.50).

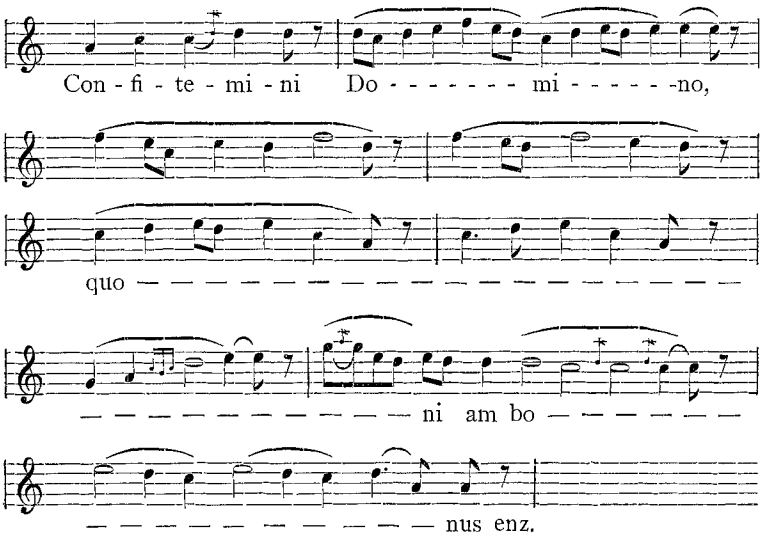

Het tweede voorbeeld is ontleend aan Dechevrens' *Etudes de Science Musicale*, I, blz. 125.

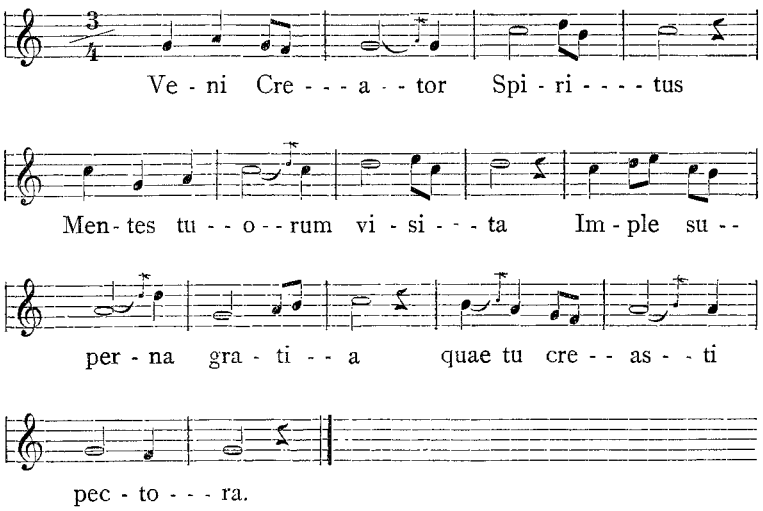

C. P. M. VAN ERVEN DORENS, Pr.

TWEE BELANGRIJKE JAREN UIT ONZE VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS.

REGEERING VAN DEN RAAD VAN STATE EN VAN DON JUAN VAN OOSTENRIJK 1576 EN 1577.

PROEVE VAN HISTORISCHE CRITIEK.

I.

Hoewel de ziekte van Requesens verscheidene dagen geduurd had, was zijn dood zoo plotseling voorgevallen, dat hij geen maatregelen had kunnen nemen, om eenen opvolger aan te wijzen. Wel had hij 's daags voor zijn overlijden, in het bewustzijn, dat zijn einde nabij was, er aan gedacht om hierin te voorzien. Zijne bedoeling was geweest — hij had het meer dan eens verklaard — het voorloopig bestuur des lands over te dragen aan de graven van Berlaymont en van Mansfeld. De eerste zou dan het burgerlijk bestuur, de laatste de leiding der oorlogszaken gehad hebben. Het stuk, dat deze mondelinge verklaring bevatte, kon echter niet meer geteekend worden en zoo kwam het, dat, bij gebrek aan eene bepaalde wilsbeschikking, de Raad van State, krachtens een recht, waarop dat lichaam steeds aanspraak gemaakt had, de teugels van het bewind in handen nam [1]).

Denzelfden dag dat Requesens overleed, den 5^{en} Maart 1576, kwam de Staatsraad bijeen ten huize van den ouden Viglius. De leden van dezen raad waren: Viglius zelf, Berlaymont, Assonleville en Sasbout, hoewel op dit oogen-

---

1) Zie Guillaume, *Commentaires de Mendoça*, Dl. II, bl. 371. Het hier bedoelde stuk, dat de laatste wilsbeschikking van Requesens bevatte, is opgenomen in Gachard, *Correspondance de Philippe II*, Dl. III, bl. 450.

blik reeds voorzitter van den Geheimen Raad; verder de Spanjaard Hiëronymus de Roda, oud-lid van den Raad van Beroerten, de hertog van Aerschot, en Maximiliaan de Vilain, heer van Rassenghien. Aerschot was ziek, en de heer van Rassenghien verscheen eerst den volgenden dag. Tot overmaat van ramp ontstonden in den schoot dezer voorloopige regeering twee partijen: de nationale partij, die den hertog van Aerschot tot hoofd had, en de Spaansche, die Roda, den vertrouweling des konings, volgde [1]).

Om zich in de moeielijke regeeringstaak te doen ondersteunen en in te lichten, had de Raad reeds van het begin af de medewerking ingeroepen van verscheidene knappe staats- en krijgslieden, zooals Gaspard Schetz, heer van Grobbendonck, tresorier-generaal, de graven van Roeulx en van Hierges, leden van den Geheimen Raad, Romero en Don Alonzo de Vargas, twee Spaansche krijgsoversten [2]). Met deze laatsten werden in allerijl maatregelen getroffen, om het beleg van Zierikzee voort te zetten [3]).

In de vergadering van den 9en Maart, waar ook de hertog van Aerschot tegenwoordig was, werd besloten, dat de Raad van State voorloopig het bestuur over de Nederlanden zou uitoefenen. Om ook in den geest van Requesens' laatsten wil te handelen, zou het opperbevel over het leger aan den graaf van Mansfeld gegeven worden. De koning werd er officieel van verwittigd en tevens uitgenoodigd om aan zijne trouwe Nederlandsche onderdanen zoo spoedig mogelijk eenen landvoogd te sturen, waarbij sterk werd aangedrongen, dat hij van koninklijken bloede zou wezen [4]). Mocht deze echter niet onmiddellijk gestuurd worden, dan verzocht de

---

1) Zie Kan. de Schrevel, *Remi Drieux, éveque de Bruges* in de *Revue d'Histoire ecclésiastique*, 3e jaar, no. 1, bl. 42.

2) De verslagen van den Raad van State, door zijnen secretaris Betty opgesteld, zijn van groot belang voor onze vaderlandsche geschiedenis. Zij zijn opgenomen door Gachard in zijne *Correspondance de Philippe II*, Dl. III, bl. 454 vv. en Dl. IV bl. 480 vv.

3) Zie over dat beleg Kan. Davids *Vaderlandsche Historie*, Dl. X, 2de aflev. bl. 351.

4) Zie Gachard, *Correspondance de Philippe II*, Dl. III, bl. 454 vv. en Dl. IV, bl. 480—481.

Staatsraad, dat hij zelf in afwachting door den koning in zijn gezag zou erkend en bevestigd worden.

Het schrijven, dat 's anderendaags door den baron de Rassenghien aan Philips II gericht werd, was om zoo te zeggen de weerklank der nationale partij. Het behoud der Nederlanden, zoo luidde het, kon slechts verzekerd worden door de genegenheid der onderdanen op te wekken voor den koning en door de goede betrekkingen met de naburige landen te herstellen. Het volk alleen met geweld te willen beheerschen was een volledigen ondergang te gemoet gaan. Ook drong het stuk aan op eene regelmatige betaling van het krijgsvolk, dat, bij gebrek aan soldij, alle oogenblikken aan het muiten sloeg; op de bevestiging der oude privilegiën; op de instelling van eenen Raad van State bestaande uitsluitend uit Nederlanders; op de vervanging der vreemde huurbenden door nationale troepen; op de noodzakelijkheid van de Staten-Generaal bijeen te roepen en van de onderhandelingen van Breda weer te hernemen [1]).

Intusschen had de Prins van Oranje in die voorloopige orde weer wat wanorde trachten te zaaien. Op zijne raadgevingen zonden de Staten van Brabant een verzoekschrift aan den Raad van State om eene algemeene-staten-vergadering te vragen, bewerende, dat de voorloopige landvoogd moest aangewezen worden door de Staten-Generaal en dat de Raad van State geenszins bevoegd was om te regeeren. Deze stoute beweringen kwamen echter niet in aanmerking; men rook hare herkomst [2]).

Gedurende eenigen tijd scheen de zoo gevreesde overdracht van gezag zonder hindernis tot stand gekomen te zijn. De Raad van State voerde ongehinderd het beheer over de Nederlanden in naam des konings. Mansfeld werd onmiddellijk naar Brussel geroepen, doch hij kreeg, tegen zijne verwachting, niet het bevel over het geheele leger, maar slechts het bevelhebberschap over de stad Brussel. Na eenigen tijd

---

1) Zie Kan. De Schrevel, *Remi Drieux, évêque de Bruges. Revue d'Histoire ecclés.* Jaar 3, Dl. I, bl. 42.

2) Gachard, *Correspondance de Philippe II*, Dl. III, bl. 457.

tegengestribbeld te hebben, aanvaardde hij dit laatste, op voorwaarde, dat hij toegang zou hebben tot de zittingen van den Raad van State [1]).

Toen de tijding van Requesens' dood te Madrid aankwam, raakte Philips geheel van streek. Het verzoek van den Staatsraad, om een nieuwen landvoogd, maakte hem wederom voor eene wijle besluiteloos. Aangezien er verscheidene kandidaten voor den onverwacht opengevallen post waren, besloot de koning Hopperus' raad te volgen en voorloopig den Raad van State in zijn bewind te bevestigen. Dat deze maatregel zulke noodlottige gevolgen zou hebben, was niet te voorzien, en hij kan Philips niet als grief worden aangerekend. Het was in tegendeel te verwachten, dat de toestand beter zou worden, wanneer de Nederlanden door een eigen Nederlandschen raad bestuurd werden, een zoogenaamd selfgovernement, in plaats van door Spaansche gouverneurs, waartegen men sinds lang was opgekomen.

Granvelle ried den koning Margareta van Parma als landvoogdes aan; doch de meeste raadslieden te Madrid waren ten slotte voor Don Juan, keizer Karels onechten zoon [2]). Deze keuze viel in den smaak des konings. Aangezien Don Juan zich echter op dat oogenblik in Italië bevond, en er eerst na lange toebereidselen en onderhandelingen aan zijn vertrek kon gedacht worden, duurde het wel acht maanden na Requesens' dood, voordat de nieuwe landvoogd in de Nederlanden aankwam. De moeielijke toestand, de rampspoedige gebeurtenissen, die elkander in volle verwarring gedurende deze tusschenregeering opvolgen en verdringen, zullen wij in de volgende regelen trachten te schetsen.

De raad van State was in moeielijke omstandigheden geraakt door de ellende en de muitzucht der krijgslieden, veroorzaakt door de slechte betaling der soldij, die op hare

---

1) Zie Gachard, *Correspondance de Philippe II*, Dl. III, bl. 470—472. Motley, in zijn bekend werk over de opkomst der Ned. Republiek vergist zich, wanneer hij beweert, dat Mansfeld het opperbevel over de gansche krijgsmacht kreeg. Zie ook Wagenaar, *Nederlandsche Historie*, VII, bl. 91.

2) Zie Gachard, *Correspondance de Phillippe II*, Dl. IV, bl. 2.

beurt voortsproot uit den slechten toestand der financiën. De soldaten moesten in deze tijden van duurte in hun eigen onderhoud voorzien; de uit Spanje gezonden millioenen waren lang niet bij machte de gemaakte schulden te betalen — en zij mochten blij wezen, wanneer zij nu en dan een sommetje op afkorting mochten ontvangen [1]).

Die soldatenopstanden begonnen met de muiterij van twee afdeelingen licht paardenvolk, dat in het hertogdom Brabant lag. Zij trachtten naar Henegouwen over te gaan, om zich daar bij andere muiters aan te sluiten. De gouverneur dezer provincie, de graaf Philips van Lalaing, met zijne beschikbare mannen en eene partij gewapende boeren, dwongen hen naar het Kamerrijksche te trekken, waarop zij eenige dagen nadien weer naar Brabant afzakten en zich den 20sten Maart aldaar meester maakten van Waver. Van hier trokken zij op Brussel aan. De schrik was groot. De staten van Brabant wilden troepen lichten om ze te verdrijven, maar de Raad van State verzette zich hiertegen en trachtte de muitelingen tot gehoorzaamheid te brengen door veel beloften en goede woorden, wat eindelijk, dank aan de tusschenkomst van den beminden Mansfeld, gelukte [2]).

In de Spaansche garnizoenen van het Noorden was het niet beter gesteld. Haarlem, Kampen en Deventer klaagden bij den Raad van State over den grooten last hun door de soldaten veroorzaakt. Het eiland Schouwen was, tengevolge van het langdurig beleg van Zierikzee, eene woestenij geworden; het platteland, de omstreken van Breda vooral, was uitgestroopt [3]). De soldaten hadden het overigens niet veel beter dan de landbewoners; gebrek en ellende was hun hoofdgerecht. Talrijk waren zij, die van gebrek en ziekten in een hun vreemd klimaat stierven of ziek werden. Onder de gouverneurs der provinciën, die den 28

---

[1]) Zie Dr. Nuyens, *Oorsprong en begin der Nederlandsche beroerten*, Dl. II, bl. 238 vv.; Van Vloten, *Nederlands Opstand* (1575—1577) bl. 38 vv.

[2]) Zie Gachard, *Correspondance de Philippe II*, Dl. III, bl. 456 en 468, en Namèche, *Le règne de Philippe II*, Dl. V, bl. 114 vv.

[3]) Zie Van Vloten, *Nederlands Opstand* (1575—1577) bl. 38 vv.

Maart te Brussel bijeengeroepen werden, om te beraadslagen over de midden om den toestand te verbeteren, zeide de graaf van Roeulx, die stadhouder van Vlaanderen was, dat de soldaten van louter armoede en gebrek wegkwijnden, zoodat de hoplieden allen moed verloren en velen hunner manschappen door uitputting bezweken.

Is het te verwonderen, dat zulke krijgsbenden, meerendeels onder het uitschot der maatschappij bijeengeraapt, door armoede tot wanhoop gedreven, in een voor hen vreemd, onherbergzaam en vijandig land tot de grootste buitensporigheden overgingen? Maar is het van den anderen kant ook te verwonderen, dat het volk, bij het zien van zulke gruwelen, wreedheden en plunderingen verbitterd werd tegen de verantwoordelijke regeering, die er evenwel machteloos tegenover stond? En midden in dien hachelijken toestand zetelde de Raad van State, wiens leden, zooals wij hierboven zeiden, zelf niet eensgezind waren en wiens besluiten hoe langer hoe minder geëerbiedigd werden. De Raad ziet zich verplicht den koning vol bekommernis te kennen te geven, dat de toestand zoo gespannen is, dat men ieder uur vreest het volk en de soldaten handgemeen te zien worden [1]).

Algemeen, sommige leden van den Raad van State ingesloten, was men van oordeel, dat de toestand slechts kon verbeterd worden door de bijeenroeping der Staten-Generaal. Zooals wij hierboven zeiden, hadden de Staten van Brabant reeds bij den dood van Requesens dit middel voorgesteld. Toen werd het afgewezen. Nu echter drongen de Staten van Vlaanderen en Henegouwen ook aan en wilden tevens eene bevrediging beproeven met Holland en Zeeland. Het was ieders wensch, op voorwaarde nochtans, dat de katholieke godsdienst zou geëerbiedigd worden.

In dezen zin zond in Maart de Staatsraad een merkwaardig schrijven naar Madrid, waarin ook de vrees werd uitgedrukt een landvoogd te ontvangen, die onder den invloed zou staan van Spaansche raadsheeren, iets, wat naar aller meening de

---

1) Zie Gachard, *Correspondance de Phil. II*, Dl. IV, bl, 78.

nadeelige gevolgen van vroeger zou na zich sleepen [1]). Tevens werd aangedrongen op de terugroeping van de vreemde staatsbeambten, van de garnizoenen, die geene grenssteden te bewaren hadden, op de bijeenroeping der Staten-Generaal en op de afschaffing van den Raad van Beroerte [2]).

's Konings antwoorden lieten zich gewoonlijk lang wachten, ondanks de herhaalde en dringende brieven des Staatsraads. Velen en vooral de ijverigsten werden ongeduldig, en de knappe Mansfeld werd door den langzamen gang der zaken zoo afkeerig van zijn ambt, dat hij zich geheel en al wilde terugtrekken [3]).

Na lang wachten kwamen eindelijk koninklijke brieven, die de macht van den Raad van State vaststelden, den baron van Rassenghien en Arnold Sasbout [4]) bevestigden als leden van den Raad, de bijeenroeping der Staten-Generaal afkeurden en de hernieuwing der onderhandelingen met Holland en Zeeland verboden. Later nog weigerde de koning insgelijks toe te stemmen in de terugroeping der vreemde huurtroepen en in het bijzonder der Spaansche [5]).

Tegen de twee opgestane gewesten werd intusschen de oorlog met afwisselende kansen voortgezet. Men had in Holland nochtans de hoop gekoesterd, dat de Raad van State, op eene enkele uitzondering na (Roda) uit Nederlanders bestaande, den oorlog niet met zooveel heftigheid zou doorzetten, als tot nu toe was geschied, en zelfs dat »de meeste

1) Uit de *Correspondance de Phil. II*, Dl. IV, bl. 123, blijkt, dat Philips de aanbeveling om geene vreemdelingen in te voeren, euvel had opgenomen. Bij bedoelde zinsnede van den brief des Raads plaatste de koning als kantteekening: »Hiermede zeggen zij klaar en duidelijk, dat alle macht in hunne handen moet blijven". Wij meenen, dat de koning de bedoelingen van den Raad niet juist begrepen had.

2) De Raad van Beroerte werd intusschen door den Raad van State zelven totaal afgeschaft (zie Gachard *Correspondance de Phil. II*, brief van 8 Mei 1576 aan den koning). Ook verkreeg hij van den koning de totale afschaffiing van den tienden en twintigsten penning (zie De Schrevel, l. c.).

3) Gachard, *Correspondance de Phil. II*. Dl. IV, bl. 179.

4) De Baron de Rasseghem of Rassengien was gouverneur van Rijsel, Dowaai en Orchies; Arnout Sasbout was kanselier van Gelderland (zie Kan. David, *Vaderlandsche Historie*, Dl. X, afl. 1, bl. 172, aanteekening 2).

5) Gachard, *Correspond. de Phil. II*, Dl. IV, bl. 195 en De Schrevel, *Remi Drieux*, l. c.

raden [raadsleden] zoo stijf niet zouden staan op het uitsluiten van den onroomschen godsdienst" [1]).

Een aanval op Amsterdam, door Sonoy uitgevoerd, werd door de Spanjaarden afgeslagen. Beter gelukte aanvankelijk die op het stadje Muiden aan de Zuiderzee. Bij gebrek aan geschut echter kon den Spaanschen het slot niet ontrukt worden en zoo had Hierges tijd om uit Utrecht toe te snellen en Sonoy met groot verlies terug te slaan [2]).

Andere aanslagen, door den Prins van Oranje tegen Spaansche garnizoenen gesmeed, vielen allen even ongelukkig uit. De woeste Geuzenhoofdman Barthold Entes, die volgens besluit der Staten van Holland niet meer in 's Lands dienst te water mocht gebruikt worden, beproefde uit Terschelling een inval in Friesland en verschanste zich te Oostmerhoorn. De heer van Billy, 's konings landvoogd aldaar, verdreef hem, waarna het grootste gedeelte van zijn volk hem verliet [3]).

Merkwaardiger dan dit alles was het beleg van Zierikzee [4]). Gedurende het voorjaar van 1576 was de Prins van Oranje ijverig in de weer geweest met eene poging tot ontzet dezer gewichtige plaats, de hoofdstad van het eiland Schouwen [5]), de kern van Zeeland. Hij zelf had de leiding der krijgsondernemingen op zich genomen en verscheidene malen beproefd de stad te bevrijden. In de maand Mei werd eene krachtige poging aangewend om de sedert maanden door Mondragon ingesloten stad te ontzetten [6]). Lodewijk de Boisot [7]) werd

---

1) Wagenaar, *Vaderlandsche Historie*, Dl. VII, bl. 92.

2) Nuyens, *Geschiedenis van het Ned. Volk*, Dl. II.

3) Bor, *Nederlandsche Oorloghen*, IX, bl. 144, en Wagenaar, *Vaderlandsche Historie*, Dl. VII.

4) Zie over het begin van dit beleg Kan. David, *Vaderl. Historie*, Dl. X, afl. 2, bl. 351.

5) David, t. a. p., aanmerking 3.

6) Volgens Bor, Hooft en Groen van Prinsterer had deze aanslag den 25n Mei plaats. Van Meteren geeft verkeerdelijk 12 Juni aan.

7) Lodewijk de Boisot was de jongere broeder van Karel de Boisot, heer van Huysinghem. Beide heeren waren reeds vroeg hervormingsgezind en gingen later tot de partij van Oranje over. Karel werd in 1573 gouverneur van Vlissingen, ter vervanging aan den heer van Baerlant. Hij genoot het volle vertrouwen van den Prins. Lodewijk werd tot admiraal van Zeeland benoemd ter vervanging van Bouwen-Ewoutz.

belast met den aanval. Mondragon had de ondiepe haven met gezonken wrakken en met kettingen versperd. Hiertegen stuurde de Boisot zijn grootste schip, met het doel, de hinderpalen door zijn volk te doen opruimen en zich zoodoende een doortocht te banen. Zijn schip bleef echter aan den dijk vastzitten en werd terzelfder tijd door Mondragon, die eene verborgen stelling had, hevig beschoten. Onmogelijk nog langer weerstand te bieden. De partij was voor de vijfde maal verloren en, wat meer was, in dat half water-, half landgevecht verloor de held van Leiden, Lodewijk de Boisot, het leven. Hij vond den dood in de golven en met hem verongelukten ongeveer 800 krijgslieden [1]).

Intusschen was in de belegerde stad de nood nijpend geworden en aangezien alle pogingen tot ontzet mislukt waren, besloot het garnizoen, na eene hardnekkige verdediging van negen maanden, het op te geven. Mondragon, wiens soldaten zich in dat moerassig land evenzeer in kommervollen staat bevonden, was niet ongenegen aan de moedige bezetting een eervol verdrag toe te staan. Hij zond verslag over zijne onderhandelingen naar den Staatsraad te Brussel, en den 29sten Mei kwam de overgave tot stand. Het garnizoen mocht met achterlating van geschut, met stille trom en opgerolde vaandels uittrekken, de stad kocht de aan de soldaten beloofde plundering af voor 200,000 gulden, waarvan de helft onmiddellijk moest betaald worden [2]). Het Waalsch regiment van Mondragon nam bezit van de stad en bleef er in garnizoen, ter vervanging van de Spanjaarden onder Sancho d'Avila [3]).

In twee punten had Mondragon bij deze onderhandelingen de leden van den Staatsraad misnoegd, en wel zoodanig, dat zij er zich over beklaagden bij den koning. Vooreerst had de Staatsraad van het Hollandsche garnizoen den eed willen vorderen, niet meer tegen den koning te zullen dienen; vervolgens

---

1) Zie Guillaume, *Commentaires de Bernardino de Mendoca*, Dl. II, bl 375 vv.

2) De Gouverneur van Zierikzee gedurende het beleg was kapitein Grenu, »homme de vaillante reputation en faitz de guerre". Hij was Franschman van afkomst. Zie *Mémoires anonymes*, Dl. I, bl. 191.

3 Zie *Grande Chronique* van Le Petit, Dl. II, bl. 309.

zag hij ongaarne, dat aan twee calvinistische predikanten vrije aftocht was gegeven geworden. Mondragon wist zich echter later van deze verwijten zeer goed vrij te pleiten [1]).

De overgave van Zierikzee was een harde slag geweest voor Oranje, die reeds te voren een groot aanzien in Holland en Zeeland had weten te verwerven. Deze twee gewesten hadden openlijk zijne partij gekozen, terwijl de 15 overige den koning waren getrouw gebleven. Reeds in den zomer van 1575 was eene toenadering tusscchen deze twee provinciën besproken geworden, en in het volgende jaar werd zij op hechter grondslag gevestigd door een nieuwe Acte of Unie welke den 25n April te Delft geteekend werd [2]).

Deze nieuwe Acte van Unie, bestaande uit 18 artikelen, bepaald een revolutionaire en volgens de toenmalig heerschende begrippen een onwettige maatregel, droeg de souvereiniteit der gewesten op aan den Prins van Oranje. „De hooge Regeering werd, bij hetzelve, door de Staten, van zo veel in hen was, aan den Prince, onder den naam van Hooft ende hoogste Overigheyt, opgedragen, met volkomen' macht, om, zoo lang de Landen in oorloghe ofte wapenen zouden zijn, als Souverein ende Overhooft, te mogen gebieden en verbieden. De Staaten, Amptenaars, Wethouders, Schutterijen, Gemeenten, zouden zijner Doorluchtigheid tot onderhouding van het Verbond, trouwe en gehoorzaamheid zweeren. Ook zou de handhaving van hetzelve en van 's Lands voorrechten, van wege den Prince, bij eede beloofd worden" [3]).

De Prins werd tevens aangesteld tot opperbevelhebber te land en te zee. Hij had de benoeming van alle officieren en de verdediging des land werd hem toevertrouwd. Hij mocht bezettingen leggen of verleggen, zonder de Staten of de stedelijke overheden te raadplegen. Ook zou hij *in naam*

---

1) Gachard, *Correspond. de Phil. II*, Dl. IV, bl. 231.

2) Zie Bor, *Nederlandsche Oorloghen*, IX, bl. 668; Kluit, *Historie der Holl. Staatsregeling*, I, bl. 155 vv.; Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, VII. bl. 94 en Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*, Dl. III, bl. 162.

3) *Resolutiën van Holland*, 28 April 1576, bl. 59; Bor, *Nederlandsche Oorloghen*, IX, bl. 668, 672, *Groot Placaetboek* II, kol. 2124; Wagenaar, Dl. VII, bl. 95.

des Konings de rechterlijke officieren benoemen, na zich nochtans eerst met de Staten hierover verstaan te hebben. Wat den godsdienst betreft, zoo moest hij de uitoefening van den Gereformeerden, Evangelischen godsdienst handhaven en de uitoefening van alle andere godsdiensten, met het Evangelie strijdig, doen schorsen en ophouden, zonder evenwel te gedoogen, dat men naar iemands geloof of geweten onderzoek deed, of dat iemand te dier oorzake eenige moeilijkheid of letsel wierd aangedaan [1]).

Dit gewichtige stuk werd onderteekend door 16 afgevaardigden van eenige steden en door 5 van de edelen, en dat scheen voldoende om van Willem van Oranje een Souverein te maken [2]).

Eigenaardig is het, dat ongeveer te zelfder tijd de souvereiniteit over Holland en Zeeland, op raad van Oranje, ook aan den hertog van Anjou, den broeder van den koning van Frankrijk werd aangeboden. Deze onderhandelingen wilden echter om verschillende redenen niet vlotten en zoo vervloog 's Prinsens hoop op steun van den kant van Frankrijk. En aangezien hij op Engeland en Engelsche subsidiën al evenmin kon rekenen, stonden zijne zaken op dit oogenblik uiterst slecht. Dit ging zelfs zoover, dat er in Holland en Zeeland machtige en talrijke stemmen opgingen ten voordeele van eene verzoening met den koning, zelfs al was het onder verplichting van den R. Katholieken godsdienst te handhaven [3]).

De inneming van Zierikzee baarde den Raad van State wel groote vreugde, doch zij was niet onverdeeld. De Raad had te veel beloofd, toen de stad nog niet was ingenomen, en daarna te weinig gegeven. Vol vrees en angst, begrepen de aanvoerders maar al te goed wat hiervan het gevolg moest zijn. Het verdrag immers, door Mondragon geteekend, verijdelde de hoop der Spaansche soldaten op plundering. Weldra sloegen zij aan het muiten, plunderden Schouwen,

---

[1]) Zie Motley, *De opkomst der Ned. Republiek*, Dl. III, bl. 294.

[2]) Hier diene opgemerkt, dat in 1576 de meerderheid der Hollandsche en Zeeuwsche bevolking nog katholiek was.

[3]) Zie Poullet, *La Pacification de Gand*, bl. 65; en De Schrevel, l. c. (*Revue d'hist. ecclésiast.* Jaar 3, Dl. I, bl. 43).

vereenigden zich met de Walen, die in Goes lagen, en trokken zoo Brabant in, onder aanvoering van *eletto's*, die zij zich zelf gekozen hadden. Naar de oude aanvoerders, zooals Mondragon en Romero, werd niet meer geluisterd. Zij sloegen alle onderhandelingen af en trokken, van alle zijden door Spaansche benden versterkt, stroopend verder, totdat men plotseling vernam, dat zij zich meester gemaakt hadden van Aalst. Hier vestigden zij zich en van hier uit brandschatten en plunderden zij de rijke omliggende gemeenten, tot voor de poorten van Brussel [1]).

De opgewondenheid, door deze vreeselijke muiterij veroorzaakt, werd in de groote steden, vooral te Brussel, zoo groot, dat men overal de vorming van een Nederlandsch leger vroeg, om de opgestane soldaten tot rede te brengen. De Staatsraad werd door die volksbeweging meegesleept. Wat meer is, het gevaar, waarin Brussel door de muitende troepen gekomen was, bracht mede, dat honderden burgers de wapenen opnamen en naar de wallen en de poorten liepen. Onder den invloed van duizenden Brusselaars, die schreeuwende en tierende den Staatsraad omringden en hem verweten, dat hij door zijne zwakheid van alles de schuld was en zelfs met de muitelingen samenspande, werd hem den 27 Juli een besluit afgeperst, verklarende, dat alle Spaansche soldaten van Aalst rebellen en verraders waren, met bevel hen aan te vallen en neer te vellen, indien zij gewapend gevonden werden [2]).

De verbittering strekte zich bij de blinde volksmenigte ook uit tot de Spaansche officieren en beambten, die te Brussel vertoefden en die niets gemeen hadden met de muitelingen van Aalst. Zij sloten zich op in hunne huizen en waagden zich niet meer op straat [3]).

Willem van Oranje had intusschen van deze uitbarsting van anti-spaanschgezindheid weten gebruik te maken en vischte met goed gevolg in troebel water. Hij had in Brussel

---

[1]) Strada, *De Nederlandsche Oorloghen*, 8ste Boek, bl. 572.

[2]) Guillaume, *Commentaires de Bernardino de Mendoça*, Dl. II, bl. 381 vv.; van Meteren, bl. 120.

[3]) Gachard, *Correspondance de Phil. II*, bl. 259—264, Dl. IV.

verscheidene agenten, die belast waren den volksgeest zoo te leiden, dat niet alleen de haat tegen de Spaansche soldaten toenam, wat niet moeielijk was, maar ook dat de Staatsraad alle aanzien en vertrouwen verloor. Het was op voorstel van de Staten van Brabant, waar Oranje veel invloed bezat, dat de Raad van State, hoewel met tegenzin werd overgehaald tot de lichting van een zoogenaamd nationaal leger: 600 ruiters en 2000 voetknechten [1]).

Dezelfde Brabrantsche Staten hadden ook den Hertog van Aerschot aanbevolen, om het opperbevel over deze troepen te voeren, en toen deze weigerde, wezen de »patriotten" — zoo lieten zich de Oranjegezinden noemen — een jong edelman, Willem van Horn, heer van Heze, tot aanvoerder aan. In Juli werd deze dan ook werkelijk door den Raad van State tot dien post benoemd. Nu was de oppositie ver genoeg, want Willem von Horn en zijn onderbevelhebber, de heer van Glymes, waren heelemaal 's Prinsen werktuigen [2]).

Intusschen hadden de Staten van Vlaanderen en Henegouwen het voorbeeld gevolgd van Brabant en, voorziende wat er ging gebeuren, op eigen gezag troepen geworven; sommigen zelfs begonnen uit te zien naar Oranje. Deze had de razende vrees der groote burgerijen tegen de Spaansche benden behendig weten te gebruiken, om zich door zijne aanhangers als den onmisbaren redder des vaderlands te doen voorstellen. Ziende, dat *iedereen* de wapenen tegen hen opnam, hadden nu ook de nog gehoorzame Spaansche troepen, bij welke de krijgstucht tot nu toe nog bestond, zich bij hunne muitende kameraden aangesloten, of althans hunne partij gekozen. De beweging was zoodoende gericht tegen het geheele Spaansche leger en, zooals wij reeds zeiden, tegen al de Spaanschgezinde beambten en raadsleden [3]).

De Zwijger hield een wakend oog op al hetgeen in Brabant en Vlaanderen omging. De Staten dezer gewesten o. a. ontvingen van hem een schrijven, waarin hij hen vermaande

---

1) Gachard, *Bylagen*, bl. 510 en De Schrevel, *Remi Drieux*, l. c.

2) Dr. Nuyens, *Oorsprong en begin der Ned. Beroerten*, Dl. II, bl. 262 vv.

3) Witkamp, *Geschiedenis der 17 Nederlanden*, Dl. III, bl. 851.

»om zig te vereenigen tegen de Spanjaards, en de vrijheid te verwerven, die nu voor de deur stond en hun, door de verdeeldheid hunner verdrukkeren van zelve werdt aangeboden". Hij verzekerde tevens: »dat hij geene verandering in den Godsdienst zogt, gelijk hem ten onregte naging, maar zig, omtrent dit stuk, naar 't besluit der Algemeene Staten dagt te voegen" [1]). Ten slotte bood hij hun nog zijnen dienst en dien der Staten van Holland en Zeeland aan, daarbij verklarende »geenen anderen toeleg te hebben dan de Nederlanden in de gekrenkte voorrechten te herstellen en te handhaven" [2]).

Deze voorstellen vonden in de Staten van Brabant niet veel tegenwerking, ofschoon in de rumoerige vergadering, waar ze voorgelezen werden, 's Prinsen tegenstanders volhielden, dat alleen de Koning of de Raad van State, die hem verving, het recht hadden, met rebellen te onderhandelen. Toch werd besloten den Prins op beleefden toon te antwoorden [3]).

In Antwerpen trachtte de Zwijger vriendschappelijke betrekkingen aan te knoopen met den broeder van Granvelle, Champagny, den gouverneur der stad. Deze was. op last van den Raad van State, gedurende het beleg van Zierikzee aldaar teruggekeerd met acht vendelen van het regiment van Otto van Eberstein, komende uit Vlaanderen [4]). De Duitschers onder kolonel Altemps daarentegen werden gedeeltelijk afgedankt; men vertrouwde ze niet. De citadel was in handen van Sancho d'Avila, die natuurlijk zeer ontevreden was over den Raad van State en diens intusschen nog verscherpte plakaten tegen de Spaansche soldaten. Hij weigerde deze besluiten af te kondigen, voorgevende dat de Raad in Brussel niet meer vrij was om te doen wat hij wilde.

[1]) Bor, *Nederl. Oorloghen*, IX, bl; 694 en Wagenaar, *Vaderlandsche Historie*, Dl. VII, bl. 105.

[2]) Wagenaar, t. a. p. Dl. VII.

[3]) Zie Juste, bl. 109—110; Gachard, *Correspondance de Phil. II*, dl. IV, bl. 739 vv.; Namèche, *Règne de Philippe II*, Dl V, bl. 160.

[4]) Over de verhouding van Champagny tot den Prins zie Groen van Prinsterer, *Archives de la maison d'Orange* V, bl. 487 en 488.

De gouveneur Champagny overigens had de plakaten ook niet durven afkondigen. Sancho d'Avila ging verder. Op eigen gezag riep hij de Spaansche en Italiaansche huurlingen, die nog in Holland en Zeeland lagen, op om zich bij hem te voegen en alzoo aan den Raad van State en diens leger te kunnen weerstaan [1]).

Feitelijk had d'Avila gelijk met te zeggen, dat de Staatsraad niet meer vrij was. Stond hij niet onder den invloed van het Brusselsch gepeupel en vooral onder dien van de Staten van Brabant, waar de Prins van Oranje, op zijne beurt, tal van aanhangers vond? En beheerschten de agenten van Oranje zoodoende niet den toestand?

Van den anderen kant was het geenszins te verwonderen, dat Sancho d'Avila en alle andere Spaansche hoofdaanvoerders de partij der muitelingen van Aalst begonnen te kiezen. Waren zij niet én door het volk én door de Staten zelf allen evenzeer gehaat en gevreesd? Van dit oogenblik teekenen zich de partijen duidelijker en scherper af. Alles, wat Spaansch is, trekt zich terug naar Aalst of naar Antwerpen. De anderen vormden de partijgenooten van den machteloozen Raad, het waren de nationalen. En de heftigsten eindelijk, de durvers, waren ronduit Oranjegezind of patriot.

In deze omstandigheden achtten zich Roda, het Spaansche lid van den Raad van State, en de kapitein Don Alonzo de Vargas en Juliaan Romero niet meer veilig in de hoofdstad en trokken naar Antwerpen. Roda berichtte den koning, met wien hij steeds in drukke en geheime briefwisseling stond, en die een groot vertrouwen in hem stelde, de reden van zijn vertrek. Hij beschouwde zich sedert op het kasteel van Antwerpen als het eenige lid van den Raad van State, dat nog vrij was, en gaf als zoodanig bevelen aan al de Spaansche legeraanvoerders. Hij was in Antwerpen het hoofd geworden eener tweede regeering, die haren zetel had op de citadel. Al de pogingen van den Raad van State om Roda weer in Brussel te krijgen mislukten; hij

---

1) Gachard, *Correspondance de Phil. II*, Dl. IV, bl. 302.

ging door met zich te beschouwen als de eenige vertegenwoordiger van het wettig gezag [1]).

De toestand van den Raad van State werd hoe langer hoe hachelijker. Zijn leger was onbeduidend: eenige trouw gebleven regimenten, die de gelegenheid echter niet zouden laten voorbijgaan om ook mee te plunderen. Vooral de Duitsche regimenten waren niet te vertrouwen. De kolonels Fugger, Pollweyler en Frondsberg schenen in goede verstandhouding te zijn met de Spaansche bezetting van het kasteel van Antwerpen. Ook in andere sterkten hadden de Spanjaarden nog steeds bezettingen: in Valencijn, in Gent, in Utrecht, in Vianen, in Kuilenburg, zonder van Aalst te spreken, waar zij een soort van soldatenrepubliek onder een »eletto" hadden uitgeroepen [2]). In Maastricht had sedert 1572 Franciscus de Montesdoca de betrekking van gouverneur waargenomen en er voortdurend het vertrouwen der burgers genoten. Dit jaar echter, onder den drang der anti-Spaansche beweging en op aansporen van de regeering te Brussel, werd hij genoodzaakt met zijn twee compagniën naar Wijk [3]) af te trekken. Slechts weinige manschappen bleven een toren bij de Brusselsche poort bezetten [4]). In het geheel kon de Spaansche partij van Roda tellen op ongeveer zes duizend dappere en welgeoefende soldaten [5]).

Om den koning op de hoogte te stellen van den hopeloozen toestand, waarin de Raad zich bevond, werd den 1^en^ Sept. de Baron de Rassenghien naar Spanje gestuurd. Hij moest den koning o. a. verzoeken, de leden van den Raad uit hun onhoudbaren post te ontslaan [6]). Roda legde van zijnen kant den koning de zaken op zijn manier uit en trachtte zijn

---

1) Gachard, *Correspondance de Phil. II*, Dl. IV, bl. 331 en Blaes, *Mémoires anonymes sur les troubles des Pays-Bas*, Tome I passim.

2) Strada, *De Nederlandsche Oorloghen*, 8e Boek.

3) Voorstad van Maastricht aan den rechter Maasoever.

4) Thomassen, *Krijgsbedrijven van Alexander Farnese*, blz. 7.

5) Dr. Nuijens, *Begin en oorsprong der Nederlandsche beroerten*, Dl. II, bl. 258.

6) Zie over de instructie aan de Rassenghien gegeven: Gachard, *Correrspondance de Phil. II*, IV, bl. 342—346.

wantrouwen op te wekken tegen alles, wat de Rassenghien hem zou komen verhalen [1]).

De Prins van Oranje wist intusschen door zijn agenten en zijne herhaalde brieven aan de Staten de gemoederen in beweging te houden en het verlangen te doen ontstaan naar eene toenadering met Holland en Zeeland, d.w.z. met Oranje zelf, tot eene bijeenroeping der Staten-Generaal en tot het verdrijven der Spaansche troepen. Hij alleen stond aan het hoofd van een leger, dat volkomen tot zijnen dienst was; de Spanjaarden daarentegen, hoewel sterker, waren verspreid en misten de eenheid van beweging, die voor een leger zoo wenschelijk is.

Wat alléén nog de verwezenlijking van Oranje's plannen in den weg stond, was de Raad van State zelf. Deze zou nooit toestemmen in eene vergadering der algemeene staten, vooreerst, omdat de koning er tegen was, en vervolgens, omdat te vreezen was, dat hij zelf dan nog maar een nutteloos rad in den staatswagen zou wezen. Ook had de Raad zich steeds weigerachtig getoond in het werven van nationale troepen.

Er werd nu, op aanraden van den Zwijger en zijne handlangers te Brussel — vooral in den Raad van Brabant, die het vuurtje stookte — een aanslag gesmeed tegen den Raad van State. De heer van Heze en zijn ondergeschikte, de heer van Glymes, de hoofden der gewapende macht te Brussel, werden er de uitvoerders van [2]).

Den 4^{en} September, omstreeks 9 uur in den morgen, verscheen Jacob van Glymes aan het hoofd van 300 soldaten voor de poort van het oude paleis der hertogen van Brabant

---

[1]) Voor den brief van Roda aan den koning zie: Gachard, *Correspond. de Phil. II*, Dl. IV, blz. 347—353.

[2]) Henne en Wouters, *Histoire de Bruxelles*, Dl. I, blz. 441. De staten van Brabant werden destijds beheerscht door een soort van geheim comiteit van mannen, die den Prins van Oranje zeer verkleefd waren. Het waren Jan van der Linden, abt van St. Geertrui te Leuven, Frans de Vleeschhouwer, abt. van Parck bij Leuven, de advokaten Liesveldt en Van der Haeghen, de kapitein de Bloeyere en de kolonel van Heze (zie Schrevel, *Remi Drieux* enz. *Revue d'Hist. ecclés.* Jaar 3, Dl. I, blz. 44).

op den Coudenberg, waar de Staatsraad vergaderde. De Glymes beval de deur, die gesloten werd gehouden, met bijl en hamer open te slaan en nam toen al de aanwezigen gevangen. Het waren: de graven van Mansvelt en van Berlaymont, Christoffel d'Assonleville, Sasbout, Del Rio en de twee geheimschrijvers Berty en Scharenberger [1]). Behalve de markies van Havré, die ook tegenwoordig was en op de hoogte was van den toeleg, werden allen ontwapend en, voorafgegaan en gevolgd door twee afdeelingen haakschutters, naar het Broodhuis op de Groote Markt geleid. De gevangenen werden er allen afzonderlijk opgesloten [2]).

Van hetzelfde oogenblik af werd Viglius, die ziek was, in zijn eigen huis bewaakt, en de hertog van Aerschot kreeg eene wacht voor en achter zijne woning. Hij ook scheen iets van de zaak geweten te hebben.

Iedereen stond verbaasd over de stoutheid van het stuk en men vroeg zich angstig af, welke de straf des konings zou zijn. Zoowel de regeeringslichamen als de bijzondere personen wierpen openlijk de verantwoordelijkheid van den aanslag van zich af. Een geheimzinnige maar ook bedrevene hand had alles op touw gezet en, nu het stuk was uitgevoerd, stond iedereen vol schrik voor de gevolgen.

Er was geen regeering meer. Door den staatsgreep van den 4^{en} September had het eenige wettige staatslichaam, dat in naam des Konings regeerde, opgehouden te bestaan.

Dr. A. HABETS,
Leeraar aan het Kon. Atheneum
en Archivaris der stad Hasselt.

(Wordt vervolgd.)

---

1) Deze was geheimschrijver voor de Duitsche taal.

2) Zie over dezen Staatsgreep: De Memorie van L. Metsius in de *Corresp. de Phil. II* van Gachard, Dl. IV, bl. 385. Metsius was tijdgenoot en ooggetuige. Zie ook den brief van Roda aan den koning *(Corresp. de Phil. II,* Dl. IV, blz. 353); *Analectes historiques*, Dl. II, blz. 370; De Tassis, *Commentarii*, blz. 208. Verder Hooft, van Meteren, Bor en Strada.

WERKLOOZENVERZEKERING.

We leven in het teeken der verzekering. Op allerhande gebied wordt zij ingevoerd, en met het aantal dergenen, die door de verzekering gevrijwaard zijn gebleven voor de geldelijke gevolgen van rampen van allerlei aard, groeit ook het getal van hen, die in de verzekering een bestaan vinden. Het individualisme der negentiende eeuw is, in niet geringe mate reeds in het laatste gedeelte dier eeuw, omgezet in onderlinge zorg. Men bevindt het leven gelukkiger, als men de kwade kansen, voor zooveel en in zooverre dat mogelijk is, kan verminderen door voorzorg.

Het moeielijkste punt bij verzekering is wel het bepalen der risico. Daarvan hangt het welslagen voor het grootste gedeelte af. De ondervinding heeft geleerd, dat verzekeringen, welke met die risico geen rekening hebben gehouden, binnen korten tijd gingen kwijnen of in moeilijkheden geraakten. Buitengewone bronnen moesten vloeien, wilde men aan de eenmaal beloofde uitkeeringen voldoen. Bijzonder hebben we hier het oog op de vele fondsen voor uitkeering bij ziekten en ongevallen, welke in onze werkliedenvereenigingen zijn opgericht.

De moeilijkheden bij het vaststellen van de risico hangen natuurlijk geheel af van het object der verzekering. Daardoor is men bij het toepassen der verzekering in een zekere volgorde te werk gegaan. Het gemakkelijk waarneembare onderscheid tusschen leven en dood, het al of niet verbrand zijn van have en goed, het verlies van een of meer ledematen of het beschadigd zijn van een of ander zintuig, was een object voor verzekering, wat tot niet veel moeielijkheden kon aanleiding geven. We zien dan ook, dat déze verzekeringen

het eerst zijn ingevoerd en betrekkelijk langen tijd als de voornaamste, zoo niet de eenigste bekend waren.

Maar niet alleen het gemakkelijk waarneembare feit moet de grondslag der verzekering zijn, ook het belang heeft een woord mee te spreken. Dit laatste wordt vooral op den voorgrond gesteld, nu door de bestudeering der sociale quaestie naar wegen wordt gezocht, waarlangs de risico van den arbeid zooveel mogelijk kan worden verminderd. En niet het minst, nu steeds meer de overtuiging veld wint, dat de Staat in deze als gebieder en bemiddelaar moet optreden.

Nog een andere factor, waardoor het ontstaan eener verzekering bepaald wordt, is de hoegrootheid der risico, waarvan het bedrag der premie of bijdrage in de eerste en voornaamste plaats afhankelijk is. Dit zal dan ook de reden zijn, waarom ten onzent van staatswege het eerst de ongevallenverzekering is ter hand genomen. De ziekte- en ouderdoms- en invaliditeitsverzekering zullen grootere offers eischen.

Van nog betrekkelijk jongen datum is de uitvoering der verzekering tegen de geldelijke gevolgen van werkloosheid, welke we, om den langen naam wat te bekorten, verzekering tegen werkloosheid zullen noemen. De uitvoering, zeiden we, is nog jong. Het denkbeeld is al tamelijk oud. Alleen de groote moeielijkheid van uitvoering is de oorzaak geweest, dat tusschen denkbeeld en uitvoering zooveel tijd is verloopen.

In de laatste jaren is de beweging onder de werklieden wat meer op werkloozenverzekering gericht. Op het oogenblik is de zaak in onderzoek bij de gemeenteraden, o.a. van Amsterdam, Arnhem en Utrecht. Bij de gemeenteraden, want de comité's, welke aan werkloozenverzekering het vermogen toekennen de treurige gevolgen van werkloosheid te verzachten of te verminderen, vragen daarbij steun van gemeentewege. En volgens de Armenwet mag de gemeente dien steun verleenen als subsidie aan voor een dergelijk doel werkende vereenigingen. Zelve echter mag de gemeente het niet doen, want die taak valt rechtens onder het Burgerlijk Armbestuur.

Het feit echter, dat de werkloozenverzekering nog betrekkelijk weinig de sympathie bezit van de betrokken werklieden

en van anderen, bepaaldelijk gemeenteraden, neemt intusschen niet weg, dat de werkloosheid een kwaal onzer maatschappij is, welke zeer ernstige gevolgen na zich sleept, en welker verhelping, al was het maar voor een gering gedeelte, een ware weldaad zou zijn.

We willen bij onze beschouwing van de werkloosheid, hare gevolgen en geneesmiddelen nu eens niet denken aan de werkloosheid ten gevolge van arbeidsongeval, ziekte, ouderdom, vroegtijdige onbekwaamheid tot werken. Gedeeltelijk is, en gedeeltelijk zal, hopen we, spoedig in de invaliditeit ten gevolge van deze oorzaken zijn voorzien. De Ongevallenwet doet, niettegenstaande de vele klachten over langzaamheid, bureaucratie, onverstandige inrichting enz. reeds haar zegenrijke werking gevoelen en zal in den loop der jaren in steeds breedere kringen de waardeering vinden, welke zij verdient. Natuurlijk zal een algemeene instemming wel tot de vrome wenschen blijven behooren, want er zijn nu eenmaal, en er zullen er altijd zijn, menschen, die een zaak alleen goed vinden, als ze niets kost, maar daarentegen heel wat bezwaren hebben, als betalen tot de verplichtingen behoort. Het betalen van een belasting zal nooit een liefhebberij worden.

Wie zich dus een goed beeld wil vormen van de werkloozenverzekering in de toekomst, moet slechts rekening houden met de werkloosheid, welke een gevolg is van het gebrek aan arbeidsgelegenheid voor den valieden werkman.

Naar het ons voorkomt, is het onheil, dat in het gezin van den werkman wordt teweeggebracht door gebrek aan werk, even groot, als wanneer lichamelijke ongelukken hem beletten zijn arbeid te verrichten. Evenals dan zal het niet-arbeiden de inkomsten doen ophouden, en zoo niet op andere wijze in deze inkomsten wordt voorzien, zal armoede met al de ellendige gevolgen daarvan haar intrede doen in het gezin. Onheilen van stoffelijken en niet minder van geestelijken aard brengen dan zulk een gezin vaak zoo diep ten val, dat een weder ophelpen haast niet meer mogelijk is.

Niets is meer ontmoedigend dan te vergeefs zijn armen tot werken aan te bieden, wanneer het werken onmisbaar is

voor het onderhoud van het huisgezin en men zou kunnen werken. En de werkloosheid is niet enkel een persoonlijk kwaad maar zij werkt terug op de geheele samenleving. De zieke, de door een ongeval getroffene, is aan zijn woning gebonden; hij blijft te midden van zijn gezin; de grijsaard en invalide hebben hun loopbaan geeindigd. Maar de werklooze is bij voorkeur op straat, hetzij om arbeid te zoeken, hetzij om de ellende der zijnen niet te zien. Hij gaat langs de werkplaatsen en fabrieken en helaas ook in de herbergen! Hij ontmoet het schuim der niet-werkenden, der landloopers, der vroeger-veroordeelden, hij gaat er mee om en vermaakt zich weldra in hun midden. Onder zulke omstandigheden verslapt de gewoonte van werken en de behoefte aan geregelden arbeid, en met duizenden zijn ze te tellen, die na een lange periode van werkloosheid hunne vakkennis nagenoeg verloren hebben of een vak aangenomen hebben, dat evenveel op arbeid lijkt als landlooperij.

Als men nu naar middelen gaat zoeken om dat euvel te verhelpen, zou men als het meest rationeele wel willen noemen dit: de arbeid zelf moet voorzien in deze risico. Evenals de arbeid zelf de verzekering betaalt voor ongevallen, ouderdom en invaliditeit, moet ook de arbeid zelf voorzien in de risico van niet-kunnen-arbeiden. Vreemd is een dergelijke opvatting niet, en zoo ze ware uit te voeren, zouden we niet weten, wat er in theorie tegen in te brengen valt.

De patroon zelf neemt zijn maatregelen om in tijden van werkloosheid niet geheel zonder inkomsten te zijn. Het is regel, dat iemand, wiens zaken naar wensch gaan, jaarlijks een gedeelte afzondert als aparte geldbelegging, zoo dit kapitaal of kapitaaltje niet beslist noodig is voor uitbreiding van zaken. Vele patroons zijn in het bezit van huizen of effecten, welke hun nog een bron van inkomsten zijn, als de groote bron, hun zaak, trager vloeit, hetzij tijdelijk, hetzij voor goed. Voor een groot gedeelte is die belegging van overwinsten dus een verzekering te noemen, welke door den arbeid wordt betaald. Zou het nu niet op den weg liggen, om ook den arbeider een zoodanigen weg te doen inslaan?

In theorie zeker. In de practijk echter zou de onuitvoerbaarheid van een dergelijken maatregel al zeer spoedig blijken.

In geval van werkloosheid toch is er geen uitwendig teeken om den gedwongen werklooze van den gewonen leeglooper te onderscheiden. Om het bedrog zou de maatregel niet uit te voeren zijn. Mocht een patroon genoodzaakt zijn een of meer arbeiders te ontslaan, dan kan hij natuurlijk wel de zekerheid verschaffen, dat dit ontslag geschiedt om gebrek aan werk, maar het werkloos blijven kan verder maar zeer slecht onder controle staan. Wel zou dit mogelijk zijn, als de arbeidsbeurzen flink georganiseerd waren en een uitbreiding hadden gekregen, zooals b.v. in Duitschland. Te Stuttgart b.v. worden jaaalijks wel 19.000 werklieden geplaatst door middel van de arbeidsbeurs. Deze gevallen zijn ook voor verschillende andere Duitsche steden zeer groot.

Freiburg i/B. plaatst 9986 werklieden = 15.9 pCt. der bevolking,

Carlsruhe,	plaatst er	. . .	11.444 =	11.6	pCt.
Munchen,	» »	. . .	50.254 =	10	»
Francfort a/M.,	» »	. . .	24.079 =	8.6	»
Mannheim,	» »	. . .	10.939 =	7.7	»
Keulen,	» »	. . .	22.219 =	5.9	»

Dit bijna algemeen gebruik dier arbeidsbeurzen in Duitschland is te verklaren door het vertrouwen, dat de werklieden en dienstboden — want deze laatsten zijn onder de getallen begrepen — in deze beurzen stellen. De meerderheid der in dienst genomen werklieden behoorden tot de ambachtslieden, en de beurs waakte er voor, dat de gebruikelijke plaatselijke voorwaarden van loon en arbeid geëerbiedigd werden.

Dat is zoo bij de enkele beurzen ten onzent niet. Die bezitten het vertrouwen der vaklui niet. Slechts zij maken er gebruik van, die òf minderwaardig in den arbeid zijn en »van alles aanpakken om aan den kost te komen", òf de lui, die niet gemakkelijk bij den patroon terecht kunnen, wijl zij, om het zoo eens te zeggen, op het »zwarte boekje" staan. Omge-

keerd maken ook de patroons er niet voldoende gebruik van. Patroons, die behoorlijk loon betalen, zitten in den regel niet om arbeidskrachten verlegen, en zoo dit een enkelen keer mocht voorvallen, weten zij, dat de arbeidsbeurs hun niet toevoert, wat ze noodig hebben. Zooals we reeds opmerkten, de arbeidsbeurzen, die tevens toezicht houden op de geboden arbeidsvoorwaarden, genieten vertrouwen. Misschien dat, als eenmaal ook in ons land de arbeidsbeurzen dit toezicht als een harer werkzaamheden gaan beschouwen, het vertrouwen komt. Nu is het er niet. Nu zijn ze juist daardoor niet de lichamen, die in staat zijn de werkloosheid te controleeren.

De eenige macht om te controleeren bezitten naar veler meening uitsluitend de vakvereenigingen, niet de gemengde vereenigingen, zooals b.v. de Nederlandsche Roomsch-Katholieke Volksbond of de grootere afdeelingen der werkliedenvereenigingen in het Aartsbisdom, maar de vakvereenigingen. En dit is licht te begrijpen. Alleen in de vakvereenigingen kan worden geconstateerd, en dit te meer en te zuiverder, naarmate de aansluiting bij de vakvereeniging algemeener is, of er werkloosheid in het vak heerscht, en zoo ja, in welke mate. Dikwijls weten de besturen volkomen juist, waar werkkrachten noodig zijn. Als vaklieden bij elkaar komen, wordt bijna steeds ook over de werkzaamheden gesproken. En spoedig ook loopen in de vakvereeniging die leden in de gaten, die veel werkloos zijn door eigen schuld, b.v. door dronkenschap of te weinig zorg voor het werk, door luiheid of onbekwaamheid.

Een sprekend bewijs voor de zuivere controle, welke de vakvereenigingen kunnen uitoefenen, wordt wel verkregen door het feit, dat de ziekenkassen of uitkeeringsfondsen, dus de ziekteverzekeringen, welke in de vakvereenigingen zijn opgericht, steeds in veel bloeiender toestand verkeeren dan diezelfde fondsen in algemeene vereenigingen. Zelfs in vakvereenigingen, waarbij veel risico verbonden is aan den aard van het vak, zijn de cijfers nog gunstiger dan in algemeene vereenigingen. Alleen door de controle.

Het staat o. i. dus vast — en de praktijk bewijst, dat ook anderen er zoo over denken — dat de werkloozenverzekering alleen kan tieren in de vakvereeniging.

Allengs wint deze meening veld en komt men van eene verzekering, uitgaande van de gemeente of van eene algemeene vereeniging, terug om door de vakvereenigingen tot het gewenschte doel te geraken.

Het is niet ondienstig eens in bijzonderheden een dezer fondsen te bespreken. En het is natuurlijk, dat we daarbij het oog richten op Gent, dat aan het daar aangenomen stelsel den naam van het Gentsche stelsel heeft gegeven.

Dit fonds steunt op de volgende grondbeginselen, welke we ontleenen aan het Gentsche verslag over 1901—1903; vandaar dat er Vlaamsche woorden en zegswijzen in voorkomen.

1. Het werk heeft voor doel de aanmoediging van het vooruitzicht [den voorzorg] tegen de werkeloosheid, met [benevens] het uitdeelen van onderstand aan al de arbeidlooze werklieden.

2. De aanmoediging gegeven bij middel van openbare penningen moet, binnen zekere palen, verleend worden in verhouding van de belangrijkheid der verwezenlijkte poging.

3. Zij moet dezelfde zijn voor alle werkeloozen, zonder dat eenige gunst toegestaan worde aan zekere soorten van werklieden, al of niet gesyndikeerd.

4. De onderstand moet rechtstreeks overhandigd worden aan de vooruitziende werkeloozen en geene aanmoediging uitmaken voor zekere aangesloten vereenigingen.

5. De aanmoediging wordt alleen gegeven in geval van werkeloosheid bij gebrek aan werk, nooit in geval van werkstaking, lock-out, ziekte, of onbekwaamheid tot werken.

Uit deze grondwet blijkt dus, dat het fonds bedoelt om de verzekering tegen werkeloosheid te steunen.

Op het oogenblik zijn 34 vereenigingen bij het fonds aangesloten met tusschen de 12.000 en 13.000 leden. Dit getal is groot, vergeleken bij de aangeslotenen aan andere verzekeringskassen.

De verplichtende kas van St.-Gall heeft nooit meer geteld dan	4965	leden.
De ondersteunde kas van Dijon telde in Maart	653	»
De kas van Keulen telde in Maart 1903	1355	»
De kas van Bazel (Arbeidersbond) telde in April 1903	1174	»
De kas van Berne telde 1903.	719	»
De kas van Bologna	369	»
Het provinciaal fonds van Luik in 1902	730	»

Het fonds geeft dus, zooals uit de omschrijving van het doel blijkt, onderstand aan hen, die zich zelf verzekerd hebben, en wel als zij hun verzekeringuitkeering ontvangen.

Voor deze hulpuitkeering bestaat echter een maximum.

1. De bijleg mag niet toegestaan worden op eene som boven 1 frank per dag.

2. De bijleg mag de 100 pCt. niet te boven gaan van de syndicale vergoeding.

3. Een zelfde aangeslotene kan geenen bijleg ontvangen gedurende meer dan 50 dagen per jaar.

Bovendien is de regeling zoodanig, dat het Bestuur nooit meer uitgegeven heeft dan de som, welke de gemeenteraad bij het begin van het jaar voor het doel bestemd had.

Opmerking verdient ook, dat de uitkeering in den beginne in verband gebracht werd met den aard der werkloosheid.

Men nam aan dat de toestand der werklieden, slachtoffers van een tijdelijk stilstaan eener fabriek en daardoor gedurende slechts eenige dagen belet te werken, zoo droevig niet was als de toestand der werklieden, werkeloos voor een onbepaalden tijd. De eersten waren inderdaad zeker hunne bezigheid na eenige dagen rust terug te vinden, terwijl de anderen veroordeeld zijn tot eenen werkstilstand, dikwijls langdurig en zonder hoop.

Ook was het Bestuur het eens den bijleg voor de eersten te bepalen op 30 pCt. van de syndicale vergoeding, terwijl men voor de anderen 50 pCt. toestond.

Door deze verschillende toelagen bedroeg het persoonlijk

aandeel in de verzekering te Gent 74 pCt. terwijl het te Bern maar 13 pCt. was, te Dijon 25 pCt., te Keulen 24 pCt., in de provincie Luik 21 pCt., te Bologna 30 pCt.

Later is de vermeerdering en uitkeering voor alle werkloosheid gelijk geworden en gesteld op 50 pCt. De syndicaten der textielnijverheid hadden zich herhaaldelijk beklaagd over de moeilijkheid, die zij ondervonden om deze verschillende taksen bij de leden te rechtvaardigen, en over de ingewikkelde boekhouding, die dit stelsel medebracht.

Deze eenvormigheid, met Januari begonnen, kon echter niet ouder worden dan 10 maanden, want reeds op het einde van October voerde het comité de tweevoudige taks weer in en deze is sedert blijven bestaan, maar volgens nieuwe grondslagen en, wat wel het opmerkelijkste is, op verzoek der syndicaten van de textielnijverheid zelf.

De beschouwing, die ze thans daartoe aandreef, was, dat het herhaaldelijk gevaarlijk was gebleken aan de vrouw en de kinderen eene vergoeding voor werkeloosheid te geven, die te veel hun gewoon loon nabij kwam. Daardoor werden zij aangespoord om te gemakkelijk te berusten in een werkloosheid, die hun maar een onbeduidend verlies berokkende en hun een aangenamen rusttijd verschafte. Ook ziet men ze dikwijls niet met de noodige volharding naar nieuw werk zoeken.

Sommige leden stelden voor de hoofden van huisgezinnen te bevoordeelen en aan de gehuwde werklieden eene grootere vergoeding te verleenen dan aan de ongehuwden. Maar er werd hun geantwoord, dat de ongehuwden dikwijls moesten voorzien in de behoeften van gebrekkelijke bloedverwanten, dat allen dezelfde loonen hadden en dat het misbruik van het nagenoeg vrijwillige werkgebrek nog meer te vreezen was van de gehuwde vrouwen dan van andere klassen der bevolking. Het voorstel werd verworpen, en er werd ten slotte beslist, het bedrag der vermeerdering te brengen op 70 pCt. voor alle meerderjarige mannen, die door eigenlijke werkeloosheid getroffen werden, en al de andere vergoedingen op 50 pCt. te houden.

Dit stelsel trad in werking en duurde twee maanden, tot op het einde van 1902.

Een zeer ingewikkelde regeling is nog getroffen om in buitengewone werkloosheid te voorzien. Doch daar dit slechts een enkele crisis betrof, waarvoor het gemeentebestuur *f* 5000 beschikbaar stelde, kunnen we deze regeling voorbijgaan.

Na nauwkeurige waarneming van de werking van fondsen als het Gentsche, komt men tot de conclusie, dat de voordeelen van het Gentsche stelsel zijn:

1°. Het vermijden dat alleen de slechte risico's de verzekering willen aangaan;

2°. Het vereenigen der gelijke risico's;

3°. Het gemakkelijk inzamelen der bijdragen;

4°. Het vergemakkelijken van het toezicht en het beletten van misbruiken;

5°. Het overlaten van de inrichting aan de belanghebbenden en diensvolgens het verminderen der kosten;

6°. Het inrichten van de gelijkheid der rechten tusschen de leden der syndicaten en der persoonlijke spaarders;

7°. Het bevorderen van het sparen tegen de werkloosheid in plaats van verwaarloozing of ontmoediging;

8°. Het beperken der financiëele risico van de gemeente en het in verhouding brengen van den onderstand met de gebleken behoefte.

Tegenover deze groote voordeelen bestaat echter de moeilijkheid, dat de inrichting niet in het bereik is van alle werklieden en dat men zelfs mag vragen of niet juist diegenen, die het meest door werkloosheid getroffen worden, er niet van genieten.

Het eerste bezwaar heeft men trachten te ondervangen door het inrichten van een spaarverzekering voor hen, die niet bij een vak- of algemeene vereeniging met werkloozenverzekering waren aangesloten Voor hen was het bezit van een spaarboekje noodig, waarop iemand de stortingen en terugbetalingen mocht doen, die hij noodig oordeelde.

Wanneer de werkeloosheid inviel, ontving hij, mits natuurlijk op de Arbeidsbeurs het noodige omtrent werkloosheid was geconstateerd, op de geldafhalingen, die hij op zijn spaarboekje deed, dezelfde vermeerderingen als de werkman,

die tegen werkloosheid verzekerd was in zijne vereeniging.

Het verslag zegt hieromtrent verder:

»Men ziet dat het stelsel zeer toegevend was; de werkman behoeft zich geene andere opoffering te getroosten dan het koopen van een lidboekje, dat 50 centiemen kost. Daardoor en door het vervullen der formaliteiten, die aan eenen werkloozen arbeider niets kosten, ontving hij de verzekering, dat hij, wanneer hij zelf ook spaarde om iets te hebben, als de arbeid moest ophouden, kon rekenen op een ondersteuning die een maximum van 50 fr. per jaar konden bereiken. Ondanks de mildheid van dit regiem, heeft de ondervinding ons doen inzien, dat het geen bijval mocht vinden.

»De uitslag was niet in verhouding met de gedane inspanning, niet in verhouding met het groot getal Gentsche werklieden, die een spaarboekje bezitten. Slechts dertien deden zich inschrijven en de aan een enkel lid toegestane ondersteuning was bespottelijk gering: 7 fr. in een jaar."

Zelfs na vereenvoudiging van formaliteiten mocht men er niet in slagen de deelneming te vermeerderen. De proefneming heeft echter geleid tot een andere richting, n.l. het gemeenschappelijk sparen, waarover verder meer.

Eerst dient de aandacht te worden gevestigd op een maatregel, welke genomen is tegen langdurige werkloosheid. De voornaamste artikelen, welke deze zaak regelen, laten we hier volgen. Ze zijn duidelijk genoeg om zonder toelichting te worden begrepen:

Art. 46.—Wanneer het Werkloozenfonds te dien einde beschikbare middelen zal bezitten, zal het vergoedingen toekennen aan die werklieden en bedienden, die zich verzekerd hadden tegen werkeloosheid, de stedelijke vermeerderingen ontvangen hadden, en hun recht van onderstand uitgeput hebben.

Art. 47.—Deze vergoedingen zullen slechts toegestaan worden, wanneer de werkeloosheid voortduurt na verval van het recht op syndikale of spaardersvergoeding.

Art. 50.— Voor iedere werklooze die zijne syndicale vergoedingen uitgeput heeft, zal er eene rekening opgemaakt

worden, vaststellende welke sommen hij zou ontvangen hebben als de stedelijke vermeerderingen 100 pCt. zouden geweest zijn met maximum van 1 fr. gedurende 60 dagen hoogstens, en welke sommen hij eigenlijk ontvangen heeft.

Het verschil dezer twee sommen zal het crediet uitmaken der leden welke hunne syndicale vergoedingen uitgeput hebben.

Art. 52.—Deze vergoedingen zullen 0.50 fr. per dag werkeloosheid bedragen of 3 fr. per week, zonder nooit voor iederen werkelooze het bedrag van zijn crediet te mogen overtreffen gelijkvormig aan art. 50 hierboven.

Een voorbeeld zal geen schade aan de duidelijkheid doen.

Gedurende zes weken betaalt de vakvereeniging fr. 6 per week. Is de bijslag bepaald op 60 pCt., dan ontvangt de werklooze onmiddellijk vanwege het fonds een bedrag van fr. 3.60 per week, dat maakt te zamen fr. 9.60 per week en zulks gedurende zes weken. De maximum-bijslag bedraagt in dat geval echter fr. 6.00, de door het fonds voorshands gedane uitkeering slechts fr. 3.60, zoodat het verschil n.l. fr. 2.40 iedere week op het tegoed van het lid wordt bijgeschreven: dat is over 6 weken (à fr. 2.40 per week) een bedrag van fr. 14.40, waarvan aan het lid gedurende 4 weken een wekelijksche onderstand van fr. 3 en in de vijfde week een onderstand van fr. 2.40 wordt verleend, voor het geval namelijk, dat de werkeloosheid voortduurt na afloop der zes weken.

Zóó is in het algemeen de inrichting van de verzekeringsfondsen naar het Gentsche stelsel en zóó hebben de navolgers van dat stelsel in hoofdzaak ook gewerkt. Ook hier te lande is men in verschillende gemeenten op weg een werkloozenverzekering tot stand te brengen, maar men stuit op heel wat moeilijkheden. Vooral ook in het bepalen der noodige bijdragen van de werklieden zelf.

Daarom volgen hier eenige aanteekeningen over deze bijdragen in verband met de uitkeering en den tijd daarvan.

Schilders 15 centiem per week, uitkeering fr. 3 per week gedurende 5 weken.

Metselaars 20 centiem, gedurende de vier wintermaanden

van 15 November tot 15 Maart hoogstens 50 centiemen daags gedurende hoogstens 4 weken voor ieder lid.

Houtbewerkers 25 centiemen, 1 franc gedurende 36 dagen.

Wevers 25 centiemen, fr. 1 per dag.

Schoenmakers 10 centiemen, fr. 4 gedurende 50 dagen.

Bedienden keeren uit fr. 12.

Kleermakers 20 centiemen wekelijks, fr. 4 gedurende 50 dagen (slechte winterseizoen).

Vergulders 25 of 15 centiem, uitkeering fr. 9 of fr. 4.50 gedurende 36 dagen.

Deze wekelijksche bijdragen dienen ook voor andere uitkeeringen.

In de vakvereenigingen is de wekelijksche totale bijdrage van de leden gewoonlijk van 25 à 30 centiemen, waarvan 5 tot 10 voor de verzekering tegen de werkloosheid. In geval van werkloosheid ontvangen de leden gewoonlijk per dag fr. 1 tot fr. 1.50 van hunne vereeniging, plus gewoonlijk 60 centiemen van de stad als vermeerdering. Somwijlen ontvangen zij maar fr. 0.75 per dag, dan hebben zij gewoonlijk 45 centiemen, als vermeerderingen.

* * *

Hoewel we erkennen, dat het inrichten van dergelijke werkloozenkassen alle aanbeveling verdient, moeten we toch de opmerking maken, dat de voorstanders der verzekering het gezamenlijk sparen niet van het program schrappen. Integendeel, er is zelfs een proef genomen met het sparen in vereeniging. En wel het eerst in de vakvereeniging van naaisters en kleermaaksters.

De leden dezer vereeniging mogen onder elkaar de spaarbijdragen ontvangen en toezicht houden op de werkloosheid en de vervulling der noodige formaliteiten. Dit spaarfonds werd opgericht den 25en Februari 1903.

Het voorbeeld der kleermaaksters werd onmiddellijk gevolgd door eene vereeniging van socialistische kleermakers, die op dit oogenblik, zoo zegt het verslag, ingericht wordt:

men wilde een spaarfonds stichten tegen de werkloosheid en niet een onderling verzekeringsfonds.

De socialistische dokwerkers, voor wie de inrichting van de verzekering tegen werkloosheid stoffelijk onmogelijk was, uit hoofde van de groote risico en ook door de steeds heerschende ongeregeldheid van arbeid, hebben insgelijks beslist een spaarfonds te stichten, in zekere gevallen verplichtend, ten voordeele der werklieden die door de winter-werkloosheid getroffen zijn. Maar dit fonds had tot einde 1903 de aansluiting niet gevraagd.

Uitdrukkelijk zegt het verslag:

»Wat er van zij, het inrichten van persoonlijke spaarfondsen in zekere vereenigingen, moet van nu af niet veroordeeld worden. Het werk heeft tot toe nu geenen grooten uitslag opgeleverd, maar het is pas gesticht en vatbaar voor uitbreidingen: ook stelt het Comité voor, deze vereenigingen officiëel te erkennen en hare aansluiting toe te laten. Het zal zelfs noodig zijn, als het fonds bepaald zal ingericht zijn, te onderzoeken, of zekere vereenigingen, eerst toegelaten als aangesloten bij het verzekeringsfonds, niet eerder in deze reeks zouden moeten gerangschikt worden".

Vooral in den laatsten tijd heeft de drang naar dit gezamenlijk sparen tegen de werkloosheid veel vorderingen gemaakt. Zoo bij voorbeeld, schrijft zeer welwillend als antwoord op een tot hem gerichte desbetreffende vraag, de heer Varlez, de bekende verzekeringsman te Gent.

»Over den omvang van dit gezamenlijk sparen kan men eenigermate oordeelen door de volgende cijfers:

»De door spaarders teruggehaalde sommen uit hunne spaarboekjes bedroegen: 1.685.80 fr. Bekomene vermeerderingen van gemeentewege: 1.246.10 fr.

»Die cijfers zijn buitengewoon groot. De metselaars hebben daarvan 208 fr., de kleermakers 912 fr. en de schoenmakers 55 fr. bekomen. Dit zijn drie vereenigingen.

»De afzonderlijke spaarders hebben 131 fr. uit hunne spaarboekjes getrokken en hebben daarvoor 69.75 fr. ontvangen.

»Wanneer de werkbeurs in orde zal zijn, zal er groote propaganda voor het Spaarfonds gemaakt worden.

»Voor het oogenblik bestaat feitelijk het sparen tegen de werkloosheid alleen in zekere vakvereenigingen die niet in staat zijn de verzekering in te richten (metselaars, kleermakers). In evenredigheid kost aan de algemeene kas het sparen veel meer dan de verzekering: de eerste bestaat enkel in stielen waar de werkloosheid groot is.

»Zoo gij ziet, is de inrichting van het sparen tegen de werkloosheid met aanmoedigingen nog niet beslist ingericht, en in deze nieuwe inrichting, die tot hiertoe nog in geene enkele stad bestaat, hebben wij nog veel te leeren en te zoeken, maar ik ben wel zeker, dat, met goeden wil, het mogelijk is te gelukken".

Dit optimisme van den heer Varlez deelen wij geheel. Als de arbeider zeker is, dat het door hem gespaarde zijn eigendom blijft en niet door anderen — die misschien wel te lui zijn, zoo zegt hij — wordt genoten, zal hij meer gevoelen voor het afstaan van een wekelijksche bijdrage. En daarbij komt dan nog dit voordeel, dat hij zelf de vruchten kan plukken van steeds werk te hebben gehad, en bovendien kan dan over het gespaarde nog voor andere doeleinden worden beschikt.

Moge ook in deze uit Gent het voorbeeld uitgaan en moge er, vóór tot verzekering worde overgegaan, eens overwogen worden of gezamenlijk sparen niet meer ligt op den weg om tot welvaart te komen en de nadeelen van werkloosheid te verhelpen.

J. W. RATTE.

DE MIDDELNEDERLANDSCHE HANDSCHRIFTEN OVER HET LEVEN VAN SINT FRANCISCUS EN ZIJN EERSTE GEZELLEN.

In de Middelnederlandsche prozalitteratuur bestaat er een klas van handschriften, die bij de beoefenaars van onze middeleeuwsche taal- en letterkunde tot nu toe betrekkelijk weinig de aandacht heeft getrokken. Ik bedoel die handschriften, welke den proza-tekst van het leven van Sint Franciscus en diens eerste gezellen bevatten.

Opmerkelijk mag het heeten, dat er nog zoo weinig omtrent deze handschriften is gepubliceerd, daar er toch vroeger reeds meermalen voor verschillende mannen van naam gelegenheid bestaan heeft om zich met een en ander eens wat meer in te laten.

Tideman die in 1847 voor het eerst de Mnl. berijming van Sint Franciscus' leven uitgaf, maakte zijn lezers wel opmerkzaam op een vijftal handschriften en een paar oude drukken die een proza-bewerking van hetzelfde onderwerp bevatten [1]), maar omtrent den inhoud deelt hij niets bijzonders mede. Al even karig met zijn mededeelingen was Van Vloten, toen hij in 1851 eenige fragmenten uit het leven van Sint Franciscus en een hoofdstuk over Antonius van Padua uit het leven van Franciscus' gezellen uitgaf [2]). Ook verwondert men zich erover, dat Moll, die in zijn merkwaardige studie over *De boekerij*

---

[1]) *Leven van Sint Franciscus door Jacob van Maerlant,* uitgegeven door J. Tideman. (Leiden 1847), blz. XI—XII.

[2]) *Verzameling van Nederlandsche prozastukken* van 1229—1476. (Leiden 1851), blz. 191—199; vgl. blz. XVI.

van het St. Barbaraklooster te Delft [1]) een proeve gaf van zijn uitgebreide kennis der middeleeuwsche geestelijke litteratuur, de nummers 31 en 32: »Item een boec van Sinte Franciscus leven" en »Item een boec van zijn xij broederen" zonder eenig commentaar liet passeeren; en nog meer opvallend is het, dat Alberdingk Thijm voor zijn opstel over *Een Amsterdamsch musijck-college in de XVIIe Eeuw* geen Nederlandsche vertaling wist te vinden van de interessante samenspraak tusschen Sint Franciscus en zijn beminden leerling broeder Leo over de ware vreugde, en zich daarom maar behielp met een eigen gemaakte oud-Hollandsche vertaling van een Franschen tekst uit Ozanam's *Poètes Franciscains* [2]). En toch hadden èn Moll èn Alberdingk Thijm niet alleen in tal van handschriften, maar ook in verschillende drukken kunnen vinden wat zij zochten.

In de laatste jaren zijn de Mnl. Franciscaansche handschriften wat meer bekend geworden, voornamelijk door Dr. Willem de Vreese in zijn werk over *De handschriften van Jan van Ruusbroec's werken*, (Gent, 1900 vlgg.; passim) en door Dr. C. de Vooys, die een fragment er uit mededeelde in zijn *Mnl. legenden en exempelen* (Den Haag, 1900), blz. 137 [3]) en tegelijk de aandacht vestigde op een elftal handschriften. Daarbij is het echter voorloopig gebleven.

Werd men van een uitvoeriger behandeling dezer handschriften wellicht afgeschrikt door de ingewikkelde problemen, die zich voordoen bij de studie der Latijnsche handschriften, die over Franciscus en zijn eerste leerlingen handelen? Of werd men ervan terruggehouden door de schijnbare uitgebreidheid van het te verwerken materiaal? Reeds aanstonds

---

1) Uitgegeven in de *Werken der Kon. Akademie van Wetenschappen,* Afd. Letterkunde, I (Amsterdam 1857) en later vermeerderd en verbeterd in het *Kerkhistorisch Archief* van Kist en Moll, IV (Amst. 1866), blz. 209—285.

2) Vgl. *Verspreide verhalen in proza* van J. A. Alberdingk Thijm, III (Amst. 1883), blz. 57—58 en blz. 77 noot 50.

3) Ook afgedrukt in zijn *Middelnederlandse Marialegenden*, I (Leiden, z. j. [1903]), n. LXXXIX. Meinsma (*Middeleeuwsche bibliotheken*, Zutfen, 1903, blz. 317) noemt ook de zes Haagsche hss.

kan ik verzekeren, dat geen van beide ernstige moeilijkheden oplevert. Wel lijkt de stof, die te behandelen zou vallen, vrij uitgebreid, doch inderdaad is zij dit niet, daar verreweg de meeste Mnl. handschriften tot een en hetzelfde type kunnen worden herleid. En wat de ingewikkelde studie der Latijnsche handschriften aangaat, daaromtrent kan ik verzekeren, dat zij het onderzoek der Mnl. handschriften juist vergemakkelijkt heeft, daar er in deze laatste geen enkel hoofdstuk meer te vinden is, dat men thans niet kan vergelijken met een goed verzorgden Latijnschen tekst, die daarenboven gemakkelijk te bekomen is.

De eerste stoot — laten we ten minste hopen, dat het een »stoot" is — tot een uitgebreider studie der Franciscaansche handschriften werd in 1903 en 1904 gegeven door Pater Stephanus Schoutens, O. F. M., lid der Belgische Provincie der Minderbroeders. Van zijn hand verschenen een viertal publicaties, waarvan ik hier de titels laat volgen.

1. *Sente Franciscus leven*, (Aalst, 1903).

2. *Sommeghe guldenen woerde seer stichtich die broeder Egidius ghesproeken heeft*, (Antwerpen, 1904).

3. *Sinte Franciscus vermaninghen*, (Antwerpen, 1904).

4. *Legende der glorioser maghet Sinte Clara* (Hoogstraten, 1904).

Over deze uitgaven wil ik eerst een woordje zeggen.

Pater Schoutens heeft blijkbaar niet bedoeld een definitieven tekst der genoemde tractaten te geven, noch ook datgene wat omtrent de eigenaardigheden der gepubliceerde teksten te zeggen valt, uit te putten. Zijn werk is meer een luxe uitgave. De teksten zijn een letterlijke afdruk van een tweetal handschriften, die beide in het Minderbroedersklooster te Antwerpen berusten. Het eene handschrift bevat de eerste drie der bovenvermelde tractaten en is in 1459 geschreven door zekeren Pater Jan van Roest, Provinciaal der Beggaarden of broeders der derde Orde van Sint Franciscus [1]). Omtrent

[1]) Het hs. waarvan hier sprake is, wordt ook vermeld bij S. Derks, *Histoire littéraire et bibliographique des Frères Mineurs ... en Belgique et dans les Pays-Bas*, Anvers, s.a. [1885], p. 31, waar tevens gezegd wordt, dat het berust op de

het andere handschrift, dat de legende van Sinte Clara bevat, wordt door Pater Schoutens niets medegedeeld.

Bij den afdruk van Sint Franciscus' leven worden in den rand de varianten geplaatst van een bijna gelijkluidenden tekst, die in 1481 bij Gerard Leeu te Antwerpen gedrukt is (Campbell, n⁰. 334), terwijl bij de legende van Clara een andere, kortere redactie is afgedrukt, ontleend aan denzelfden incunabel [1]). Bij de twee andere tractaten worden geen aanteekeningen gemaakt.

Niet zonder reden — Pater Schoutens bekent het overigens zelf — heeft een taalkundige hem per brief eenige bemerkingen gemaakt omtrent de beschrijving, of liever de niet-beschrijving van het handschrift van Jan van Roest [2]). De vragen welke de taalkundige in kwestie nopens het handschrift stelde zijn evenwel later door P. Schoutens beantwoord in zijn voorrede op de *Guldenen woerde*. Daar hij op de vierde vraag, of n.l. de vertalingen der eerste drie tractaten van Jan van Roest zelf afkomstig zijn, of door dezen slechts zijn gecopieerd, geen opheldering vermocht te geven, zal ik de vrijheid nemen hier even te zeggen, dat Jan van Roest niet de vertaler, maar slechts de copiist der tractaten is geweest, daar er handschriften zijn, die juist dezelfde teksten bevatten, en van vóór 1459 dagteekenen, zooals bijv. handschrift n⁰. 46

Kon. Bibliotheek te Brussel (Inventaire imprimé, n. 3662). Daarentegen zegt Pater Schoutens (*S. Franc. leven*, blz. 5), dat het toebehoort aan de bibliotheek van het Minderbroedersklooster te Antwerpen. Bij Derks moet hier een vergissing hebben plaats gehad. Althans naar Dr. C. de Vooys te Assen mij in September 1902 mededeelde, berust er op de Kon. Bibl. te Brussel wel een hs. van dien inhoud en onder dezelfde signatuur (3662—4), doch dit is niet identiek met het hs. van Antwerpen. Het explicit in hs. Brussel luidt: »Ende dit boec waert gheynt op sinte lauries dach omtrent II uren nader noenen int iaer ons heren MCCCC ende LXXVIII Ende hoert toe den broederen vander derden oerden sinte francisci te bruselt." Daarentegen luidt het explicit van hs. Antwerpen: „Dit boec heeft ghescreuen broeder. Jan van roest priester ende minister der bruederen van marien huus bi hugarden der derden ordenen, st. francisci Inden iaer ons heren. M. CCCC. ende LIX. op den iiij dach van mey". (Zie *S. Franc. leven*, blz. 5).

1) *Legende van Sinte Clara*, blz. 89, kol. 2.

2) *Guldenen woerde*, blz. 3 (ongenummerd).

kl. 4°. van het Museum Meermanno-Westreenianum in Den Haag, dat van 1454 dateert, (vlg. fol. 192*b* en 310*a*), en handschrift n°. 4 van het Minderbroedersklooster te Weert, dat in 1420 werd geschreven [1]).

Velen zullen, denk ik, met mij van gevoelen zijn, dat Pater Schoutens, ook na de beantwoording der bewuste vragen, wel wat spaarzaam is geweest met zijn mededeelingen omtrent het door hem afgedrukte handschrift. Zeer benieuwd ben ik ook naar verdere inlichtingen omtrent het handschrift der legende van Sint Clara, vooral naar den vermoedelijken ouderdom, die wel niet tot in de 15e eeuw zal reiken. Mocht Pater Schoutens in latere publicaties meer systematische gegevens omtrent beide handschriften kunnen verschaffen, dan zullen zijn uitgaven, naar ik meen, daardoor in waarde stijgen.

Intusschen blijven we dankbaar, maar... niet voldaan.

Immers om de Mnl. Franciscaansche handschriften eens grondig te bestudeeren, niet alleen als letterkundige voortbrengselen der middeleeuwen, doch ook en vooral als uitingen van het geestelijk leven dier tijden en als bijdragen tot de kennis van middeleeuwsch schriftwezen en bibliotheconomie, zou het noodig zijn een vergelijkende studie van alle of minstens van de meeste handschriften te maken, hun onderlinge verwantschap aan te geven, den tekst der oorspronkelijke vertaling vast te stellen, de plaats waar en den tijd waarin de vertaler leefde, zoo mogelijk zelfs zijn naam en kwaliteit uit te vorschen, uit verschillende gegevens na te gaan in welke kringen deze geschriften bij voorkeur gelezen werden, de verhouding aan te geven, waarin deze geestelijke litteratuur staat tot de andere stichtelijke tractaten welke in die tijden in omloop waren, enz. enz. En in verband met hetgeen boven is medegedeeld omtrent de niet al te groote moeilijkheid, die aan zulk een arbeid zou verbonden zijn, zou een her-uitgave van deze tractaten, voorzien van het

---

[1]) Dit laatste handschrift is afkomstig van »den susteren in kerstkens huus van loen te deuenter". Het jaartal 1420 bevindt zich op fol. 124*a* en 285*d*. Hetzelfde handschrift wordt bedoeld bij Derks, l. c., p. 33, alin. 3 en 4.

noodige philologische en critische apparaat, wellicht een welkom onderwerp zijn voor een doctors-dissertatie.

Met het oog daarop is het misschien niet ondienstig in dit tijdschrift eenige voorloopige gegevens mede te deelen, waardoor belangstellenden in staat zullen zijn zich in het onderwerp eenigermate te oriënteeren. Wij zullen daarom de uitgaven van Pater Schoutens ieder afzonderlijk bespreken en tevens de tractaten, die daarmede verwant zijn en die in dezelfde klas van handschriften voorkomen een weinig nader beschrijven. Vooraf ga eerst een opsomming van de stukken, die in een Franciskaansch handschrift van het gewone type voorkomen:

a. *Sinte franciscus leven alsoe als die eersamighe vader bonaventura vergadert heeft.*
b. *Dat spieghel der volcomenheit daer der minder broederen staet in begonnen es.*
c. *Sommeghe wonderlike wercken die sinte franciscus ende sijn ierste ghesellen deden.*
d. *Dit sijn die namen van sinte franciscus ghesellen die ierst van hem gheroepen waren totter ordenen.*
e. *Sinte franciscus vermaninghen.*
f. *Sinte franciscus testament.*
g. *Die lessen van sinte franciscus levene alsmense pleecht te houden.*
h. *Sommeghe guldene woorden die brueder egidius sprac.*
i. *Legende der gloriose maghet sinte clara* [1]).

I. Sinte Franciscus Leven.

Dit tractaat is een vertaling van de zoogenaamde *Legenda maior*, welke door den H. Bonaventura tusschen 1260 en 1263 als generaal-overste zijner orde, op verzoek van het

---

1) De legende van Sint Clara komt gewoonlijk niet voor in de bedoelde handschriften. Ik vermeld ze alleen, omdat ze tot de publicaties van Pater Schoutens behoort.

generaal kapittel werd geschreven [1]). Wie de bewerker der Middelnederlandsche vertaling is, zal slechts door speciale onderzoekingen kunnen achterhaald worden. In de handschriften die ik in handen heb gehad, zijn daaromtrent geen gegevens te vinden. Behalve de reeds vermelde incunabel dien Pater Schoutens gebruikt heeft, bestaan er nog twee andere Middelnederlandsche drukken, nl. Leiden, Jan Severszoon, 1504 en in *Den Wijngaert van Sinte Franciscus*, Antwerpen, 1518, waar zij onder den naam van »Grote legende" afgedrukt is op fol. 1*a*—47*d* [2]). De Latijnsche tekst wordt in de Middelnederlandsche vertaling over het algemeen getrouw gevolgd, en het 15e hoofdstuk wordt in de handschriften nogal eens verdeeld in 9 lessen, wat in de Latijnsche handschriften eveneens meermalen voorkomt [3]). De drie passages die gedeeltelijk nog in de 13e eeuw in den Latijnschen tekst werden ingevoegd [4]), bevinden zich in de Middelnederlandsche prozavertaling niet.

Voor de onderlinge verhouding der handschriften is van belang een passage, waarvan de vertaler blijkbaar niets begrepen heeft. De H. Bonaventura behandelt na de eigenlijke levensbeschrijving van Sint Franciscus, de vele mirakelen

---

1) De nieuwste uitgave van den Latijnschen tekst, voorzien van een uitvoerig critisch apparaat, vindt men in *S. Bonaventurae opera omnia*, VIII (Quaracchi, bij Florence, 1898), p. 504—549. Alle vroegere uitgaven, ook die van den Bollandist Const. Suyskens in de *Acta Sanctorum* (t. II Octobris, p. 742—783), zijn voor nauwkeurige onderzoekingen niet meer bruikbaar.

2) De tekst in den *Wijngaert* wordt reeds vermeld bij Tideman, t. a. p., blz. XII. Het werk wordt beschreven in W. Nijhoff's *Bibliographie de la typographie néerlandaise de 1500 à 1540* (Feuilles provisoires), II. 1049. Een druk van Antwerpen 1481, welke door Hain, Panzer e.a. wordt vermeld, bestaat niet, zooals Campbell (n. 1786) terecht vermoedde. Waarschijnlijk hebben Hain e.a. zich vergist met den reeds genoemden incunabel van 1481 (Campbell, n. 334). Meermalen wordt de *Wijngaert* geplaatst op naam van den H. Bonaventura († 1274). Dit is een vergissing. Het werk is een compilatie van allerlei stukken die grootendeels reeds eeuwen te voren in omloop waren. De verzamelaar van het werk leefde in 1518, zooals blijkt uit fol. 330*d* en 388*c*. Daarom acht ik de veronderstelling van Tideman (t. a. p., blz. XII, noot), dat er te Gent een hs. van den *Wijngaert* zou berusten, zeer onwaarschijnlijk.

3) Zie *Opera omn. S. Bonav.*, l. c., p. XCII col. 1 en p. 547 nota 4.

4) *Ibid.* in de noten op *Leg. maior*, III, 9; *De Mirac.* § VII. 7 en § X. 5.

welke op diens voorspraak zijn geschied. Nadat hij die heeft opgesomd, komt hij op het eind van zijn *Legenda maior* te spreken over het kruisteeken (»signum Thau") en verhaalt o.m., dat Franciscus zijn brieven met het teeken »Thau" placht te merken [1]). Daarna gaat hij ongeveer in den volgenden zin voort: Ziet, terwijl onze geest door die verschillende wonderverhalen her- en derwaarts wordt afgeleid, komen wij niet zonder Gods leiding, door de verdiensten van den glorierijken kruisdrager (= Franciscus) op het »signum salutis Thau" terug, opdat wij daaruit.... enz. Deze zinswending was den Middelnederlandschen vertaler blijkbaar wat al te machtig, zoodat hij er dan ook maar iets van gemaakt heeft, als blijkt uit de volgende vergelijking.

Leg. maior. Mirac. § X. 6.	Handschrift Weert 4, fol. 114*b*.
Sed ecce, dum per diversa miracula gloriosi Patris Francisci mens narrationis varietate distracta decurrit, promerente ipso crucis glorioso signifero, in signum salutis Thau non sine divina directione pervenit, ut ex hoc possimus advertere....	Onder die manigher hande miraculen die god doer Sante franciscus wrachte So en ist niet sonder gods ordinancie gheschiet dat hi mitten haluen cruce dat een teyken der salicheit is Sommighe miracule plach to werken Op dat wi daer wt mochten merken....

Om de vergelijking te vergemakkelijken voeg ik aanstonds hierbij den tekst der berijmde vertaling van *Sinte Franciscus leven* (v. 10451—10461), waarover straks meer zal worden medegedeeld. Zooals blijkt, begreep ook de dichter de juiste beteekenis der passage niet, ofschoon hij het iets verder bracht dan de proza-vertaler.

»Maer nu comt dat mijn zin
Die misselicsins [2]), uut ende in,
Getrect waert, nu hare dan dare,
Om menige miraclen clare
Te telne, die geprouft algader
Sijn van Fransoise, den edelen vader,

[1]) *De mirac.* § X. 6.

[2]) Misselicsins = in verschillenden zin, op allerhande wijze.

Biddic den helegen vaendragere,
Der onreinre vianden versaghere
Dat hi met uutnemender dueget
Minen zin so verhueget,
Dat ic thelege teken ontfa
Van thau, so hoe dat ga,
Dat ic daer bi moge verstaen", enz.

Alle handschriften der proza-vertaling hebben, voor zoover ik ze heb ingezien, juist dezelfde verkeerde overzetting die boven is gegeven, en ook in de drukken van 1481, 1504 en in den *Wijngaert* (fol. 47*c*) treft men steeds dezelfde lezing aan.

In hoever de volgende bijzonderheid voor de afstamming der handschriften van belang kan zijn durf ik hier niet met zekerheid bepalen. In sommige Mnl. handschriften wordt in het opschrift — en daar ook alléén — van de *Legenda maior* aan den naam van Sinte Franciscus het praedicaat »goede" toegevoegd. Zoo begint bijv. handschrift Weert 8 (fol. 4*a*): »Dit zijn die epistelen [l. capittelen] van des g o e d e n sinte franciscus leuen" en dezelfde lezing treft men ook aan in handschrift Den Haag, Kon. Bibl., 73 H 12 (fol. 1*a*) [1]). Op zichzelf genomen beteekent deze variant weinig of niets, daar de toevoeging van het woord »goede", in de beteekenis van *vroom*, *braaf*, *eerwaardig*, vooral in verband met het woord »heilich" in het Middelnederlandsch meermalen voorkomt [2]). Er is echter in een Latijnsch handschrift der *Legenda maior*, dat ook in de Nederlanden geschreven is, iets eigenaardigs te vinden, dat wellicht met het woordje »goede" in verband kan worden gebracht. Het Latijnsche handschrift No. 2, kast 4,

---

[1]) Hs. Weert 8 is afkomstig uit het klooster Katherinendaal (gesticht in 1430) bij Hasselt, van de zusters der derde orde. Het werd in 1455 geschreven door Godefridus Poeyerle (vgl. fol. 4*a*, 140*b*, 322*b*). Derks vermeldt het l.c., p. 33. Bij J. Lambrechts, *Het oud Sint Catharina-dal* (Mechelen 1892), worden geen mededeelingen omtrent dit handschrift of Godefridus Poeyerle gevonden. Handschrift Den Haag dateert uit het jaar 1477 en was eertijds »toebehoerende den broederen van der derder ordenen sinte francisci binnen der stadt maestriecht in die wytmaker straet" (3e schutblad, vooraan). Vgl. beneden blz. 171, noot 1.

[2]) Vgl. het *Mnl. Woordenboek* van Verwijs en Verdam, II. 2034—5, i. v. Goet.

pl. C. van de Universiteitsbibliotheek te Utrecht [1]) leest op fol. 92*d* in het opschrift — en ook daar weer alléén — der *Legenda maior:* »Incipit prologus in vitam humilis francisci" [2]). Wanneer men nu de lijst van 93 Latijnsche handschriften der *Legenda maior*, en van 43 handschriften der *Legenda minor* (daarover straks), die de Paters van Quaracchi onderzocht hebben, nagaat, dan ziet men, dat alleen in dit ééne Utrechtsche handschrift de uitdrukking »humilis Francisci" voorkomt [3])

Nu heeft de zegswijze »humilis sanctus Franciscus" eenige vermaardheid gekregen in den strijd over de *Imitatio Christi*, daar zij als 't ware een stereotiepe uitdrukking is van Thomas à Kempis († 1471). Op de bekende plaats der *Imitatio Christi*, III. 50 luidt het: »Nam quantum unusquisque est in oculis tuis [= Dei] tantum est et non amplius: ait humilis sanctus Franciscus" [4]) Eveneens in *De tribus tabernaculis* (I. 10):

---

1) De inhoud van dit handschrift wordt (niet volledig) medegedeeld bij [P. A. Tiele], *Catal. codd. mss. bibl. Univ. Rheno-Trai.*, (Utrecht 1887), n. 126. Naar het oordeel van Dr. de Vreese is het handschrift omstreeks 1470 geschreven en blijkens de aanteekeningen op de schutbladen A en C is het afkomstig uit het klooster »S. Mariae et XII Apostolorum" der Reguliere Kanunniken te Utrecht. Vgl. ook Meinsma, *Middeleeuwschen bibliotheken.* (Zutfen, 1903), blz. 268. De dateering »fin du XIVe siècle" in de *Anal. Bollandiana,* XXI (1902), p. 443 is zeker te vroeg,

2) De uitdrukking »vita humilis francisci" in de inhoudsopgave op fol. 1*b* van hetzelfde handschrift is natuurlijk slechts overgenomen van het genoemde opschrift der *Leg. maior.*

3) Cf. *Opera omnia*, l.c., p. XCI, n. 85. Ook in het Latijnsche handschrift Utrecht No. 7, kast 4, pl. H (bij Tiele, l.c., n. 167 en *Opera omnia*, l.c., n. 84), dat blijkens het ex-libris op het eerste schutblad afkomstig is uit het Karthuizerklooster Nieuwlicht bij Utrecht (vgl. Meinsma, t. a. p., blz. 277), leest men op fol. 1*a*: »Incipit prologus in vitam humilis francisci", doch dit handschrift is slechts een onmiddellijke copie van het bovengenoemde (Tiele, n. 126), zooals ik elders zal aantoonen. Daarom sprak ik boven slechts van één handschrift. Opmerkelijk is het, dat handschrift Utrecht No. 3, kast 4, pl. H (Tiele, n. 315), hetwelk, naar ik uit de varianten heb opgemaakt, een afschrift is van hetzelfde (tot nu toe onbekende) handschrift, waarvan handschrift Tiele, n. 126 is gecopiëerd, de meergemelde uitdrukking »humilis francisci" niet bevat.

4) Deze woorden zijn ontleend aan Bonaventura's *Legenda maior*, VI. 1. Ook Gerlach Petersz. nam deze schoone spreuk over (Moll, *Kerkgesch.*, II^3. 33, noot 1) evenals Brugman (Moll, *Joh. Brugman*, I. 200; vgl. blz. 99 noot 1).

»Haec de humili dixi Francisco". In *Sermo XXVIII ad Novitios:* »Plus enim ... invenit humilis Franciscus in passione Christi" en ook in het *Manuale parvulorum*, c. 5.: »Quid fecit humilem et sanctum Franciscum tam devotum" etc. [1]) De Kempist Heribertus Rosweyde, S. J. beriep zich reeds in 1617 op deze plaatsen, om te bewijzen, dat de *Imitatio Christi* werkelijk op naam van Thomas à Kempis behoorde te staan [2]). Voor ons doel is het genoeg te constateeren, dat de uitdrukking »humilis (sanctus) Franciscus" meermalen bij den Eerbiedwaardigen Regulieren Kanunnik wordt aangetroffen, en in verband daarmede is het merkwaardig, dat het eenige handschrift der *Legenda maior*, waarin dezelfde uitdrukking voorkomt, afkomstig is uit een klooster van diezelfde Reguliere Kanunniken.

Mocht nu door verdere onderzoekingen kunnen worden vastgesteld, dat het woord »goede" in de Middelnederlandsche handschriften werkelijk het equivalent is van het Latijnsche »humilis", dan zou daarmede een aanknoopingspunt gevonden zijn voor de dateering en afstamming der handschriften. Tot nu toe is men echter met de gegevens, die ik hier heb medegedeeld, nog niet gerechtigd om daaruit een vaste conclusie te trekken [3]).

---

1) De vier aangehaalde plaatsen bevinden zich in *Thomae a Kempis Opera omnia*, ed. Sommalius (Antv. 1607), resp. pp. 319, 439, 122 en 556. In het *Vita Joannes Cacabi* (ed. cit., p. 844) leest men alleen: »sanctum Franciscum paupertatis amatorem". Brugman, die als Minderbroeder natuurlijk meermalen over den H. Franciscus spreekt, gebruikt de uitdrukking „humilis Franciscus" slechts éénsen dan nog in een taalverband, dat voor tweevoudige verklaring vatbaar is. Hij zegt: »Quum in medium profertur minorum minimus, tunc humilis Francisci filius cordialiter gloriatur" (bij Moll, *Joh. Brugman*, I. 203). De andere plaatsen waar Brugman over Franciscus spreekt, bevinden zich t. a. p., blz. 200, 207, 209, 213 en 235. Ook Jan Busch kent de uitdrukking »humilis Franciscus" niet. Zie *Chronicon Windeshemense* etc., ed. K. Grube (Halle, 1886), p. 12, 122, 246 en 256.

2) *Thomae a Kempis ... de imitatione Christi ... cum vindiciis Kempensibuss.* 'Antverpiae 1617), p. 355—356.

3) In vier Mnl. uitgaven der *Navolging* (twee van 1505, 1519 en 1525) heb ik nagegaan hoe daar »humilis sanctus Franciscus" (Lib. III. c. 50) wordt vertaald. Ik vond echter overal »die oetmoedighe heylighe franciscus".

Eindelijk moet hierbij nog ter spraak worden gebracht het berijmde Middelnederlandsche leven van Sinte Franciscus, dat men algemeen op naam van Jacob van Maerlant (+ omstr. 1300) plaatst [1]). Ook dit werk is een vertaling van Bonaventura's *Legenda maior*. Dr. Detmers merkt hierbij terecht aan, (blz. XV), dat de berijmde en de proza-tekst onafhankelijk van elkander bewerkt zijn. Bij Van Maerlant ontbreken, evenals in de Middelnederlandsche prozalegende de twee toevoegsels [2]) waarover boven (blz. 157) gesproken is, maar de derde daar vermelde passage is in den berijmden tekst aanwezig [3]). Blijkbaar heeft dus de dichter een der weinige Latijnsche handschriften voor zich gehad, waarin deze passage gevonden werd [4]).

Wanneer men nogmaals den tekst van Jacob van Maerlant's gedicht mocht gaan onderzoeken, dan zal men goed doen, met daarbij het critisch apparaat der meergenoemde uitgave van Quaracchi te raadplegen en niet dat van oudere edities. Indien Dr. Detmers, die in 1894 schreef — de uitgave van Quaracchi verscheen eerst in 1898 — dit had kunnen doen, had hij Van Maerlant's tekst nog op meer dan één plaats kunnen ophelderen. Zoo is bijv. de passage bij Van Maerlant over Franciscus' reis naar Rome (v. 1339—46) en de parallelplaats in de prozalegende (Vgl. ed. Quar. III. 9) geen argument, waaruit men tot beider onderlinge

---

1) Uitgegeven door J. Tideman, Leiden 1848. Verdere gegevens omtrent den door hem gepubliceerden tekst vindt men bij T. D. Detmers, *Aanteekeningen op de Mnl. berijming van Sinte Franciscus'leven*. (Groningen 1894), passim. Vgl. ook D. Petit, *Bibliographie der Middelnederlandsche taal- en letterkunde* (Leiden 1888), n. 392, 489 en 1055. Een vermakelijke vergissing begaat Tideman (blz. VII), waar hij den Latijnschen tekst laat vervaardigen door »Kardinaal Bonaventura Vulcanius". Deze Bonav. Vulcanius overleed in 1615 en was... hoogleeraar in het Grieksch aan de Universiteit te Leiden.

2) *Leg. maior* (ed. Quar.), III. 9 en *De mirac.*, § VII. 7; vgl. uitgave Tideman, v. 1339 en 9768.

3) *De mirac.*, § X. 5; Tideman, v. 10347—10408.

4) Van de 12 oudste handschriften die de uitgevers te Quaracchi ter vaststelling van hun tekst hebben gebruikt, zijn er slechts twee (de handschriften I en K), die dit mirakel bevatten. Zie l.c., p. LXXXVII n. 7 en 9; vgl. l.c. col. 2 in fine en p. 564 nota 1.

afhankelijkheid zou besluiten (Detmers, blz. XV), maar een bewijs, dat zoowel de dichter als de prozavertaler een handschrift voor zich hadden, dat de juiste lezing bevatte. De tekst der Bollandisten (n. 35) is dus op deze plaats bedorven, zooals Detmers terecht vermoedde [1]). Ook zou men uit de aanteekeningen der Quaracchi-uitgave op *Legenda maior*, IX, 2 (l.c., p. 530, nota 6) hebben kunnen zien, dat v. 4755—66 geen vrije, maar de eenig juiste vertaling van den Latijnschen tekst bevat, evenals men zich op de parallelplaats van v. 3316 had kunnen overtuigen, dat de oude handschriften ook werkelijk »speciem" lezen in plaats van het »spem" der Bollandisten (ed. Quar. VI. 10). Ook heeft bijv. Tideman het 6521e vers: »Tote Parmen in de stede" op gezag der Bollandisten veranderd in: »Tote Parisen in de stede" (Vgl. t.a.p., blz. 371). Maar feitelijk had Van Maerlant het goed, daar de oudste Lat. handschriften lezen: »in civitate namque Parmensi" en niet »Parisiensi" (ed. Quar. XII, 5). Dit zijn slechts eenige plaatsen die ik terloops heb aangeteekend. Een nauwkeuriger vergelijking zal wellicht nog vele andere ophelderingen geven.

II. Guldenen woerde van broeder Egidius.

Dit tractaat bestaat in de Mnl.-handschriften veelal uit 18 paragrafen. De nieuwste Latijnsche tekst is zooeven verschenen te Quaracchi [2]). De 18 Mnl. paragrafen vindt men daar terug in deze volgorde: Cap. 1—7, (8 en 9), 10, 11, 12, 15, 16—19, (20, 21, 22 en 23). Voor de laatste paragraaf zie de Latijnsche uitgave pag. 71 nota 3 en p. 85—88.

In de Mnl. handschriften doet zich hetzelfde verschijnsel voor als in de Latijnsche, dat n.l. de *Guldenen woerde* nu

---

1) Ook de passage over het »signum Thau", die boven (blz. 158) is medegedeeld is geen bewijs voor de afhankelijkheid der twee Middelnederlandsche vertalers. Beiden verstonden de plaats wel verkeerd, maar toch ieder op zijn eigen manier.

2) *Dicta beati Aegidii Assisiensis*, Quaracchi 1905.

eens afzonderlijk voorkomen, dan weer ingelascht in een tractaat, dat in de Latijnsche handschriften heet *Actus b. Francisci et sociorum eius* en in de Mnl. handschriften: *Hier beghinnen sommeghe wonderlike wercken* enz [1]). Met de beschrijving der handschriften dient men daarop te letten, want veelal is nòch in het incipit, nòch in het explicit der *Wonderlike wercken* een aanwijzing te vinden, dat de *Guldenen woerde* daar zijn ingelascht. De Mnl. handschriften welke de *G. W.* afzonderlijk bevatten worden hieronder (blz. 185) opgesomd. Ook komen zij voor in den *Wijngaert* (fol. 354d—362d), doch in een eenigszins afwijkende redactie.

III. Vermaninghen van Sinte Franciscus.

Over deze stukjes behoeft slechts weinig te worden gezegd. Zij correspondeeren gewoonlijk met § 5—28 der Latijnsche *Verba admonitionis Sancti Francisci* [2]), waarbij echter op te merken is, dat in de Mnl. handschriften §§ 18 en 19 onder één opschrift worden samengevat, dat § 22 ontbreekt en § 24 verbonden wordt met de laatste helft van § 25 [3]). De *Vermaninghen* zijn ook opgenomen in den *Wijngaert* in het 17e hoofdstuk der *Olde legende* (fol. 68a—69b).

---

1) Het tractaat over de *Wonderlike wercken* is slechts een uittreksel uit de *Actus b. Franc. et soc. eius*. Een ander uittreksel is het tractaat. *Dit sijn die namen*. Over beide zal beneden uitvoeriger gesproken worden.

2) Twee nieuwe Latijnsche uitgaven zijn onlangs verschenen, nl. in de *Opuscula sancti Patris Francisci* (Quaracchi 1904), p. 8—19 en in H. Boehmer's *Analekten zur Geschichte des Franciscus von Assisi* (Tübingen-Leipzig 1904), S. 40—49. (Ik citeer hier de editio maior. Onder denzelfden titel in hetzelfde jaar verscheen ook een editio minor). Uit beide uitgaven blijkt, dat er onder de oudste Latijnsche handschriften zijn, welke gedeeltelijk dezelfde eigenaardigheden vertoonen als de Middelnederlandsche. Vgl. de uitgave van Quar., p. 157 en die van Boehmer, S. 48, Anm. 4 en 11. De indeeling der hoofdstukken is in de beide edities eenigszins verschillend.

3) De Middelnederlandsche tekst der *Vermaninghen* komt nog afzonderlijk voor op fol. 104*a*—107*b* van handschrift K. 34 der Kon. Bibliotheek te 's-Gravenhage. Zie De Vreese, *De handschriften van Jan v. Ruusbroec's werken*, I. (Gent 1900), blz. 206 en 212.

IV. Legende van Sinte Clara.

Zooals gezegd, heeft Pater Schoutens twee Mnl. redacties van deze legende uitgegeven. De kortere redactie is ontleend aan den incunabel van 1491 en bevindt zich ook in den postincunabel van 1504 en in den *Wijngaert*, fol. 254a—272c, waar evenwel een andere indeeling van hoofdstukken is gemaakt en hier en daar een stuk is ingelascht, o.a. fol. 265d—267b het Testament van de H. Clara. Deze korte redactie is de vertaling der *Legenda S. Clarae*, vervaardigd door Thomas van Celano, denzelfden die in 1229 de eerste levensbeschrijving van Franciscus in het licht gaf [1]).

Tot nu toe heb ik slechts één handschrift in handen gehad, waarin zich de Mnl. legende van Sint Clara bevindt. Ik heb overigens niet speciaal naar andere handschriften gezocht. Het bedoelde handschrift berust op de Kon. Bibl. in Den Haag, sign. 73 E 34; op fol. 161a—169d komt daar de legende voor, maar voor zoover ik gezien heb, komt de tekst niet geheel overeen met de vermelde kortere redactie, zoodat een verder onderzoek niet overbodig is [2]). Ook in dit handschrift vindt men *Sinte claren testament* (fol. 167d—169c), waarna nog volgt: *Sinte claren benidixi tot horen susteren* (fol. 169c—d) [3]).

---

[1]) De Latijnsche uitgaven der *Legenda S. Clarae* worden opgenoemd in de *Bibl. hag. lat.*, n. 1815. Vgl. het *Supplementum*.

[2]) Incipit en explicit luiden: fol. 161*a*. »Dit is die legende der heiliger wtuercorender glorioser Joncfrouwen ende bruyt ons heren ihesu cristi Sancta Claren. Die heilige maget sinte clara [claer] van naem ende van doechden toech haren oerspronc der geboerten van enen claren geslachte . . . (fol. 167*d*). Daar si beide [Clara en haar zuster de H. Agnes] dochteren van syoen ende susteren van natueren ende van gracien inden ryke yubileeren sonder eynde want alsoe als si haerre lieuer suster claren na geuolcht was wter werelt Ihesum sijn cruys te helpen dragen. also volchde si haer oec van desen verganckeliken leuen. ende voer tot gode vander gauen ons heren ihesu christi. Die met vader ende metten heiligen geest . . .". Vgl. bij dit explicit den *Wijngaert*, fol. 268*d*—269*a*.

[3]) In de Stadsbibliotheek te Rotterdam (Museum Boymans) berust een Middelnederlandsche vertaling van den regel van Sint Clara (handschrift Z. 165), gevolgd door het Testament en de *Benedixi*, zooals Dr. E. Wiersum, archivaris te Rotterdam, mij welwillend mededeelde. — De Latijnsche tekst van het Testament is het laatst verschenen in *Seraphicae legislationis textus originales* (Quaracchi 1897), p. 273—280, terwijl zich daar op p. 281 het Italiaansche origineel der *Benedixi* bevindt. Vgl. het critisch apparaat p. 282—285.

Het is bekend, dat dezelfde dichter, die de Mnl. berijming van het leven van Sinte Franciscus bewerkte, ook een vertaling van het leven der H. Clara bewerkt heeft.

»Die hare vite gerne hoort
Van mi vint hise in dietscher woort",

zegt hij in v. 1785—6 van Sinte Franciscus' leven [1]). Naar aanleiding daarvan bevindt zich in het door Pater Schoutens uitgegeven handschrift, dus bij de langere redactie, de volgende aanteekening van een onbekende hand [2]): »Cette légende de Sainte Claire est probablement l'abrégé en prose de la vie de Ste Claire, par Van Maerlant, ouvrage perdu de ce poëte. A ce titre elle offrirait un intérêt tout particulier". Met recht houdt Pater Schoutens deze veronderstelling voor onmogelijk, maar wèl acht hij het mogelijk »dat de schrijver Van Maerlants gedicht tot grondslag van zijn werk genomen, en er andere zaken bijgevoegd hebbe [3])".

Ik voor mij ben van meening, dat ook deze laatste mogelijkheid vrijwel uitgesloten is, daar uit de parallelplaatsen der beide thans uitgegeven redacties genoegzaam blijkt, dat de bewerker der langere legende den korteren tekst tot grondslag van zijn wijdloopige beschouwingen heeft genomen [4]). Mocht men den berijmden Mnl. tekst nog eens terugvinden, dan zal men zeer zeker overeenkomst tusschen dezen en de langere proza-redactie ontdekken, maar de reden daarvan is, dat de Mnl. dichter geen ander leven kan vertaald hebben dan dat van

---

1) Vgl. Tideman, blz. VIII.

2) Is het soms de hand van Pater Derks?

3) *Legende van Sinte Clara,* blz. 5.

4) In de langere redactie komen nog 3 hoofdstukken voor, die ontleend zijn aan andere tractaten nl. de hoofdstukken 37 en 40 (Schoutens, blz. 57 en 63), die een vertaling zijn van *Actus b. Francisci et sociorum eius* (ed. Sabatier, Paris 1902), Cap. 15 en 43, en hoofdstuk 44 (Schoutens, blz. 69), dat een overzetting is van *Speculum perfectionis* (ed. Sabatier, Paris 1898), Cap. 108. De eerste twee hoofdstukken komen ook voor in het tractaat over de *Wonderlike wercken;* het derde bevindt zich wel in handschrift Den Haag, 73 H 12 (zie beneden, blz. 171 noot 1), maar niet in de handschriften die slechts een uittreksel uit den *Spieghel der volcomenheit* bevatten en die onder V besproken worden.

Thomas van Celano, omdat er toen nog geen ander bestond [1]).

Tot zoover over de tractaten welke Pater Schoutens heeft uitgegeven. Rest nu nog de bespreking der andere stukken, welke men in de Middelnederlandsche Franciscaansche handschriften aantreft.

V. De spieghel der volcomenheit daer der mynrebroeder staet in begonnen is.

Dit tractaat bestaat uit een aantal niet zeer uitgebreide hoofdstukken, waarin verschillende gebeurtenissen uit het leven van Sint Franciscus worden verhaald. In het Latijn bestaat er een langere en een kortere redactie. De eerste is uitgegeven door Paul Sabatier, en bestaat uit 124 hoofdstukken; de andere, die slechts uit 45 paragrafen bestaat, werd gepubliceerd door Pater Lemmens. [2]). Van het levendige debat, dat sedert eenige jaren over de verhouding tusschen beide redacties wordt gevoerd, behoeft de eventueele bewerker der Middelnederlandsehe handschriften zich niets

---

[1]) Terloops zij hier nog gewezen op het bestaan van een Middelduitsch berijmd leven van Sint Franciscus, nl. *S. Francisken Leben* door broeder Lamprecht van Regensburg, vervaardigd tusschen 1237—39 (ed. Karl Weinhold, Paderborn 1880; vgl. daarbij Boehmer, a. a. O., S. LXIV, lett. g). Ook bestaat er een prozabewerking van Bonaventura's *Legenda maior* onder den titel: *Die Legend des heyligen vatters Francisci* (Nürnberg 1512; vgl. Tideman, blz. IX, noot 1) en een 15e eeuwsch *Vita S. Clarae* onlangs uitgegeven door K. Groos, *Die Alemanische Sprache zu Villingen in Baden am Ende des XV Jhdts* (Lüttich, J. Godefroid, 1904; vgl. *Anal. Bollandiana*, XXIV, 1905, p. 161). Een oude Fransche vertaling der *Legenda maior* vond ik in een handschrift der Dombibliothek te Keulen (zonder signatuur). Het explicit luidt (fol. 128*b*): »Cis liures fu enuoyes a soer katherine de bolwyk abbesse de deneve Et au Couuent. de dame Elvnor de Wylington Et deliures a les dessus dictes abesse et couuent par la Main Ma dame Marie de saint pol Contesse de pembrok le Xe. Jour dapril. lan de grace Mil. CCC. et xlviij)". Dit handschrift wordt niet beschreven door Jaffé en Wattenbach in hun *Ecclesiae Metrop. Colon. codd. mss.* (Berlin 1874), daar het eerst later is aangekocht. Vgl. verder *S. Bonav. opp. omn.*, VIII, p. XCI col. 2.

[2]) *Speculum perfectionis seu S. Francisci Assisiensis legenda antiquissima auctore fratre Leone, nunc primum edidit* Paul Sabatier (Paris 1898). *Documenta antiqua Franciscana*, ed. L. Lemmens, Pars II, *Speculum perfectionsi* (Quaracchi 1901).

aan te trekken, daar zijn tekst zich steeds aansluit aan de uitgave van Sabatier. Over het algemeen bevatten de Middelnederlandsche handschriften slechts een uittreksel uit het Latijnsche origineel, t. w. 63 van de 124 hoofdstukken. Ik laat hier een opgave volgen van de parallel-teksten bij Sabatier.

Inleiding = Sabatier, l.c., p. 250—251.
Hoofdstuk 1—21 bevindt zich bij Sabatier onder dezelfde nummers. Daarna volgen:

22 = 24	37 = 45	51 = 72
23 = 25	38 = 46	52 = 73
24 = 26	39 = 47	53 = 74
25 = 28	40 = 48	54 = 75
26 = 29	41 = 49	55 = 76
27 = 32	42 = 50	56 = 77
28 = 33	43 = 54	57 = 96
29 = 35	44 = 52	58 = 97
30 = 36	45 = 64	59 = 104
31 = 37	46 = 66	60 = 112
32 = 38	47 = 68	61 = 114
33 = 41	48 = 69	62 = 118
34 = 42	49 = 70	63 = 119
35 = 43	50 = 71	64 = 122
36 = 44		

Slechts één handschrift heb ik tot nu toe ontmoet, dat een volledige vertaling van het *Speculum perfectionis* bevat nl. *Dat spiegel der volmaictheit der mynrebroeders* in handschrift 73 H 12 der Kon. Bibl. te 's-Gravenhage. Alleen het 120e hoofdstuk, het *Canticum fratris Solis*, dat aan Franciscus wordt toegeschreven, ontbreekt, wat ongetwijfeld daaraan te wijten is, dat de Middelnederlandsche vertaler het Italiaansch, waarin dit hoofdstuk in bijna alle Latijnsche handschriften vervat is, niet machtig was. De hierboven genoemde compilatie van 64 hoofdstukken is geen excerpt uit deze volledige redactie, daar de vertalingen blijkbaar van verschillende hand afkomstig zijn. Als proeve laat ik beneden in Bijlage I*a* en *b* twee fragmenten volgen uit handschrift 73

H 12, [1]) en plaats daarnaast de paralleltekste der andere redactie.

VI. SOMMIGHE WONDERLIKE WERCKEN DIE SINTE FRANCISCUS ENDE SIJN IERST GESELLE DEDEN.

De 17 hoofdstukken waarin de *Wonderlike wercken* worden verhaald, zijn evenals het volgende tractaat, *Dit sijn die namen*, ontleend aan de Latijnsche compilatie, welke bekend is onder den naam van *Actus beati Francisci et sociorum eius* [2]). Aan dezelfde *Actus* zijn ook de zoo hooggeprezen Italiaansche *Fioretti di S. Francesco* ontleend, en wanneer men den inhoud der 2 genoemde Middelnederlandsche tractaten vergelijkt met de 53 hoofdstukken waaruit de *Fioretti* zijn samengesteld, dan blijkt het, dat 36 van die 53 hoofdstukken reeds op het eind der 14e of in het begin der 15e eeuw in de Nederlanden verspreid waren. Niet alleen Italië, maar ook de Nederlanden hadden dus reeds in de middeleeuwen hun *Fioretti*, en dat de Italiaansche in de litteraire wereld bekend en beroemd zijn en de Nederlandsche niet, ligt alleen daaraan, dat de onze nog steeds op een Middelnederlandsche uitgave wachten [3]).

De redactie van het tractaat over de *Wonderlike wercken* geeft geen aanleiding tot bijzondere opmerkingen. Alleen worden, zooals boven reeds onder II gezegd is, tusschen het 13e en 14e hoofdstuk de *Guldenen Woerde* ingelascht. Het schema der 17 hoofdstukken is zooals volgt:

*1 = Actus 1 v. 1—4	7 = 24	*13 = 47
*2 = 7	8 = 25	Guldenen woerde
3 = 14	9 = 29	*14 = 48 v. 1—3; 49 v. 2 vv.
4 = 15	10 = 43	*15 = 56
5 = 20	*11 = 45	16 = 61
6 = 22	*12 = 46	17 = 62

[1]) Uit het explicit van handschrift 73 H 12 (fol. 194*b*) blijkt duidelijk, dat de vertaling gemaakt is op een Latijnsch handschrift, dat in nauwe betrekking staat tot handschrift 989 der Bibl. Mazarine te Parijs. Zie *Spec. perfectionis* (ed. Sabatier), p. 246, note f en p. CLXVI—CLXVIII. Over handschrift 73 H 12 zie blz. 171, noot 1.

[2]) Een »édition provisoire" werd geleverd door Paul Sabatier, Paris 1902.

[3]) Over de *Fioretti* zie *Stemmen onzer Eeuw*, I (1905), n. 22 blz. 175, n. 24 blz. 191 en n. 28 blz. 218.

Sommige handschriften bevatten slechts een uittreksel uit de *Wonderlike wercken*, zooals handschrift Kon. Bibl., Den Haag, 73 H. 12, dat op fol. 103*a*—114*a* slechts 7 van de 17 hoofdstukken geeft, nl. die welke correspondeeren met *Actus*, Cap. 15, 20, 22, 25, 29, 43 en 61. Het opschrift luidt daar: »Hier volghen noch sommighe exempelen van sinte franciscus werken". Handschrift Nijmegen, Museum van Oudheden, XIV*a* No. 9 heeft (fol. 166*a*—172*b*) slechts 4 hoofdstukken nl. *Actus*, Cap. 14, 15, 20 en 22, alle zonder eenig opschrift. De reden waarom men niet alle 17 hoofdstukken overschreef moet wel gedeeltelijk daarin worden gezocht, dat het tractaat der *Wonderlike wercken* 7 hoofdstukken bevat, die ook in de compilatie *Dit sijn die namen* voorkomen. Die hoofdstukken zijn boven met een sterretje geteekend.

De vertaling van de *Wonderlike wercken* is een andere dan die van *Dit sijn de namen*. Meer daaromtrent wordt medegedeeld onder VII (blz. 179) en in de Bijlagen II en III.

VII. DIT SIJN DIE NAMEN VAN SINTE FRANCISCUS GHESELLEN [1]).

Het interessantste tractaat, dat in de Franciscaansche handschriften voorkomt, is het gedeelte welks titel hierboven is aangegeven. Het bestaat uit een aantal hoofdstukken, welker getal varieert tusschen 39 en 41, en die een afgerond geheel vormen. De classificatie van die hoofdstukken is volgens een vast plan ingericht, naar de 12 eerste gezellen van Franciscus, die in de inleiding worden opgenoemd in deze volgorde:

De eerste was f r a n c i s c u s selue van gode gheroepen.
Die ander brueder b e r n a e r t van assijs gheboren.
Die derde brueder s i l u e s t e r.
Die vierde brueder m a s s e u s.
Die vijfte brueder l e w e.
Die seste brueder r u f i j n van assijs.
Die seuende brueder e g i d i u s.

[1]) Zie het Naschrift, beneden, blz. 185.

Die achte brueder i o h a n [van Alverna].
Die neghende brueder p h i l i p p u s.
Die tiende brueder, c o e n r a e t.
Die elfte brueder p e t e r.
Die twelfte brueder r i c h e r i u s.
Die dertiende brueder a n t h o n i u s [1]).

Deze lijst spot met alle historie. In geen enkele bron is een opgave te vinden, die met de bovenstaande overeenkomt. Overal luiden de namen der 12 eerste leerlingen als volgt: [1. Franciscus], 2. Bernardus van Assisië (de Quintavalle), 3. Petrus (Cathanii), 4. Egidius, 5. Sabbathinus, 6. Moricus, 7. Johannes de Capella, 8. Philippus, 9. Joannes de S. Constantio, 10. Barbarus, 11. Bernardus de Viridante (de Vida), 12 Angelus van Rieti, 13. Sylvester [2]). Ten onrechte worden dus in de Middelnederlandsche handschriften Masseus, Leo, Rufinus, de Z. Joannes van Alverna, de Z. Richerius (Rizzerius) van Marchia, de Z. Conradus van Ophyda (Offida) en de H. Antonius van Padua geteld onder de 12 eerste leerlingen van Sint Franciscus.

Hoe de Middelnederlandsche vertaler aan zijn vreemdsoortige collectie van leerlingen kwam, is licht te achterhalen. De compilator der Latijnsche *Actus beati Francisci* vertelt in zijn inleiding, dat Franciscus evenals Christus 12 leerlingen had. Hij noemt er evenwel maar 6 bij name te weten: Egidius, Philippus, Sylvester, Bernardus de Quintavalle, Rufinus [3]) en Joannes de Capella, welke laatste als een andere Judas afviel

---

1) In handschrift Den Haag 73 H 12 ontbreekt op fol. 205*a* deze inleiding en wordt alleen gezegd: »Hoe franciscus xij gesellen vercoren hadde die seer heylich waren". Dit gedeelte van het handschrift (fol. 205 ss.) dateert volgens het schrift zeker uit het begin der 15e eeuw en was eertijds ook »toehoerende den broederen van der stat maestriecht wonende in die witmeker straet (fol. 205*a*). Zie boven blz. 159 noot 1, blz. 166 noot 4, blz. 168 en 169 noot 1.

2) Vgl. Sabatier, *Vie de S. François*, p. 102, note 1; *Opuscules de critique historique*, I (Paris 1903), p. 49, 333 note 2 en 361; II (1904), p. 108.

3) Blijkbaar is ook de compilator van de *Actus* in de war, daar Rufinus volgens de zooeven genoemde lijsten ook niet tot de 12 eerste gezellen behoort. Overigens is de historische waarde der *Actus* al zeer gering. Het is een compilatie van allerlei verhalen, die in de eerste helft der 14e eeuw omtrent Franciscus en de eerste generaties der Orde in omloop waren. Vgl. *Stemmen o. Eeuw*, t. a. p.

en daarom niet meer ter sprake komt. In de 66 of 76 hoofdstukken — de Latijnsche handschriften variëeren sterk — die nu volgen, worden verschillende verhalen omtrent de 5 genoemde leerlingen gegeven, doch tevens worden ook verschillende Minderbroeders der 13de en 14de eeuw besproken, welke niet tot het bewuste twaalftal behooren. Onze vertaler, die wel inzag, dat de inleiding van de *Actus* niet goed klopte met den inhoud, loste op zijn manier de moeilijkheid op. Hij nam de voornaamste personages, die hij in het tractaat ontmoette er uit totdat hij er 12 bij elkander had, en ging toen aan 't vertalen, met dien verstande echter, dat hij die hoofdstukken, waarin niets over zijn 12 uitverkorenen verteld werd, oversloeg, en de andere zóó groepeerde, dat ze in dezelfde volgorde kwamen te staan als de personen in de inleiding [1]). Zoodoende kwam hij tot 40 (in sommige handschriften 39 of 41) kapittels, welke ik hier laat volgen met verwijzing naar de Latijnsche orgineelen bij Sabatier.

Inleiding = 1 v. 1—9	14 = 8	28 = 54
1 = 1 v. 11—37; 44—46	15 = 7	29 = 56
2 = 2	16 = 38	30 = 52
3 = 30	17 = 39	31 = 51
4 = 4 v. 4 vv.	18 = 64	32 = 57
5 = 3	19 = 9	33 = 69
6 = 5	20 = 34	34 = 50
7 = 1 v. 38—43	21 = 31	35 = 53 v. 12—18
8 = 16 [2])	22 = 32	36 = 53 v. 7—11

[1]) Eenzelfde poging om de hoofdstukken te groepeeren volgens de personen die er de hoofdrol in spelen en zoo eenige orde te brengen in de verwarde redactie der *Actus*, vindt men ook in de Latijnsche handschriften. Geen enkele compilator heeft dit echter zoo radicaal aangedurfd als onze Middelnederlandsche vertaler. Ook is in de Middelnederlandsche handschriften evenals in de Latijnsche soms nog dit op te merken, dat het eerste hoofdstuk over elk der 12 leerlingen met een initiaal begint, welke grooter is dan die der andere hoofdstukken. Ditzelfde treft men ook aan in de postincunabel van 1514 welke straks zal worden vermeld.

[2]) In sommige handschriften wordt dit kapittel in tweeën verdeeld. Het eerste gedeelte behoudt dan hetzelfde opschrift als in de andere handschriften: »Ho dese broder [Sylvester] in hilicheit voert op wies" en correspondeert met *Actus* Cap 16 v. 1—17; het andere gedeelte wordt betiteld: »Hoe dat franciscus den voghelen een scoen sermoen dede", en bevat een vertaling van *Actus* Cap. 16 v. 18—33.

9 = 10	23 = 33	37 = 36
10 = 12	24 = 35	38 = 37
11 = 11	25 = 46	39 = 48
12 = 41 v. 1—11	26 = 47	40 = 49
13 = 13	27 = 45 [1]	

Grootendeels komen deze hoofdstukken ook voor in den *Wijngaert* (fol. 337*c*—388*b*) welks compilator het nog een graadje erger heeft gemaakt. Hij laat Petrus Cathanii en den H. Antonius weg, en zet daarvoor in de plaats den oolijken broeder Juniperus (fol. 374*c*) en Jacob van Tuderten, den bekenden dichter Jacopone da Todi (fol. 386*a*—388*b*) [2]). Ook bestaat er van dit traktaat een zeldzaam drukje, dat ik op de Kon. Bibl. in Den Haag vond. Het werkje verscheen in 1514 te 's-Hertogenbosch bij Laurens Hayen en bevat juist denzelfden tekst als de handschriften [3]).

Behalve de curieuze inleiding en de groepeering der hoofdstukken zijn er in het tractaat *Dit sijn die namen* nog andere bijzonderheden te vinden, die de aandacht verdienen.

Vooreerst treft men in het begin van het voorlaatste hoofdstuk een variant aan, die voor de onderlinge verhouding der handschriften van eenig belang kan zijn. Het opschrift en het begin van het hoofdstuk luiden: »Van broder anthonius die twelfte geselle franciscus hoe hem verstonden menigher hande menschen die nochtan van sijnre tonghen niet en waren. — Anthonijs gheboren vander stat van paduaen die een gheselle was franciscus ende hi [l. h e m] hadde franciscus alsoe lief dat hi hem plach te heiten s i n e b l i j-

[1]) Dit hoofdstuk komt in sommige handschriften niet voor.

[2]) De compilator van den *Wijngaert* voegt erbij: »Dese heilighe broeder Jacob seyde noch veel notabel punten die mi te lanck waren te scriuen die hi al in Italiaensche rijmen ghedicht hadde" (fol. 388*b*).

[3]) Titel en colophon luiden: »Hier beghint dat wonderlijcke leuen der gesellen des heylighen vaders sinte Franciscus. Nv eerstwerf geprent. seer scoon om lesen ... Hier eyndt dat leven vanden gesellen des heyligen vaders sinte franciscus. Ende is geprent Tshertogenbosch teghen die scole ouer bi mi Laurens hayen in die kercstraet Int iaer ons heeren M.CCC. ende xiiij". Vgl. W. Nijhoff, *Bibliographie ... de 1500 à 1540*, livr. IX. 532, i.v. Leven; Ch. Verreyt, *Het geslacht Schoeffer ... te 's-Hertogenbosch (Genealogisch-Heraldisch archief*, Den Haag 1888), blz. 19.

scap..." De laatste woorden luiden in het Latijn (*Actus*, Cap. 48): »quem sanctus Franciscus suum episcopum appellabat.".[1]) »Blijscap" is dus een corrupte lezing voor »biscop", en daar de eerste lezing wel uit de tweede, maar de tweede niet uit de eerste kan ontstaan zijn (althans wanneer de copiist niet met opzet het Latijnsche origineel ging raadplegen), kan deze variant voor de onderlinge verwantschap der handschriften wellicht onmiddellijk uitkomst geven [2]).

Verder geeft het tractaat *Dit sijn die namen* aanleiding tot eenige beschouwingen omtrent den vertaler.

Het 20e hoofdstuk (= *Actus*, Cap. 34), draagt tot opschrift: »Ho die wonden ghevonden worden van broder rufijn die hi mit behendicheden vant". Er wordt in verhaald, dat Sint Franciscus de vijf Wonden uit nederigheid zooveel mogelijk verborgen hield. Broeder Rufinus had evenwel een groote begeerte om vooral de wonde in de zijde van Franciscus te zien, en bedacht daarom drie vrome listen, welke hem goed gelukten. Na dit in bijzonderheden verteld te hebben, zegt de Middelnederlandsche vertaler (ik citeer uit handschrift Weert 4, fol. 169*d*—170*b*): »Mit desen drien punten voerscreuen soe heuet rufijn die wonde sekerlic bekant ende gheuonden die sijn heilighe vader franciscus in sijnre side langhe hadde verborghen ghedragen". Tot zoover loopt ook de Latijnsche tekst. Maar nu voegt de Middelnederlandsche tekst er onmiddellijk achter:

---

1) Cf. *Vita secunda S. Francisci auctore fr. Thoma de Celano*, III. 99. (ed. Romae, 1880, p. 105). Wat Franciscus juist bedoelde met het woord »episcopus" is niet nauwkeurig te omschrijven. Ook het woord »Papa" werd door den Heilige in een ongewone beteekenis gebruikt. Toen hij aan Paus Honorius III vroeg om een specialen Kardinaal-Protector van zijn orde, zeide hij tot den Paus: »Multos mihi papas dedisti, da unum, cui, cum necesse habes, loqui possim, qui vice tua causas meas et ordinis mei audiat et discutiat". *Chronica fr. Jordani*, n. 14, in *Analecta Franciscana*, I (Quaracchi 1885), pag. 5.

2) De lezing »biscop" vindt men in handschrift Den Haag, Kon. Bibl. 75 G 13 en 73 H 12. Daarentegen leest men »bliscap" in 73 E 34, 75 E 18, 70 E 16, Weert 4 en 8, Mus. Meerm. Westr. 46 kl. 4⁰ den postincunabel van 1514 enz. Daar handschrift Weert 4 in 1420 is geschreven (zie boven, blz. 155, noot 1), blijkt de verkeerde lezing reeds vroeg in omloop te zijn geweest.

Voert die plasteren die hi op desen wonden plach te legghen die hebbe ic ghesien in enen scrinen liggen doer een cristal daer die alre suetste lucht af quam dat mi dochte dat ic nie sueter lucht en roke nochtan dattet scrinen toe ghesloten was ende dit sach ic op die tijt doe men screef ons heren iaer Mccc ende neghen entachtentich ende dit was tselue jaer dat die twe pausen yerst quamen daer die een af heite vrbaen ende die ander clement daer om heuet die plaesteren alsulken roke die op die wonden laghen Hoe wonderlike mote ruken die wonden daer si op ghelegen hebben ende sonderlinghe die wonde der siden Dit sach die ghene die dit boec ghemaect heeft ter eren godes ende des heilighen vaders sante franciscus".

In alle handschriften die ik heb ingezien, komt letterlijk dezelfde tekst voor, uitgezonderd natuurlijk de gewone dialectische afwijkingen en eenige onbeduidende varianten. Het zijn de handschriften Den Haag, Kon. Bibl., 70 E 16, 73 H 12, 75 E 18, 75 G 13, 73 E 34; Mus. Meerm.-Westreenianum n. 46 kl. 4^0.; Weert 4 en 8; Nijmegen XIV*a* N. 9; Düsseldorf C 22; Keulen W. Kf. n. 196 [1]). Ook de postincunabel van 1514 heeft op fol. J [iiij r] juist dezelfde woorden evenals de *Wijngaert* (fol. 127*b*—*c*). Deze laatste heeft evenwel de woorden: »Dit sach die ghene die dit boec ghemaect heeft" enz. weggelaten en het jaartal 1389 veranderd in 1381.

Reeds aanstonds kan men omtrent de medegedeelde passage vragen: Is zij afkomstig van den vertaler of slechts van een of anderen copiist. Met de woorden »dit boec" kan immers niet alleen het oorspronkelijke handschrift, maar ook elke copie daarvan bedoeld zijn. Het wil mij evenwel voorkomen, dat hier niet een overschrijver, maar de oorspronkelijke compilator en vertaler aan het woord is, daar hij niet zegt, dat hij het boek »gescreuen", maar dat hij het »ghemaect" heeft. En deze laatste uitdrukking laat zich beter verklaren in den mond van een vertaler dan van een copiist.

De plaats waar de vertaler »die plasteren" gezien heeft, kan niet anders geweest zijn dan Assisië. Daar immers werden

---

[1]) Ook het handschrift van Jan van Roest heeft dezelfde passage. Zie Pater Schouten's uitgave van *Die capittelen van die ghesellen s. Francisci*, blz. 64. (Vgl. beneden het Naschrift, blz. 185).

ze omstreeks 1389 bewaard, zooals blijkt uit een bijna gelijktijdigen inventaris der relikwieën van het Sacro Convento te Assisië, welke nog bewaard is gebleven in handschrift 344 van datzelfde klooster. Men leest daar op fol. 75 *c-d*: »Item unum tabernaculum de ligno cum vitro deauratum, in quo sunt de capellis [= capillis], carne pedum et pelle quae fuit super vulnus lateris sancti Francisci" en op fol. 76 *a-b*: »Item est unum corium profusum sanguine cum quo cooperiebat vulnus lateralis" [1]). De mededeeling van den Middelnederlandsche vertaler, dat hij de »plasteren" gezien heeft »in enen scrinen . . . doer een cristal", komt dus zeer juist overeen met de beschrijving, die de inventaris geeft.

Het jaartal 1389 biedt eenige moeilijkheid, daar het nader gepreciseerd wordt als »tselue iaer daer die twe pausen yerst quamen daer die een af heite vrbaen ende die ander clement". Urbanus VI en Clemens VII kwamen immers reeds in 1378 tegenover elkander te staan. De variant in den *Wijngaert*, die 1381 geeft, brengt ons dus ook niet verder, en bij de keuze tusschen de twee foutieve jaartallen, zou ik mij nog liever aan 1389 dan aan 1381 houden. Niet alleen pleit daarvoor de lezing der handschriften, maar ook laat de vergissing van den vertaler zich beter verklaren met de lezing 1389, daar Urbanus VI den 15^{en} October 1389 stierf en den 2^{en} November werd opgevolgd door Bonifacius IX. De indruk welken deze keuze van een nieuwen Paus maakte, en de beroering die daaruit noodzakelijk ontstond, waren onzen vertaler wellicht zoozeer bijgebleven, dat hij deze verscherping van het schisma verwarde met het schisma zelf.

Eindelijk doet zich de vraag voor: Wie kan deze vertaler geweest zijn. Ongetwijfeld was het een der talrijke bedevaartgangers, die in de middeleeuwen de stad Rome en andere heilige plaaten bezochten, en het vermoeden ligt voor de hand, dat hij in dezen tijd naar Italië is gegaan om te Rome

[1]) De inventaris werd geschreven omstreeks 1381. De beschrijving van het handschrift wordt medegedeeld bij Sabatier, *Fratris Francisci Bartholi de Assisio tractatus de indulgentia S. Mariae de Portiuncula* (Parijs 1900), p. CXI—CXXI. De boven aangehaalde woorden bevinden zich op p. CXIX en CXX.

in 1390 den Jubilé-aflaat te verdienen [1]). Om de grenzen van het onderzoek naar den vertaler zoo mogelijk te beperken, heb ik ook nagegaan of hij een Minderbroeder zou kunnen geweest zijn. Dit heeft echter tot geen resultaat geleid, daar er in of omstreeks 1389 in Italië geen enkele gebeurtenis in de Minderbroedersorde heeft plaats gegrepen (bijv. een generaal kapittel), waarbij de Nederlandsche Minderbroeders officiëel betrokken waren.

Een andere veronderstelling leverde al evenmin eenig resultaat op. Bij de eerste kennismaking met de bedoelde passage meende ik, dat we hier slechts te doen zouden hebben met een vertaald fragment uit het *Liber de conformitate vitae b. Francisci cum vita D. N. I. Christi* van Bartholomaeus van Pisa (+ 1401), daar deze schrijver zelf te Assisië geweest is en in zijn werk meermalen mededeelt wat hij daar gezien heeft. Uit dit »Boeck der conformiteyten" werden door de copiisten der Franciscaansche handschriften dikwijls fragmenten overgeschreven om daarmede de oude verhalen over Franciscus en zijn gezellen nog wat meer te stoffeeren, en het zou dus niet te verwonderen geweest zijn indien ook de bovenbedoelde passage aan datzelfde werk was ontleend. Ik heb evenwel in het werk van Bartholomaeus van Pisa geen enkelen parallel-tekst gevonden. Alleen vermeldt hij, dat de H. Clara »vulneri laterali emplastrum quoddam fecit ipsa: ut adhuc ostenditur in monasterio s. Clarae de Assisio" [2]), maar op de twee plaatsen, waar hij het boven medegedeelde verhaal omtrent Rufinus bespreekt (fol. 52*c* en 235*d*), is geen enkele aanteekening omtrent de »plasteren" te vinden.

Na deze vruchtelooze pogingen moet ik het onderzoek naar den vertaler aan anderen overlaten, in de hoop dat een of andere gelukkige inval of onverwachte ontmoeting hen op het spoor zal helpen van den persoon des vertalers of minstens van het milieu waarin hij leefde. De vraag is van eenig belang,

---

[1]) Over het Jubilé van 1390 zie Dr. Max Jansen, *Papst Bonifatius IX*, München 1904 *(Studien und Darstellungen aus dem Gebiete der Geschichte* hrsg. von H. Grauert, Bd. III, Heft 3 u. 4), S. 140 ff.

[2]) *Liber de conformitate* etc. (Mediolani 1510), fol. 235*d*.

niet zoozeer om 's mans naam en positie, als wel om het werkzame aandeel, dat hij door zijn vertaling nam in den belangrijken strijd over het lezen van godsdienstige geschriften in de landstaal. Want al is de vertaling van de Franciscaansche tractaten geen feit van zoo grooten moreelen invloed als het vervaardigen van een Bijbelvertaling [1]), toch is zij een stuk geschiedenis uit het godsdienstig leven onzer voorvaderen. Immers een werk als deze vertaling wordt niet ondernomen, dan wanneer er behoefte aan bestaat. Dat die behoefte werkelijk aanwezig was, blijkt niet alleen a posteriori uit het feit, dat wij nog zoovele handschriften bezitten, maar ook kan men uit een der voornaamste stroomingen in het geestelijk leven der 14e en 15e eeuw a priori besluiten tot die behoefte. Algemeen toch is het bekend, dat de »moderne devotie", door Geert Groote en de zijnen zoo krachtig en op zoo groote schaal verbreid, zeer vele stichtingen in het leven riep, die een kloosterlijk karakter droegen en die zich niet alleen organiseerden onder den regel der Reguliere Kanunniken van Windesheim, maar evenzeer onder den derden regel van Sint Franciscus, zoodat er op het eind der 15e eeuw meer dan 100 huizen der derde Orde in ons land bestonden [2]). Terwijl nu de mannen zich meestal tot de Windesheimsche congregatie wendden, vereenigden de vrouwen zich bij voorkeur onder den derden regel; en vermits bij haar de kennis van het Latijn veelal ontbrak, en zij, als volgelingen van Sint Franciscus, ongetwijfeld belang stelden in het leven van de Heiligen Ordestichter en diens eerste gezellen, is het niet te verwonderen, dat men door de overzetting der voornaamste Franciscaansche tractaten aan die behoefte te gemoet kwam [3]).

---

1) Vgl. over het hier aangeduide vraagstuk de interessante dissertatie van Dr. C. H. Ebbinge Wubben, *Over Middelnederlandsche vertalingen van het oude Testament* (Den Haag 1903), blz. 127—139, waar men ook de litteratuur over het onderwerp aangegeven vindt.

2) Joh. Busch († omstr. 1480) getuigt dit meermalen in zijn *Chron. Windeshemense* (ed. cit., p. 42, 246, 256 en 373).

3) Indien de nadere bestudeering der Franciscaansche handschriften de aanleiding mocht zijn tot een nauwkeuriger studie van de derde Orde van Sint Franciscus in Nederland, dan zou onze kerkgeschiedenis daarmee niet weinig gebaat zijn.

Wij moeten echter nog eens terugkomen op den vertaler der Franciscaansche tractaten, of liever, op de vertalers daarvan, want, er zijn er meer dan één geweest. Boven is er reeds op gewezen (vgl. blz. 168), dat er twee verschillende vertalingen bestaan van den *Spiegel der volcomenheit* (zie Bijlage I *a* en *b*). Uit een vergelijking van het tractaat *Dit sijn die namen* met dat der *Wonderlike wercken* blijkt, dat ook deze, alhoewel zij uittreksels zijn uit dezelfde Latijnsehe *Actus beati Francisci*, toch door twee verschillende personen zijn overgezet. Als proeve daarvan vindt men in Bijlage II de inleiding van beide tractaten medegedeeld en daarbij ter vergelijking den Latijnschen tekst, door Sabatier uitgegeven. Als tweede proeve volgt in Bijlage III de vertaling van *Actus* Cap. 45. Ik heb juist dit hoofdstuk uitgekozen, omdat men in de Latijnsche handschriften, die in de Nederlanden in omloop waren [1]), een nog niet gepubliceerde redactie vindt, welke eenigszins afwijkt van die welke Sabatier geeft. Of nu de overzetter van de *Wonderlike werken* wellicht dezelfde is als die welke de *Legenda maior* en de andere tractaten in het Middelnederlandsch heeft overgebracht, is een vraag, die aan philologen moet worden overgelaten.

Eenigszins merkwaardig is ook de wijze waarop de vertaler van *Dit sijn die namen* zijn taak opvatte. Hij vertaalde niet alleen, maar laschte ook stukken in, die niet in zijn origineel te vinden waren. Sommige van deze stukken hebben meer betrekking op de willekeurige redactie, die hij aan zijn Middelnederlandsch tractaat gaf, terwijl andere slechts uitweidingen zijn over dingen, die meer beknopt in het Latijn worden uitgedrukt. Inlasschingen die tot de eerstgenoemde categorie behooren vindt men bij verschillende

[1]) De beschrijving van deze handschriften zal over eenigen tijd verschijnen in de *Analecta Bollandiana*. Tot nu toe ken ik er slechts 5 nl. Den Haag, Kon. Bibl. 73 H 35 (K. 54); Utrecht, Universeitsbibliotheek, Cat. Tiele, n. 126, 167 en 315; Deventer, Atheneumbibl., Cat. van Slee, n. 35. Daarbij komen nog de handschriften Düsseldorf, Staatsarchiv B. 85 en Brussel, Kon. Bibl. 7771—2. Voor een opgave van nog andere in Nederland aanwezige Latijnsche handschriften, die geheel of gedeeltelijk het *Speculum perfectionis* of de *Actus b. Francisci et soc. eius* enz. bevatten, houd ik mij ten zeerste aanbevolen.

hoofdstukken vooral op het einde. Zoo bijv. aan het slot van het 19e (20e) hoofdstuk (= *Actus*, Cap. 9), waar de vertaler er zelf bijvoegt: »Mer hoedanich die wonden [van Franciscus] waren ende hoe die vloghelen aenden seraphin waren ende vanden miraculen die daer ghescieden daer at en wil ic in dit pas nv niet scriuen mer op een ander pas hier na"

Eveneens wordt aan het einde van het 27e (28e) hoofdstuk (= *Actus*, Cap. 45) het een en ander gezegd over broeder Egidius, met verwijzing naar de inleiding van het tractaat. Zie Bijlage III, blz. 191 noot. Eigenaardig is het ook dat de vertaler in het 1e hoofdstuk zegt (handschrift Weert 4, fol. 129*a*): »Ende willen te samen gaen hier tot sante nyclaes", terwijl het Latijn (*Actus*, Cap. 1 v. 29) leest: »Et ideo pergamus simul ad episcopatum". Dat met het »episcopatus" de kerk van Sint Nicolaas was bedoeld, wist de vertaler waarschijnlijk uit Bonaventura's *Legenda maior* (ed. Quaracchi) III. 3.

VIII. Testament van Sint Franciscus. — Lessen van Sint Franciscus' leven. — Aflaat van Portiuncula.

Onder deze afdeeling vat ik nog eenige stukjes samen, die wegens hun kleinen omvang en hun geringe beteekenis geen uitvoerige bespreking vereischen.

Het Testament van Sint Franciscus komt gewoonlijk in de handschriften na de vertaling van Bonaventura's *Legenda maior* voor. Den nieuwsten Latijnschen tekst vindt men in het aangehaalde werk van Boehmer, S. 36—39. Vgl. S. LVI n. 7 [1]).

De Lessen van Sint Franciscus' leven zijn een vertaling der zgn. *Legenda minor S. Francisci*, welke eveneens door den H. Bonaventura werd vervaardigd en bestemd was om gedurende het octaaf van het feest van

[1]) Eenige andere drukken van het Testament worden opgenoemd bij Sabatier, *Speculum perfectionis*, p. 309 note 1.

Sint Franciscus in de Metten te worden voorgelezen. Zij is daarom verdeeld in 7 maal 9 »lectiones" [1]). De Middelnederlandsche handschriften bevatten gewoonlijk niet alle 63 lessen, doch slechts een grooter of kleiner gedeelte daarvan. De nieuwste Latijnsche uitgave der *Legenda minor* verscheen in 1898 tegelijk met de *Legenda maior* [2]).

Aflaat van Portiuncula. Slechts in één handschrift. (Kon. Bibl., Den Haag, 73 H 12, fol. 195*a*—199*a*) heb ik tot nu toe een stuk ontmoet van den volgenden inhoud: »Hoe dat die salighe franciscus van gode vercreech die gracie a pena et a culpa sijnen iersten cloester ad sanctam mariam de porciuncula alle iaer opten iersten dach van oegste. (*Inc.*) Onse heilighe vader franciscus was een bernende mynnare der zielen salicheit van welken die scriftuer seit. Nie en mocht arme mensche soe ghierich syn.... (*Expl.*) Ende in hoe hoegher eeren hi sinen oitmoedighen knecht sinte franciscus by hem verhauen heeft inder glorien Hier af si loff der ouerster drieuoldicheit Amen".

Dit stuk is blijkbaar slechts een samenraapsel van eenige verhalen over den Portiuncula-aflaat, Het bevat eerst het apocriefe verhaal van Michaël Bernardi [3]) en laat daarop nog 3 mirakelen volgen, waarvan men het Latijnsche origineel terugvindt in het zooeven in de noot aangehaalde werk van Sabatier, Cap. 20, 28 en 29. Overal echter heeft de Middelnederlandsche vertaler den tekst sterk besnoeid. Ook de *Wyngaert* bevat (fol. 145*a*—156*a*) een verhandeling over den Portiuncula-aflaat, die echter niet overeenkomt met het vermelde tractaat in handschrift 73 H 12.

Tot besluit van dit artikel geef ik een lijst van de mij bekende handschriften, welke Middelnederlandsche tractaten over het leven van Sint Franciscus en zijn eerste gezellen bevatten.

---

[1]) Op den octaafdag zelven herhaalde men volgens liturgisch gebruik de lessen van den feestdag.

[2]) *S. Bonav. opera omnia*, ed. cit., VIII. 565—579. Andere uitgaven worden opgenoemd in de *Bibl. hag. lat.*, n. 3110.

[3]) Het laatst afgedrukt in *Fratris Francisci Bartholi... tractatus de indulg. Portiunc.*, ed. P. Sabatier (Paris 1900), p. LXXXII—LXXXVI.

Een groot gedeelte van deze opgaven, vooral wat de handschriften betreft, die in het buitenland berusten, dank ik aan de welwillendheid van Dr. Willem de Vreese, Hoogleeraar te Gent. Daar de gegevens, welke door bibliotheekscatalogen en dergelijken worden verstrekt, niet altijd even volledig zijn, kan ik niet bij elk handschrift afzonderlijk aangeven, welke Franciscaansche tractaten daarin vervat zijn. Vooral omtrent de stukken *Dit sijn die namen* en de *Wonderlike wercken* bestaat er verwarring, daar de opgaven voor beide tractaten gewoonlijk slechts luiden: »Leven der gezellen van Sint Franciscus" of iets dergelijks. Alleen heb ik zooveel mogelijk getracht aan te geven, welke handschriften z e k e r de Middelnederlandsche vertaling der *Legenda maior* bevatten (ze zijn alle voorzien van een sterretje), terwijl ik er ook een lijstje kon bijvoegen van de handschriften die de *Guldenen woerde* van broeder Egidius als a f z o n d e r l i j k t r a c t a a t geven. Verder kon ik het met de gegevens die mij ten dienste stonden, niet brengen. Toch zal deze onvolledigheid, naar ik hoop, geen al te groote bezwaren opleveren, daar een eventueele bewerking ongetwijfeld zal medebrengen, dat de verschillende tractaten in hun onderlingen samenhang worden bestudeerd. En dan zal men in elk der opgegeven handschriften minstens één tractaat vinden dat moet worden onderzocht [1]).

[1]) In de Prolegomena van *S. Bonav. opera omnia*, VIII (Quaracchi 1898), p. XCI—XCII, worden 26 handschriften genoemd, die vertalingen van de *Legenda maior* bevatten »in idiomate Germanico cum diversis dialectis." Daaronder bevinden zich 16 handschriften, die zich reeds in de hier volgende lijst bevinden. Het zou kunnen gebeuren, dat er onder de andere handschriften, die daar worden genoemd, zich nog meer Middelnederlandsche handschriften bevonden. Daarom geef ik ze hier op met hun signaturen. 1. B a m b e r g, Stadtbibliothek, E VII 56, progress. 529, perkam.; 2. D o n a u e s c h i n g e n, Herzogl. Bibl., n. 453, papier; 3. K o p e n h a g e n, Kon. Bibl., n. 798, an. 1474, papier; 4, L i e g n i t z (Silesië), Bibl. der Peter- en Paulus-kerk, n. 11, papier; 5. M ü n c h e n. Kon. Bibl, cod. German. 218, an. 1484, papier; 6. cod. 387, papier; 7, cod. 5138, papier; 8. St. G a l l e n (Zwitserland), Stadtbibl., cod. 360, papier; 9. W e e n e n, Hofbibl., cod. 3989, papier; 10. Bibl. van het klooster der H. Drievuldigh., cod. XXVI, papier. Deze handschriften zijn alle van de 15e eeuw. De signaturen zijn uit de jaren 1870—74, den tijd waarin Pater Fidelis a Fanna een reis door Europa maakte om de handschriften der werken van den H. Bonaventura te bestudeeren.

1*. Amsterdam, Kon. Acad. van Wetensch., handschrift No. XXVI.
2*. » Collectie J. F. M. Sterck, No. 5.
3. » Universiteitsbibl, handschrift Moll, No. 21 [1]).
4. » » » » » 42 (?).
5*. Antwerpen, Minderbroederskloosterk (zie hierboven).
6. Ashburnam Palace, Biblioth. van Lord Ashburnam [2]).
7. Berlijn, Kon. Biblioth., handschrift Von Arnswaldt, No. 3135.
8. Brussel, Kon. Biblioth., No. 2559—2562 [3]).
9*. » » » » 3662—4.
10. » » » » 11797.
11*. Deventer, Athenaeum-biblioth., No. 34 [4]).
12. Düsseldorf, Staatsarchiv, C. 22 [5]).
13*. Gent, Universiteitsbiblioth. No. 965 [6]).
14. » » » 1049.
15*. 's-Gravenhage, Kon. Biblioth., 70 E 16 (K. 18; Trai. ad M. 397).
16*. » » » 73 H 12 (K. 31; » » » 424).
17. » » » 75 E 18 (O. 24).
18*. » » » 75 G 13 (O. 25).
19*. » » » 73 E 34 (V 69) [7]).
20*. » » » 70 H 47 (X 70).
21*. » Museum Meermanno-Westreenianum, No. 46 kl. 4°.
22 Hamburg, Stadtbibliothek, handschrift Theol., 1576.
23* » » » » 1728.
24* Keulen, Stadtarchief, W. Kf. No. 169 [8]).

---

[1]) Dit handschrift bevat slechts een fragment uit den Spiegel der volcomenheit. Zie W. de Vreese, *De handschriften van Jan van Ruusbroec's werken*, I (Gent, 1900), blz. 346; Dr. M. Mendes da Costa, *De handschriften der stedelijke bibliotheek van Amsterdam*, II (Amst., 1902), n. 525.

[2]) Vgl. Priebsch, *Deutsche Handschriften in England*, I, S. 9.

[3]) Dit handschrift bevat fol. 148*a*—154*b* een korte legende van Sint Franciscus, waarvan het begin wordt medegedeeld bij De Vreese, t.a.p., II. 577. Voor zoover ik hiernaar kan oordeelen, is dit leven wellicht een vertaling der zeldzaam voorkomende *Legenda brevis S. Francisci*, welke door Thomas van Celano in de eerste helft der 13e eeuw voor liturgisch gebruik werd vervaardigd. Zij werd voor 't eerst in haar geheel uitgegeven door L. Lemmens, O. F. M., in zijn *Excerpta Celanensia* (Quaracchi 1901), p. 76—90.

[4]) Mgr. Spitzen vermeldt dit handschrift in *De Katholiek*, 1887, II. 209.

[5]) Dit handschrift berustte vroeger op de Landesbibliothek te Düsseldorf.

[6]) Zooals blijkt uit de beschrijving van dit handschrift welke Dr. de Vooys mij zond, is het begin defect. Op fol. 4 begint het 2e hoofdstuk der *Legenda maior* van Bonaventura. Een der Gentsche handschriften is wellicht identiek met het handschrift, dat Snellaert vermeldt in zijn brief aan Jonckbloet. Zie Tideman, *S. Franc. leven*, blz. XIII, noot.

[7]) Over het explicit zie Meinsma, *Middeleeuwsche bibliotheken*, blz. 169, noot 9.

[8]) Bevat ook hs. Keulen, W. Kf. n. 195 den Mnl. tekst der *Legenda maior*?

25* Leiden, Biblioth. Maatsch. der Ned. Letterk., No. 264.
26*. » » » » » » » 265.
27. » » » » » » » 266.
28. » » » » » » » 267.
29. » » » » » » » 605 [1]).
30. » » » » » » ? [2])
31*. » Universiteitsbiblioth. B P L 83/103 [3]).
32*. Münster, Biblioth. van Prof. Jostes, No. 8.
33. » » » » » » 10.
34. Nijmegen, Museum van Oudheden, XIV*a* No. 9 [4]).
35. Trier, Dombibliothek, No. 64 [5]).
36*. Utrecht, Universiteitsbiblioth., No. 1018.
37*. Weenen, Hofbibliothek, No. 13880.
38*. Weert, Minderbroedersklooster, No. 4.
39*. » » » » 8.
40. Wolffenbüttel, Herzogl. Biblioth., No. 785.
41*. » » » » 852.

Zeer waarschijnlijk komt er nog een handschrift van »Het leven van den XII broders S. Franciskus, gescr. a. 1438" voor op de Universiteitsbibliotheek te Straatsburg, daar dit handschrift vermeld wordt op den catalogus der bibliotheek van het klooster Frenswegen, welken door Dr. L. Tross omstreeks 1860 werd opgemaakt. Zooals bekend, zijn de handschriften en boeken van Frenswegen in 1874 naar Straatsburg gegaan. Vgl. Meinsma, *Middeleeuwsche Bibliotheken*, blz. 254 No. 34 en blz. 256.

De Gulden woerden van br. Aegidius komen, behalve in vele der reeds genoemde handschriften, nog afzonderlijk voor in de volgende handschriften [6]):

---

[1]) Dit handschrift is een van de bronnen van het *Middelnederlandsch Woordenboek* van Verwijs en Verdam. Zie de 4e aanvullingslijst achter het 2e deel. Sign. Hs. 605.

[2]) Zie *Handelingen van de Mij. der Ned Lett.*, 1890, blz. 83 (cat. Alberdingk Thym, n. 1364).

[3]) Is dit het handschrift waaruit Van Vloten in zijn *Prozastukken*, blz. 196—199 (vgl. blz. XVI) een fragment mededeelde?

[4]) Op fol. 172*b*—189*a* komen zonder eenig opschrift hoofdstuk VI, XIII, X en XV der *Legenda maior* voor. Tusschen fol. 187 en 188 zijn 4 bladen uitgescheurd, zoodat het eind van X en het begin van XV ontbreekt.

[5]) Vgl. P. J. Blok, *Verslag aangaande een onderzoek in Duitschland en Oostenrijk* enz. (Den Haag 1889), blz. 85.

[6]) Zie De Vreese, t.a.p., I. 130, 135, 438.

42. Amsterdam, Universiteitsbiblioth., handschrift Moll, No 18.
43. » » » » » 35.
44. Berlijn, Kon. Biblioth. Ms. Germ., qu. 1085.
45. » » » Von Arnswaldt, No. 3135.
46. Brussel, Kon. Biblioth. No. II. 2334 (voorh. te Cheltenham).
47. 's-Gravenhage, Kon. Biblioth. 73 H 34 (K. 53).
48. » » » 133 G 1.
49. » » » 131 H 19 (= X 112?)[1]).
50. » » » ?[2]).
51. Keulen, Stadtarchiv, handschrift G B. 8° 71.
52. Münster, Paulinische Bilioth., No. 527.
53. Reckheim (België, bij Maastricht), Minderbroedersklooster, n. 4.
54. Rotterdam, Stadsbibliotheek (Mus. Boymans), Z. 176.

P. fr. BONAVENTURA KRUITWAGEN, O. F. M.

Woerden, 28 Januari 1905.

NASCHRIFT. — Na de bewerking van bovenstaand artikel verscheen nog van de hand van Pater Schoutens: *Die capittelen vanden ghesellen s. Francisci* (Antwerpen, 1904). Ook dit tractaat is letterlijk afgedrukt uit het hs. van Jan van Roest, en is identiek met *Dit sijn die namen.* De vreemdsoortige titel, welken het hs. van Jan van Roest aan dit tractaat geeft, moet daardoor worden verklaard, dat in het oorspronkelijk hs., waarvan het hs. van Jan van Roest een middellijk of onmiddellijk afschrift is, vóór het tractaat *Dit sijn die namen* een inhoudsopgave van de verschillende hoofdstukken geplaatst was. Een of andere copiist heeft nu die inhoudsopgave weggelaten, en alleen het opschrift daarvan overgenomen. Vandaar dat men leest: »Die c a p i t t e l e n vanden ghesellen s. Francisci." Dit opschrift is dus op zich zelf alleen reeds een bewijs, dat Jan van Roest niet de oorspronkelijke vertaler van het tractaat is, doch slechts een simpele copiist.

---

[1]) Meinsma (t.a.p., blz. 315) meent dat er nog een uittreksel uit de *Gulden woerden* voorkomt in handschrift 128 G 19.

[2]) Zie het *Verslag over de Kon. Bibl.*, 1897, blz. 47, n. 77.

BIJLAGE Ia. [1])

(*Speculum perfectionis,* Cap. 1).

Hs. Weert 8, fol. 146*a*.

Dit werc es vergadert vut sommeghen ouden legenden die sinte franciscus ghesellen in alrehande steden screuen ende scriuen deden Sinte franciscus maecte drie regulen Die ierste confirmeerde die paeus Innocencius sonder bulle Die ander maecte hi corter ouermids den visioen dat hem vertoghet was van eenre cleynre hostien die hi vermaent was te maken van volen cleynen stucken die hem dochte dat hi na hielt ende gaf allen den ghenen daeraf te eten dies begheerden Dese reghel waert verloren als hier na ghescreuen sal worden. Daer na maecte hi die derde die de paeus honorius met eenre bullen confirmeerde vut welker bullen [*l.* regulen] vanden ministers vele poenten ghetoghen worden ieghen sinte franciscus wille als hier na wel volghen sal.

Hs. Den Haag 73H12, fol. 115*a*.

Dit werck is vergadert in een manire van eenre legenden wt sommighen olden scrifturen. Dat welcke sinte franciscus ghesellen in menighen plaetsen ghescreuen hadden. Du salste merken dat sinte franciscus drie regulen ghemaict heeft. Die ierste die Innocencius die derde paus conformierde sonder bulle. Ten anderen mail heeft hij een ander ghemaict die corter was. Dats die ghene die hij maicte ouermits dat visioen dat hem vertoent was. vander cleynder weeker hostien hem vermaent sijnde. dat hij die maken solde van veel stuckelkijns. Ende alle den ghenen die daer begeerden te eten dair af deylen solde. Ende dese regule wart verloren alsmen na seggen sal. Daer na maicte hij een ander welcke die paus Honorius confirmeerde mitter bullen. Wt welcker regulen veel ghetoeghen was ouermits die ministers teghens sinte Franciscus wille als die scriftuere hier na bewijst.

---

[1]) Zie boven, blz. 168. Ter vergelijking plaats ik hierbij den Latijnschen tekst zooals die gegeven wordt bij Sabatier, *Speculum perfectionis,* p. 250—251. »Istud opus compilatum est per modum legendae ex quibusdam antiquis quae in diversis locis scripserunt et scribi fecerunt socii beati Francisci. Et nota quod beatus Franciscus fecit tres regulas, videlicet illam quam confirmavit papa Innocentius tertius sine bulla. Secundo fecit aliam breviorem, videlicet illam quam fecit propter visionem sibi ostensam de hostia parva quam monitus fuit facere de multis fragmentis quae ei tenere videbatur et ex ea tribuere volentibus manducare, et haec regula perdita fuit, sicut dicetur inferius".

BIJLAGE Ib. [1])

(*Speculum perfectionis*, Cap. 13).

Hs. Den Haag, 75G13, fol. 124*a-b*.

Hoe cristus tot hem seide dat hij niet en woude dat de brueders yet hadden noch int ghemeine noch bij sunderlinge.

Doe die broeders ende die ministers van hem begheerden dat hi den broederen doch verhenghen woude wat int ghemeen te hebben opdat die veelheit des volcs wat hadde op te verlaten Doe riep sinte franciscus in sinen ghebede cristum tot hem ende nam raet met hem van desen cristus antwoerde rechteuoert ende seide Ic sal alle dinghen geuen beede in sonder en int ghemeene want desen ghesinde sal ic bereet wesen te voersorghen hoe groet dattet oec wasset Ende salse altoes voeden also langhe als si in mi willen hopen.

Hs. Den Haag, 73H12, fol. 123*a-b*.

Hoe dat cristus hem seide dat hi niet en wilde dat die brueders yet hebben solden int ghemeyne of by sondere.

Doen die brueders wilke mynisters waren den salighen francisco rieden dat hij den brueders verleenen solde wat int ghemeyn te hebben. Soe dat die menichte der bruederen wat hebben mochten dair sij toe ghinghen. Hij riep onsen lieuen heer in sijnen ghebede ende vraechde hem raets. Wiem cristus to sprac segghende. Ic salt al verleenen dat hon by sonder ende int ghemeyne van noede is. Want desen gheselscappe sal ic altois bereit sijn te versiene. hoe seer dattet oit vermenichfoldicht. Ende ic salse altoes voeden alsoe langhe als sij in my hopen.

---

[1]) Vgl. boven, blz. 168. In de kolom links bevindt zich de lezing van handschrift 75 G 13, daar ik Weert 8 niet meer tot mijn beschikking had. Beide handschriften bevatten evenwel dezelfde redactie. De Latijnsche tekst luidt bij Sabatier (l.c., Cap. 13): »Qualiter Christus dixit ei quod nolebat fratres aliquid habere nec in communi nec in speciali. — Quum fratres ministri suaderent ut aliquid concederet fratribus saltem in communi ita quod tanta multitudo haberet ad quod recurreret, beatus Franciscus in oratione invocavit Christum et consuluit eum super hoc; qui statim respondit dicens: Ego auferam omnia in speciali et in communi; huic enim familiae semper ero paratus providere quantumcumque crescat et semper eam fovebo quamdiu sperabit in me".

BIJLAGE II [1]).

(*Actus beati Francisci*, Cap. 1 v. 1—4).

Hs. Weert 4, fol. 126*b*—*c*.

(Dit sijn die namen).

1. Ten iersten sullen wi weten dat die heilighe man franciscus seer ghelijc was in voele punten onsen heren ihesum cristum

2. want ghelijc als onse here hadde int beghin sijnre predekinghe xij iongheren wt uercoren die bi hem altoes bleuen des ghelijcs hadde franciscus oec die voerscreuen xij ghesellen uercoren die om god alle dinc ouer gauen ende volchden hem in ghewilligher armoeden sonder af kieren

3. sonder allene een die iudas hiet die onsen heren vercoft ende verriet ende daer na hem seluen verhinc des ghelikes hadde franciscus enen gheselle die Johannes vander capellen hiet die oec hem seluen verhinc

4. alsoe die apostelen inden beghinne der kerken seer wonderlic waren voer der werlt omdat si veruult waren mitten heilighen gheeste des ghelijcs waren franciscus brueders die hem volchden soverlicht mitten heilighen gheeste dat si inder tijt nader apostelen doot hoers ghelijc opter eerden nye ghesien en waren.

Hs. Weert 4, fol. 242*a*—*b*.

(Wonderlike wercken).

1. Inden iersten is toe weten dat sante franciscus in allen sinen werken onsen here ihesu cristo seer ghelijc ende medeformich was.

2. Want alsoe alse cristus ihesus inden beghinne sijnre predickinge xij apostelen tot hem nam die alle dinghen achter lieten Also hadde oec sante franciscus xij wt ghelesenre ghesellen die de heilighe armode wtuercoren hadden

3. Ende also alse een vander xij apostelen hem seluen verhenc Al des ghelijc was daer een van sinen xij ghesellen ende hiete broder iohannes vander capellen die oec mede hem seluen verhenc

4. Ende also alse die apostelen wonderlike grote manne waren ende vol des heilighen gheestes Also waren oec sine ghesellen menschen van also groter heilicheit dat hoer al die werlt daer of uerwonderen mochte.

[1]) Zie boven, blz. 179. De Latijnsche tekst volgt hier naar de uitgave van Sabatier met behoud van de door hem ingevoerde indeeling in verzen: 1. Primo igitur sciendum est quod beatus pater noster Franciscus in omnibus suis actibus fuit Christo conformis. 2. Nam sicut Christus benedictus in principio suae praedicationis assumpsit sibi duodecim apostolos omnia relinquentes, ita beatus Franciscus habuit duodecim electos socios paupertatem altissimam eligentes. 3. Et sicut unus de duodecim apostolis laqueo se suspendit, ita unus de duodecim sociis praedictis, frater Johannes de Capella nomine, laqueo se suspendit. 4. Et sicut illi fuerunt toti mundo admirabiles et pleni Spiritu sancto, ita illi sanctissimi socii sancti Francisci fuerunt homines tantae sanctitatis quod a tempore apostolorum mundus non habuit tales [al. tam mirabiles homines].

BIJLAGE III [1]).

(*Actus b. Francisci*, Cap. 45).

Hs. Weert 8, fol. 292*a*—293*a*.

(Dit sijn die namen).

Hoe dat egidius pruefde enen iacopijn dat maria reyne maghet was altoes.

1. Doen brueder egidius noch leuede soe quam tot hem een groot meester vanden iacopinen ordene die langhe iaren hadden ghetwiuelt aender moeder ons heeren dat onmoghelijc waer dat si moeder ende maghet sijn soude

2. Mer dese ghedachten en en conde hi van hem niet gheworpen soe wat hi daer toe dede Ende hem was leet dat dit dus in hem stont ende hi begheerdes

Hs. Weert 4, fol. 260*d*—261*b*.

(Wonderlike wercken).

Ho datter drie lelien wiesen do broder egidius van onser vrouwen reynicheit seide dat si maghet was voerder gebuerte inder ghebuerten ende nader ghebuerten.

1. Een groet meister van der predicker oerdene quam tot broder egidium ende hadde manich iaer ghepinighet gheweest van groter twiuelachticheit Hoe dat maria moder ende maghet mochte wesen Want het duchte hem onmoghelic te wesen dat ene moder ene maghet solde moghen bliuen.

2. Nochtan ghelouede hijs warachtelic ende plach dat dickewile sere te beclaghen dat hi daer mede ghequellet was Waer omme hi sere begheerde van

---

[1]) Zie boven, blz. 179. De Latijnsche tekst links is ontleend aan handschrift Utrecht (Cat. Tiele), n. 315, fol. 186*a*—*b*, waarbij eenige varianten zijn aangeteekend uit handschrift Brussel 7771—2, fol. 177*b*—178*a*. De tekst rechts is die welken Sabatier geeft.

1. Tempore quo vivebat frater Ægidius, erat quidam magnus magister de ordine Praedicatorum qui per multos annos passus est dubitationen maximam de virginitate matris Christi benedicti; nam sibi videbatur impossibile quod mater esset et virgo.

2. Verumtamen tanquam vere fidelis de tali sua dubitatione dolebat et cupiebat ab aliquo illuminato homine de tali dubio illuminari. Et ideo cum audisset quod frater Aegidius erat homo multum illuminatus a Deo ita quod

1. Tempore quo vivebat frater Ægidius, erat quidam magnus magister de ordine Praedicatorum qui per multos annos passus est dubitationem maximam de virginitate matris Jesu Christi; nam sibi videbatur impossibile quod mater posset esse et virgo.

2. Verumtamen, tanquam vere fidelis, de tali sua dubitatione multum dolebat, et cupiebat ab aliquo viro illuminato de tali dubio liberari. Audiens autem quod sanctus frater Ægidius erat multum illuminatus accessit ad eum.

altoes quite te sine maer hi en conste Des hoerde hi spreken tot veel tiden van egidius dat hi ware een groot wijs gheleert man ende groot van inwendigher oeffeninghen ende soe seere van gode verlicht dat hi plach bouen hem seluen somtijt ghetoghen te werdene Ende hi dachte dat hi tot hem woude gaen ende hem om den twiuel vraghen Hi hopede bi hem daer van verlost te werdene enighen verlichten man die hi ghecrigen conde daer of verloest te wesen Ende ghinc tot dese broder

3. Dit voer hebben des iacopijns waert den heilighen vader egidius te kennen ghegheuen van onsen heere dat hi daer omme tot hem comen soude Doen hi hem comen sach doen ghinc hi hem te ghemoete eens tijts te voren eer hi tot hem quam Ende sprac hem aldus toe O du predikere brueder maria ionfrouwe was si voer die gheborte

3. die sine tocoemst ende sine becoringe te voren wiste inden geeste Ende quam hem te ghemote ende eer hi bi hem quam ende woerde mit hem hadde sloech hi mit sinen stocke op die eerde ende seide O broder predicker Ene maghet voer der ghebuerten

4—5. ionfrou was si inder gheborten ionffrou was si na der gheborten Ende tot elker reysen dat hi sprac soe nam hi sinen

4. Ende rechteuoert op die stede daer hi sloech wies ene scone lelie. Ende anderwerue sloech hi mit sinen stocke op

---

frequenter raperetur in mentis excessu determinavit in corde suo ad ipsum accedere confidens in Domino a dicto dubio per talem hominem divinum firmiter liberari.

3. Cum ergo venisset ad eum, frater Ægidius adventum et propositum et pugnam illius praesentiens in spiritu, antequam quidquam ipse sibi diceret obviavit ei et [tenens baculum in manu percutiens terram] dixit: O frater Praedicator, virgo ante partum.

4. Et statim [ubi] percussit cum baculo et [*al. deest*] ortum est pulcherrimum lilium et secundo percutiens dixit: O frater Praedicator, virgo in partu et ortum est secundum lilium.

3. Sanctus frater Ægidius, adventum et propositum et pugnam eius praesciens in spiritu illi obviavit. Et antequam pervenisset ad eum, cum baculo quem habebat in manu percussit terram et dixit: O frater Praedicator virgo ante partum.

4. Et statim ubi percussit cum baculo, ortum est unum lilium pulcherrimum. Et secundo percutiens, dixit: O frater Praedicator, virgo in partu! Et ortum est aliud lilium.

staf dien hi in die hant hadde ende sloech op die erde daer quam vut drie scone witte lelien

6. Doen dit die predikere sach dese drie scone witte lelien daer voer hem staende die totten voersprokenen woorden ouermids die slaghen daer voert comen waren soe beuoelde hi alle die becoringhen slechts quite te wesene vut sijnre herten doen die meester die predikere dit verstont dat dit brueder egidius was soe creech hi grote deuocie tot hem ende tot franciscus ordenen dat hi na diere tijt hem altoes reuerencie dede met woorden ende met werken Men leest van desen egidium dat hi inden derden hemel ghetoghen waert ghelijc dat pauwels die apostel ghetoghen was als inden beghinne van desen boeke ghescreuen staet [1]).

der eerden ende seide O broder predicker o broder predicker Sie is ene maghet inder ghebuerten

5. Ende doe hi derde werue sloech ende seide O broder predicker o broder predicker Sie is ene maghet na der ghebuerten

6. rechteuoert so wies daer die derde lelie Ende doe dat ghedaen was liep hi wech ende die predicker wert rechteuoert van sijnre temptacien verloest Ende hadde van dier tijt voert grote minne tot desen broder.

---

5. Et tertio percutiendo similiter dixit: O frater Praedicator, virgo post partum!

6. Et confestim ortum est tertium lilium. Et hoc facto frater Ægidius aufugit. Ille autem Praedicator illico liberatus est ab omni tentatione praedicta viso tam stupendo et novo miraculo. Et cum didicisset illum fuisse fratrem Ægidium tantam devotionem concepit ad ipsum, quod tam eum quam ordinem suum mirabiliter extollebat. Ad laudem Domini nostri.

5. Et tertio percutiens dixit: O frater Praedicator, virgo post partum!

6. Et confestim ortum est tertium lilium. Et hoc facto frater Ægidius aufugit. Frater vero ille Praedicator illico liberatus est a tentatione sua, et ex tunc magnam devotionem in sancto fratre Ægidio semper habuit.

[1]) Over dit en dergelijke bijvoegsels van den vertaler zie boven, blz. 180.

EEN WOORD VAN VERWEER.

De heer J. D. J. Aengenent heeft mij de eer bewezen te letten op wat ik in *Onze Eeuw* over Spruyt's *Geschiedenis der Wijsbegeerte* schreef en mij naar aanleiding van een in mijn artikel voorkomende alinea een berisping toegediend.

Daar men door toezending van het maandschrift *De Katholiek* zoo beleefd is geweest mij met den aanval op de bedoelde alinea in kennis te stellen, vlei ik mij, dat mij een kort woord van verweer zal worden vergund.

Ik heb »up to date" genoemd wat op bl. 7 van Spruyt's *Geschiedenis der Wijsbegeerte* te lezen staat. Waarom? Omdat ik er de volgende opmerking aan kon vastknoopen: »Hieruit blijkt, dat Spruyt de huidige verstandhouding tusschen Katholieken en Calvinisten geen monsterverbond zou hebben genoemd". Om die opmerking was het mij te doen. De heer Aengenent onthoudt haar aan de lezers van *De Katholiek*, stelt mij verantwoordelijk voor wat Spruyt schreef en voert mij tegemoet: »De scholastieke wijsbegeerte als zoodanig vordert de erkenning van geen enkel mysterie".

Met geen enkel woord heb ik gezegd, dat ik het aan Spruyt ontleende citaat voor mijn rekening nam. Het citaat moest dienen om te doen zien, hoe die merkwaardige man bij voorbaat geoordeeld heeft over de vraag of Katholieken en Calvinisten al dan niet »stoelen op denzelfden wortel".

Keur ik de woorden van Spruyt af?

Ik geloof dat wat het boek te lezen geeft belangrijke veranderingen zou hebben ondergaan, indien Spruyt zelf de voor zijn colleges bestemde aanteekeningen »persklaar" had kunnen maken. Het is altijd bedenkelijk zonder toestemming van den

auteur nagelaten papieren uit te geven. Ik zal er tegen waken, dat mij niet een dergelijke ondienst te eeniger tijd bewezen wordt. Toch verheug ik mij over de verschijning van het boek. Ofschoon de middelmoot van het boek niet de beste is, schijnt mij heel goed wat op bl. 290 voorkomt:

»De kerkelijke dogma's zijn voor de scholastici onaantastbare waarheden, die zij echter wenschen te begrijpen en te bewijzen.... In de scholastieke wijsbegeerte zijn drie perioden te onderscheiden. In de eerste heerscht de vaste overtuiging van de overeenstemming tusschen wetenschap en geloof. In de tweede wordt onderscheid gemaakt tusschen theologia naturalis en theologia revelata. In de derde vindt de overtuiging van de totale disharmonie tusschen wetenschap en geloof ingang, zoodat de theologia naturalis armer en armer aan inhoud wordt. De Katholieke theologie is op het standpunt van de tweede periode blijven staan".

Ik twijfel er geen oogenblik aan, dat de heer Aengenent beter te huis is in de schriften van den heiligen Thomas dan mijn overleden ambtgenoot het was en ik het ooit zal zijn. Toch kan hij nog wel wat leeren uit Spruyt's boek. Om te bewijzen, »met welk een volslagen gebrek aan de meest elementaire kennis" de professoren der openbare universiteiten »blijven doorgaan op de »achterlijkheid" der scholastieke wijsbegeerte af te geven", schrijft de heer Aengenent: »Wie niet van volslagen onkunde wil beschuldigd worden, dient toch te weten, dat de scholastieken steeds een scherp onderscheid hebben gemaakt tusschen het gebied van de rede en van het geloof, tusschen wijsbegeerte en openbaring".

Steeds een scherp onderscheid! Mijn hoffelijke tegenstander vergeet Anselmus en zijn: »Cur Deus homo?" Het woord »achterlijkheid" komt bij hem tusschen aanhalingsteekens voor; toch is het noch door mij, noch, voor zoover ik weet, door Spruyt op de scholastieke wijsbegeerte toegepast geworden. Geen van beiden hebben wij op haar geschimpt.

De nieuwe wetsbepalingen hebben ruimte gemaakt voor een Katholieke Universiteit. Ik zou het een ramp achten voor Nederland, als Katholieken en Protestanten ophielden

dezelfde Alma Mater te hebben. Maar met vreugde zou ik zien, dat de heer Aengenent als collega naast mij kwam te staan.

VAN DER WIJCK.

ANTWOORD VAN DEN SCHRIJVER. 1°. De opmerking, die Prof. Dr. v. d. Wijck aan de woorden van Spruyt wilde vastknoopen, mochten wij achterwege laten. Het feit, dat ze geciteerd staan, blijft onaangeroerd. En indien de referent ze niet voor zijne rekening wilde nemen, dan ware een kleine aanwijzing volstrekt noodzakelijk geweest, vooral daar de vastgeknoopte opmerking juist op dat citaat moest steunen.

2°. Het is van algemeene bekendheid, dat men, om het wezen en het karakter der scholastieke wijsbegeerte te leeren kennen, niet te rade moet gaan bij S. Anselmus, maar bij de grootmeesters uit het bloeitijdvak. Behalve bij S. Thomas vindt men het onderscheid tusschen wijsbegeerte en openbaring scherp opgezet bij Alexander van Hales (*Summ. Theol.* P. I., a. 1), Albertus Magnus (*Summ. Theol.* P. I., tr. 1, qu. 5 n°. 4), S. Bonaventura (*Comp. Theol.* in praef.), Hendrik van Gent (*Summ. Theol.* P. I., a. 7, qu. 1, n°. 11, 12, 13), Duns Scotus (*In Lib. I Sent. Prolog.*, qu. 1) en anderen.

3°. Ik stel er prijs op nogmaals te verklaren, dat ik Prof. Dr. v. Wijck reken tot de aanzienlijksten onder onze tegenstanders, die volstrekt niet met uitdrukkelijke woorden de scholastiek wil beschimpen. Het feit echter, dat hij in de geciteerde woorden toonde de scholastiek niet te kennen, doet terecht vreezen, dat minder bekwamen dan hij het wapen van schimp zullen blijven gebruiken.

J. D. J. AENGENENT.

WEEST, VERZEN, SCHOON ALS PRINSEN EN SATRAPEN.

Weest, verzen, schoon als prinsen en satrapen,
In purper fulp gedost en sneeuwen zij,
't Paarlengewaad van zoete specerij
Welriekend, goudomspangd de blonde slapen;

Als fijn-gelede, lenige edelknapen,
Van pluimen 't hoofd omwapperd, rij aan rij,
In blauw en rose, luiten aan hun zij,
Waar handenvol zij goudmuziek uit rapen;

Weest, verzen, schoon als vorstlijke edelvrouwen,
Het goudbrocaat bedauwd met diamant; —
En gaat mijn Lief in staatgen stoet vooruit....

Dan zullen aller oogen open schouwen;
En vraagt men, wie de schoone is, in welk land
Vorstin? — dan zegt: zij is des dichters Bruid!

FELIX RUTTEN.

(Uit een cyclus: »Voor de Liefste".)

CONTEMPLATIE.

Wie stond bij held'ren starrenhemel 's nachts
in open lucht op 't wijde, stille veld
en heeft geen fel-hartstochtelijk geweld
gevoeld van zielsontroering onverwachts?

De luister-lichte reuze-koepel van
den hemel welft majestueus heel hoog
boven zijn duiz'lend hoofd, en 't starende oog
verdwaalt in 't grootsch-onmeet'lijk luchtgespan.

Ontzaglijk heiligdom van sterrennacht!
O, stilte, die ons sidd'ren doet! O groot
en overweldigend gevoel! O, dood,
hoe heerlijk gij den dichter tegenlacht!

O, dood!... O, God! wèl is 't waarachtig waar,
dat Gij oneindig zijt in heel uw Zijn!
Ontferming, ach! den zondaar, eind'loos-klein,
die boezemklopt gelijk de tollenaar.

Wijchen. fr. MARTIALIS VREESWIJK, O. F. M.

LETTERKUNDIGE KRONIEK.

IV.

Het Jaarboekje van Jos. Alb. Alberdingk Thijm. A. D. 1905.

Den letterkundigen kroniekschrijver zij het geoorloofd om bij de bespreking van het nieuwe jaarboekje van Jos. Alb. Thijm, zich enkel bezig te houden met wat er van litteratuur in gevonden wordt. Alzoo waagt hij zich niet op terreinen, waar hij minder goed den weg weet: voorzichtigheid, die ook wel door niet-letterkundigen omtrent letterkundige onderwerpen kon worden betracht en zekerlijk door sommige verzenschrijvers uit dit jaarboekje omtrent de poëzie kon behartigd wezen. Maar tevens handelt hij zoo, eenigszins in den geest van den stichter, den grooten Jos. Alb. Thijm, voor wien de almanak toch allereerst moest zijn een jaarlijksche revue van wat er jong en krachtig bleek in de katholieke Nederlandsche litteratuur.

Nu is daar Jos. Alb. Thijm, volgens eigen getuigenis, nimmer in geslaagd, en kon ook niet slagen, wijl er in zijn dagen al bitter weinig jongs en krachtigs in die letterkunde werd gegeven; maar de samenstellers van dit nieuwe jaarboekje verkeerden in betere omstandigheden en zijn er in de drie vorige jaren al even ongelukkig meê geweest. Doch nu in dit vierde jaar waren zij bijzonder gelukkig met litteraire bijdragen, die, al zijn ze volstrekt niet alle uitstekend, en zelfs enkele zonder waarde, toch, bij elkaar genomen, aan dit jaarboekje weer geven den ouden stempel, dien Thijm er altoos op heeft willen drukken.

Indien Thijm nu nog leven mocht! Al ware het enkel

slechts om een aardige en tevens zakelijke voorrede te schrijven. Want die kunst verstaan de verzamelaars nog niet zooals hij. Anders zouden ze een medewerker als B. v. Meurs, die met recht door hen en door ieder hoogelijk gewaardeerd wordt, niet zulk een banaal onbeteekenend compliment aanbieden als het volgende:

»... Pater Bernard van Meurs, den zanger van het meesterlijk »Kriekende Kriekske". Pater van Meurs heeft voor onze katholieke literatuur onsterflijke verdiensten verworven. Na Alberdingk Thijm en tegelijk met Dr. Schaepman is hij begonnen haar treurig tekort door kloeke letterdaden aan te vullen. Wars van de rhetoriek in de verzen dier dagen, ging hij zijn eigen weg, den weg van den goeden smaak. Hij is een der weinigen geweest, die onze »huilende kunst" weer eens een frisschen lach op 't gelaat wist te tooveren".

Indien nu zulke banaliteiten, los en lauw naast elkaar geplaatst, tenminste waarheid bevatten! Maar daar is b.v. die »frissche lach" enz.! — vervelende herhaling van het oude deuntje, waarmeê bij zijn jubelé v. Meurs telkens werd bejubeld — toch eigenlijk niets anders dan miskenning van des dichters echte karakteristiek. Want waarlijk 't geeft toch geen pas om als men over v. Meurs spreekt, de vroolijke liedjes van *Rijm en Zang*, tot nut en vermaak van ons Christenvolk gedicht, als de meest eigendommelijke aan te merken, en altijd te vergeten, dat v. Meurs, zijn eigen lieve inspiratie volgen kunnend, heel andere dan »frissche-lach"-verzen heeft gezongen: verzen, vol van diep-bedroefden, haast bitteren weemoed, die wel niet in luid-klinkende, sterk-aangezette rhythmen en klanken wordt uitgezegd, maar die hier en daar, overal door het heldere marmer van christelijke berusting als een troebel-roode ader heengolft. Wanneer de felle zon der dichterlijke bezieling erover-langs en er doorhenen straalt, zwellen en trillen de aderen; en ik heb geen oog en gevoel meer voor het schitter-blanke marmer; enkel voor dat wonderbare nu hel-roode geader....

Met het hier opgenomen versje »Ien 't hufke" is dit oordeel over den dichter v. Meurs dunkt me, wel niet krachtig, toch

in ieder geval treffender te bewijzen dan de »frissche-lach"-meening der redactie. En iedereen kan tevens uit dat versje opmerken, hoe v. Meurs tot zijn grijsheid toe »zijn eigen weg" is gegaan, die zeker wel meer opmerkelijk, merkwaardig en eigendommelijk is geweest dan enkel en alleen een »weg van den goeden smaak".

Intusschen wie dien weg bewandelt, moet reeds worden geprezen. En zoo mag den schrijver van *Gysbreght* »*onsterffelijck*", zekeren B. van Aemstel, de lof niet worden onthouden, dat hij met kieschheid en smaak waarheid en verdichting vriendelijk heeft gekoppeld. Maar hooger mag de lof niet gaan! En voeg er dadelijk weer de klacht achter: als Thijm deze gegevens eens hadde bewerkt! Of neen! als de heer B. v. Aemstel nu behalve smaakvol historiekenner ook dichter ware! Of minstens menschenkenner! Minstens: want wie dichter is, kent dingen en menschen beter dan wie ook. Dichter-zijn is juist het diepste wezen van het geschapene, levenloos of bezield, niet enkel dóórschouwen en peilen, maar dóórvoelen. Dat nu B. v. Aemstel geen dichter is, blijkt uit de dwaze visite, die de auteur Vondel laat afleggen bij Hooft. Wat een pedante mijnheer blijkt die Vondel daar; en welk een galanterie jegens Tesselscha ontwikkelt onze Joost, zoo laat in den avond, en met zulk een bedroefd hart nogal, en in zoo overvloedig een woordenpraal. O wat een burgelijke poëtasterij toch, die zich, helaas! zonder erg, vergrijpt aan verhoudingen tusschen figuren als Vondel en Tesselscha, zoo heerlijk-teer belicht door de betooverende fantasie van hem, die even goed historie en geografie kende als B. v. Aemstel maar daarenboven en allereerst dichter was: Alberdingk Thijm.

Wel eigenaardig toch, dat alweer Thijm's naam uit de pen vloeit, alsof de geest van den grooten doode ons geen rust laat en voortdurend zich in onze oordeelen mengt. Hoe zouden we willen, dat die geest vaardig over ons bleef, vooral nu wij *Meinacht-symphonie*, verzen van Felix Rutten, even bespreken gaan. We waren dan zeker, dat de kritiek even fijn als scherp, gezagsvol en toch welwillend wezen zou. Maar zeker ook dat

er hier geen uitspraak zou gehoord worden als waarmeê Thijm eenmaal de dichtjes van Pater Jonckbloet inleidde, en er niet van »edele hollandsche koek" zou worden gesproken. Want niet enkel het smakelijke substantief laten we glippen, maar ook het geijkte adjectief »hollandsch".

Deze verzen geven allereerst den indruk als geïnspireerd te zijn door Duitsche poëzie, en zoo dragen hun beeldspraak, rhythmeval en zelfs woordvorming een Duitsch karakter, en wel van een bepaalde soort en richting. Alwat ik ken van Heine, Brentano, Novalis, maar vooral van Von Eichendorff hoor ik hier weer terug, verhollandscht enkel in de taal.

Deze verzen ademen en leven in de sfeer van Duitsche romantiek, de welbekende, die, meenende aan te vullen »de klove tusschen kunst en leven, poëzie en werkelijkheid", spoedig leven en werkelijkheid te veel veridealiseerde en onwaar en onwerkelijk maakte.

't Is alles echter in een glijdend-zoete taal gedicht, met beelden gesierd, uit het liefelijkste, zachtste en smijdigste van natuur en leven genomen; 't wordt alles gedragen op een fluweelig-deinende rhythme, die, vrouwelijk en verweekelijkend tegelijk, toch ongemeen betoovert. 't Klinkt alles alzoo even teer en innig-gevoeld; 't bekoort meest altoos door een zekere fijne, niet te grijpen, niet te beschrijven, wazige droefgeestigheid, een schijnbaar-kinderlijken weemoed, die niet somber is en niet drukkend, maar bij nader en meerder kennismaking oppervlakkig en in diepsten aard onwezenlijk. Zóó blijkt deze poëzie te wezen: schijnbaar allerinnigste hartedingen uitzeggend en vertolkend, toch van dat innigste des harten alleen de uitwendige, tranenwekkende, weemoedbewegende verschijnselen gevende en daardoor zoo opgewonden, dweepend en droomend wordende, dat zij in die pathos berust, wat des te gemakkelijker geschiedt, omdat die pathos meest in een stille, kalme bezonkenheid verkeert, welke van de echte poëzie het zekerst kenmerk en de veiligste proef harer waarheid is.

Ter verantwoording mijner karakteristieke beschrijving volge hier uit de verzen van Felix Rutten:

INTERMEZZO.

»De volle maan doet me aldoor weer herdenken
Den blauwen blankbeglansden meiënacht,
Die, klaar van 't gloren onzer liefdepracht
Me uit verre verte onsterflijk schoon blijft wenken.

Volrond en spiegelhelder rees de maan,
Wijd-wit omkringd van zilvren stralenstatie;
En zwijgend zag 'k haar zegenende gratie
In 't licht verheerlijkt land der sterren staan.

Zij zag mij mijmrend bij uw ziekbed leunen
— Mijn lievling —; louter licht omgloriede ons
En bloesemde in uw blonde lokkendons,
Broos kopje, dat 'k heel zachtjes zocht te steunen.

De bruidenluister van haar maagdenglans,
Was 't niet een lichtgezicht uit zaalger sferen
Als breidden englen witte vleugelveeren
Hoog boven ons in wijden wijdingskrans?

Als vlokken sneeuw lag 't licht op 't blanke linnen
Als fulpen leeljen weelde — een wondre droom —
En zeeg bedwelmend-zoet als lent' aroom
Van bloesems beider schuchtre zielen binnen.

Een hemel schemerde in die stille cel
Met liefdezege' en waaiende englenwieken,
Tot 'k plots in bloedgen laai zag d' ochtend krieken....
Ik kuste u, lievling mijn, voor 't laatst vaarwel".

Me dunkt: dit is een treffende proeve van Duitsche romantieknagalm zonder echter iets te hebben van de verrassende genialiteit van Heine, de plots-opjuichende verheffingen van Novalis, de allerinnigste liefde-teederheid van Von Eichendorff, de vaak zoo diep-menschelijke hartstochtelijkheid van Brentano. En tegelijk een proeve, in haar soort bewonderenswaardig om de keurige gladheid van taal en de soepele lenigheid van beeld. We zouden zelfs luider bewonderen willen, indien we niet bevreesd waren, dat Rutten's dichttalent — want dat

bestaat: anders werden deze verzen niet zóó geschreven — reeds al te veel naar die richting uit is toegejuicht en bewonderd. Hij toch moet zich, en hoe spoediger des te beter, aan die voor elk jong dichterhart betooverende romantische strooming ontworstelen: anders glijdt hij erop af naar de moerassen der rhetorica.

Een zeer eigenaardige aandoening ondergaat de gevoelige lezer, als hij na de zij-zachte verzen van Felix Rutten de bij eerste kennismaking eenigszins stootende rhythmen van Eduard Brom tracht te begrijpen en te gevoelen. Want hoe eenvoudig, haast schraal van woord en beeld deze verzen schijnen, ze worden, bij herhaalde, liefst luide, lezing inniger, rijker en krachtiger. En ze openbaren telkens weer een zeer sterk ontwikkeld talent voor plastiek, dat Felix Rutten bij al zijn beeldenrijkdom en teekenende adjectieven nog niet schijnt te bezitten. Zoo b.v. deze enkele strofen uit Brom's *Van St. Franciscus* geven de juiste, maar tevens zeer dichterlijke visie, hoe Franciscus werd bekoord maar zich in de met sneeuw bedekte doornenstruiken wikkelt en overwint:

»In angst des doods Franciscus
Wild henenvlucht...
Hem volgen dicht de drommen
Met grijnsgerucht.

Daar werpt zich neêr Franciscus
Op doornenbed
Vol sneeuw... in smartlust rolt zich
Door 't warlend net!

Daar... sneeuw en doornen rooden
Van droppend bloed,
Rood, wit, de droppen knoppen
In rozengloed!

In nieuwe hemelweelde
Franciscus lacht...
En hemeldroom bloeit samen
Met aardepracht!"

* * *

Midden in het jaarboekje, als ware het ter afscheiding tusschen het meer- en minderwaardig litterair werk, staan twee onuitgegeven gedichten van Dr. Schaepman, waaruit de volgende regelen niet onaardig kunnen worden aangehaald:

»Maar helaas! ik ben te luchtig,
En men hekelt mij ook duchtig
Dat ik zoo maar losweg schrijf,
Nooit aan 't kritiseeren blijf,
Dat ik alles daadlijk geef!
Kan ik 't helpen, dat ik leef?"

Die laatste regel is zeer karakteristiek. In zulke vleugelsnelle zetten lag tegelijk Schaepmans kracht en zwakheid.

Men leest echter geen verzen om de rake zetten: men leest ze allereerst om een nieuw, liefst mooi, gevoel in zich zelven gewaar te worden. En zoo kan ik het versje van Hedwig Dransfeld, door Pater W. de Veer vertaald, niet waardeeren. Toch evenmin *In Memoriam*, dat echter met geen woord van kritiek mag worden aangeraakt, wijl de stoffe veel te teer is en tot te intiem harteleven behoort. Men zou alleen durven vragen: waarom bezingen onze dichters zulke intimiteiten, als zij door hun onbeholpen en oppervlakkige vormen die lieve hartedingen in gevaar brengen van kleineering?

Men zou echter met evenveel recht kunnen vragen, waarom de andere dichters van dit jaarboekje al hun hartedingen zoo zedig verborgen houden en met hun verzen zoo telkens algemeene waarheden berijmen? Want het is wel opmerkelijk, hoe deze dichtende menschen allen ten slotte aan het preeken slaan, troostende en vermanende. Ja zelfs worden er teksten boven de verzen geplaatst en met teksten eindigen zij. Alzoo wordt het jaarboekje op het einde wel wat saai en vervelend, en 't is een gelukkige gedachte der redactie geweest om het zeer uitstekende overzicht van Jan Kalf *Over Letteren en Kunst in 1904* tot de laatste bladzijden te bewaren.

Zoo scheiden wij met blij en dankbaar hart. Inderdaad dit overzicht van Jan Kalf is een echt-mooi stuk proza, vol van

vaardige, aardige geestigheid, vol van kloeke, mannelijk-durvende kritiek, die altoos beredeneerd, onpersoonlijk en hoffelijk is. En wel moeten vele onzer periodieken, zoo schraal met echte kunstkritiek bedeeld, het jaarboekje benijden om dezen medewerker, door wien te kiezen en te houden de redactie blijk gaf volkomen berekend te zijn om het *Jaarboekje van Jos. Alb. Thijm* te blijven voortzetten.

A. M. J. I. BINNEWIERTZ, Pr.

NIEUWE UITGAVEN.

Jezus' Liefde in het H. Sacrament ons betoond' Een Meditatie- en Gebedenboek door H. J. H. RUSCHEBLATT, *Rustend Pastoor, Oud-Leeraar van Hageveld.* Amsterdam, G. Borg, 1905.

't Is altijd een treffend schouwspel een vergrijsden priester te zien, wien het woord: »non recuso laborem" dienen mag als wapenspreuk.

Vijftig zegeningvolle priesterjaren vlochten een krans van gouden verdiensten om de slapen van den even geleerden als godvruchtigen Schrijver, wiens laatste — en zeker niet de minste — pennevrucht hier wordt aangekondigd.

Als een ridder »zonder vrees of blaam" strijdt hij onvermoeid, ofschoon sedert lang het emeritaat hem een »otium cum dignitate" had gegund. Hij strijdt met het tweesnijdend zwaard van wetenschap en godsvrucht. Geestdrift en liefde geven hem het élan van dien ridder, die niet alleen strijden wil en sterven voor hetgeen hem heilig is en edel, maar ook »geharnast" ten eeuwigen leven wil opgaan.

Daarom wist deze Schrijver aan zijn gouden priesterjaren ook gulden arbeid te verbinden. Kroon en zegel van zijn God gewijd werk is dit boekje.

Jezus' Liefde in het H. Sacrament betoond luidt de titel van het *Meditatie en Gebedenboek*, dat ons hier door den rustenden Pastoor en Oud-Leeraar H. J. H. Ruscheblatt te overwegen wordt aangeboden.

De voornaamste katholieke dag- en weekbladen hadden slechts woorden van lof over vorm, inhoud en passende kleedij van dit werkje in handig formaat en met duidelijke letter, en in de *Studiën* (37e Jaargang, Dl. 64) vond het bijval en aanbeveling van de hand van W. v. N.

Als *Gebedenboek* ten behoeve der geloovigen, vooral tijdens dagen van Aanbidding of Veertig-urengebed, niet minder ook tot het stichtend bijwonen der H. Mis, mag dit werkje met vreugde worden begroet en aan de lezers van *De Katholiek* vooral worden aanbevolen als een *Meditatie-boek*, zoowel voor den priester als voor den ontwikkelden leek.

Jezus verborgen in Zijn eigen groot geheim der liefde, wonende op onze altaren, het voedsel onzer zielen, opgeofferd door onze priesters, ziedaar de waarheid, welke ons hier ter meditatie wordt aangeboden.

Mogen er werken over het H. Sacrament gevonden worden als dat van F. W. Faber, waarin dogmatiek en ascetiek om den voorrang strijden; dit werkje is vóór alles *oorspronkelijk* en niet uit vreemden tuin hier overgeplant.

Het is een verklanken van de priester-ziel, die vijftig jaren gepurperd werd met het goddelijk Bloed, die aan het altaar vijftig lange jaren den zoetsten troost mocht vinden tegelijk met een onverwinnelijken moed om in vreugde en in lijden Jezus in zich te bewaren en zich meer en meer gelijkvormig te maken aan het beeld van Gods ééngeboren Zoon.

Deze »Eigenthümlichkeit" van den Schrijver, die zijn werkje zoo oorspronkelijk maakt, wordt nog verhoogd door de diepte van kennis, welke hieraan ten grondslag ligt, en door den eenvoud, waarmee de schrijver zich uitdrukt, een eenvoud, die zijn woorden verheven maakt. Als gevolg hiervan vloeien dan ook de persoonlijke gevoelens van den Schrijver als van zelven te zaâm met de treffendste uitspraken der Heiligen en godgeleerden tot één harmonisch geheel.

Het »mysterie der wezenlijke tegenwoordigheid" brengt hier als elders de schoonste teksten aan uit den schat der Openbaring. Het wonderbaar geheim der »Transsubstantiatie" wordt op even sobere als duidelijke wijze vóórgesteld; het »Wezen en de Natuur der H. Eucharistie" in vereeniging met Haar zegenrijke uitwerkselen voor ziel en lichaam worden met verheven piëteit medegedeeld, en deze grondige behandeling van het Eerbiedwaardig Geheim, wordt bekroond met de stichtende beschrijving van het H. Sacrament als *Offer*.

Ook hier treft het, hoe de Schrijver aan de hand der leerstellige godgeleerdheid het »sacrificium" met veel helderheid wist te behandelen. Wie bij katechetisch onderricht verklaring geven moet omtrent de drie deelen der H. Mis en tegelijk stichtend en bevattelijk wil zijn, neme eerst dit boekje ter hand. Zijn verwachting zal worden overtroffen, vooral als leiddraad bij de voorbereiding tot de eerste H. Communie.

Voor den kansel verdient het mede aanbeveling, bijzonder wanneer het heilig ministerie zoo veel tijd eischt, dat men geen groote werken kan raadplegen.

Het wetenschappelijke van Faber en de godsvrucht van het vierde boek der *Navolging Christi* is hier vereenigd.

Hier vindt de predikant stof te over om allerwege Jezus' liefde te doen kennen en in de geloovigen den eerbied te bewaren en te bevorderen voor het Allerh. Sacrament.

De nette uitvoering, smaakvolle band en lage prijs, slechts 75 cts., maken dit boekje bereikbaar voor allen.

F. I. H. JANSEN, Ord. S. Augi.

De Heiligen en de Sociale Quaestie, door V. A. SPRENGERS, *pastoor te Kerk-Driel.* Venloo, G. Mosmans Sen. Prijs: 75 cts.

Dat men tot een volledige oplossing der sociale quaestie nimmer kan geraken, als niet de geest van Christus' leer opnieuw de maatschappij zal hebben doordrongen, is eene waarheid, waaraan wel niemand, die op christelijk standpunt staat, zal willen twijfelen. Waren daarentegen alle menschen heiligen, er zou van een sociale quaestie geen sprake meer zijn. De heiligen gaven in hun leven de heerlijkste voorbeelden van strikte rechtvaardigheid, zij achtten den arbeid hoog, zij bestreden het egoïsme door de beoefening der volmaaktste naastenliefde, zij huldigden naast vrijheid, gelijkheid en broederschap ook het gezag. Zietdaar den inhoud van het negentig bladzijden beslaande werkje van den bekenden pastoor van

Kerk-Driel. Uit de rijke levens der heiligen putte hij talrijke voorbeelden, die tot staving van zijn betoog konden dienen.

Men ziet dus, het werkje is meer ascetisch dan sociologisch. Men vindt er geen wetenschappelijke of populaire verhandelingen over de vragen van sociaal-economischen aard. Doch de schrijver doet u zien, hoe de heiligen van alle eeuwen aan de oplossing der sociale quaestie in niet geringe mate medewerkten, hoe ook in onzen tijd mannen als Lavigerie en pater Damiaan als modellen van echte sociale werkers kunnen gelden.

Indien het werkje van pastoor Sprengers er toe bijdraagt, om den waren geest der heiligen in de maatschappij te verlevendigen, — hetgeen ik met den schrijver van ganscher harte wensch, — dan zal de gewenschte oplossing gevonden worden. Sociale maatregelen immers en wetten alleen zullen nimmer in staat zijn voldoende genezing voor de maatschappij te brengen. Zelfs al zou het gelukken, aldus pater Weiss, om steenen in brood te veranderen, de mensch en de maatschappij zullen niet kunnen leven zonder het woord Gods.

Warmond, 7 Juli 1905. J. D. J. AENGENENT.

Tractatus de virtutibus infusis, auctore p. SANCTO SCHIFFINI, S. J. — Friburgi, apud Herder, 1904. — Pag. 695; pretium Mk. 8.80

Dit boek is een onder elk opzicht waardig vervolg op het werk *De Gratia divina*, door denzelfden schrijver in 1901 uitgegeven en destijds in dit tijdschrift door p. J. L. Jansen, C. SS. R. met groote waardeering besproken (Dl. CXX, blz. 69).

In zeven *disputationes* handelt de geleerde schrijver achtereenvolgens over de *ingestorte deugden in het algemeen*, over het *voorwerp*, den *akt* en de *noodzakelijkheid des geloofs*, over de *hoop*, de *liefde* en de *kardinale deugden*.

Jammer dat het boek door zijn omvang zelf de meesten zal afschrikken, want het handelt over een stof, die, meer dan velen denken, ook voor de praktijk en voor het pastoreele

leven van beteekenis is; over een stof, die helaas al te veel een *terra incognita* of *minus cognita* is, zelfs voor sommigen, die zich wagen aan het schrijven van ascetische werkjes.

De aard van dit tijdschrift en zijn gemengde lezerskring maken het minder wenschelijk hier op bijzonderheden in te gaan; moge daarom de algemeene verklaring volstaan, dat p. Schiffini zijn rijke stof volledig behandelt, en haar behandelt met diepe kennis, groote degelijkheid en bijkans overal volmaakte klaarheid.

G. v. N.

P. JOANNIS REUTER S.J. *Neo-Confessarius practice institutus. Editio nova, emendata et aucta cura* A. LEHMKUHL, S.J. Friburgi, Herder, 1905.

Een oude bekende is dit boek, wat zich nog altijd al te bescheiden aandient als *Neo*-Confessarius! Anderhalve eeuw geleden, tegelijk ongeveer met Sint Alfonsus' gulden boekje *Praxis Confessarii* verschenen, is 't altijd een welkome raadgever geweest voor zeer velen, wien het bestuur der zielen, de »kunst der kunsten", was toevertrouwd.

En nu heeft Pater Lehmkuhl het opnieuw uitgegeven, verbeterd en vermeerderd naar de latere decreten der verschillende Congregaties, gewijzigd naar de veranderde sociale verhoudingen, met uitlating van alles, wat niet meer »zeitgemäsz" was: zóó echter, dat de loopende tekst die van Pater Reuter is gebleven, maar door teekens en noten duidelijk is aangewezen, wat door den nieuwen uitgever is veranderd of bijgevoegd of weggelaten.

Deze praktische handleiding onderstelt, dat men een theoretischen cursus heeft doorgemaakt en goed in z'n hoofd heeft vastgezet, gaat dus niet eerst principen vooropstellen en bewijzen, controverteert nog minder, maar brengt u in het praktische leven met zijn veelkleurige verscheidenheid van personen, karakters, toestanden, verhoudingen en wijst u daarin den weg door zijn zakelijken, degelijken raad.

Het *eerste deel* spreekt over de plichten van den biechtvader in 't algemeen; — het *tweede* over de meeste voor-

komende zonden en de verschillende klassen van biechtelingen: jongelieden, ouders, werkgevers, werklieden enz.; — het *derde* over de biechtelingen in verband met verschillende ondeugden en zonden en lichamelijke zoowel als zedelijke gebreken.

Het voordeel in deze wijze van behandelen is, dunkt me, dat de verplichtingen der verschillende staten zooveel mogelijk bij elkaar zijn gebracht, zoodat men ze niet behoedzaam met behulp van eenige vingers tusschen de bladen en nog wat papiertjes behoeft bijeen te garen. Bovendien vindt men daar een menigte teksten, voorbeelden uit de H. Schrift en de levens der Heiligen, die bij het geven van vermaningen in den biechtstoel en zelfs ook bij preeken goede diensten kunnen doen.

Pater Lehmkuhl, heeft blijkens de teekens, aan 't oorspronkelijk werk heel wat veranderd, verbeterd en toegevoegd, soms geheele hoofdstukken. Zoo is b.v. in het tweede deel een hoofdstuk ingelascht »De Confessario virorum" en een »De dominis seu patronis et de opificibus conductis", terwijl dat over krijgslieden en krijgsoversten geheel is omgewerkt. In het derde deel een uitgebreide, praktische verhandeling »de consuetudinariis et recidivis", die in het *Theologisch-praktische Quartalschrift* van 1897 eerst in 't Duitsch verschenen is. 't Spreekt van zelf, dat niet alle in de praktijk voorkomende gevallen hier behandeld worden, hoofdzakelijk de *meest* voorkomende en de meest teekenende. Maar moet een boek eenmaal dienst doen in de praktijk, dan zullen er zijn, die meer verlangen, anderen, die met het gebodene tevreden zijn, waarbij ik me plaats aan de zijde der eersten. Zoo, lezende over de verplichtingen der echtgenooten, meer bizonder over het debitum coniugale bij een besmettelijke ziekte [1]), zag ik met vreugde, dat Pater Lehmkuhl zeer juist onderscheidt de primaire, secundaire en tertiaire verschijnselen van syphilis en met inachtneming daarvan de quaestie oplost: en toen ben ik aan 't bladeren en aan 't zoeken gegaan, hoe deze schrijver

---

1) *Neo-Confessarius*, n. 120.

oordeelt over een nog te sluiten huwelijk, als iemand met deze treurige ziekte besmet is — m. a. w. ik heb gezocht, maar niet gevonden en had hier toch zoo gaarne voor neo-confessarii het antwoord gezien op deze quaestie: »An liceat iueni syphilitico matrimonium inire?" Zoo worden in zake de »absolutio a casibus reservatis" de latere pauselijke beslissingen wel meegedeeld, maar alleen die gelden in articulo mortis, en voor de gewone praktijk enkel het decreet van de S. Poenitentiaria 16 Junii 1897, terwijl die van 9 Nov. 1898 en 7 Sept. 1900 niet worden vermeld [1]). Zelfs wordt de absolutio a casu reservato door een simplex sacerdos, als er een dringende rede aanwezig is, »indirecta" genoemd, wat echter alleen voor casus episcopales waar is en niet voor casus papales, zooals blijkt uit 't decreet van 't H. Officie 23 Juni 1886, wat men in Lehmkuhls *Theologia moralis* (II, 410) vindt vermeld en uitgelegd. Zoo zijn er nog meer punten, die men in dit boek gaarne behandeld of wat meer uitgewerkt zag; maar . . . ik ben in dit opzicht misschien wel wat veeleischend. Dat moge men een neo-confessarius vergeven! —

De beide namen Reuter en Lehmkuhl ontslaan mij van de verplichting dit boek overigens nog aan te bevelen. Men mag van Pater Lehmkuhls werken hetzelfde zeggen, als deze eens over Sint Alphonsus schreef: »cuius scripta inprimis moralia laudasse potius deprimere esset".

H. W. J. HOOSEMANS.

ANDRÉ MARTINET, *Léopold Ier et l'intervention française en 1831*. Bruxelles, Oscar Schepens et Cie.; Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1905.

Dit boek verhaalt van die eerste épopée, waar wijlen »onze Doctor" van te hooren kreeg. Maar toch heel anders dan de oude heer Schaepman 't deed, als hij — een metalen kruisridder, die zijn Körner in zijn ransel had meegedragen — zijn jongen van den »tiendaagschen veldtocht" zat voor te dichten.

[1]) Vgl. *Nederl. Kath. Stemmen*, 1 jaargang, bl. 38.

Want ge krijgt van uw leven geen enkelen jongen warm met dit boek, zelfs geen jong Schaepmannetje. Daar is 't veel te deftig voor.

Sla 't maar open: »A Sa Majesté Léopold II Roi des Belges" voorop. En aldoor komt ge dubbele namen tegen en cijfers en jaartallen; telkens moet ge stilstaan en luisteren naar statige brieven en hooge verordeningen van vorsten en senaten en diplomaten en legerhoofden; 't wemelt voortdurend van groote lui om u heen.

Comte André Martinet gaat zoo maar niet even zitten, om u eens heerlijk wat te vertellen; hij voert u ook niet in eens uit de gewone wereld weg op breed uitslaande en stout opvliegende beschouwingen; hij is meer een man naar het hart van Guizot, die geloofde, dat de geschiedenis op haar tegenwoordige hoogte het meest gebaat wordt door goede monographieën.

Zijn arbeidsveld is mooi, maar de grenzen er van liggen niet buiten ons gezichtsveld; er is echter genoeg op te doen en daarom zet hij geen voet op eens andermans grond. Braak lag het land niet, vóor hij er kwam, en hij voelde ook volstrekt geen lust om 't goede, wat hij vond, tegen den grond te gooien. Hij kwam er voortwerken met een paar stoere armen aan het lijf, met een helder hoofd, met werktuigen van den allerlaatsten tijd.

Hij brengt u in België, als de Augustus- en Septemberstormen van 1830 er geweldig hebben huisgehouden. Noord- en Zuid-Nederland, in 1815 op het Congres te Weenen met één koning in elkaar getimmerd, liggen dan feitelijk alweer in tweeën.

Op 4 October 1830 proclameert het voorloopig bewind te Brussel de onafhankelijkheid van België; tweeënhalve maand later erkent haar — met het oog op de algemeene spanning in Europa — de conferentie van Londen; en de Prins van Oranje met zijn sympathieën in en voor België verandert er niet aan, de Oranjemannen in het Zuiden ten slotte ook niet, en de stoere tegenstand van Willem I zelf nog minder.

België ziet al gauw uit naar een eigen koning, maar het Huis van Oranje is ten eeuwigen dage uitgesloten.

Candidaten in overvloed, maar de groote mogendheden liggen scherp toe te zien, en moeten allen naar de oogen gezien worden ook. België en Frankrijk konden met elkaar ook wel eens een hartig woord hebben, maar tusschen die twee was toch een krachtige esprit de corps. »Le principe de notre glorieuse révolution" was er niet onschuldig aan. De Duc de Nemours is dan ook de uitverkorene; het vleit Louis Philippe natuurlijk wel, maar, »exprimant le chagrin de ne pouvoir écouter le penchant de son cœur", bedankt hij toch voor zijn zoon. De keuze valt hem nu juist niet onverwachts op het lijf, maar de Juli-monarchie durft geen Europeeschen oorlog aan.

België opnieuw in zak en asch. Ellende van allerlei aard onder het zwakke regentschap van Surlet de Chokier en het dolle drijven van de »Association nationale". Alleen de oude roep van Israël: »Da nobis regem" wint er bij.

Eindelijk valt de beslissende keuze op Léopold van Saksen-Coburg. Die had nog pas de koningskroon van Griekenland van de hand gewezen; licht te begrijpen, dat hij zich niet wagen ging op den troon van België — »moins un trône qu'une querelle avec l'Europe" — vóor die wat steviger vast stond. De diplomatie komt echter te hulp, de mogendheden wijzigen de Januari-protocollen en zetten de 18 artikelen vast. België is nu grooter dan ten tijde van Maria Teresia en Josef II, het heeft nog mooie verwachtingen voor de toekomst, en haalt »sans un cri discordant" zijn nieuwen koning in.

Maar daarvoor kon Willem I de mogendheden best missen; hij wijst de veranderingen in de protocollen beslist af, en wie daarop als koning voet in België durft zetten, verklaart hem eo ipso den oorlog. Dan zullen de wapenen moeten beslissen.

En als het tot een oorlog kwam tusschen Noord en Zuid, stonden Willems kansen zoo slecht niet. 't Mocht tenminste wel een tweede Saül zijn, wie voor 't Zuiden als vorst optrad: »vol kracht, van zijn schouders af uitstekend boven al het volk". Men had er zich vrijgevochten, maar een blauwkiel,

die 't wint, is nog geen gehard soldaat. Met groote woorden als: »les Hollandais ne tiendront pas devant les fils de ces soldats qu'admirait Tacite, quand ils luttaient contre les armées romaines", doet men niets. Geestdrift was er genoeg, tot dolle vermetelheid toe; moed was er ook wel; maar knap wie het in den oorlog wint met mannen enkel maar op het papier, met troepen ruiters zonder paarden en paarden zonder ruiters, als er gebrek is aan geld, aan wapens, aan uitrustingen, aan proviand, vooral als er geen knappe officieren genoeg zijn en 't leger geen krijgstucht kent. 't Was ook nog zoo bitter kort geleden, dat op zooveel hooge zetels Hollanders zaten!

»Messieurs", sprak koning Leopold bij zijn blijde inkomste, »j'espère être pour la Belgique un gage de 'paix et de tranquillité", en een paar dagen later vielen de Hollandsche legers binnen.

Een oorlogsverklaring in plechtigen vorm achtte Willem I overbodig. Op het laatste uur stelde hij eenvoudig de mogendheden met het feit van den oorlog in kennis. Ook deze schrijver vergeeft hem dat natuurlijk niet. We lezen van »une brusque invasion"... »la Hollande sans vouloir s'attarder à la question d'humanité"... etc. We krijgen nog eens al die harde woorden te hooren van koning Leopold, die sprak van een »agression contraire à tous les principes du Droit des Gens" en Willem I gewoonweg onder de barbaren duwde: »méconnaissant à la fois les engagements qui résultent de la suspension d'armes et les principes qui régissent les peuples civilisés".

In Holland zitten genadiger rechters.

Zeker, de wapenschorsing van November 1830 was van onbepaalden duur, maar de conferentie oordeelde 't toch zelf maar noodig die te verlengen tot 30 Juni 1831 en later weer »jusqu'au vote de l'assemblée". 't Is ook waar, dat Willem zweeg, toen de gevolmachtigden van Londen hem 25 Juli 1831 de schorsing van November 1830 met haar geduchte waarborgen onder de oogen hielden; maar de vraag is juist, of hij al niet duidelijk genoeg gesproken had met zijn krachtig protest tegen de wijzigingen in de protocollen en zijn ver-

klaring, dat de eerste stap van Leopold in België voor hem als oorlogsverklaring gold.

In ieder geval, aan het scherp afgeteekend verdrag tusschen stad en citadel van Antwerpen heeft koning Willem zich ad litteram gehouden; en wie er op rekenden, dat Willem datzelfde verdrag ook zou gelieven uit te strekken tot 't heele land, vergaten toch te veel, dat België op hoffelijkheden allerminst rechten kon laten gelden.

De schrijver is anders te veel edelman om te doen aan kleinzielige beknibbeling. Hij ziet zaken, geen personen. De lof aan Leopold I gegeven, is verdiend. Die kwam in een vrij land, maar met een vrijheid van gisteren; al zijn volk, hoog en laag, was hem vreemd; men was nog druk bezig hem in te halen, toen de Hollandsche troepen binnenrukten, geducht geoefend, onder uitstekende bevelhebbers, met den Prins van Oranje, »l'idole d'Hollande", aan het hoofd, en nog met den dood van Van Speijk in den kop.

't Was wel gezegd in proclamaties en dagorders, dat dit leger »avec un bagage, tout comme s'il avait eu le projet de conquérir la Terre-Sainte" niet kwam uit haat en niet uittrok op verovering, slechts om een eervollen vrede te winnen, maar Léopold duchtte, en niet zonder reden, nog veel schrikkelijker dingen.

Al zijn hoop was op een vereeniging van zijn beide legers: dat van de Schelde onder Tieken en dat van de Maas onder Daine. Zelf aan het hoofd van al zijn mannen zou hij den beslissenden slag wagen tegen de Hollanders.

Maar wat hij ook deed, hij *kon* zijn legers niet bijeenkrijgen. Vijf dagen lang bleef Daine uit lafheid, uit vermetelheid, uit onverstand, uit verraad of uit wat dan ook, halstarrig weigeren aan zijn uitdrukkelijke bevelen te gehoorzamen. Zóó werd 't heele leger van de Maas afgesneden en buiten gevecht gesteld.

Dat maakt geen koning goed, al vecht hij mee »sous la pluie des balles" als een gewoon soldaat. Maar wel werd de nederlaag Léopold zóo een zege in een andere orde: »les boulets hollandais lui ont donné ses lettres de grande naturalisation".

In den eersten schrik had koning Léopold zich direct tot Louis Philippe gewend om hulp. »Il n'y a pas un moment à perdre", schreef hij. Hij deed er een belooning bij: de slechting der vijf sterkten. Dat laatste was niet eens noodig geweest; Frankrijk was al bang genoeg voor een tusschenkomst van Pruisen, en de gelegenheid was veel te schoon »de couronner d'une branche de lauriers la monarchie de Juillet".

Maarschalk Gérard en twee zoons van Louis Philippe trokken met een geducht leger naar de Belgische grenzen; maar als de Fransche troepen de grenzen over willen, houdt België zelf ze tegen. 't Vertrouwen op eigen kracht is dan weer ontwaakt, de Franschen moeten klaar staan, doch wachten, tot ze geroepen worden. »Op 't oogenblik", schrijft Léopold, »staan onze zaken vrij gunstig".

Maar als Frankrijk aan christelijke naastenliefde doet, denkt 't ook aan zich zelf.

»De Prins van Oranje", zoo laat 't Fransche Kabinet zijn Maarschalk weten, »is de helft dichter bij Brussel dan gij, et la France ne peut pas souffrir un pareil voisinage".

België moet dus gered tegen zich zelf!

Maar toch zóo, dat Frankrijk er in geen geval bij verliest en de koningszonen niet komen te staan voor een nederlaag.

Als dan ook in België in eens allen de schrik om het hart slaat, dat Brussel in gevaar is, en Léopold voor 't nuchtere feit staat, dat Daine »a mis fin à la possibilité de terminer la guerre par nos propres moyens", en elkeen om de Franschen roept als »ancre de salut", dan is alle Fransche vlugheid en bewegelijkheid uit dat leger weg; 't wacht en 't talmt en 't draalt, tot de vijand ook nog goed en wel meester van Leuven is. Een weinigje meer haast, en er was heel wat bloed gespaard!

Als Willem I zich iets in zijn hoofd gezet had, zat 't er vast in. Voor oorlogsbedreigingen ging hij hier niet uit den weg, maar een oorlog zelf met Frankrijk was hem toch te machtig.

Saxen-Weimar moest terug op twee uur afstand van

Brussel, en toen Leuven genomen was, raakten de voorposten der Fransche en Hollandsche legers elkaar.

Doch toen had Willem I zich ook genoeg laten gelden: 't was nu duidelijk, dat er nog met hem te rekenen viel.

De Prins van Oranje verstond zich met de Franschen, de terugtrekking der wederzijdsche troepen werd bij verdrag bedongen en geregeld, men zat tezamen aan één disch. Doch de politiek bleef wat ze was, een wapenstilstand van een paar weken maakte geen vrede, de grenzen van België waren nog even onzeker, Willem I kende nog geen Léopold I, koning van België, Europa verkeerde nog altijd in dezelfde spanning.

Op diplomatiek terrein werd de oude strijd nog jarenlang voortgezet.

Deze geschiedkundige herinneringen had ik noodig voor eene bespreking van dit werk van André Martinet. Maar de waarde er van, de inhoud zelfs is er hoegenaamd niet door weergegeven. Ik heb minder gezegd, wat dit werk behandelt, dan waarover het handelt. Zijn belangrijkheid ligt juist in de eigenaardige, verrassende, fijne en kleine bijzonderheden, welke het ons van die groote gebeurtenissen geeft.

Doch daarvoor moet men 't zelf lezen en bestudeeren. En de bestudeering en vooral de latere raadpleging ervan zou de schrijver ons zeker heel wat gemakkelijker maken, als hij nog eens mocht besluiten, er een veel meer gedétailleerden inhoud aan toe te voegen.

Met een simpele verandering van alinea springen we nu in die zes hoofdstukken onophoudelijk door die troebele tijden uren en uren ver van 't eene land naar 't andere. Men moet de menschen nemen, zooals ze zijn: in de keuken staan de koks met gloeiende gezichten voor de heete vuren te bakken en te braden; wij willen liefst zoo maar aan tafel gaan aanzitten om de zachte kostjes op te peuzelen.

En dan zou ik den lezers van dit boek, die de Belgische, Fransche en Hollandsche legers, elk onderling weer verdeeld, voet voor voet te volgen hebben, van stad tot stad en van vlek tot vlek, ook nog dit toewenschen: dat ze in dit werk

zelf in de gelegenheid waren te doen, wat Gérard aan zijn koning schreef: »Gij zult mijn bewegingen kunnen volgen en jetant les yeux sur la carte".

Doch ook zonder dat is dit werk van Comte André Martinet een kostbare bijdrage van blijvende waarde ter luistervolle viering van Belgie's vijfenzeventigjarige onafhankelijkheid.

's-Gravenhage. H. J. C. HAVER.

Herder's Bilderatlas zur Kunstgeschichte. Erster Teil: Altertum und Mittelalter. 76 Tafeln (Quer-Folio) mit 720 Bildern. Freiburg im Breisgau, Herdersche Verlagshandlung. M. 8.

Dit is nu eens een prettig boek: een boek, dat niet vermoeit door allerlei theorieën over schoonheid en schoone kunst, dat zich niet ophoudt met het prijzen van romaansch boven gothiek of van de oude kunst boven de moderne, maar dat het schoone, in den loop der eeuwen door allerlei kunstenaars voortgebracht, eenvoudig laat zien en genieten. Als ge na een lange dagtaak dit boek openslaat dan komt ge spoedig in stemming, ge vergeet uw vermoeidheid, als ge uw oogen laat gaan langs de overblijfselen van Grieksche en Romeinsche kunst, als gij in den geest ronddwaalt over het forum Romanum of onder de hooge gewelven van middeneeuwsche kathedralen.

Het is ook een allernuttigst boek. Het is onmogelijk over een product van bouwkunst of beeldende kunst een gezond oordeel te vellen, als men niet eenigszins op de hoogte is van de geschiedenis der kunsten.

Wil men het bij het beoordeelen van een kunstwerk nog iets verder brengen dan »mooi vinden" of »niet mooi vinden", dan is het noodzakelijk te weten, hoe in den loop der eeuwen de mensch heeft getracht zijn gedachten en idealen in schoone vormen te belichamen. Zeker, ook de smaak heeft een grooten invloed op dergelijke oordeelen, maar de natuurlijke kunstsmaak moet ontwikkeld worden, en dit kan niet gebeuren

zonder te zien, wat vroegere eeuwen schoons hebben voortgebracht.

Tot het ontwikkelen van den kunstsmaak door het aanschouwen van oude kunstwerken is de *Atlas zur Kunstgeschichte*, welke Herder uitgeeft en waarvan thans het eerste deel verschenen is, alleszins geschikt. De eerste 23 platen zijn gewijd aan de voorchristelijke kunst: aan bouwwerken, aan beelden en schilderwerk van Egypte, Assyrië, Perzië, Judæa, Syrië, China en Japan. De volgende bladen zijn gewijd aan de christelijke kunst van de eerste eeuwen, aan het romaansch en de gothiek. De renaissance en de mode rnekunst zullen in het tweede deel worden behandeld.

Uit deze korte opsomming van den inhoud blijkt duidelijk, van hoeveel nut dat boek kan zijn. Het is zeer moeielijk van de Oostersche kunst een aantal afbeeldingen bijeen te vinden, hier worden ze in een klein bestek aangeboden. Van het tijdvak der christelijke kunst zijn er veel gemakkelijker afbeeldingen te bekomen, maar de werken, welke ze geven, zijn óf zeer kostbaar óf behandelen slechts een bepaalde kunst of een bepaald tijdvak; de atlas van Herder echter geeft ons afbeeldingen van kerken en raadhuizen, beeldhouw- en schilderkunst uit alle tijdperken, en de afbeeldingen zijn zoo gekozen, dat ze een overzicht bieden van opkomst, bloei en verval der verschillende tijdperken. De prijs (8 Mark) is in vergelijking van andere werken van dien aard uiterst gering te noemen.

Niemand zal dit boek beschouwen als een bron voor diepgaande studie, maar als een handleiding bij het onderwijs van de kunstgeschiedenis zou het uitstekende diensten bewijzen [1]). De titel van dezen atlas had volledíger kunnen zijn, want niet met de kunst in het algemeen maar met de religieuse kunst

---

[1]) Ik herinner hier aan het woord van Dr. A. Reichensperger: »Falss ich recht berichtet bin, so müssen die Theologen neben ihrer Hauptwissenschaft auch Philosophie studieren.... Mag dieselbe auch im Uebrigen bei unseren Priestern sich als überaus fruchtbringend erweisen, in Bezug auf einen Hauptzweig derselben, die Aesthetik, ist dies bisher nur sehr ausnahmsweise der Fall gewesen". *Brochuren Verein* 1e J., n. 7, S. 18.

houdt hij zich hoofdzakelijk bezig. Een leemte echter is voor den Hollander vooral te betreuren: de Hollandsche kunst ontbreekt: het schijnt haast, of alles, wat eraan herinnert, met zorg is geweerd; alleen een paar Vlamingen, Memlinck, Van Eyk enz. dat is alles. Scandinavië is opgenomen, China en Japan zijn niet vergeten, zou er dan voor de Hollanders, al wil men ze als Chineezen van Europa doodverwen, ook geen plaats geweest zijn? Maar er is niets te vinden van de St. Bavo, niets van de St. Jan van 's-Hertogenbosch, niets van de St. Servaas te Maastricht. Zeker, als het tweede deel verschijnt, zal Holland niet vergeten worden, dan zullen Rembrandt en Ruysdael en Jan Steen zelfs als vertegenwoordigers der Hollandsche kunst worden aangeboden, maar vóór hen leefden Corn. van Oostsanen, Jan van Scorel, Joost van Cleef en zoovelen anderen; hun gemis zal door niets worden vergoed.

De uitvoering der afbeeldingen, in zincographie en autotypie, laat, den prijs in aanmerking genomen, niets te wenschen over.

Hoorn. L. J. BOOGMANS.

TWEE BELANGRIJKE JAREN UIT ONZE VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS.

REGEERING VAN DEN RAAD VAN STATE EN VAN DON JUAN VAN OOSTENRIJK, 1576 EN 1577. PROEVE VAN HISTORISCHE CRITIEK.

(Vervolg van blz. 118 vv.).

II.

Door de gevangenneming van den Staatsraad had de partij van Oranje te Brussel gezegevierd. Doch de onbeschaamdheid, de snoodheid van den aanslag had een kreet van verontwaardiging doen opgaan in de provinciën.

Evenals in onze dagen ontbraken in de 16e eeuw nooit schrijvers, die de grootste misdaden trachtten te verdedigen en te vergoelijken. De *Justification du saisissement et sequestration d'aucuns seigneurs du conseil d'Etat* was een vlugschrift, bestemd om te bewijzen, dat de gevangenneming van den Raad een maatregel was, noodzakelijk om den vrede te herstellen en de openbare veiligheid te verzekeren [1]). Het richtte zich vooral tot het publiek in de provinciën.

In Brussel zelf was het voorloopig bestuur in handen gekomen van eenige samengezworenen, die, deels openlijk, deels heimelijk, den staatsaanslag hadden voorbereid en voltrokken. De voornaamsten dezer waren: Jan van der Linden, abt van St. Geertruide te Leuven [2]), Frans de Vleeschhouwer,

[1]) Dit »libel" werd destijds ook in het Vlaamsch uitgegeven. De Vlaamsche tekst is o.a. te vinden in Bor, *Nederlandsche Oorloghen*, Dl. I, fol. 169 en 170 (uitgave in 6 deelen). Het stuk was naamloos en werd gedrukt bij Michiel van Hamont, gezworen drukker van Z. M. den Koning.

[2]) Er leefden destijds twee gebroeders van der Linden, die eene groote rol in de staatszaken speelden.

Karel van der Linden was abt van Parck bij Leuven. Hij had deelgenomen aan

abt van Parck bij Leuven, de advokaten van der Haeghen en Liesfeld, de heeren van Heze [1]) en de Glymes. Zij gaven zich uit als afgevaardigden van de Staten van Brabant, om het bestuur te regelen en de orde te handhaven, waar wel iets van aan was, indien men bedenkt, dat de koningsgezinde meerderheid van dit staatslichaam in bedwang werd gehouden door het Oranje-gezinde gepeupel en door de gewapende burgerwacht.

Om de gevangenhouding der leden van den Staatsraad te rechtvaardigen en het Brusselsch volk voor zich te winnen, verspreidden de Oranjegezinden de onzinnigste geruchten en de grofste beschuldigingen. Men sprak van inquisitie en van gruwelijke folteringen, die de gevangene Raadsleden hadden willen toepassen op uitdrukkelijk bevel des Konings; Mansfeld had de Spaansche soldaten beloofd, dat zij Brussel konden plunderen enz. Al deze uitstrooisels en geruchten misten natuurlijk hun doel niet, maar waar zij van daan kwamen, was voor velen ook niet twijfelachting.

De gevangene heeren werden echter na korten tijd weder vrijgelaten, naarmate men hen noodig had, behalve de Spanjaard Del-Rio, die onder geschimp en geschreeuw naar den Prins van Oranje in Zeeland gevoerd werd, om verhoord te worden over politieke aangelegenheden. Ook Mansfeld en Berlaymont, wier invloed steeds gevaarlijk of, minstens genomen, hinderlijk was, bleven, de eerste tot in Februari, de

---

de afvaardiging, die in 1572 de afschaffing van den 10den penning vroeg. De vriendschap en de achting, die de Prins van Oranje jegens hem koesterde, was oorzaak, dat zijne abdij niet werd geplunderd. Hij overleed te Leuven in 1576.

Jan van der Linden was abt van St. Geertruide. Hij stond op politiek gebied in nauwe betrekking tot Oranje, vooral in het begin; later hield hij zich op een afstand. Hij behoorde in 1577 tot de afgevaardigden, die den Prins gingen verzoeken, om naar Brussel te komen en de orde in het land te herstellen.

Eigenaardig is het, dat deze twee hooge prelaten zich zoo hebben laten inpalmen door den Prins en zijne handlangers.

[1]) De heer van Heze was de zoon van Martinus van Horn, graaf van Houtkerke. Hij had te Brussel een groot gezag en was een der voornaamste partijgangers van Oranje. Later verliet hij dezen om zich aan het hoofd te stellen der Malcontenten, waarna hij weer koningsgezind werd, om daarna de partij van den hertog van Alençon weer aan te kleven.

tweede tot in Januari van het volgende jaar in verzekerde bewaring.

Intusschen hadden de Staten van Brabant (6 Sept. 1576) de Staten der andere gewesten te Brussel bijeengeroepen. Deze maatregel was in de gegeven omstandigheden zeker doeltreffend, maar onwettig was hij ook. *Alleen* de Koning of, in zijn naam, de Staatsraad mochten de Staten-Generaal bijeenroepen. Om nu sommige provinciën, die niet van plan waren den oproep der Staten van Brabant te beantwoorden, een schijn van tegemoetkoming te geven, werden Aerschot, Viglius en Sasbout, die weldra drie andere leden van den Staatsraad nevens zich benoemden, in vrijheid gesteld, met het bewind belast en verplicht de gedane bijeenroeping goed te keuren [1]).

Roda had daarenboven uit Antwerpen geschreven, dat, aangezien zijne ambtgenooten uit den Staatsraad allen gevangen zaten, of in ieder geval de noodige vrijheid misten om het land te besturen, hij de regeering in naam des Konings op zich nam. Den 7^{en} Sept. deed hij de Staten van Brabant op hoogen toon verstaan, dat zij openlijk gebrandmerkt werden als degenen, die den staatsaanslag van den 4^{en} Sept. hadden laten uitvoeren. Strikt genomen had Roda recht van spreken en hij, de eenige vrije Raadsheer, mocht den Staten van Brabant rekenschap afvragen, maar zijn naam, gelijk alles wat Spaansch heette, was gehaat en zijn invloed was onbeduidend. Zijne verwijten, gevoegd bij de eischen van de Staten van Henegouwen, die krachtdadig de invrijheidstelling der Raadsleden vroegen, hadden tot gevolg, dat de politieke raddraaiers te Brussel zich voorloopig wat kalmer hielden en den eenen gevangene na den andere weer vrij lieten [2]). De invloed van den opnieuw samengestelden Staatsraad was echter gebroken. In het begin een werktuig

---

1) Zie Kervijn de Lettenhove, *Les Huguenots et les Gueux*, Dl. IV, Hoofdstuk VII; Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*, Dl. III, bl. 166.

2) Over het verslag der afgevaardigden van den Staten van Henegouwen, zie *Bulletin de la Commiss. d'Hist.* 2de reeks, Dl. VIII, bl. 433 en Dl. XI, bl. 382.

van de Staten van Brabant, werd hij, eenige weken later, dat der Staten-Generaal [1]).

Ook de Staten van Vlaanderen, in eene vergadering, die zij den 14^en^ Sept. te Gent hielden, hadden verzet aangeteekend tegen de inhechtenisneming van den Staatsraad [2]). De bisschoppen van Yperen en van Brugge wezen op het gevaar van de onderhandelingen met den Prins van Oranje omtrent het verleenen van hulptroepen en van de *algemeene* vogelvrijverklaring der Spaansche soldaten. Ten slotte verklaarde de vergadering, dat de katholieke godsdienst moest gehandhaafd en de Koning geëerbiedigd worden. Hier zij verklaard, dat de Staten van Vlaanderen een machtigen steun vonden in de Vlaamsche bisschoppen, vooral in die van Brugge en Yperen. Eerstgenoemde was Remi Drieux, die van 1569 tot 1594 met zeer veel verdiensten voor de *nationale* en *katholieke* zaak den bisschoppelijken zetel van Brugge bekleedde [3]).

In tegenstelling met hetgeen tal van geschiedschrijvers beweerd hebben, diene hier ook gezegd te worden, dat de bisschoppen Rithove en Drieux er in zijn geslaagd den adel en den derden stand tot meer gematigdheid over te halen. Het is aan hunnen invloed te danken dat niet *alle* Spaansche soldaten en beambten maar alleen de muitelingen van Aalst vogelvrij verklaard werden en dat Oranje gewantrouwd werd toen hij zich aanbood om hulptroepen te zenden [4]).

Deze rechtzinnige verklaringen, het programma der nationale partij, schrikten den Prins niet af. Hij was er in geslaagd te Brussel zijne aanhangers te doen zegevieren; in Gent zal hij het op dezelfde manier beproeven, en dat het hem zou gelukken, was te voorzien, wanneer men bedenkt, dat

---

1) De Cavrines, *Troubles des Pays-Bas au 16e siècle*, 1576.

2) Dr. Nuyens, *Geschiedenis der Nederlandsche heroerten in de 16e eeuw*, Dl. II, bl. 278.

3) Zie Kan. de Schrevel, *Remi Drieux* enz. *Revue d'Hist. Eccles.* Jaar 2, n°. 4, Jaar 3, n°s. 1, 2 en 3; Jaar 4 n°. 4. Deze vergadering staat beschreven in Jaar 3 n°. 1.

4) Ibidem.

toen reeds te Gent talrijke aanhangers zoowel van den Prins als van de Protestantsche leer verbleven, die door de razende Calvinisten van Hembyze werden geleid en opgestookt.

De Zwijger beschikte trouwens over tal van middelen om tot zijn doel te geraken, het eene al vernuftiger dan het andere. Ziehier hoe hij de Staten van Vlaanderen zal dwingen om van zienswijze te veranderen. Terwijl de heeren, de prelaten, de burgerijen nog beraadslagen, wordt in eens eene groote beweging in de stad gehoord, de klokken worden geluid, de burgers loopen te wapen. Het gerucht was verspreid geworden, dat de muiters van Aalst op de stad aanrukten, om, in samenwerking met de Spaansche bezetting van het kasteel, de stad te plunderen [1]). Dit gerucht was valsch, maar het middel was gelukt. De vergaderden besluiten nu afgevaardigden te sturen naar de Algemeene Staten te Brussel; men zal geweld gebruiken tegen de huurlingen van Aalst; de andere Spaansche soldaten zullen, na het ontvangen hunner soldij, het land verlaten, maar, wat de onderhandelingen met de opgestane gewesten, Holland en Zeeland, betreft, die zullen alleen aangeknoopt worden, wanneer zij kunnen dienen om deze gewesten tot de gehoorzaamheid aan Paus en Koning terug te brengen [2]). De uitslag dezer tweede »vrije" vergadering der Staten was dan ook veel voordeeliger voor 's Prinsen plannen [3]).

Het valsche gerucht door Oranje's aanhangers uitgestrooid, had echter te Gent nog een ander gevolg. De Graaf van Roeulx, de stadhouder van Vlaanderen, die zeer staatsgezind was, besloot de bezetting van het Gentsche kasteel in te sluiten en tot overgave te dwingen [4]). Vijftien vendels soldaten werden daartoe gebruikt.

De bezetting was zeer zwak, en haar bevelhebber Mondragon

---

1) De Jonghe, *Gentsche Geschiedenissen*, Dl. I, bl. 256, 257.

2) Zie *Actes des Etats Généraux*, Dl. I, bl. 3.

3) Kervijn de Lettenhove, *Les Huguenots et les Gueux*, Dl. IV, Hoofdst. IX.

4) Dr. Nuyens, *Geschiedenis der Nederlandsche heroerten in de 16e eeuw*, Dl. II, bl. 279.

was nog in Zeeland [1]). De echtgenoote van Mondragon trad op in zijne plaats en hield het met waren mannenmoed langen tijd uit. Zij had als luitenant Avilos Maldonado [2]). Deze hardnekkige verdediging, de nederlang der Brabantsche troepen te Vissenaken bij Leuven (14 September), het ontstaan vàn eene Staatsgezinde partij onder de Vlaamsche edelen, »de edele Vlaamsche leenmannen" genaamd, waren oorzaak, dat men zich te Gent openlijk tot den Prins van Oranje wendde. Vooral de stadsregeering, waaronder men talrijke aanhangers der Calvinisten telde, drong hierop aan. Dat de Zwijger deze beweging door zijne briefwisseling met Jan van Hembyze en anderen, door zijne agenten, zooals Arend van Dorp, steeds gaande hield, behoeft geen betoog.

De Heer van Haussy, de broeder van den graaf van Bossu, die nog steeds gevangen zat, en Michiel de Backere werden naar den Prins gezonden, om hulptroepen voor Gent te vragen. Dit gebeurde zonder de tusschenkomst van de Staten van Vlaanderen, die dezen stap zeker niet zoo lichtzinnig zouden gedaan hebben, maar alleen op last van den graaf van Roeulx en eenige andere heeren, aangespoord door de burgerij van Gent [3]). De Prins zou troepen mogen zenden, op voorwaarde, dat hij het gezag van den Koning en zijnen gouverneur, den graaf van Roeulx, zou erkennen, dat hij geene andere versterkte stad zou bezetten en dat zijne soldaten priesters en kloosters zouden eerbiedigen.

De Prins stond het verzoek gereedelijk toe en beloofde de voorwaarden stiptelijk na te komen. In een begeleidend schrijven gaf hij kennis van de strenge bevelen, die hij aan zijne troepen gegeven had, om niemand, hetzij Katholiek of Protestant, hetzij geestelijke of leek, schade te veroorzaken en het gezag des Konings op geenerlei wijze te benadeelen. Zijne soldaten zouden slechts bij wijze van godsdienstoefening

---

1) Zie Bor, Dl. IX. 726, 727.

2) Zie Bor, t. a. p.; Hooft, XI, bl. 407; Van Meteren, VI bl. 108 en Guillaume, *Commentaires de Mendoça*, Dl II, bl. 410.

3) *Builetin de la Commission a'histoire*, 4e Sér. Dl. III, bl. 330.

hunne Psalmen in hunne eigene kwartieren mogen zingen [1]).

Intusschen hadden de Staten van Vlaanderen met grooten spijt vernomen wat er gebeurd was. Zij wilden de zaak ongedaan maken en gaven tegenbevel aan de Haussy [2]).

De Zwijger zou natuurlijk zoo'n gunstige gelegenheid, om zich van eene groote stad van Zuid-Nederland meester te maken, niet laten voorbijgaan. Hij verstond zich met de Haussy en, onder voorwendsel dat een deel zijner troepen reeds op weg was, verscheen den 26 Sept. kolonel Van den Tympel met 8 compagniën en 16 stukken geschut voor de stad [3]). Eerst wilde men hem niet binnenlaten, maar een vriend van Hembijze, Willem de la Kethulle, beval de poort te openen, en nu was de wolf in de schaapskooi.

Oranje toonde zich nog sluwer in de diplomatische onderhandelingen met Frankrijk. Geen vrede met Spanje! dat was zijn leus, ofschoon hij gedurig trouw en onderdanigheid huichelde voor den wettigen Souverein. Wat was eigenlijk zijn doel, gemeend of niet? Het was de Nederlanden over te leveren aan Anjou, den diepgezonken jongeren zoon van de Koningin-moeder van Frankrijk, Catharina de Medicis.

Deze onderhandelingen hebben ongeveer tien jaar geduurd, van 1574 tot 1584; zij werpen een helder licht over 's Prinsen bedoelingen en geven ons staaltjes van fijne diplomatie; en wij mogen van geluk spreken, dat Oranjes doel niet bereikt werd, want de „Vader des Vaderlands" wilde niets minder dan de Nederlanden aan den hertog van Anjou in handen spelen, op voorwaarde nochtans, dat hij er persoonlijk voordeel bij zou hebben, dat zijne fortuin en zijne souvereiniteit in Holland en Zeeland er bij zou winnen. Het niet gelukken van dit snoode, weinig vaderlandslievend plan is, ten minste voor het jaar 1576, ten deele toe te schrijven aan de stoornis,

---

1) Motley. *De opkomst der Ned. Republiek*, Dl. III, bl. 324.

2) Kervijn de Lettenhove, *Les Hugenots et les Gueux*, Dl. IV. bl. IX. en de Schrevel, *Remi Drieux* etc. *Revue d'hist. eccles.* Jaar 3, no. 6, bl. 52.

3) Kervijn de Lettenhove, *Les Hugenots et les Gueux*, Dl. IV, t. a. p. Olivier van den Tympel was heer van Corbeke, op de Dijle.

die Engeland in de onderhandigen wist te werpen. Engeland kon niet lijden, dat aan een Anjou een brok gelijk de Nederlanden werd aangeboden, zonder zelf ook zijn deel te hebben.

Reeds van het begin van den opstand was de Franschgezindheid van den Prins merkbaar geweest. Nauwe aansluiting met de Hugenotenpartij in Frankrijk was in zijne oogen een machtig hulpmiddel tegen Spanje, meer nog dan de steun van het toen reeds hervormde Engeland, wiens koningin Elisabeth te slim was om van den eenen kant Spanje heelemaal te misnoegen en van den anderen Frankrijk vrij spel te laten.

Reeds in het begin van het jaar 1576 had Elisabeth aan de afgevaardigden van Holland en Zeeland doen verstaan, dat de opgestane gewesten op hare hulp niet veel zouden kunnen rekenen, aangezien zij geen onaangenaamheden met Spanje wilde hebben. Het gevolg hiervan was, dat de Prins, wilde hij den ongelijken strijd voortzetten, zijne blikken weer naar Frankrijk moest richten, waar op dat oogenblik de jonge en eerzuchtige broeder des Konings, de Hertog van Anjou, het hoofd der Hugenoten, hoog in aanzien stond. Den 6en Mei werden zelfs de voorwaarden vastgesteld, waarop Holland en Zeeland den Hertog van Anjou zouden erkennen als hunnen erfelijken souverein. Maar Anjou zelf nam dit voorstel niet aan: hij vond de zaak nog *te* gewaagd, de tegenstand van Engeland *te* groot en Oranje *te* zelfzuchtig [1]).

Vooral na de inneming van Zierikzee was de toestand der twee opgestane provinciën hopeloos, en de Prins, ten einde raad, trachtte de onderhandelingen met den Hertog van Anjou te hervatten. Maar de muiterij der Spaansche troepen, de staatsaanslag van Brussel en de bezetting van Gent brachten hem weer boven water, en weldra zal hij niet twee provinciën maar al de provinciën aan den avontuurlijken Anjou kunnen aanbieden. Deze begon de Nederlanden als zijne prooi te beschouwen en liet door tal van agenten zijne kandidatuur

---

1) Kervijn de Lettenhove, *Les Huguenots et les Gueux*, Dl. IV. bl. 50—54. Hier zal men de overeenkomst van 6 Mei weergegeven vinden.

voor de souvereiniteit aanbevelen. In Holland en Zeeland was dit reeds vroeger door Oranje zelf gedaan.

In October 1576, na den staatsaanslag, worden de onderhandelingen officieel, en ofschoon zij in schijn plaats hadden tusschen de toen vereenigde Staten-Generaal te Brussel en den Hertog, zoo was het niemand onbekend, dat alles eerst door 's Prinsen handen of door die zijner agenten ging. Dit was hem des te gemakkelijker, aangezien de regeeringsmacht op dit oogenblik verdeeld was onder de Staten-Generaal, waar de nieuwe Staatsraad slechts een werktuig van was, onder de politieke raddraaiers, die vooral te Brussel de openbare opinie beheerschten, en ten derde onder de regeeringsedelen die in sommige provinciën hooge ambten bekleedden. De voornaamste onder dezen was de graaf de Lalaing, gouverneur van Henegouwen [1]).

Deze drie machten in de Nederlanden omringde Oranje met zijne netten en met deze drie regelde hij zijn spel. Anjou was voor hem slechts een middel, ten einde niet *alles* te verliezen.

Terwijl dit alles op het tooneel der buitenlandsche staatkunde geschiedde, waren de Staten-Generaal te Brussel bijeen gekomen. In het begin bestond de vergadering slechts uit de afgevaardigden van Brabant, Vlaanderen en Henegouwen. Anderen sloten zich bij hen aan in den loop der eerstvolgende maanden [2]).

De afgevaardigden hadden volkomene volmacht om te beraadslagen over zaken van algemeene orde, over het vertrek der Spaansche troepen, over de bevrediging en de verzoening met de opgestane gewesten, Holland en Zeeland; alles echter zou gebeuren zonder iets te doen tegen den Roomsch-Katholieken godsdienst en de gehoorzaamheid, den Koning van Spanje verschuldigd [3]).

---

1) Werken van het Utrechtsch genootschap: *Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas*, Dl. I, *Inleiding*.

2) Zie Bor, bl. 703, 718, 719 en de Schrevel, t. a. p. *(Revue d'hist. ecclés.)*.

3) Zie *Actes des Etats généraux*, 1576. Zie ook Gachard, *Corresp. de Guillaume le Taciturne*, Dl. III, bl. 113 (27 Sept. 1576).

Dit laatste was dan ook de wensch van de groote meerderheid der Nederlandsche bevolking en de opdracht der afgevaardigden gaf dezen wensch volkomen weer. De rumoerige Calvinisten en Oranje gaven voorloopig toe, wel wetende dat men anders tot geene oplossing zou komen [1]).

De Staten-Generaal waren, zooals vroeger, samengesteld uit de afgevaardigden van de drie standen der provinciale staten. Deze zonden dus afgevaardigden van de edelen, van de geestelijkheid en van de steden, dikwijls in gelijk getal, maar niet altijd. De manier van vertegenwoordiging was echter niet overal dezelfde en regelde zich naar de aloude gewoonte. Zoo werden Mechelen en Valencijn door hunne stedelijke overheid vertegenwoordigd. Nauwkeurige volmacht werd altijd meegegeven en de afgevaardigden wisten hoever zij mochten gaan; kwam er iets onvoorziens te berde dan moesten zij met hunne committenten ruggespraak houden. De meerderheid kon de minderheid nooit dwingen hare zienswijze te volgen; ieder gewest bleef onafhankelijk in zijne stemming.

Het hoofddoel van de bijeenkomst der Staten-Generaal was het sluiten van eenen vrede met de opgestáne gewesten, Holland en Zeeland. Het meerendeel der Staten, ondersteund door de bisschoppen, die een grooten invloed hadden, waren afkeerig van onderhandelingen met den Prins zelven. Zij hadden deze liever rechtstreeks geopend met de Staten van Holland en Zeeland, maar het aanzien van Oranje was er zoo groot, dat men hem niet kon voorbijgaan [2]).

Den 27 Sept. 1576 verzoeken de Staten van Brabant van Vlaanderen en van Henegouwen in een schrijven, aan Oranje gericht, en bij monde van den heer Van Oetingen, afgevaardigden te zenden naar Brussel om de onderhandelingen te

---

1) Ofschoon de partijen verschillende beginselen huldigden, waren er verscheidene punten, waarover zij het eens waren, bijv. over de verdrijving der Spaansche huurlingen. »Avec la haine qu'ils ont conçue contre les Espagnols", zegt Granvelle in een brief van 14 Oct. 1576, »ils seront unanimes pour les faire sortir du pays."

2) Zie Kervijn de Lettenhove, *Les Huguenots et les Gueux*, Dl. IV, bl. 148.

beginnen; zij zeggen echter vooraf, dat niets mag ondernomen worden, noch tegen het geloof, noch tegen 's Konings gezag en eischen daarenboven dat de Prins zijne troepen uit Gent terugtrekke, die hij er zonder officieele opdracht heeft ingebracht [1]). Den 20 Sept. werd deze aanvraag nog eens gedaan door den heer Van Haussy, eveneens op last der Staten.

's Prinsen antwoord luidde dat hij genegen was de vredesonderhandelingen te hervatten: *hij zou geen inbreuk maken op het katholiek geloof, hij zou geen der gewesten aan de gehoorzaamheid des Konings trachten te onttrekken.* Dit *verzekerde* hij stellig [2]). Hij stelde slechts voor, dat het beter ware te Gent te vergaderen en beloofde zijne troepen uit die stad terug te roepen.

De Staten waren echter weinig genegen om hunne afgevaardigden naar het rumoerige, twistzieke Gent te zenden, waar de Calvinistische leiders den boventoon voerden. Onder den invloed echter van den hertog van Aerschot, intusschen door den Prins bewerkt, wordt den 7den Oct. besloten afgevaardigden naar Gent te zenden, om te beraadslagen met die van Holland en Zeeland over eene algemeene bevrediging [3]). Dit was ontegenzeggelijk een groot voordeel voor den Prins, want de Calvinist, Olivier van den Tympel, en eene talrijke partij soldaten en aanhangers waren in deze stad meester van de gemoederen en van de openbare meening,

Deze soldaten hadden wel is waar de stad moeten verlaten, dat was overeengekomen, maar daar had Oranje ook al weer raad op gevonden. Den dag zelf, dat Oranje *openlijk* bevel geeft om de troepen te doen vertrekken, wordt de hem bevriende overheid der stad *heimelijk* aangespoord om een verzoekschrift in te willigen van een aantal Gentsche burgers, die het behoud van het garnizoen vroegen [4]).

---

1) Zie Gachard, *Corresp. de Guill. le Taciturne*, Dl. III, bl. 113.

2) Zie Gachard, t. a. p. Dl. III, bl. 117 (Brief van 3 Oct. 1576). Over het weinige vertrouwen, dat men in deze plechtige verzekering kon stellen, raadplege men Poullet, *La Pacification de Gand*, p. 350 vv.

3) De Jonge, *Résol. des Etats Généraux*, Dl. I, bl. 24 en 25

4) Gachard, *Correspond. du Prince d'Orange*, Dl III, p. 221 (Brief van 3 Oct. 1576).

De afgevaardigden der Staten-Generaal te Gent waren: Voor Brabant: Jan van der Linden, abt van St. Geertruide (Leuven), Jan van Mol, Heer van Oetingen en Elbertinus Leoninus, hoogleeraar te Leuven [1]). Voor Vlaanderen: de abt van St. Pieter te Gent, Aytta, de neef van Viglius en kanunnik van St. Bavo, Frans Halewijn, heer van Zweveghem [2]) en Pieter van Beveren [3]). Voor Henegouwen: de abt van St. Gilis, gekozen bisschop van Atrecht, de heer van Fresin en Cuintin Deprez, eerste schepen der stad Bergen [4]). De secretaris dezer afvaardiging was Jan Pennant, een ijverig aanhanger van Oranje [5]). De Staten der andere gewesten waren dus hier nog niet vertegenwoordigd.

De negen gevolmachtigden van den Prins van Oranje en van de Staten van Holland en Zeeland waren: Marnix van St. Aldegonde, Arend van Dorp, Willem van Zuylen van Nyevelt, Paulus Buys [6]), Adriaan van der Myle, Cornelis de Coninck, Pieter de Rijke, baljuw van Vlissingen, Antonie van Zichelen, raadsheer van Zeeland, en Adriaan de Jonge, burgemeester van Middelburg [7]).

De meeste dezer heeren kwamen den 18den Oct. onder de toejuichingen des volks te Gent aan. Den 19den werd reeds de eerste vergadering gehouden. Men begon met een wapenstilstand te sluiten tusschen de opgestane en de gehoorzaam gebleven provinciën, en de stad Nieuwpoort werd den Prins van Oranje als onderpand gegeven voor hulptroepen, die hij naar Gent had gezonden. Wel had de Prins Sluis en Duin-

---

1) Brusselsche burgers hadden een verzoekschrift ingediend tegen Leoninus, als zijnde in dienst geweest van Requesens.

2) Hij was gouverneur van de stad Oudenaarde.

3) Lid van den Raad van Vlaanderen.

4) Zie: *Résolutions des états Généraux*, Dl. I, bl. 25.

5) Jan Pennant had een weinig eervol verleden gehad. Hij had wegens moord en diefstal naar Engeland moeten vluchten. Hij was met den advokaat Liesvelt een der trouwe handlangers van den Zwijger (Groen van Prinsterer, *Brief van Pennant* van 22 Sept. 1576).

6) Hij was advokaat-pensionaris der Staten van Holland.

7) Deze namen staan zeer verkeerd weergegeven in een gedrukt kwartijn, berustende op de Kon. Bibl. te Brussel. Het stuk is gedagteekend 8 Nov. 1576 en bevat de besluiten der Gentsche vergadering.

kerke geëischt en hij zou deze plaatsen werkelijk gekregen hebben zonder het verzet van den bisschop van Brugge, René Drieux, en van den graaf van Roeulx.

Deze gewichtige vergadering duurde ongeveer drie weken. Laten wij intusschen eens nagaan welke de toestand is in de provinciën.

Twee belangrijke gebeurtenissen, gedurende de beraadslaging der afgevaardigden, dragen niet alleen veel bij, om den haat tegen de Spaansche soldaten bij de Nederlanders te vermeerderen, maar hebben zelfs zekeren invloed niet zoozeer op de besluiten, die te Gent zullen genomen worden, want deze gaan vooraf, dan wel op hunne goedkeuring door den Raad van State te Brussel en door de Nederlandsche publieke meening [1]).

Wij bedoelen de plundering van Maastricht op 20 Oct. 1576 en het muiten der Spaansche soldaten op 4 Nov. te Antwerpen, meer bekend onder den naam van »Spaansche Furie".

Wij zeiden reeds vroeger, dat Franciscus de Montesdoca sedert 1572 onafgebroken de betrekking van gouverneur van Maastricht had waargenomen en voortdurend het vertrouwen der voornaamste burgers had genoten, en dat hij in 1576 onder den invloed der politieke gebeurtenissen te Brussel genoodzaakt werd met zijne twee afdeelingen Spanjaarden naar Wijck af te trekken, terwijl slechts eenige zijner manschappen den toren bij de Brusselsche poort bleven bezetten.

Welnu, de Maastrichtenaren, na den staatsgreep en de vogelvrijverklaring der Spaansche troepen, gaan nog verder. Aan Montesdoca wordt voorgesteld, naar Maastricht terug te keeren met het doel om onderhandelingen aan te knoopen. Met een vrijgeleide op het stadhuis gekomen, wordt hij echter onmiddellijk gevangen genomen, en de 50 busschieters, die hem onder aanvoering van Martinus de Ayala komen opeischen, worden door de burgers met behulp van eenige

---

[1]) Zie E. Poullet, *La Pacification de Gand* in de *Revue Catholique*, Dl. XLIV 1877, bl. 554.

afdeelingen Duitschers, die de partij der Maastrichtenaren gekozen hadden, naar Wijck teruggedreven [1]).

Tot Maastrichts ongeluk waren er juist Spaansche troepen op weg naar de stad onder aanvoering van Alonzo de Vargas en Ferdinand de Toledo. De burgers hadden, wel is waar, hulp gevraagd bij de Staten te Brussel, maar die moest te laat komen [2]).

Toen Vargas en Toledo zich nog op 6 uur afstands van de stad bevonden, werden zij door een soldaat van Montesdoca omtrent het gebeurde te Maastricht ingelicht. De Brusselsche poort, waar Montesdoca nog eenige manschappen had, en de Wijkerbrug werden tegelijkertijd aangevallen. Hoe dapper de weerstand der burgers ook was, zij werden genoodzaakt te wijken. De Duitsche compagniën hadden hunne rol van huurlingen niet vergeten. Lafhartig verlieten zij de burgerij in de ure des gevaars, schaarden zich in slagorde op het Vrijthof en gaven zich gezamenlijk over. Deze overgave gebeurde ook met het geheime doel om samen met de Spaansche huurlingen de stad te kunnen plunderen. 1500 personen verloren hierbij het leven. De stad werd vreeselijk onder handen genomen en talrijke huizen werden in brand gestoken. Volgens Strada werd Maastricht aan den kant van Wijck zoo spoedig ingenomen, omdat Toledo en Ayala voor elken soldaat eene vrouw uit Wijck hadden doen plaatsen, die bij het overtrekken der brug tot schild en tot bescherming moesten dienen.

De gruwelen te Maastricht, al waren zij in de oogen der Spaansche bezetting slechts eene wraakneming op het verraad door de Maastrichtsche burgerij tegen Montesdoca gepleegd, wettigden den doodelijken haat, dien de Nederlanders den Spaanschen soldaten toedroegen. De Duitsche huurtroepen werden door de bevelhebbers weer onder eed genomen en in de dorpen bij Maastricht gelegerd. De stad zelf kreeg

---

1) J. P. Thomassen. *Krijgsbedrijven van Alexander Farnese*, bl. 8.

2) Dr. Nuyens, *Geschiedenis der Nederl. Beroerten*, Dl. II, bl. 296.

Spaansch garnizoen en bleef nog langen tijd een bolwerk tegen de macht der Staten-Generaal [1]).

Hier dient herinnerd te worden, dat sedert de gevangenneming van den Raad van State, al de Spaansche legeraanvoerders zich in staat van oorlog achtten met de Nederlanders. De houding van Roda op het kasteel van Antwerpen was er natuurlijk ook het gevolg van. De Spaansche aanvoerders, gelijk d'Avila, Romero, Montesdoca en de Mendoça, die nog over talrijke en welgeoefende Spaansche benden beschikten, beschouwden op dit oogenblik heel Nederland als in opstand tegen den Koning. Dezen hadden zij overigens geschreven, dat zij Maastricht, Lier en Antwerpen nog zes maanden zouden behouden, al moesten zij er het leven bij inschieten, en die plaatsen niet overgeven dan op uitdrukkelijk bevel des Konings. Ook beschouwden zij die steden *alleen* nog als den Koning trouw gebleven [2]).

De tijdingen van moord en brandstichting te Maastricht deed de Staten-Generaal besluiten voor de veiligheid van Antwerpen te zorgen. Losse, onsamenhangende geruchten over het kleine weerstandsvermogen der stad eenerzijds en haren rijkdom anderzijds waren sinds lang onder het krijgsvolk verspreid. Antwerpen was destijds eene stapelplaats van den wereldhandel. Schatrijke kooplieden leefden er in vorstelijke weelde. Geen wonder, dat de Hanzestad met hare opgepropte pakhuizen de heb- en plunderzucht van een ellendig, haveloos soldatenrot, dat zich in een vijandelijk land achtte, opwekte.

Het voorgevoel van een naderend onweer, de zwakheid

---

1) Delvigne, *Mémoires de Antonio del Rio*, 1576; Strada VIII, bl. 416; en Hooft XI, bl. 454.

Wat moet men wel denken van Motleys verhaal dezer gebeurtenissen? »Nadat de Duitsche bezetting voor hunne zaak gewonnen was, drongen zij met vereenigde kracht op de Spaansche troepen in en dreven hen de stad uit. De bevelhebber Montesdoca werd in hechtnis genomen en gevangen gezet, doch de zegepaal was slechts tijdelijk. Don Frances d'Ayala, Montesdoca's luitenant, hield met eenige vendels stand te Wijck, een dorp aan de overzijde der Maas" enz.

2) Guillaume, *Commentaires de Bernardino de Mendoca*, Dl. II, 413.

der Staatsche bezetting, noopten de Staten-Generaal den jongen graaf van Egmond, den zoon van Alva's slachtoffer, die onlangs onder groote blijdschap en feestgevier door de Brusselsche bevolking ontvangen was, met zeven vendelen voetvolk naar Antwerpen te zenden. Hij, zoowel als de meeste zijner jonge soldaten, eene afdeeling Franschen uitgezonderd, waren onervaren in den krijg; het gevolg was, dat zij onderweg, bij Lier, door Romero's oud-gedienden verslagen werden.

Eenige dagen nadien vernam Romero, die steeds Lier bezet hield, dat de heer de Floyon [1]) met vijf vendels van zijn regiment op weg was naar Mechelen, omdat deze stad, op last van de Staten, 20 vendelen Walen en 1000 ruiters van haar garnizoen naar Antwerpen had moeten zenden. De Floyon en zijn broeder de Hierges hadden zich onlangs voor de partij der Staten-Generaal verklaard, en hun afval van de Spaansche partij had tot gevolg gehad, dat in het Noorden de Spaansche troepen werden geblokkeerd in de kasteelen van Utrecht, Vianen en Kuilenburg, en wel zonder veel kans op ontzet, want het hoofdleger der Spanjaarden lag in Zuid-Nederland en had daar werk genoeg met zijne eigene verdediging.

Juliaan Romero, ingelicht over de plannen van den heer de Floyon, vertrok om middernacht uit Lier met 400 busschieters en met de compagnie van Bernardino de Mendoça, overviel den vijand bij den dageraad, versloeg hem en nam den aanvoerder gevangen. Romero had slechts weinig verliezen geleden, waaronder nochtans Martin de Orzaes, een zijner beste kapiteins [2]).

---

[1]) Florent de Berlaimont, heer van Floyon, de vijfde zoon van den graaf van Berlaimont, was eerst kanunnik te Luik, ging later tot den krijgsdienst over, maar was er niet gelukkig in. Zooals boven vermeld is, werd hij door Romero gevangen genomen. De Staten-Generaal verkregen echter spoedig zijne invrijheidstelling. Later koos hij partij voor Don Juan en droeg bij tot de verrassing van Namen. Na eerst gouverneur van Namen en Artesië geweest te zijn, werd hij gouverneur van Luxemburg. Hij stierf te Namen den 8 April 1626 (*Commentaires de Mendoça*).

[2]) Guillaume, *Commentaires de Mendoça*, Dl. II, bl. 414. Zie ook Gachard *Correspond. de Phil. II*, Dl. V, bl. 12.

Voor de Staten-Generaal was dit alles niet zeer aanmoedigend. Nieuw krijgsvolk werd echter in Brabant gelicht, bestemd voor Antwerpen, dat te ieder uur een aanval te verwachten had. Tot opperbevelhebber der Staatsche troepen was vroeger reeds de hertog van Aerschot aangesteld. Aangezien deze tegelijk eene groote rol in de politiek te spelen had, kon hij Brussel niet verlaten, en zoo kwam het, dat zijn broeder de Havré met het opperbevel der op Antwerpen afgezonden troepen werd belast. Zijne voornaamste onderaanvoerders waren de heer Van Beersele, de bovengenoemde Filips van Egmond [1]), en de heeren Van Heze, Van Capres en de Goignies [2]).

Den dag zelven van de nederlaag van de Floyon te Duffel kwamen deze heeren met bovengemelde troepen uit Mechelen te Antwerpen aan. Het Waalsche voetvolk was meestal genomen uit oud-gedienden in de regimenten van den Koning, en het telde met eenige afdeelingen paardevolk, waarin talrijke edelen als vrijwilligers dienst genomen hadden, samen ongeveer 1000 ruiters en 4000 man infanterie. De ruiterij stond onder de Havré en de Goignies [3]).

De militaire gouverneur van Antwerpen in dienst der Staten was de broeder van Kardinaal Perennot, Frederik Perennot, heer van Champagney, een bekwaam krijgsman, maar even gehaat door de Calvinisten als door de Spanjaarden. Om deze laatsten te verdrijven had hij zelfs onderhandelingen aangeknoopt met den Prins van Oranje.

Ofschoon Champagney al het mogelijke deed om de stad in staat van tegenweer te stellen, vond hij het in den beginne niet raadzaam de bovengenoemde Staatsche hulptroepen in de stad te laten. De oorzaak hiervan was de volgende. Gelijk wij reeds vroeger gezegd hebben, konden de Staten-Generaal evenmin als de Spanjaarden staat maken op de Duitsche

---

1) Deze Filips van Egmond is de zoon van den door Alva onthoofden Lamoraal. Hij bezat bij lange na niet het talent en de eigenschappen van zijn vader. Men kan moeilijk uitleggen, dat hij de gunsten van Fhilips II heeft aangenomen. Hij sneuvelde te Ivory in 1590.

2) Antonius de Goignies was heer van Vendegies-au-Bois.

3) Guillaume, *Commentaires de Mendoça*, Dl. II, bl. 420, 421.

huurlingen, die dikwijls slechts de fortuin van den sterkste volgden, getuige de gebeurtenissen te Maastricht. Negen vendels Duitschers lagen nog in Antwerpen onder bevel van graaf van Eberstein; de overste, Cornelis van der Endt, al evenmin vertrouwbaar, beschikte over nog vier andere vendels [1]).

Sancho d'Avila, de bevelhebber der Spaansche bezetting van het kasteel, kende de onstandvastigheid der Duitsche huurlingen en had eene poging aangewend om zich met hen te verstaan. Hij trachtte de Duitschers over te halen tot eenen gemeenschappelijken aanval tegen Antwerpen. De colonels Fugger, Pollweiler en Frondsberg lieten zich hiertoe bewegen, maar Eberstein bleef nog weigerachtig, totdat hij door de houding van bovengenoemde oversten gedwongen werd een stuk te teekenen, bepalende, dat de Duitsche met de Spaansche oversten een verbond aangingen om de burgers te ontwapenen, de wapenen naar het kasteel te brengen en niet te gedoogen, dat vreemde troepen in de stad zouden komen [2]). Dit verdrag, dat tot doel had Antwerpen zonder moord of plundering aan de handen der Spanjaarden over te leveren, werd natuurlijk bekrachtigd door Hieronymus de Roda, die de verpersoonlijking meende te zijn van het koninklijk gezag in de Nederlanden, na de gevangenneming van den Raad van State [3]).

Graaf Eberstein kreeg echter hoe langer hoe meer spijt over het hem afgedwongen verdrag, dat hij, naar men zeide, in een roes van dronkenschap had onderteekend, en ging alles aan Champagney verhalen. Deze was daarop niet erg genegen de Staatsche hulptroepen, die zich den 2den Nov. voor de poorten der stad aanboden, binnen te laten, aangezien dit een signaal kon wezen — zoo beweerden de Duitsche aan-

---

1) Motley, *De opkomst der Nederlandsche republiek*, Dl. III, bl. 329.

2) Zie *Mémoires de Champagney*, bl. 204. Dit verhaal, dat den titel draagt van *Recueil d'Arétophile*, werd door Champagney opgesteld en vormt eene kostbare bron voor de geschiedenis der »furie".

3) Zie *Bor*, IX, 728. Zie van Meteren, V, 109, 110. Deze schrijver was Antwerpenaar en verhaalt nauwkeurig wat te Antwerpen gebeurde. Zie ook Hooft, XI, 455, 450.

voerders — voor den bepaalden afval der Duitschers. Den 3den Nov. trok Champagney zijn verbod in en liet om 10 uur 's morgens de troepen binnen, vooral op aandringen der burgerij, die hem lastig viel over zijne weigering. Onmiddellijk begonnen deze manschappen versterkingen en verschansingen tegen het kasteel op te werpen, terwijl de vesting het kanon op de stad liet spelen.

Hoewel Eberstein de Staatsche partij trouw bleef, was er voor het inlaten der Staatsche troepen verdeeldheid gekomen onder de Duitschers. Fugger en Pollweiler waren met hunne afdeelingen naar het kasteel overgeloopen en verspreidden onder hunne andere landgenooten, die het met Eberstein hielden, het gerucht dat deze hen aan de Staten wilde overleveren, die hen op hunne beurt voor hun voorgenomen verraad zwaar zouden doen boeten.

Uit eene onderschepte briefwisseling tusschen Sancho d'Avila en de muitelingen van Aalst bleek, dat de toestand steeds dreigender werd. Verzekerd van de verdeeldheid en misschien van de onthouding der Duitschers had d'Avila de Spaansche oud-gedienden, die in Zuid-Nederland lagen, van alle kanten op Antwerpen doen aanrukken. Hij had bevelen gestuurd naar Breda, naar Lier, naar Maastricht en ook naar Aalst.

Toen men in deze laatste plaats vernam wat er gaande was, toen de muitelingen zagen, dat het een aanslag gold op het schatrijke Antwerpen, waar de welvarende Brabantsche dorpen niet mee te vergelijken waren, was het besluit van den »eletto" spoedig genomen. In den voormiddag van den 4en Nov. verschenen de benden van Aalst, na rusteloos voortgerukt te zijn, in roofzieke verwachting voor de stad, aan gene zijde der Schelde. Daar waren zij zeker van ongestoord het kasteel te mogen binnen trekken, aangezien d'Avila beschikte over de gemeenschap met het Hoofd van Vlaanderen. De Staatsche bezetting had de fout begaan de verbinding der Aalstenaars met d'Avila niet te beletten en ook de andere hulptroepen den pas niet af te snijden. Nu was het te laat. De Spanjaarden van het kasteel hadden zich versterkt

met hunne landgenooten uit Aalst, uit Lier, uit Breda, uit Maastricht en met een duizendtal Duitschers onder den trouweloozen Cornelius van Eynde. Men kon aldus de bezetting van het kasteel op ongeveer 5000 man schatten [1]).

De troepen van Champagney, met die van Eberstein en de gewapende burgers, waren wel is waar veel talrijker, maar zij misten de eenheid van leiding, de ervarenheid in het opwerpen van verschansingen, die zoo noodig waren. De Aalstenaars gunden zich, na hunne aankomst op den morgen van 4 Dec., geen oogenblik rust, zelfs niet den tijd om na hun langen tocht wat voedsel te nemen. Zij zouden in de stad avondmalen, zeiden zij. Daarop stormden zij tegen den middag op de in der haast opgeworpen verschansingen in en een der eersten die viel, was de »eletto" zelf [2]).

Deze had met zijne Spanjaarden en met eene partij Duitschers onder Pollweiller en Fugger het kasteel verlaten en was de St. Jorisstraat binnengerukt; de Duitschers van Maastricht met het overige gedeelte van het Spaansch garnizoen onder Juliaan Romero en Francisco de Valdes trachtten de stad binnen te dringen door de St. Michielstraat. De Walen, die daar post gevat hadden, konden den woedenden aanval niet weerstaan, en namen de vlucht. De verschansingen, werden door de Spanjaarden vermeesterd en steeds talrijker stormden de huurlingen op de stad aan.

Champagney zag met leede oogen, dat de vijanden alle hinderpalen te boven kwamen. Hij verzamelde in allerijl de troepen, die hij nog kon vinden, en voerde ze in persoon aan. De Duitschers vochten als leeuwen, maar de Walen waren en bleven in aftocht. Op verscheidene punten der stad werd hevig weerstand geboden. De Meirplaats, de Beurs,

---

1) Hooft geeft op 2000 man van Aalst, 500 onder Romero, 500 onder Valdez, 1000 Duitschers en 1000 ruiters onder Vargas; samen 5000 man, zonder de bezetting van d'Avila. Mendoça geeft een geringer aantal aanvallers op. Wij volgen de opgave van Roda in een schrijven aan D. Juan, den 9en Nov. 1576.

2) Guillaume, *Commentaires de Mendoça*, II bl. 424 en brief van Roda aan den Koning (6 Nov.) zie Gachard, *Corr. de Phil. II*, Dl. V.

werden eerst na een moorddadig gevecht door de Staatschen geruimd. Deze moesten echter aan den avond overal wijken en hun heil in de vlucht zoeken. Overal zag men vluchtelingen en overwinnaars in wilde verwarring naar de kaden loopen. Vechtend en stervend, vloekend en tierend waren het Staatsch en het Spaansch garnizoen bijna niet meer te onderscheiden.

Talrijke burgers vielen onder het moordende staal van den Spanjaard, talrijk ook waren zij, die door de paarden vertrapt of door de Schelde verzwolgen werden. Menig krijgsman wierp zich in volle wapenrusting en soms te paard in het water om aan een gewissen dood te ontsnappen. Sommigen, waaronder de gouverneur Champagney, hadden het geluk een der geuzenschepen, die op de Schelde lagen, te bereiken; de markies van Havré ook, maar de graaf van Eberstein verdronk onder den last zijner zware wapenrusting. Filips van Egmond, de heeren van Capres en Goignies werden gevangen genomen, naar het kasteel gevoerd, waar zij voor den rechterstoel van Roda moesten verschijnen [1]).

Het langst duurde de strijd op het stadhuisplein, omringd van rijke, weelderige gildehuizen. De ruiterij van Vargas, gesteund door de overgeloopen Duitschers, meende dat plein en de omliggende straten schoongeveegd te hebben; maar de gewapende burgers hadden zich slechts in de grootste gebouwen teruggetrokken, en ieder venster, ieder luik spuwde dood en verderf op al wat Spaansch was. Om de huizen niet een voor een te moeten innemen, staken de Spanjaarden ze in brand; heele straten, een deel van het stadhuis brandden af; alleen de grijze toren der hoofdkerk bleef statig te midden van die ellende, van dat moorden en branden, rechtstaan, spookachtig beschenen door den rossen vuurgloed der in brand staande huizen [2]).

Achter het stadhuis vielen de Markgraaf der stad, Gozewijn Verreijken, de burgemeester van der Meere, raadsleden,

1) Champagney, *Recueil d'Arétophile.* Guillaume, *Commentaires de Mendoça.* Gachard, *Correspond. de Phil. II.* Dl. V. bl. 13—14.

2) Bor, IX, bl. 731 en Hooft, bl. 463.

soldaten, burgers, vrouwen en kinderen als slachtoffers van de woede der huurlingen.

Nooit hadden zij, die nochtans menige plundering op hun geweten hadden, zulk een bloedbad bijgewoond. Het talent van een Hooft is noodig, om zulk een moord- en rooftooneel te beschrijven. 's Anderendaags lagen de straten bezaaid met lijken. Ongeveer 6000 personen verloren het leven; van Spaansche zijde waren er slechts 200 gesneuvelden en gewonden. Talrijke huizen, waaronder het fraaie nog niet lang opgebouwde stadhuis, werden eene prooi der vlammen [1]).

Nadat de woede en de wraaklust der Spanjaarden eenigszins bekoeld was, werd de plundering op huurlingenmanier — want zij hadden het meer gedaan — stelselmatig ondernomen. De geldkoffers der kooplieden, de juweelen, de kanten, het zichtbare en in het oogvallende, werd eerst meegenomen en bemachtigd. Weerstand bieden was de dood. De foltering werd toegepast op degenen, die iets schenen te verbergen. Later werd het verborgene opgezocht. Roof en moord, brandstichting en diefstal waren in de ongelukkige vesting gedurende drie dagen aan de orde.

Deze waarden stelden de huurlingen ruimschoots schadeloos voor de achterstallige soldij, en toch werd hun rijkdom even spoedig door hen verbrast als gewonnen. Zij dobbelden voor duizenden kronen, terwijl anderen, meer bedacht voor de toekomst, hun goud tot scheden, tot harnassen en helmen lieten verwerken en met gewoon vernis bestrijken, aldus hun fortuin met zich meedragend. Den goudsmeden kwam hierdoor weer een deel van het geroofde goud in handen: want rijkelijk betaald, deden zij daarenboven den onervaren soldenier dikwerf voor goud aannemen wat slechts een mengsel was.

Wij zullen zwijgen over de talrijke verhalen van wreede

---

1) Deze cijfers worden dikwijls verschillend opgegeven: Mendoça spreekt van 2500 personen omgekomen door het zwaard, en een dubbel getal verbrand en verdronken. Bor en Hooft geven het getal lijken aan, dat men werkelijk op straat vond, n.l. 2500. Zij schatten echter het aantal verdronkenen evenhoog. Van Meteren geeft tusschen de vier en vijfduizend gedooden op.

folteringen, van koelbloedigen moord, van verkrachting, van verregaande schaamteloosheid, die door het schandelijkste soldatenrot der 16e eeuw in de rijke handelstad werden uitgevoerd. Het was te betreuren, dat zulk een rooversbende, die vroeger deel gemaakt had van 's Konings leger, nog altijd doorging en zich door liet gaan als verdedigers van het koninklijk gezag in de Nederlanden.

Zoo werd de rijkste, de machtigste handelstad der Nederlanden, de parel der Schelde, een slachtoffer van de onbedachtzaamheid der Staten-Generaal, van de zorgeloosheid der Staatsche aanvoerders, die geen voldoende verdedigingswerken hadden opgericht, en meer nog, van de trouweloosheid der huurlingen. Het heeft jaren geduurd, vooraleer de stad het geleden verlies eenigszins heeft kunnen herstellen. De handel was voorloopig geknakt en de latere sluiting der Schelde zal hem den doodsteek geven, en dat alles ten gunste van het jonge Amsterdam, dat bij Antwerpens achteruitgang steeds in bloei zal toenemen [1]).

Dr. A. HABETS,
Leeraar aan het Kon. Atheneum
en Archivaris der stad Hasselt.

(Slot volgt.)

---

1) Over de Spaansche Furie werd vooral in de dagbladen en tijdschriften van en omstreeks het jaar 1876 — het eeuwfeest van de Pacificatie van Gent — veel geschreven en gewreven (zie de *Escaut*, de *Bien Public* enz. van dat jaar, alsook een werkje getiteld: *Lettres au »Bien Public" sur la Pacification de Gand par un professeur d'histoire*). Zooals het dikwijls bij de dagbladschrijvers gebeurt, werd ook hier van verschillende kanten erg overdreven. Wij oordeelen, dat de *Annales Antwerpienses* van Papenbrochius slechts met zeer veel omzichtigheid voor de geschiedenis der Furie kunnen geraadpleegd worden en dat van den anderen kant de door Gachard uitgegeven officieele rapporten van verschillende, dikwijls elkander tegenoverstaande personen of regeeringslichamen, wat meer geloof verdienen.

OVER BEGINSELEN VAN PLASTIEKE KUNST NAAR AANLEIDING EENER TENTOONSTELLING [1]).

Het blazoen van het Sint. Bernulphus-gilde vertoont een gelijkbeenige driehoek: in de drie zijden staan de woorden: »verum, pulchrum, bonum". Hiermede is symbolisch uitgedrukt, dat de kunst beheerscht wordt door de drie wetten van het waar, het goed en het schoon, met gelijke rechten. Men neemt thans dan ook het verblijdend verschijnsel waar in alle beschaafde landen, dat ernaar gestreefd wordt het logische element meer op den voorgrond te brengen, terwijl het pas-verleden tijdvak ons overal voorbeelden geeft, hoe men het ware en het goede vergat om slechts het schijnschoone na te streven, zonder deze drie onafscheidelijke eischen voor een kunstwerk te combineeren.

Men ziet een standbeeld wegzakken en graniet-platen, die groote blokken hardsteen moeten verbeelden, wijken en barsten; toch moet een standbeeld een monument zijn. Groote gepleisterde muren ziet men bladderen, ofschoon het laagje pleister blokken zandsteen verbeelden moet; de marmerbekleedingen in onze huizen blijken geschilderd gips te zijn; marmeren altaren zijn van hout; geschilderde ruiten moeten brandschilderramen verbeelden; als men ebben-, mahonie- of eiken-lijsten te warm hangt, laat het gipslaagje los; galanteriewinkels liggen vol imitatie dit en dat; kroonlijsten en zware kolommen van hout zijn als steen geschilderd; zoogenaamde

[1]) Door een samenloop van ongunstige omstandigheden is de verschijning dezer kunst-studie wat al te zeer vertraagd

eikenhouten tafels mag men met geen warm water aanraken, anders komt het 1 mM. dikke eikenhout er afzetten [1]).

Daartegenover tracht men tegenwoordig meer *waar* en logisch te zijn. In tooneel en litteratuur worden de oude roman-helden met niets dan bovenaardsche deugden verdrongen door *menschen*; Guido Gezelle geeft ons een beschouwing der natuur en leert ons haar zien, gelijk ze is; men begrijpt nu, dat in een kerk de muziek ondergeschikt moet zijn aan woorden en liturgie; in de schilderkunst verlangt men het bestudeeren naar het leven, dat een lichteffect overeenstemt met de lichtrichting, dat een figuur ten volle geteekend zij en niet vervaagd worde door bijzaken, dat een portret niet enkel de gelijkenis vertoont (gelijk een mechanische fotographie of zoogenaamde peinture) maar ook de karaktertrekken van zijn object; in de muurschilderkunst, dat de schildering werkelijk decoratief is en medewerkt, om de architecturale schoonheden van een gebouw te verhoogen. Evenzoo in de vrije beeldhouwkunst: de met recht bekend geworden kop van Guido Gezelle »bewaart dat peinzende, zachte en toch bezorgde gelaat van den priester-dichter" [2]), maar toont tevens het persoonlijk meesterschap van Jules Lagaye, die door het gelaat heenziet, en in de gelaatstrekken weet uit te beelden het bewonderenswaardig karakter van zijn onderwerp [3]). Ook van

---

[1]) In *De Beweging* (1e afl.) noemt Berlage merkwaardige voorbeelden. »De »schijnarchitectuur is zóó ingeworteld, dat zelfs aan het in aanbouw zijnde »raadhuis te Hamburg, een bouw van den eersten rang, aan welke zeven archi»tekten met klinkende namen zijn bezig geweest, granieten zuilen van dat ge»halte blijken te zijn; ze zijn niet massief en het grauiet is nagemaakt.

»Natuurlijke steen, welke geen natuurlijke steen is, het ijzer voor alle moge»lijke constructiedeelen gebruikt, om als aanvulling van andere slechte constructie »dienst te doen, dus altijd zóó, dat de plaats waar het gebruikt is, niet eens »vermoed wordt, alle mogelijke luxe materialen nagebootst, gewelven, welke »eigenlijk geen gewelven zijn" — dat zijn slechts enkele voorbeelden uit vele, die den schrijver tot de gewettigde conclusie brengen: »ook in de kunst is de leugen regel, de waarheid uitzondering geworden".

[2]) *Onze Kunst*, 3e jaargang, bl. 117.

[3]) L. c. bl. 120. Dat tot »het moeielijke beeldhouwen van een menschen»hoofd [en dat geldt ook voor den portretschilder] meer noodig is dan »een vasten wil en groot geduld", hooren we uit een citaat van Arnold Goffin:

decoratieve beeldhouwkunst — »bouwbeeldhouwkunst" volgens Berlage — vindt men voorbeelden: de Gysbrecht van Aemstel b.v. aan de nieuwe Beurs is een standbeeld, dat *in* de muur is gehouwen en gehouden binnen de lijn van den muur.

Zonder een oordeel te uiten over het al of niet slagen dezer proeven, zal men toegeven, dat deze pogingen een gezonde kern hebben en teekenen ten goede zijn.

Voor de gebruikskunst geldt evengoed, zoo niet nog meer, dat het werk zij: waar en goed en schoon. De kunsthandwerksman heeft derhalve als voornaamste taak: door ware en goede constructie aan zijn werk een schoonen vorm te geven; daarom heeft hij te letten op de natuur en de eischen van zijn te verwerken materiaal en daarna, of de versiering ondergeschikt is en beantwoordt aan het geheele voorwerp, aan zijn doel, en zijn verwerkte grondstoffen [1]).

Hout b.v., dat een rechte draad heeft, kan moeilijk in sterk gebogen vorm verwerkt worden; het hout dus recht te gebruiken, is handelen overeenkomstig de natuur van het materiaal. Zijde is slap en buigzaam: een zijden kasuifel of kelkvelum, dat zoo stijf is als bordpapier, is dus niet behandeld overeenkomstig de natuur van de stof. Zilver is soepel, zacht en smedig, ijzer grover en harder, vraagt forschheid en kracht:

»Elk menschengezicht is voor hem een nieuw mysterie van lijnen en uitdruk»king, waarvan hij de sleutel vinden moet en dat hij onophoudelijk en telkens „weer moet bestudeeren om er geen trekje, niet de kleinste schakeering van te »laten ontsnappen.... Hij weet, dat het eigenaardige van een physionomie »niet alleen bestaat in den geheelen bouw van den kop, maar in ieder rimpeltje, »ieder spoor van hartstocht of lijden, die de gewoonte en het leven erop hebben »afgedrukt. Want is ons aller gelaat onder de vingeren van het leven niet als »een schets, die gedurig vervormd wordt en veranderd...? Iedere voldane »neiging, iedere gedachte, gevolgd, bestreden of tegengegaan, iedere beweging »van onzen geest en ons hart, hebben meegewerkt om onze trekken te vormen »tot wat ze zijn. Op elk der gezichten heeft het lot met zijn stift de gebeur»tenissen van ons leven neergeschreven".

En dat leven plastisch in vorm en lijn in de kop uit te drukken, is het werk van den beeldhouwer en schilder.

[1]) »Het kunstambacht moet zich toeleggen op 't verkrijgen van versieringen, »passende en aansluitende bij den strikt eenvoudigen aard van de gebruiksvoor»werpen". *O. K.* IV, bl. 144.

het moet dus uit æsthetisch oogpunt afkeuring verdienen deze materialen uit sierlust te verwisselen en daardoor te handelen tegen de natuureischen van de stof. En heeft de sierkunstenaar eenmaal zijn stof gekozen, dan moet hij die zóó verwerken, dat de mooie eigendommelijke eigenschappen dier stof zoo voordeelig mogelijk uitkomen. Zoo kan een koperen bak in dezen vorm mooi zijn, als hij gepolijst is, in gene, als hij mat gehouden is.

Verder moet de versiering voortvloeien uit natuur en doel van het voorwerp, zij mag de lijnen niet breken van het geheel, de constructie en 't verwerkte materiaal verheimelijken, de aandacht voor zich alleen vragen, opdringerig zijn of bedriegen [1]). Alzoo mag de kunsthandwerksman aan zijne stof den schijn niet geven, of het een andere was: geen eikenbehangselpapier b.v. of eiken-schildering op gewoon hout. Wanneer het materiaal bedekt moet worden, gebeurt dat door een zichtbare dekking: b.v. een effen verf- of vernislaag; tegen het gezond verstand handelt men dus, wanneer men den muur bedekt met een in plooien geschilderd gordijn, in plaats van een echt stoffen gordijn op te hangen.

Houdt men zich aan deze eenvoudige begrippen van het gezond verstand, dan behoeft een kunstvoorwerp niet duur en kan een niet-duur voorwerp een mooi kunstwerk zijn [2]).

Als voorbeelden hiervoor kunnen wij nog eens in herinnering brengen de tentoonstelling, die in September van het vorig jaar door de Haagsche vereeniging »Arti et Industriae" gehouden is, een tentoonstelling, die veelzijdig [3]) genoemd

1) Ook altaren, die de mensa als bijzaak, haast als noodzakelijk kwaad hebben en heel hun effect zoeken in beelden-en-platen-kasten, of tot in de gewelven uitloopen, hebben van altaren niet veel meer dan den naam. Iedereen bewondert het St. Bavo-altaar te Haarlem: bijna niemand past het beginsel toe.

2) Zoo waren op de Dusseldorfer-tentoonstelling 1902 werkmanswoningen te zien, geheel gebouwd, gemeubileerd en ingericht volgens deze beginselen.

3) Omdat ook de kerkelijke kunst daar vertegenwoordigd was en gunstig boven het andere nitkwam, heeft het ons bevreemd, dat van katholieke zijde weder bijna geen aandacht daaraan geschonken is. — Zelfs een dagbladcorrespondent v/h *Dagbl. v. Z.-H. en 's-Gr.* zag in onze roomsche kunst »in het eigenaardig religieus werk" een treffende en ware onderscheiding van wat »meer appreciatie verdiende" dan het andere.

mocht worden en dan ook een weidsche belangstelling — o. a. herhaaldelijk koninklijk bezoek — heeft genoten.

Dat deze tentoonstelling niet onder alle opzichten hoog kunstwerk te zien gaf, konden de kakel-kleurige spiegellijsten getuigen, die, tegen elk stijl-beginsel in, niet als een lijst behandeld waren: de spiegel was daar bijzaak, om een lijst te laten zien, die, op zichzelf beschouwd, nog verre van mooi mocht heeten.

Dit zou men eveneens kunnen zeggen van het z. g. oud-Friesche zilver drijfwerk en vele andere inzendingen. Zelfs de groote monstrans van Brom uit de St. Jacobskerk van 's Gravenhage mocht niet onvoorwaardelijk schoon genoemd worden, omdat deze, hoe prachtig van symboliek en minitieus van bewerking ook in tourellekens, torentjes en beeldjes, toch altijd om den gothischen vormendienst niet geheel een eigen gedacht en gevoeld kunstwerk zijn kon.

Een moderne en mooie techniek exposeerde de Amsterdamsche plateelbakkerij »De Distel" in zijn mat glazuur, metallieke glansen en smaakvolle kleurschakeeringen. J. A. Huizinga en 't »Binnenhuis" te Amsterdam gaven sober gesierde en mooie meubels, die uitmuntten door hun juiste verhoudingen en oordeelkundige toepassing van het materiaal waaraan het koperbeslag blijkbaar dienst heeft te verrichten, scharnier en slotplaat geen oplegsel zijn, terwijl een eenvoudig ornament de strakheid der groote vakken in een keurig inlegwerkje breekt. Het werk van den beeldhouwer Hacks had de verdienste, zijne dier-motieven zóó te stileeren, dat hun toepassing het karakter van arm- of trapleuning niet wegneemt. De leuning blijft behouden tegelijk met het karakter der gebezigde motieven [1]).

---

[1]) Bij al deze meubels van de eerste soort echter blijkt de waarheid van een woord, dat Is. de Vooys schreef in *O. K.* IV, 142: »Niet vergeten mag »worden, dat [het teruggaan tot onbesneden meubels] slechts een begin van »kunst was en de schoonheidswaarde eer negatief, nl. een uitbanning van het »leelijke der wanverhoudingen, betreft dan het positieve der vermooiing".

Men zag vooral in: »dat versiering geen ornamentatie mag zijn, die een »gewoonheid wordt; deze wordt nabootsing, geen schepping en verbastert zóó

Maar belangwekkend, voor ons katholieken vooral, was daar naast en daar boven uit een inzending van kerkelijke kunst, die de bijzondere aandacht trok van kenners, en waaraan verschillende personen recht doen moesten door te erkennen: »dat alleen de katholieke godsdienst in staat was, zulke werkstukken in geest, opvatting en bewerking voort te doen brengen". En uit die zending trokken 't meest de aandacht drie miskelken.

Eenige bemerkingen mogen voorafgaan.

* * *

Ook de kerkelijke kunst is gehouden aan de reeds genoemde eischen, en waar het gebruiksvoorwerpen geldt, zooals b.v. kelken, moet men dus allereerst letten op het goede en ware, om daarmede tot het schoone dier voorwerpen te geraken. Ook de kerkelijke kunst moet de vaardigheid van den handwerksman verraden, die zijn materialen zoo zuiver mogelijk toont; en ofschoon de versiering uiteraard kostbaar en rijk mag zijn om de verwerkte grondstoffen en den verheven dienst, zij moet toch ondergeschikt blijven en aangepast aan het geheel, dat door eigen, begrepene en volle verhoudingen allereerst een schoonen vorm dient te hebben.

Deze beginselen zijn niet nieuw, maar eigenlijk niets anders dan de principen, die niet enkel het met recht geroemde gothieke tijdvak maar alle vroegere tijdvakken van bloei der kunst kenmerken.

De kerkelijke kunst heeft daarbij altijd een eigen karakter te houden, omdat ze in dienst van den godsdienst staat en als zoodanig zich moet onderwerpen aan de tradities der Kerk en dus vooral aan de voorschriften der liturgie [1]). Daarom moet de kelk zijn karakter als zoodanig behouden, moet zijn streng kerkelijk type hebben en mag niet ontaarden in een

---

»tot leugen en onwaarheid toe". Want waar »de beeldhouwer te veel aan zijn lust »tot plastische uitbeelding toegeeft, zal hij vergeten dat hij slechts te sieren heeft".

Als voorbeelden van goede versiering alzoo kan men wijzen op 't werk van J. A. Hacks, wiens luxe-meubels gezien mogen worden.

[1]) Vgl. b.v. Jacob, *Die Kunst im Dienste der Kirche*, § 42.

prijsbeker, die men evengoed bij wedstrijden zou kunnen uitloven. Sommige kelken uit de rococo- en barok-tijden zou men daartoe zonder veel bezwaar kunnen bestemmen.

Ongetwijfeld is het waar, dat vroegere tijden, het romaansche en vooral het gothieke tijdperk, ons modellen hebben nagelaten, die wondermooi zijn en nog door ons bewonderd worden in hun eigen karakter, dat zij toonen. Maar even waar is het, dat men door in gothische vormen te werken, nog geen kunststukken maakt, en dat vele hedendaagsche »kunstenaars" minstens oppervlakkig te werk gaan, als zij de oude modellen gebruiken, niet om zich opnieuw te inspireeren, maar om van heinde en verre verschillende deeltjes te copieeren, en die tot een niet steeds fatsoenlijk [1]) stuk werk samen te flansen.

Men mag nooit enkel terugkeeren tot de louter uiterlijke vormen der ouderen, maar moet doordringen tot hun beginselen. Een kunstenaar van onze dagen moet die werken in studie nemen en uit die oudere werken begrijpen, waarom die kunstenaars *toen zoo* werkten: hij moet de ziel begrijpen, waaruit die werken ontstaan zijn. Met eenvoudig te copieeren rijp en groen, wat hij van voorgangers gezien heeft, is zijn arbeid op zijn best een negatieve werkwijze, die nooit veel goeds kan voortbrengen.

Een kelk is een beker van metaal en geen stuk bouwkunst; daarom gaat het tegen het karakter van een kelk in er torens, pinakels, tourrellekens, kerkraampjes, gezaagde contreforten en zelfs steunberen, die een kathedraal kunnen steunen, op te brengen; en sieren kan dat nooit. Evenzoo gaat het tegen het karakter der gebruiksvoorwerpen in, wanneer men

---

[1]) Van zeer bevoegde zijde schreef men:

»Dat was vooral het geval met eenige inzendingen op de tentoonstelling te Luik 1905.

»Daar zagen wij stukken, samengesteld uit allerlei van hier en daar ontleende »brokstukken. Dat er briefjes bijlagen, waarop »ontworpen in 1903" stond, maakte »de zaak nog bedenkelijker, daar n.b. de voorbeelden reeds een vijftiental jaren »geleden gemaakt waren, en door den werkelijken ontwerper reeds lang niet »meer als »mustergültig" erkend worden.

»'t Is dan ook een verregaande, aan domheid grenzende onbeschaamdheid »om een slechte copie naar andermans werk, dat reeds meer dan 15 jaren oud »is. als eigen ontwerp van de laatste jaren te exposeeren".

zich er toe laat verleiden, juist geheel in strijd met de goede beginselen, ook der Gothiek [1]), om alles: kandelaars, wierookvaten, altaarschellen, zelfs ampullen, *omdat* ze gothiek moeten heeten, te misvormen tot zilveren gebouwtjes, in plaats dat men een wierookvat allereerst en voornamelijk schaal, en een schel schel laat zijn, en ze zoo hun eigen karakter laat behouden. Dergelijke bewustelooze stukken kan men geen gothieke, maar hoogstens gothiekerige kerksieraden (?) noemen.

Met het overnemen van uiterlijkheden vormt men geen eigen roomsche kunst. Deze laat zich niet vormen maar moet voortkomen uit en beantwoorden aan de denkwijze en behoefte van de leidende roomsche wereld-gedachte. En wanneer men beginnend bij de Encyclieken van Pius X en eindigend bij de oplevende katholieke sociale actie, het streven merkt om de christelijke beginselen in de maatschappij vast te leggen als eenig uitgangspunt voor maatschappelijk en geestelijk bestaan, het verwerpen der ledige en ijdele uiterlijkheid om eerst een innerlijke kern te geven, waaraan het uiterlijke beantwoordt, en de streving ziet om een eenheid te vormen op de christelijke liefde gebaseerd, dan zal men toegeven, dat de elementen eener roomsche cultuur opnieuw aanwezig zijn, dat een roomsche cultuur in wording is. En als terugslag daarvan mogen wij met vreugde wijzen op de eigen specifiek roomsche kunst, welke ook reeds begint zich te vertoonen. De laatste ontwerpen van Cuypers en Stuijt b.v., de maagden van Mengelberg op de bronzen deuren van den Keulschen dom, de beeldende kunst, de roomsche poëzie van Gezelle en Ed. Brom naast de gedegen letterkundige arbeid van de Klerk of Erens in litteratuur, de roomsche muziek van Diepenbrock en van Schaik, die begrepen wordt en in staat was nog eens een mooie »ziel te openen", de schilderkunst van Derkinderen en Dunselman, de smeedkunst van Jan Brom, het beeldhouwwerk van

---

[1]) Bekend genoeg b.v. is de formule van Violet-le.Duc: »Toute forme, qui n'indique pas la structure, doit etre refusée.

Frans Stracké z.g., de decoratief-schildering en het beeldhouwwerk van de Beuroner school en van eenige anderen — zij bewijzen allen de machtige zekerheid van het roomsche bewustzijn en de wijder uitbreiding van de schoonheid des Christendoms. En zij spreken door een eenheid van vormentaal, die het innerlijk vermogen van het Christendom in dezen tijd uiterlijk toont [1]).

Deze is de beteekenis, welke wij ook vooral hechten willen aan de uitvoering der drie straks genoemde Mis-kelken. Het vroeger genoemde zal de sleutel zijn ter beoordeeling dezer kunstwerken.

* * *

Deze drie kelken vertoonen een persoonlijk karakter, mogen origineel genoemd worden en geheel nieuw werk van onzen tijd en toch overeenkomstig alle voorschriften en tradities

---

[1]) Ook met-kennis-oordeelende onkatholieken prijzen de roomsche boven de niet-roomsche kunst. Behalve uit het op blz. 004 vermelde gezegde, blijkt dit uit het artikel, dat Etha Fles in *Elseviers Maandschrift* schreef over de roomsche kunst van Brom. Niet minder merkwaardig zijn de regels, die de correspondent van *Het Handelsblad* naar aanleiding van de tentoonstelling van bouwkunst enz. (afd. Bouwkunst van de Haagsche Kunstkring) schreef over de nieuwe kerk-ontwerpen van Cuypers en Stuijt:

»Het is wel opmerkelijk dat het meest gerijpt mooie in de bouwkunst ge»maakt is op het gebied, waarop de stormen en stortvloeden het minst hebben »gewoed en dat bij voorbaat zich tegen eenig zoeken had afgesloten: op een »stuk van het religieuse gebied, n.l. op het terrein van de katholieke kerk... »zie hoe op deze tentoonstelling de meest bevredigende, de meest voldragen, de »rijkste ontwerpen en modellen ook weer zijn... katholieke kerken".

Daaruit blijkt, dat de roomsche godsdienst nog steeds in staat is het best te inspireeren tot ware kunst, uiting van het hoogste leven. De ontwerpen van de Sint-Laurens te Ginneken, Sint-Pancras te Sloten, Sint-Jan te Haarlem, van de Antonius-kerk te Utrecht en de te bouwen Rozenkrans-kerk te Amsterdam wettigen dit oordeel volkomen.

Minder juist lijkt ons de aangegeven oorzaak »dat de kerkelijke kunst zich afsloot tegen eenig zoeken, niet van stormen te lijden" had. De kerkelijke kunst heeft bange dagen doorleefd meer dan eenige andere. En dat genoemde werken nog overeenkomsten in vormen hebben met oudere kunststukken is minder te zoeken alleen in het *navolgen* van oudere werken dan wel in het oordeel, dat de bruikbaarheid en degelijkheid van constructie, door oudere meesters geleerd, weet te waardeeren. Zij wenden dié vormen aan, *welke* — doch niet — *omdat* de vroegere meesters ze gebruikten.

der Kerk. Zij zijn gevormd volgens het gezond verstand, dat als uitgangspunt de waarheid zoekt en de bruikbaarheid: daarom zijn ze gemakkelijk te hanteeren en vragen als 't ware te worden aangevat.

Zij hebben hun grootste schoonheid in de juistheid hunner verhoudingen, die — men voelt het — zóó moeten zijn en niet anders, en in hun eenheid: zij hebben niet een mooie voet plus een mooie cuppa en nodus, maar ze zijn mooie kelken en zoeken zich niet te bedekken door bedriegelijke oplegsels en aangebrachte ornamentatie; zij toonen zich in hun ongebroken lijn en vormen.

Ze zijn van edel metaal, goud of zilver, en dus naar den aard dier stof niet hoekig en scherp, maar zacht en soepel: zóó is gewerkt, dat het metaal op zijn voordeeligst uitkomt, dat hun sieraad is gevonden in de kleuren van het verwerkte metaal, en dat de spaarzaam aangebrachte steenen en versieringen slechts dienen om des te grootere voordeelen van de stof te doen uitkomen.

De aangebrachte versiering bederft of verheimelijkt de lijnen niet van het geheel, vraagt niet brutaal en dringerig voor zich alleen de aandacht, maar is ondergeschikt en aangepast aan het voorwerp zelf.

Bij dit alles blijkt uit de drie kelken een groote artisticiteit, die niet behoeft te zoeken en te leenen bij anderen, maar persoonlijk in staat is eigen werk tot stand te brengen.

Men bewondert de zekerheid, met welke de maker, Jan Brom, zich vrijwillig plaatst voor het lastigste probleem en daarbij toch een schoon resultaat weet te bereiken. En ze verraden een zoo weelderig-frissche fantasie, dat men haast vragen zou, of die soms niet een enkele maal correctief behoeft.

Zietdaar de overeenkomsten, welke deze drie kelken kenmerken, maar misschien nog opmerkelijker blijkt door het groot verschil van opvatting en uitvoering het scheppingsvermogen en de technische vaardigheid van den kunstenaar, vooral wanneer men weet, dat deze drie kelken tegelijkertijd zijn gewrocht.

* * *

De eerste kelk, een gouden, herinnert aan de Gothiek en is daarom van zooveel belang, omdat hij als zoodanig toch een geheel eigen karakter heeft: hij is gevoeld en begrepen en doet hulde aan het verstand, dat de gothieke beginselen en constructievormen zuiver wist te houden en tevens te verwerken tot een persoonlijk kunstwerk.

De kelk voldoet aan de kerkelijke voorschriften, is gemakkelijk voor den gebruiker en mooi vooral door zijn bevallige en eenvoudige eenheid, in bouw, in versiering en in het samenbrengen van beiden.

Het zien der silhouette bevredigt door de juistheid harer verhoudingen, die den kelk zelf durft laten zien en niet door overlading of zinledige oplegsels gebrek aan inzicht en vinding behoeft te bedekken. De taaie grondstof is gebogen in natuurlijke, soepele vormen, alsof de kelk uit één stuk gegroeid is. Toch zijn de noodzakelijke constructie-deelen op passende wijze aangeduid.

De versiering is buitengewoon weelderig en vol, maar laat het karakter en de lijn van den kelk intact. In zacht relief van zuivere teekening is geheel de versiering gedreven. Op den voet zijn in zeven medaillons de zeven geestelijke werken van barmhartigheid in schriftuurtafereelen uit het N. T. afgebeeld. Het vóór-medaillon heeft de kruisigingsgroep, waar Christus geslachtofferd op een wijnstok hangt. Uit de wijnstok komen zeven ranken, die de medaillons vatten en, langs de verschillende vakken opgaande, in een kroon van ranken en trossen de goudene cuppa dragen, om voor te stellen hoe de werken van barmhartigheid — het werk van den priester —

kracht krijgen uit het H. Offer. De bekroning der vatting is de tekst: »Fructum salutiferum gustandum dedit Dominus: heilbrengende vrucht gaf de Heer te smaken".

De moeilijkheid en ook de schoonheid dezer versiering ligt vooral hierin, dat ook zij, evenals de kelk zelf, een geheel is, en dat zij de eenheid van den kelk nog meer doet uitkomen; een versiering dus, welke volgens het gezond verstand zich aanpast aan de natuur en het wezen van het voorwerp, dat ze versieren moet, en ook rekening houdt met de eischen der verwerkte stof[1]). Deze kelk bidt, dat het Offer van den Meester en Zijn voorbeeld, den leerling moge maken tot een anderen Christus.

Ook afzonderlijk beschouwd, mag de versiering wel even geroemd worden. De verscheidenheid der licht naar de natuur gestileerde wingerdranken, de indeeling der versiering, de decoratie der metalen-kleur, vooral de groepen der medaillons. Dit zijn geen laffe beeldengroepjes, geen copieën van oude werken. die met technische vaardigheid werden nageklopt van modellen, die in hun tijd mooi waren, maar nu kunst moeten heeten om hun aan vroegere meesters ontleende houding; maar hier heeft de studie der meesters den kunstenaar persoonlijk doen blijven, zoodat hij in zijn tijd, met zijn karakter en persoonlijkheid kunst voortbrengt[2]). Wij zien het zekere drijven van den meester, die zijn techniek laat zien en met een enkelen slag van hamer en pons karakteristiek zijn figuren teekent in anatomische juistheid, in rijken plooienval van gewaden, met hun ziel en karakter in houding en gelaat. We zien de fijnste schakeeringen in dit minitieus drijfwerk en den gloed en de ziel, die in dit mediteerend metaal ligt.

---

[1]) Eenige gewaagde trekjes van een mooie oplossing. De biesjes b.v., welke de constructiedeelen aanduiden, zijn de banden, welke de versiering om den kelk bindt. De ranken liggen gedreven op de zeven kanten van den voet; daardoor neemt de kunstenaar de scherpte der hoeken weg, die de gothieke werken bijna kenmerkt, maar toch zoo strijdig is met den aard der verwerkte grondstof.

[2]) Een voorbeeld is hier de wegzending van den rijken jongeling en vooral de bergrede, een groepje van 10 personen om den leerarenden Christus heen: allen zijn geheel zichtbaar en laten toch de figuur van den onderwijzenden Christus zoo mooi uitkomen; treflend ook de weduwe van Naïm.

Zóó is een schoonheid bereikt, die het gevoel zoowel als het verstand bijna geheel voldoet, een bewust kunststuk, van iemand, die zich rekenschap geeft van zijn willen en kunnen maar niet in een vormendienst klakkeloos alles, wat gothiekt, kunst zal noemen.

De tweede kelk, een verguld zilveren, heeft meer romaansche »Anklänge".

Was de eerst besprokene een kunststuk, dat vooral door het logisch verstand tot schoonheid opgevoerd was, in dit kunstwerk geeft de uitwerking van een grootsch idee den kunstenaar meer vrijheid, om zich te uiten in een losse fantasie, in rijkdom van kleuren en zwierige pracht van versiering, die den schilder en juwelier verraden kon.

Maar op dezelfde beginselen is ook dit werk gegrond. Het behoud van den enkelen grondvorm, de eenheid en de ongebroken lijn zijner silhouette, is het mooiste sieraad van het geheel; de wijdsche breedheid zijner lijnen en rustige verhoudingen geven den kelk een plechtige stemming, vol devotie en aanbidding van het tafereel der goddelijke Offer-instelling van het Nieuwe Verbond, dat op zijn voet staat afgebeeld. Zietdaar het algemeen karakter.

Om den voet staat in zacht relief gedreven één tafereel: het laatste avondmaal. In een mooie en gemakkelijke groepeering, met sierlijke kleederenplooi, in een elken-Apostel-kenmerkende houding, in een moment vol actie — wat ik niet vermag te beschrijven, maar gemakkelijk te zien

is [1]) — heeft de kunstenaar een machtige groep geschilderd om de ietwat stoere figuur van Christus.

Daarboven ontstaan — zonder een eigenlijk merkbaar begin — zeer licht gedreven en meer naturalistisch behandeld, twee rozen- en lelietakken, die als doorslagen drijfwerk in zwierig onbeteugelden rijkdom, met parelrandjes dooreengestrengeld, den nodus vormen — de vier zijden van dezen nodus zijn gestileerde émail-bloemen — en als een à jour gedreven bloembekroning den graal dragen.

De weelderige fantasie van den sierkunstenaar, de kleurenpracht der metalen, het gevoel en den fijnen smaak, waarmede hij dezen kelk in zoo'n stemming bracht, zal men evenzeer bewonderen als de vakkennis, waarmede deze kunsthandwerksman de grootste moeilijkheden tart en ze zelf oplost... zelfs wanneer het nuchter verstand zegt, dat de harmonie van den kelk door de vrije behandeling van den nodus eenigzins is gebroken, en aarzelend de bemerking maakt, dat het laatste avondmaal toch een tafereel is, en dat men een tafereel, wil het goed zijn, in één blik moet kunnen overzien.

Ten slotte toch is de kelk in zijn grondlijnen onberispelijk en doet decoratief goed aan. En al moet de versiering allereerst aan 't gezond verstand onderworpen zijn, het is in zoo'n geval toch moeilijk zich te behoeden voor »Principien-reiterei".

Van meer stijl (stijl niet bedoeld als vormen-norm), van meer bewust beginsel, lijkt ons de derde kelk, insgelijks van verguld zilver, die naar oud-christelijke vormen is geïnspireerd: een kunststuk vol frissche jeugd en dartele vinding, voortgekomen uit een door 't verstand bedwongen schoonheidsgevoel, dat in juiste verhoudingen, in waardige kleur en versiering een harmonisch en origineel geheel wist te scheppen.

Onmiddellijk en zonder rand — waarom ook altijd die rand,

---

[1]) Zij 't mij toch vergund even te wijzen op 't sterke contrast tusschen den zegenenden Christus en vlak vóór hem, ter zijde, Judas met het peinzend hoofd vol duivelsche plannen gezonken in de misdadige hand: een gevoelig détail, dat, evenals de knielende figuur, die het tafereel afsluit, het »in finem dilexit eos" van Christus' goddelijke liefde zoo prononceert.

zelfs als deze schaadt? — staat de voet en steunt de geëvenredigde forschheid van het geheel. Gesteund door een parelrand en een band met metalen letterschrift, welft de zachte glooiing van het zonder schijnlicht doffe metaal naar omhoog. Daarin liggen de vier medaillons[1]) als in een strak geornamenteerd bandwerk geschakeld, dat onder den nodus zijn afsluiting vindt.

Tusschen twee forsche parelranden ligt de nodus, gebonden in een netwerk van parelrandjes: de knoopen van dat net gemarkeerd boven en onder door een diep-bruine tijgeroog-granaat, in 't midden door een grootere paarse amatist en groene agaat-steen. Op de geornamenteerde schacht ligt de dof geslagen kuip.

Geheel de kelk is mat verguld en toont de techniek van den edelsmid. De kuip draagt nog de slagen van den hamer en dat geeft hem zijn donzige zachtheid; de bevestigingsschroeven zijn zichtbaar; de fond van medaillons en letterband zijn naar beneden gedreven; men ziet nog de stooten en slagen van hamer en pons; de medaillons zijn met goudniello omteekend om ze diepte te geven.

Het geheel dus, in zijn rust, kracht en eenvoudigen stand, in de forschheid van metaalbewerking en sprekende techniek,

---

1) Boven den tekst: »Panis, quem ego dabo, caro mea est pro mundi vita", staan: 't Christus monogram, de eenhoorn (symbool v. Chr. geboorte), de visch (Christus in 't H. Sacr.), de leeuw met welp (Chr. verrijzenis), als afbeelding hoe Christus op aarde kwam en ons voedt met zijn vleesch, om door zijn verrijzenis ons ten opstanding in het eeuwig leven te voeren: »Het brood, dat ik geven zal, is mijn vleesch voor het leven der wereld".

in zijn geëvenredigden en geleidelijken bouw geeft blijk van den bewusten en welbegrepen schoonheidszin, van den kunstambachtsman, die weet wat zijn vak en zijn materialen toekomt [1]).

Met dit stijlvolle kunststuk is ook de algemeene toon der versiering in harmonie. Daar een beschrijving beneden de werkelijkheid blijven moet, zij hier even herinnerd, hoe het matte goud op heel den kelk aan de rinkende parelranden, het forsche randschrift en de strakke ornamenten een fond geeft en ze tot hun waarde brengt; hoe door den nodus een hartslag jaagt die hem kleur en leven geeft; dezen kelk moet men aanschouwen om te zien, hoe het volle daglicht verzinkt in het doffe goud, tintelt in het spel der gemmen, en alle ornamenten laat zien als goede en mooie versiering van één zielvol kunstwerk.

* * *

De bewondering, die het zien van oud kerkelijk smeedwerk opwekt, komt niet daaruit voort, dat reeds vroegere kun-

---

1) Degene, die in *Het Centrum* van 6 Jan. *Kerstmis in de Kunst* nog eens opslaat, zal bemerken, dat dit oordeel met eenigen nadruk ingaat tegen het weinig gemotiveerd gevoelen, dat een op ander gebied zeer bevoegd recensente ten beste geeft over dezen kelk, die op de tentoonstelling van de »Academie van Beeldende kunsten" te Rotterdam stond.

In dezen kelk, zoo lezen wij daar: »deed een afwezigheid van woelige versiering voornaam aan". Ongerekend nu, of dit oordeel verantwoord genoemd mag worden, kan men zich niet met zulk een louter negatieve waardeering van een zoo bijzonder werkstuk afmaken. Wat er dan volgt: »Bij dezen kelk leek ons de voet, die toch de gevulde cuppa dragen moet, wel wat onsoliede d. w. z. licht en als gemaakt uit luchtig, bladachtig dun metaal", komt ons onbegrijpelijk voor. Het is nog al natuurlijk, dat een gedreven kelkvoet bladmetaal wezen moet; maar hoe bij dezen kelk — waar de techniek zoo openbaar is, alles even forsch is behandeld, zelfs de oppervlakte der figuren binnen het vlak en de lijn van den kelk is gehouden — sprake zou kunnen zijn van te dun, is ons een raadsel. Doch we hebben ons oordeel genoeg gemotiveerd, om de beslissing aan den lezer over te laten.

Dat de recensente, die tusschen »een bewonderende volte", door de »vitrines" heen, haar oordeel vormen moest, wel eens oppervlakkig kan geoordeeld hebben, zou trouwens misschien daaruit te bewijzen zijn, dat ze een afgietsel van een gedreven Christus-kopje van het Antonius-altaar te Utrecht aanzag voor een »studiekopje".

stenaars hun techniek meester waren, maar dat zij begrepen wat zij doen moesten, dat zij natuur en wezen hunner werken zoo goed kenden. Thans ziet men zoo dikwijls de producten van reizende firma's, die den mond vol hebben over prijzen en technische vaardigheid, en dikwijls niet eens begrijpen, wat ze fabriceeren of te koop aanbieden [1]).

En toch: »Wij hebben niets, waarop elke en vooral de plastieke kunst zoo diep en zoo rijk kan inwerken als op de Mis-kelken". Kan er een hooger werkelijkheid te verzinnelijken zijn dan deze: dat de kelk inhoudt het bloed van Jesus Christus, slachtoffer voor de wereld?

En nu afgezien van alle theoretische regels, wat moet voor den priester een vreugd wezen de overtuiging, dat er weder een kerkelijke kunst is in onze dagen, die aan den kelk zijn *waar* karakter weet te geven — *Christi sanguinis portator* te zijn volgens Optatus — die, omdat een valsche of ziellooze versiering dáaraan een vloek is, in vormen en plastiek weet te verzinnelijken de diep gevoelde schoonheid van de toch zoo eenvoudige werkelijkheid: vorm te geven aan het »in finem dilexit eos".

Dat is meewerken en uiting geven aan ons roomsch leven, bevrediging aan ons roomsch ideaal, een groote stoot aan de roomsche cultuur; dat is wat Pius X ons vraagt: de reactie der bewuste innerlijkheid ook in de kunst tegen de uiterlijkheid van ons dagelijks materieel en geestelijk leven.

CH. N. J. MEYSING, Pr.

---

[1]) Wat hier bedoeld wordt kan niet beter gezegd worden, dan Jan Stuijt eens schreef in *Sint Bavo*: »Is het geen verblijdend verschijnsel, nu in onze dagen een heirleger van onwaardigen, zich in overmoed vergrijpend aan de verheven kunst in dienst der kerk, vóór alles er naar tracht, wat aan diepte van gevoel, aan kennis en talent ontbreekt, te verbergen onder een overdaad van cierselen, nu men in overlading zich zoekt schadeloos te stellen voor gemis aan vinding, en dus goedkoopen opschik geeft daar, waar die het allerminst wordt geduld; is het geen verblijdend verschijnsel, ook thans nog in der Beschränkung een meester te ontmoeten, die den eenvoud ons geeft, den eenvoud, die ten slotte nog altijd het kenmerk van 't ware blijkt te zijn?"

ONZE HOLLANDSCHE BIJBEL-VERTALING.

Biblia Sacra Veteris Testamenti, dat is, De Heilige Boeken van het Oude Verbond.
Dl. II, 2e afl. *Het Boek der Rechters, door* D. A. W. H. SLOET. *Het Boek Ruth, door* DR. ANDREAS JANSEN.
Dl. II, 3e afl. *I en II Koningen, door* DR. ANDREAS JANSEN. *III en IV Koningen, door* JOS. SCHETS.

De bewering, dat er in de laatste jaren onder ons katholieken op het stuk van Bijbelwetenschappen een zeer uitgebreide verandering en snelle ontwikkeling — het woord omwenteling ware te kras — heeft plaats gegrepen, is vrijwel een banaliteit geworden. Toch meen ik, als recensent van onze Hollandsche Bijbelvertaling, te moeten beginnen met te wijzen op deze verschijnselen. Men moge die verandering bejuichen als de aanbrengster van gezonder en klaarder schriftuitlegging, of men betreure ze, vol angst voor de toekomst, als een gevaarlijke nieuwigheid en doorzijging van rationalisme, — àl naar de mentaliteit des lezers, — het brutale feit der koersverandering blijft er niet minder onloochenbaar om.

Het spreekt van zelf, dat een Bijbelvertaling, die in een dergelijk tijdperk van kentering verschijnt, noodzakelijk tot haar schade of tot haar voordeel, of ook tot schade en voordeel beiden, den vorm zal aannemen van de min of meer veranderde matrijzen, die achtereenvolgens gebruikt werden. Wien het lust, hij vergelijke eens de eerst verschenen deelen der *Cursus S. Scripturae* (van Cornély, Knabenbauer en

Hummelauer) met eenige der laatst verschenen deelen van datzelfde werk; of men vergelijke in de algemeen bekende *Dictionnaire de la Bible* van Vigouroux de eerste afleveringen met sommige artikelen in de latere fascikels; of men leze in de *Revue Biblique* [1]) de bespreking van de uiteenloopende richting in de Oostenrijksche Bijbelvertaling, die voor eenige jaren door de »Leo-gesellschaft" begonnen is; of zelfs men legge eens de eerste jaargangen der *Revue Biblique* naast de jongst verschenen jaargangen! En deze lijst ware nog te vergrooten.

Ook de geleerde bewerkers van onze Hollandsche Bijbelvertaling hebben gemeend, en naar mijn bescheiden inzicht volkomen terecht, dat zij aan het fatale lot dier koersverandering zonder schade en schande niet konden ontkomen. Als hun meer en meer bleek, dat de vóór tien jaren aangegeven route niet de ware was, hebben zij te goeder ure besloten den ouden koers te verlaten, en, altijd onder de zekere leiding van het kompas der katholieke leer, den nieuwen weg te volgen. Nu behoeven wij geen overzicht te geven over den vooruitgang der Bijbelwetenschappen in dit laatste decennium — een taak die buitendien boven onze competentie zou wezen — om den lezer eenigszins te doen begrijpen, welk een toeleg en aanleg daartoe vereischt werd bij de bewerkers, die zich daarenboven nog hadden toe te leggen op de »ars artium, regimen animarum". En evenmin behoeven wij lange bladzijden te vullen met eene beschouwing over de verschillende zienswijzen onder onzen clergé, ten einde iedereen te doen gevoelen, dat er eenige moed toe behoorde, om van de oude platgetreden baan af te wijken en den nieuwen haast ongebaanden weg op te gaan. Alleen dit: niemand wane, dat die verandering van zienswijze voortkomt uit zekere aangeboren of aangewende zucht naar nieuwigheden; daarvoor staat bij allen de H. Schrift te hoog, dan dat de uitleg er van onderworpen zou zijn aan de grillen eener would-be-moderniteit; zoo lustig en luchtig gaat dat

---

[1]) *Revue Biblique internationale*, 1904, p. 604—610.

niet; neen, ook bij de geboorte van nieuwe ideeën, echte kinderen van Geloof en Rede, gaan zware arbeid en pijnlijke weeën het oogenblik der blijde geboorte vooraf; en meer dan één katholiek Bijbelgeleerde heeft in volle waarheid den H. Paulus kunnen nazeggen: »foris pugnae, intus timores" [1]). Voor zulke mannen wordt gevraagd, zooal geen instemming met hun meeningen, dan toch erkenning der verdiensten van hunnen arbeid. En daarom zal ieder, hoe hij ook het feit der verandering zelve beoordeele, met hoogen eerbied hebben te spreken over de werkkracht en den onbevangen moed der drie bewerkers, die zich bij hun pastoreele werkzaamheden nog konden bezighouden met zóó gezette studie, als waarvan de te bespreken Bijbelcommentaren getuigenissen afleggen.

Wij zullen geen parallel trekken tusschen de vroeger verschenen Bijbelboeken en de laatst verschenen deelen; daartoe verschillen èn punt van uitgang èn richting te veel van elkander. De vergelijking zou niet van overwegend belang zijn voor den lezer; wien 't lust, die vergelijke zelf.

Maar bovendien, die vergelijking zou zwaar onrecht zijn tegenover de kundige medewerkers aan onze vertaling, die in andere tijdsomstandigheden het licht zag. De geleerde bewerkers erkennen in hun *Voorrede* [2]), dat zij gestreefd hebben »naar de grootst mogelijke eenheid". »Daarom ontwierpen zij een algemeen werkplan en hielden zich daaraan ook zoo goed mogelijk". »Voor het overige en binnen de aangewezen grenzen leverde elk hunner eigen werk en blijft voor zijn werk aansprakelijk. En hiermede is niet enkel de mogelijkheid, maar zelfs de noodzakelijkheid gegeven van verschil in velerlei opzicht". Of dit nu niet wat euphemistisch gezegd is, blijve daargelaten. Liever wijzen wij op een andere periode uit de Voorrede: »Het blijft intusschen te hopen dat de eenheid grooter zal worden, zoo het werk mocht blijven voortbestaan en nieuwe uitgaven beleven" [3]).

---

1) II Cor. VII, 5.
2) *Voorrede*, bl. XI.
3) *Voorrede*, bl. XVII.

Het is niet wel doenlijk de bovenaangegeven boekdeelen onder één gezichtspunt samen te vatten en te beoordeelen; de inhoud der boeken, het verschil in belangrijkheid van de verschillende deelen, de aard der commentaren beletten dit. Uiteraard zijn de verdiensten der drie bearbeiders nog al uiteenloopend; de verdeeling der stoffen bracht dit van zelf mede; wat evenwel niet belet, dat de arbeid van ieder hunner de volmaaktheid zeer nabij komt. Daar kunnen speciale commentaren op een of ander Bijbelboek uitgegeven worden, met meer tekstcritiek, met meer archaeologische aanteekeningen en illustraties, met meer oud-testamentische theologie vooral, commentaren die daarenboven het voordeel hebben direct uit den grondtekst vertaald te zijn [1]); doch vooropgezet, dat de vertalers moesten blijven binnen de eenmaal uitgepaalde grenzen — een Hollandsche vertolking der Vulgaat, met niet ál te wijdloopende aanteekeningen, bestemd voor onzen Hollandschen clergé —, dan mag zonder eenig voorbehoud en zonder eenige overdrijving getuigd worden: hier is eerste klas werk geleverd, meesterwerk!

Het moet, dunkt me, voor den geleerden pastoor van Harderwijk een moeilijke taak geweest zijn om den overvloed zijner kunde te beperken binnen het niet ál te ruime raam, dat voor de eigenlijke commentaar was opgezet. Gelukkig heeft de schrijver besloten ons in eene *Inleiding* te geven, wat aan den voet der bladzijden goedschiks niet kon geplaatst worden. Laat toch geen enkel lezer verzuimen deze *Inleiding* te bestudeeren! Het is een genot van hooge orde die bladzijden te lezen; tot nog toe waren dergelijke bladzijden voor ons in het Hollandsch niet te lezen geweest. Iedereen moet daarom die *Inleiding* lezen; dat is voor onze geestelijkheid een gebiedende eisch. Wij zien daar, met zeer veel talent, de

---

[1]) Dit is geen geringschatting van de Vulgaat-vertaling. Men doet het genie van S. Hiëronymus geen onrecht, als men beweert dat eene vertaling uit den grondtekst in de 20e eeuw allicht beter zal uitvallen dan in de 4e eeuw. En evenmin schiet men met deze bewering te kort in eerbied jegens de uitspraken der H. Kerk, die nimmer definiëerde, dat de Vulgaat-vertaling de best mogelijke van alle tijden zou zijn.

zoogenaamde historische methode toegepast op de Bijbelverhalen uit het tijdvak der Rechters. Resultaat dier methode is: een deuteronomistisch redacteur heeft omstreeks het jaar 624 v. C. verschillende bestaande oude verhalen geordend tot een doorloopend geschiedverhaal, dat evenwel niet de historische orde der feiten behoeft te geven, en ook niet geeft, maar dat geheel steunt op en gedragen wordt door deze moreele les: God straft die van Hem afvalt en is barmhartig voor wie zich weer tot Hem bekeert [1]).

Daarna volgt eene verhandeling over de inspiratie; eene verhandeling waarvan de schrijver zelf zegt, dat hij ze beschouwd wenscht als »een geheel persoonlijke bijdrage ter verklaring van sommige verhalen van het Oude Testament in verband met de inspiratie" [2]). Nu er, veel meer dan in vroegere jaren, strijd is over het begrip inspiratie — hoewel dankbaar erkend moet worden, dat gezondere begrippen dienaangaande meer en meer aanhangers vinden — nu moet zulk een bijdrage, al zou ook het Horatiaansche »sed his non erat hic locus" er op toegepast kunnen worden, hoogst welkom zijn. Inspiratie en waarheid; wie weinig of niets over Bijbelquaesties leest, vermoedt niet wat er over deze beide begrippen en de koppeling er van te doen is geweest en nog altijd te doen is. Doch wij kunnen hierop niet te ver ingaan. Hooren we even, om het belang der zaak, naar de uiteenzetting van pastoor Sloet.

Is alles, zoo vraagt de geleerde schrijver [3]), wat de geïnspireerde schrijver zegt, waar? Ja. Doch het woord van den schrijver moet genomen worden in den zin des schrijvers. Als een geïnspireerd schrijver van het Oude Verbond eene »geschiedenis van Israël" schrijft, dan wil hij niet zeggen dat al zijne verhalen tot in bijzonderheden, als zoodanig *historisch* waar zijn. Hij geeft die verhalen uit zijne bronnen, voor wat zij zijn. Het is zijn doel niet, ons die verhalen geheel als werkelijke geschiedenis te geven; hij geeft ze ons

1) *Inleiding* op *Rechters*, bl. 115—121.
2) *Inleiding* op *Rechters*, bl. 122.
3) *Inleiding* op *Rechters*, bl. 122—123.

slechts als verhalen met de voor zijn doel nuttige strekking. Die strekking is vervat in zijn woord, en als geïnspireerd woord is het Gods woord. — Dit alles is goed en duidelijk gezegd, doch het wil mij toeschijnen dat de opzet van den geleerden schrijver scherper en duidelijker zou geweest zijn, zoo hij gebruik had kunnen maken van de veel besproken brochure van P. v. Hummelauer [1]), wat te gemakkelijker geweest zou zijn omdat beider beginselen dezelfde zijn. Maar ook dan, zouden dan alle exegetische moeilijkheden opgeruimd zijn? Wij hebben hier niet het oog op de moeilijkheden, welke zouden kunnen voortvloeien uit de jongste decisies der Bijbelcommissie; wij veronderstellen deugdelijk bewezen, dat de gewijde schrijver bij het samenstellen van zijn boek heeft geput uit oude bronnen, dat hij niet meer historische waarde daaraan toekent dan deze bronnen in waarheid bezitten, en dat de tijdgenooten van den schrijver, even goed als deze, wisten dat die bronnen geen zuivere historische waarheid gaven. Doch er gaan eenige geslachten voorbij; andere geslachten komen, zij weten van die oude bronnen niets meer; de algemeene opvatting wordt deze, dat de oude gewijde schrijver waarlijk historie heeft geschreven; een ander gewijd schrijver uit die jongere geslachten deelt in de algemeene opvatting zijner tijdgenoten, en haalt in zijne gewijde geschriften eene gebeurtenis uit die oudere gewijde schrijvers aan! Laat ik een voorbeeld noemen — in alle bescheidenheid en met de schuchterheid, die aan den studeerende tegenover den grijzen meester past. De historie der ante-diluviaansche Patriarchen wordt door meerdere katholieke exegeten der »école large" beschouwd als sterk vermengd met volksverhalen of familietradities; de gewijde schrijver, die ze het eerst te boek stelde, heeft aan die verhalen niet meer historische waarde geschonken, dan zulke verhalen gewoonlijk hebben (en deze waarde is zeer gering). Nu komt een later gewijde schrijver, uit het post-exilische of Nieuw-Testamentische tijdvak, en, deelend in de meeningen zijner tijdgenooten, gelooft hij aan

---

1) *F. von Hummelauer, Exegetisches zur Inspirationsfrage.* Freiburg, Herder.

de historische werkelijkheid der gebeurtenissen uit de eerste hoofdstukken van Genesis. Hij voert nu in zijn gewijde geschrift aan, dat Henoch de zevende Patriarch was van Adam af (Judas, v. 14); zijne tijdgenooten, St. Judas zelf dus ook, geloofden aan de historische waarheid dier verzekering; het woord van St. Judas is geïnspireerd in den zin, welken hij bedoelde, dus met zuiver historische waarheid. Een ander voorbeeld. Meer dan één katholiek exegeet neemt den zondvloed als ethnologisch zoowel als geographisch beperkt aan; de bedoeling van den geïnspireerden schrijver (of schrijvers) van het zondvloedverhaal was dan, volgens die exegeten, *niet* een geschiedkundig juist verhaal te geven, doch alleen een oud verhaal, uit Babylonië afkomstig, ontdaan van zijn mythologischen opsmuk; de heilige schrijver, die dit verhaal pasklaar maakte voor de H. Schrift, bedoelde dan — altijd volgens de exegeten der »école large" — aan dit verhaal niet meer waarde te geven dan het inderdaad bezat in de oud-Babylonische mythologie. Maar wordt datzelfde zondvloedverhaal ook in dienzelfden zin opgevat door de Nieuw-Testamentische schrijvers? St. Petrus[1]) maakt toch den indruk, dat hij den zondvloed zoo universeel mogelijk opvat; de zin van zijn woord is dus de historische, en moet dus, als geïnspireerd, ook aanvaard worden als bewijs voor de historiciteit en universaliteit van den zondvloed! Waar is de oplossing dier moeilijkheden? Natuurlijk hebben deze simpele opmerkingen heelemaal de bedoeling niet kritiek te leveren op het werk van pastoor Sloet, dat boven mijn kritiek uit staat; 't zijn enkel eenige leeke-gedachten [2]). Gaarne erkennen wij, dat met de inspiratie-leer van pastoor Sloet en andere »nieuweren", de H. Schrift veel gemakkelijker te verstaan wordt en veel minder moeilijkheden oplevert. Wij zouden

---

[1]) II Petr. II, 5.

[2]) Deze regelen waren reeds geschreven, toen ik kennis nam van het artikel in de *Annales de philosophie chrétienne*, Juin '05, geschreven door F. Girerd die naast eenige gewaagde voorstellingen ook enkele zeer ware opmerkingen maakt. Intusschen — aanhaling van Girerd's artikelen in de bovengenoemde *Annales* beteekent nog geen algeheele instemming. Beter bevalt mij, wat

met voldoening kunnen wijzen op meerdere voorbeelden, waar deze theorie ons groote voordeelen van exegetischen aard geeft; de belangstellende lezer bestudeere eens de aanteekeningen op het Boek der Rechters blz. 298, 312 en 316; of beter hij bestudeere eens de geheele commentaar op genoemd Bijbelboek!

Met minder voldoening — doch daaraan heeft de geleerde bewerker niet de minste schuld — wèl met even groote belangstelling en bewondering voor de kunde van den auteur, heb ik de zeer goed bestudeerde chronologische aanteekeningen in de *Inleiding* op Rechters [1]), alsook de goed gedocumenteerde annotaties en emendaties in de *Inleiding* op III en IV Koningen [2]) gelezen. Wie niet wist, dat dorre chronologie toch ook lievelingsstudie kon worden, kan het in die beide inleidingen zien. Het is mij een onverdeeld genoegen geweest die bladzijden te bestudeeren. Ieder, die eenigszins belang stelt in Bijbelwetenschappen — en ik zou onzen clergé oneer aandoen door onverschilligheid dienaangaande te veronderstellen — ieder moet die bladzijden lezen en zich niet laten afschrikken door zekeren schijn van dorheid. Doch niet op een mooien zomerachtermiddag, in een vouwstoel gelegen; neen, gebogen over de schrijftafel, à tête reposée. Vooral zou dit nuttig wezen voor de gelukkig meer en meer verdwijnende generatie, die meent, dat er in de H. Schrift geen moeilijkheden bestaan.

Met genoegen zag ik, dat past. Sloet in de tijdrekening des Bijbels geen bezwaar vindt om met de meerderheid der Egyptologen Merneptah I (± 1250 v. C.) aan te nemen als den Pharao van den uittocht. Het gansche apparaat van

---

prof. H. Poels schrijft in *The Catholic University Bulletin*, 1905, p. 45: »... our general principle — which distinguishes between the *author* himself and the generation, whose representative the author is *as man*...." Doch als men deze distinctie gaat urgeeren, komt men dan niet dicht bij de meening, als zou in de H. Schrift alleen *waar* zijn datgene, wat behoort tot geloof en zeden?

[1]) *Inleiding* op *Rechters*, bl. 126—138.

[2]) *Inleiding* op *III en IV Koningen*, bl. 634—643.

geleerdheid, dat Miketta ten toon spreidt [1]), heeft dus den schrijver niet kunnen overhalen tot de partij van Amenophis II (1461—'36 v. C.). Overtuigend bewijst past. Sloet ons, dat de Bijbel geen zekerheid geeft omtrent den duur van het tijdvak der Rechters; het zou dus geen degelijke historische methode zijn, de cijfers van de H. Schrift te nemen als basis van synchronistische berekeningen. Dit geeft dan ook den geleerden bewerker aanleiding zich tamelijk veel vrijheid te veroorloven in de tijdrekenkunde van Rechters en Koningen. De schrijver acht de getallen in den Bijbel aan veel bederf (toevallige verschrijvingen, overschrijversfouten, ook somwijlen intentioneele veranderingen) onderhevig; men ga slechts de verschillende emendaties na, welke in de regeeringsjaren en synchronistische data der Koningen worden aangebracht [2]). Men zou anders zeggen, dat juist getallen minder aan overschrijversfouten onderhevig moesten zijn dan gewone naamwoorden, vooral wanneer men in aanmerking neemt, dat in de oude handschriften de getallen veelal niet in cijfers doch in woorden werden uitgedrukt. Door deze overweging zal men er eerder toe komen intentioneele veranderingen aan te nemen dan toevallige verschrijvingen. De schrijver geeft dan ook duidelijk te kennen, dat hij zulke artificieele veranderingen somwijlen wel wil aannemen; een duidelijk voorbeeld er van vindt men op bl. 641 en 642 der Koningencommentaar. En op blz. 128 van Rechteren zegt de geleerde commentator aangaande de cijfers van den Bijbel voor het tijdvak van den tempelbouw tot de terugkeer uit de ballingschap (= 480 jaar): »Vermoedelijk hebben wij aan dat chrono»logische stelsel de »fouten" te danken, welke in die cijfers »voorkomen". Het behoeft dan ook geen vermetele praesumptie te zijn, wanneer wij veronderstellen, dat de schrijvers (of compilators) van Koningen en Paralipomenon een eigenaardig stelsel voor de bepalingen hunner synchronistische data hadden; en wanneer wij dat stelsel met voldoende zekerheid

[1]) Dr. K. Miketta, *der Pharao des Auszuges*. Freiburg 1903 *(Biblische Studien* VIII Bnd. 2e Heft.

[2]) *Inleiding* op *III en IV Koningen*, bl. 639—640.

kenden, dan hadden wij daarin wellicht den sleutel voor de onopgeloste chronologische moeilijkheden. Moge het aan den volijverigen pastoor Sloet, die zoo groote kunde van chronologie bezit, eenmaal gegeven worden, alle moeilijkheden op dit gebied bevredigend op te lossen.

Dat er geen overwegend bezwaar bestaat tegen intentioneele veranderingen, leert de bewerker duidelijk op bl. 297—8 zijner uitgave van Rechters, waar hij de getallen des Bijbels juist duizend maal vergroot opgegeven acht. Daarom bevreemde het mij eenigszins, dat pastoor Sloet ook de getalsterkte van het leger der Benjamieten en dat der zonen Israel's niet eveneens intentioneel vergroot acht [1]). Zonder nu juist de ál te gemakkelijke vermenigvuldigingsmethode van P. von Hummelauer over te nemen, vinden ook wij de getalsterkte dier legers wel wat erg groot. Op goede gronden berekent prof. Fr. Buhl [2]) het aantal inwoners van Palestina in het tijdvak der Koningen, een tijdvak van hoogeren bloei en dus dichter bevolking, op ongeveer 60 per vierkante mijl; terwijl eene gewone berekening kan leeren, dat volgens de opgave van Rechters XX, in een ongunstiger tijdvak dan dat der Koningen, de bevolkingsdichtheid minstens 120 per vierkante mijl zou geweest moeten zijn!

Eene aangename verrassing moet het voor iederen Bijbelvriend wezen in de *Inleiding* op Rechters eene keurige vertaling van het heerlijk schoone Debora-lied te vinden. Met bijzondere belangstelling heb ik de vertaling van dit oud stuk Hebreeuwsche poëzie gelezen; eerst als gewoon lezer, toen als recensent en daarna nog eens als gewoon lezer. Wil iemand mijner lezers mij hierin navolgen, hij zal zijne moeite rijkelijk beloond zien door hoog litterair genot. De drie bladzijden met kritische aanteekeningen behoeven door hun geleerd aanzien niet af te schrikken [3]).

---

[1]) *Rechters*, bl. 296, noot 20.

[2]) Fr. Buhl, *Die socialen Verhältnisse aer Israelieten.* Berlin 1899. S. 51—55.

[3]) *Inleiding* op *Rechters*, bl. 138—145. Ik ben geen Hebraïst genoeg om met competentie over de emendatie van pastoor Sloet te kunnen en mogen oordeelen. Wel mocht ik vernemen, dat van hoogst bevoegde zijde pastoor Sloet's bewer-

De Boeken van Rechters en Koningen bevatten, behalve andere moeilijkheden, vooral haast onoverkomelijke hinderpalen voor het handhaven der traditioneele opvatting van de éénheid van heiligdom in oud-Israel. Gelijk men weet, heeft onze geleerde landgenoot Dr. H. Poels, thans professor aan de katholieke hoogeschool van Washington, deze quaestie grondig bestudeerd en eene oplossing gegeven, die door meerdere geleerden is toegejuicht en aangenomen. Ook de bewerkers van Rechters en Koningen hebben de oplossing van prof. Poels aanvaard. De *Inleiding* op Rechters [1]) geeft een summier overzicht van de verschillende moeilijkheden, en tevens de met gloed en overtuiging voorgestelde oplossing. Ik betreur het, niet genoeg deze quaestie bestudeerd te hebben, om een eigen oordeel in deze te mogen uitspreken; gaarne echter erken ik, dat de moeilijkheden zoover ik weet, eerlijk zijn voorgesteld en dat de oplossing waarlijk een zeer bevredigenden indruk maakt. Hadden wij meer zekerheid, hoe de oorspronkelijke tekst de plaatsnamen aangaf, dan zoude misschien de oplossing gemakkelijker zijn, doch die zekerheid is vooralsnog niet verkregen. Doch wat verkregen is als resultaat der jongste opgravingen in Palestina — speciaal in Gezer en Taänach — vervult mij met een nog onbestemd vermoeden, dat daarbij mogelijkerwijze reeds bewijsstukken zijn, die ons zouden kunnen overtuigen, dat onze voorstelling van den religieusen cultus in Oud-Israel niet geheel met de werkelijkheid overeenkomt [2]). Ook zie ik met groote belangstelling naar verdere bevestiging (of rectificatie?) van een krantenbericht, als zou de bekende Egyptoloog Flinders Petrie

---

king van het Debora-lied hoogelijk geprezen is. Enkele malen evenwel zou ik meer genegen zijn tot de lezingen van P. Lagrange in zijn *Livre des Juges* (Paris, Lecoffre, 1903); doch niet om redenen van philologischen, maar van diplomatieken aard.

[1]) *Inleiding* op *Rechters*, bl. 146—160.

[2]) Vgl. Prof. E. Sellin, in *Neue Kirchliche Zeitschrift* (van Th. Zahn) 1905 Separat-ausgabe: *Der Ertrag der Ausgrabungen im Orient für die Erkenntnis der Entwicklung der Religion Israels.* Intusschen is er uit de Palestijnsche opgravingen m. i. nog te weinig vergelijkingsmateriaal, om vaststaande gegevens te kunnen opleveren; eenige potten en scherven zijn daartoe nog niet voldoende.

bij zijne opgravingen in het Sinaï-gebergte een oud-Israëlitisch offeraltaar en opschriften uit de 6e eeuw vóór Chr. gevonden hebben. Dergelijke vondsten konden dan misschien dwingen tot verandering van opinie. Doch vooralsnog is, naar mijn bescheiden meening, daartoe geen voldoende grond.

Wat trouwens door geen enkel Bijbelcommentator, vooral niet voor Rechters en Koningen, verwaarloosd mag worden, dat zijn de gegevens der archaeologie. De bewerkers van onzen Bijbel hebben dit niet uit het oog verloren, en zonder de archaeologische vondsten à tort et à travers te willen opdringen met apologetische tendenzen — gelijk wel eens te veel geschied is — geven de verschillende aanteekeningen blijk van degelijke kennis der Bijbelsche oudheidkunde. Nu is het wonderbaar, en ook te bejammeren, dat de opgravingen in Egypte en Assyrië en Babylonië veel meer en veel beter geschifte vondsten aanwijzen dan die in Palestina, waar nog zoo weinig onderzocht is. Het is daarom een verblijdend feit, dat in de allerlaatste jaren een groote vooruitgang in het Heilig Land geconstateerd mag worden. Het is evenwel jammer, dat de geleerde bewerkers voor de uitgave hunner aanteekeningen, weinig of geen partij hebben kunnen trekken van de wel wat onzekere maar toch hoogst belangwekkende vondsten der jongste opgravingen in Palestina. Hoeveel is er niet verduidelijkt over den eeredienst van gewijde hoogten en zuilen en bosschen (asjerim) en godsdienstleer der Kanäanieten [1]). En wie weet, welke belangrijke ontdekkingen de toekomst ons brengt, uit Palestina niet alleen, maar ook uit Arabië. Vooral de nasporingen in Arabië zullen m. i. met de grootste opmerkzaamheid moeten worden nagegaan. Zouden we dan misschien ooit eenig bericht ontvangen over Sua, den koning van Egypte in IV Kon. XVII, 4? Men heeft in dezen vorst willen zien zekeren veldheer Sib'u uit Musri, eene landstreek in Arabië; dit kleine koninkrijk Musri zou door latere afschrijvers in de H. Schrift verwisseld zijn met Mizraim, den

---

[1]) Zie vooral het bovenaangehaalde artikel van prof. E. Sellin. Ook Lagrange, *Etudes sur les réligions sémitiques*. 2e ed. dient geraadpleegd.

Hebreeuwschen naam van Egypte [1]). Zonder mede te gaan met de geheele Hommel-hypothese — welke wij hier niet nader kunnen bespreken — zou ik op enkele Bijbelplaatsen, en daaronder ook de besproken plaats uit IV Kon., gaarne met deze veronderstelling accoord gaan. De identificatie van Sua = Sabaka, Koning van Egypte, heeft wel eenige moeilijkheden; de slag van Raphia, waarin Sua verslagen werd, is in 720 v. Chr. geleverd, en Sabaka (Shabakou) kwam volgens Maspéro eerst in 715 v. Chr. aan de regeering [2])! Doch pastoor Schets, die III en IV Koningen en dus ook deze plaats commentarieerde, had de voorzichtigheid zijne identificatie niet als zeker, doch alleen als »waarschijnlijk" voor te stellen. Deze voorzichtigheid teekent den waren geleerde; alleen halve geleerden weten steeds met zekerheid en hebben nergens eenigen twijfel.

Uit de verschillende, elkander meer en meer aanvullende opgravingen, meer dan uit de vage en dikwijs onjuiste gegevens der oudste geschiedschrijvers, is de geschiedenis van Babylon en Ninive, vooral voor het tijdvak der Koningen, voor den huidigen geleerde duidelijker dan voor de vroegere exegeten. De bewerkers van onzen Hollandschen Bijbel toonen, ieder van hen in hun respectieve aanteekeningen, volkomen op de hoogte te zijn van den huidigen stand der Oostersche geschiedwetenschap. Doch de gegevens dier wetenschap, ook voor zooverre zij als zeker vaststaande geacht moeten worden, zijn somwijlen moeilijk te rijmen met de gegevens der H. Schrift. Gelukkig heeft de geleerde pastoor van Harderwijk wederom in eene *Inleiding* [3]) gelegenheid gevonden om zijn systeem van chronologie en synchronistische data uiteen te zetten: een werk van eenige uren schrijvens, doch van jaren studeerens! Een woord van hulde en dank — vergeef me de banaliteit — aan pastoor Sloet! En als ik een desideratum

---

[1]) Vgl. Winckler, *Keilinschriftliches Textbuch zum Alten Testament*, 2e ed. S. 38, die den naam van den veldheer Sua in het Assyrisch aangeeft als Sib-u, terwijl past. Schets in zijne aanteekeningen spreekt van Sab-i.

[2]) Vgl. Maspéro, *Histoire ancienne des peuples de l'Orient*, 6e ed., p. 494—496.

[3]) *Inleiding* op *III en IV Koningen*, bl. 634—643.

voor den eventueelen tweeden druk mag uitspreken, geve dan deze geleerde, ook bij wijze van inleiding, een korte geschiedenis der volkeren, die met Israël in betrekking hebben gestaan; dit zou het overzicht over het geheel veel vergemakkelijken.

Het zou onbillijk zijn deze bespreking te eindigen zonder een speciaal woord te wijden aan den verdienstelijken arbeid van den sympathieken pastoor van Bunnik, Mgr. Dr. A. Jansen, aan wien het Roomsche Nederland zooveel verplicht is. Het lezen der inleiding en aanteekeningen op I en II Koningen is in hooge mate leerrijk; vooral mag niemand verzuimen de degelijke *Inleiding* te bestudeeren. De lezer zal leeren inzien — en reeds het leeren kennen van moeilijkheden is van groot belang — dat de tekst van I en II Kon., of gelijk ze in den grondtekst genoemd worden I en II Samuel, groote moeilijkheden oplevert. De tekstkritiek van deze boeken is dan ook wel de meest ingewikkelde van alle Bijbelboeken. De geleerde schrijver doet dit duidelijk uitkomen, maar vindt daarbij tevens gelegenheid om een woord van protest te doen hooren tegen de tot in het belachelijke doorgevoerde splitsingen en schiftingen van sommige modernen [1]). Het behoeft geene vermelding, dat de kundige schrijver zijn voordeel weet te doen met de werkelijk goede resultaten dier tekstkritiek; zijne aanteekeningen bewijzen het op meerdere plaatsen. Met gepaste vrijheid geeft hij toe, dat er in de boeken Samuel's eenige doubletten voorkomen [2]), wat de schrijver vooral bewijst uit het ontbreken der respectieve dubbelgangers in den tekst der Septuagint. Zeer goed; en daarmede is dan de mogelijkheid bewezen, dat er meerdere doubletten in de boeken der Koningen zouden kunnen voorkomen, immers, indien na de totstandkoming van de vertaling der Zeventig, herhalingen in den grondtekst zijn ingeschoven,

---

[1]) *Inleiding* op *I en II Koningen,* bl. 351. Met groote belangstelling zien wij uit naar de studiën over I en II Kon. die de geleerde pastoor van Bunnik heeft toegezegd aan de redactie van het *Biblische Zeitschrift.* Vgl. *Bibl. Zeitschrift,* 1905, S. 320.

[2]) *Inleiding* op *I en II Koningen,* bl. 346.

waarom zou dan hetzelfde niet kunnen geschied zijn vóór de totstandkoming der Septuagint; de inspiratie behoeft toch per se geen doubletten uit te sluiten!

Aangaande het boek Ruth, eveneens vertaald door den volijverigen pastoor van Bunnik valt weinig te zeggen. Een enkele zin in de *Inleiding* op Ruth kon misschien aanleiding geven tot eenige opmerkingen. De schrijver zegt nl.: »Blijkbaar is de gewijde schrijver zich bewust, geen verdichte, maar een ware geschiedenis te verhalen. Hij geeft het tijdperk aan, waarin zij viel, en knoopt haar vast aan een der voornaamste personen van het Joodsche volk". Men kan natuurlijk op verschillende gronden vasthouden aan de historiciteit van Ruth, doch dat de bovenaangehaalde zinsnede geen alleszins voldingend bewijs daarvoor is, zal ook de geleerde schrijver wel willen toegeven. Met zulk eene redeneering zou elke geschiedkundige roman tot een historie-bron worden gepromoveerd! In verband hiermede had misschien met een enkel woord kunnen vermeld worden, dat er katholieken zijn, die niet houden aan de historiciteit van het boek Ruth; men kan er immers gereedelijk bijvoegen, dat men het met de zienswijze dier enkele katholieken niet eens is.

Aan het einde mijner bespreking gekomen, gevoel ik mij verplicht nogmaals een woord van dank te richten tot de drie geleerde bewerkers voor wat zij in de besproken boekdeelen aan het Katholieke Nederland geschonken hebben. Moge de vrucht van hun ijver en toeleg deze zijn, dat onder ons steeds meerderen zich aangetrokken mogen voelen tot de studie der Heilige Schrift.

J. VAN DEN DRIES.

UIT DE KLEINERE ASCETISCHE GESCHRIFTEN VAN THOMAS A KEMPIS.

In het *Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht* (Dl. XXVII, Utr. 1901, blz. 300—302) heb ik met een enkel woord de aandacht gevestigd op een werkje, ten jare 1897 door de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage op eene auctie te Bonn aangekocht en sedert onder Hs. n°. 133 F 22 aldaar berustende; het zij mij vergund hier ter plaatse, tevens tot inleiding van de straks volgende uitgave, aan het reeds medegedeelde het een en ander nog toe te voegen.

Bedoeld werkje, van een stevigen modernen band voorzien en met een schutblad aan het begin en aan het einde, bestaat uit twee niet veel in omvang van elkander verschillende gedeelten.

Het eerste gedeelte, dat ongepagineerd is, bevat het »boecrken (*lees*: boecsken) geheten onser lieuer vrouwen souter" van Bernard van Clairvaux[1]), gevolgd door een slechts enkele bladzijden beslaanden »rosen crans", met den titel: »Hier beghint dye rosen crans onser lieuer vrouwen ēn is van tleuen ende passie ons liefs heren ēn marie". Op de voorlaatste bladzijde hiervan wordt gevonden onderaan: »Gheprent tot leyden in hollant. Bij mi hugo ians sone van woerden", eene zinsnede, die er op wijst, dat de »Maria-souter" met den

1) In den Proloog toch komt voor: »Ēn dese souter henet (*lees:* heuet) ghemaect die welluydende snaer der godlijker minnē die honichuloeyende leeraer sinte bernaert". — Op de laatste bladzijde van het tractaat leest men: »Hier eyndet onser lieuer vrouwen souter Ēn met groter naernstichz ende aendacht ghecorrigeert".

»rosen crans" [1]) verschenen zijn in of vóór het jaar 1506, toen genoemde Hugo Janszoon van Woerden zijne woonplaats Leiden met Amsterdam verwisseld en zijne drukkerij daarhenen »bider heiligher stede" overgeplaatst heeft [2]). Uit eene schriftelijke aanteekening op de laatste bladzijde blijkt, dat deze zeer oude druk, ja waarschijnlijk ook het hierop volgend en hiermede samengebonden handschrift, eenmaal heeft toebehoord aan de »susteren van iherusalem, d. i. *van het Ursulinenklooster Jeruzalem*, te venray".

Het tweede gedeelte van het werkje dat door mij besproken wordt, is namelijk een uitstekend geconserveerd handschrift, inhoudende op tamelijk zwaar papier 93 bladen (186 bladzijden), met potlood genummerd en aan beide kanten beschreven. Het dagteekent uit de vijftiende eeuw (tusschen de jaren 1450 en 1500) en is door tweeërlei hand geschreven in het Oostmiddelnederlandsch door personen, uit Gelderland of Overijsel afkomstig: de bladen 1 tot 32, met eene bijzonder duidelijke letter en in regelmatig staand schrift, vertoonen eene andere hand dan de bladen 33 tot 93, die uit eene meer slordige pen zijn gevloeid en daarbij getuigenis afleggen van veel minder nauwkeurigheid, wat betreft taal en stijl. Ieder blad, ook dat van het »souterboecsken" met den hieraan toegevoegden »rosen crans", heeft eene hoogte van ruim 11.8 en eene breedte van ongeveer 8.9 centimeters.

De stukken die in het handschrift voorkomen, zijn blijkens de met rooden inkt geschreven opschriften de volgende:

Bl. 1r—30v. Een schoen gebet vanden leuen ende lijden ons lieuen heren Ihesu criste (*lees:* cristi) Ende is seer nvt gelesen voer die sielen myt ynnicheit.

Bl. 30v—32v. Hier beghint een schoen gebet voer die sielen dat nvt gelesen is inder myssen.

---

1) Verg. C. G. N. de Vooys, *Middelnederlandsche legenden en exempelen*, 's Gravenh. 1900, blz. 69.

2) Zie het *Tijdschrift voor Boek- en Bibliotheekwezen*, jaarg. II, Antw. en 's-Gravenh. 1904, blz. 172. — Hugo Janszoon van Woerden is van 1506 tot omstreeks 1512 te Amsterdam boekdrukker geweest (a. w., jaarg. I, 1903, blz. 170, aant. 1).

Bl. 33r—47r. hier begynt een deuoete epistel ghescreuen tot sommeghen susteren van iherusalem buten vtrecht [1]) die toe diepenven [2]) ghesent waren om.....

De woorden »waren om", enz. zijn aan de rechterzijde der bladzijde van boven naar beneden geschreven; maar omdat het blad daar is afgesneden, kan hetgeen op »om" volgt niet meer ontcijferd worden. Uit de nog aanwezige letteroverblijfselen meen ik echter te moeten opmaken, dat er gestaan heeft, evenals in het onderschrift van den volgenden brief: »hem te proeuen", of iets dergelijks.

Bl. 47r—53r. hier beghynt een ander epistel. — Aan het slot (mede met rooden inkt): hie eyndet een deuote [epistel] gheschreuen tot someghen zusteren van iherusalem buten vtrecht die ghesent waren toe [die-] penven om hem te proeuen Inder orden.

Bl. 53r—66v. Hier beghynt een ander deuoet epistel gheschreuen totten seluen zusteren woe si hem oefenen solden Inden vaeldaden ende inder passien ons lieuen heren Ihesu cristi.

De beide stukken bl. 57v—64r en bl. 64r—66v, ieder met een afzonderlijk opschrift [3]), staan niet op zichzelf: zij behooren bij elkander en maken met bl. 53r—57v te zamen één geheel uit, namelijk de derde van de »deuoete epistelen" [4]). Volgens het *Verslag over den toestand der Koninklijke Bibliotheek in het jaar 1897* ('s-Gravenh. 1898) — waar op blz. 41 tot 42 onder

---

1) Zie over het Windesheimsche vrouwenklooster Jeruzalem (bij, later binnen Utrecht) J. G. R. Acquoy, *Het klooster te Windesheim en zijn invloed*, Dl. III, Utr. 1880, blz. 209—212.

2) Voor het Windesheimsche vrouwenklooster Diepenveen (bij Deventer) verwijs ik, om van het vele daarover geschrevene iets te noemen, naar Acquoy, a. w., Dl. III, blz. 197—202; ook naar mijne uitgaven *De «Vita venerabilis Iohannis Brinckerinck"* (in het *Nederlandsch archief voor kerkgeschiedenis*, N. S., Dl. I, 's-Gravenh. 1901, blz. 314—354) en *Handschrift D*, d. i. *Van den doechden der vuriger ende stichtiger susteren van diepen veen* (in de *Bibliotheek van Middelnederlandsche Letterkunde*, afl. 70, 72, 73 en 74, Gron. 1903 en 1904).

3) Bl. 57v—64r heeft tot opschrift: »hoe men dencken sal als men te missen gaet"; het opschrift boven bl. 64r—66v luidt: »hoe hem een deuoet mensche sal seten voer die tegenvordich[eit] gad[es]". — Ook deze opschriften zijn met rooden inkt geschreven.

4) Ik stel mij voor de »deuoete epistelen" weldra uit te geven.

n°. 66 ons handschrift toegelicht en daarvan eene inhoudsopgave medegedeeld wordt —, eindigt deze derde »epistel" of brief op bl. 64r; dit is, naar het mij toeschijnt, eene vergissing, waarop ik reeds gewezen heb in de aanteekening op blz. 301 van het *Arch. voor de gesch. v. h. Aartsbisdom Utrecht*, Dl. XXVII.

Bl. 66v—69r. Hier begint een suuerlick sermoen van onser sueter vrouwen geboert.
Bl. 69r—78v. een gebet van onser vrouwen.
Bl. 78v—82r. Zonder opschrift. »Verschillende korte gebeden tot Maria, de Drieëenheid en Christus, met toelichtingen" (*Verslag Kon. Bibl. 1897*, blz. 42).
Bl. 82v—88r. Zonder opschrift. Deze bladen behelzen uitspraken van »leismeysteren" en, te beginnen met bl. 84r, drie exempelen aangaande hen. Een en ander wordt ingeleid met de woorden: »Dat waeren eyns wise leismeysteren bi een ander ende worden toe [1]) spreken Soe wat sij van gade wolden spreken".

Het tweede van deze exempelen, bl. 85v—86r (»Een ionge lynck sprack tot sijnen meyster", enz.), is naar een ander, vroeger te Weesp, sints 1847 te 's-Gravenhage in de Koninklijke Bibliotheek berustend handschrift in 12°. uitgegeven in [J. van Vloten], *Verzameling van Nederlandsche prozastukken, van 1229—1476*, Leid. en Amst. 1851, blz. 221 (onder den titel: »Levenswijsheid"), en volgens hetzelfde handschrift zes jaren later door den Leidschen predikant F. H. G. van Iterson in zijne *Stemmen uit den voortijd, die wel verdienen nog eens gehoord te worden*, Leid. 1857, blz. 122; het derde en grootste dezer exempelen, bl. 86r—88r (»Een meyster inder gotheit quam in een stat", enz.), staat, mede naar genoemd origineel, afgedrukt in het aangehaald werk van Van Iterson, blz. 32—34.

Bl. 88r—91r. Een cleyn alphabeet broeder thomas kempes.
Bl. 91r—93v. Een merkelike leringe.

De opschriften zijn met rooden inkt geschreven, uitgezonderd »Een cleyn alphabeet", enz. Hier heeft men slechts eene

---

[1]) »Werden te", *beginnen te*. Verg. J. Verdam, *Die Spiegel der Sonden*, Dl. I, Leid. 1900, blz. 161, kol. 2 (reg. 12553: »So dat te bevene waert die oude").

aanstreping met rooden inkt bij de hoofdletter »E", en eene onderstreping daarmede bij de woorden »Een cleyn alphabeet" en bij »thomas kem" (op het einde van een regel).

Van dit handschrift nu, waarvan maar één exemplaar schijnt te bestaan, heb ik gemeend de laatste twee stukken te moeten publiceeren: gaarne worden zij der Redactie van *De Katholiek* ter plaatsing aangeboden. Zij maken een deel uit van het stichtelijk proza onzer vaderen vóór de Hervorming en verdienen reeds daarom de belangstelling van ieder, die zich wijdt aan de beoefening van Nederland's taal- en letterkunde in den gulden tijd der Middeleeuwen; bovendien, zij voeren ons met onze gedachten terug naar en brengen ons in aanraking met een der meest beroemde mannen uit de vijftiende eeuw, met den vromen regulier van het Windesheimsche klooster op den St. Agnietenberg (bij Zwolle). Immers in Dietschen tekst behelzen zij beknopte bewerkingen naar, of liever, verkorte vertalingen van, uittreksels, bloemlezingen uit een paar van de »kleinere ascetische geschriften van Thomas a Kempis" (gest. 1471).

Eene enkele opmerking derhalve — meer niet — in verband met de bronnen, waarnaar de afgedrukte uitgave henenwijst.

Het eerste stuk is, gelijk het opschrift trouwens aanduidt, ontleend aan het *Alphabetum parvum monachi in schola Christi*, te vinden in Thomas a Kempis, *Opera omnia*, ed. H. Sommalius (Antv. 1623), p. 769—772. Wat den vorm aangaat, mag het met recht »een cleyn alphabeet" genoemd worden, »een kort a. b. c. voor den monnik in de school van Christus", zooals de vertaalde Latijnsche titel luidt bij B. Bahring in zijn *Thomas van Kempen, prediker van de navolging van Christus, en zijne tijdgenooten* (uit het Hoogduitsch door J. G. Verhoeff), Amst. 1866, blz. 190; doch wat aangaat den inhoud, zal het om de lessen of voorschriften van godsvrucht en levenswijsheid waarvan het de drager is[1]), in één woord

[1]) Verg. de indeeling van den Latijnschen tekst in »lectiones", van den Dietschen tekst in »lexen"; dit woord wordt op drie plaatsen — bl. 88r en 90v *(bis)* — met name genoemd.

om de talrijke »goede punten" die er in zijn nedergelegd, zijne beteekenis blijven behouden voor den kloosterbroeder van alle eeuwen.

Nog dient vermeld, dat bij den slotvolzin (»Dat leven ens gueden monnics", enz.), die vermoedelijk naar aanleiding van het voorafgaande »dragende al dage sijn cruce voer cristum" [1]) is opgeteekend, niet moet gedacht worden aan het *Alphabetum parvum*, waar nergens iets dergelijks staat, maar aan eene plaats elders in de werken van den Kempenaar: hij is eene letterlijke overzetting van de dichtregelen »Vita boni monachi crux est, sed dux paradisi [2]). Portat portantem, salvat sua vulnera flentem" uit Canticum VII, i. e. *Versus de sancta Cruce*, van de *Cantica spiritualia* (zie Thom. a Kempis, *Opera omnia*, ed. l., p. 812).

»Een merkelike leringe" komt overeen met den *Hortulus rosarum* [3]), cap. XVII, i. e. *De imitatione sanctissimae vitae Domini nostri Iesu Christi*, § 1—4, *medio* (zie Thom. a Kempis,

---

[1]) *Lat.:* »portans quotidie pro Christo crucem suam". — Ook is het mogelijk, dat de slotvolzin terugslaat op het »ic biddi, mijn god, leer my die wege eens gueden levens om salicheit mijnre zielen" uit het begin van het *Alphabeet* (in het Latijn: »Obsecro te Deus meus, doce me vias bonae vitae, pro salute animae meae") en naar aanleiding daarvan is opgenomen.

[2]) Deze eerste versregel komt ook voor in *De imitatione Christi*, Lib. III, cap. 56 (Thom. a Kempis, *Opera omnia*, ed. l., p. 415). Verg. O. A. Spitzen, *Thomas à Kempis als schrijver der Navolging van Christus gehandhaafd*, Utr. 1880, blz. 133. — C. Boey, *Thomas à Kempis Navolginge Christi, Dienstigh voor geleerde en ongeleerde, om 't Christen Geloove inder daedt te beleven*, Amst. bij Michiel de Groot, laatste druk [z. j.], blz. 309, heeft de geciteerde plaats uit *De imit. Christi* aldus vertaald: »In der waerheyt/'t leven van een goet eensaem mensche is een kruys/een leydsman tot den Lusthof des Hemels" *(Lat.:* »Vere vita boni monachi", cet.). Zie over dit zeldzaam boekwerkje, »doorgaens met Verssen verçiert (in het exemplaar dat ik bezit, draagt de bijgevoegde *Schat der Zielen* het jaartal 1681), H. J. Allard, *Thomas à Kempis en Cornelis Boey* (in den *Volks-Almanak voor Nederlandsche Katholieken, in het jaar des Heeren 1882*, XXXIe jaar, blz. 235—264).

[3]) Zie over de volledige Dietsche vertalingen van dit ascetisch geschrift van Thomas a Kempis *De Katholiek*, Dl. CXXI (jaarg. 1902, I), blz. 359 (in De Vooys, *Biografiese mededelingen over de Dietse vertalingen der »Imitatio Christi"*). Verg. [Van Vloten], *Verzameling v. Ned. prozastukken*, blz. 247.

Opera omnia, ed. l., p. 529—531); het slot (§ 4: »Qui omnia temporalia", cet.) is onbewerkt gebleven.

Thans volgt de uitgave, in woordelijken afdruk. Uitgaande van het beginsel, dat de uitgever van handschriften zich tot taak moet stellen èn om die handschriften volkomen getrouw en juist over te brengen èn om hun het archaïstisch voorkomen zooveel mogelijk te laten behouden [1]), heb ik den ons overgeleverden tekst teruggegeven, gelijk ik dien aangetroffen heb; de eenige vrijheden die ik mij veroorloofde, zijn geweest de verandering van »u" in »v" waar zulks behoorde, en de vervanging van het oorspronkelijk, meestal onbeduidend interpunctiesysteem door het hedendaagsch systeem. Wat tusschen vierkante haakjes staat, is door mij ingevoegd. De opschriften o. a. zijn met kleine kapitale letters gedrukt; gespatieerd is in n°. I het met het *Alphabetum* correspondeerend Latijn en de slotvolzin.

Aan den voet der bladzijden zijn de noodige taalkundige en geschiedkundige aanteekeningen aangebracht: tot beter verstand van het geheel mochten zij m. i. niet ontbreken.

Bovenkarspel, Aug. 1905. D. A. BRINKERINK.

---

[1]) Verg. Acquoy, *Handleiding tot de kerkgeschiedvorsching en kerkgeschiedschrijving*, 's-Gravenh. 1894, blz. 148.

BIJLAGE.

I.

EEN CLEYN ALPHABEET BROEDER THOMAS KEMPES.

Die discipel sprict: V i a s t u a s d o m i n e [1]).

HEre, dijn wege wijse my ende dijn toepade lere my. Here, wie sijn dese wege: ic biddi, mijn god, leer my die wege eens gueden levens om salicheit mijnre zielen.

Die irste lexe. Merket!

Bl. 88v. A m a n e s c i r i [2]). Mynnet [3]) niet [4]) te wesen // ende voer niet geacht te wesen: dat is u voel saliger ende nutter dan gepresen te werden van den menschen.

B e n i v o l u s [5]) e s t o. Weest guedertieren allen menschen, den gueden ende den quaden, ende nyemant hinderlic ende laste[r]lick.

---

[1]) Ps. XXIV: 4*b*.

[2]) »Ama nesciri" is eene geliefkoosde spreuk in den mond van de Middeleeuwsche devoten, de lijfspreuk der Windesheimers, volgens J. B. Malou, *Recherches historiques et critiques sur le véritable auteur du livre de l'Imitation de Jésus-Christ* [1ière ed.], Louv.-Brux. 1848, p. 135, n. 2, waarschijnlijk ontleend aan Bernard van Clairvaux (*De nativitate Domini*, sermo III, no. 2), maar volgens Spitzen, *Thom. à Kempis als schrijver der Nav. v. Chr. gehandhaafd*, blz. 159, »van vader Augustinus geërfd". Zij wordt o. a. gevonden: bij Johannes Busch in zijn *Chronicon Windesemense* (ed. H. Rosweyde, Antv. 1621), p. 242, 356 [ed. K. Grube, Halle, 1886, p. 240, 64], en bij Thomas a Kempis, behalve in het *Alphab. parv.*, lectio 1, nog in *De imit. Christi*, lib. I, cap. 2 (Thom. a Kempis, *Opera omnia*, ed. l., p. 323) en in het *Chronicon Montis S. Agnetis* (achter de zooeven genoemde uitgave van het *Chron. Wind.* door Rosweyde), p. 13. Verg. *Hs. D*, fol. 41*d* (*Bibl. v. Mnl. Letterk.*, afl. 70. Gron. 1903, blz. 77): »Soe wie wijs wil wesen, die warde dwaes· ende mynne *(zij er op uit)* om cristum *(om den wil, ter wille van Christus)* onbekent te wesen" (nl. *bij de menschen)*. — Zie verder Acquoy, *Het klooster te Windesh.*, Dl. I, blz. 227; Dl. II, blz. 212 (aant. 6), 238, 327.

[3]) *Hs.:* Mijnet (met een liggend streepje boven de »ij"). In het tweede gedeelte van het handschrift (bl. 33r—93v; zie boven, blz. 277) heerscht schromelijke willekeur ten opzichte van het gebruik der letterteekens »ij" en »y"; vooral na bl. 41v komt herhaaldelijk de spelling met »ij" voor, waar wij die met »y" zouden verwachten. — Verg. [Van Vloten], *Verzameling v. Ned. prozastukken*, blz. XV (aldaar in de inhoudsopgave de aant. bij »Uit de kroniek van Holland").

[4]) Niet, *niets*.

[5]) *Lat.:* Benevolus.

Custodi cor tuum. Gewaert u herte van [1]) wtwendigen dingen ende van ledigen woerden.

Dilige solitudinem. Mynnet eensamheit ende u silencium, ende gi sult vinden grote rast [2]) ende een guede consciencie. Daer voelheit is, daer is onrusticheit ende grote verstroeyinge des herten.

Elige paupertatem. Wtverkiest armoede ende sympelheit ende mit wenich sijt te vreden, ende gi en sult niet lichtelick murmurieren.

Fuge homines [3]). Vliet die menschen ende die onrusteder werlt.

Gracias age deo. Dancket god altijt in uwen herten ende mitten monde, woet u geet wael of quellic; want god ordiniert al dinck voersienlick inder werlt, ende sijn ordel is recht van ewicheit.

Bl. 89r. Humilia te in omnibus. Veroetmoedicht u in allen dingen ende onder allen dingen, ende gi sult gracie crigen van allen ende gi sult god behagelicke wesen ende gemynnet werden vanden menschen. Ende die boese geest sal van u vlien om der doechden der oetmoedicheit, die oen [4]) contrari is.

In omni opere. In allen gueden [5]) werken die gi [6]) doet, sal u andacht wesen om god te behagen.

Karissimos reputa. Die u castiën, tribulieren, verdrucke[n] ende verwiten, die rekent u vrient te wesen.

---

1) *Hs.*: van wan.

2) J. B. Cotelerius, *Ecclesiae Graecae monumenta*, Lut. Par. 1677, p. 353, deelt mede, dat, toen Arsenius, de leermeester van Keizer Honorius, zich naar het klooster had begeven, hij eene stem hoorde, die tot hem sprak: »Ἀρσένιε, φεῦγε, σιώπα, ἡσύχαζε, αὗται (*lees*: αὖται) γάρ εἰσιν αἱ ῥίζαι τῆς ἀναμαρτησίας". Zie ook [Van Vloten], *Verzameling v. Ned. prozastukken*, blz. 271—272, en het *Archief van Nederlandsche kerkgeschiedenis*, Dl. IV, 's-Gravenh. 1893, blz. 113. — Verg. *Hs. D*, fol. 125*c* (*Bibl. v. Mnl. Letterk.*, afl. 73 en 74, Gron. 1904, blz. 237).

3) *Lat.*: »Fuge quantum potes homines".

4) Oen (hier 3de naamv. enkelv. van »hi"; vooral in het Oostmnl.), *hem*. Zie E. Verwijs en J. Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek*, Dl. III, kol. 419 (op »h i, 1ste art."), en verg. bl. 91r: »on" (3de naamv. enkelv.) en »om" (4de naamv. enkelv.).

5) *Hs.*: queden.

6) Na »gi" staat eene doorhaling.

Labore et dolore. Mit arbeit [1]), mit droefheit, mit suchten, mit schreien wort gecregen dat ewige leven ende mit sterven der werlt; ende mit genuechten ende waellust wort verloren dat ewige leven.

Magnum donum est. Het is een grote gave gaeds arm te wesen in deser werlt om cristus wil ende die mynste te wesen; grote hoverdie ist hoemoedich te wesen ende vlien versmaet te wesen.

Bl. 89v. Neminem spernas. Niemant en versmaet, nye-//mant en sijt hinderlick: mit den drovigen hebt medeliden, den armen comt te hulpen na uwen vermoegen, van allen menschen begeert gemynt te werden.

Omnia opera tua [2]). Al u werken die gi doet, wilt doen totter eren gaeds; ende sonder raet ende bedencken en wilt niet doen [3]).

Primo semper quere [4]). Ten irsten suldi altijt sien in uwen werken, of si god behagen of myshagen; wilt niet doen tegen u consciencie noch om anxt noch om liefde: daer u an twivelt, suldi sueken die heilige scrijft ende u oversten, en sult niet seer op [u] selven staen [5]).

Quecumque ad te. Dat geen dat u niet bevalen en is, daer en wilt niet af ordelen: en wilt u daer niet mede becommeren, op dat gi altijt vrede in uwen herten hebt.

Revertere ad interiora. Keer di totten bynnensten dijns herten ende sluyt die doeren dijns monts [6]), op dat gi niet verstroeyet en wart in uwen synnen doer mennigerley begeerten overmits raet
Bl. 90r. des // duvels.

Sobrius esto. Weest sober in eten ende drincken, matich ende stichtich in uwen cleden Voersichtich in uwen woerden, eerlick in

---

1) *Hs.*: arbet (met bovengeschreven »i").

2) *Lat.*: »Omne tempus utiliter", cet.

3) Deze »lexe" is eene vertaling alleen van de slotwoorden der overeenkomstige »lectio" in het *Alphab. parvum.*

4) *Hs.*: q̄re. — Quere, *d. i.* quaere; verg. in de »lexe" die volgt: »Quecumque (de eerste lettergreep is voluit geschreven).

5) *Lees*: en wilt niet te seer op u selven staen? Zie het Latijn (»nec tibiipsi nimis confide"), en verg. bl. 90r.

6) Toespeling op het »et ori tuo facito ostia et seras" uit Ecclesiasticus XXVIII : 28.

uwen seden, bedienstich in raet te geven ende yemants te troesten, sterck in wederspoet, oetmoedich in gueden spoet, dancber in waeldaet, vrolick in versmadinge, lijdsam ende verduldich in pinen, onderscheien [1]) in alle uwen werken.

T i m e d e u m o f f e n d e r e. Vruchtet god te vertoernen in cleynen dingen. In uwer versumelheit ende in uwen gebreken en wilt niet myshapen; ende oec, en wilt niet te seer op u selven staen: mitten gueden ende mitten sympelen sal u raet wesen.

V e n d e d e o o m n i a. Vercope god al u guet, als u guede werken, ende hi sal u geven guet loen [2]); want daer en is nyemant rijker dan hi, nyemant edelre noch schoenre ende vriër dan cristus: die cristum heeft, die heeft al guet [3]).

Bl. 90v. X p̄ s [4]) e r i t v i t a t u a. cristus sal // u leven wesen, u lexe, u gedenckenisse, u sprekinge, u begeert, u rommynge [5]), u hape, u loen; suecty anders wat dan cristum, soe suldy scade lijden: gi sult arbeiden ende geen rust vinden.

Y m n o s [6]) e t p s a l m o s. ymnos [7]), psalmen ende laefsanck te singen hoert geesteliken luden toe, den broederen ende susteren god te laven mitten engelen volherteliken. Sueten sanck singet hi gade, die in sijnen lijden ende verdriet ende becaringe god altijt lavet. Dat begynne ende dat eynde eens gueden geesteliken menschen is god te mynnen mitten herten ende sijnen mede broeder te sterken.

Z a c h e e f r a t e r d e s c e n d e [8]). zachee broeder, clymmet vanden berch der werliker consten, wijsheit ende ydelheit, ende comt ende

---

1) Verg. voor de syncope van de »d" tusschen twee vocalen W. L. van Helten, *Middelnederlandsche Spraakkunst*, Gron. 1887, blz. 203 volg. (§ 130).

2) *Lees*: »groet loen" of »bet(er) loen"? *Lat.*: »solatia meliora". — Verg. Verwijs en Verdam, *Mnl. Wdb.*, Dl. IV, kol. 769 volg. (op »l o o n, n⁰. 2").

3) Het Latijn (en dit is juister gezegd) heeft: »Nemo ditior, nemo liberior eo, qui se et omnia Deo dedit, et Christum amando emit, qui mundo cruce redemit".

4) De afkorting is hier niet opgelost, omdat dan de »X" zou vervallen.

5) Rommynge (= roeminge), *roem*. Het Latijn heeft: »lucrum". — Verg. Verwijs en Verdam, *Mnl. Wdb.*, Dl. I, kol. 954 en 955, waar op »b e r o e m e n" en op »b e r o e m e r" de bijvormen »berommen" en »berommer" worden opgegeven.

6) *Hs.*: ȳnos (met kleine beginletter).

7) *Hs.*: ȳnus.

8) *Lat.*: »Zachaee frater charissime, descende" (toespeling op Luc. XIX : 5).

leert inder scholen cristi den wech der oetmoedicheit, sachtmoedicheit ende lijdsamheit, tot [1]) welken wech moechdy comen totter vrouden des ewigen levens.

[Die conclusie.]

Scrivet dese lexe in uwen herten als in enen boeck des levens
Bl. 91r. ende leset daer al dage in. // Daer sijn wenich woerde, mer daer sijn grote ende wonderlike werken: si sieren van buten ende satigen [2]) van bynnen. Dat leven eens gueden ende geesteliken monnics begint van versmadinge der werlt ende versakinge sijns selfs ende geet voert totter contemplieringe gaeds [3]).

Die benedixie.

Salich ende heylich is die discipel die cristum na volget doer den scarpen wech, gevende on al sijnen wil ende sijnen onwille, dragende al dage sijn cruce voer cristum, op dat hi mit hem hebben mach grote vroude ende dat ewige leven. Amen. Dat leven ens [4]) gueden monnics is een cruce, mer een leydsman des paradijs: het draget die om draget, het maect salich die sijn wonden bescreyen [5]).

---

1) *Lees*: doer?

2) »Satigen", *tot rust brengen*, *kalmeeren*. Verg. *Hs. D*, fol. 20*c* (*Bibl. v. Mnl. Letterk.*, afl. 70, blz. 35): »saetelike".

3) Hier worden opgegeven de drie stadiën, die volgens de Middeleeuwsche devoten den mensch moeten brengen tot eenheid met God. Zij worden door verschillenden hunner met verschillende namen genoemd; de meest gebruikelijke zijn: *a.* het werkende leven, *b.* het geestelijke leven, en *c.* het schouwende leven (gelijk het heet bij Hendrik Mande — gest. 1431 —, den bekenden kloosterling en visionaris te Windesheim). Verg. W. Moll, *Johannes Brugman en het godsdienstig leven onzer vaderen in de vijftiende eeuw*, Amst. 1854, Dl. I, blz. 41—46, 263—292; ook G. Visser, *Hendrik Mande*, 's-Gravenh. 1899, blz. 45—47, vooral blz. 62—90 (passim).

4) De schrijfwijze »en" (*d. i.* een) komt meer voor. Wat dit handschrift aangaat, het heeft o. a.: »enre bruit" (bl. 35r) en »in enre gherechter ghelatenheit" (bl. 39v), terwijl bl. 57v op ééne plaats vermeldt: »en" (maar met bovengeschreven »e"). Zie verder Verwijs en Verdam, *Mnl. Wdb.*, Dl. II, kol. 532 (op »e e n, 2de art., n0. 2"), en verg. F. A. Stoett, *Beknopte Middelnederlandsche Spraakkunst*, Etymologie, 's-Gravenh. 1890, § 160, de aanmerking.

5) Zie boven, blz. 281.

II.

EEN MERKELIKE LERINGE.

Hort. ros., cap. XVII, § 1. DAt selve dat gi gedaen hebt enen van mijnen mynsten broederen, dat hebdy my gedaen [1]). Merket dat woert beteykent geestelike verborgenheit Ende na volgen der exempelen ons heren. den broe-
Bl. 91v. deren te hulpen te // comen inder noet die haldet ihesus bi der hant [2]). Die den last die hem op gelacht wort, lijdsamliken draget, die draget ihesum op sijnen scholderen. Die sijnen even mensche die bedruct is, een troestelic woert gevet, die gevet ihesus een mynlick cussen [3]). Die eens anderen sunden bescreit ende voer hem om genade bidt, die wasset ihesus voeten ende droeget si. Die sijnen naesten inder noet ende ter tafelen dat beste voer leget, die spijset ihesus mit honich ende mit spijsen der liefden.

Die guede gedachten an nemet van god, die leget ihesus in die slaepcamer sijns herten. Die sijnen naesten een boeck leent vander heiliger scrijft, die schencket ihesum den besten wijn. Die ledige woerde laet te spreken, die verdrivet die vliegen van ihesus tafelken. Die niet hoeren en wil oneerber woerde ende achterspraeck, die yaget die swarte honde [4]) wt ihesus huysken. Die ter tafelen wael ende bescheiden leest, die verblijt die geen die an ihesus tafel sitten,
Bl. 92r. mit hemelschen dranck ende maket die dors-//tigen droncken. Ende die quellic leest, die vermynret den smake; ende die voel stamelt,
Hort. ros., besmet ihesus tafelken [5]). Die quaet van enen anderen hoert ende
cap. XVII, § 2. hem daer seer af bedroeft ende versucht, die antast ende salvet die wonden ihesu. Die guede exempelen van sijnen even mensche verteelt, die presentiert schoen blomen voer ihesus ogen. Die die woerde ihesus devotelic leest ende predict, die strouwet sueten roeck inden nasen der geenre die dat hoeren. Die eens anderen gebreck gueder-

---

[1]) Matth. XXV : 40.

[2]) De volzin »Merket—hant" is in de war en met eene geringe wijziging moeilijk te herstellen; daarom heb ik hem letterlijk uit het handschrift overgenomen, ook met behoud van de oorspronkelijke interpunctie (eene punt achter het woord »heren"). Het Latijn heeft: »Notate verba, signate mysteria, imitamini exempla. Qui fratri indigenti subvenit, Iesum per manum retinet".

[3]) Cussen, *kus*.

[4]) Onder »die swarte honde" (*Lat.*: »nigrum canem") moeten m.i. *de duivelen* verstaan worden. Verg. De Vooys, *Mnl. leg. en exemp.*, blz. 169 volg., en de opmerking van P. fr. Bonaventura Kruitwagen in *De Katholiek*, Dl. CXXVI (jaarg. 1904, II), blz. 240, aanteek. 1. Zie ook de voorbeelden bij »die helsce hont" in het *Mnl. Wdb.* van Verwijs en Verdam, Dl. III, kol. 558 (op »h o n t, 2de art.").

[5]) *Lat.*: »mappa". Moet soms gelezen worden: »tafellaken" (of iets dergelijks)?

tierliken draget ende onsculdiget, die sal haestelic ihesus barmherticheit verwerven. Die eens anders quaet ende scande verhoet, die bedect ihesus nacte lede. Die die gotlike martelie ende die oetmoedige werken ihesus stadeliken overdenct, die ontfanget honich ende melck wtten monde ihesus. Aldus hevet gedaen [1]) die heilige maget sunte [2]) agneta, die om die mynne ihesus den doet geleden heeft. Die voer
Bl. 92v. enen sieken leest of singet, die spoelt // opter herpen mitten heiligen engelen voer den mynliken ihesus. Die devotelic bidt ende hem wacht van leckerren spijsen ende sijn eygen guet overgevet, die offert den handen ihesus costelike gaven mitten heiligen drie coningen. Die sijnen even mensche hoeft of cleder wasset, die doept ihesus mit iohannes.

Die sijn celle bewaert ende swiget, die gaet mit ihesus inder woesteniën. Die sijn sunden wederstaet ende sijn licham castiet, die vast mit ihesus. Die sijnen broeder een salich woert toe sprict, die predict mede dat rijke gaeds. Die voer enen sieken ende becaerden trouwe-
Hort. ros., lick bidt, die visitiert mit ihesus lazarus. Die voer die gelovige doede
cap.XVII, § 3. zielen bidt, die gaet tot lazarus grave mit ihesus. Die mit sijnen broederen gaet te refter om te hoeren dat woert gaeds, die etet mit ihesus ende mit sijnen discipulen. Die die woerde gaeds die inder tafelen gelesen werden, inder herten draget, die rustet op ihesus
Bl. 93r. borst mit Iohannes inden aventmael. Die oet-//moedelic gehoersam is in dat geen dat hem tegen is, die volget ihesus na mit sijnen discipulen opten berch van oliveten, daer hi gevangen waert. Die in sijnre tribulaciën vuericliken [3]) bidt, die vecht mit ihesus tegen den boesen geest. Die sijnen eygenen wil overgheeft geheliken, die vervult mit ihesus den wil sijns vaders ende draget dat cruce mit hem. Die voer sijn viande bidt ende vergevet den genen die hem quaet doen, die bidt mit ihesus voer sijn viande dat si niet en vergaen, mer dat si leven in god. Die willichlic versmaet al dinck, die stervet inden cruce mit ihesus ende wordet opgetogen mi[t] paulo inden hemel.
Hort. ros., Die sijn herte reyn bewaert ende in rusten haldet, die windet ihesus
cap.XVII, § 4. in een schoen lynen cleet ende begravet hem in sijn herte. Die inden dienst gaeds stantachtich [4]) blivet, die rustet mit ihesus inden grave. Die mit maria in oerre bedroeffenisse medelijden heeft, die
Bl. 93v. sal van // oeren lieven soen getroest werden.

---

[1]) *Lat.*: »dixit et fecit". — Verg. het *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde*, Dl. XXIII — jaarg. 1903 —, blz. 64 (»Honich ende melck heb ic ontfangen", in een Mnl. lied op St. Agnes).

[2]) Na »sunte" staat eene doorgehaalde »g".

[3]) Zie bl. 93v: »vuerichliker". Doch verg. b.v. *Hs. D*, fol. 2*c*: »stanthactelike", en fol. 170*b*—*c*: »stanthactich", naast fol. 171*c*: »stanthachtich" (*Bibl. v. Mnl. Letterk*, afl. 70, blz. 7; afl. 73 en 74, blz. 324 en 326).

[4]) Zie Van Helten, *Mnl. Spraakk.*, blz. 146 (§ 92, *b*).

Die vanden gaven gaeds devotelic [1]) den »gracias" leest, comt mit maria magdalena totten grave ons lieven heren ihesu cristi. Die naden rouwe ende nader bicht opset volcomelick hem te beteren, die verrijset mit cristus. Die die traecheit van hem werpet ende nye vuericheit an neemt, die viert een nye paesschen mit ihesus ende singet mit hem inden choer sijns herten den sueten sanck »alleluya" [2]). Die die blijtscap der werlt versmaet, die gaet mit ihesus in die beslaten camer [3]), op dat hi hem te vuerichliker dienen mach, te puerre leven mach ende den heiligen geest te volcomeliker ontfangen mach. Amen.

---

1) Na »devotelic" (*hs.*: deuotelic) staat een doorgehaald »sijn".

2) *Lat.*: »et alleluia cum eo in choro iubilans cantat". — De op het eerste gezicht niet in het zinsverband passende uitdrukking »sijns herten" (eig. *van harte*; hier *jubelende*, *juichende*) wordt opgehelderd door eene andere plaats in dit zelfde handschrift (bl. 58v, in de »deuoete epistelen"), waar wij lezen: »Ic val (*sic*) valle hier eñ buge mijn inwendighe knyen mijns herten voer u".

3) »Beslaten (= besloten; Oostmnl. vorm) camer" is eene toespeling op het »januis clausis" uit Ioa. XX: 26. Het Latijn heeft: »coenaculum clausum". — Na de Hemelvaart van Jezus hebben de apostelen steeds in het »coenaculum" (Statenvertaling: »opperzaal") zich verzameld om daar te bidden (zie Act. ap. I: 13, 14), en volgens de algemeene opvatting hebben zij ook te dier plaatse den Heiligen Geest ontvangen (verg. in Act. ap. II, vs. 1 de woorden: »erant omnes pariter in eodem loco").

„WAT BAAT HET DEN MENSCH?"

(Matth. XVI, 26).

Om blanken mond een glimlach, hartstocht-heerlijk,
En in het oog een lonken, vleiend-zoet,
Treedt mij Verzoeking somtijds te gemoet
En biedt mij heusch haar waren, onwaardeerlijk.

»Geef mij uw wil en gansch mijn korfje is eerlijk
Het uwe: wijn, die telkens dorsten doet
En fruit, dat immer graagte en honger voedt;
Steek uit, ten ruil, uw grijphand, gauw begeerlijk".

En aanstonds stil mijn Engel-wachter fluistert:
»'t Is Sodoms ooft, Gomorra's druiventros,
Gij zijt verloren, zoo gij verder luistert".

En plots ontroerd voel ik mij bevensbange,
Dek mijn gelaat en breek in tranen los.
De tijd is kort en de eeuwigheid zoo lange....

Wijchen. fr. MARTIALIS VREESWIJK, O. F. M.

NIEUWE UITGAVEN.

Tractatus de Sacramentis, quem in usum auditorum suorum concinnavit G. VAN NOORT, *S. Theol. in Seminario Warmundano professor. — Fasciculus prior, comprehendens doctrinam de Sacramentis in genere, Baptismo, Confirmatione, ss. Eucharistia.* — Amstelodami, C. L. v. Langenhuysen, 1905.

Lezers, die de werken van den Eerw. heer Van Noort wenschen te bestudeeren, moeten zich te zijnen aanzien gebonden achten door een stilzwijgend akkoord. Zij mogen niet preutelig opzien, wanneer ze bemerken, dat deze schrijver, een voorbeeld nemend aan vele oude en nieuwe theologen, somtijds met een zeer rekbaar geweten de Latijnsche taal naar zijn hand zet. Doch wie is in onzen tijd op dit punt niet toeschietelijk genoeg? Dat intransitieve werkwoorden met de veeren pronken van transitieve; dat een vorm als *sentivisse* voor vol wil gelden; dat *aut* herhaalde malen de wettige plaats van *an* durft innemen: deze en dergelijke stoutigheden, zegt men, schaden niet, zoo ze voor het overige maar hand aan hand gaan met een klaren en bondigen stijl.

De heer Van Noort nu heeft zulk een stijl. Nooit behoeft men te raden naar zijn gedachten. Hij weet wat hij zeggen wil en hij zegt het, eenvoudig en duidelijk. Van rhetorische siersels, enkel geroepen om te pralen, is bij hem geen sprake. Van noodelooze uitweidingen, jacht op spitsvondigheid in denkbeeld of uitdrukking, overgehaalde wijsgeerigheid en nagebootste genialiteit evenmin. Zijn methode van schrijven is tevens de beste methode van leeraren. Daarom behoort onder de theologische werken, die in de laatste jaren het

licht zagen, ongetwijfeld aan de zijne een eereplaats te worden toegekend.

Wil men het recht dezer lofspraak gestaafd zien, men leze en herleze het traktaat, welks titel wij aan het hoofd dezer bladzijden neerschreven. Het doet verkwikkend en weldadig aan met een zoo degelijk en verdienstelijk boek kennis te maken. Zooals het opschrift aanduidt, de schrijver ontvouwt ons eerst de dogmenleer der sakramenten in het algemeen en alles wat uit een theologisch oogpunt daarmee samenhangt; vervolgens behandelt hij, zoo volledig als dit in een handboek kan geëischt worden, het Doopsel, het Vormsel en de heilige Eucharistie.

We zouden de perken eener aankondiging verre moeten overschrijden, zoo we de aandacht onzer lezers op de belangrijkste hoofdstukken dezer verhandeling wilden vestigen. We kunnen slechts bij enkele vraagpunten een oogenblik verwijlen.

De korte inleiding van het boek zal, vrees ik, door sommigen al te kort bevonden worden. Zij gewaagt met eenigen nadruk van de praktische traditie des christendoms, die men, bij de beschouwing der sakramenten, in de eerste eeuwen der Kerk op den voorgrond moet plaatsen. Zeker, de Kerk, die haar kinderen den weg naar den hemel wijst, stelt zich allerminst ten doel een wijsgeerige school te stichten. Dit neemt evenwel niet weg, dat elke praktische leer, om vruchtbaar en verheffend te werken, tot zekere hoogte ook altijd theoretisch moet zijn. Dat theoretische, schijnt het, werd, voor zoover het bij de sakramenten in aanmerking kwam, in de eerste tijden der Kerk nog meer dan het praktische, beheerscht door den tuchtregel der geheimhouding. Over die *disciplina arcani*, hier en daar streng, elders minder streng toegepast, is het laatste woord nog niet gesproken. Een paar bladzijden der *introductio*, aan dit onderwerp gewijd, zouden zeker vele dankbare lezers hebben gevonden.

De sakramenten der Nieuwe Wet zijn teekenen van genade en deelen genade mede. Deze waarheid moet in elke volledige bepaling dezer »heilige symbolen" worden uitgedrukt. De

genade, hier bedoeld, is de heiligmakende genade, welke de ziel des menschen, door haar te rechtvaardigen en van de zonde te zuiveren, in de bovennatuurlijke orde aangenaam en welgevallig maakt aan God. Ieder sakrament is dus een praktisch teeken. Het zinnelijk-waarneembare van zijn *ritus* wordt door God verhoogd en geheiligd; door die bovennatuurlijke verheffing en in de hand van de eenige hoofdoorzaak der rechtvaardiging kan het niet alleen beduiding, maar ook werktuig zijn bij het voortbrengen der genade.

Het spreekt van zelf, dat de meeste protestanten, in verband met hun leer van de heiliging des menschen door het geloof alleen, van den aanvang der hervorming af alle instrumenteele werking der sakramenten hebben verworpen.

Voor de Kalvinisten vooral zijn deze »zichtbare zegelen" alleen een nieuwe bevestiging der Evangeliewoorden. Zij kunnen het geloof in Christus en zijn zoendood versterken, niet door in onze ziel eenige genade voort te brengen, maar door haar te herinneren aan de goddelijke beloften.

Tegenover deze dwaalleer verklaart het Koncilie van Trente, dat de sakramenten der Nieuwe Wet geen bloote symbolen zijn der christelijke belijdenis, geen bloote teekenen der ontvangen gerechtigheid, dat zij niet zijn ingesteld tot aanvoeding slechts des geloofs, maar dat zij de genade bevatten, welke zij beteekenen, en dat zij die genade aan allen, die geen beletsel stellen, altijd mededeelen. Deze mededeeling heeft plaats *ex opere operato* d. i. uit kracht van de sakramentswerking zelf.

De woorden: *genade bevatten en meedeelen (toebrengen)* wijzen er nadrukkelijk op, dat de sakramenten in oorzakelijk verband staan tot de genade, waarvan zij teekenen zijn. Hun kausaliteit ligt daarin, dat zij, door God tot bovennatuurlijke werktuigen gemaakt en aan zijn beweegkracht onderworpen, in de ziel iets voortbrengen, dat, als heiligende hemelgave, niet aan hún werking, maar aan die van de Hoogste Oorzaak geëvenredigd is. Geen grover dwaling dan de bewering der protestanten, dat de Katholieke Kerk door haar leer der sakramenten God zelf tot werkeloosheid verwijst. Het sakra-

ment is als genade-beginsel alleen werktuig. Niet in haar eigen volkomenheidsvorm, enkel virtuëel, heeft het, als geheel ondergeschikte oorzaak, de genade in zich, die God, als Voornaamste Oorzaak aller heiligmaking, er door voortbrengt.

Hoedanig en van welken aard is nu deze van Gods werking afhangende en daaraan volkomen onderworpen kausaliteit der sakramenten?

Na een even heldere als juiste verklaring van het *opus operantis* en het *opus operatum* gaat de heer Van Noort tot de beantwoording dier vraag over.

Volgens eenige theologen der middeneeuwen bezitten de sakramenten geen werkende kracht. Zij moeten alleen beschouwd worden als een vaste waarborg, dat God naar zijn stellige wilsbepaling aan die ze waardig ontvangen onmiddellijk genade geeft. Noemt men ze *oorzaak*, dan bezigt men dit woord in oneigenlijken zin. De naam *teeken van genade* of *noodzakelijke voorwaarde* ter verkrijging van genade kenmerkt ze nauwkeuriger.

Niemand zal in onzen tijd loochenen, dat deze meening, ofschoon door het Koncilie van Trente niet veroordeeld, zich van de woorden *continere et conferre gratiam* alleen door een zeer gewrongen duiding rekenschap kan geven.

Op voorgang inzonderheid van Kardinaal de Lugo hebben velen in de sakramenten het bestaan eener zedelijke kausaliteit trachten te bepleiten. Deze genade-teekenen, zoo redeneerde men, door onzen Verlosser ingesteld en in zijn naam toegediend, moeten, wat hun moreele waarde betreft, worden aangemerkt als handelingen, die van Christus zelven uitgaan. Als zoodanig hebben zij in de schatting van God een voortreffelijkheid, die, indien wij aldus mogen spreken, bij Hem zelven geldt als voldingende beweeggrond, om den mensch met hemelsche genade te begiftigen. Waarom zouden ze dan geen zedelijke oorzaken zijn? Zij kunnen ook werktuigen heeten, voorzoover Christus door hun innerlijke waarde telkens voor ons de toepassing verkrijgt zijner verdiensten.

Wordt hier de *causalitas instrumentalis*, welke het Koncilie

van Trente leert, in haar volle kracht gehandhaafd? De heer Van Noort twijfelt er aan. Een werktuig staat tusschen de hoofdoorzaak en hetgeen deze uitwerkt. Zijn werkdadigheid gehoorzaamt aan den invloed van een hooger, richtend vermogen. Zedelijke waarde, als beweegreden gesteld, maakt iets eerder tot een *causa meritoria* dan tot een *causa instrumentalis*.

Daarenboven is de stelling, die bij de sakramenten zoo hoog opgeeft van een objektieve, zedelijke waarde, voor het minst ernstig betwistbaar. De sakramenteele werkingen zijn geen werkingen, waardoor Christus *verdient;* 't zijn werkingen, waardoor wij de genade verwerven, die Hij door zijn lijden en dood voor ons *verdiend heeft.* Voeg daarbij dat allen, die in de werkdadigheid der sakramenten alleen een zedelijke kausaliteit willen zien, den Zaligmaker als mensch niet in den strikten zin voor een *causa instrumentalis* houden. Dus schijnt het, dat de benaming *zedelijke waarde* enkel recht van bestaan heeft, zoo men er door aanduidt, dat de sakramenten als genadeteekenen ook de verdiensten van Christus voor het oog van ons geloof vertegenwoordigen.

Verre de meeste thomisten beweren, dat de sakramenten òf niet òf niet enkel als moreele, maar in de voornaamste plaats als fysieke werktuigen moeten gedacht worden. God geeft aan deze uitwendige teekenen een werkkracht, waardoor ze, onder zijn oppermachtige beheersching, genade kunnen voortbrengen. Sommigen noemen dit werkvermogen een tot daad gebrachte, snel voorbijgaande hoedanigheid. Volgens anderen is het eenvoudig Gods bewegingsakt zelf, virtuëel in het sakrament opgenomen en dit verheffend tot een bovennatuurlijk werktuig.

Men moet hier evenwel doen opmerken, dat bovennatuurlijke werktuigen, ofschoon met natuurlijke eenigermate vergelijkbaar, tot een orde van denkbeelden behooren, die wij in dit leven nooit geheel zullen doorschouwen.

De heer Van Noort bekent volmondig, dat deze theorie de uitlegging vergemakkelijkt zoowel van de uitspraken der Heilige Schrift als van die der Kerkvaders en Konciliën.

Enkele tegenwerpingen, die hier voor de hand liggen, worden door hem geformuleerd en gewogen. Ik zeg: enkele, want ten laatste blijkt het, dat de schrijver tegen de fysieke kausaliteit bedenkingen heeft, die hij tot dusverre niet door een eenigszins bevredigende oplossing acht weggenomen.

Hoe kan, zoo vraagt hij zich af, een sakrament *fysiek* werken op een afstand? Hoe kan het *fysiek* genade voortbrengen, wanneer het niet meer bestaat?

Op de eerste vraag zijn wel eens antwoorden gegeven, die tot opheldering der zaak weinig of niets konden bijdragen. Doch er bestaat één antwoord, dat nog altijd herhaald en gehoord mag worden. Het bepaalt in de eerste plaats alle aandacht bij het bovennatuurlijke der sakramenteele werkingen. Men bedenke, zoo luidt het, dat een sakrament alleen werkt in en door de kracht van God, die de eenige hoofdoorzaak is der genade. Deze kracht nu, waaraan het werktuig gansch en al wordt onderworpen, is, als één en ondeelbaar, zoowel bij het werkend sakrament als bij het subjekt, dat een werking ondergaan moet, onmiddellijk tegenwoordig. Zulk een onmiddellijke tegenwoordigheid der goddelijke en oneindige beweegkracht mag volkomen toereikend heeten, om bij de bovennatuurlijke werking, waarvan wij hier spreken, ieder bezwaar van afstand te doen verdwijnen. Kan zelfs een lichaam, eenmaal tot beweging gebracht, zijn beweging middellijk d. i. door andere lichamen overdragen op een zeer ver verwijderd lichaam; wat moet dan niet Gods beweegkracht vermogen, wanneer zij, om het dus uit te drukken, het natuurlijke in haar dienst neemt en op bovennatuurlijke wijs laat werken. Alle nadruk moet derhalve gelegd worden op de waarheid, dat Gods beweegkracht even onmiddellijk aanwezig is bij het werktuig als bij het voorwerp, waarop zij dat werktuig gericht houdt. Alleen onze verbeelding speelt ons hier zoo gemakkelijk parten.

Op de tweede vraag van den schrijver antwoorden wij alleen, dat na de zoogenaamde fiktie in ieder geval een andere verklaring van de mededeeling der genade vereischt wordt dan bij de tegenwoordigheid van het sakrament. Voor het

overige ligt er niets ongerijmds in de meening, dat die sakramenten, welke een merkteeken in de ziel drukken, in dat merkteeken zelf een determinatie achterlaten van hun werkende kracht, wanneer deze om bijzondere redenen geen genade heeft kunnen voortbrengen.

De theorie, welke naar het oordeel van den heer Van Noort de voorkeur verdient, wordt toegelicht en verdedigd door Billot. De sakramenten, zoo leert deze, brengen als werktuigen iets voort in de ziel; maar wat zij voortbrengen is niet de genade zelve; 't is veeleer een *titulus appellans gratiam*, een gesteldheid, die aanspraak geeft op genade. Deze gesteldheid heet nog een »titulus *ex opere operato impressus*, quantum in se exigens infusionem gratiae". Zij is geen fysieke hoedanigheid, maar iets intentioneels. Door haar voort te brengen brengt het sakrament ook dispositief genade voort, want op den *titulus appellans gratiam* volgt terstond, zoo er geen beletsel in den weg treedt, de *gratia, quam solus Deus per seipsum efficienter causat.*

Een werktuig, vernemen wij verder, heeft een eigen werking en het heeft er een als werktuig. De laatste is een wijziging en verheffing der eerste. Een sakrament, door Christus ingesteld als teeken, openbaart door zijn eigen werking het besluit van God, om *dit* subjekt te heiligen. »Simul in virtute divina, operatione instrumentali, decretum illud efficaciter applicat, suscipientem efficienter ordinat ad gratiam".

Niemand kan ontkennen, dat de heer Van Noort zich een bekwaam en geoefend pleitbezorger toont. Alles, wat de theorie van Billot in haar voordeel schijnt te hebben, wordt door hem aangevoerd en met klem aangedrongen. En toch twijfel ik er aan, of zijn met uitnemend talent geschreven betoog velen zal overtuigen. Mij wil het niet gelukken in de genademiddelen, zooals zij ons hier zijn voorgesteld, iets anders te erkennen dan teekenen.

Men zou volgens deze meening kunnen staande houden, dunkt me, dat ook de sakramenten der Oude Wet, althans de Besnijdenis, *causa gratiae* waren. De heer Van Noort neemt niet aan, zooals wij zagen, dat er in de sakramenten

een objektieve, op Christus wijzende zedelijke waarde ligt. Een fysieke werking in de volle kracht van het woord houdt hij, alles samengenomen, niet voor verdedigbaar. Wat blijft er nu nog over dan een voor de zintuigen waarneembaar teeken, duidende op iets geestelijks? Dat duiden op iets geestelijks (de heiligmakende genade) getuigt niet van een waarde, die het teeken in zich zelf bezit, maar van een bestemming, die God volgens zijn wilsbesluit er aan heeft toegekend. Met andere woorden: dit genadeteeken is als beteekenend enkel konventioneel. Een sakrament, met zedelijke waarde noch fysieke werkkracht bedeeld, kan in hem, die het ontvangt, niet alleen geen genade, maar ook geen dispositie ter genade voortbrengen. Het *continere gratiam* komt niet tot zijn recht. Slechts een doelen op genade gaat hier samen met de aanwijzing van een subjekt.

Over de *gratia stricte sacramentalis* — vooral ook over de genade, ingestort na het wegnemen van een beletsel — vindt men bij den heer Van Noort opmerkingen, die een bijzondere aandacht en overweging verdienen. Bij de kenschetsing van het merkteeken, dat, naar de katholieke geloofsleer, drie sakramenten, de Doop, het Vormsel en het Priesterschap, in de ziel griffen, zou een breedere omschrijving der alleen in 't voorbijgaan genoemde *potentia moralis* goede diensten hebben bewezen. De vergelijking met een militair dienst- of ordeteeken brengt de dubbelzinnige woorden niet onder een nieuw licht.

In het hoofdstuk *De sacramentorum causis* stelt de heer Van Noort voorop, dat de sakramenten als genademiddelen vóór alles afhangen van God zelven, wien alleen de zoogenaamde *potestas auctoritatis*, de onbeperkte macht des gezags, toekomt. Christus is God en mensch. Als God heeft hij over de sakramenten hoogste vrijmacht, als mensch een *potestas ministerialis*. Daar echter deze laatste verre verheven blijkt boven elke macht, welke God in dat opzicht aan gewone menschen gegeven heeft, draagt zij den naam van *potestas excellentiae*, macht bij uitnemendheid. Wijzend op de hypostatische vereeniging der goddelijke natuur met de menschelijke, vindt zij haar naaste bestaansreden in de oneindige waardij

van Christus' verdiensten, waardoor wij alle genaden verkrijgen. 't Is immers alleszins billijk, dat hij, wiens verdiensten worden toegepast, een bijzonder beheer heeft over de middelen dier toepassing. Tot deze macht behoort:

1°. dat Christus als met de Godheid verbonden *causa instrumentalis* sakramenten kan instellen;

2°. dat hij deze kan laten toedienen door anderen en minderen, die optreden in zijn naam;

3°. dat hij zonder sakramenten de uitwerkselen der sakramenten kan voorbrengen. Alleen het eerste komt hier ter sprake.

Wij vinden bij den schrijver de voornaamste theologische bewijsgronden tot verdediging der stelling: Christus zelf heeft onmiddellijk de sakramenten ingesteld en noch de apostelen noch hun opvolgers gemachtigd om dat te doen. En nu is het blijkbaar, dat deze stelling op het nauwst samenhangt met een tweede, die wij aldus kunnen formuleeren: heeft Christus onmiddellijk de sakramenten ingesteld, dan heeft hij ook, ten minste eenigermate, hun wezensdeelen bepaald. Een bepaling toch kan zich òf als enkel generiek òf als een laatste soortbepaling kenmerken.

Het schijnt aan geen twijfel onderhevig, dat Christus de onmiddellijke insteller der sakramenten moet heeten, ook wanneer hij de stof en vorm dier genademiddelen slechts in het algemeen heeft vastgesteld en de nadere specifikatie aan de Kerk overgelaten. 't Gaat intusschen vast, dat een materieele verscheidenheid met de onveranderde geldigheid kan samengaan.

De generieke aanwijzing wordt niet zóó opgevat, alsof Christus daarbij de geheele specifikatie aan de Kerk overliet zonder dat hij er de hoofdlijnen van aangaf. Men onderstelt een algemeen teeken, dat juist in de orde zijner beteekenis nog bijzondere kenmerken moest ontvangen.

Vele godgeleerden pleiten voor de meening, dat iedere soortbepaling der sakramenten onmiddellijk van Christus zelf is uitgegaan. Zij beroepen zich daarbij op billijkheidsredenen, maar vooral op de Kerkvergadering van Trente, die, wanneer zij spreekt over hetgeen de Kerk ten aanzien van de sakra-

menten kan vaststellen, te gelijk op een machtsbeperking schijnt te wijzen met de woorden: *salva illorum substantia.*

Andere uitstekende theologen zijn van oordeel, dat men genoemde soortbepaling uit een historisch oogpunt niet bij alle sakramenten kan aannemen. Het verschil tusschen den Oosterschen ritus van eenige sakramenten en dien der Latijnsche kerk is zoo groot, dat het niet aangaat daarin alleen een bijkomstige, louter ceremoniëele verscheidenheid te zien. Het moet evenwel worden toegegeven, dat de Kerk het wezen der sakramenten niet kan veranderen. Doch indien Christus voor dit of dat sakrament slechts in 't algemeen een teeken heeft vastgesteld, dan blijft het wezen daarvan behouden, voor zoover de Kerk bij haar nadere bepalingen in dat teeken — en niet in iets anders — haar uitgangspunt neemt.

Redenen van kongruentie hebben geen volle bewijskracht. Tegenover onloochenbare feiten der geschiedenis kunnen zij de schaal niet overhalen.

»Negari nequit", wordt er ten laatste gezegd, »utramque sententiam suis premi incommodis; primae sententiae adhaerendum dicerem, nisi in oppositam partem cogerent difficultates historicae".

Men ziet, hoe omzichtig de heer Van Noort den weg afbakent voor zijn lezers. Hij weet zijn denkbeelden scherp te bepalen, houdt ze in de juiste maat en verheldert ze daarenboven door de limpiditeit van een eigenaardig theologisch Latijn, dat in geen andere taal zijn vollen weerklank vindt. En nergens zal men hem bij belangwekkende vraagstukken op ongelijkheid aan zich zelf betrappen.

Zijn leertrant onderscheidt zich ook zoo gunstig daardoor, dat er altijd een vaste regelmaat in valt op te merken. Nooit worden door hem de eischen over het hoofd gezien, die men het recht heeft aan een theologische handleiding te stellen. De uitspraken van Konciliën en Kerkvaders, die ter zake dienen, worden niet alleen door hem aangehaald, maar, zoo vaak dit noodig blijkt, soms met een paar woorden toegelicht, soms uitvoeriger verklaard en tegen misduiding gewaarmerkt. Hij raadpleegt de beste theologen van den ouden, nieuwen en

nieuwsten tijd, wikt hun bewijzen, ordent ze, óf alleen in zijn eigen geest óf ook voor de oogen der lezers, en redeneert op altijd kalmen toon, meestal in korte en stevige sluitredenen, over hetgeen hij voor waar en waarschijnlijkst houdt. Niemand zal hem verdenken van ijdele nieuwigheidszucht. Hij heeft vooral eerbied voor het oude, wanneer hij weet dat de Kerk het op een of andere wijs in haar bescherming neemt. Doch hij toont zich ver verheven boven de dwaasheid, die al het nieuwe, alleen omdat het nieuw is, gewraakt en verworpen wenscht te zien.

De heer Van Noort blijkt ook dán vooral een kundig en ervaren gids, wanneer hij over onderwerpen spreekt, die van vele zijden bezien moeten worden. Men leze bijvoorbeeld zijn artikel: *De sacramentorum ministro*. Hoe kort en zaakrijk is hier alles en hoe volledig tevens! Geen enkele belangrijke vraag blijft onbeantwoord. Men zal lang tevergeefs zoeken, zoo men een theologisch werk wil vinden, waarin zoo nauwkeurig en voldingend als in dat van onzen schrijver bepaald wordt, hoedanig de intentie moet wezen van de bedienaren der sakramenten.

Moesten we dit overzicht niet begrenzen, we zouden uit menig hoofdstuk over het Doopsel en over het Vormsel kunnen aantoonen, dat de heer Van Noort, waar hij over deze twee sakramenten handelt, zich opnieuw als een uitmuntend theoloog en leeraar doet kennen. Doch wij mogen in geen bijzonderheden treden. Alleen over de H. Eucharistie zullen wij uitvoeriger spreken.

Ik geloof, dat het voor vele katholieken een zielsgenot zal zijn bij den heer Van Noort de verklaring van het zesde hoofdstuk van het Joannes-Evangelie te lezen. De *Sermo Domini* of toespraak des Heeren, die door den Evangelist in dat hoofdstuk vermeld wordt en bij v. 26 aanvangt, heeft volgens den schrijver twee deelen. In het eerste deel (v. 26—47) noemt Christus zich het brood des levens, het brood Gods, dat uit den hemel nederdaalt en aan de wereld het leven geeft. Zijn hoorders moeten in hem gelooven, opdat hun dit brood gegeven worde. Daar de Zaligmaker hier niet uitlegt,

in welken zin hij het brood des levens is, zijn de schriftuurverklaarders en theologen het er niet over eens, of de woorden: »spijze, die blijft tot het eeuwige leven, brood Gods en brood des levens" hun natuurlijke en letterlijke dan wel een figuurlijke beteekenis hebben. De heer Van Noort meent, dat zij in het eerste gedeelte van den *Sermo Domini* niet *bepaaldelijk* de H. Eucharistie aanduiden, omdat zij zien op Christus als uitdeeler der heiligmakende genade. Christus eischt hier nog niet, dat hij gegeten worde, maar dat men tot hem kome en dat men in hem geloove. En de joden morren, omdat hij zegt: »Ik ben het levende brood, die uit den hemel ben nedergedaald".

In het tweede gedeelte (v. 48—60) noemt Christus zich weder het brood des levens, maar voegt er bij, dat dit brood moet gegeten worden en dat zij, die het vleesch van den Zoon des menschen niet eten en zijn bloed niet drinken, ook het leven niet in zich zullen hebben.

Ofschoon nu sommigen anders hebben geleerd, zegt de heer Van Noort, 't is het *algemeen en zeker gevoelen* der katholieken, dat in dit tweede gedeelte (vooral van v. 52) de H. Eucharistie beloofd wordt. Hoe men ook over het eerste gedeelte moge oordeelen, op het tweede moet een theoloog zijn voornaamste bewijzen gronden. Na vervolgens den tekst van Joannes (van v. 51 tot 59) te hebben aangehaald, redeneert de schrijver, wat de hoofdpunten betreft, op de volgende wijs.

Alles komt neêr op de beantwoording der vraag: moeten de aangehaalde woorden verstaan worden van een ware spijs, met den mond te nuttigen, of van een spijs in overdrachtelijken zin. Is een figuurlijke opvatting onverdedigbaar, dan staat het vast, dat Christus beloofd heeft zijn wezenlijk lichaam tot spijs en zijn wezenlijk bloed tot drank te zullen geven.

Dat een figuurlijke opvatting onverdedigbaar mag heeten, bewijst de heer Van Noort aldus.

1°. De woorden, die Christus gebruikt, zijn zoo gekozen en aangebracht, dat ze niet met meer kracht en klem dan ze werkelijk doen de waarheid kunnen verkondigen, dat zijn

lichaam gegeten en zijn bloed moet gedronken worden. De letterlijke opvatting, zegt men, plaatst ons voor een onbegrijpelijk wonder. Ongetwijfeld. En dit is een reden, om geen uitspraak te doen dan na een rijp onderzoek. Doch zij, die aan de voorspelling van Christus een figuurlijke beteekenis geven, omdat ze, letterlijk opgevat, de voorspelling van een groot wonder blijkt, onderzoeken niet, wat Christus gezegd heeft, maar stellen *a priori* vast, wat hij niet heeft kunnen zeggen.

2°. Een metaforische zin is hier met de woorden zelve onbestaanbaar. De uitdrukking: *iemands vleesch eten* had, overdrachtelijk gebruikt, bij de joden, tot wie Christus sprak, de beteekenis van *lasteren, haten, te gronde richten.* De spreekwijze: *iemands bloed drinken* zou in figuurlijke beteekenis het zinnebeeld geweest zijn van een geduchte wraak- of straf-oefening. Hoe kunnen de sakramentalisten dan beweren, dat Christus alleen aan de joden bevolen heeft zich inwendig door het geloof te vereenigen met hem, die voor allen moest worden geslachtofferd? De woorden: *vleesch eten* en *bloed drinken* waren in dat geval noodzakelijk een onverstaanbare leenspreuk gebleven.

3°. Toen Christus verklaard had: »Het brood, dat ik zal geven, is mijn vleesch voor het leven der wereld", begonnen de joden onder elkander te strijden en riepen uit: »Hoe kan deze ons zijn vleesch te eten geven?" Zoo blijkt dan ten stelligste, dat zij de aangehaalde woorden in hun letterlijke beteekenis hadden opgevat en er daarom over redetwistten. Voor 't overige weten wij uit de Evangeliën, welke houding Christus aannam, wanneer er bezwaren werden ingebracht tegen zijn leer. Was een tegenwerping het gevolg van een dwaalbegrip, dan gaf hij een nadere opheldering van zijn woorden. Kwamen zijn hoorders in verzet tegen een uitspraak, die hun te hoog of te diep, te vreemd of te zonderling toescheen, dan bevestigde hij zijn gesproken woord door een plechtige herhaling. En wat deed hij nu in de synagoge te Kapharnaüm? Zeide hij, dat zijn woorden een figuurlijken zin hadden en door de joden verkeerd begrepen waren? Hij antwoordde niet op de

vraag des ongeloofs: »Hoe kan deze ons zijn vleesch te eten geven?" Maar hij verkondigde zijn leer nog nadrukkelijker en met grooter verzekeringskracht; hij herhaalde zesmaal, dat zijn vleesch waarlijk een spijs is, die gegeten moet worden tot heil der zielen. Kon Christus zoo handelen, indien zijn woorden inderdaad slechts een figuurlijke beteekenis hadden?

Velen, die vroeger reeds de leer van den Zaligmaker hadden aangenomen en daarom (v. 61) zijn leerlingen genoemd worden, ergerden zich ook en zeiden: »Deze rede is hard, en wie kan ze aanhooren?" De leerlingen dachten evenmin als de joden van Kapharnaüm aan een overdrachtelijke beteekenis. En ook voor hen verzachtte Christus den zin zijner woorden niet door er iets van terug te nemen. Wel duidde hij aan, dat zij een hoog en heilig mysterie naar hun vleeschelijk begrip durfden beoordeelen. »Van dien tijd af gingen velen van zijn leerlingen terug en wandelden niet meer met hem". Christus liet hen gaan. Zou hij dat gedaan hebben, zoo hij door de uitlegging eener figuurlijke spreekwijs hun ergernis had kunnen wegnemen? Toen dezen hem verlaten hadden, sprak hij tot de twaalven: »Wilt gij ook weggaan?" Met deze vraag wilde Christus te kennen geven, dat zelfs de leerlingen, die op een bijzondere wijs waren uitverkoren, niet bij hem konden blijven, tenzij ze de hun verkondigde leer met een vast geloof aannamen. »Atqui hinc patet", zegt de heer Van Noort, »actum fuisse de re altissima et valde difficili ad credendum, qualis certe non fuisset manducatio metaphorica tantum, bene vero sumptio vera et realis corporis et sanguinis Christi". En daarom sprak Petrus de heerlijke woorden: »Heer, tot wien zullen wij gaan? Gij hebt de woorden des eeuwigen levens. En wij hebben geloofd en erkend, dat gij de Christus zijt, de Zoon Gods".

Wij voegen hier alleen nog bij, dat de schrijver zijn voortreffelijke toelichting van Christus' woorden voltooit door eenige gezonde opmerkingen neer te schrijven tot recht verstand der kerkvaders en aan de teksten van Innocentius I en St. Augustinus, waarop sommige tegenstanders van het hier

verdedigd katholiek gevoelen zich beroepen, hun vollen eisch te geven.

Daarna worden aan de *Woorden der instelling* van de H. Eucharistie eenige bladzijden gewijd, die van een nauwlettende zorg bij de bewerking en van een rijke belezenheid getuigen. Ditzelfde geldt van hetgeen de heer Van Noort bijbrengt uit de *Overlevering*, om de wezenlijke tegenwoordigheid van Christus in dit heilig sakrament te bewijzen.

Bij de bepaling en verklaring der *transsubstantiatie* wordt de volle nadruk daarop gelegd, dat er van de zelfstandigheid van brood en wijn na de konsekratie niets overblijft. De gedaanten, die wij met de zintuigen waarnemen, behoorden ook vóór de transsubstantiatie niet tot het wezen van brood en wijn. Zij waren en blijven *accidenten* of, zooals men vroeger letterlijk vertaalde, toevalligheden[1]). Bij natuurlijke vormveranderingen eener zelfstandigheid rest altijd het subjekt der vervorming, de zoogenaamde *materia prima* of grondstof; bij de transsubstantiatie gaan vorm en grondstof beide over in het lichaam en bloed van Christus.

En toch zou men geheel ten onrechte denken aan vernietiging. Werden brood en wijn vernietigd, dan zouden zij door de konsekratie niet veranderd worden in het lichaam en bloed van Christus. Vernietiging onderstelt een overgaan en eindigen van het zijn in volstrekt niet-zijn. Verandering eener geheele zelfstandigheid in een van haar onderscheiden zelfstandigheid onderstelt een overgaan en eindigen van het zijn in een ander zijn.

Heeft er bij de transsubstantiatie een *adductio* of een *productio* plaats? Op deze bekende en door de theologen zoo dikwerf behandelde vraag antwoordt de heer Van Noort, dat beide woorden een gezonden en waren zin kunnen hebben. Het is zeker, dat het lichaam van Christus door de konsekratie niet het volstrekte zijn, maar een sakramenteel tegenwoordig-zijn bekomt. Daar nu bestaande zaken alleen dan

---

1) *Toevallig* is hier wat aan de substantie *toevalt*, daarbij komt, haar op de eene of andere wijze aandoet, maar buiten haar wezen staat. De zelfstandigheid heet daarom het subjekt der toevalligheden.

een nieuwe plaats innemen, wanneer ze daarheen worden overgebracht, kan men het woord *adductio* geschikt achten, om de *volstrekte* voortbrenging uit te sluiten. Doch wij weten ook, dat het lichaam van Christus niet den hemel verlaat, om op onze altaren tegenwoordig te zijn. Daarom mag het woord *productio*, dat geen overbrenging van elders insluit, toegelaten worden.

't Is evenwel de vraag niet, of men aan genoemde woorden een ware beteekenis kan hechten, maar of men tot nauwkeuriger bepaling der transsubstantiatie aan één van beide boven alle andere theologische termen de voorkeur moet geven. *Adductio* verdient zeker die onderscheiding niet. Zal *productio* of liever *reproductio* er om voldoende redenen voor in aanmerking komen? Neen, antwoordt de heer Van Noort. »*Vox productionis secundum notam suam positivam* dicere videtur, termino influi (*sic*) aliquod novum esse, sin minus substantiale saltem accidentale, ergo ad minus novam qualitatem internam. Quodsi verum est, doctrinam catholicam non explicat sed falsificat".

Met deze strenge veroordeeling durf ik niet instemmen. Vele katholieke godgeleerden van den eersten rang houden voor zeker, dat aan het lichaam van Christus, als tegenwoordig in de H. Eucharistie, een nieuwe zelfstandige bestaanswijze moet worden toegekend, die het niet heeft in den hemel. Dat volgt noodzakelijk, zeggen zij, uit de waarheid: Christus neemt, als bestaande onder de gedaanten van brood en wijn, geen plaats in door de uitgebreidheid zijner lichaamsdeelen. Hij is, onverdeeld en onlijdelijk, geheel in het geheel dier gedaanten en geheel in elk harer deelen, naar de wijze der tegenwoordigheid van geestelijke zelfstandigheden. Zulk een tegenwoordig-zijn kan niet anders dan als een nieuwe, zelfstandige en bovennatuurlijke bestaanswijze gedacht worden.

Men wane niet, dat zij, die zoo redeneeren, moeten besluiten tot het bestaan van twee lichamen. Zij komen alleen tot dit besluit, dat één lichaam op twee elkaar niet weersprekende wijzen tegenwoordig is. Zij stellen een nieuwe zelfstandige

bestaanswijze, die niet het wezen des lichaams aandoet, maar tot zijn tegenwoordigheid bepaald blijft.

Het moet ten minste voor theologisch zeker gehouden worden, dat na de konsekratie de toevalligheden (accidenten) van brood en wijn nog bestaan. Hoe zou het heilig sakrament des altaars een zinnelijk-waarneembaar teeken zijn, zoo datgene, wat wij naar onze vaste overtuiging waarnemen, geen werkelijkheid had? Iedere verklaring der species, die met deze werkelijkheid òf niet òf slechts schijnbaar rekening houdt, bezwijkt op den toets. De gezonde leer der scholastieken omtrent dit punt wordt door den heer Van Noort zoo helder mogelijk omschreven en uiteengezet. Doch wij mogen hem noch bij dit noch bij zoo menig ander gewichtig vraagstuk verder volgen. Ons laatste woord aan hem is een blijde gelukwensch met zijn zoo gelukkig geslaagden arbeid. Wie op zulk een wijze voor anderen werkt vervult een hooge roeping.

P. Fr. Th. Van Hoogstraten, O. P.

The Marriage of William Ashe by Mrs. Humphrey Ward. 2 vols. Tauchnitz Edition.

Onder de vele Engelsche schrijfsters, wier getal zeker grooter is dan dat van hare mannelijke collega's, neemt Mrs. Humphrey Ward — niet te verwarren met haar nicht, de katholieke schrijfster Mrs. Wilfrid Ward — een, zoo niet de, eerste plaats in.

Zij is een vrouw van groot talent niet alleen, maar ook van hoogernstig karakter, die het leven zwaar en diep opneemt; persoonlijk schijnt zij met alle positief geloof te hebben gebroken, maar schildert toch evenals haar groote voorgangster George Eliot (Mary Ann Evans) bij voorkeur menschen in wier gedachten en zielsleven de godsdienst grooten invloed heeft.

Eenige jaren geleden maakte haar dominé's roman *Robert Elsmere* grooten opgang; zij beeldde daarin uit den zielestrijd

van een jong anglicaansch predikant, die na het geloof aan den goddelijken oorsprong van het Christendom langzaam verloren te hebben, tegenover zich zelf en zijn gemeente niet wil huichelen, alle banden verbreekt, zijn goede positie en schitterende toekomst opoffert aan zijn nieuwe overtuiging om daarna een soort van godsdienst op eigen hand te stichten. In protestantsche kringen, waar deze strijd zoo vaak en dan minder consequent gestreden wordt, is *Robert Elsmere* druk gelezen en besproken. Van katholiek standpunt uit konden op apologetische gronden Elsmere's redenen tot afval met veel meer vrucht bestreden worden; beter dan ooit bleek uit dit met veel kennis van zaken en toestanden geschreven boek, hoe wankelend de bodem is, waarop onze niet katholieke broeders staan en hoe weinig er noodig is om allen vasten grond onder hunne voeten weg te nemen en hen in den afgrond van twijfel en ongeloof te doen glijden.

In *Helbeck of Bannisdale* gaf zij een conflict tusschen modern ongeloof en streng katholicisme, maar het gelukte haar niet de atmosfeer van het echte katholieke zieleleven rondom de personen harer verbeelding te scheppen, hoeveel moeite zij ook deed onpartijdig te zijn.

Nog menige boeiende roman verscheen er van haar, waarin godsdienstige vraagstukken meer of minder scherp werden behandeld; want Mrs. Ward is een kunstenaresse, die het scalpel der zielsanalyse met vaste hand diep in het hart en den geest harer personen steekt, en het kan dus niet anders, of zij moet er stuiten op hun godsdienstige of ongodsdienstige gevoelens. Zij zou anders ook geen Engelsche zijn, voor wie de theologie altijd een brandend vraagstuk, *the topic of the day*, blijft.

Haar laatste werk: *The Marriage of William Ashe* wordt in Engeland vrij algemeen als het schitterendste en boeiendste van al haar werken geroemd; nog nooit slaagde zij er in fijner analyse te geven van de meest gecompliceerde moderne karakters, meer bewijzen van grootmeesterschap in de romantechniek: levendige verhaaltrant, fraaie beschrijvingen en geestige gesprekken.

The Marriage of William Ashe (het huwelijk van William Ashe) is een boek, dat men niet neer kan leggen, vóór men het tot de laatste bladzijde gelezen heeft, een eigenschap, die thans, nu men algemeen klaagt over de verveling der meeste romans, zeker ook wel zijn waarde heeft. Het is vooral de hoofdpersoon, de vrouw van William Ashe, lady Kitty, die ons met haar raadselachtig wezen onophoudelijk bezighoudt. Men ziet, hoort, voelt haar; geen handeling, hoe dwaas en onverwacht ook, of zij komt ons van haar natuurlijk en begrijpelijk voor. Wij ergeren ons over haar, maken ons boos, en toch kunnen wij diep medelijden en zekere sympathie haar niet onthouden: zoo machtig trilt het leven in haar en stort zich door de volle bladzijden over ons uit.

De geschiedenis is in 't kort als volgt. William Ashe, een zeer begaafd jong mensch van hoogen huize, ontmoet juist bij het begin van zijn politieke loopbaan een lief, begaafd, maar opgewonden, zeer nerveus meisje, dat in een twijfelachtig milieu leeft bij een allesbehalve achtenswaardige moeder, een avonturierster, wier intrigues Kitty's vader, een Iersche Lord, tot een huwelijk hebben overgehaald. William wordt betooverd door haar origineele invallen en is vervuld van medelijden met haar ongelukkig lot; hij trouwt haar, ofschoon ieder hem waarschuwt, dat het een moeielijke taak zal zijn dit goedhartige, maar roekelooze, lichtzinnige kind te leiden. Hij leidt haar dan ook volstrekt niet, hij laat haar begaan, geniet van haar geestigheid en bevalligheid, sust en liefkoost haar, als zij soms in goede oogenblikken bij hem steun en bescherming tegen zich zelve zoekt, betaalt haar schulden, lacht om haar grillen... en wordt eindelijk ernstig boos, als zij zijn staatkundige toekomst in gevaar brengt, door het schrijven van een hoogst indiscreet, brutaal boek. Reeds lang heeft Kitty den invloed ondergaan van een dichter, Williams politieken vijand; door een samenloop van omstandigheden valt zij hem ten offer, betreurt spoedig haar daad en sterft verzoend met haar echtgenoot.

De roman speelt, zooals de meeste Engelsche »novels", in

hoog aristocratische kringen: wanneer zullen de Engelsche romanciers toch eindelijk inzien, dat men ook leven en lijden kan zonder tot de *high life* en de *upper thousand* te behooren, dat men toch ook een zeer belangwekkend uiterlijk en innerlijk leven kan leiden zonder Lord Zoo of Lady Zus te heeten, zonder de season mee te maken en op heerlijke landgoederen gemakkelijk en aangenaam te *teajen*, te tennissen en te flirten.

Alle personen uit Mrs. Ward's boeken behooren bijna zonder uitzondering tot de élite van stand en beschaving, allen zijn even welgeboren, even fijn beschaafd en hoog ontwikkeld; misschien is het juist het contrast tusschen deze uiterlijke voorrechten en innerlijke ellende, die aan de Engelsche romans hun charme geven.

Lady Kitty is met de grootste kunst geteekend: geen oogenblik laat zij ons los; onuitputtelijk zijn haar bevliegingen, en onberekenbaar haar stemmingen; zij wil den levensbeker genieten in haastige, groote teugen, als vreesde zij te sterven vóórdat zij den laatsten druppel had geproefd; maar in haar dolste oogenblikken bekruipt haar de vrees voor naderend onheil, grijnst haar de dood in zijn afschuwelijksten vorm tegen, dreigt waanzin haar te bespringen; en dan wordt het overmoedige, alles durvende, alles bespottende schepsel klein en zwak; dan voelt zij behoefte te schuilen bij een sterkere; en eerst als zij denkt, dat hij, William, haar verstooten heeft, gaat zij in vertwijfeling haar ondergang tegemoet en zoekt tot haar verderf een anderen steun.

De schrijfster liet haar Kitty katholiek zijn: maar 't is een katholiciteit van zeer dun allooi. Haar lichtzinnige moeder liet haar opvoeden in een klooster: Kitty's godsdienst blijkt echter al zeer oppervlakkig. Haar echtgenoot is een ongeloovige, en reeds een maand na haar huwelijk, bekent zij zelf, heeft hij haar tot zijn denkbeelden overgehaald — hetgeen hem zeker wel zal berouwd hebben; want alleen in den godsdienst had de arme Kitty een tegenwicht kunnen vinden voor haar eigen ongelukkigen aanleg.

Later in Italië, als zij de groote crisis van haar leven

doormaakt, komen de herinneringen uit haar kloosterjaren weer op — maar het blijven niets dan impressies van muziek, schilderijen, wierook. Tot een halve zuster, die haar eigen lijden van bedrogen vrouw en beroofde moeder waardig draagt en in haar godsdienst er kracht voor vindt, zegt zij, dat zij ook nog wel katholiek zou willen zijn — maar verder komt zij niet. Later zoekt zij een toevlucht bij haar oude meesteressen, gaat gaarne weer naar de kerk — maar vlucht, als de zusters haar aanraden haar paaschplicht te volbrengen: neen, biechten wil zij alleen aan haar man, verklaart zij.

En toch heeft strenge logica en scherpte van blik Mrs. Ward duidelijk doen zien wat haar personen ontbreekt. Geoffrey Cliff, de dichter, die Kitty ten ongeluk wordt, wil Nietszche's theorieën in het werkelijk leven overbrengen en wordt daardoor zoo gevaarlijk. William Ashe, gebroken in zijn huiselijk geluk, vraagt zich af, of de geheime reden van zijn ongelukkig huwelijk niet is: de afwezigheid van God en zijn ontkenning van de ziel. Als de Deken Winston echt christelijke woorden tot hem spreekt om hem aan te sporen de berouwhebbende Kitty te vergeven, weigert hij trotsch. Dan spreekt de predikant strenger en wijst hem op de verantwoordelijkheid, die hij op zich geladen heeft tegenover een kinderziel, door zijn zorgloosheid en egoïsme verwaarloosd. Eerst later zouden die woorden vrucht dragen en hem maken tot een beter man, wien het eens troosten zal te denken, dat Kitty niet zonder godsdienstige hoop en troost in zijne armen gestorven is. Mrs. Humphrey Ward schijnt ingezien te hebben dat een conflict zoo diep als tusschen die twee in den grond edele en toch zoo geheel verschillend geaarde menschen niet anders kon opgelost worden dan door een hooger beginsel.

Hoewel het onderwerp aanleiding kon geven tot beschrijvingen vol zinnelijkheid en hartstocht is Mrs. Humphrey altijd rein gebleven in haar kunst. Voor jonge meisjes is dit boek zeker niet geschreven, maar voor hen, die, rijper van oordeel, de wereld met haar boosheid of lichtzinnigheid reeds kennen, zal het geen gevaar opleveren.

In sommige opzichten is het zelfs ouderwetsch-melodramatisch:

onverwachte ontmoetingen, anonieme brieven, afgeluisterde gesprekken, zelfs een moord brengen de handeling verder. Misschien heeft het hieraan mede zijn boeiend verloop te danken.

M. S.

Oude Tooverij en Moaern Bijgeloof door den Eerw. heer JOS. LAENEN, Doctor in de Wijsbegeerte en Letteren. Antwerpen. Ned. Boekhandel.

»Oude tooverij en modern bijgeloof" is de titel van een bescheiden werkje, dat deel uitmaakt van de reeds vrij aanzienlijke reeks gedrukte verhandelingen der Katholieke Vlaamsche Hoogeschooluitbreiding. Het doel van den schrijver is aan te toonen, dat de bijgeloovigheden, die men bij de hedendaagsche kultuurvolken vindt, wortelen in een zelfden bodem als de bekrompen opvattingen en dwaze praktijken der onbeschaafde, zoogenaamd »wilde" stammen. Modern bijgeloof, oude tooverij en het gros der religieuse voorstellingen en gebruiken bij de natuurvolken vinden hunne verklaring in een overeenkomstigen, uiterst beperkten geestestoestand.

Wij zijn Dr. Laenen dank verschuldigd, dat hij zijne aandacht aan dit folkloristisch onderwerp heeft gewijd en het op bevattelijk-populaire wijze heeft behandeld, geheel in den trant der *University-extension* [1]). De aandacht van het ontwikkelde publiek is deze stof overwaard, en onverdiend is de betrekkelijke onverschilligheid, die men aan dergelijke onderwerpen in ons land tot nog toe heeft betoond.

Men vindt in dit werkje een menigte gegevens van allerlei aard, zeer leerrijk en met liefdevollen ijver verzameld en verwerkt. Maar wat wij bij de bespreking van zoovele en veelsoortige verschijnselen als animisme, totemisme, tooverij, boomvereering enz. missen is de volstrekt noodige helderheid van voorstel-

[1]) No. 60 dezer reeks, ook van de hand van Dr. Laenen, draagt den titel: *Over Totemvereering. Bijdrage tot de studie der allervroegste beschavingstoestanden.* (Maandelijks één nummer. Prijs voor Nederland: 15 cts.).

ling en scherpte van afbakening. Verder maakt een overgroot aantal belgicismen de lezing van het boekje voor Noordnederlanders bepaald onverkwikkelijk, om het woord »ongenietbaar" niet te gebruiken. Eindelijk, hinderlijk wat den inhoud betreft, lijken mij zinnen als deze: »... wie den geestestoestand van den oermensch wil nagaan, tracht eerst en vooral dien der onbeschaafde stammen op te sporen" (bl. 6); en: »... in 't gewoon gebruik duidt men door oervolkeren die stammen aan, die nog leven in of rond het laagste stadium der verstandelijke en stoffelijke ontwikkeling, dat wij kunnen nagaan, die volkeren dus, die nog het dichtst dien allerlaagsten beschavingstrap nabijkomen, waarin eens, — alles bewijst het, — geheel het menschdom vervallen was, en waaruit de verschillende rassen zich langzamerhand hebben omhooggewerkt, deze om nog maar tot een pas ontloken, gene om tot een verfijnde beschaving te geraken." (bl. 7). Niet als wilde ik de *mogelijkheid* ontkennen, dat het geheele menschdom van zijn oorspronkelijken gelukstoestand aldra tot het laagst mogelijke peil van geestelijke, zedelijke en stoffelijke ontwikkeling vervallen is; maar dewijl ik geloof, dat men met de gegevens der folklore en anthropologie deze stelling *in hare algemeenheid* vooralsnog niet kan bewijzen. Zelfs kan in sommige gevallen met voldoende zekerheid worden aangetoond, dat de lage beschavingstoestand bij een natuurvolk niet het *prius* maar de *detritus* is, zooals o.a. uit mijne godsdienst-historische studiën in dit tijdschrift kan blijken.

Roermond. DR. JOS. SCHRIJNEN.

In huis en op reis. No. 1—6. Uitgave van E. v. d. Vecht, te Amsterdam.

Het was zeker een goede inval van den uitgever om de lichte, losse lectuur — in dubbele beteekenis vaak — die men meeneemt op reis, of thuis in verloren oogenblikken leest, te vervangen door goede of ten minste onschadelijke lectuur. Reeds vijf van die boekjes à 10 ct. het stuk liggen

voor ons, die allen zonder uitzondering met de beste bedoelingen geschreven zijn en niets bevatten, wat iemand ergernis zou kunnen bezorgen. Maar hebben zij kunstwaarde? Of zijn ze althans boeiend — zooals deze boekjes zeker moeten zijn om meer pikante lectuur te verdringen? De titels zijn:

No. 1. PAUL KELLER, *Voor de coupé. Schetsen.*
» 2. Mevr. PORADOWSKA, *De Gospodarz.*
» 3. R. STEVENSON, *De vroolijke makkers.*
» 4. C. VETTER, *Held en Martelaar.*
» 5. . . . . [1])
» 6. DÖRING, *De rakker.*

Misschien het boeiendste, maar ook het akeligste onder deze boekjes is *De Gospodarz*, een vertelling van wreed lijden en schandelijke tyrannie uit het ongelukkige Polen. Ook het bijgevoegde kleinere verhaal *Kowalskl, de schrijnwerker*, behandelt het droeve leven van een stumper en is even weinig opwekkend.

No. 4. bevat oorspronkelijke verhalen, maar ook heel treurig en weinig broeiend.

No. 3 en no. 6 houden het best de reizigers in vroolijke stemming. *De rakker* is echter in merg en been Duitsch, en de vertaler had zijn best niet hoeven te doen om het te verhollandschen: zulke pogingen lijken op een laag verf over een in natuurhout reeds goed uitziende deur, zij wordt er niet mooier door, en het oorspronkelijke hout komt er toch door schemeren.

Wij willen den heer E. v. d. Vecht gaarne succes toewenschen met zijn aardige onderneming, maar om zijn boekjes daarvan te verzekeren is vóór alles noodig, dat zij populair worden, zooals de 10 cents reisbibliotheek van Holkema en Warendorf het een jaar of wat geleden was.

Wie zijn dubbeltje voor zoo'n boekje geeft, moet vooruit weten, dat hem een gezellig uurtje wacht, en niet vreezen bekocht te zullen zijn, omdat die lectuur hem niet kan bezig houden.

---

[1]) Niet ontvangen (M. S.).

Vorm, druk en letter konden misschien ook nog wel iets aantrekkelijker zijn. De lezers zijn zoo verwend tegenwoordig onder alle opzichten; een kleinigheid kan hun reeds den trek bederven.

M. S.

Die Streit um die Echtheit des Grabtuches des Herrn in Turin. In seinem merkwürdigen Anlasz, interessanten Verlauf uud tragischen Ausgang dargestellt von einem katholischen Geistlichen. Mit kirchlicher Druckerlaubnis. Paderborn, F. Schoningh, 1905.

Het afschrijven van den titel, waarmede dit vlugschrift van veertig bladzijden zich aankondigt, is kenmerkend genoeg om onze lezers op de hoogte te brengen van den inhoud. Iets nieuws belooft de schrijver niet te geven en geeft hij ook onder geen opzicht. Alléén een overzicht, dat niet volledig is — want er is ontzaglijk veel over de kwestie geschreven voor en tegen — maar toch wel-voldoende. De *Stimmen aus Maria-Laach* van 7 Aug. 1905 (Heft 7, S. 219) zeggen er van: »Ein guter Ruckblick... welche zwar etwas spät erscheint, aber denjenigen, die noch immer mehr oder weniger an der Echtheit festhalten möchten, zum Lesen empfohlen worden kann" [1]). Een stil uiteinde voor een zoo geruchtmakende zaak.

C.

---

[1]) De *Stimmen* (t. a. p.) wijzen alleen op de volgende leemte, die belangrijk genoeg is om er even melding van te maken: »Vermiszt haben wir die interessante Entscheidung der *Kongregation fur Ablässe und Reliquien* vom jahre 1670, die zich noch immer auf die Bestimmung Clemens VII aufbaut und von P. M. Baumgarten im *Hist. Jahrb. der Görresgesellschaft*, XXIV, 342 mitgeteilt wird".

DE MESSIANISCHE PSALMEN.

Schoon is het boek der psalmen; het is een der schoonste boeken van het oude verbond. Schoon zijn ze die honderdvijftig liederen, die niet slechts gepaard gingen met de zoete klanken der trillende snaren van des zangers harp, maar ook de innigste snaren van het bewogene hart deden trillen. Zij luisterden niet slechts den uitwendigen eeredienst op; zij laten ons ook een blik slaan in het innigste godsdienstleven van den Israëliet. Zij leeren ons, welke godsdienstige gevoelens ook in onze harten moeten leven.

Met liefde, met gloed, met begeestering verkondigen zij de oneindige volmaaktheden des Heeren, zijne wonderbare Macht, zijne verhevene Grootheid, zijne smettelooze Heiligheid, zijne verschrikkelijke Rechtvaardigheid en vooral zijne liefdevolle Barmhartigheid. Nu eens stort zich het gemoed van den zanger uit in hooggaanden *lof* van den Schepper en van zijne prachtige werken. »De hemelen verkondigen de heerlijkheid Gods en het uitspansel de werken zijner handen" [1]). Dan weder is het een minnend *danklied*, dat met vervoering de goedheid van den besten der Vaders en zijne tallooze weldaden herdenkt. »Barmhartig en genadig is de Heer; langmoedig en van groote goedertierenheid. Niet voor altoos is Hij vergramd; Hij bedreigt niet eeuwiglijk. Hij deed ons niet naar onze zonden; Hij vergold ons niet naar onze ongerechtigheden. Want zoo hoog de hemel is boven de aarde, zoo groot maakte Hij zijne barmhartigheid jegens hen, die Hem vreezen" [2]). Een andermaal is het eene dringende *bede* om hulp tot Hem, in wiens handen ons lot is: »Ik hef

1) Ps. XVIII: 2. Vergelijk Ps. CIII.
2) Ps. CII; 8—11.

mijne oogen naar de bergen. Van waar zal mijne hulp komen? Mijne hulp komt van Hem, die hemel en aarde gemaakt heeft" [1]). En een andermaal is het de *rouwmoedige* zondaar, die vol schuldbesef om ontferming smeekt: »Ontferm U mijner, o God, naar uwe groote goedertierenheid, en naar de menigte uwer barmhartigheden, delg mijne misdaad uit!" [2])

De psalmen zijn niet slechts heerlijke lofzangen en gebeden vol geloof, vertrouwen en liefde. Zij zijn ook vol hemelsche leer over God, zijne Schepping, zijne Voorzienigheid; over Gods wet [3]), hare heiligheid, haar nut, hare noodzakelijkheid; over de verfoeilijkheid der zonde en de beminnelijkheid der deugd; over Gods onuitsprekelijke rechtvaardigheid en de gestrengheid harer oordeelen; over de onsterfelijkheid der ziel, de straffen der goddeloozen en het eeuwig geluk der deugdzamen. »Het boek der psalmen", zegt Bellarminus, »wekt op tot deugden, verwijdert van de ondeugden. Het noodigt uit; het trekt aan; het bedreigt; het schrikt af. Buitendien doet het dit alles niet slechts in gewone taal, maar bezigt hiertoe verschillende soorten van gezangen, dichterlijke uitdrukkingen, vele en bewonderenswaardige figuren, versmaat en nieuwe wijze van spreken. Het voert ook de ziel zoo zeer op tot liefde en lof van God, dat niets zoeters, niets heilzamers gezongen of gehoord kan worden" [4]).

Onder al deze gezangen zijn vooral hoogst gewichtig die, welke verschillende bijzonderheden aangaande den Messias, en zijne Kerk voorspellen. Zij doen zulks of rechtstreeks en in letterlijken zin of slechts zijdelings en door vooraf beelding. Tot de eerste soort behooren ps. II; ps. XV; ps. XXI; ps. XLIV; ps. LXXI; ps. CIX en volgens velen, en naar mijn inzien op degelijken grond, ook ps. LXVIII [5]).

Ik besloot deze zeven psalmen afzonderlijk en meer opzettelijk in *De Katholiek* te behandelen. Ik deed zulks vooral

---

1) Ps. CXX: 1—2. Vergelijk Ps. CXLII.
2) Ps. L: 3.
3) Ps. CXVIII.
4) *Roberti Cardin. Bellarmini præfat. ad explanat. psalmorum F.V.*
5) S. Basil. *Explic. I psalmi.*

om twee redenen. Aan den eenen kant is de hoogere moderne kritiek der ongeloovigen ijverig in de weer om deze heerlijke voorspellingen zooveel mogelijk te verduisteren en weg te cijferen. Van mirakelen en profetiën wil zij niets weten. Het is zaak, zich tegen dat streven met alle kracht te verzetten en den waren zin der profetie te doen gelden.

Aan den anderen kant kan het niet anders dan eene innige voldoening zijn voor ons katholiek gemoed onzen God en Heer J. C. reeds ongeveer duizend jaren vóór zijne komst hier op aarde door den koninklijken profeet David zoo openlijk erkend, zoo duidelijk aangekondigd en door zoo heerlijke en verhevene liederen gehuldigd te zien. Ons katholiek geloof moet juichen bij het vergelijken dier wonderbare voorspellingen met hare letterlijke vervulling; en de liefdevolle gloed, waarmede het hart van den zanger vervuld was, toen hij door goddelijke ingeving en geestdrift deze zoo schoone zangen aanhief, zal ook onze ziel met dank en met liefde vervullen. De H Basilius getuigt, dat de psalmen ook aan een steenen hart tranen ontlokken.

* * *

De eerste psalm van het psalmboek, die in letterlijken zin over den Messias handelt, is de tweede psalm. Wij vangen aan met eene zooveel mogelijk letterlijke en nauwkeurige vertaling van den zang uit den oorspronkelijken of Hebreeuwschen tekst. Wanneer wij de septuaginta, de zeventig, volgen, geven wij dit aan, en zetten de redenen daarvan uiteen.

PSALM II.

LIED VAN CHRISTUS' KONINGSCHAP.

1. Waarom woeden de heidenen
   En zinnen de volkeren op ijdele dingen?
2. Staan de koningen der aarde op,
   En hebben de vorsten samengespannen
   Tegen Jehovah en tegen zijn Gezalfde? [1])
3. Laat ons hunne banden verbreken
   En afwerpen hun juk!

[1]) In 't Hebreeuwsch Messias, in 't Grieksch Christus.

4. Hij, die troont [1]) in de hemelen,
Zal ze belachen,
En de Heer spot met hen.
5. Dan zal Hij tot hen spreken in zijn toorn
En ze doen schrikken in zijne verbolgenheid.
6. Ik, Ik [2]) heb Hem gezalfd [3])
Tot mijn Koning [4]) over mijn heiligen berg [5]).

7. Ik zal het besluit des Heeren verkonden. De Heer sprak tot mij
Gij zijt mijn Zoon; Ik heb U heden geteeld [6]);
8. Eisch van Mij, en Ik zal U geven
De heidenen tot uw erfdeel
En des aardrijks grenzen tot uw bezit,
9. Gij zult ze verpletteren [7]) met ijzeren schepter,
En ze verbrijzelen als de vaas eens aardewerkers.

10. Zoo dan, o koningen, weest verstandig,
Laat u waarschuwen, rechters der aarde!
11. Dient den Heer met vreeze,
En verheugt u voor Hem met ontzag.
12. Huldigt den Zoon [8]), opdat Hij niet toorne,
En gij niet afwijket van den weg, ten verderve,
Als weldra zijne gramschap zal ontbranden [9]).
13. Heil aan allen, die op Hem vertrouwen!

---

1) In 't Hebreeuwsch zetelend, *joscheb*, van *jaschab* zetelen of zitten met de bijbeteekenis van majesteit of van rechterlijke macht. Parallel staat Adonai, de Heer, van *doon* richten.

2) Het voornaamwoord *Ani, Ik*, staat hier met nadruk.

3) *Nasachti* van *nasach* uitgieten of zalven, gelijk hier Symmachus vertaalt.

4) Lagrange in de *Revue biblique* (1905 Janvier), licht het woord *Malchi mijn koning* uit den tekst, ofschoon het in het Hebreeuwsch, de septuaginta en de vulgaat gelezen wordt. Hij doet zulks om redenen van kritiek, die hij echter niet aangeeft, dat al zeer gemakkelijk is.

5) Let op de suffixen van *Malchi* en *Hodschi*, die overeenstemmen met *nasachti*.

6) Jalad in kal beteekent baren, uit eigene zelfstandigheid voortbrengen; in hiphil beteekent het: doen baren. Het wordt hier in kal van God gebezigd.

7) Zie 't Hebreeuwsch.

8) In 't Hebreeuwsch staat: kust den Zoon, dat is huldigt den Zoon door den voetkus. In het Hebreeuwsch staat niet *Ben* maar *Bar*, een aramaisch woord, dat *zoon* en ook *onberispelijk* beteekent. Zoo vertaalt de H. Hiëronymus: huldigt den Zoon; en op een andere plaats: huldigt onberispelijk. De eerste vertaling schijnt de beste, wanneer men v. 7. vergelijkt. Mogelijk staat hier bar en niet ben om de gelijkluidendheid met het onmiddellijk volgende Phen. De vulgaat en de septuaginta vertalen: neemt de waarschuwing aan. Doch dit leest men reeds in v. 10.

9) Deze zinsnede behoort bij v. 12.

Deze psalm behoort tot den bloeitijd der Hebreeuwsche poëzie. Met alle recht wordt hij toegeschreven aan den koninklijken profeet David. Wel is waar heeft hij geen opschrift, doch hij heeft eene groote overeenstemming met ps. CIX, die blijkens zijn opschrift David tot maker heeft [1]). Hij wordt op het Pinksterfeest na Christus' opstanding door de apostelen en geloovigen aan David toegeschreven [2]). Hierdoor blijkt, hoe allen destijds ten volle de overtuiging huldigden, dat de psalm van den koninklijken profeet afkomstig was. Het is dan ook eene groote willekeur, wanneer Lagrange zonder zich om het gezegde der apostelen te bekreunen en zonder eenige gegronde reden bij te brengen, beweert, dat hij vervaardigd is ten tijde der Macchabeën.

De hoogere moderne kritiek, die van geen bovennatuurlijke openbaringen of voorstellingen wil weten en aan de Godheid van J. C. vijandig is, verwerpt de Messianiteit van den psalm geheel en al. Sommige anderen, zooals Lyranus, Hugo de Groot, Calmet, Scholz, zijn van gevoelen, dat de psalm letterlijk en in den eigenlijken zin op David slaat, en slechts in typischen zin den Messias betreft. Jansenius en Bossuet meenen, dat de psalm onder sommige opzichten betrekking heeft op David, onder andere opzichten op Christus. Volgens ons echter is de psalm in den letterlijken en eigenlijken zin Messianisch.

De psalm wordt in dezen zin opgevat door de kerkvaders, met name door den H. Gregorius van Nyssa, den H. Basilius, den H. Athanasius, Origines, den H. Hiëronymus en den H. Augustinus. Ook de meeste christelijke schriftuitleggers, zoo protestanten als katholieken zijn van dit gevoelen. Het zij genoeg te wijzen op Geyerus, Coccejus, Lilienthal, Michaelis,

---

[1]) Men kan aan de opschriften der psalmen geen bewijskracht ontzeggen, wanneer zij in den Hebreeuwschen tekst, in dien der septuaginta en der vulgaat voorkomen. Het is een teeken, dat deze opschriften alsdan opklimmen tot voor den tijd, dat de septuaginta hunne vertaling vervaardigden. Dit is hier het geval.

[2]) Hand. IV : 25.

Van der Palm, Hengstenberg en op Cornelius a Lapide, Bellarminus, Bade, Fillion, Patrizi, Alzog, Beelen en Vigouroux.

In het nieuwe testament wordt de psalm herhaaldelijk en rechtstreeks van J. C. verstaan [1]). Petrus, na de genezing van den lamme voor den Hoogen Raad gebracht, verklaart, als hij vrijgelaten en tot de zijnen teruggekeerd is, met al de aanwezigen de eerste woorden van den psalm rechtstreeks van Christus en zijne vijanden. Na zulke verklaring der apostelen, noemt de H. Hiëronymus het eene vermetelheid, den psalm nog anders te willen uitleggen. Buitendien vinden wij de woorden van den psalm: »Gij zijt mijn Zoon; Ik heb U heden geteêld" [2]) immer in den eigenlijken en vollen zin hunner beteekenis gebezigd van den eeuwigen Zoon des Vaders, maar nimmer van David [3]). Op David passen deze woorden niet; zij wijzen een goddelijken maar geen aardschen koning aan. Er is spraak in den psalm van Hem, die bij uitstek Jehova's Gezalfde wordt genoemd, en naast Jehovah wordt geplaatst [4]). Hier wordt de Heer Jesus bedoeld, die te dezer plaats voor het eerst in het Grieksch Christus, in het Hebreeuwsch Messias heet. Op dezelfde wijze wordt Hij later door Daniël [5]) tot tweemaal de Messias of de Christus genoemd zonder iets meer, en diezelfde eeretitel wordt van daar in het nieuwe verbond immer en honderde malen aan den Zaligmaker gegeven. Zoo zegt de engel, die aan de herders te Bethlehem de vreugdetijding brengt, reeds dadelijk bij zijne geboorte: »Heden is in de stad van David de Zaligmaker geboren, welke *Christus de Heer* is" [6]). Ook op den laatsten dag zijns levens werd aan Jesus door Kaiphas in

---

1) Hand. IV : 25; Hand. XIII : 33; Hebr. I : 5; Hebr. V : 5; Apoc. XII : 5; Apoc. XIX : 5. Vergelijk ook Rom. I : 4.

2) Hand. XIII : 33; Hebr. I : 5; Hebr. V : 5.

3) Zoo spreekt alleen de vader tot zijn zoon, zegt van der Palm; zoo kon men niet spreken tot een Israëlitischen koning, zelfs niet tot den besten en meest geliefden. Zoo spreekt David nimmer van zijne betrekking tot God.

4) Zie vers 2 en vers 6.

5) Daniël IX : 25—26.

6) Lc. II : 2.

den hoogen raad de vraag gesteld: »ik bezweer U bij den levenden God ons te zeggen, of Gij de *Christus zijt, de Zoon van God*". En het antwoord des Heeren, waarom Hij ter dood werd veroordeeld, luidde: »Gij hebt het gezegd" [1]).

Is Jesus de Gezalfde van Jehovah, omdat Hij door Hem tot Koning gezalfd is, van David, die eerst te Bethlehem door Samuël, en later nogmaals te Hebron en te Jerusalem door den Hoogepriester gezalfd is, kunnen wij het in den eigenlijken zin niet zeggen. Hij was slechts tot koning gezalfd, gelijk andere koningen van Juda het waren. Buitendien heeft het koningschap van den Christus, gelijk het in den psalm geschilderd wordt, eene geheel andere beteekenis dan dat van David. Het koningschap van Christus strekt zich uit en met goddelijk recht tot de geheele wereld en alle volkeren [2]); dat van David is tot bepaalde grenzen beperkt. Het rijk van Christus is onverwinnelijk en zal al zijne vijanden verpletteren [3]). Dit geldt niet van Davids rijk, dat eens geheel te niet zou gaan. Met één woord, de psalm wordt letterlijk, ten volle en volgens goddelijke aanwijzingen van het nieuwe verbond in J. C., doch niet in David verwezenlijkt.

De psalm is, wat den vorm betreft, hoogst dichterlijk. Hij bestaat uit vier strofen, waarvan elke drie verzen, twee kortere en een lange, bevat [4]). Na de vier strofen volgt een vers als slot. Het is een dramatische zang in vier tafereelen, elk in een der vier strofen voorgesteld. De twee eerste strofen bevatten twee verschillende handelingen; de twee laatsten behelzen twee verschillende toespraken.

De kern van den psalm vinden wij in de derde strofe.

* * *

---

1) Mt. XXVI : 63, 64.

2) Ps. II : 8.

3) Ps. II : 9. Zie 't Hebreeuwsch.

4) De langere verzen bestaan uit drie deelen of leden, en nemen afwisselend eene andere plaats in. De kortere verzen hebben slechts twee deelen.

Het eerste tafereel, dat de zanger in den geest aanschouwt, schildert hij ons, terwijl hij zonder eenige inleiding in eens uitroept:

1. Waarom woeden de heidenen
   En zinnen de volkeren op ijdele dingen?
2. Staan de koningen der aarde op,
   En hebben de vorsten saamgespannen
   Tegen Jehovah en Zijn Gezalfde?
3. Laat ons hunne banden verbreken
   En afwerpen hun juk!

De profeet ziet in den geest al het oproerige en woedende verzet der heidenen, de dwaze en goddelooze listen der volkeren, den opstand der koningen en de samenrottingen der vorsten. Ontzet over zulke roekeloosheid en uitzinnigheid, roept hij uit: waartoe [1]) dat alles? Waarom al die ijdele en vergeefsche toeleg? Is het niet gericht tegen Jehovah en zijn Gezalfde, tegen den oneindig machtigen, den oneindig wijzen, den alles beheerschenden, eeuwigen God en tegen den Gezalfde, die op eene lijn met Hem staat, den Christus of Messias, die ten innigste met Hem verbonden is, en daarom zijn gezalfde of Christus wordt genoemd? — God en zijn Christus geldt hun oproer. Dezen geldt de kreet van hun verzet: »Laat ons hunne banden verbreken en van ons afwerpen hun juk!" Zij willen niet van hunne wet, van hun bestuur, van hun rijk. Op hen passen de woorden der parabel: »Wij willen niet, dat deze over ons heersche" [2]). Het is duidelijk: Jehovah en zijn Gezalfde zijn geen anderen dan God de Vader en de Heer Jesus *Christus*, gelijk de apostelen hen beiden in schier al hunne brieven gezamenlijk verbinden [3]). Het is Jehova's Gezalfde, de Zoon Gods, bij wiens menschwording de menschelijke natuur door den H. Geest op geheel eenige wijze

---

[1]) Dit »waartoe" slaat niet slechts op de heidenen en volkeren van het eerste, maar ook op de koningen en vorsten van het tweede vers.

[2]) Lc. XIX : 14.

[3]) Zie Rom. I : 7; 1 Cor. I : 3; 2 Cor. I : 3; Gal. I : 3; Eph. I : 2; Col. I : 3 Philip. I : 2; 2 Petr. I : 2 enz.

is gezalfd [1]), toen zij met de goddelijke natuur in den persoon des Woords onafscheidbaar werd vereenigd. Jesus, die door God den Vader in de deelgenootschap zijner goddelijke macht, heerschappij en majesteit is opgenomen, wordt door de profeten en apostelen eenparig de Gezalfde, de Christus, de Messias genoemd [2]).

Dat Jesus Christus hier wordt bedoeld, is boven allen twijfel verheven. De apostelen en geloovigen verstaan op het Pinksterfeest deze eerste woorden van den psalm van het samengaan van heidenen en joden, van Pontius Pilatus en Herodes in het feit der kruisiging. Dit is het toppunt van alle oproer tegen God en zijn Gezalfde, door Kaïphas en de overpriesters uitgelokt.

Toen na de wonderbare genezing van den lamgeborene beide apostelen Petrus en Joannes eerst gevangen genomen doch later op vrije voeten waren gesteld, keerden zij terug tot de hunnen op den Sionsberg. Zij verhaalden al hun wedervaren, al hetgeen de ouderlingen en overpriesters tot hen gesproken hadden, alsmede hunne bevelen en bedreigingen. Daarop vereenigden allen, apostelen en geloovigen, zich in een gebed. Zij spraken: »Gij, o Heer! hebt den hemel en de aarde, en de zee en al wat daarin is, geschapen. Gij hebt door den H. Geest *bij monde van David* gesproken: »Waarom woeden de heidenen en zinnen de volken ijdelheid, staan de koningen der aarde op en spannen de vorsten saam tegen Jehovah en zijn Gezalfde?" Want waarlijk in deze stad zijn tegen uwen heiligen Zoon Jesus, *dien Gij gezalfd hebt*, saamgekomen Herodes en Pontius Pilatus met de heidenen en de volkeren van Israël, om te doen hetgeen uwe hand en raad bepaald hebben te zullen geschieden". — Hier zien wij dus, dat zij in Jesus Gods heiligen Zoon en zijn Gezalfde erkennen, en dat zij de samenspanning van heidenen en joden, van Pontius Pilatus

---

1) Vergelijk Ps. XLIV : 8; Isaias LXI : 1 en XI : 2; Hand. X : 38; Dan. IX : 24, aangaande deze zalving.

2) Zie Ps. II : 2, 6; Dan. IX 25—26. Zoo noemen Hem al dadelijk Andreas Jo. I; 41 en Joannes de dooper Jo. I; 20. Het woord Christus of Messias, dat honderde malen in het nieuwe testament voorkomt, is aan psalm II en aan de profetie van Daniël ontleend.

en Herodes, om Jesus Christus te kruisigen, als door David weleer voorspeld en als thans verwezenlijkt beschouwen.

Doch ofschoon deze voorspelling op de eerste plaats de misdaad der kruisiging, aan den Gezalfde des Heeren door heidenen en joden gepleegd, op het oog heeft, heeft zij toch ook betrekking op de woede, de aanslagen, de samenrottingen van de latere vijanden van Christus en zijne Kerk of zijn rijk. David aanschouwde de lange reeks vervolgers, die in den loop der eeuwen tot aan de voleindiging der dagen den kreet tegen den Heer en zijn Christus zouden herhalen: »Verbreken wij hunne banden; werpen wij van ons af hun juk".

* * *

Thans toont ons de koninklijke zanger in de tweede stroof een geheel ander tafereel.

4. Hij, Die in de hemelen troont,
Zal ze belachen,
En de Heer spot met hen.
5. Dan zal Hij tot hen spreken in zijn toorn,
En ze doen schrikken in zijne verbolgenheid.
6. Ik, Ik heb gezalfd,
Mijn Koning over Sion, mijnen heiligen berg!

Zicdaar een tafereel in den hemel, tegenover een tafereel hier op aarde. Tegenover het schouwspel van den vermetelen overmoed der menschen plaatst David God in zijne oneindige verhevene Majesteit en kalmte. Het is de Almachtige, het is *Adonai,* gelijk Hij hier wordt genoemd, zetelende op zijn ontoegankelijken hemeltroon, die door de onzinnigen daarbeneden wordt uitgedaagd. Hij ziet met minachting neder op die vermetelheid, op die onbeschaamdheid, op die dwaze samenrottingen en ijdele krachtsinspanning der goddeloozen. Geen wijsheid, geen sluwheid, geen beraadslaging vermogen tegen Hem [1]). Hij lacht, Hij spot er mede. Alsdan, op het oogenblik, dat zij vooral door Christus' kruisdood meenen te zegevieren, spreekt Hij tot hen in zijn toorn, en Hij doet ze

---

[1]) Prov, XXI : 30.

schrikken door zijne verbolgenheid. Wat zij ook woeden, zijn raadsbesluit blijft gehandhaafd [1]). Ik, Ik heb gezalfd, mijn Koning over Sion, mijn heiligen berg. Het is zijne goddelijke daad; daartegen zullen de poorten der hel niet vermogen. Het is zijn koning [2]); dien koning aanranden, het is Hemzelf aanranden. Hij is gesteld tot Koning der koningen, tot Heerscher der heerschers [3]); Hem is alle macht gegeven in den hemel en op aarde [4]); aan zijn rijk zal geen einde zijn [5]).

Ik, Ik heb gezalfd mijn Koning over Sion, mijn heiligen berg. Van dien berg spreekt de profeet Isaias: »En in den laatsten tijd zal de berg van het huis des Heeren vast gegrondvest zijn op de kruin der bergen en zich verheffen boven de heuvelen en tot hem zullen stroomen alle de volkeren... want van Sion zal uitgaan de wet en het woord des Heeren van Jerusalem" [6]). Van den Zaligmaker Jesus Christus zegt dezelfde profeet: »Zeg tot de dochter van *Sion:* zie uw Heiland komt; zijn loon is met Hem en zijn werk is voor Hem" [7]). Hem noemt de profeet Zacharias den Koning van Sion: »Verheug u, *dochter van Sion!* juich, dochter van Jerusalem! Zie! uw Koning komt tot u, gerechtig en Heiland" [8]). »Hoe schoon", roept nogmaals Isaïas uit, »zijn op de bergen de voeten van hem, die den vrede verkondigt en predikt, het goede verkondigt, het heil predikt en zegt tot Sion: uw God zal heerschen" [9]).

De berg Sion is de plaats, één met geheel Jerusalem, waar door den dood en de opstanding van den Christus en de nederdaling des H. Geestes, het rijk of de kerk van den Christus is gegrondvest. Van daar is de wet van het evangelie

---

1) Reeds in vers 2 wordt zijn gezalfde genoemd; de zalving moet niet meer geschieden; zij wordt gehandhaafd.

2) Zie het Hebreeuwsche suffix.

3) Openb. XIX : 16.

4) Hand. XXVIII : 18.

5) Lc. I : 33.

6) Isaias II : 2—4.

7) Isaias LXII : 11.

8) Zach. IX : 9.

9) Isaias LII : 7.

over de geheele wereld uitgegaan en gepredikt, en daarom is hij voorzeker de heilige berg. De berg Sion is tevens de zetel der theokratie van het oude verbond, en als zoodanig de type van het nieuwe Godsrijk, waartoe wij behooren; hij is het middelpunt der twee testamenten, waar het oude eindigde en het nieuwe een aanvang nam. In dien zin, zegt de H. Paulus: »Gij zijt gekomen niet tot een rookenden berg, dien men aanraken kan [1]); maar gij zijt gekomen tot den berg Sion, tot de stede van den levenden God, tot het hemelsche Jerusalem, tot de menigte van vele duizenden engelen, tot de kerk der eerstgeborenen, die in den hemel opgeteekend zijn, tot God den Rechter van allen en tot de geesten der volmaakte rechtvaardigen, en tot de besprenging van een bloed, dat om iets beters roept dan dat van Abel" [2]).

Dit tafereel, waarbij de oneindig Verhevene gezeten is op zijn hemeltroon om te rechten over hen, die samenspannen tegen Hem en zijn Christus, en om dezen, zijn Koning, dien Hij gezalfd heeft over Sion zijnen heiligen berg of over de Kerk van het nieuwe verbond, tegen hunne woede en listen te handhaven, heeft eene groote overeenkomst met het nachtvisioen van Daniël. Ook daar verschijnt de Eeuwige van dagen in al zijne majesteit, omgeven door ontelbare engelen ten gericht. Ook voor hem daagt de Zoon des menschen op met de wolken des hemels als het teeken zijner goddelijke natuur. En Hij ontvangt van den Eeuwigen macht, en eer en het rijk; en alle volkeren, stammen en talen zullen Hem dienen. Zijne macht is eene eeuwige macht, die Hem niet ontnomen zal worden [3]).

* * *

Thans neemt het derde tafereel een aanvang en begint de derde stroof, terwijl de Gezalfde optreedt als spreker.

---

1) De berg Sinaï, waar de oude wet werd afgekondigd.
2) Hebr. XII : 16, 22—24.
3) Daniël VII : 9, 10, 13—14.

7. Ik zal het besluit des Heeren verkondigen;
   De Heer sprak tot mij:
   Gij zijt mijn Zoon; Ik heb U heden geteeld.
8. Eisch van Mij en Ik zal U geven
   De heidenen tot uw erfdeel en de grenzen der aarde tot uw bezit,
9. Gij zult ze verpletteren met ijzeren schepter.
   En ze verbrijzelen als de vaas eens aardewerkers.

Nadat Jehovah gesproken heeft, neemt nu de gezalfde Koning het woord, om diens vasten wil, diens onveranderlijk besluit luide te verkondigen. Ik zal, zegt Hij, het raadsbesluit des Heeren openbaren, en aan allen ter kennis brengen. Hij geeft de reden en den grond aan van dat raadsbesluit, en ook zijne gevolgen. Jehovah heeft tot Mij gezegd: Gij zijt mijn Zoon; Ik, Ik heb U heden geteeld. Het woord *Zoon* wordt hier gebruikt in een eigenlijken zin, van hem, aan wien men het leven heeft geschonken, dien men in den vollen zin des woords heeft geteeld. Het wordt op andere plaatsen in een oneigenlijken zin gebezigd, van hen, die door hunne schepping, aanneming, verzorging, als zonen worden beschouwd. Zoo worden de engelen kinderen Gods genoemd [1]). Zoo dragen de rechters en koningen den naam van kinderen des Allerhoogsten [2]). Zoo heeten ook de menschen de zonen des Vaders [3]).

Het is echter duidelijk, dat te dezer plaatse het woord in zijne eigenlijke, volle en natuurlijke beteekenis moet genomen worden. Dit springt in het oog, als men het eerste versdeel GIJ ZIJT MIJN ZOON vergelijkt met het tweede parallelle versdeel: *Ik heb U heden geteeld.* Het woord van den oorspronkelijken tekst [4]) beteekent daar baren, uit zich zelven voort-

---

1) Job. I : 6; XXXVIII : 7.

2) Ps. LXXXI : 6 vergelijk vers 1.

3) Mt. V : 25.

4) In 't Hebreeuwsch staat jelidtizha in kal van het woord *jalad* dat in kal baren beteekent en gezegd wordt eigenlijk van de moeder. Vergelijk Isaias LXVI : 9. In hiphil *holied* beteekent het: doen geboren worden, teelen en wordt gebruikt van den vader Genes. XI : 27 en Ezech. XVIII : 14. Hier in den tweedeu psalm wordt het gebezigd in kal om te kennen te geven, dat Jehovah zijn Zoon uit zich zelven heeft voortgebracht.

brengen. Derhalve moet men het woord »zoon" van het eerste versdeel in den natuurlijken en eigenlijken zin opvatten, wijl dit woord in het tweede versdeel wordt verklaard als zijnde een, die door God uit zich zelven is voortgebracht, of door den eeuwigen Vader is gebaard.

Zoo wordt de Messias ook door de profeten op verschillende plaatsen spruit [1]) genoemd, spruit der gerechtigheid, wiens naam is: Jehovah onze gerechtigheid [2]). De H. Joannes noemt Hem den Eengeboren Zoon des Vaders, die in den schoot des Vaders is [3]); welke laatste uitdrukking beantwoordt aan de uitdrukking van den psalm: Ik heb U heden geteeld.

De H. Paulus noemt Hem dan ook den eigen Zoon van God [4]). Jesus noemt God zijnen Vader, en de joden zoeken Hem te dooden, wijl Hij God zijnen Vader noemde en zich daardoor met God gelijk stelde, zooals de H. Joannes ons getuigt [5]). Gelijk Hij zelf bevestigt, is de Vader in Hem, en is Hij in den Vader [7]) en is Hij één met den Vader [6]). Gelijk de Vader het leven in Zich heeft, zoo heeft Hij ook den Zoon gegeven het leven in Zich te hebben [8]). Daarom legt de Kerk de belijdenis af, dat zij gelooft in Jesus Christus, Gods eengeboren Zoon, God van God, Licht van Licht, waren God van den waren God, geboren en niet gemaakt, medezelfstandig met den Vader [9]).

Wijl Jehovah dus in zijn raadsbesluit spreekt van een waarachtigen, eigenlijken en van Hem geboren Zoon, blijkt hieruit, hoe wij het *heden*, dat Hij vermeldt, hebben te verstaan. Niet minder dan de Vader als God eeuwig is, moet zijn Zoon, daar Hij God is, eeuwig zijn. Hij heeft geen begin gehad en

---

1) Isaias IV : 2; Jerem. XXIII : 5; XXXIII : 15, 16; Zach. II : 8 en VI : 12. Zie 't Hebreeuwsch.
2) Jer. XXXIII : 15—16.
3) Joh. I : 14, 18.
4) Rom. VIII : 32.
5) Jo. V : 17—18.
6) Jo. X : 38.
7) Jo. X : 30.
8) Jo. V : 26.
9) Conc. Nic. Const.

is dus eeuwig van den Vader geboren. De H. Joannes geeft het mede te kennen, als hij zegt: »In het begin was het Woord, en het Woord was bij God, en het Woord was God" [1]). In de eeuwigheid, zegt de H. Augustinus, is niets, dat verleden is, als hadde het opgehouden te bestaan; ook is er niets toekomstig, alsof het nog niet bestond; maar daar is slechts het tegenwoordige (of het heden); want al wat eeuwig is, is immer [2]). Bij God is geen gisteren en geen morgen, maar een altijddurend heden.

Dat deze opvatting der woorden: »Gij zijt mijn Zoon; Ik heb U heden voortgebracht", de ware is, blijkt ook uit hetgeen de H. Paulus leert. In den brief tot de Hebreeuwen, begint hij, na den Zoon, door wien God tot ons gesproken heeft, reeds dadelijk als den Schepper en Heer der wereld, als den glans van Gods heerlijkheid, als het beeld zijns wezens voorgesteld te hebben, diens Godheid door verschillende vergelijkingen met de engelen aan te toonen [3]). Des te verhevener, zegt hij, is Hij boven de engelen, naarmate Hij een voortreffelijker naam boven hen heeft geërfd. Want tot wien der engelen heeft Hij ooit gezegd: Gij zijt mijn Zoon; Ik heb U heden geteeld? [4]) Uit deze aanhaling blijkt vooreerst, dat de gezegde woorden van den psalm Jesus-Christus betreffen, daar de H. Paulus ze van Hem verstaat. Bovendien blijkt er uit, dat de apostel het woord: *mijn Zoon* en de toegevoegde verklaring: *Ik heb U heden geteeld*, opvat in den eigenlijken en niet in overdrachtelijken zin, anders toch had hij zulk een gewicht niet kunnen hechten aan den naam Zoon, wijl Hij dien boven de engelen verworven heeft. Immers de engelen worden, gelijk wij zagen, in overdrachtelijken zin ook kinderen Gods genoemd.

Dien zin van de eeuwige geboorte des Zoons uit den Vader hecht de H. Paulus andermaal aan de gezegde woor-

---

[1]) Jo. I : 1.
[2]) *S. August. Enarrat in ps. 2.*
[3]) Hebr. I : 5—14.
[4]) Hebr. I : 4—5.

den van den psalm, wanneer hij leert, dat de Zoon, eeuwig uit den Vader geboren, mensch geworden is. Jesus, in de menschelijke natuur met de goddelijke natuur gezalfd, is vol. gens hem als de Christus gezonden of verwekt [1]), gelijk het aan de vaderen was beloofd.

De woorden van den psalm hebben bij den apostel nogmaals dezelfde beteekenis, wanneer hij op een derde plaats zegt: »Zoo ook heeft Christus zich de waardigheid eens Hoogepriesters niet toegeëigend, maar Hij, Die tot Hem sprak: Gij zijt mijn Zoon; Ik heb U heden geteeld" [2]). De Vader heeft door de eeuwige voortbrenging zijns Zoons aan dezen, toen Hij mensch werd, de waardigheid van hoogepriester geschonken. Het is eene waardigheid, doòr Jesus zich niet aangematigd, maar door goddelijk recht verkregen. De woorden dus: »Gij zijt mijn Zoon; Ik heb U heden geteeld", wijzen in den psalm en tot drie malen bij den H. Paulus op Christus' eeuwige geboorte. Zij geven bij de menschwording den grondslag aan van Jesus' zalving tot Goddelijken Koning, Leeraar en Hoogepriester.

Welke zijn nu de gevolgen dier zalving tot goddelijken Koning? Het wordt ons te kennen gegeven door deze goddelijke woorden:

Eisch van Mij en Ik zal u geven de heidenvolkeren tot uw erfdeel,
En de grenzen der aarde tot uw bezit,

De Menschenzoon, de menschgeworden Zoon Gods, de tot Koning gezalfde, heeft slechts te vragen en Hij wordt verhoord wegens zijne eerbiedigheid [3]). Het gebed en het kruisoffer van dien geliefden Zoon heeft een onafwijsbaar recht

---

1) Handel. XIII : 33. Het Grieksche woord *αναστησας* heeft hier de beteekenis: zenden, verwekken, doen optreden, en niet die: uit de dooden doen opstaan. In den zin van zenden en doen optreden wordt ditzelfde woord door den H. Petrus gebruikt. Hand. III : 26. Vergelijk Patritius in Act. Apost. XIII : 33, waar hij Theodorus Beelen bestrijdt.

2) Hebr. V : 5.

3) Hebr. V: 7.

en eene onweerstaanbare kracht. Hij heeft Zich dan ook zijne Kerk verworven door Zijn bloed [1]). De eeuwige Vader, of de Oude van dagen, gelijk Daniël Hem noemt, heeft aan den Menschenzoon de macht, de eer en het rijk geschonken, opdat alle volkeren Hem dienen [2]). Hij, tot Koning gezalfd over Sion, Hij, de Koning der joden, gelijk de kruistitel luidde door Gods bestuur, zou aan het kruis verhoogd alles tot Zich trekken [3]). Van Sion zou alsdan de wet uitgaan en het woord des Heeren van Jerusalem [4]). Alle heidenen zouden stroomen tot den berg des Heeren [5]), en in den uitverkoren nazaat van Abraham zouden alle heidenvolkeren der aarde gezegend worden [6]).

Werkelijk sprak de Heer Jesus Christus na zijne opstanding tot zijne apostelen: »Gij zult mij getuigen zijn in Jerusalem en in Judea en in Samaria en tot aan de grenzen der aarde [7])". »Mij is alle macht gegeven in den hemel en op aarde; gaat dus en onderwijst alle volkeren" [8]).

Echter zullen er altijd blijven, die opstaan en samenspannen tegen het gezag van Jehovah en van zijn Christus. Van dezen geldt het woord:

> Gij zult ze verpletteren [9]) met ijzeren schepter,
> En ze verbrijzelen als de vaas eens pottebakkers.

De schepter is het teeken en symbool der koninklijke macht van den Christus; ijzer geeft de sterkte, de vreeselijkheid, de

---

1) Handel. XX: 28.
2) Dan. VII: 13—14.
3) Jo. XII: 32.
4) Isaïs II: 3.
5) Isaias II: 2.
6) Genes. XXII: 18.
7) Hand. I: 8.
8) Mt. XXVIII: 18, 19.
9) *Firohem* van *vahak* beteekent verpletteren. Deze beteekenis wordt ook gevorderd door het parallelisme van het tweede versdeel: gij zult ze verbrijzelen als de vaas eens pottenbakkers. De vulgaat en de septuaginta vertalen: gij zult ze beheerschen met ijzeren schepter,

onverbreekbaarheid dier macht te kennen. De poorten der hel zullen tegen Christus en zijn rijk niet vermogen. Gelijk Hij het joodsche volk en Jerusalem verpletterd heeft door de Romeinsche legermacht onder Titus, zoo zal hij ook steeds al zijne vijanden verpletteren. Gelijk de brooze vaas van een pottenbakker oogenblikkelijk, zonder moeite, door een enkelen slag verbrijzeld wordt, zoo zal Christus, als Hij wil, onweerstaanbaar, dadelijk, zonder inspanning en volkomen zijne vijanden verpletteren. In het Boek der Openbaring wordt de vreeselijkheid van den goddelijken Koning op deze wijze beschreven, terwijl de woorden van den tweeden psalm worden aangehaald: »Ik zag den hemel geopend, en zie, een wit paard, en die er op zat, heet de Getrouwe en Waarachtige. En Hij houdt gericht en voert krijg met gerechtigheid. En zijne oogen waren als eene vuurvlam en op zijn hoofd waren vele koningskronen [1]), en Hij had een geschreven naam, dien niemand kent dan Hij. En Hij was bekleed met een kleed door bloed besprengd en zijn naam wordt genoemd *het Woord van God.* En de heirlegers, die in den hemel zijn, volgen Hem op witte paarden en waren gekleed in wit en rein byssus. En uit zijn mond ging een scherp, tweesnijdend zwaard om de volkeren daarmeê te slaan, en *Hij zal over hen heerschen met ijzeren schepter.* En Hij treedt den persbak van den toornwijn der gramschap van God den Almachtige. En op zijn gewaad en zijn heup stond geschreven: *Koning der koningen, Heer der heeren*".

Hoe dikwerf en hoe vreeselijk heeft die goddelijke Koning in den loop der eeuwen zijne vijanden door zijne verschrikkelijke macht verpletterd!

* * *

Nu volgt in de vierde stroof het vierde tafereel. De zanger, na hetgeen hij gezien en gehoord heeft op aarde en in den

---

1) Hij droeg vele koningskronen, omdat Hij was de koning der koningen

hemel, wendt zich andermaal tot de aarde en richt tot hare vorsten de volgende woorden:

10. Zoo dan, o koningen, weest verstandig!
Laat u waarschuwen, rechters der aarde!
11. Dient den Heer met vreeze,
En verheugt u voor Hem met ontzag.
12. Huldigt den Zoon, opdat Hij niet toorne
En gij niet afwijket van den weg, ten verderve,
Als weldra zijne gramschap zal ontbranden.

De zanger richt zijne waarschuwing tot alle koningen en rechters der aarde, en stilzwijgend ook tot allen, die onder hun beheer staan. Hij maant hen aan tot bezinning en behartiging der vernomene waarheden. Hij noodigt hen uit, om van hun dwaas verzet en hunne ijdele plannen af te zien. Laten zij zich wachten voor alle miskenning van *Jehovah* en zijn *Gezalfde* [1]). Dient Jehovah met vreeze om zijne oneindige Majesteit, Macht en Gerechtigheid. Weest Hem onderdanig en volbrengt in alles zijn goddelijken wil. Verheugt u in Hem met ontzag en paart de liefde met diepen eerbied jegens Hem. Eert ook Jehova's Gezalfde en huldigt den Zoon, gelijk men den koning huldigt door hand- of voetkus. Huldigt Hem, die Gods Zoon [2]) en uw Koning is, door uwe blijken van aanbiddende, eerbiedige en onderdanige liefde. Zorgt dat uw Koning niet toorne om uwe ongehoorzaamheid aan zijn goddelijke wet en wil. Voorkomt het, dat gij op uwen weg [3]) door zulke afwijkingen het verderf te gemoet zoudt gaan en om uwe wederspannigheid Gods gramschap over u zou ontvlammen, plotseling, wanneer gij er niet aan denkt [4]).

Nu volgt het schoone slotvers van den psalm:

13. Zalig zij allen, die op Hem vertrouwen.

---

1) Vergelijk vers 2.

2) Vergelijk vers 6.

3) De vulgaat en de septuaginta lezen via justa, den rechten weg of den weg der rechtvaardigheid. In het Hebreeuwsch lezen wij alleen *op den weg*.

4) Dit wordt te recht bij vers 12 en niet bij vers 13 gevoegd.

Heil aan allen, die op Jesus Christus, den eeuwigen Zoon Gods, den goddelijken Koning vertrouwen. Zoo lief toch heeft God de wereld gehad, dat Hij zijn Eengeboornen Zoon heeft gegeven, opdat al wie in Hem gelooft, niet verloren ga maar het eeuwig leven bezitte. Want God heeft zijn Zoon niet in de wereld gezonden om de wereld te oordeelen maar opdat de wereld door Hem gered worde [1]). Zij, die zich tegen Christus, den goddelijken Koning verzetten, zullen door zijne goddelijke macht verpletterd worden. Maar zij, die den eeuwigen Zoon des Vaders als hun Koning huldigen, beminnen en dienen, en hun vertrouwen stellen op zijne macht, wijsheid en liefde, zullen niet beschaamd worden. Hij is gekomen, op dat zij het leven hebben en het overvloedig hebben. Hij zal voor hen de weg, de waarheid en het leven zijn.

F. J. P. G. VAN ETTEN.

---

[1]) Jo. III: 16—17.

TWEE BELANGRIJKE JAREN UIT ONZE VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS.

REGEERING VAN DEN RAAD VAN STATE EN VAN DON JUAN VAN OOSTENRIJK 1576 EN 1577.

PROEVE VAN HISTORISCHE CRITIEK.

III.

(Vervolg van blz. 221 vv.)

Intusschen had zich het bericht van de ramp van Antwerpen overal verspreid. Te Gent had het invloed op den loop der onderhandelingen tusschen de Staten-Generaal en die van Holland en Zeeland. Onder het gebulder der kanonnen, die van het kasteel, alleen nog door de Spanjaarden bezet, eenen puinhoop trachtten te maken, duurden de beraadslagingen steeds voort. Wel was Mondragon uit Zeeland opgerukt met eene afdeeling troepen om zijne echtgenoote te ontzetten; maar zijne krachten waren te gering; hij werd afgeslagen. Den 11den Nov. gaf de uitgeputte bezetting, die geen levensmiddelen noch krijgsvoorraad meer bezat, zich tegen vrijen aftocht over. Den 8sten Nov. werd de beroemde Gentsche Pacificatie door de gevolmachtigden der beide partijen geteekend[1]).

Ziehier den korten inhoud van dit merkwaardig verdrag, dat de spil gaat worden van de voornaamste gebeurtenissen der volgende jaren.

---

[1]) Dr. Nuyens, *Algemeene Geschiedenis aes Nederl. volks*, Dl. VII, blz. 107. Over de Gentsche Bevrediging zie: Gachard, *Documents inédits sur la Pacification de Gand* (Commission roy. d'Histoire 4—III); L. Verhaeghe, *Actes diplomatiques de la Pacification de Gand en 1576*; *Discours contenant le vray entendement de la Pacification de Gand* (Réimprimé par T. van der Haeghen, Gand 1876) en Bets, *Pacificatie of bevrediging van Gent.*

De Staten van Brabant, Vlaanderen, Henegouwen, Artois, Valencijn, Dowaai en Orchies, Namen, Doornik, Utrecht en Mechelen eenerzijds, de staten van Holland en Zeeland met den Prins van Oranje anderzijds sluiten een verbond van vriendschap en van verdediging tegen de Spaansche soldaten. Zij zullen den Koning trachten over te halen de Algemeene Staten bijeen te roepen, gelijk het gebeurde ten tijde van Keizer Karel V, om orde te stellen in 's lands zaken. Niemand zal, buiten Holland en Zeeland, iets mogen ondernemen tegen den Roomsch-Katholieken Godsdienst. Voorloopig, in afwachting eener regeling door de Algemeene Staten te nemen, zullen de plakkaten geschorst blijven. Het verkeer tusschen de verschillende gewesten zal vrij zijn, maar de Hollanders en Zeeuwen mogen in de andere gewesten niets tegen de Katholieken ondernemen. Men had in de vergadering ook beproefd vrijheid van godsdienst te verkrijgen voor de Hollandsche en Zeeuwsche Katholieken, maar dat wilden Oranje en de staten zijner gewesten niet aannemen. Voorloopig bleef de onverdraagzaamheid van beide kanten op dit punt bestaan, met dit onderscheid evenwel, dat de Katholieken, als oudste zonen des huizes, de oudste brieven hadden, terwijl de Protestanten de nieuwelingen, de indringers en, waar zij konden, de verdringers waren. De Prins van Oranje blijft voorloopig admiraal en stadhouder van Holland en Zeeland met aanhoorigheden. Hij zal dezelfde ambtenaren en overheden — die nog altijd in naam des Konings werden aangesteld — in hun ambt handhaven, totdat, na het vertrek der Spanjaarden, de Algemeene Staten anders hierover zullen beschikt hebben. De steden van Holland en Zeeland, die nog niet aan 's Prinsen gezag onderworpen zijn, zullen dit kunnen doen tegen »satisfactie" of overeenkomst. De in beslag genomen goederen, bij name die van de weduwe van Brederode en van Oranje's zoon, den graaf van Buren, zullen teruggegeven worden. De gevangenen zullen van beide kanten in vrijheid gesteld worden. Alva's zegeteekenen zullen omvergehaald worden. De geestelijke personen buiten Holland en Zeeland, die in deze twee gewesten goederen hebben, zullen

deze terugkrijgen, en de geestelijken en kloosterlingen, die uit deze gewesten verjaagd werden of weggetrokken zijn, zullen eene redelijke rente van hunne verlaten en in beslag-genomen goederen genieten. De schulden, door Oranje in zijne hoedanigheid van stadhouder gemaakt, zullen ten laste der Algemeene Staten komen, indien deze het goedvinden[1]).

Dit waren de voornaamste bepalingen van de beroemde Gentsche Bevrediging, die men het programma kan noemen van de Nederlandsche nationale en katholieke partij. Het dubbel doel was bereikt: de gewesten tot een bond te te vereenigen, en gemeenschappelijk samen te werken om de Spaansche soldaten uit het land te verwijderen. De Nederlanden wilden een eigen leger, een eigen bestuur, eigen beambten; maar, van den anderen kant, verzekering van de rechten van het wettige vorstenhuis en handhaving van het geloof hunner voorvaderen. Dit was *altijd* de wensch geweest der Katholieken, die in de vergadering der Staten-Generaal, zoowel te Gent als te Brussel, de meerderheid hadden. Van den anderen kant was handhaving van godsdienst en koninklijk gezag juist hetgeen de afgevaardigden van Holland en Zeeland in de Pacificatie hinderde. Zij hadden gehoopt van de Nederlanden, allen vereenigd, een stormram te maken tegen Spanje, zonder meer. Dit mislukte, en zoo kwam het, dat in de oogen van Oranje en de zijnen de Pacificatie een noodzakelijk kwaad was. Eigenaardig is het, dat men altijd, en nu nog, de Pacificatie beschouwt als een eeretitel, een meesterstuk van Oranje. Hij is er integendeel zoo weinig over voldaan geweest — ondanks de toegevingen voor zijne eigene gewesten — dat hij onmiddellijk alles in het werk zal stellen om de Pacificatie *niet* te doen uitvoeren. Dit merkwaardig verdrag kan met rede beschouwd worden als een triomf der nationaal-katholieke partij behaald op eene Calvinistische minderheid, die, onder den schijn van vrijheid en verdrijving der Spaansche huurlingen, heel wat anders in het schild voerde.

---

[1]) Zie den Nederlandschen tekst van de Bevrediging in Dr. Nuyens' *Geschiedenis der Nederlandsche beroerten*, Dl. II, Aanhangsel. — De Fransche tekst is o. a. te vinden in Guillaume, *Commentaires de Mendoça*, Dl. II, blz. 439 vv.

De vrijheidsgeest der Bevrediging is te bespeuren in de punten die betrekking hebben op godsdienst en godsdienstige wetgeving. Wij bedoelen de voorloopige vrijheid — zonder dit was geen akkoord mogelijk — toegestaan aan de Hervormden in Holland en Zeeland en de opheffing der strenge plakkaten.

Van den anderen kant stelden zich de Katholieken tevreden met hun godsdienst in de andere gewesten gehandhaafd te zien. Het was dan ook met de grootste blijdschap, met uitbundige vreugde, dat de vrede begroet werd. Jammer slechts, dat zij die de onderhandelingen voorgesteld hadden, de Calvinisten en de omwentelingspartij, den zoo duur gekochten vrede, onmiddellijk weer schonden.

Dat het onderlinge akkoord zoo spoedig tot stand was gekomen, lag niet alleen in de laatste buitensporigheden der Spaansche troepen te Maastricht en te Antwerpen, maar ook in het aandringen van den Prins van Oranje, die reeds sedert verscheidene dagen ingelicht was over de komst van Don Juan van Oostenrijk, den nieuwen landvoogd, door Philips intusschen naar de Nederlanden gezonden. Men verwachtte hem alle oogenblikken, en de uitgestrekte volmacht, die hij zou bezitten, de inwilligingen, die hij zonder twijfel zou doen, waren in de oogen van Oranje in staat de Gentsche Bevrediging te doen mislukken. Daarom moest er haastig te werk gegaan worden [1]). Maar, zooals wij reeds zeiden, het verdrag kwam tot stand tegen Oranje's bedoelingen. Wel werd een hechte bond gevormd tusschen de Vereenigde Nederlanden tegen de Spaansche troepen, maar diezelfde bond bleef in overgroote meerderheid onverzettelijk vasthouden aan godsdienst, koning en, wat meer is, voorloopig ook aan zijn vertegenwoordiger, den nieuwen landvoogd; dit laatste echter onder zekere voorwaarden.

---

[1]) Zie de Cavrines, *Esquisses historiques des Troubles des Pays-Bas*, bl. 146. Zie ook wat Oranje den 28 Oct. 1576 schrijft aan den abt van St. Geertruide te Leuven, afgevaardigde der Staten te Gent. (Groen van Prinsterer, *Archives de la maison d'Orange*, Dl. V, bl. 465 en 466). Zie ook Bets, *De Pacificatie of Bevrediging van Gent* (passim).

Don Juan was een onechte zoon van Keizer Karel V en van zekere Barbara Blomberg van Regensburg; hij was geboren aldaar den 24 Febr. 1545. Zij was later in het huwelijk getreden met Hiëronymus Kegel. Na den dood van haren echtgenoot vestigde zij zich tegen den wil van Philips II, die haar in Spanje in een klooster gewenscht had, te Gent. Haar gedrag aldaar was niet zeer stichtend, en Alva heeft meer dan eens moeielijkheden met haar ondervonden [1]).

Karel V, die zeer veel van dit kind hield, liet het door Francisco Massi, zijn vioolspeler, en diens vrouw Anna de Medina naar Spanje voeren en vertrouwde het hun eenigen tijd toe. De jongen genoot onder de hoede dezer eenvoudige menschen in het dorp Leganes bij Madrid zijne eerste opvoeding [2]). In 1554, toen de keizer reeds aan den afstand zijner staten dacht, werd Geronimo — dit was de naam dien men den jongen gegeven had — op last van zijn vader weggehaald en toevertrouwd aan donna Magdalena de Ulloa, echtgenoote van Luis Quijada, hofmeester van den keizer [3]). Sedert genoot de jonge Geronimo eene keurige opvoeding, in overeenkomst met zijne hooge geboorte. Hij werd bekwaam gemaakt in alle ridderlijke oefeningen van zijnen tijd, maar bleef steeds in de meening, dat hij bij zijne ouders was. Hij kwam in dat Spaansche midden onweerstaanbaar onder den invloed van het avontuurlijke ridderkarakter dier dagen: het was de tijd van den oorlog tegen de Turken en de Mooren, van de ontdekking der ver verwijderde, geheimzinnige werelddeelen en eilanden. De letterkunde van Spanje uit deze dagen is de trouwe weerspiegeling van dezen geest van avonturen en heldendaden, die de ridders bezielde. In zulk een midden wies Geronimo op tot een schoonen blondgelokten jongeling, wiens blauwe oogen zijne Germaansche herkomst verrieden, maar wiens strijdlust, dapperheid en behendigheid in den wapenhandel meer aan den vurigen zoon uit het Zuiden deden denken.

---

1) Zie verscheidene brieven van Alva hierover in de *Correspondance de Phil. II.*

2) Mignet, *Charles Quint, son abdication* etc. bl. 377.

3) *Papiers d'état du Cardinal Granvelle*, Dl. IV, bl. 496—498 en Namèche, *Le Règne de Philippe II et la lutte religieuse*, Dl. V, bl. 271, 272, 273 en 274.

In 1559 had Philips II hem openlijk als zijnen broeder erkend, en het volgende jaar kreeg Don Juan — zooals hij in het vervolg zal genoemd worden — het opperbevel over de Spaansche troepen. Dit was voor den jeugdigen krijgsman eene welkomene gelegenheid om zijn talent te gebruiken. In 1570 waren de Mooren van Granada opgestaan, en, onder het bevel van een bekwamen aanvoerder, hadden zij de Spaansche troepen, die tegen hen afgezonden waren, herhaaldelijk verslagen. Nu treedt Don Juan op. Hij maakt zich meester van hunne sterkten, verslaat hen verscheidene malen en dwingt de Mooren voorgoed Spanje te verlaten. Deze korte en goed gelukte krijgsonderneming trok de aandacht van geheel westelijk Europa, en het is aan den roem, in dezen oorlog behaald, te danken, dat hij door de katholieke vorsten werd aangewezen om de reusachtige vloot aan te voeren, die deze bijeengebracht hadden, om een einde te maken aan de Turksche rooverijen en plunderingen en zoodoende de Middellandsche Zee weer veilig te maken. Zoo stond hij, op een leeftijd, waarin anderen nog ternauwernood bekend zijn, aan het hoofd van eene krijgsmacht van ongeveer 250 galeien, fregatten en andere oorlogschepen, bemand met 26000 soldaten en 50000 matrozen en roeiers [1]). Deze vereenigde vloot van alle christelijke staten der Middellandsche Zee behaalde, den 7en Oct. 1571, bij Lepanto eene overwinning, die geheel Europa deed verstommen en den jeugdigen held voor altijd omringde met een aureool van roem en van krijgstalent. Maar ook al zijne onderbevelhebbers, zooals Colonna, Parma, Doria, Giustiniani en Venieri hadden wonderen van dapperheid verricht [2]).

Hoe schitterend de overwinning bij Lepanto ook was, veel praktisch gevolg heeft zij niet gehad, want bij gebrek aan verstandhouding onder de bevelhebbers werd Constantinopel niet aangevallen en stelde zich Don Juan tevreden met de Barbarijsche kusten aan te doen, Tunis te bemachtigen, Biserte

---

1) Zie H. Forneron, *Histoire de Philippe II*, Dl. II, Hoofdst. XIV.

2) Motley, *De opkomst der Nederlandsche republiek*, Dl. II, bl. 369. Zie ook Namèche, *Histoire du Règne de Philippe II*, Dl. V, bl. 278, 279, 280, 281.

te verwoesten en duizenden christen-slaven in vrijheid te stellen. Overigens, Don Juan was wel een jonge, avontuurlijke held, een dapper officier, wiens degen alles was, maar een geslepen staatsman, gelijk Parma, gelijk Oranje, was hij niet. Hij was een moderne kruisridder, geen diplomaat. Dat hij daarbij huichelaar en intrigant was, is onjuist: die verdachtmakingen komen uit den politieken winkel van Oranje. Integendeel, ridderlijke moed, openhartigheid, maar ook voortvarendheid, waren de hoofdtrekken van zijn karakter.

Don Juan was in Italië, toen hij het bericht kreeg, dat de Koning hem tot landvoogd over de Nederlanden had aangesteld. Deze keuze mag in zekeren zin ongelukkig genoemd worden, aangezien men in de Nederlanden niet zoozeer eenen krijgsheld als wel eenen diplomaat moest hebben. Don Juan, al de moeielijkheden, die hem in zijn nieuwen post te wachten stonden, niet vermoedende, nam aan en begaf zich zoo spoedig mogelijk naar de plaats zijner bestemming. Hij reisde incognito dwars door Frankrijk — hij kwam van Madrid, waarheen hij zich ondanks Philips' verbod toch begeven had — vermomd als Moorsche bediende van Octavio de Gonzaga, en na in Parijs eene geheime samenkomst met den Spaanschen gezant gehad te hebben, kwam hij den 3^{en} Nov. 1576 te Luxemburg aan [1]).

Zucht naar vrede en goede verstandhouding bezielde Don Juan bij zijne aankomst. Het was overigens onder deze voorwaarden alleen dat de Nederlanden hem als basis konden dienen voor zijn ridderlijk plan om de ongelukkige en schoone Maria Stuart uit den kerker te verlossen, misschien te huwen en de koningskroon van Schotland en, wie weet, zelfs die van Engeland te bemachtigen. Maar daartoe moesten de Nederlanden eerst verzoend zijn, daartoe moest hij kunnen rekenen op het welgeoefende leger der Spaansche en vreemde veteranen.

In ieder geval, Don Juan kwam met vredelievende bedoelingen naar de Nederlanden en dat op uitdrukkelijken last van

[1]) Zie Strada, Boek IX, bl. 423; Van der Vynckt, Dl. II, bl. 222; Bor, Dl. IX, bl. 742 en Hooft, Dl. XI, bl. 472.

den Koning. De landvoogd begon dan ook met de Spaansche bevelhebbers te Maastricht, te Antwerpen, te Lier en in de noordelijke garnizoenen uit eigen beweging te gelasten de wapenen neer te leggen en ze slechts te gebruiken, ingeval hunne personen of hunne kwartieren werden aangevallen [1]).

De lastbrieven, zoowel openlijke als geheime, machtigden Don Juan alles te bewilligen, wat hij maar kon, om den vrede te bewaren, zelfs het verwijderen der Spaansche troepen toe te staan, zelfs eene algemeene amnistie, maar alles onder voorbehoud van handhaving van den katholieken godsdienst en van het koninklijk gezag.

Het nieuws van de aankomst des nieuwen landvoogds veroorzaakte te Brussel niet weinig opschudding. In de Staten-Generaal, waar de Hertog van Aerschot Don Juan's brieven voorlas, ontstonden tweeërlei gevoelens over de manier, waarop men hem dacht te ontvangen. De eenen waren van oordeel, dat men Don Juan behoorde te begroeten met waardigheid als zijnde de zoon van Karel V; de anderen, geleid door de Oranjegezinden, zagen met wantrouwen neer op alles wat van Spanje kwam. [2]) Waar echter allen het over eens waren, dat was: de Gentsche Bevrediging te bespoedigen. Zij was op het oogenblik van de komst van Don Juan nog niet geteekend, maar de onderhandelingen waren reeds zoover gekomen, dat de laatste gebeurtenissen ze niet meer konden verhinderen, doch integendeel hare voltrekking moesten bespoedigen.

Het door Oranje intusschen in de regeeringskringen gezaaide wantrouwen, vooral bij den hoogen adel, was reeds duidelijk merkbaar in het eerste gezantschap, dat de Staten-Generaal naar Luxemburg stuurden om Don Juan uit te noodigen naar Brussel te komen. Den 6en Nov. werd Antonius van Withem, heer van Yssche met deze boodschap belast. Maar denzelfden dag nog zenden dezelfde Staten den heer van Vorssen (Fresin) en den hoogleeraar Leoninus van Leuven naar

---

[1]) Gachard, *Correspondance de Philippe II*, Dl. V.

[2]) Kervijn van Lettenhove, *Les Huguenots et les Gueux*. Dl. IV, bl. 188—189 en Gachard, *Correspondance de Phil. II*, Dl. V, bl. 571, 572.

den Prins van Oranje te Middelburg, om hem kennis te geven van hunne eerste zending [1]).

De eigenlijke bedoeling der Staten-Generaal blijkt uit de *geheime* »instructie" of lastbrief, dien zij den Heer van Yssche meegaven [2]). Deze moest o.a. aandringen op de spoedige komst van Don Juan te Brussel, zonder troepen, zonder lijfwacht, en liefst, om het volk een blijk van vertrouwen te geven, in een gewoon postrijtuig. Op deze wijze zou de landvoogd natuurlijk gescheiden zijn van Roda te Antwerpen en van zijn leger.

Oranje, die zich door de komst van den nieuwen landvoogd de eenige voordeelen van de Gentsche Pacificatie zag ontglippen, raadde de Staten-Generaal nog krassere maatregelen aan. Aangezien de nieuwe landvoogd zonder geleide gekomen is — zoo luidde verder zijn raad — moesten de Staten hier gebruik van maken, om zich terstond meester te maken van zijnen persoon; alle middelen daartoe waren goed. En wanneer zij dan zulk een pand in handen hadden, zouden zij van Spanje alles kunnen verkrijgen wat noodig was, om de zoo goed begonnen beweging voor vrijheid en vaderland voort te zetten. Men zou hun dan zeker niemand meer uit Spanje zenden, die hun zou komen lastig vallen [3]). Dit was ook ongeveer de inhoud van den brief dien de Zwijger aan de Staten van Brabant stuurde. Zijne missieven, gericht aan den advokaat Lieshout, aan den magistraat van Brussel en aan anderen verraden bij den schrijver eene groote zenuwachtigheid, een gebrek aan kalmte, zelfs aan doorzicht, blijkbaar veroorzaakt door de plotselinge komst van Don Juan te Luxemburg. En werkelijk, Oranje's toestand was op dat oogenblik hachelijk: een jeugdige landvoogd, zoon van een onvergetelijken keizer, de vaste houding der Staten in zake van godsdienst en van koninklijk gezag, de eerzucht van vele adellijke heeren, van weifelende staatslieden, die jacht maakten

---

[1]) De heer van Fresin was Karel van Gaver, graaf van Beaurieu, afgevaardigde der Staten-Generaal te Gent.

[2]) Zie diens brief in Gachard, *Correspond. de Phil. II*, Dl. V, bl. 570.

[3]) Groen van Prinsterer, *Archives de la Maison d'Orange*, Dl. V, bl. 494—497.

op 's Konings gunst en al te gauw bereid zouden zijn om de partij van verzet te laten varen — altemaal voor Oranje ontegenzeggelijk slechte voorteekenen! Al zijn staatsmanstalent was dan ook niet te veel om Don Juan's zending te doen mislukken.

De nieuwe landvoogd zag spoedig in wat de Staten in het schild voerden. Den heer van Yssche, die hem, zooals wij boven zagen, de postkoets aanraadde, om naar Brussel te reizen, antwoordde hij: »Ik ben vast besloten er heen te trekken, maar niet gelijk een koerier. Sedert ik in Luxemburg ben aangekomen, ben ik niemand anders dan Don Juan van Oostenrijk" [1]).

De heer van Yssche was nauwelijks terug of de Raad van State zond op zijn beurt den raadsheer Fonk op Don Juan af [2]). Deze moest in meer bijzonderheden treden over regeeringszaken en over de voorwaarden der landvoogdij. Fonk, evenals zijne voorgangers, kon met niet genoeg lof spreken over de minzaamheid en de goede bedoelingen van den nieuwen landvoogd, die nochtans zeer onaangenaam vond, dat de Staten-Generaal hem zoo wantrouwend behandelden [3]). Fonk was vergezeld van den abt van Maroilles, en van Eustachius van Croy, heer van Crecques, die de Staten-Generaal vertegenwoordigden. Dit gezantschap moest aandringen op eene spoedige overeenkomst, opdat de naburen zich niet met 's lands zaken zouden bemoeien. Zij zouden den landvoogd tevens verzekeren, dat zij gehecht bleven aan den roomsch-katholieken godsdienst en de handhaving van de rechten des Konings wilden. De afgevaardigden verzochten ook, dat Don Juan zich naar Namen zou begeven, alwaar hij plechtig zou ontvangen worden door de Staten en de regeeringslichamen.

Ook deze zending werd zeer minzaam ontvangen, en het verslag, dat aan de Staten-Generaal werd uitgebracht, bevatte

---

1) Gachard, *Correspondance de Phillippe II*, Dl. V, bl. 39—46.

2) Fonk was lid van den Geheimen Raad, proost van de St.-Mariakerk en aartsdiaken van Utrecht.

3) Zie brief van Fonk van 14 Nov. 1576 in Gachard, *Correspond. de Phil. II*, bl. 30. Zie ook den brief der Staten-Generaal van 12 Nov., ibid. bl. 574.

o.a., dat de landvoogd verklaard had, dat hij de Spaansche soldaten zou verwijderen, dat hij de privilegiën zou eerbiedigen, in één woord, alles zou toestaan, wat niet strijdig was met den godsdienst en het koninklijk gezag. Hij verzocht echter om eene lijfwacht van een tiental compagnieën Duitschers, en vroeg, dat de prelaten, de adel de andere afgevaardigden der Algemeene Staten met den Staatsraad hem te Namen zouden komen afhalen. Nooit, zeide Fonk, heeft de landvoogd zoo stellig het vertrek der Spaansche troepen beloofd. Verre van tegen de landsprivilegiën te zijn, verklaarde op zijne beurt de abt van Maroilles, had hij beloofd ze te zullen verdedigen, om ze voor het land te bewaren.

De onderhandelingen namen een goede wending en de vrede lag in het verschiet. Het was echter slechts een schijnbeeld, men had gerekend buiten den waard, buiten Oranje. Deze gaf den Staten nogmaals zijn argwaan te kennen nopens de eerlijke bedoelingen van den landvoogd, en zocht overal wantrouwen in de gemoederen te zaaien. Hij beweerde, dat de beloften der Spaansche regeering slechts middelen waren, om zich meester te maken van het gezag en dan al de schuldigen zeer streng te straffen. In zijne oogen was Don Juan een vermomde Alva; zoo althans deed hij hem doorgaan. »Het onderscheid tusschen den nieuwen landvoogd en Alva of Requesens — zegt de Zwijger — is, dat deze, jonger en dwazer, minder de kunst verstaat zijn venijn te verbergen, in afwachting van het gunstig oogenblik, waarop hij zijne handen in het bloed zal kunnen doopen".

Stellen wij tegenover dezen laster het oordeel van een protestantschen geschiedschrijver, Groen van Prinsterer: »Ses antagonistes, dirigés, encouragés par le Prince d' Orange, réussirent par des suppositions les plus alarmantes et les plus outrageux soupçons, par des prétentions excessives, des reproches non mérités, des humiliations, des insultes, des conspirations même, à le décréditer, à paralyser ses efforts, à irriter son amour propre, à anéantir son autorité, à l'entretenir dans une crainte perpétuelle pour sa liberté et sa vie; à l'emmener enfin à chercher le salut, tête baisseé, dans un coup de

désespoir". Door dit laatste wordt de inbezitneming van het kasteel van Namen bedoeld, waar wij later over zullen spreken.

Het was ongetwijfeld op uitdrukkelijk verlangen van Philips II, dat Don Juan zich beijverde om de Nederlanden met zachtheid te regeeren. 'sKonings wensch was het verleden te vergeten, zooveel mogelijk toe te geven en alleen aan den godsdienst streng de hand te houden. Dit waren ook Don Juans bedoelingen. Zij kwamen in zekeren zin overeen met zijn karakter en ook met zijne plannen tegen Engeland [1]).

Immers Don Juan had gewapend kunnen optreden, indien hij gewild had. Hij had slechts behoeven te luisteren naar Roda te Antwerpen, die hem aanraadde zich aan het hoofd te stellen zijner geestdriftige troepen, nog 10000 in getal, zoo Gent te ontzetten en zegevierend Brussel binnen te rukken. Tevergeefs ook raadde Roda den landvoogd aan zich naar Maastricht te begeven, waar hij Fernando van Toledo zou aantreffen en van waar hij zich met Antwerpen zou kunnen in verbinding stellen [2]). Neen, Don Juan wilde op vredelievende wijze tot zijn doel geraken. Roda en zijn troepen waren te zeer gehaat om zich bij hem aan te sluiten. Don Juan.s gevoelen hierover blijkt uit de volgende woorden: »Helaas, de Spanjaarden zijn hier zoo gehaat, dat de bevolking den naam zelfs verafschuwt. Men wil ze verjagen en hunne windhonden zelfs niet meer dulden. Liever geven ze zich aan de Turken over, dan zich met ons te verstaan" [3]).

Het jaar 1576 liep ten einde en nog steeds werd tusschen de Staten en Don Juan onderhandeld. Oranje was door middel van zijnen agent Marnix er in geslaagd Don Juan's plannen zoo te dwarsboomen, dat eene bepaalde oplossing van den toestand zich nog lang zou laten wachten. Wij hebben reeds gesproken van het stoute plan des landvoogds om met zijne Spaansche soldaten van de Nederlanden uit een inval in Engeland te wagen. Hiertoe was het noodig geweest, dat hunne bovenbedoelde terugreis naar Spanje per schip kon

---

1) Zie Thomassen, *Krijgsbedrijven van Alex. Farneze,* blz. 9.
2) Zie Gachard, *Correspond. de Phil. II,* Dl. V, blz. 18, 19.
3) Ibid. Dl. V.

geschieden. Welnu, tot nu toe hadden de Staten geen bezwaar daartegen gehad, maar sedert de voorstellen van Marnix en het verschijnen der afgevaardigden van Holland en Zeeland, werd gevorderd dat de Spaansche troepen over land zouden vertrekken [1]).

Hierdoor vervloog natuurlijk voor Don Juan ook het laatste vonkje hoop op zijn geliefkoosde onderneming tegen Engeland. Hij kan zijn wrok hierover moeielijk verbergen en schrijft: »Zal ik, ter wille van die verdoemde Vlamingen, mijne onderneming op Engeland moeten laten varen? Meermalen heeft mij de lust bekropen de vijandelijkheden plotseling te hervatten, dit volk te tuchtigen, te verdelgen en mij met hun bloed te verzadigen" [2]).

De Koning was echter van eene andere meening en stemde toe in het vertrek der Spaansche troepen, zooals blijkt uit een schrijven van 27 Januari 1577, waarin hij zegt: »Voorloopig moet gij alleen aan de bevrediging der Nederlanden denken, de Spaansche troepen wegzenden en de zaak van Engeland, waarvoor zich later eene betere gelegenheid zal aanbieden, ter zijde stellen".

Eene andere moeielijkheid, die de Hollandsche en Zeeuwsche afgevaardigden Don Juan in den weg legden, was de afbetaling der Spaansche troepen. Zij waren van meening dat de Koning zelf die soldaten moest betalen, aangezien ze door roof en plundering zich zelven wel twintig maal meer hadden betaald dan hun toekwam.

Zoo kwam het, dat de onderhandelingen slechts langzaam vorderden. Ondanks deze moeielijkheden werd echter besloten dat de Staatsraad en een gedeelte der Algemeene Staten van Brussel naar Namen zouden gaan en dat Don Juan zich van Luxemburg ook naar Namen zou verplaatsen. Zoo waren de partijen korter bij elkander en de onderhandelingen zouden zoodoende kunnen bespoedigd worden.

Intusschen had de Duitsche keizer Rudolf den bisschop van Luik, den hertog van Gulik, den baron van Wijnenberg

[1]) *Résolutions des Etats-Généraux*, I, 209.

[2]) Gachard, *Correspondance de Phil II*, Dl. V.

en Dr. Gaill verzocht om in zijnen naam voor het sluiten van den vrede hunne diensten aan te bieden. De twee laatsten en de vertegenwoordigers van den bisschop en van den hertog verschenen den 28sten Dec. te Hoei en den 30sten te Namen. Hunne overigens loffelijke bemoeiingen vonden in het algemeen weinig ingang [1]).

Een der merkwaardigste gebeurtenissen uit de diplomatische geschiedenis der eerste dagen van het jaar 1577 is het verbond gesloten te Brussel. Het doel dezer Unie was eenvoudig bevestiging der Pacificatie van Gent, bijgevolg ook verdrijving der Spaansche huurlingen en handhaving van den katholieken godsdienst. Dit laatste punt moest Don Juan en het pauselijk hof te Rome gerust stellen voor valsche geruchten, als zouden de Nederlanders op het punt zijn zich van de gemeenschap der Kerk af te scheuren om zoodoende los van Spanje te geraken. Onder de handteekeningen treft men dan ook de namen der ijverigste Katholieken zooals Metsius, bisschop van 's Hertogenbosch, Rijthovius, bisschop van Yperen, Remigius Driutius, bisschop van Brugge, nevens die van verklaarde koningsgezinden zooals Champagny, Aerschot, Roeulx, Havré e. a.

Laten wij hier in 't kort de omstandigheden schetsen, waarin dit verbond plaats grijpt.

Wij spraken reeds vroeger over de schoone, vaderlandslievende plannen van den «vader des vaderlands", die niets minder beoogden dan den hertog van Anjou, den broeder van den koning van Frankrijk, te doen aanstellen als souverein der Nederlanden. Er was onder tal van geheime agenten en spionnen, in dienst van Oranje, vooral zekere Bonnivet, die de Staten-Generaal te Brussel door allerlei valsche beloften had weten te verleiden om met Anjou te onderhandelen. Hij verzekerde, dat de hertog van Anjou (of van Alençon) op zijne eigene kosten den oorlog in de Nederlanden zou op zich nemen, indien men hem eenige versterkte plaatsen ten onderpand wildegeven [2]). De geestdrift onder Oranje's

[1]) Nuyens, *Geschiedenis van den Oorsprong en het begin der Ned. Beroerten*, Dl. I, bl. 25.

[2]) Brief van Wilson, gezant van Engeland, 30 Dec, 1576. *Record office.*

vrienden steeg ten top, en er werd aangedrongen, dat, nu men ruggesteun had van den kant van Frankrijk, de onderhandelingen met Don Juan voorgoed moesten worden afgebroken [1]).

Aangezien de geschiedenis der Nederlanden in nauwe betrekking staat tot de algemeene geschiedenis en de eene niet zonder de andere kan begrepen worden, dienen wij ons af te vragen, welke de rol van Engeland was in dezen tijd.

Dit rijk werd bestuurd door de groote Elisabeth, die in de protestantsche wereld was wat Philips II in de katholieke gold. Elisabeth had met hare gewone scherpzinnigheid de gebeurtenissen in de Nederlanden nauwkeurig gevolgd, maar hare zienswijze in dit opzicht was tot nu toe niet zeer duidelijk geweest. Uit de briefwisseling van haren gezant Wilson te Brussel blijkt, dat voorloopig haar doel was zoowel Frankrijk als Spanje uit de Nederlanden verwijderd te houden, zonder zich nochtans openlijk voor Oranje te verklaren.

Op dit oogenblik, einde 1576, schijnt zij openlijk Spaansch-gezind te zijn. Zoo schrijft Wilson aan Roda te Antwerpen, in Nov. 1576, dat, indien de Koningin de Nederlandsche vrijheden en privilegiën zal voorstaan, dit haar nochtans niet zal beletten, zich te verzetten tegen elke poging, die zal gedaan worden om aan de souvereiniteit des Konings te kort te doen.

Hare bezorgdheid voor de Nederlanden werd echter nog grooter, toen zij kennis kreeg van de onderhandelingen der Staten met Anjou. Het was toen, dat zij een tweeden gezant naar de Nederlanden stuurde: Ed. Horsey, gouverneur van het eiland Wight, die belast werd met eene bijzondere zending naar Don Juan [2]) en aan de Staten-Generaal. Don Juan werd aangeraden door te gaan met de onderhandelingen en geen geweld te gebruiken tegen de Staten, want in dit geval zouden de Franschen de Staten zeker te hulp komen, wat Engeland niet lijdelijk zou kunnen aanzien. Indien Don Juan de onderhandelingen zou willen voortzetten, ondanks de oneerbiedige

---

[1]) Kervijn van Lettenhove, *Les Huguenots et les Gueux*, Dl. IV, bl. 284.

[2]) Gachard, *Correspondance de Phil. II*, Dl. V, bl. 97, Brief van Elisabeth aan Don Juan. (14 Dec. 1576).

houding der Staten, dan zou zij, Elisabeth, hem steeds met al hare krachten ondersteunen. Deze zelfde mededeelingen werden te Brussel aan de kopstukken der Staten gedaan; de gezant werd zelfs belast tot bedreigingen over te gaan, indien de Staten de betrekkingen met Frankrijk niet wilden afbreken[1]). Elisabeths doel werd duidelijker: zij trachtte te verhinderen, dat de Nederlanden eene prooi werden van Frankrijk, het ideaal van Oranje.

's Daags na het vertrek van Horsey uit Londen ontving koningin Elisabeth den heer Van Sweveghem, die, uit naam der Staten, eene leening kwam vragen van 100.000 Engelsche daalders. Zij antwoordde dat zij de Staten zooveel mogelijk zou te hulp komen, indien zij tot de gehoorzaamheid van koning Philips wilden terugkeeren en den godsdienst wilden aannemen, die deze hun zou aanbieden. Ten slotte stemt zij, op het aandringen van Van Sweveghem, toch toe in eene leening van 40.000 Engelsche daalders.

Bij zijnen terugkeer te Brussel gaf Van Sweveghem verslag over zijne zending, en dit kwam natuurlijk in alle opzichten overeen met wat Horsey eenige dagen te voren in naam van Elisabeth verklaard had. Hij zeide ook 40.000 Engelsche daalders in leening ontvangen te hebben en dat deze bij den Engelschen gezant Wilson ter beschikking stonden van de Staten. Toen men dezen echter het geld kwam vragen — de geldnood der Staten was tot het uiterste gekomen — verklaarde hij, dat de leening slechts gedaan was onder voorbehoud van gehoorzaamheid aan het koninklijk gezag en van aanneming van 's konings godsdienst, met andere woorden de onderhandelingen met Frankrijk moesten afgebroken worden. De Staten hadden het mes op de keel, geld *moest* er zijn, want hunne eigene soldaten, die zij te Waver in een kamp verzameld hadden, dreigden aan het muiten te slaan en het voorbeeld der Spaanschen te volgen. In deze omstandigheden wist de slimme Elisabeth de belofte te verkrijgen, die zij verlangde. De onderhandelingen met Frankrijk werden afge-

[1]) Instructies van Ed. Horsey, 14 Dec. 1576. *Record office.* Zie Kervijn van Lettenhove, t. a. p. bl. 288.

broken, het geld werd uitbetaald en de berekeningen van Oranje vielen in duigen [1]).

Aangezien nu te zelfder tijd de onderhandelingen met Don Juan ook afgebroken waren, sloten de afgevaardigden der 17 provinciën, die te Brussel vereenigd waren, den 9 Jan. 1577, den onderlingen bond of Unie waarvan wij boven melding maakten. Deze bond was dus het natuurlijk gevolg van den verlaten toestand, waarin de Nederlanden zich op dat oogenblik bevonden, en had tot doel, met de Pacificatie tot programma, positie te nemen tegenover Don Juan, terwijl men hem van den anderen kant gerust stelde nopens het punt van den godsdienst en de koninklijke rechten. Dit blijkt overigens uit de omstandigheid, dat de afgevaardigden der katholieke gewesten zonder voorbehoud teekenden, terwijl die van Holland en Zeeland bij hunne handteekeningen beperkende bepalingen voegden, een soort van protest [2]).

De Unie van Brussel is de officieele hernieuwing van de Pacificatie van Gent, met dien verstande, dat allen zich verbinden de Bevrediging te handhaven en daardoor het land te beschermen, de huurlingen te verdrijven, den katholieken godsdienst te bewaren en den Koning te gehoorzamen. Niemand mag de besluiten der Staten overtreden en het geheim der zittingen schenden. De Staten van Holland en Zeeland maken hun voorbehoud nopens den godsdienst, waarvan de regeling, wat hen betreft, zal overgelaten worden aan de eerstvolgende zitting der Staten-Generaal, dus verschoven ad Kalendas Graecas, evenals dat met de schulden van Oranje gedaan was in de Pacificatie.

Door deze Unie verliezen de Staten wel den steun van Frankrijk, maar hunne houding tegenover den landvoogd werd duidelijker, gepaster [3]).

De eenparigheid der Unie in hare besluiten moest zonder twijfel indruk uitoefenen op Don Juan, en het werd hem hoe langer hoe meer duidelijk, dat, zonder het aannemen van de

---

[1]) Zie De Jonge, t. a. p. Dl. II, bl. 425.

[2]) Zie Bets, *De Pacificatie of Bevrediging van Gent*, bl. 109.

[3]) Kervijn de Lettenhove, *Les Huguenots et les Gueux*, Dl. IV, bl. 293.

Pacificatie, zonder het wegzenden der Spaansche huurlingen, aan geen vergelijk met de Nederlandsche partij te denken was. Na te Namen onderbroken te zijn, werden de onderhandelingen op denzelfden voet weer voortgezet te Hoei. Hier aarzelde Don Juan niet langer om toe te geven. De vragen, die zich hier nog voordeden, betroffen de manier, waarop de troepen zich zouden verwijderen, de zekerheid, die Don Juan eischte voor zijn persoon, en de wijze, waarop hij in de steden des lands zou ontvangen worden.

Ondanks de inwilligingen van den landvoogd, liep alles niet even gemakkelijk van stapel. Gedurende vier dagen, een laatste termijn door de Staten voor de onderhandelingen bepaald, werd te Hoei tusschen de gevolmachtigden der Staten-Generaal, de afgezanten des Keizers en Don Juan onderhandeld. De vordering der Staten om de Spaansche troepen *over land* te doen vertrekken gaf aanleiding tot een hevig protest. Ook wilde Don Juan niet *zonder voorbehoud* zijne toestemming tot de Bevrediging van Gent geven. Na echter reeds vroeger door den Staatsraad, door de faculteiten van godgeleerdheid en rechten van Leuven, door de bisschoppen, abten en andere geestelijken gerustgesteld te zijn nopens den katholieken godsdienst, gaf Don Juan eindelijk ook in dit laatste punt toe[1]).

Zoo kwam, na groote moeilijkheden, ondanks den tegenstand der Oranjegezinden, die de herneming van den oörlog verkozen, de vrede tot stand. Hij staat bekend onder den naam van Eeuwig Edikt van Marche in Famenne, alwaar Don Juan, na Hoei verlaten te hebben, zijne verblijfplaats gekozen had; hij werd aldaar geteekend den 12^{en} Febr. 1577. Deze overeenkomst moest nu ter onderteekening en bekrachtiging aan de Algemeene Staten te Brussel onderworpen worden. Dit gebeurde, en in strijd met de verwachtingen van Oranje kreeg de nationale vredespartij, ijverig gesteund door 's Keizers gezanten[2]), de overhand. Den 17^{en} Febr. werd het tractaat

---

1) *Actes des Etats-Généraux*, Dl. I, blz. 71, 71, 78.

2) Onder dezen bevond zich de Bisschop van Luik.

te Brussel door de Staten onderteekend en afgekondigd. Het bevat hoofdzakelijk de volgende punten.

De Bevrediging van Gent wordt door den landvoogd aangenomen en bekrachtigd, en de vijandelijkheden van weerszijde zullen gestaakt en vergeven worden. Twintig dagen, nadat Don Juan het zal bevolen hebben, zullen de Spaansche, Duitsche, Italiaansche en Burgondische huurlingen het land verlaten. De Duitschers alleen zullen, vooraleer zij afgedankt worden, volledige bezoldiging genieten van wege de Staten-Generaal; de andere troepen zullen door den Koning betaald worden; dezen moeten de Staten te dien einde eene bijdrage verleenen van *f* 600000. Het krijgsvolk zal daarenboven bij zijn vertrek alle krijgsvoorraad en mondbehoefte in de vestingen achterlaten. De gevangenen zullen van beide kanten zonder losprijs vrijgelaten worden[1]). De Staten zullen van hunnen kant op hun geweten beloven overal en altijd den Roomschen godsdienst te handhaven, geen verbintenissen met het buitenland aan te gaan, al het vreemde krijgsvolk, dat zij in dienst hebben, af te danken en, wanneer al deze punten zullen uitgevoerd zijn, zullen zij Don Juan plechtig als landvoogd erkennen en hem den eed van getrouwheid afleggen.

Dat deze merkwaardige overeenkomst de berekeningen van Oranje zeer in de war brachten, behoeft geen verder betoog, vooral toen hij gewaar werd, dat het bij de meerderheid der Staten, de echte nationale partij, oprecht gemeend was. Den 24^{en} Febr. werd de nieuwe landvoogd plechtig te Namen ontvangen en van hier vertrok hij naar Brabant.

Wel hadden de agenten van Oranje gepoogd den landvoogd tegen te houden door de Leuvensche gemeente-overheden, die hem zouden ontvangen, te waarschuwen, dat zij met een verrader te doen hadden, dat zij eerst moesten wachten, totdat de Spaansche troepen uit het land waren enz.[2]). Maar deze schandelijke verdachtmaking hielp niet; de Leuvenaars, die destijds zeer

---

[1]) De graaf van Buren, Oranje's oudste zoon, die nog altijd in Spanje gevangen zat, zou losgelaten worden van het oogenblik, dat de Zwijger zou voldaan hebben aan de besluiten der eerstvolgende Algemeene-Staten-vergadering.

[2]) Verhaal van Metsius, bisschop van 's-Hertogenbosch.

katholiek en koningsgezind waren, ontvingen Don Juan met al het hem verschuldigd eerebetoon. Deze bevond zich in de voorname Brabantsche stad, temidden eener bevolking, die hem eerbiedigde en zelfs begon lief te krijgen, zoo goed, dat hij er twee maanden, Maart en April, verbleef, in afwachting dat de bepalingen van het Eeuwig Edikt ten uitvoer gebracht werden en dat hij door de Staten als landvoogd zou erkend worden.

De bepalingen, het moeielijkst uit te voeren, waren die van geldelijken aard. In het begin van April, meer dan anderhalve maand na het sluiten van den vrede, waren de Staten er nog niet in geslaagd, de zes honderd duizend gulden voor de afbetaling der soldaten bijeen te brengen. Don Juan zelf deed al het mogelijke: hij gaf uit zijne eigene bekrompen middelen *f* 27000; en toen het geld bijeen was, werd zijne rol nog moeilijker: het gold namelijk de veteranen, wien Spanje zooveel overwinningen te danken had, die voor een goed deel door huwelijksbanden aan de Nederlanden gehecht waren, te overtuigen, dat de tijd tot vertrek gekomen was. En welk een vertrek! Met hoon en schande beladen, vergezeld door den spotlach der dorpsbewoners, die hen zagen voorbijtrekken, lieten zij zich gedwee het land uit leiden. De troepen waren eerst naar Maastricht gezonden, en toen zij voltallig waren, werden zij onder het opperbevel van den graaf van Mansfelt door Duitschland naar Lombardije gevoerd. Deze door de Nederlanders zoo lang gewenschte uittocht had plaats in de laatste dagen van April.

Zoo week het eene bezwaar na het andere en kon de nieuwe landvoogd den 1en Mei eindelijk zijne plechtige intrede doen in Brussel. De bewoners der hoofdstad waren opgetogen van vreugde en hadden alles in het werk gesteld, om de intrede zoo luisterlijk mogelijk te maken.

De vrede had gezegevierd en de vale twistgodin had de oorlogsfakkel in hare Hollandsche en Zeeuwsche moerassen sissend moeten uitdooven.

Dr. A. HABETS,
Leeraar aan het Kon. Atheneum
en Archivaris der stad Hasselt.

(Slot volgt.)

HET VERBAND TUSSCHEN DEN GAS- EN DEN VLOEISTOF-TOESTAND.

I. De verdunde gas-toestand.

Onder de beoefenaars der natuurkundige wetenschappen vindt men Nederland vertegenwoordigd in de eerste rijen. In een artikel over radioactiviteit werd in dit tijdschrift (Dl. CXXVI) een overzicht gegeven over een deel der elec. triciteitsleer, de electronentheorie, waar de namen van onze hoogleeraren Lorentz en Zeeman eene eereplaats innemen [1]). Het zij mij vergund nu het een en ander mede te deelen uit een ander deel der natuurkunde, de leer der gassen en vloeistoffen, waar weer een tweetal onzer landgenooten, Van der Waals en Kamerlingh Onnes, onder de leiders gerekend moeten worden.

Reeds lang werd ons geleerd, dat eenzelfde stof — we denken bijvoorbeeld aan water — kan voorkomen in drie verschillende aggregatietoestanden: vast, vloeibaar en damp- of gasvormig.

De vraagt dringt zich op, kunnen wij een nader inzicht verkrijgen, hoe het komt dat eene stof, naarmate de omstandigheden als temperatuur en druk anders zijn, in verschillende aggregatietoestanden optreedt? Het is ons doel voornamelijk deze vraag te beantwoorden voor zoover dat mogelijk is bij den tegenwoordigen stand der natuurkundige wetenschap.

We zullen de gestelde vraag echter eerst wat beperken, en wel ons meer in het bijzonder bezighouden met het verband tusschen gas- en vloeistof-toestand. Dan is het

---

[1]) Zie Dl. CXXVI, bl. 36 vv.

mogelijk, dank zij onzen Amsterdamschen professor Van der Waals, een vrijwel volledig antwoord op deze vraag te geven. We worden er dan tevens vanzelf toe gebracht het een en ander mede te deelen betreffende het proefondervindelijk onderzoek van gassen en vloeistoffen, in het bijzonder over het verband tusschen deze beide, zoo over het vloeibaar maken van gassen en het verkrijgen van zeer lage temperaturen, het gebied waarop de Leidsche hoogleeraar Kamerlingh Onnes ons land vertegenwoordigt.

De hier genoemde vraagstukken zijn niet slechts van wetenschappelijk belang. Ook voor de praktijk, voor de industrie, is het van groot nut geweest, dat men den samenhang tusschen den gas- en den vloeistof-toestand beter heeft leeren inzien. Denken we slechts aan de verschillende toepassingen door de industrie gemaakt van het vloeibaar maken van gassen: aan de groote hoeveelheden vloeibaar koolzuur gebruikt voor de bereiding en afschenking van koolzuurhoudende dranken, aan de met vloeibare gassen werkende koelmachines in gebruik in brouwerijen en abattoirs, op stoomschepen in tropische streken enz.

Het gedrag van gassen en vloeistoffen, voor zoover wij het hier zullen bespreken, wordt beheerscht door het verband hetwelk voor een bepaalde hoeveelheid van een gas of vloeistof bestaat tusschen druk, volume en temperatuur; dit verband vindt zijne uitdrukking in de zoogenaamde toestandsvergelijking. Doel van dit eerste opstel zal zijn vooreerst de grootheden, waarover we handelen, scherp in het licht te stellen, en dan de toestandsvergelijking van een ideaal gas op te stellen. We zullen vervolgens in een later opstel handelen over de afwijkingen, die een werkelijk gas van bovengenoemde toestandsvergelijking vertoont. Het nasporen van de oorzaak dier afwijkingen zal leiden tot het opstellen van eene toestandsvergelijking, die niet alleen het gedrag van een werkelijk gas beter vermag weer te geven, doch ook de eigenschappen van den vloeistoftoestand, en vooral het verband tusschen gas- en vloeistof-toestand, vermag aan te duiden.

* * *

We zullen nu den gasvormigen toestand nader beschouwen en daartoe eerst het oog vestigen op de grootheden, die den toestand van eenige hoeveelheid stof in gasvorm karakteriseeren.

Hiertoe moet in de eerste plaats aangegeven worden de aard van de stof, of men bijvoorbeeld te doen heeft met zuurstof, stikstof, waterstof, of wel met een mengsel, waarin verschillende stoffen in bepaald aangegeven verhoudingen gemengd zijn. Ten tweede dient men te kennen de hoeveelheid van die stof. Willen we het gas bewaren, dan dienen we het op te sluiten in een bepaald volume. Doen we dit niet, hebben hebben we bijvoorbeeld eene hoeveelheid waterstof in een open vat, dan zal terstond een gedeelte van de waterstof naar buiten stroomen, en tegelijkertijd een gedeelte van het omringende gas, zoo dit er is, naar binnen stroomen, zoodat we daarna niet meer in het vat hebben dezelfde waterstof als eerst doch minder waterstof, al of niet gemengd met een deel van het omringende gas. Alleen wanneer het open vat omringd is en blijft door waterstof, die zich in geheel denzelfden toestand bevindt als de waterstof in het vat, zal men hierin geene verandering bespeuren. Doch wie zegt ons dan, dat toch niet een gedeelte van de waterstof daarbinnen zich naar buiten heeft begeven en is vervangen door eene even groote hoeveelheid van de waterstof, die eerst buiten was en die geheel dezelfde eigenschappen had? Om nu den toestand van het gas te karakteriseeren moeten we ook weten, hoe groot dat volume is, waarin de bepaalde hoeveelheid — wij denken bijvoorbeeld de gewichtseenheid — is opgesloten. In plaats van dat volume kunnen we even goed geven de dichtheid van het gas, bijvoorbeeld ten opzichte van water in de normale omstandigheden. Immers dan is het gemakkelijk het volume van de gewichtseenheid te berekenen.

Als laatste grootheid, die den toestand van het gas bepaalt, nemen we de temperatuur, die wij voorloopig zullen denken gemeten te worden met een kwikthermometer, terwijl we aannemen de Celsiusschaal, waarin het vriespunt van water onder den druk van één atmosfeer als nulpunt, het kookpunt van water onder dienzelfden druk als 100° wordt vastgesteld.

Zijn de bovengenoemde gegevens, namelijk aard en hoeveelheid, volume en temperatuur van het gas bekend, dan is daarmede de toestand van het gas volkomen bepaald [1]), dat wil zeggen: brengen wij twee gelijke hoeveelheden van eenzelfde gas bij dezelfde temperatuur in even groote volumina, dan zijn we er zeker van, dat die verschillende hoeveelheden gas zich in volkomen denzelfden toestand bevinden, dat alle andere eigenschappen der beide hoeveelheden dezelfde zullen zijn.

Als eigenschap, die in de eerste plaats op den voorgrond treedt, beschouwen we den druk, dien het gas uitoefent. We zagen reeds dat, als we eene hoeveelheid gas in zeker volume willen bewaren, we het in een gesloten vat moeten brengen. De wanden van dat vat nu moeten voortdurend eene drukking uitoefenen op het gas, om dit zijn volume te doen behouden. Deze drukking van den wand op het gas is volgens de wet van gelijkheid van actie en reactie [2]) gelijk — doch tegengesteld gericht — aan de drukking, die het gas op den wand uitoefent.

Om het bestaan van dien druk in het licht te stellen heb ik slechts te herinneren aan de proef waarbij een gesloten, met lucht nagenoeg gevulde blaas onder den klok eener luchtpomp wordt geplaatst, en dan de lucht uit deze klok wordt weggepompt. Men ziet de blaas zich daarbij meer en

---

[1]) Stilzwijgend wordt hier steeds veronderdsteld, dat het gas aan geen andere uitwendige krachten is onderworpen dan een overal aan het oppervlak loodrecht werkenden druk, die op elke oppervlakte-eenheid dezelfde waarde heeft. Ook van krachten, die het gevolg zouden kunnen zijn van verschillenden vorm der wanden (capillaire krachten), moeten we afzien. Verder wordt verondersteld, dat zoowel het gas in zijn geheel als de verschillende deelen ervan, geen electrische lading of magnetische eigenschappen bezitten. Ook denken we zoowel het gas in zijn geheel als elk voor onze waarneming toegankelijk deel in rust of hoogstens in voor elk dier deelen gelijke translatorische beweging.

[2]) In de nieuwere electriciteitstheorie heeft men gevallen leeren kennen, waarin deze wet van gelijkheid van actie en reactie, ten minste in haar oorspronkelijken vorm, niet meer doorgaat. Hebben we echter niet met stralingsverschijnselen te doen, of zien we van deze af, dan mogen we haar nog gerust toepassen.

meer spannen; zelfs kan men zich de omstandigheden zoo denken, dat ten slotte de blaas onder een luiden knal uiteenspringt. Blijkbaar is in de blaas eene spanning ontstaan. Deze spanning in de blaas is weer een gevolg van den druk, dien het gas binnen in de blaas op deze laatste uitoefent. Eerst werd deze druk aan de binnenzijde opgeheven door den druk, die aan de buitenzijde op de blaas werd uitgeoefend door de omringende lucht. Doch nu deze laatste geheel of gedeeltelijk is verwijderd, moet in de blaas eene spanning optreden om evenwicht te kunnen maken met den druk dien het gas op de binnenzijde uitoefent.

Het is met dezen druk, dat wij ons voornamelijk zullen bezighouden. We willen slechts terloops hier opmerken, dat er echter nog tal van andere eigenschappen zijn die in de verschillende toestanden van een gas verschillend zijn en door de bovengenoemde gegevens volkomen bepaald zijn, zoo bijvoorbeeld: soortelijke warmte, inwendige wrijving, lichtbrekend vermogen, voortplantingssnelheid van het geluid in het gas enz. Men kan zich nu voorstellen, dat voor een bepaald gas, b.v. waterstof, in de verschillende toestanden telkens een dezer grootheden, bijvoorbeeld de voortplantingssnelheid van het geluid, proefondervindelijk bepaald geworden is. De uitkomsten dezer bepalingen kunnen in tabellen gerangschikt worden, of wel men kan uit die uitkomsten eene wiskundige formule opstellen, met behulp van welke men bij elke waarde van volume en temperatuur voor eene bepaalde hoeveelheid van een bepaald gas de bedoelde grootheid kan berekenen. Men kan eene zoodanige formule noemen eene *toestandsvergelijking*, daar zij leert kennen hoe eene grootheid afhangt van den toestand, waarin zich het gas bevindt. Zoo zou men in het genoemde voorbeeld verkrijgen de toestandsvergelijking voor de voortplantingssnelheid van het geluid in waterstof.

Men is in de natuurkunde gewoon, de formule, die den druk van een bepaalde hoeveelheid van een bepaald gas leert kennen uit volume en temperatuur, te noemen *de toestandsvergelijking*.

Het is aan de natuurkundigen nog niet gelukt de toestandsvergelijking van een enkel gas in haar geheel nauwkeurig te leeren kennen. Trouwens dit zal volgens den boven gevolgden gedachtengang wel nimmer gelukken. Immers daartoe zou noodig zijn, dat in de eerste plaats het bedoelde gas proefondervindelijk onderzocht is over het geheele gebied van temperatuur en soortelijk volume, waarin het bestaanbaar is. Dit is tot heden nog voor geen enkel gas geschied. Maar toch behoeven wij aan de mogelijkheid hiervan nog niet te twijfelen, hoewel wij nog niet goed inzien hoe drukken van bijvoorbeeld 100,000 atmosferen of hooger zouden kunnen bereikt worden [1]).

In de tweede plaats echter zou het noodig zijn, dat we in elken toestand volume, temperatuur en druk volkomen nauwkeurig, of ten minste zoo nauwkeurig als het maar ooit mogelijk is, zouden kunnen meten. We kunnen evenwel met vrij groote zekerheid zeggen, dat in dit opzicht het »non plus ultra" wel nooit bereikt zal worden. Dat meten moet geschieden met onze menschelijke zintuigen, gewapend met stoffelijke werktuigen of instrumenten. Deze nu zullen wel nooit volmaakt zijn, zoodat ook de uitkomsten der metingen nooit volkomen nauwkeurig zijn. Dat die instrumenten niet volmaakt zijn, sluit in zich, dat verbetering mogelijk is, en de geschiedenis leert ons iederen dag, dat die verbetering voortdurend voortgaat. Wanneer dus eene toestandsvergelijking is opgebouwd naar aanleiding van op zeker oogenblik bestaande metingen betreffende een gas, ook al omvatten deze metingen het geheele bestaansgebied van dat gas, en wanneer die toestandsvergelijking de metingen met voldoende nauwkeurigheid — dat is met eene nauwkeurigheid, gelijk aan die, waarmede de metingen zijn verricht geworden — voorstelt, dan is het toch volstrekt niet zeker, dat metingen, die later door verbetering der hulpmiddelen of misschien der methoden met grootere nauwkeurigheid verrricht zullen worden, door dezelfde

---

[1]) Stalen vaten, hoe dik ook, zullen een inwendigen druk van bijvoorbeeld 20,000 atmosferen zeker niet kunnen uithouden.

toestandsvergelijking zullen kunnen worden voorgesteld met eene nauwkeurigheid, die dan voldoende is.

Er is een tweede weg om tot de toestandsvergelijking te geraken. Volgens dezen tracht men zich van de verschijnselen en eigenschappen, die een gas vertoont, een dieper inzicht te verschaffen en dan uit dit verkregen dieper inzicht de toestandsvergelijking af te leiden. Ook langs dezen weg zullen we het »non plus ultra" wel niet bereiken. Immers het diepere inzicht in de natuurkundige eigenschappen en werkingen der stoffen zal ongeveer gelijken tred moeten houden met de waarnemingen, daar het toch ten slotte op deze moet berusten, zoodat we dus ook hier een voortdurend voortgaan zullen hebben te verwachten.

Naarmate de natuurkundigen in de kennis der toestandsvergelijking meer voortgaan, blijkt het, dat deze hoe langer hoe meer ingewikkeld moet worden. We zullen dan ook hier slechts het allereenvoudigste kunnen behandelen en enkel hier en daar even kunnen aanstippen, in welke richting veranderingen of uitbreidingen noodzakelijk zijn gebleken.

Zoo zullen we beginnen met de toestandsvergelijking in den zoogenaamden verdunden gastoestand. Deze zoogenaamde verdunde gastoestand is een fictieve toestand, een grenstoestand, waarin zich geen enkel gas ooit bevinden kan. De beteekenis er van is deze: naarmate een gas meer en meer verdund wordt, naderen de wetten, volgens welke het gas zich gedraagt, meer en meer tot bepaalde eenvoudige wetten, die sinds lang opgesteld zijn. Deze wetten worden genoemd: de ideale gaswetten; een fictief gas, hetwelk deze wetten geheel zou volgen, wordt genoemd: ideaal gas. Een werkelijk gas kan gedacht worden zoover verdund te zijn, dat in plaats van de wetten, die het in werkelijkheid volgt, de ideale gaswetten voor een of ander doel kunnen aangenomen worden. Men zegt dan dat het gas zich bevindt in den verdunden gastoestand.

De ideale gaswetten zijn de volgende.

1°. De wet van Boyle[1]): verandert van eene bepaalde

[1]) Door Boyle uit zijne proeven afgeleid en medegedeeld in 1660. Velen noemen deze wet naar Mariotte, die haar in 1679 publiceerde.

hoeveelheid gas het volume, terwijl de temperatuur constant blijft, dan verandert ook de druk en wel zoodanig dat het product van volume en druk steeds dezelfde waarde behoudt.

2^0. De wet van Gay-Lussac: verandert van eene bepaalde hoeveelheid gas de temperatuur, terwijl de druk standvastig blijft, dan is de verandering van het volume bij elke gelijke temperatuurverandering steeds even groot. Hierbij wordt verondersteld dat wij de temperatuur meten met een kwikthermometer (zie blz. 359). Wij zullen weldra zien, dat de uitzetting van gassen een beter middel aan de hand doet om de temperatuur te leeren kennen. Wat de eigenlijke beteekenis dezer wet is, zal dan ook blijken.

Uit deze twee wetten volgt, zooals men gemakkelijk inziet, nog deze: verandert van eene bepaalde hoeveelheid gas de temperatuur, terwijl het volume standvastig blijft, dan is de verandering van den druk bij elke gelijke temperatuursverandering steeds even groot; men noemt dit wel de wet van Charles.

3^0. De wet van Avogadro: wanneer van twee hoeveelheden van verschillende gassen volume, temperatuur en druk even groot zijn, dan bestaan die hoeveelheden gas uit een zelfde aantal moleculen. Deze wet veronderstelt dat men een middel heeft om te onderscheiden, of in twee hoeveelheden van verschillende gassen het aantal moleculen hetzelfde is. Dat middel levert de scheikunde. Deze wetenschap toch leert uit verschillende gegevens de (relatieve) moleculair-gewichten kennen. Verhouden zich nu de massa's der verschillende gashoeveelheden als hunne moleculair-gewichten, dan is ook het aantal moleculen in die verschillende hoeveelheden even groot.

We zullen deze wetten in een zeer korten wiskundigen vorm samenvatten.

De wet van Boyle zegt, dat bij standvastige temperatuur, voor eene zelfde hoeveelheid gas:

$$p\,v = \text{constant.}$$

Hierin beteekent p den druk, v het volume. Als eenheid van druk nemen we 1 atmosfeer, dat is de druk, dien een kolom

kwikzilver met eene temperatuur van 0° C. en eene hoogte van 76 cM. uitoefent[1]). Als eenheid van volume nemen we aan 1 kubieke centimeter.

De wet van Gay-Lussac kan worden uitgedrukt door de formule:

$$v = v_1 (1 + \alpha t)$$

als v_1 het volume onder denzelfden druk bij 0° C. en letter t de temperatuur beteekent. Letter α is eene constante, die de uitzettings-coëfficient genoemd wordt. Immers, dan zijn de volumina v' en v'' bij de temperaturen t' en t'':

$$v' = v_1 (1 + \alpha t')$$
$$v'' = v_1 (1 + \alpha t'')$$

waaruit door aftrekking volgt $v' - v'' = v_1 \alpha (t' - t'')$. Daar zoowel v_1 als α voor eene bepaalde hoeveelheid gas onder een bepaalden druk steeds constant zijn, behoort bij eenzelfde temperatuurs-verhooging $(t' - t'')$ steeds eenzelfde volumeverandering $(v' - v'')$, wat overeenkomt met de wet van Gay-Lussac. Verder is nog gebleken dat de waarde van α voor de verschillende gassen in den verdunden gastoestand steeds dezelfde is.

We kunnen nu de wet van Gay-Lussac met die van Boyle op de volgende wijze vereenigen:

We noemen v_0 het volume, dat de gekozen hoeveelheid gas inneemt bij 0° C. en een druk van 1 atmosfeer, en stellen ons de vraag, welk volume v dat gas zal innemen bij $t°$ en een druk van p atmosfeer. We kunnen het gas in

---

1) Bij nauwkeurige berekeningen moet men er mede rekening houden, dat eene kolom kwik van dezelfde hoogte op verschillende plaatsen van den aardbol eene verschillende drukking op den bodem uitoefent, omdat de intensiteit van de zwaartekracht op die plaatsen niet dezelfde is. Men noemt dan normale atmosfeer den druk dien eene kolom kwik van 0° C. uitoefent op 45° Noorderbreedte ter hoogte van den zeespiegel. De kolom kwik, die te Leiden eene even groote drukking uitoefent, heeft bij 0° eene lengte van 75.9467 cM. Verder moet er nog bijgevoegd worden, dat het vat of de buis, die de kwikkolom bevat, zoo wijd moet zijn dat het vrije oppervlak van het kwik in het midden als plat kan worden aangezien.

dezen toestand brengen door het eerst bij 0° C. te brengen van 1 atmosfeer op p atmosferen druk. Daarbij zal volgens de wet van Boyle, als we v_1 het dan ingenomen volume noemen:

$$p\,v_1 = 1 \times v_0, \text{ of } p\,v_1 = v_0 \text{ zijn.}$$

Verhoogen we nu de temperatuur van 0° tot t dan verkrijgen we een volume v, zoodanig dat:

$$v = v_1\,(1 + \alpha\,t).$$

De grootheid v_1, die als hulpgrootheid is ingevoerd, weer verdrijvende, krijgen we:

$$p\,v = p\,v_1\,(1 + \alpha\,t) = v_0\,(1 + \alpha\,t).$$

Van een ideaal gas is nu deze vergelijking:

$$p\,v = v_0\,(1 + \alpha\,t)$$

de toestandsvergelijking. Immers zij leert bij elk volume en elke temperatuur den druk berekenen, dien het ideale gas dan uitoefent.

We behoeven wel niet nader uit een te zetten dat uit deze vergelijking het onder 2°. genoemde gevolg, dat de spanningstoename bij gelijke temperatuurtoename gelijk is (de wet van Charles), onmiddellijk is af te leiden.

Ook de wet van Avogadro kan gemakkelijk eene wiskundige uitdrukking vinden. Daartoe zullen we bovengenoemde toestandsvergelijking telkens opstellen voor een grammolecuul van de verschillende gassen, dat is telkens voor eene hoeveelheid, waarvan de massa, in grammen uitgedrukt, gelijk is aan het moleculair-gewicht; zoo bijvoorbeeld voor 2 gram waterstof, voor 28 gram stikstof, voor 32 gram zuurstof enz. Volgens de wet van Avogadro zal dan het volume van die hoeveelheid bij 0° en 1 atmosfeer voor de verschillende gassen steeds even groot zijn. Dan is dus v_0 voor die verschillende gassen even groot. We kunnen dus nù voor het grammolecuul van een willekeurig gas in den verdunden gastoestand opschrijven de toestandsvergelijking:

$$p\,v = v_0\,(1 + \alpha\,t)$$

waarbij v_0 en ook α eene geheel bepaalde, en voor alle gassen dezelfde waarde hebben.

We hebben verondersteld, dat de temperatuur gemeten wordt met een kwik-thermometer. De temperatuur-bepaling berust daarbij op de schijnbare uitzetting van kwik in glas: de temperatuur-verhooging wordt dan gedefiniëerd te zijn evenredig aan genoemde schijnbare uitzetting. Gevonden wordt dan, dat de uitzetting van een ideaal gas bij constanten druk, zoowel als de druktoename bij constant volume, is evenredig aan de temperatuurstijging.

We kunnen ook omgekeerd te werk gaan. We kunnen bij definitie stellen de temperatuur-verhooging evenredig aan de uitzetting van een ideaal gas bij constanten druk, of wel aan de druktoename bij constant volume. We vinden dan proefondervindelijk, dat de relatieve uitzetting van kwik in glas is evenredig aan de temperatuurstijging.

Deze temperatuurbepaling door middel van een gas is experimenteel ook zeer goed te verwezenlijken. Gewoonlijk wordt hierbij de laatstgenoemde methode: meting van druktoename van het gas bij constant volume, gevolgd. Een toestel, die hiervoor dient, is in fig. 1 afgebeeld: *a* is een glazen ballon (ook wel van platina of een alliage van platina en iridium), gevuld met het gas, waarvoor meestal waterstof, ook wel stikstof (voor uiterst lage temperaturen helium) gekozen wordt; *b* is eene dubbel omgebogen glazen capillaire buis (soms geheel of gedeeltelijk van platina of staal), steel van den thermometer genoemd; bij *c* gaat deze over in eene wijdere buis *d*, die door middel van eene caoutchoucbuis *e* verbonden is met eene tweede verticale glazen buis *f*, die even wijd is als *d*. De caoutchouc-buis *e* en een gedeelte der glazen buizen *d* en *f* zijn gevuld met kwik, dat aldus het gas in het thermometerreservoir *a* en den steel *b* afsluit. Het hoogteverschil der beide kwikkolommen in *f* en *d*, gevoegd bij den druk van de buitenlucht, die met een barometer wordt waargenomen, leert den druk van het gas kennen. Dat hoogteverschil

kan bij voorbeeld worden gemeten met behulp van eene verdeelde schaal *h*. Bij *c* is, juist waar de wijdere buis *d* begint, een teeken, b.v. een ingesmolten glaspunt, aangebracht. Het kwik in *d* wordt bij elke temperatuurmeting opgevoerd tot aan dit vaste teeken. Dit wordt bereikt door de buis *f*, die verschuifbaar is, hooger of lager te plaatsen. Aldus wordt gezorgd dat bij elke meting het volume van het gas nagenoeg [1]) hetzelfde is. De meting van den druk geeft dan, als de zoogenaamde *vaste punten* van den thermometer — dat zijn de drukkingen bij 0° C. (smeltend ijs) en 100° C. (kokend water) - bepaald zijn, door eene eenvoudige berekening de temperatuur. Men moet hierbij er op letten, dat het gebruikte gas met genoegzame nauwkeurigheid als ideaal

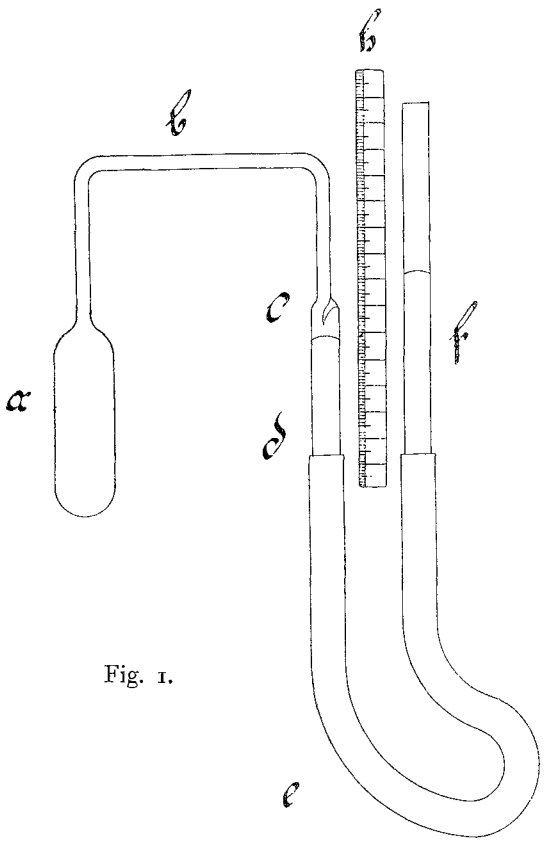

Fig. 1.

1) Daar het glas of metaal van thermometer-reservoir en steel bij temperatuurverandering uitzet of inkrimpt, wordt op deze wijze het volume niet nauwkeurig constant gehouden. Hiermede kan echter gemakkelijk rekening gehouden worden, indien noodig, na eene voor dit doel uitgevoerde bepaling van den uitzettingscoëfficient van het gebruikte materiaal.

gas in rekening gebracht moet kunnen worden. Daarom moet de druk, tot welken het resevoir met gas gevuld is, klein genoeg zijn opdat, bij de te meten temperatuur het gas nog ver genoeg van den verzadigingstoestand verwijderd is. Met een waterstof-thermometer die bij 0° C. een druk van 1 M. kwik heeft, kan men bijvoorbeeld nog voldoende nauwkeurig eene temperatuur van 210° C. bepalen, met een stikstofthermometer zouden bij deze temperatuur afwijkingen van den idealen gas toestand merkbaar worden.

Het zal niet noodig zijn nader in te gaan op de wijzigingen en verbeteringen die aangebracht zijn om den boven in beginsel beschreven gasthermometer te doen beantwoorden aan de eischen van het tegenwoordig natuurkundig onderzoek. Het zij voldoende te vermelden, dat in het natuurkundig laboratorium der Leidsche Universiteit waterstofthermometers geconstrueerd en aanwezig zijn, die veroorloven temperaturen van bijvoorbeeld — 210° C. tot op $^1/_{50}$° nauwkeurig te meten. Hiertoe is niet alleen noodig een heel wat meer gecompliceerde inrichting van den toestel, doch de waarnemer moet dan letten op tal van nevenzaken en bijkomstige omstandigheden.

Men kan nu vragen, waartoe dient dit alles, als men in den kwikthermometer een zooveel eenvoudiger en gemakkelijker te hanteeren middel heeft om de temperateur te bepalen? Als antwoord op deze vraag zij vooreerst opgemerkt, dat met den gasthermometer een veel grooter gebied van temperatuur kan worden onderzocht dan met een kwikthermometer, die slechts tusschen het vriespunt en door bijzondere voorzorgen een honderdtal graden boven het kookpunt van kwik bruikbaar is.

Een meer principieele reden om den gasthermometer als standaard voor de temperatuurbepaling te verkiezen ligt in het volgende. We vermeldden als proefondervindelijk gevonden wet betreffende de uitzetting van gassen, dat bijvoorbeeld de druktoename van een ideaal gas bij constant volume is evenredig aan de toename van de temperatuur, dat wil zeggen: dat het gedrag van een werkelijk gas bij temperatuurtoename meer

en meer tot deze wet gaat naderen, naarmate het gas meer verdund is. Hierbij werd verondersteld, dat de temperatuur gemeten wordt met een kwikthermometer. Meer nauwkeurige metingen hebben echter geleerd, dat deze wet van Gay-Lussac niet juist is. Bij deze metingen is gebleken, dat het niet onverschillig is, met welken kwikthermometer de temperatuur gemeten wordt. Verschillende kwikthermometers geven namelijk niet altijd bij eenzelfde temperatuur dezelfde aanwijzing. We zagen, dat de temperatuurbepaling met een kwikthermometer berust op de schijnbare uitzetting van kwik en glas. Nu zijn er een groot aantal soorten van glas, bij welke de scheikundige samenstelling zeer verschilt. Hiermede gaat gepaard, dat de eigenschappen dier glassoorten verschillend zijn, zoo bijvoorbeeld de uitzetting van het glas bij temperatuurtoename. Volgden de verschillende glassoorten alle de wet, dat de uitzetting evenredig is aan de temperatuurtoename, dan nog zouden kwikthermometers uit verschillende glassoorten vervaardigd, steeds onderling gelijke aanwijzing geven, ook al vertoonden deze glassoorten een niet even grooten uitzettingscoëfficient. De wet van uitzetting is echter niet zoo eenvoudig, en volstrekt niet overeenkomstig voor verschillende soorten van glas. Gemakkelijk ziet men in, dat dit ten gevolge kan hebben dat er een verschil is tusschen de aanwijzingen van verschillende kwikthermometers. Daaruit volgt nu verder: indien men gevonden had, dat de wet van Gay-Lussac geldt, wanneer men een bepaalden kwikthermometer gebruikt voor de temperatuurbepaling, dan zou diezelfde wet niet meer gelden als men een van den eersten verschillenden thermometer hiervoor bezigde. Men zou er zoo allicht toe komen de wet van Gay-Lussac meer op te vatten als een bijzonderheid in het gedrag van die bepaalde soort glas, welke gebruikt is voor de vervaardiging van den zooeven genoemden kwikthermometer, dan als eene wet betrekking hebbende op een ideaal gas.

De hier geschetste moeilijkheid zou vermeden kunnen worden door de temperatuurbepaling te laten berusten op de ware uitzetting van kwik, in plaats van op de schijnbare

uitzetting van kwik in glas. De proefondervindelijke bepaling van de temperatuur wordt dan wel minder eenvoudig, doch dit mag niet als overwegend bezwaar gelden. Kiest men echter dezen grondslag voor de temperatuurbepaling, dan vindt men bij nauwkeurige meting, dat ook dan de wet van Gay-Lussac voor ideale gassen niet geldt. Daardoor treedt des te meer op den voorgrond, dat het zou wijzen op eene bijzonderheid van eene bepaalde glassoort, indien men met een bepaalden kwikthermometer de wet van Gay-Lussac voor een ideaal gas nauwkeurig zou bevestigd vinden.

Tevens treedt meer en meer aan het licht hoe geheel willekeurig het zou zijn, een bepaalden kwikthermometer als standaardthermometer aan te nemen. De aldus gedefinieerde temperatuur van een lichaam zou niet slechts afhangen van den toestand van het lichaam zelve, doch ook van den toestand van de voor den standaardthermometer gebruikte glassoort bij dezelfde temperatuur. De wetten, die men zou opstellen voor veranderingen van eigenschappen van lichamen met de temperatuur, zouden niet eene zuivere uitdrukking zijn van het gedrag van die lichamen zelve, doch afhankelijk zijn van het gedrag van die bepaalde glassoort. Dat dit niet wenschelijk is, is duidelijk. Kiest men de ware uitzetting van het kwik als grondslag voor de temperatuurbepaling, dan is men in beginsel wel niet verder, omdat men ook dan nog de temperatuurbepaling laat berusten op de eigenschappen van ééne enkele stof. Echter baseert men zich dan toch op de eigenschappen van het kwik alleen, wat dit voordeel heeft, dat het kwik is eene scheikundig scherp gedefinieerde, ten allen tijde te verwezenlijken stof. Nog minder afhankelijk van de eigenschappen van ééne bepaalde stof is men, als men de temperatuurbepaling baseert op een ideaal gas, daar elk gas bij voldoende verdunning nadert tot een ideaal gas, en men dus verwachten kan, aldus eene temperatuurbepaling te hebben die nauwer verband houdt met de eigenschappen van elk gas.

De vraag dringt zich echter steeds meer naar voren, of het

niet mogelijk is de temperatuur van een lichaam in een zekeren toestand te definieeren uit de eigenschappen van dit lichaam in dien bepaalden toestand alleen, of ten minste zoo, dat niet de eigenschappen van een of meer andere bepaalde lichamen op de temperatuurbepaling van invloed zijn. Een bevestigend antwoord op deze vraag is reeds in 1854 gegeven door W. Thomson, thans Lord Kelvin. Het zou te ver voeren, als wij thans zouden willen uiteenzetten, op welke gronden deze temperatuurbepaling berust. Het zij voldoende te vermelden, dat zij vrij is van eenige hypothese, die niet door het experiment te verifieeren is. De aldus verkregen temperatuurschaal wordt de *absolute temperatuurschaal* genoemd.

De experimenteele bepaling van eene temperatuur in de absolute schaal zou, indien zij onmiddelijk op de definitie van deze schaal moest berusten, tot allerlei moeilijkheden aanleiding geven. Echter kan aangetoond worden, dat de temperatuurschaal die, zooals straks uiteengezet is, berust op het gedrag van een ideaal gas, samenvalt met de absolute temperatuurschaal. Het is om deze reden dat men den gasthermometer als standaard heeft aangenomen.

Daar het werken met een gasthermometer altijd eenigermate omslachtig is, gaat men meestal zoo te werk, dat men andere thermometers met behulp van den standaardgasthermometer ijkt, dat wil zeggen de aanwijzing van dien thermometer bij verschillende temperaturen, die dan met den gasthermometer gemeten worden, afleest. Men kan dan bij de proeven gebruik maken van den geijkten thermometer, als men uit de aanwijzingen van dezen met behulp van de ijkingstabel de temperaturen afleidt, zooals deze door den gasthermometer zouden zijn aangewezen.

We zien dus, dat terwijl de wet van Boyle voor ideale gassen berust op experimenteele gegevens[1]), daarentegen de

---

[1]) Dit moet niet zoo opgevat worden, alsof wij een gas kennen, voor hetwelk experimenteel gevonden is, dat de wet van Boyle bij elke temperatuur geldt; doch gevonden is: dat het gedrag van een gas, naarmate het meer verdund wordt, meer en meer nadert tot de wet van Boyle. (Zie blz. 363).

wet van Gay-Lussac berust op de definitie van temperatuur. Het experimenteele resultaat, hetwelk wij betreffende dit laatste punt vooropstelden, moet nu zoo worden uitgesproken, dat de schijnbare uitzetting van kwik in glas nagenoeg evenredig is aan de toename van de temperatuur.

In het vervolg zullen wij zien, welke afwijkingen de werkelijke gassen van de hier gegeven ideale gaswetten vertoonen, en zullen we de beschouwingen leeren kennen, die zich daaraan laten vastknoopen betreffende het verband tusschen den gas- en den vloeistof-toestand.

Om echter een volledig beeld van den historischen gang van het onderzoek te geven, en bovendien het inzicht in de oorzaken dier verschijnselen te verduidelijken, is het noodig, dat we eerst in een volgend opstel in het kort een overzicht geven over hetgeen de kinetische gastheorie omtrent de ideale gassen leert.

DR. W. H. KEESOM.

(Wordt vervolgd.)

XENIA.

Diep in haar bureaustoel gedoken zat vorstin Xenia voor haar schrijftafel, beladen met kasboeken, brochures, circulaires, smeekbrieven, meer gelijkend op den lessenaar van een secretaris dan van eene dame. Zij was niet jong meer maar toch veel jonger dan zij nu scheen in de schelle belichting van het volle middaguur. Het blonde haar in den valen aschtint, voorbode van het onbarmhartig voortschrijdend vergrijzingsproces; het fijn teere koloriet van blondine verwelkt en verhard, met een netwerk van ragrimpels en plooien overweven; de oogen flets, droog, als uitgebluscht door inwendigen gloed, diep in de donkere kassen gezakt, afgemat van onophoudelijken strijd tegen opkomende tranen, lusteloos door nachten zonder slaap; de wenkbrauwen samengefronst onder het gewicht van een niet te verwijderen looden last op het voorhoofd; de lippenlijn fel omlaag getrokken en vastgesloten als om het inwendig lijden er niet door te laten ontsnappen — geheel en al de vrouw van onzegbaar leed ... en van stille worsteling om het door geen woord, geen blik te verraden ... en toch onwillekeurig het uitschreiend in elken trek van haar gelaat, elke beweging van haar lichaam.

Haar huiskleeding plooide zich los en onverschillig om haar te ranke leden, haar vingers rustten tegen haar slapen en trilden zenuwachtig mede als de fijne, blauwe aderen, die zij drukten.

Wezenloos staarde zij op een gekreukt, verfrommeld grof stukje papier, waarop eenige regels waren getypt. Nu en dan doorvoer haar een huivering als van koude en angst, hoewel een groot vuur opvlamde in den haard en flikkerlichten wierp over het donkere behang, of de strenge stijlmeubels en het

zilveren corpus van een groot kruisbeeld boven haar bureau deed schitteren en lichten.

Zij was een heel andere hier in de intimiteit van haar kabinet dan daarbuiten onder het oog van haar volk. Dan richtte zich de ineengeschrompelde figuur trotsch en fier op, dan gaven de elegante toiletten er jeugd en gratie aan terug, dan schemerde het gelaat lelieblank onder het bloemenhoedje, door de ragfijne voilette ; de oogen flikkerden vol geest en leven en de lippen glimlachten vriendelijk het goede volk toe, dat in haar zijne lieveling groette; maar hier, door niemand bespied, kon zij zichzelf zijn : een gebroken, neergeslagen vrouw met vernietigd leven, zonder illusiën, zonder toekomst, zonder hoop, zonder liefde, eene voor wie verleden, heden en morgen niets zijn dan een lange dag vol verschrikking.

Niet altijd was zij zoo geweest, langzaam was zij zoo geworden. Zoolang was het niet geleden, dat zij hier kwam de bruid van Vorst Wladimir, een jong, mooi, lief prinsesje, een kind nog haast in haar bewonderend opzien tot hem, den ridderlijken held van vele veldslagen. Haar rein hart jubelde hem tegemoet, den reus met zijn forsche trekken en imponeerende houding. Zij had een lichtkrans van illusie om hem getooverd, alle deugden, alle voortreffelijkheden hem toebedeeld. Zij wilde met hem hun volk gelukkig maken, hun een ideaal zijn, hen zedelijk en stoffelijk verheffen, een met hem worden in ziel en zin.

Zoo verscheen zij aan haar volk stralend in haar liefdesdroom, een witte leliebruid naast hem, dien zij nog niet voldoende kenden en van wien zij dus alles hoopten. Zij voelde zich zoo hoog, zoo rijk door zijn keuze. Haar ouders hadden het huwelijk gewild en zij had zich in vol vertrouwen op hun wijsheid blijde onderworpen. Hij was werkelijk met haar ingenomen geweest, zoo'n aardig speelpopje, als een bloem zoo geurig en blank, een frissche teug na gloeienden dronk. En het feestgejuich, het blijde jubelen, de schitterende plechtigheden bedwelmden haar steeds meer en meer, overstelpten haar met een vreugdelast, te zwaar schier om te dragen. En toen . . . de feest-

bloemen waren nog niet verflensd, de muziek nog niet verruischt, de juichklanken nog niet vergalmd, de lichten nauwelijks uitgedoofd, of de ontgoocheling was begonnen, het vreeselijk ontwaken na de blijde vreugderoes.

Zij was verbonden voor 't leven aan een bruut, een diermensch, een dronkaard, haar teer maagdenhart vertrappend met zijn grove soldatenlaarzen, spottend met haar heiligste gevoelens, lachend om haar tranen en zelfs in zijn dronkemansbuien haar mishandelend.

Zij had willen vluchten naar haar ouders; haar vader verbood het haar: zij was getrouwd, zij moest blijven op haar post, dat was vorstenplicht; en haar moeder schreef haar, dat op en naast tronen het bloempje van huwelijksgeluk slechts zeldzaam en krachteloos bloeit, dat ook zij had geleden en leeren zwijgen, dat een prinses dit verschuldigd is aan de traditiën van haar huis en aan den eerbied van haar volk. Voor alle voorrechten hun geschonken mochten vorstenkinderen wel dat ééne ontberen, huiselijk geluk. Voor hen golden andere regels als voor burgermenschen. Zij kon zich troosten door goed te doen, door goed te zijn, en zoo zou zij langzaam leeren zich te schikken en indien al geen geluk, dan toch eindelijk vrede vinden.

En toen had zij het kruis opgenomen, dat voortaan haar leven zou zijn; zij had gebeden en geschreid om kracht, die kracht was haar gegeven tot nu toe — al was zij zelf er haast onder bezweken. Haar jeugd, die zoo luide riep om liefde en geluk, was voorbij, zij voelde zich oud, afgejaagd, zij leefde nog alleen voor den schijn om het volk haar ongeluk, de schande van haar man te verbergen.

Zij deed ontzaglijk veel goed, het was haar eenige bezigheid, maar al verstrooide het haar geest, het kon haar hart niet vervullen. Haar kinderen waren gestorven kort na hun geboorte, hij scheen haar hun dood te verwijten en werd steeds harder en grover.

Zij hongerde naar hun liefkoozingen, naar hun zoete stemmetjes, naar de zorg, die zij van haar zouden eischen, zelfs naar het verdriet, dat zij haar zouden geven, en toch dankte

zij God, dat Hij hen zoo spoedig tot zich had genomen; want wat zou hun lot zijn geweest met zulk een vader en een moeder te zwak om hen aan zijn invloed te onttrekken?

Neen, beter alleen te lijden, alleen te dragen; zij voelde om haar polsen nog den ruwen greep van zijn vinger, zelfs in haar hals had hij eens zijn nagels geklauwd... zij hoorde zijn dikke stem vloeken en schelden, zijn zware stap deed haar rillen. Zij wist, hoe het volk hem haatte en verafschuwde, en hoe hij haar hun liefde misgunde, hij streefde haar tegen in haar pogingen om hun wel te doen, om de wonden door hem geslagen zooveel zij kon te genezen... Maar dat het eens zóóver zou komen, neen, dat had zij nooit gedacht, en haar vingers strekten zich uit naar het papier en krampten er zich om heen, zij spelde de woorden één voor één, telkens en telkens weer:

— »Laat uw man heden alleen uitrijden naar de tentoonstelling! Uw bijzijn hindert ons.

Een, die het goed met *u* meent".

U was onderschrapt.

Dat was alles, en toch brachten die woorden alles in haar in opstand, alles stormde in haar op, uit het diepste, het innigste van haar herinneringen; alles leefde zij weer door, alle vernederingen, alle beleedigingen, alle ergernis en verbittering, onmachtige haat, bedrogen liefde. 't Was of de golven van haar jarenlang stil gedragen leed plotseling hoog opgezweept werden naar buiten, of het haar naar 't hoofd steeg om te ontsnappen uit haar oogen, haar lippen... en een verleidelijk licht trilde ver in de duisternis met bevenden glans: de verlossing, de bevrijding uit haar vreeselijk lot. Dat bood men haar aan, en zij had niets te doen, niets, alleen hier blijven zitten, zich niet kleeden, niet uitrijden — o God! de verzoeking was te sterk... Zij ging op en neer door het vertrek om den gloed in haar te verkoelen. Dat het haar zoo kon aandoen, hoe groot moest dan haar afkeer zijn van hem, haar man... Zij had er altijd tegen gestreden, zich vastgeklampt aan alles, wat zij nog goeds in hem meende te

zien, dankbaar elk minder onvriendelijk woord van hem gewaardeerd; zij had hem verdedigd tegen zijn en haar familie, zooveel zij kon, zijn eer nog hoog gehouden; zij was door hem als laf en karakterloos gescholden; als een slavin had zij zijn grillen en luimen verdragen, zij had haar plicht gedaan... en nu deed dit briefje de volle schaal overloopen.

Het flitste in haar met helder begrijpen, waarom hij in den laatsten tijd minder ruw, minder barsch was geweest, waarom hij aandrong op haar gezelschap, als hij zich in het publiek begaf. Hij raasde niet meer als het volk haar toejuichte. Vroeger zag hij die demonstraties van liefde aan als persoonlijke beleedigingen en liet er haar later voor boeten door hevige scènes en woede-uitbarstingen. Nu glimlachte hij zelfs den betoogers toe, zoo vriendelijk als zijn norsche lippen het toelieten. Dat kwam door angst, door vrees: zij moest hem beschermen door haar reinheid, haar deugd en goedheid, juist door datgene, wat hij steeds in haar had verfoeid. Hoe laf zich om bescherming te klemmen aan de rokken eener bedrogen, mishandelde, gehate vrouw!

Neen, hij verdiende haar bescherming, haar geleide niet, hij was groot en sterk genoeg, hij moest zich zelf verweren, zij kon, zij hoefde, zij wilde niet.

Trotsch hief zij het hoofd op, haar oogen dwaalden wild rond... verschrikt wendde zij ze af, zij hadden even op het kruisbeeld gerust... zij kon dit gezicht op dit oogenblik niet verdragen, hoe dikwijls had zij hier niet wanhopend neergeknield, smeekend om berusting, om verlossing!

En nu naderde Gods gericht! Mocht zij het afwenden, zich stellen tusschen Gods straffende hand en den veroordeelde? Zij zakte weer neer in haar stoel, de oogen gesloten, zwaar hijgend.

Dood — dood en zij vrij! vrij om te gaan, waar zij wilde. Och! haar eischen waren zoo bescheiden, een villa ergens in het Zuiden, ver van dit kille, ruwe klimaat, ver van alles, wat haar aan die jaren van marteling herinnerde, zonneschijn, bloemen, muziek, poëzie, al die mooie dingen door hem verafschuwd.

Vrij — vrij jubelde het in haar, vrijheid en leven in mijn hand, en ze afstooten, waarom? Dat volk wilde zichzelf en haar wreken, het volk, een met haar in lijden en in sympathie. Moest zij het niet redden, dat goede, arme, vertrapte volk, was dat niet haar duurste plicht, zelfs als hun verlossing niet tevens haar vrijheid beteekende, waarom aarzelde, waarom streed zij?

Zij haatte hem immers, die trouwverbreker, die menschen-verachter — hoe hij 't verdiende het lot hem door zijn slachtoffers bestemd. Zij hoorde en zag alles, wat gebeuren zou, met tergende duidelijkheid: de menschenoploop, de opgewonden juichende menigte, de boodschap haar gebracht, het verminkte lijk in huis gedragen, de uitvaartplechtigheden, zij diep verborgen in rouwfloers en krip, de baar volgend, het hart vervuld van vreugde over de herwonnen vrijheid, het nieuwe haar wachtende leven. Zij huiverde van de vreeselijke voorstelling, sprong op, streek zich de verwarde haren van het voorhoofd. Was zij dat, zich vermeiend in zulke beelden, zich verheugend over het ongeluk, den dood van een ... van haar man?

Hoe was zij veranderd! Hoe kon zij dat denken? Zij eens zoo zacht, zoo liefdevol, zoo goed, zoo fijn bewerktuigd; was dat niet het ergste, wat zij hem wijten moest, dat hij haar gemaakt had tot een furie, een menschenhaatster; alles had hij haar ontnomen, alles, misschien zelfs haar geloof in God — zoo dikwijls toch had zij gebeden om uitkomst, en nooit was zij verhoord, en nu de redding haar werd aangeboden durfde zij die niet aannemen.... Als zij vrij was, zou zij beter worden, zou zij God en de menschen weer liefhebben. Waarom dus niet?

't Was zoo eenvoudig thuis te blijven, haar hoofd barstte van de hoofdpijn, zij zou toch niet sterk genoeg blijken voor het bezoek aan de tentoonstelling, voor het aanhooren der toespraken, het ontvangen der bloemenhulde. Hij kon het alleen doen, maar zoover zou het niet komen, reeds vóór den tijd misschien... neen, neen! Zij klampte zich vast aan een stoelleuning, sloot de oogen, duizelde, voelde behoefte om van angst te gillen.

Er werd bescheiden getikt.

— »Ja", stiet zij krampachtig uit.

— »Mevrouw, Zijn Hoogheid laat vragen, hoe laat het rijtuig voor moet zijn om naar de tentoonstelling te rijden".

Zij bedacht zich een seconde en toen weifelend:

— »Ik ben niet wel, ik weet het nog niet, kom terug over een half uur — neen, een kwartier".

En opnieuw vlamde de strijd, zij lag geknield handenwringend voor de tafel en worstelde met zich zelf, altijd door in de diepten van haar ziel zich verachtend, omdat die strijd noodig was, omdat zij het papier niet vernietigde, zich niet ging kleeden om haar rol van beschermengel naast hem te vervullen.

Vrij zijn, vrij! . . .

Niet gaan, thuis blijven, zij had verontschuldigingen genoeg, zij zou zich uitstrekken op den divan, veinzen te rusten en stil afwachten wat komen moest. Of — trachtte zij zich te bedriegen — wellicht was het een ijdele bedreiging, misschien gebeurde er niets, 't was een zinlooze grap, een aardigheid zoogenaamd. Zij hoefde er zich niet aan te storen, zij stond op en waggelde naar de rustbank. Kon zij zich daarmede maar in slaap wiegen, dat het niet zou gebeuren — neen dat was lafheid, zij moest de gevolgen dragen van haar daad, zij moest weten wat zij deed, anders was zij nog lager dan hij. Zij moest zich verkloeken, zich opheffen tot die daad van wrake. Maar dan eerst kon zij 't doen, als zij iets vermoordde in haarzelve: haar vroeger ik met zijn verleden van vrome christin, teedere, duldende vrouw; haar geweten maakte haar laf, zij moest het dooden; haar godsdienst verbood haar den moord, in daad niet alleen maar ook in gedachte, zij moest er mede breken, en langzaam voelde zij een nieuwe persoonlijkheid in zich geboren worden, verachtend en vertredend wat zij tot nu toe had hoog gehouden om zich zelf vrij te pleiten, altijd zich zelf veroordeelend als moordenares en redenen zoekend om haar daad te verontschuldigen. Haar ziel zou ondergaan in disharmonie, haar nachten gefolterd door wroeging en naberouw, want het mocht niet, het mocht niet zijn....

Groote God! wat was het moeilijk slecht te zijn, en in

haar ooren gonsde het van alle kanten: gij zult niet doodslaan, niet in daad, niet in woord, niet in gedachte.

O, dat geweten, wat maakte het je zwak, of — sterk.

— »Heer, help mij, ik verga!"

En in radeloosheid zonk zij voor het kruisbeeld neder en haar oogen zogen zich vast aan het gebogen met doornen gekroonde Hoofd en haar handen hieven zich smeekend op.

— »Wat moet ik doen? Gij zult niet doodslaan! Ik mag niet, ik kan niet. . . ."

De deur werd nu geopend, zonder kloppen. Haastig stond zij op, hij was het.

— »Nog niet gekleed?"

Zij reikte hem het briefje over, met haar handen nog trillend van den gevoerden strijd.

— »Als ge nog gaan wilt, dan zal ik mij kleeden. . . ."

NAJAARSREGEN.

Nu donkren droeve dagen weer
Van regen, najaarsregen,
Die, rouwgeruisch,
Ten hemel uit
In mist wordt neergedreven!
Geen zonne schiet
Haar schitter-schijn
Meer door de blauwe wolken,
Geen schoonheid wiegt
Uit blad of bloem
Of vogelkeel,
Om Godes roem
In lofzang te vertolken.
Ik weet niet waarvandaan
In mij
Die prikkel-pijn, dat kroelen
Van naadrende neerslachtigheid,
Te midden van het woelen
Der vreugd, die vage schemering
Van weenend-willen-snikken,
Dien warrig-woesten zielestrijd
Om allen lust te stikken.
Ik zonder me af in de eenzaamheid,
Nu droeve dagen donkren,
En regen, kille regen weer
Verbleekt het blijheidsflonkren.

H. KNIPPENBERG.

NIEUWE UITGAVEN.

Der Jacobusbrief und sein Verfasser in Schrift und Überlieferung. VON DR. MAX MEINERTZ. (*Bibl. Stud.* Band X, Heft 1—3) gr. 8° XVI u. 324. M. 7. — Herdersche Verlagshandlung, Freiburg im Br. 1905.

Niets hindert den katholiek meer in de degelijke *Einleitung*[2] van den grooten Zahn, dan de grove dwaling, dat de »broeders des Heeren", waarvan de H. Schrift gewaagt, »leibliche Söhne Josephs und der Maria gewesen sind" (I, S. 74). »An anderem Orte habe ich die Überzeugung begründet", zoo zegt hij en verwijst ons naar zijne rijk gedocumenteerde verhandeling *Brüder und Vettern Jesu*, opgenomen in zijne *Forschungen* VI Th. (Leipzig 1900, A. Deichert). De oorsprong der katholieke leer omtrent Maria's maagdelijkheid zou gezocht moeten worden, niet in de apostolische traditie, maar in het *Proto-Evangelium S. Jacobi* (*Geschichte des ntl. Kanons*, II, 2, S. 779), een apocrief Evangelie der 2de eeuw, dat, gelijk Belser aanteekent, tot strekking heeft »die immerwährende Jungfräulichkeit der Gottesgebärerin zu erweisen" (*Einl.* S. 799).

»Contaminasti Sanctuarium Spiritus Sancti", zou ook hier de H. Hiëronymus verontwaardigd herhalen: »Gij hebt het Heiligdom van den H. Geest bezoedeld" (*c. Helvid.* n. 16: M. L. XXIII, 200). En hij zou de »injuria Virginis", de »onteering der Maagd", wreken met zijn zwaard van wetenschap.

Maar Hiëronymus' nageslacht bleef niet in gebreke. Mocht men toelaten, dat de Moedermaagd in naam der wetenschap van hare maagdelijke schoonheid werd beroofd? Van de

wetenschap, die waarheid en uit God is, kan Maria niets te duchten hebben. Niemand ziet de waarheid vrijer in de oogen dan hij, die zich bewust is slechts de waarheid te begeeren. Onvervaard ging men den grooten criticus tegemoet op het terrein, waarop hij meester is. Niet met het vlammende zwaard van verontwaardiging, als weleer de H. Hiëronymus, maar met het blanke zwaard der reine rede. Want men moest den meester, dien een medelijdenswaardig vooroordeel nog altijd van de school der onfeilbare waarheid verwijderd houdt, tot de overtuiging brengen, dat een dwaalspoor hem van den rechten weg had afgeleid. Mannen van naam als Bardenhewer, Belser, Bludau hebben het met eere gedaan. Ook ten onzent is door P. Ten Bokum S. J. (*Ned. Kath. Stemmen*, 1903, bl. 243—56) eene verdienstelijke scripturistische bijdrage geleverd. Maar het paste, dat eene waardige doctorale dissertatie aan de verdediging van Maria werd gewijd. Deze eer heeft Straatsburg zich toegerekend: het eerste theologische proefschrift dier jeugdige Hoogeschool is gewijd aan Maria's maagdelijkheid. Het is de boven vermelde verhandeling.

Met welgekozen taktiek wordt het vraagstuk van het dogmatische terrein naar het historische overgebracht: is de schrijver van den eersten canonieken brief, de eerste bisschop van Jerusalem en de voornaamste »broeder des Heeren", Jacobus, *een Apostel* geweest? »Man kann hier (auch) nicht von einer »katholischen" und einer »protestantischen" Auffassung sprechen, da die Konfessionen keineswegs die Grenze der Ansichten bilden" (S. VIII). Maar, leidt het wetenschappelijk onderzoek tot een bevestigend antwoord, dan is de zoon van *Alphaeus*, en niet de zoon van Joseph en Maria, de »broeder des Heeren": immers dan kan als broeder des Heeren geen ander Apostel worden aangewezen dan Jacobus Alphaei. Hiermede is dan de hoofdwortel der dwaling afgehakt.

Een zorgvuldig onderzoek wordt, naar kritische eischen, ingesteld omtrent de desbetreffende geschiedkundige bescheiden, die ons bewaard zijn gebleven in de christelijke litteratuur. Bij den tegenwoordigen stand der wetenschap van

de christelijke litteratuur der eerste eeuwen wordt voor deze onderneming eene belezenheid gevorderd, die maar weinigen zich verwerven kunnen: bronnen en talenten moeten hier ten dienste staan. Beiden hebben Dr. Meinertz in staat gesteld eene dissertatie te leveren zijnen tegenstander waardig.

Het gewichtigste gedeelte dezer verhandeling is de studie der scripturistische gegevens en die der litteratuur van de vijf eerste eeuwen, waaraan resp. 50 en 150 bladzijden worden gewijd. De middeleeuwen tot en met de 16e eeuw behoefden slechts een 45 bladzijden, terwijl de jongste litteratuur een 80 bladzijden vorderde. Eene prachtige parade van de meeningen der eeuwen, van ware en van valsche, ter eere van de Moedermaagd. Nemen wij even een kijkje.

Meinertz toont aan, dat èn de Evangeliën, èn de eerste brief aan de Corinthiërs, èn de schriften van den H. Lucas, èn de brief aan de Galaten, Jacobus, den »broeder des Heeren", als Apostel doen kennen; en vindt terloops gelegenheid de struikelsteentjes weg te nemen, waarover de professor van Erlangen gevallen is.

Uitnemend vooral is (S. 43—54) de behandeling van Gal. I, 19 met zijn *εἰ μὴ*: Meinertz mag vrij zeggen, dat deze plaats zijne bewijsvoering kroont. De Apostel verhaalt, dat hij te Jerusalem Petrus bezocht heeft (I, 18), en voegt vervolgens daaraan toe (II, 19): *Ἕτερον δὲ τῶν ἀποστόλων οὐκ εἶδον εἰ μὴ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν τοῦ κυρίου*: »ik zag geen anderen van de apostelen, dan Jacobus, den broeder des Heeren".

Nòch het woord »apostel" mag hier in breederen zin worden opgevat, als blijkt uit Paulus' redeneering; nòch het woordje *εἰ μὴ* kan hier anders worden verstaan dan als een »Einschränkungswort" van het voorafgaande *ἕτερον δὲ τῶν ἀποστόλων*, als blijkt uit al de gelijkluidende plaatsen, die een *ἕτερον* uitdrukken of toelaten.

Hoe konden de Grieksch schrijvende Apostelen, vraagt Zahn, het Semitische *achim* door *ἀδελφοὶ* wedergeven, dat *broeders* aanduidt, daar zij toch evenzeer *ἀνεψιοὶ*, dat *neven* beteekent, hadden kunnen bezigen? Ja, zij hadden een meer

bepalend woord kunnen gebruiken, antwoordt Meinertz (S. 8). Maar is het niet natuurlijk, dat Semitische schrijvers, als zij zich in het Grieksch uitdrukken, het Semitisch spraakgebruik volgen? Is ἀνεψιὸς niet meer verklaring dan vertaling van het Semitische *ach*? Ontmoeten wij wel ergens anders ἀνεψιὸς dan Coll. IV, 10, waar Paulus schrijft aan uit het heidendom bekeerde Christenen? Was ὁ ἀδελφὸς τοῦ κυρίου niet spoedig de kenteekenende naam van Jacobus?

Voor het eerst in het *Proto-Evangelium S. Jacobi* lezen we, dat de »broeders des Heeren" kinderen van den H. Joseph zijn uit een vorig huwelijk[1]). Origines, Eusebius, H. Hilarius Pict. en H. Epiphanius nemen de legende aan; H. Ambrosius en H. Augustinus twijfelen; H. Hiëronymus verwerpt de »deliramenta apocryphorum", dien »onzin der apocriefen". — Het apostolaat echter van den H. Jacobus werd hiermede niet ontkend, merkt Meinertz zeer goed aan met zijn professor Schäfer (S. VIII). — Hebben wij in dit apocrief boek een betrouwbare geschiedbron? »Es ist offensichtig, dasz diese Erzählung, welche in den kanonischen Evangelien gar keinen Anhaltspunkt hat, dazu erfunden wurde, um die im N. T. öfters vorkommenden »Brüder des Herrn" unterzubringen" (S. 72). Welken rol Zahn dit apocrief boek toekent, bemerkten wij reeds boven. »Zahn hätte im Gegenteil aus diesen legendären Berichten — eine Legende rankt sich gewöhnlich um einen historischen Kern — entnehmen sollen, dasz man schon im 2. Jahrhundert den Gedanken an leibliche Kinder Mariens durchaus abwies, dasz man freilich in der Begründung oftmals vom rechten Wege abirrte" (S. 72—73). Dat de Ebionieten en Nazarenen destijds aan Jesus een bloot natuurlijken oorsprong toekenden, is geen geheim.

In welken graad de »broeders des Heeren" nu Jesus bestonden, mag vrij een open vraag blijven. Van Hegesippus (bij Eusebius, *H. E.* III, 11: M. G. XX, 247) vernemen wij, dat Cleophas een broeder was van den H. Joseph. Om deze

---

[1]) Het tweede-eeuwsche *Evangelie van Petrus*, in Syrië ontstaan, verhaalde eveneens, naar Origines' getuigenis.

reden kan Maria Cleophas' eene zuster der H. Maagd genoemd zijn door den H. Joannes (XIX, 25). Deze Maria Cleophas' is volgens den H. Matthaeus (XXVII, 56) en den H. Marcus (XV, 40) de moeder van onzen Jacobus. Is Jacobus dan een neef des Heeren? — natuurlijk in oneigenlijken zin, daar de H. Joseph slechts voedstervader was.

Met Jacobus van Edessa († 710), die zich op de Kerkleeraren en Schriftverklaarders beroept, is Belser (*Geschichte des Leidens*, II, S. 419) van meening: »Wenn Joseph nach dem Tode seines Bruders Klopas dessen Frau als kinderlose Witwe auf Grund des jüdischen Gesetzes ehelichte (Pflichtehe) und aus dieser Ehe vier [??] Söhne hervorgingen, Simon, Joses, Jacobus und Judas, so versteht man, warum dieselben »Brüder Jesu" genannt werden". Ook P. Ten Bokum (t. a. p. bl. 256) vindt in de Evangeliën eenigen grond om voor Jacobus aan een plichthuwelijk te denken, zonder evenwel de maagdelijkheid van den H. Joseph aan te randen, en zonder zich door het woord »broeder" te laten geleiden. Jacobus van Edessa was van meening, dat zoo'n plichthuwelijk door de leeraren en verklaarders der H. Schrift werd voorgestaan. »In Wirklichheit is das aber, wie wir später sehen werden und wie auch Bludau (*Theolog. Revue* 1904, 426) mit Recht betont, nicht der Fall. Belser hätte das hervorheben sollen" (S. 23, in noot). Hoe geheel anders schreef de H. Hiëronymus tegen Helvidius (M. L. XXIII, 203): »Gij zegt, dat Maria niet maagd is gebleven: ik eisch voor mij nog meer op, dat ook Joseph door Maria maagd is geweest, opdat de maagdenzoon uit een maagdelijk huwelijk zou geboren worden". Van zulk een zwagerhuwelijk van den *H. Joseph*, dat ons met den H. Hiër. tegen de borst stuit, schrijft Meinertz zoo toegevend mogelijk: »Diese Ansicht von einer Pflichtehe Josephs läszt sich aber nicht beweisen, sie könnte höchstens den wahren Kern jener legendären Ansicht, welche schon frühzeitig in den Apokryphen zu finden ist, und die griechische Kirche bis auf den heutigen Tag beherscht, gebildet haben" (S. 24). Maar waarom nu zooveel toegegeven ten koste der maagdelijkheid van Jesus' voedstervader, als de bewijzen niet aanwezig zijn?

Doch gaan wij hier niet verder in op details; de belanghebbende lezer zal genoegzaam begrepen hebben, dat deze dissertatie een schat van litterarische gegevens is, en dat aan die gegevens door gezonde kritiek de juiste waarde wordt toegekend, waarop zij mogen bogen. Toch is het niet enkel de *persoon* van Jacobus, waaraan hier de aandacht wordt gewijd: ook zijn *brief* wordt in den loop der geschiedenis nagegaan, met het oog op deszelfs echtheid en canoniciteit. Men moge deze combinatie van twee groote vraagstukken voor eene dissertatie minder gewenscht achten, schrijver heeft zooveel mogelijk gezorgd beide onderwerpen van elkander onderscheiden te bewaren.

Moge de Moedermaagd Straatsburg en haren eersten Doctor zegenen.

fr. R. PEETERS, O. F. M.

Via Dolorosa door A NORTH COUNTRY CURATE *uit het Engelsch overgezet door* J. WATERREUS, pr. Haarlem, H. G. van Alfen. Prijs: *f* 2.40.

Tot onzen spijt kunnen wij het niet geheel eens zijn met den flinken uitgever en den conscientieuzen vertaler van dezen lijvigen roman: de eerste toch roemt hem als verheven en vol van de hoogste waarheden en beiden prijzen hem verder aan als »boeiend". Over dat »verheven" zou te strijden zijn, »vol van de hoogste waarheden" is zeker waarheid, maar boeiend, neen! Aan deze eigenschap, door velen als de hoogste en zelfs als de eenige eisch aan den roman gesteld, hebben wij ons, helaas! in *Via Dolorosa* niet kunnen verheugen.

Via Dolorosa is een lange weg van smarten, zeer lang, te lang zelfs, en het ergste is: de schrijver heeft hem opzettelijk zoo lang gemaakt, hij deed hem kronkelen en rekken, hij voerde hem door dorre zandzeeën, langs eindelooze lanen naar een Kruisberg, die er te kunstmatig, te tooneelachtig uitziet. Somtijds werd wel de lange, pijnlijke tocht aangenaam afgewisseld door aardige tooneeltjes, geestige gesprekken, maar overigens was

hij een ware smartenweg, moeilijk eentonig, zanderig, stoffig en vooral veel, veel te lang en . . . vervelend.

Wij weten het, een *Via Dolorosa* volgen wij niet voor ons genoegen; hoe moeilijker, hoe zwaarder de weg, hoe grooter de verdienste; maar . . . de meesten nemen het lezen van een roman niet precies op als een penitentie en zoeken er iets anders in dan een middel tot boete en versterving.

Waarlijk goed gekozen komt ons de titel *Via Dolorosa* voor, en wij bewonderen den vertaler, die blijkbaar zonder vermoeienis of inspanning den zwaren tocht ten einde bracht; gaarne brengen wij hem daarvoor hulde, en het zou ons spijten, zoo hij voor zijn groote moeite en kennis niet eenige belooning vond, althans door sympathie met zijn streven en zijn keuze.

De schrijver, van wien wij alleen weten, dat hij een Iersche kapelaan is uit het Noorden van het eiland, is ongetwijfeld een hoogst bekwaam theoloog, een waardig priester, met vurigen apostolischen ijver bezield, die bovendien in de wereld verkeerd heeft en dus de hoogten en diepten der menschelijke ziel niet alleen uit boeken kent. Maar om romanschrijver te zijn kan hij nog veel leeren van zijn landgenoot en broeder in het heilig priesterschap: Father Sheehan.

Zijn bedoeling is uitstekend; het boek heeft den vorm van een autobiographie: de jonge seminarist Louis Sterne verhaalt zijn leven en begint met zijn kennismakingen in het Parijsche seminarie Saint Sulpice.

De *Via Dolorosa* wordt echter niet zoozeer door hem betreden als door zijn vriend en medeleerling Henri, vicomte de Saint Pierre, die zijn geloof verliest, zijn roeping vaarwel zegt en na zeer romantische avonturen eindigt met kloosterling te worden niet alleen, maar beroemd predikant, om ten slotte, hoogst dramatisch, op den preekstoel van Notre Dame te sterven. Nog andere kennissen maakt Sterne en zelfs zeer aangename zooals de geestige Ier Malone en Annette, de vrome onschuldige danseuse, die later na mirakuleus in Lourdes genezen te zijn, een vroolijk, aardig nonnetje wordt. Om deze twee typen reeds zou *Via Dolorosa* het lezen waard zijn

geweest. Jammer alleen, dat vooral de aardigheden van den Ier veel door de vertaling verliezen. De vertaler achtte het noodig voor zijn invallen onze toegevendheid in te roepen. Een *hony soit qui mal y pense!* Zij zijn van de alleronschuldigste soort, en men moet al een kwezel in folio zijn om daarin eenigen aanstoot te vinden. Maar bedenkelijker vinden wij de manier van den schrijver-kapelaan om alles over den lijdensweg zoo mooi te doen glijden, dat ieder, zelfs de grootste afgedwaalde, weer terecht komt en zich bekeert. Alleen Lord Venton niet. Waarom de ontrouwe echtgenoote van den aanstaanden Dominicaan niet liever met haar verleider samen in de Middellandsche Zee laten verdrinken, hen aan Gods rechtvaardigheid overlatend dan haar na onmogelijke ondervindingen nog een vroom sterfbed met verzoening enz. te bezorgen?

Zooals men ziet, is het een echte tendenz-roman. Nu deze mogen er, wat mij betreft, ook wel zijn; maar èn om de tendenz èn om den roman zouden wij wenschen, dat hij minder opzettelijk en minder langdradig ware, levendiger van inhoud en natuurlijker van schikking. De beschrijving van het seminarieleven kon heel aardig geweest zijn, als de schrijver zijn personen geen boekentaal liet spreken en niet zóólang deed redeneeren over hooge waarheden van philosophie, apologie, en zelfs politiek, en als hij zijn held zelf niet gedurig aan het mediteeren zette.

De brave roman verheugt zich toch al niet in een beste reputatie; hij is al te dikwijls synoniem met saaiheid en geeuwerigheid; wie hem in zijn eer herstelt door hem gezellig, boeiend, interessant aangenaam te maken doet dubbel goed werk. *Via Dolorosa* is uitstekend van bedoeling en strekking, bevat groote verdiensten van karakterteekening en typeering, maar wie het lange verhaal ten einde gelezen heeft en verklaart dat hij in geen zes maanden meer een braven roman ter hand neemt, dien zullen wij oprecht beklagen maar... niet zonder verschooning of verzachtende omstandigheden veroordeelen.

M. S.

Almanak van het Missiehuis te Tilburg, voor het jaar 1906 (16e jaargang). Tilburg, Missiehuis van het H. Hart.

Plezierig en gemakkelijk werk deze heerlijk populaire uitgave te recenseeren.

Goede wijn behoeft geen krans. Eene gunstige recensie van dezen almanak is voor den verkoop overbodig. Van de 45000 (zegge vijf en veertigduizend) exemplaren zijn er nu (half October) nog slechts achttienhonderd in het missiehuis beschikbaar.

Al zal ook het volgend jaar de oplage het getal 50000 verre overschrijden, men talme thans niet zoo spoedig mogelijk een exemplaar te koopen.

Een heel boekdeel van 239 pagina's met keur van proza en poëzie, afgewisseld door een honderdtal platen (waarvan twee op luxe-papier en één als losse bijlage in rijken kleurendruk van B. Kühlen te Gladbach) en portretten (waarbij een groot portret van Z. D. H. Mgr. Callier, naar de buste van E. v. d. Bossche), onder redactie en toezicht van Dr. Vullings, den bekenden schrijver en kunstkenner, en dat alles voor den prijs van . . . 25 cents.; waarlijk geen wonder, dat deze almanak boven al de anderen zulk een buitengewone populariteit geniet.

Amsterdam. J. RUYTER, Pr.

KLEINERE MEDEDEELINGEN AAN LEZERS EN SCHRIJVERS.

NIEUWE BESLISSING VAN DE PAUSELIJKE COMMISSIE VOOR BIJBELSTUDIËN. — Ten vervolge op de mededeeling in de jongste Juni-aflevering van dit tijdschrift (*Katholiek*, Dl. CXXVII, bl. 517) geven wij de volgende beslissing van de Pauselijke Commissie voor Bijbelstudiën, overgenomen uit het orgaan dier Commissie, de bekende *Revue Biblique internationale* (jrg. 1905, p. 321).

Proposito sequenti dubio Consilium Pontificium pro studiis de re biblica provehendis respondendum censuit prout sequitur:

Dubium.

»Utrum admitti possit tanquam principium rectae exegeseos sen»tentia, quae tenet, S. Scripturae Libros, qui pro historicis habentur, »sive totaliter, sive ex parte, non historiam proprie dictam et objective »veram quandoque narrare, sed speciem tantum historiae prae se ferre »ad aliquid significandum a proprie litterali seu historica verborum »significatione alienum?

Resp.: »Negative, excepto tamen casu, non facile nec temere »admittendo, in quo, Ecclesiae sensu non refragante ejusque salvo »judicio, solidis argumentis probetur Hagiographum voluisse non »veram et proprie dictam historiam tradere, sed sub specie et forma »historiae, parabolam, allegoriam, vel sensum aliquem a proprie lit»terali seu historica verborum significatione remotum proponere".

Die autem 23ª Junii a. c. in Audientia ambobus R^mis^ Consultoribus ab Actis benigne concessa Sanctissimus praedictum »Responsu m' ratum habuit ac publici juris fieri mandavit.

FR. DAVID FLEMING, O. M.
Consultor ab Actis.

De vertaling hiervan luidt:

Op de volgende vraag heeft de Pauselijke Commissie ter bevordering van Bijbelstudiën gemeend het daaropvolgende te moeten antwoorden:

Vraag.

»Mag als beginsel van gezonde exegese worden toegelaten de

»meening, welke houdt, dat de Bijbelboeken, die voor historisch ge»houden worden, somwijlen, òf geheel òf gedeeltelijk, niet een eigenlijk »gezegde en objectief ware geschiedenis bevatten, doch slechts den »vorm van geschiedenis hebben om iets te beteekenen, wat afwijkt »van de eigenlijk gezegde letterlijke of historische beteekenis der »woorden?"

Antwoord: »Neen; behoudens het geval (dat overigens niet ge»makkelijk of lichtvaardig mag verondersteld worden), waarin — mits »de opvatting der Kerk daar niet tegen is en onder voorbehoud van »haar oordeel — met degelijke argumenten bewezen wordt, dat de »H. Schrijver niet een ware en eigenlijk gezegde geschiedenis heeft »willen mededeelen, doch, onder den schijn en vorm van geschiedenis, »een parabel of allegorie heeft willen voorstellen of eenige beduiding, »die afwijkt van den letterlijken en historischen zin der woorden".

Op den 23sten Juni dezes jaars heeft Zijne Heiligheid, in eene audientie den beiden Z.Eerw. Consultoren goedgunstig verleend, voormeld antwoord geratificeerd en bevolen te publiceeren.

Fr. David Fleming, O. M.
Consultor ab Actis.

Hierbij eene korte bespreking.

Bovenstaand decreet ligt m. i. geheel in dezelfde lijn als de eerste beslissing der Pauselijke Bijbelcommissie omtrent de *citationes implicitae:* aandringen op voorzichtigheid en gematigdheid, maar zóó, dat het betwijfeld beginsel der »école large" toch niet volstrekt verworpen wordt: men mag het niet toepassen zonder stevige argumenten; bijgevolg, waar zulke argumenten aanwezig zijn, mag men het wél toepassen.

Veel is er te doen geweest — en door de bovengemelde beslissing zal het pleit wel niet geheel beslecht wezen — over de opvatting van geschiedenis in het Oude Testament.

Wat is geschiedenis? Geschiedenis is het weergeven van hetgeen gebeurd is. Hare waarheid bestaat in de overeenstemming van het verhaal en het gebeurde feit. De H. Schrift nu geeft geen geschiedenis met het expresse doel om geschiedenis te geven, doch alle geïnspireerde geschiedenis is religieuse geschiedenis, geschreven om wille der godsdienstige leering. De Bijbel is een godsdienstig boek, geen leerboek van geschiedenis. Zou men in alles de H. Schrift beschouwen als geschiedbron, dan zou men in dezelfde dwaling vervallen als de Romeinsche Congregatie, die Galilei veroordeelde; toen

immers meende men in den Bijbel eene veroordeeling te vinden van het Copernicaansche wereldsysteem; toen beschouwde men den Bijbel als een soort leerboek voor natuurwetenschappen. Daarom moeten de historische gegevens der Oud-Testamentische geschiedschrijvers beoordeeld worden met hetzelfde voorbehoud als hun uitspraken over natuurwetenschappen en dergelijke. Men moet bij de beoordeeling der Oud-Testamentische geschiedenis denzelfden maatstaf aanleggen als bij de profane geschiedenis der oude volken. Aan de wieg der oudste Bijbelsche geschiedbeschrijving stond, evenals bij alle geschiedenis, de poëzie; Clio, die over de geschiedenis stond, was eene der Muzen. Met deze geschiedenis-opvatting heeft men rekening te houden bij het oordeel over de historiciteit der meeste Oud-Testamentische boeken. — Aldus ongeveer wordt door meerdere »nieuweren", met of zonder de noodige reserves, met min of meer nuances geleerd. De beperkte plaatsruimte laat niet toe hierover verder uit te weiden, hoewel dit voor het goed verstaan der besproken decisie lang niet overbodig ware. De belangstellende lezer raadplege o. a. Von Hummelauer, *Exegetisches zur Inspirationsfrage;* P. Lagrange, *La méthode historiqne;* P. Prat, S. J., *La Bible et l'Histoire;* of ook de interessante *Lettre de Mgr. l'Evêque de Beauvais, Noyon et Senlis, sur l'Etude de la Sainte Ecriture*".

Wanneer wij nu de boven medegedeelde beslissing lezen, blijkt duidelijk, dat de Pauselijke Commissie de bovengemelde principen niet toegepast wil zien, dan alleen wanneer ze gesteund worden door soliede argumenten. De H. Schrift wordt verondersteld geschiedenis te willen geven, en wel eigenlijk gezegde, ware geschiedenis. Wil men een parabel of allegorie of eenigen afwijkenden zin aannemen, dan moet deugdelijk bewezen worden, dat de H. Schrijver ook werkelijk een parabel of allegorie enz. heeft willen geven.

Niemand kan de redelijkheid dezer beslissing ontkennen: waar een boek het uiterlijk heeft van historie te zijn, rust de bewijslast op hem, die beweert, dat het inderdaad niet bedoelt historie te geven. Echter dat bewijs zal, dunkt mij,

niet gemakkelijk te leveren zijn zóó, dat het iedereen overtuigt.

Iedereen geeft toe, dat de wereld niet in zes dagen is geschapen, en dat dus de voorstelling van Genesis I niet als geschiedenis kan opgevat worden. Uit het Bijbelverhaal op zichzelf is niet op te maken, dat die voorstelling geen historische is; honderden jaren heeft bijkans iedereen dat verhaal als historisch opgevat. Wij echter achten ons gerechtigd om de historiciteit der zes dagen te loochenen; onze argumenten daarvoor liggen buiten het eigenlijk gezegde Bijbelgebied, nl. in de natuurwetenschappen en de historische en litteraire kritiek. En zoo zullen in deze materie de argumenten wel meestal ontleend worden niet aan de gewone exegese, maar aan geschiedenis, linguistiek, archaeologie enz. Er is geen reden om te vermoeden, dat de Bijbelcommissie dit soort van argumenten à priori als niet solied zou hebben willen uitsluiten. Het goed recht der historische en literaire kritiek wordt dus geenzins betwist. Maar een groot bezwaar is, dat bij het wegen juist van dit soort argumenten zooveel afhangt van individueele appretiatie. Neem bijv. de quaestie over de historiciteit van Judith. Men zegt: er is in de geschiedenis geen plaats voor een Nabuchodonosor, die te Ninive koning van Assyrië was, voor Arphaxad, den koning der Mediërs, voor Holofernes, den krijgsoverste, voor een beleg van Bethulië, voor een hoogepriester Eliachim of Joacim; er is in de gewijde noch in de profane geschiedenis der Joden melding gemaakt van de heldin Judith, van het nationale feest te harer eere ingesteld, van het tijdperk van rust, dat na hare overwinning volgde! Dus moet het boek Judith een allegorie zijn of Midrasch (een soort historische roman met ethische tendenzen); en werkelijk bestaan er in de Joodsche litteratuur een paar Midraschim over Judith! Nu zal de een de opgenoemde gronden werkelijk »solida argumenta" achten, terwijl een ander zich tevreden zal stellen met de antwoorden, die men op de gemelde objecties tracht te geven. Hier hangt veel af van ieders eigen appretiatie.

Zoo zal dus de vermelde beslissing der Bijbelcommissie wel geen einde maken aan den strijd tusschen »ouderen" en »nieuweren"; doch zeker zullen beide partijen dichter elkander naderen, wanneer zij beiden zich houden aan de gegeven beslissing. En dit ware reeds groote winste.

J. VAN DEN DRIES.

Ter bespreking ontvangen boeken [1]).

APOSTOLISCHE OVERLEVERING EN VOORUITGANG.

Rede gehouden op de ledenvergadering der apologetische vereeniging »Petrus Canisius" door G. VAN NOORT, Hoogleeraar aan het Seminarie te Warmond. Amsterdam, C. L. van Langehuyzen, 1905.

SOCIALE STUDIËN

uitgegeven onder toezicht van Mr. P. J. M. AALBERSE.

Liberalisme en Socialisme door HEINRICH PESCH S. J., met een inleiding van Dr. J. NOUWENS.

Coöperatie door A. POTTIER, Hoogleeraar in de Sociologie aan het Leonijnsch Instituut te Rome, met eene inleiding van Mr. P. J. M. AALBERSE.

Leiden, »Futura", 1905.

DE „REGALE" ABDIJ VAN EGMOND.

Haar stichting, bloei en verwoesting, naar de oudste en jongste bronnen bewerkt door BERNARD J. M. DE BONT (met eene afbeelding naar een oorspronkelijke schilderij uit de XVIe eeuw). Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1905.

OORLOGSCHEPEN.

Vervolg door F. I. H. EVERS, Rector van het St. Nicolaas-gesticht te Amsterdam. Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1905.

(Zie verder den omslag.)

---

[1]) Er zijn zooveel boeken en vlugschriften ter bespreking bij onze redactie ingekomen, dat wij, voorloopig althans, alleen een lijst van de titels kunnen geven.

DE MESSIANISCHE PSALMEN.

II.

PSALM XV (HEBREEUWSCH XVI).

LIED VAN CHRISTUS' OPSTANDING.

1. Zuilopschrift [1]) van David:
   Bescherm, mij, o Heer!
   Want op U heb ik mijne hoop gesteld.
2. Ik zeg [2]) tot den Heer [3]): mijn God zijt Gij;
   Mijn goed is niet buiten U.
3. Aan de heiligen in zijn land
   En aan zijne voortreffelijken heb ik mijn welbehagen [4]).
4. Vele zijn de smarten dergenen, die elders heen ijlen [5]);
   Ik laat niet plengen hunne drankoffers wegens de bloedschuld [6]),
   En hunne namen zal ik op mijne lippen niet nemen.
5. God, het deel van mijn lot en mijns bekers,
   Gij zijt het bezit van mijn erfdeel [7]).
6. De meetsnoeren vielen voor mij in schoone streken;
   Mijn erfdeel, heerlijk is het voor mij!

---

1) Aldus volgens de Septuaginta. Volgens het Hebreeuwsch vertaalt men: het gouden kleinood. Men verstaat er een lied door, naar welks melodie de psalm moest gezongen worden.

2) Zoo vertalen de Septuaginta en de H. Hiëronimus. In 't Hebreeuwsch leze men *amarti* (ik zeg) en niet *amart* (gij zegt).

3) Jehovah.

4) De vulgaat is hier zeer onduidelijk. Het Hebreeuwsch letterlijk vertaald geeft een goeden zin.

5) Volgens 't Hebreeuwsch: die naar iets anders of een anderen ijlen. Het wijst op de joden, die Christus verwierpen.

6) Dit is letterlijk vertaald volgens 't Hebreeuwsch. *Hasich* is het hiphil van *nasach*, *offeren* en beteekent dus: Ik zal laten offeren. *Nischchehem* is het meervoud van *nasich* en beteekent: *drankoffers*. *Midam* van *min* en *dam* heeft de beteekenis: van wege het bloed. *Min* geeft geen genitivus te kennen. De vulgaat is hier niet te verstaan.

7) In 't Hebreeuwsch letterlijk: »Gij zijt het bezit van mijn erfdeel".

7. Ik zal den Heer prijzen, die het mij heeft toegedacht [1]),
Ook in den nacht sporen mijne innigste neigingen mij [daartoe aan [2]).
8. Ik heb den Heer voor oogen ten alle tijde;
Want Hij is aan mijne rechterhand, dat ik niet wankele.
9. Daarom verheugt zich mijn hart en jubelt mijn edelste deel [3]):
Ook mijn vleesch zal rusten in hope.
10. Want Gij zult mijne ziel niet laten in de onderwereld,
Noch zult Gij uwen Heilige prijs geven aan het verderf.
11. Gij zult mij toonen den weg des levens,
Der volheid van vreugde voor uw aanschijn,
Der lusten aan uwe rechterhand, in eeuwigheid [4])!

Blijkens het opschrift is deze psalm afkomstig van David. Zulks wordt algemeen aangenomen en er is geen reden, om daaraan te twijfelen. Zelfs zegt de H. Petrus, wanneer hij deze voorspelling over Christus aanhaalt: »David spreekt van Hem" [5]).

De psalm is van den aanvang tot het einde de doorloopende bede van denzelfden smeekeling, die immer spreekt tot God in den eersten persoon. Daar nu het laatste gedeelte volgens den H. Petrus [6]) en den H. Paulus [7]) Christus of den Messias betreft, moeten wij aannemen, dat de geheele psalm slaat op J. C., wijl het immer dezelfde persoon is, die bidt. Verreweg de meeste schriftverklaarders verstaan om die reden den geheelen psalm in letterlijken zin van J. C., en op die wijze vatten hem ook vele kerkvaders op, zooals: Eusebius van Cesarea, Theodoretus, Theophylactus, de HH. Hiëronymus, Athanasius, Augustinus en Chrysostomus. De rationalistische uitleggers verwerpen den Messianischen zin, en verklaren den psalm van David of van anderen.

Dupin, Bossuet, Hugo de Groot en anderen willen, dat er

---

1) Zoo vertaalt ook Van der Palm *jahads* beteekent decrevit, statuit; *jehadsani* voor mij heeft vastgesteld.

2) Renes of nieren is het zinnebeeld van innigste neigingen.

3) *Chebodi* beteekent letterlijk mijne eer, mijn edelste deel. Het staat tegenover vleesch. Mijne tong staat niet in het Hebreeuwsch.

4) Vergel. Openb. I: 18 »Ik was dood en leef van eeuwigheid *tot eeuwigheid*".

5) Hand. II: 25.

6) Hand. II: 25—31.

7) Hand. XIII: 35—37.

in den geheelen psalm spraak is van David, en dat het laatste gedeelte slechts in typischen zin van Christus moet worden verstaan. Doch de apostelen verstaan het laatste gedeelte rechtstreeks en letterlijk van Christus, gelijk ook Van der Palm moet toegeven; en er worden geen afdoende redenen aangewezen, om het andere gedeelte in letterlijken zin van David te verklaren. — Wij beschouwen dus met recht den geheelen psalm als een doorloopend gebed, dat David aan Christus in den mond legt, onmiddellijk voor zijn lijden. Het ademt het verhevenste vertrouwen op God en de vaste hoop, dat zijne smarten en dood door zijn Vader zullen verheerlijkt worden met eene luistervolle opstanding en zegepraal. Het is eene heenwijzing naar het hoogepriesterlijke gebed op den Sionsberg des avonds voor zijn lijden [1]) en op zijn gebed in den hof der olijven [2]).

De psalm kan in twee deelen gesplitst worden. Het eerste deel is eene hoopvolle bede van Christus voor zich en de zijnen bij het eind zijns levens (vs. 1—7). Het tweede deel drukt de vaste hoop uit eener spoedige opstanding en zegepraal bij zijn dood (vs. 8—11).

* * *

Vs. 1. Bescherm Mij, o Heer!
Want op U heb ik mijne hoop gesteld.
Vs. 2. Ik zeg tot den Heer: mijn God zijt Gij;
Mijn goed is niet buiten U.

Gelijk vooral uit het einde van den psalm en ook uit den geheelen inhoud blijkt, bidt Christus alzoo met het oog op zijn aanstaande lijden en dood. Hij smeekt, om het zegevierend te doorstaan, de bescherming zijns hemelschen Vaders af, en Hij stelt op Hem al zijne hoop. Op dezelfde wijze sprak Hij den avond voor zijn dood, toen Hij zijn hoogepriesterlijk gebed ging beginnen: »Ik ben niet alleen; want de Vader is

---

1) Jo. XVII.
2) Lc. XXII: 40.

met Mij" [1]). Ook passen hierop de woorden der joden, als zij zeiden om te spotten: »Hij heeft *op God vertrouwd;* deze redde Hem nu, indien Hij Hem lief heeft" [2]).

De beweegreden van dat vertrouwen wordt aangegeven in het volgende vers: »Ik zeg tot den Heer: mijn God zijt Gij, Mijn goed is niet buiten U". Gij zijt mijn Heer, van wiens heerschappij en macht alles afhangt. Van dien Heer heb Ik als menschenzoon alleen bescherming, uitkomst en zegepraal bij mijn naderende lijden en dood te wachten. »Mijn goed" zegt Hij, »is niet buiten U".

Vergelijken wij nu met deze woorden van den psalm het hoogepriesterlijke gebed, dat Jesus op den vooravond zijns lijdens met zoo innig vertrouwen uitsprak. Opmerkelijk is de overeenkomst: »Vader, de uur is gekomen; verheerlijk uwen Zoon, opdat uw Zoon U verheerlijke, gelijk Gij Hem macht hebt gegeven over alle vleesch.... Ik heb U verheerlijkt op aarde. Ik heb het werk volbracht, dat Gij Mij te doen gegeven hebt. En nu, verheerlijk Gij Mij, Vader bij U zelven" [3])!

In deze bede zoowel als in den psalm bidt de Messias. Hier zoowel als daar smeekt Hij met onbeperkt vertrouwen. Op beide plaatsen vraagt Hij bescherming bij zijn lijden en dood, die aanstaande zijn. Hier zoowel als ginds bidt Hij om verheerlijking en zegepraal.

Vs. 3. Aan de heiligen in zijn land,
En aan zijne voortreffelijken heb ik al mijn welbehagen.
Vs. 4. Vele zijn de smarten dergenen, die elders heen ijlen.
Ik laat niet plengen hunne drankoffers wegens de bloedschuld,
En hunne namen zal ik op mijne lippen niet nemen.

Ook voor de zijnen bidt de Messias in den psalm, na voor zich zelven gebeden te hebben. Is God, zijn Vader, Hem zijn eenigste en hoogste Goed, naar hetwelk Hij verlangt, ook aan de heiligen en de voortreffelijken, die in het uitverkoren land,

---

1) Joan. XVI: 32.
2) Mt. XXVII: 43.
3) Joan. XVII: 1—5.

het land des Heeren, in Palestina, hunnen God en Heer dienen, die met Hem God boven de anderen verheerlijken, heeft Hij zijn welbehagen, in hen stelt Hij zijne liefde en zijn lust, hen beveelt Hij met Zich der goddelijke bescherming aan.

Het is duidelijk, hier worden de apostelen bedoeld, de uitverkorenen, die aan God toegeheiligd waren in het land van Israël, die de twaalf stamhoofden moesten zijn van zijn volk. Aan dezen had Hij daarom een bijzonder welbehagen.

Voor die apostelen en voor diegenen, die door hun woord in Hem zouden gelooven [1]) bidt Jesus bij zijn hoogepriesterlijk gebed: »Ik heb uwen naam geopenbaard aan de menschen, die Gij Mij uit de wereld gegeven hebt. Het waren de uwen, en Gij hebt ze Mij gegeven.... De woorden, die Gij Mij gegeven hebt, en die Ik hun gegeven heb, hebben zij aangenomen, en waarachtig erkend, dat Ik van U ben uitgegaan.... Ik bid voor hen... en in hen ben Ik verheerlijkt.... Ik bid voor hen, dat Gij ze voor den booze bewaart.... Heilig hen in de waarheid [2])!"

In die apostelen heeft Hij zijn welbehagen. Want Hij noemt hen zijne vrienden [3]). Hij zal ze niet als weezen achterlaten [4]); Hij zal hun den H. Geest den Vertrooster zenden [5]). Hij gaat hun eene plaats bereiden in den hemel [6]).

Zoo heeft Hij dus in de heiligen van Gods uitverkoren land en in de hoofden van diens volk al zijn welbehagen. Maar geheel anders zal het vergaan aan hen, die in dat land zich van Hem afkeeren en elders heen ijlen. Hoe dikwerf zal Hij Israëls kinderen willen vergaderen, gelijk eene hen hare kuikens onder hare vleugelen vergadert. Maar tevergeefs! Zij zullen niet willen [7]). Helaas! groot en veelvuldig zullen daarom

---

1) Jo. XVII: 20.
2) Jo. XVII: 6—17.
3) Jo. XV: 15.
4) Jo. XIV: 18.
5) Jo. XIV: 16.
6) Jo. XIV: 2.
7) Mt. XXIII: 39.

hunne smarten zijn. Dagen zullen over hunne stad komen, dat hare vijanden haar met een muur zullen omgeven en insluiten, en haar langs alle kanten zullen benauwen en haar naar den grond zullen nederhalen en hare kinderen met haar [1]). Allervreeselijkst zal het lot zijn van dat volk, dat zich van zijn Messias heeft afgewend.

Zoo ver zal dat volk gaan in zijn haat, dat zij zijn kruisdood zullen eischen. Zij zullen schreeuwen: »Zijn bloed kome over ons en over onze kinderen", en zij zullen zich bezoedelen met het bloed van den Messias. Maar daardoor juist zal hunne godsdienst een einde nemen. Op het oogenblik, dat Christus zijn bloed zal vergieten aan het kruis, zal het voorhangsel scheuren en bij zijn dood zal het woord van den psalm waarheid worden: »Ik zal niet laten plengen hunne drankoffers wegens de bloedschuld" [2]). Zoo voorspelt ook de profeet Daniël, dat, als de Christus zal gedood worden, de slacht- en spijsoffers zullen ophouden [3]).

Vele, zegt David, zullen de smarten zijn van hen, die zich van den Christus afwenden, Hem verlaten en vervolgen. Hij zal hen hunne drankoffers niet meer laten offeren wegens hunne bloedschuld: om hunnen godsmoord zullen hunne offers, hun godsdienst en hun tempel ophouden te bestaan. Ja, Hij zal hunne namen niet meer op de lippen nemen. Zij heetten vroeger het uitverkoren volk, het heilige volk, het volk des Heeren. Maar die namen, nu ze Hem verworpen hebben, zullen niet meer op zijne lippen komen. Zij zullen

---

[1]) Lc. XXIII: 43—44.

[2]) Deze is de letterlijke vertaling: ik zal niet laten offeren *(bal-hassich)* hunne drankoffers *(nischehem)* wegens het bloed (*midam*). De eigenlijke beteekenis van *min* is: *wegens, om reden van*, of *uit*. Hierom is de vertaling: ik zal niet offeren hunne drankoffers van bloed, die Van der Palm geeft, minder goed. Want er staat (in hiphil) ik laat niet offeren of ik doe niet offeren, en ten andere vertaalt men *midam* volgens de gewone beteekenis niet in den genitivus of *van bloed* maar met het voorzetsel: *wegens het bloed*. Eindelijk levert de aangegeven letterlijke vertaling een goeden Messianischen zin, die volkomen in den samenhang van den psalm past. Dit is niet het geval, indien men hier aan bloedige drankoffers der heidenen denkt.

[3]) Dan. IX: 27.

Hem zijn: niet-mijn-volk, zooals Hij bij den profeet Osee zegt[1]). Zij zullen verworpen worden als zijn volk volgens den profeet Daniël[2]). Zij zullen ronddwalen zonder koning, zonder tempel, zonder priesters en zonder offers.

Van het ongelukkig lot, dat hen wacht, die zich van Hem afkeeren en verwijderen, wendt zich de Messias nu weder tot het lot, dat voor Hem en zijne Kerk is weggelegd.

Vs. 5. God, het deel van mijn lot en mijns bekers,
Gij zijt het bezit van mijn erfdeel.
Vs. 6. De meetsnoeren vielen voor mij in schoone streken,
En mijn erfdeel, heerlijk is het mij.

Door deze woorden wordt gezinspeeld op hetgeen vroeger had plaats gegrepen bij de inbezitneming van het beloofde land. Al de stammen trokken een lot uit een beker en volgens dit lot werd hun een erfdeel aangewezen. Hiervan echter was uitgezonderd de stam Levi. Aan zijn hoofd stond de hoogepriester en zijn geslacht. Dezen ontvingen geen bijzonder aandeel in het beloofde land. »Ik ben uw aandeel en uwe erfenis", zeide de Heer, »in het midden van Israëls kinderen"[3]).

Op dezelfde wijze vertrouwt Christus, de Hoogepriester van het nieuwe verbond, God zelf tot deel zijner erfenis en zijns bekers te zullen ontvangen. Het deelgenootschap aan de goddelijke heerlijkheid en heerschappij, die Hij als Zoon eeuwig bij den Vader bezeten had, maar die aan zijne menschelijke natuur onthouden was, toen Hij mensch werd, zoodat Hij zich in haar ontledigde van Godsgestalte en de knechtsgestalte aannam, hoopt en vertrouwt Hij, nu zijn strijd gaat eindigen, van zijn Vader terug te ontvangen. Die heerlijkheid is voor Hem weggelegd; die heerlijkheid lacht Hem toe. Bij zijn hoogepriesterlijk gebed in de Sionszaal, als Hij zijn

---

[1]) Osee I: 9.
[2]) Dan. IX: 26.
[3]) Numer. XVIII: 20.

lijdensoffer gaat voltrekken, spreekt Hij: »Ik heb U verheerlijkt op aarde; Ik heb het werk volbracht, dat Gij Mij te doen gegeven hebt. En nu verheerlijk Gij Mij, Vader, bij U zelven met de heerlijkheid, die Ik bij U had, eer de wereld was" [1]).

Dat erfdeel is Hem toegedacht volgens den psalm, en terwijl Hij het oog daarop vestigt, gaat Hij voort:

Vs. 7. Ik zal den Heer prijzen, die het mij heeft toegedacht;
Ook in den nacht sporen mijne innigste verlangens mij [daartoe aan.

De Christus looft en dankt zijnen Vader om dat heerlijke aandeel, dat Deze Hem heeft beschikt. De liefde tot zijn Vader en de gedachte aan die heerlijkheid bezielen Hem met moed en vertrouwen. In den vreeselijken nacht zijns lijdens schenken zij aan zijn innig minnend Hart een onverwinnelijke kracht.

* * *

Nu neemt het tweede deel van den psalm een aanvang. De Messias vertrouwt op zijn God niet slechts in zijn lijden, maar ook in zijn dood.

Vs. 8. Ik heb den Heer voor oogen ten alle tijde;
Want Hij is aan mijne rechterhand, dat ik niet wankele.
Vs. 9. Daarom verheugt zich mijn hart en jubelt mijn edelste deel!
Ook mijn vleesch zal rusten in hope.
Vs. 10. Want Gij zult mijne ziel niet laten in de onderwereld,
Noch zult Gij uwen Heilige prijs geven aan het verderf.

Ten alle tijde, maar vooral in het hachlijkste van den strijd houdt Christus het oog gevestigd op zijn God. Ook in den dood is de Heer aan zijne rechterhand, om Hem de zegepraal te doen behalen. Met het volste vertrouwen spreekt Hij stervend: »Vader in uwe handen beveel ik mijnen geest". En terwijl Hij het leven aflegt, jubelt zijn hart en verblijdt zich

---

[1]) Jo. XVII: 4—5.

zijn edeler deel, zijn geest [1]), omdat Hij tot den Vader gaat. Zijn geest juicht en zal blijven leven na den dood; maar zijn zwakker deel, zijn vleesch, heeft opgehouden te leven, te lijden, te werken, en zal rusten in veilige verwachting. Zijne ziel zal afdalen in de onderwereld, in den scheol, in de hel. Het is die plaats, waar de zielen der rechtvaardigen smachten naar het heil, dat de Verlosser haar zal brengen. Het is de plaats, die in de parabel van Lazarus en den rijken vrek de schoot van Abraham wordt genoemd. Het is het paradijs, waar de ziel van den goeden moordenaar met zijn Goddelijden Zaligmaker zou vereenigd worden. En terwijl Christus' ziel zou afdalen in de onderwereld, zou zijn lichaam nêergelegd worden in het graf en zou zijn vleesch daar rusten in veilige hope.

Maar zijn Vader zal zijne ziel niet laten in de onderwereld. Hij zal zijn lichaam, hetwelk onafscheidbaar vereenigd is met de goddelijke natuur in den persoon des Woords en daarom vrij is van de erfzonde en de Heilige bij uitstek [2]), het verderf des grafs niet laten aanschouwen. Het bederf of de ontbinding is een gevolg des doods en daarom als deze eene straf der erfzonde. De Heilige bij uitstek, de Messias, was vrij van de erfzonde, en dus niet onderhevig aan den dood; doch hij had den dood ondergaan en het offer zijns levens gebracht om voor de zonde te boeten. Hij had vrijwillig het leven afgelegd. Nu Hij echter door zijn dood de zonde had uitgewischt, moest Hij geen verdere gevolgen van haar, zooals de ontbinding en het bederf, meer ondergaan. Zijn lichaam, dat niet slechts geheel onzondig en heilig maar zelfs goddelijk was, mocht het bederf niet aanschouwen, dat is, zelfs het eerste begin van het bederf niet ondervinden. Het bederf neemt volgens het gewone verloop op den derden dag een aanvang. Dus zou God Jesus' ziel niet langer in de onderwereld laten. Zij had

---

1) *Chebodi* · mijne eer, mijn edeler deel.

2) *Chasidejcha* staat in het meervoud. Doch dit is geen meervoud van personen of zaken; zulks blijkt uit het parallele versdeel, waar *nephesch* of ziel in het enkelvoud staat, en uit alle oude vertalingen. Het is de pluralis majestaticus, om eene zaak bij uitnemendheid uit te drukken.

het leven vrijwillig afgelegd en daardoor gezegepraald over dood en hel; thans zou zij ook het lichaam, dat zij verlaten had, in die zegepraal doen deelen. Zij zou het leven, dat zij in dit lichaam had afgelegd, ook weder in dat lichaam aannemen. God zou zijne ziel niet in de onderwereld laten en zijnen Heilige het verderf niet laten zien. Hij zou Hem, zegt de psalm, den weg des levens leeren, en Hem bekleeden met onbederfelijkheid en onsterfelijkheid.

In dezen zin verklaarde ook de H. Petrus deze woorden van den psalm, toen hij als het hoofd der apostelen, na met den H. Geest vervuld te zijn, op den Pinksterdag te Jerusalem voor de vergaderde menigte optrad, om hun Jesus' opstanding te verkondigen.

Jesus, zegt hij, dien zij gedood hadden, »heeft God opgewekt, na de banden der hel [1]) te hebben ontbonden, daar het onmogelijk was, dat Hij door haar werd gehouden. Want David zegt van Hem: ik zag den Heer voor mijne oogen ten allen tijde. Want Hij is aan mijne rechterzijde, dat ik niet wankele. Daarom heeft zich mijn hart verblijd en juichte mijne tong [2]). Daarenboven zal mijn vleesch rusten in hope. Want gij zult mijne ziel niet laten in de helle, noch uwen Heilige overgeven om het verderf te zien. Gij hebt mij de wegen des levens kenbaar gemaakt en Gij zult mij vervullen met zaligheid bij uw aanschijn" [3]).

Israël had zich schuldig gemaakt aan de bloedschuld van Jesus van Nazareth, die opgetreden was als de Messias. Die gekruisigde, zegt Petrus, is echter uit den dood opgestaan. Deze opstanding had reeds David voorspeld, en de apostel bewijst het door de aangehaalde woorden van den psalm. Hierna gaat hij voort: »Mannen, broeders, het zij mij vergund, met vrijmoedigheid tot u te spreken over den aartsvader David, dat hij gestorven en begraven is, en zijn graf bij ons is tot op den dag van heden. Daar hij nu een

---

1) Het Grieksche woord laat zich zoo vertalen. Zie Beelen te dezer plaatse.
2) Volgens de zeventig. In het Hebreeuwsch staat mijne eer: *mijn edelste deel.*
3) Handel. II: 23—29.

profeet was, en wist, dat God hem met eede bezworen had, een uit de vrucht zijner lendenen te zetten op zijn troon, heeft hij vooruitziende gesproken van Christus' opstanding, dat hij niet verlaten is in de hel, noch zijn vleesch het verderf heeft gezien" [1]).

De profeet heeft volgens den H. Petrus de verrijzenis van den Christus aangekondigd. Want in den psalm had David niet bedoeld de verrijzenis van zijn eigen vleesch. Dit blijkt daaruit, dat hij gestorven was en tot op den dag van heden te Jerusalem begraven lag. Neen! David had dengene op het oog, die uit hem zou voortspruiten en volgens Gods eed eens eeuwig zou zetelen op zijn troon; de opstanding en onbederfelijkheid van dien Christus voorspelde hij. Zij nu, de apostelen, konden getuigen, dat die opstanding in Jesus van Nazareth had plaats gegrepen, en het lag dus voor de hand, dat deze de Christus was.

Ditzelfde leert de H. Paulus niet minder duidelijk bij zijne prediking te Antiochië in Pisidië. »Dat God Christus uit de dooden heeft opgewekt", zeide de apostel, »zoodat Hij niet meer tot het bederf zou terugkeeren, dit heeft Hij aldus getuigd: Ik zal u geven de heilige beloften Davids, de getrouwe. En daarom zegt Hij ook elders: Gij zult niet toestaan, dat uw Heilige het bederf zie. Want toen David in zijnen tijd Gods wil had gediend, is hij ontslapen en bijgezet bij zijne vaderen en heeft hij het bederf gezien. Maar Hij, dien God uit de dooden heeft opgewekt, heeft geen bederf gezien" [2]).

Zoo blijkt dus ontegenzeggelijk door de beide getuigenissen van den H. Petrus en van den H. Paulus, dat de psalm, dien wij behandelen, rechtstreeks Christus tot onderwerp heeft, en dat wij de woorden van den psalm juist opvatten, wanneer wij ze verstaan van Christus' nederdaling ter helle, van de onbederfelijkheid zijns lichaams na zijn dood, en van zijne heerlijke opstanding.

---

[1]) Hand. II: 29—31.
[2]) Hand. XIII: 34—38.

Dit alles wordt bevestigd door het volgende vers:

Vs. 11. Gij zult mij toonen den weg des levens,
Der volheid van vreugde voor uw aanschijn,
Der lusten aan uwe rechterhand, in eeuwigheid.

God zal aan zijn Christus toonen den weg des levens. Hij zal diens vleesch, dat het bederf niet mag zien, diens ziel, welke Hij aan de onderwereld niet zal laten, voeren tot het leven, het volle leven, zoodat de dood niet meer over Hem zal heerschen. Christus uit de dooden verrezen sterft niet meer [1]). God zal Hem toonen de volheid van vreugde voor zijn aanschijn. Het is die onuitsprekelijke vreugde, waarvan David elders zegt: ik zal verzadigd worden, wanneer uwe heerlijkheid zal verschijnen [2]); die heerlijkheid namelijk, welke Hij bezat bij den Vader, voordat de wereld nog was, waarmede de Vader Hem *bij zich* zal verheerlijken [3]). God zal Hem toonen eindelijk den weg der lusten aan zijne rechterhand voor eeuwig. Bij zijne hemelvaart zal de verrezene ter rechterhand Gods verhoogd worden, om daar te deelen in de heerlijkheid, de zaligheid, de macht, de majesteit, de heerschappij zijns Vaders. »De Heer Jesus", zegt de H. Marcus, »is ten hemel opgenomen en is gezeten aan de rechterhand Gods" [4]).

Voor immer [5]), in eeuwigheid! Met dat veelbeteekenende woord sluit het lied. Dat is de toekomst, waarop de biddende, terwijl Hij gaat lijden en terwijl Hij gaat sterven, vertrouwt. Hij zal zegepralen door zijne verrijzenis, en door die zegepraal gaat Hij het leven der onsterfelijkheid, de grenzelooze zaligheid bij zijnen Vader, de nimmer eindigende heerschappij en heerlijkheid aan diens rechterhand te gemoet. Dit is de kreet van de hoogste hoop der onsterfelijkheid, het is de kroon van het lied der verrijzenis.

* * *

1) Rom. VI: 9.
2) Ps. XVI: 15.
3) Jo. XVII: 5.
4) Mc. XVI: 19.
5) *Nedsach*, bijwoord, dat beteekent: altijd aan, voor immer, voor eeuwig.

Vatten wij nu nog eens den gedachtengang samen van den geheelen psalm. De psalm is geheel en al Messianisch. Van eene vervolging van David door zijne vijanden is in het geheele lied geen spraak. Men moet aan de woorden van den oorspronkelijken tekst hunne kracht ontnemen en dien tekst geweld aandoen, om zoo iets te beweren. Daar de laatste verzen volgens al het aangevoerde op Christus' nederdaling ter helle, zijne opstanding en zijne hemelvaart wijzen, en de geheele psalm een doorloopend gebed is, zoo is de Christus, die in de laatste verzen spreekt, volgens de opmerking van Bellarminus, de persoon, die in alle, ook de eerste verzen smeekt. Dit zien wij bevestigd door den samenhang en gedachtengang van het geheele lied.

De psalm is een weerklank van Christus' hoogepriesterlijk gebed in de eetzaal te Jerusalem op den vooravond van zijn dood.

In het eerste deel smeekt Christus om de bescherming zijns Vaders bij zijn lijden.

Vs. 1—2. De Messias bemoedigt zich door het vertrouwen op zijn God en beveelt zich aan zijne alles beheerschende bescherming. Hij vestigt zijn oog op het hoogste Goed, op de heerlijkheid, die Hij daardoor eens hoopt te bezitten.

Vs. 3. Hij bidt niet slechts voor zich, maar ook voor de apostelen, die Hem gevolgd zijn en al zijne liefde bezitten.

Vs. 4. Hij denkt ook aan het ongeluk van hen, die zich van Hem afwendden en elders heen ijlden Om hunne bloedschuld zullen hunne offers en godsdienst verworpen worden, en zij zullen zijn volk niet meer zijn.

Vs. 5—6. Doch Hij schept moed door te denken aan God, het heerlijke erfdeel, dat voor Hem bestemd is.

Vs. 7. Hij is vol dankbaarheid en liefde jegens zijn Vader, die Hem dit lot heeft toegedacht.

In het tweede deel smeekt Christus om de bescherming zijns Vaders in zijn dood.

Vs. 8. Immer en vooral bij den dood blijft Hij het oog vestigen op den Heer, die met Hem is, opdat Hij niet wankele.

Vs. 9. Hij heeft het vaste vertrouwen, dat bij zijn dood zijn edeler deel zal juichen en jubelen voor God; en dat zijn vleesch zal rusten in veiligheid onder Gods hoede.

Vs. 10. Zijne ziel zal afdalen ter helle, maar door Gods toedoen daar niet blijven. Zijn heilig en goddelijk lichaam zal het bederf niet zien aanbreken in het graf.

Vs. 11. Hij zal opstaan en herleven; Hij zal bij zijn Vader gezaligd en verheerlijkt worden; Hij zal heerschen aan diens rechterhand; immer en in eeuwigheid.

Zinrijk en schoon is ook deze psalm. Hier is het hoogste vertrouwen van Christus aan het woord. Hier voorspelt Hij het feit, dat de grondslag is van ons geloof, dat zijne apostelen eens overal zullen prediken. Hier verkondigt Hij zijne zegepraal over zonde, over hel, over lijden en dood. Het is het lied zijner heerlijke opstanding. Hij begroet zijn toekomstig leven, zijne onuitsprekelijke zaligheid, zijne heerlijkheid aan de rechterhand des Vaders. Hij eindigt met het hooggaande slotwoord, dat in de ooren blijft klinken: *voor immer, in eeuwigheid!*

F. J. P. G. VAN ETTEN.

TWEE BELANGRIJKE JAREN UIT ONZE VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS.

REGEERING VAN DEN RAAD VAN STATE EN VAN DON JUAN VAN OOSTENRIJK 1576 EN 1577.

PROEVE VAN HISTORISCHE CRITIEK.

IV.

(Vervolg en slot van blz. 337 vv.)

De overwinning van Don Juan door het Eeuwig Edikt en door zijne inhuldiging op de staatkunde van den Zwijger behaald, was slechts eene schijnbare; in werkelijkheid was de toestand van den nieuwen landvoogd hachelijk. Hij had de Bevrediging van Gent en de daarop gevolgde Unie van Brussel met veel tegenzin moeten aannemen; hij had zich aan de eischen der Staten onderworpen, om de ellenden van een nieuwen burgeroorlog te voorkomen en om den Koning, zijn broeder, niet ongehoorzaam te zijn. Maar nu, nu alles in orde was met de Staten, nu de katholieke godsdienst en de koninklijke rechten in alle opzichten gehandhaafd waren, nu kon hij zijne taak als afgeloopen beschouwen. Hij, de alom gevierde krijgsman, had geen leger; het was door de staatsmannen schandelijk weggejaagd: en diplomaat was hij niet. Ook vroeg Don Juan herhaaldelijk dat de Koning hem zou terugroepen; hij schreef, dat hij niet op zijne plaats was in de Nederlanden, waar eene vrouw eerder zou kunnen regeeren dan hij, dat hij buitengewoon vermoeid was en dat zijn vurigste wensch was, zijn degen weer te gebruiken tegen de Turken [1]).

---

1) Gachard, *Brief van Don Juan aan Margareta van Parma* (17 Febr. 1577) en andere brieven van Don Juan o. a. van 17 Febr. en 1 Maart 1577.

Daarenboven was Don Juan in de Nederlanden niet meer veilig. Zonder leger, zonder voldoende lijfwacht, overgeleverd als hij was aan eene door Oranje bewerkte volksmenigte, verkeerde hij te Brussel gedurig in levensgevaar. Reeds toen hij zich te Marche bevond, kreeg hij bericht, dat een sluipmoordenaar op hem afgezonden was en dat hij op zijne hoede moest zijn [1]). Daarna werd zijn leven bedreigd te Leuven, toen hij door zijne deelname aan volksspelen zich aldaar de volksgunst trachtte te verwerven.

De aanleggers waren in Don Juan's oogen de hertog van Alençon en de Prins van Oranje, en de uitvoerders moesten twee kamerheeren van eerstgenoemden zijn, de heeren Bonnivet en Bellangreville [2]). Het geheim der samenzweerders lekte uit, en de twee bovengenoemde heeren werden den 25sten Maart door den ambtman van Brussel aangehouden. Zij namen het echter hoog op, klaagden bij de Staten-Generaal, dat zij aangehouden waren, zonder er de oorzaak van te kennen, dat zij gevolmachtigden waren van den hertog van Alençon enz. De Staten-Generaal en de Raad van State werden ongerust over de mogelijke gevolgen, en toen de agenten van den Zwijger ook het hunne nog kwamen bijbrengen ten voordeele der gevangenen, werden zij eenvoudig, eenige dagen na hunne aanhouding, in vrijheid gesteld. De Staten gingen zelfs zoover, dat zij den hertog van Alençon en den Prins van Oranje om verschooning vroegen. Don Juan's invloed op de Staten verminderde met den dag en was eindelijk zoo gering, dat hij zelfs de verbanning van de samenzweerders niet kon verkrijgen. De eene, Bellangreville, ontving van de Staten een gouden halsketen en twee honderd kronen, maar vertrok naar Frankrijk; de andere, Bonnivet, bleef in de Nederlanden [3]).

---

1) Gachard, *Correspondance de Phil. II*, Dl. V, bl. 191 en 235, en Kervijn de Lettenhove, *Les Hugenots et les Gueux*, Dl. IV, bl. 328.

2) Idem, bl. 259. *Brief van Don Juan van 24 Maart 1577*. Zie ook Groen van Prinsterer, *Archives* etc. Dl. VI, bl. 78, bl. 76 en bl. 42.

3) Kervijn de Lettenhove, *Les Hugenots et les Gueux*, Dl. IV, bl. 332.

Zoo ging het ook te Brussel. Daar werden, om zoo te zeggen, voor Don Juan's eigen oogen allerlei schanddaden bedreven tegen den katholieken godsdienst, daar werden door de handlangers van Oranje brieven en pakketten aan de Staten of aan den landvoogd onderschept en opengemaakt: in één woord de geheele regeering, zoowel de wetgevende lichamen als de landvoogd, bevond zich in de macht der gewapende burgerij.

Van den anderen kant was de invloed van Oranje in het Zuiden door het Eeuwig Edikt en de inhuldiging van den nieuwen landvoogd, wel is waar, verminderd, maar in het Noorden was hij intusschen zeer toegenomen. Dit laatste was reeds gebeurd sedert de Bevrediging van Gent, want door dit tractaat hadden de Prins en de provinciën Holland en Zeeland gemeene zaak gemaakt met de andere Nederlandsche gewesten tegen de Spaansche soldaten van het Noorden. Na de Bevrediging werden ook de Zeeuwsche eilanden en steden, met name Zierikzee, dat met zooveel moeite door Mondragon veroverd was, prijs gegeven, zoodat in het begin van het jaar 1577 in geheel Zeeland geen enkel Spaansch garnizoen meer te vinden was.

Men meene echter niet, dat hierdoor alle Hollandsche en Zeeuwsche steden onder het stadhouderschap van Oranje stonden. Vele, en het waren de kleinste niet, moesten van Oranje en zijne onverdraagzame Calvinistenpartij niet hebben en bleven tot nu toe hardnekkig hunne poorten voor hem sluiten. In dit geval bevonden zich Amsterdam, Haarlem, Muiden, Weesp, Oudewater, Naarden, Schoonhoven, Tholen en Goes. In de Pacificatie was bepaald, dat deze steden niet met geweld mochten onderworpen worden, maar dat zij zich eerst met de Pacificatie moesten vereenigen en slechts door eene overeenkomst of satisfactie onder het stadhouderlijk gezag konden komen. Verscheidene steden maakten gebruik van deze bepaling en vroegen den Prins satisfactie of voldoening betreffende punten van godsdienst, belastingen, regeering, garnizoen enz. Deze overeenkomsten werden in het algemeen gereedelijk door den Zwijger toegestaan, maar zeer slecht

uitgevoerd; tal van voorbeelden bewijzen dat de satisfaetiën in de oogen van den Zwijger slechts gemakkelijke middelen waren om zonder wapengeweld en kosten eene stad te onderwerpen[1]). Vooral Haarlem heeft ondervonden hoeveel men rekenen kon op 's Prinsen goede trouw. Het bezit dezer stad was voor Oranje van groot gewicht; veel beloven kostte hem geen moeite en zijne beloften verbreken evenmin. Zoo werden bovengenoemde Hollandsche en Zeeuwsche steden, de eene met geweld, de andere met beloften, in de eerste helft van 1577 door Oranje aan zijn gezag onderworpen.

Alleen Amsterdam bleef het stadhouderschap van Oranje weigeren; de stedelijke overheden werden hierin door de meederheid der bevolking gesteund. Hierop besloot Oranje, in strijd met de Pacificatie, de stad met geweld te onderwerpen: zij werd ingesloten en de handel met hare kooplieden werd verboden. Ondanks de herhaalde betoogen der stad aan de Staten-Generaal, die zich bij den Prins van Oranje over de schending van de Pacificatie beklaagden, ging deze steeds door met zijne vijandelijkheden, terwijl hij aan de Staten-Generaal antwoordde, dat hier geen sprake van was.

De provincie Utrecht werd bestuurd door Hierges; hij regeerde er in naam des Konings, maar erg koningsgezind was hij niet. Ook Oranje meende aanspraken op het stadhouderschap van Utrecht te hebben en hield ze vooral in dezen tijd ijverig vol. Hij verklaarde in Mei 1577 aan de Staten-Generaal, dat hij Utrecht zou nemen, indien men het hem niet gaf. Hij grondde zijne aanspraken op de vereeniging van Utrecht met Holland en Zeeland in 1534 door Karel V en op zijne aanstelling tot stadhouder dezer gewesten in 1559 door Filips II, bij wien hij later echter zijn ontslag had ingediend. In de stad Utrecht telde de Prins wel ijverige aanhangers, maar zij werden in bedwang gehouden door de Spaansche bezetting van den Vreeburg. Reeds tegen het einde van 1576 had de bevolking eene poging aangewend

---

1) Zie hiervoor Nuyens' *Geschiedenis van den oorspr. en het begin der Nederl. Beroerten*, Dl. I, bl. 58 vv.

om den Vreeburg te belegeren, maar zij mislukte; dit beleg duurde, onder bevel van Bossu, Hierges' plaatsvervanger, de geheele maand Januari door tot 11 Februari, toen de bezetting, ongeveer 150 man sterk, zich overgaf. Het kasteel werd gesloopt, waarbij zekere Tryn van Leemputte, zich berucht of beroemd maakte — naar gelang de opvatting: het bisschoppelijk paleis werd geplunderd, de katholieke geestelijkheid aangerand en tal van deftige lieden, waaronder Joannes Bruhesius, deken der metropolitaankerk, waren verplicht zich aan de onbeschoftheden der Oranjegezinden te onttrekken door de wijk te nemen naar Amersfoort en andere plaatsen [1]).

In Friesland en Groningen stonden de zaken voor Spanje al niet beter. De stadhouder aldaar was Kaspar de Robles, heer van Billy, een getrouw aanhanger des Konings en daarenboven een zeer streng legerhoofd. Zijne al te strenge krijgstucht had een gedeelte zijner soldaten verbitterd, en toen deze daarenboven nog werden opgestookt door zekeren Franciscus Martini Stella, dien de Algemeene Staten na de Pacificatie naar de noordelijke gewesten hadden gezonden om hen tot hunne partij over te halen, wat de heer van Billy weigerde, was de maat vol, en sloegen de soldaten, door Stella's geldaanbiedingen verleid, aan 't muiten. Zij namen Billy gevangen, kozen een eletto en eischten van den magistraat van Groningen, die voor eene tweede furie vreesde, den eed van getrouwheid aan de Staten.

Alle Spaansche bezettingen van Groningen en Friesland volgden het voorbeeld en sloegen ook aan 't muiten; in Leeuwarden werd Billy's echtgenoote gevangengenomen en eene andere partij, een andere geest kwam aan het roer. Daarop vertrok Stella naar Brussel om rekenschap te geven van zijne zending en om voor Groningen, Friesland en Overijssel een nieuwen landvoogd te vragen. Er werd als zoodanig benoemd George de Lalaing, graaf van Rennenberg, een vriend van Oranje, met wien hij, voor zijn vertrek naar het Noorden, eene samenkomst had te Middelburg.

---

[1]) Zie Dr. Nuyens' *Gesch. der Ned. Beroerten*, Dl. I, bl. 68 vv.

Zoo kwam in het begin van 1577 het geheele Noorden hetzij rechtstreeks, hetzij zijdelings, onder den invloed van Oranje [1]).

Dit gebeurde ondanks het groote aantal Katholieken, dat de Noordelijke provinciën telden; op dit oogenblik vormden zij zelfs nog verreweg de meerderheid. Maar de Calvinisten waren behendig en ondernemend; de Katholieken daarentegen waren niet georganiseerd; zij werden ten onrechte door de Calvinisten vereenzelvigd met Spanje en met het Spaansche krijgsvolk; en zoo moesten zij lijdelijk toezien, dat 's Prinsen vreemde huurlingen, waar de Spaansche bezettingen verdreven waren, tien maal erger huis hielden dan vroeger de Spanjaarden.

Men ziet dus uit de vergelijking van den toestand waarin Don Juan en de Zwijger zich bevonden, dat deze, ondanks de nederlaag aan zijne politiek door het Eeuwig Edikt toegebracht, er niet slecht aan toe was. Hij had zich versterkt in het Noorden ten koste van Spanje. Don Juan daarentegen was wel, tot spijt van den Zwijger, te Leuven en te Brussel met groote geestdrift door het volk ontvangen, waarbij pracht en praal, eerbewijzen en eerbetoon niet ontbraken, maar deze goede verstandhouding bleek slechts van korten duur te zijn. Door de goede zorgen van den Zwijger en zijne agenten ontaardde de gezindheid van het volk tegenover den nieuwen landvoogd spoedig in wantrouwen en later zelfs in haat. Verdachtmaking was de groote oorzaak [2]).

Alle middelen om wantrouwen te zaaien tegen den nieuwen landvoogd werden gebruikt. Tal van brieven en stukken uit dien tijd bewijzen het overvloedig. De bijzondere briefwisseling van den landvoogd met Madrid werd onderschept, en wijl de stukken dikwijls in cijferschrift gesteld waren, willekeurig door de Oranjepartij uitgelegd. Dit gebeurde b.v. met eene partij brieven van Don Juan aan zijn secretaris Escovedo, die op de grenzen van Spanje werden in beslag genomen en door toedoen van den koning van Navarre aan Oranje werden ter hand gesteld.

---

[1]) Zie Dr. Nuyens, t. a. p. blz. 70 vv.

[2]) Thommassen, *Krijgsbedrijven van Alexander Farnese*, bl. 11.

Don Juan's toestand wordt dan ook hoe langer hoe hachelijker: in plaats van door zijne al te groote toegevendheid voordeel te oogsten, ontmoet hij overal de mazen van het politieke net, dat de behendige Oranje om hem heen heeft weten te spinnen.

Hij had reeds ingezien dat van eene verlossing van Maria Stuart niets kon komen. Daarenboven ontmoette hij zelfs bij de Staten gedurig meer en meer tegenstand. Dit maakte hem wanhopig; hij vroeg derhalve nogmaals aan Filips ontslag uit zijne betrekking, of, indien hem dit geweigerd werd, dat Alexander Farnese naar de Nederlanden mocht gezonden worden, om hem later, na behoorlijk op de hoogte gebracht te zijn van 's lands zaken, te kunnen opvolgen. Zijn vriend en secretaris Escovedo werd belast deze aanvraag persoonlijk naar Madrid te brengen en ze zoo goed mogelijk te ondersteunen. De secretaris vertrok, maar kwam nooit terug; hij viel onder den dolk, van een door zijn vijand, Antonio Perez, betaalden sluipmoordenaar.

Deze Perez, een der grootste politieke schurken van zijn tijd, had ongelukkigerwijze door zijne kuiperijen veel invloed gekregen op Philips II. Van dien invloed maakte hij gebruik om 's Konings achterdocht op te wekken tegen de plannen, die Don Juan ten opzichte van Engeland koesterde. Dit wantrouwen vermeerderde nog, toen de valsche Perez, misbruik makende van Don Juan's brieven, aan hem in vertrouwen gericht, zekere zinsneden onderstreepte, die verkeerd konden opgevat werden[1]). Dit vormt met 's Konings besluiteloosheid de voornaamste oorzaak van het niet terug roepen van Don Juan uit de Nederlanden.[2])

Niettemin zal Don Juan nog eene laatste poging tot eene vreedzame oplossing van den toestand wagen. Hij zal trachten zich te verstaan met Oranje zelf, »le pilote qui conduit la barque", schrijft hij in een zijner brieven [3]). Maar het is slechts met tegenzin dat hij het doet: Oranje blijft in zijne oogen altijd de groote schuldige, de groote »rebel".

---

[1]) Zie Mignet, *Antonio Perez et Philippe II.*

[2]) Het is diezelfde Perez, die den 7en April 1577 (zie Gachard) aan Escovedo schreef, dat men middelen moest beramen, om den Prins van Oranje van kant te maken.

[3]) Zie Gachard, *Correspond. de Phil. II*, Dl. V, blz. 245.

Reeds in Januari 1577 had de Koning Don Juan veroorloofd met den Zwijger onderhandelingen aan te knoopen, hem zijne goederen terug te geven en te zorgen dat hij de zijde van de opstandelingen zou verlaten. [1]) Dientengevolge werden in de maand Maart den Zwijger aanbiedingen in dien geest gedaan: de graaf van Buren, zijn oudste zoon, zou niet alleen de vrijheid erlangen, maar ook al de eereambten van zijn vader bekleeden, indien deze er in toestemde zich naar Duitschland terug te trekken. Eene weigering was het antwoord [2]).

In diezelfde maand zonden de Staten Generaal doctor Leoninus, hoogleeraar te Leuven, naar den Prins te Middelburg, om verscheidene nog hangende moeielijkheden, vooral ingekomen klachten van verongelijkte Hollandsche steden en kooplieden, te bespreken. Don Juan meende deze gelegenheid te kunnen gebruiken om Leoninus te gelasten met zijne eigene voorstellen aan den Prins. Deze antwoordde, dat hij niets liever wilde dan vrede, dat hij alles zou doen om Zijne Hoogheid van dienst te wezen, maar dat hij niets kon doen zonder het oordeel te kennen van de Staten van Holland en Zeeland, die weldra zouden vergaderen [3]).

Dit laatste gebeurde eenige dagen daarna te Dordrecht. Hier hernieuwde Leoninus openlijk de gedane voorstellen: de Prins zou zijne goederen en zijn zoon terug krijgen en Don Juan zou persoonlijk met hem over den vrede onderhandelen [4]). De Staten van Holland en Zeeland gaven een ontwijkend antwoord en Oranje deed hetzelfde in een brief, waarin hij Don Juan gelukwenschte met de spoedige verwijdering der Spaansche huurlingen, hetgeen hij als eene groote weldaad voor het land beschouwde [5]).

---

1) Gachard, *Correspond. de Phil. II*, Dl. V, bl. 158; *Brief van Philips II van 26 Jan. 1877.*

2) Kervijn de Lettenhove, *Les Hugenots et les Gueux*, Dl. IV, bl. 397.

3) De instructies, aan Leoninus door de Staten-Generaal gegeven, staan in Gachard, *Actes des Etats Gén.* Dl. I, bl. 143.

4) Gachard, *Actes des Etats-Généraux.* Dl. I, bl. 159.

5) Gachard, *Correspond. de Phil. II.* Dl. II, bl. 279. *Brief van 6 April 1577.*

Daar deze poging gefaald had, werd verder van beide zijden besloten, dat men te Geertruidenberg onderhandelingen zou beginnen over het wegnemen van allerlei grieven en het ten uitvoer brengen van de bepalingen van het Euwig Edikt. In Mei kwam de Zwijger, die zich in die stad een prachtige woning had laten bouwen, aldaar aan met Marnix van St. Aldegonde en Van der Myle. De afgevaardigden van Don Juan waren de hertog van Aerschot, Meetkerke, Willerwal en de heer Van Hierges. Doctor Leoninus en Caspar Schetz waren die der Staten-Generaal [1]).

Don Juan meende den Prins door schoone voorstellen tot inkeer te brengen. Hij liet hem zeggen, dat hij al zijne domeinen zou terug krijgen en dat hij in ruil voor zijne bezittingen in Burgondië, het graafschap Charolais met souvereine rechten zou erlangen; hij zou aldus denzelfden titel voeren als de erfgenaam der oude hertogen van Burgondië. Oranje had echter de inkomsten van het graafschap doen onderzoeken en vond, dat er veel eer aan vast was maar weinig geld.

Overigens, Oranje wenschte geen verstandhouding. Don Juan wilde vrede, Oranje oorlog, en om de onderhandelingen te doen mislukken stelde deze zijne eischen buitenmate hoog. Ziehier wat hij verlangde: Don Juan moest het kasteel van Antwerpen laten afbreken, de Duitsche troepen betalen en wegzenden en hetzelfde doen met zijne vrienden en ondergeschikten, die geene Nederlanders waren, zooals Gonzaga, Escovedo, Taxis en anderen. De Prins moest Amsterdam, Breda en Utrecht hebben en daarenboven al zijne goederen in Luxemburg en Burgondië gelegen.

Toen later de Prins met een voorstel voor den dag kwam, dat Don Juan zoo goed als onafhankelijke vorst der Nederlanden zou maken, in welk geval Oranje zijne pogingen zou steunen, werden de onderhandelingen verbroken. Wie er zich om verheugde was Oranje zelf. Zelfs zijne vrouw kon die blijdschap niet verbergen: »Il a esté pourveu bien a propos, s'écrie triomphalement la princesse d'Orange, contre le dessein de

[1]) Zie Kervijn de Lettenhove, l c. Dl. IV, bl. 401 en Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*, Dl. III, bl. 188.

de l'ennemy" [1]). Aan het publiek werd intusschen wijs gemaakt, dat men niet tot akkoord was gekomen over de gewetensvrijheid, die Oranje geeischt had en onmogelijk te verkrijgen was.

Zoo verdween Don Juan's laatste hoop op verzoening. Inziende, dat niettegenstaande al de inwilligingen zijnerzijds gedaan, het hem toch niet mocht gelukken den vrede te bewerken, schreef hij met de wanhoop in 't hart aan den Koning: »Le Prince d'Orange est fin et artificieux. Il n'use de paroles que pour gagner du temps. Il vient de distribuer les biens de l'Eglise aux prédicateurs héretiques d'Angleterre ou favorise ces bonnes oeuvres avec tout le zèle possible. Ou votre Majesté doit céder sur le point de la religion ou il faut qu'elle brûle le pays... S'il faut rompre les digues et inonder tout le pays, c'est un moindre mal que de le laisser se perdre sans châtiment... Ce que le prince d'Orange abhorre le plus au monde, c'est votre Majesté. S'il pouvait boire votre sang, il le ferait" [2]).

Intusschen werd Don Juan's toestand te Brussel hoe langer hoe ondragelijker. Het verblijf aldaar werd hem ten zeerste bemoeielijkt door allerlei volksoploopen, politieke betoogingen en zelfs beleedigingen, die het werk waren van Oranje's agenten. Hun doel was Don Juan zoo lang te sarren, totdat hij eene daad zou begaan, die hem bij iedereen zou gehaat en verdacht maken. Langen tijd verdroeg de landvoogd dit alles met veel geduld en gelatenheid, maar toen hij begreep, dat hij in de hoofdstad niet meer veilig was, zocht hij haar tegen elken prijs te verlaten. Don Juan heeft zelf in een verdedigingsgeschrift [3]) uit dien tijd de gevaren laten uiteenzetten, waaraan hij toen blootstond. Men heeft van tegenovergestelde zijde van overdrijving, van verzinsel gesproken, ja sommige schrijvers gaan zoover, dat zij deze aanslagen uitleggen als een middel

---

[1]) Groen van Prinsterer, t. a. p. Dl. VI, bl. 87.

[2]) *Brief van Don Juan aan Philips II van 24 Mei 1577.* Zie Kervijn de Lettenhove, t. a. p. Dl. IV, bl. 405.

[3]) *Véritable récit des choses passées ès Pays-Bas depuis la venue du Seigneur Don Juan d'Autriche*, (Luxembourg, 1577), bl. 5.

van Don Juan om zich eene lijfwacht te bezorgen. En toch staat het door talrijke stukken uit dien tijd vast, dat Don Juan's leven meer dan eens in gevaar verkeerde, dat menige aanslag tegen hem werd gesmeed en dat het meer dan waarschijnlijk is, dat de Prins van Oranje een aandeel in, of ten minste kennis van, deze plannen had.

»De toestand van Don Juan in Brussel gedurende de maand Mei en het begin van Juni — zegt Dr. Nuyens — was van denzelfden aard, als wij in onze eeuw bij zoovele revolutiën gezien hebben. Wij hebben én vorst én wetgevende vergaderingen omringd zien worden door eene revolutionaire menigte, die bewerkt is door klubsmannen en volksmenners, terwijl de vorst door afgeperste inwilligingen er toe gebracht wordt, om getrouwe troepen te verwijderen en zich door eene nationale garde, burgerwacht of hoe men het noemen moet, te laten omringen, waardoor hij geheel en al in de macht geraakt van eene gewapende burgerij, die tot blind werktuig der demagogen dient" [1]).

Don Juan maakte gebruik van een twist tusschen het Duitsche krijgsvolk en den thesaurier over de betaling der soldij, om Brussel te verlaten en het geschil te Mechelen te gaan bijleggen. Hoewel het Oranjevolk hem een oogenblik dit vertrek wilde beletten, ontsnapte hij en reed over Vilvoorde naar Mechelen. Hij dacht in deze meer koningsgezinde stad, veiliger te zijn [2]).

Hier ondervond hij echter dezelfde moeielijkheden als in Brussel; hij was er de speelbal der volksleiders, die Oranje naar Mechelen gezonden had om Don Juan's brieven te onderscheppen en ze daarna met verklarende aanteekeningen openbaar te maken, terwijl hij zelf op den met reden achterdochtigen landvoogd werkte door hem aanhoudend overdreven berichten van voorgenomen aanslagen te doen toekomen en hem zoo voortdurend in onrust te houden. Liet Don Juan er een gevangen nemen,

---

[1]) Dr. Nuyens, *Geschiedenis der Nederl. beroerten*, Dl. I; bl. 109.

[2]) Henne et Wouters, *Hist. de la ville de Bruxelles*, Dl. I, bl. 459. Zie ook Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*, Dl. III, bl. 190.

dan werd hij door al de anderen voor een tweede hertog van Alva uitgescholden, hetgeen overigens al gebeurd was, toen de schepenen der stad een zekeren Pieter Panis, kleermaker uit Mechelen, wegens ketterij ter dood veroordeeld hadden.

In strijd met de Pacificatie gingen de Calvinistische predikanten steeds voort met openbare en geheime bijeenkomsten te houden, vooral in de omstreken van Brussel en Antwerpen. Ook bij Mechelen, in een naburig dorp, werd eene dergelijke vergadering gehouden, die door den schout en zijne gerechtsdienaren overvallen werd. Bovengenoemde Panis was de eenige, die in de handen van het gerecht bleef. Ondanks de inmenging van Oranje werd deze ter dood veroordeeld en vandaar groote verontwaardiging van protestantsche zijde [1]).

Ook het afdanken van het Hoogduitsche krijgsvolk ging met de grootste moeielijkheden gepaard. De reden was, zooals altijd, geldgebrek. Het was nochtans de plicht der Staten hiertegen te waken en ofschoon deze een soort van inkomstenbelasting hadden ingevoerd, die zoowel adel, geestelijkheid als burgerij trof, kwam het geld slechts met veel moeite binnen. Het gevolg was, dat het krijgsvolk niet wilde vertrekken. Ook dit werd Don Juan, die nochtans eene zekere som uit eigen middelen had voorgeschoten, ten laste gelegd. »De schikking werd verworpen — zegt de onvertrouwbare Motley — op heimelijk aanstoken van Don Juan. Terwijl de landvoogd eene oprechte begeerte veinsde om de Staten in hunne pogingen bij te staan, ten einde deze zich van den nog overgebleven last zouden kunnen ontdoen, hield hij heimelijk verstandhouding met de opperbevelhebbers der Duitsche troepen, ten einde te beletten dat zij tot een of ander der gedane voorstellen toetraden" [2]). Alles even onjuist en valsch.

Deze verdachtmakingen, gevoegd bij het gevaar van gevangengenomen, zoo al niet vermoord, te worden, noopten

---

[1]) Hooft, *Nederlandsche Historie*, bl. 514.

[2]) Motley, *De opkomst van de Nederlandsehe Republiek*, Dl. IV, bl. 41.

den landvoogd nogmaals van verblijf te veranderen. [1]) De gelegenheid hiertoe bood zich weldra aan. Den 14den Juli vertrok Don Juan uit Mechelen om te Namen de schoone Margareta van Valois, de zuster van Frankrijks Koning, de gemalin van Hendrik van Navarra, te gaan verwelkomen. Zij was, zoo het heette, op reis naar Spa om er de baden te gebruiken, maar in werkelijkheid was zij op reis om aanhangers te winnen voor de avontuurlijke plannen, die haar broeder, de hertog van Anjou, ten opzichte van de Nederlanden koesterde. Deze had zijne hoop op een hertogs- of gravenkroon in de Nederlanden grooter zien worden, naarmate de spanning tusschen de Staten en Don Juan toenam. Ook ging hij maar steeds door, in verstandhouding met Oranje, onderhands onlusten en samenzweringen te veroorzaken. Zijne zuster, niet minder lichtzinnig dan hij, kwam hem hierin te hulp. Zij vond in deze reis naar de Nederlanden eene ruime gelegenheid voor liefde- en hofkabalen.

Reeds in Kamerijk had zij den bevelhebber van het kasteel, den heer van Inchy, zóó voor haren broeder en misschien ook wel voor zich zelve weten in te nemen, dat hij haar verscheidene dagen op hare reis vergezelde. Ook Filips de Lalaing, stadhouder der provincie Henegouwen, werd eveneens, dank aan de ijverige bemoeiingen zijner echtgenoote, omgepraat, en zoodoende naderde Margareta van Valois al zegevierende, met een prachtig gevolg van edellieden en hofdames, de stad Namen. Daar ontmoette de schoone koningin den overwinnaar van Lepanto. De stad was schitterend verlicht en hare woning was met de grootste pracht ingericht, alles »en fort grande et superbe magnificence espaignole" [2]).

Onder de feestelijkheden, die bij deze gelegenheid plaats

---

[1]) Den 9en Juli schrijft Don Juan aan den Koning; »L'arrogance et l'insolence sont si grandes, depuis le conseil d'Etat jusqu'au peuple, que tout s'écroule. Plusieurs compagnies s'approchent de Malines afin de s'emparer de moi. Ces hommes feront le massacre, comme ils le disent. Ils regrettent de ne pas avoir mis à mort les membres du conseil d'Etat, quand ils les arrêtèrent. S'ils me prennent, ils ne m'épargueront pas, et c'en sera fini de nos affaires pour toujours." Gachard, *Corresp. de Phil. II*, Dl. V, bl. 453.

[2]) *Mémoires de Marguérite de Valois*, Dl. II, bl. 137.

hadden, was een feestmaal, gevolgd door een prachtig bal op een eiland van de Maas, waarheen het gezelschap in sierlijk geschilderde vaartuigen, getooid met bonte vlaggen en wimpels, werd overgebracht. Den 24sten Juli reisde de koningin af en begaf zich langs de Maas naar Luik.

Tijdens de vroolijkheid en de feesten dezer ontvangst had Don Juan drie belangrijke berichten ontvangen, die hem aanspoorden tot het nemen van een besluit, dat groote gevolgen zou hebben. [1]) Het eerste kwam van de Staten-Generaal en bevatte klachten over het lichten van troepen door den heer van Billy in de omstreken van Mézières, naar zij dachten, op last van Don Juan. Zij verzochten den landvoogd, zekere geruchten, die hun ter oore gekomen waren te logenstraffen en zoo spoedig mogelijk naar Brussel terug te keeren. De twee andere brieven waren geheime waarschuwingen, om den landvoogd te verwittigen, dat zijn leven in gevaar was en dat hij zich moest wachten een voet buiten Namen te zetten, want dat men zich dan meester zou maken van zijn persoon.

Deze laatste berichten werden, op last van Don Juan, door den baron van Rassenghien naar de Staten gebracht, terwijl hij hun door Grobbendonk liet berichten, dat hij slechts tegen zekere voorwaarden naar Brussel zou terug keeren: dat niemand anders dan hij en de gerechtsbeambten in de hoofdstad een gewapend gevolg mochten hebben, dat de burgerwachten niet meer onafhankelijk en vrij zouden zijn, dat de burgerij geene personen mocht in hechtnis nemen zonder regelmatige rechtspleging en geen brieven mocht onderscheppen, dat de stadhouders en de kolonels van het krijgsvolk aan hem en niet aan de Staten den eed moesten afleggen, dat de Algemeene Staten geen vreemde en verdachte personen als Marnix en andere in hunne zittingen zouden toelaten, en eindelijk dat gemeenschappelijk krijg tegen den Prins zou gevoerd worden, ingeval deze verder weigerde te onderhandelen [2]).

---

1) Zie Kervijn de Lettenhove, t. a. p. Dl. IV, bl. 434.

2) Gachard, *Actes des Etats généraux*, Dl. I, bl. 201, en Blok, t. a. p. Dl. III, bl. 190.

»Hoort men deze eischen van Don Juan formuleeren — zegt Dr. Nuyens — dan moet zelfs de vinnigste anti-Juanist [d. i. Orangist] onder onze geschiedkundigen wel genoodzaakt zijn te erkennen, dat niets billijker was. In geen geordenden staat kan men dergelijke zaken gedoogen, als waarover Don Juan zich beklaagde" [1]).

Was het te verwonderen, dat de landvoogd, door dit alles getergd, geprikkeld, tot wanhoop gebracht, zich meester maakt van de belangrijke vesting van Namen, die in de 16e eeuw voor oninneembaar gehouden werd en hem een zekere verblijfplaats aanbood? Dit gebeurt. Onder voorwendsel van op jacht te gaan, vereenigt hij zijn gevolg, waaronder zich bevinden, de heeren van Aerschot, Chimay, Hierges, Meghem, Floyon, Arenberg, Varambon en anderen, vraagt om het kasteel, dat door de Staten bezet was, te mogen bezichtigen, en verklaart daarna aan den bevelhebber Froidmont, dat hij het kasteel verlangt te betrekken, om zich zelven en zijn gevolg in veiligheid te plaatsen. Hij laat echter iedereen vrij zijne partij te kiezen en te blijven, of de partij der Staten en te vertrekken [2]). Bijna allen bleven.

Groot was de opschudding, die het bericht van het bezetten van Namen veroorzaakte, ofschoon Don Juan de Staten-Generaal, de Staten der provinciën, de stadhouders en andere hooge ambtenaren poogde gerust te stellen door hun de redenen van zijne genomen maatregelen te ontvouwen, en hen tegelijk te verzekeren, dat hij steeds de bepalingen van de Gentsche Bevrediging zou nakomen en dat hij hetzelfde verwachtte van hunnen kant. Toen de Staten hierop antwoordden, dat hij de aanslagen sterk overdreef en geloof hechtte aan valsche berichten en dat hij slechts de namen der opstokers had op te geven, noemt

---

1) Nuyens, *Oorsprong* enz. Dl. I, bl. 119.

2) Verscheidene verhalen omtrent de bezetting van Namen zijn bij de geschiedschrijvers in omloop. Wij volgen het verslag van Don Juan zelf (zie Kervijn de Lettenhove). Dat van Jean Corpels is eenigszins verschillend in wat de rol van den prins van Chimay betreft. Volgens het verhaal van Margareta van Valois zou Don Juan er een oogenblik aan gedacht hebben den hertog van Aerschot en den markies van Havré te doen aanhouden.

de landvoogd ronduit Marnix van St. Aldegonde en een zekeren Theron, beide agenten van Oranje [1]).

Deze vond intusschen in de overrompeling van Namen een wapen, dat hij met goed gevolg kon gebruiken. Hadden de Staten-Generaal Oranje's raad gevolgd, dan hadden zij den landvoogd onmiddellijk den oorlog verklaard; de behoudingsgezinde nationale partij was evenwel in de vergadering nog overwegend, en zoo kwam het, dat men, ondanks een niet te miskennen wantrouwen tegen 's Konings landvoogd, het besluit nam, onderhandelaars naar Don Juan af te zenden. Deze waren de baron de Rassenghien en de heer Van Grobbendonck, later ook de abt van Maroilles.

Gedurende deze onderhandelingen verzekerden zich de Staten van het kasteel van Antwerpen en van eenige andere sterkten. Antwerpen vooral was op strategisch gebied een belangrijk punt. Don Juan had gerekend op den garnizoenscommandant, den heer De Treslong, dat deze de vesting voor hem zou behouden. Maar de burgers, die bang waren voor eene tweede furie, verjoegen de Duitsche regimenten en zonden den bevelhebber gevankelijk naar Brussel met behulp van eenige troepen van Oranje, en zoo bleef Antwerpen aan dezijde der Staten [2]).

De maanden Augustus en September (1577) verliepen in nuttelooze onderhandelingen tusschen de Staten en den landvoogd. Don Juan eischte voor de zekerheid van zijn persoon een lijfwacht uit Nederlanders bestaande, hij vroeg, dat er in de steden, waar zulks vroeger niet bestaan had, geene nieuwe gouverneurs zouden aangesteld worden, dat alle gouverneurs en kolonels hem gehoorzaamheid schuldig zouden zijn, dat hij voor de opengevallen posten en ambten de benoemingen moest kunnen doen, dat de personen, die niet in de vergadering der Algemeene Staten rechtens aanwezig mochten zijn, er uit moesten verwijderd worden; en ten slotte dat de Staten alle gemeenschap met den Prins van Oranje

---

1) Gachard, *Actes des Etats-généraux*, bl. 208 en 209. *Brieven der Algemeene Staten van 29 en 30 Juli 1577.*

2) Zie Kerwijn de Lettenhove, t. a. p., Dl. IV, bl. 439.

zouden afbreken, indien hij de Gentsche Pacificatie niet wilde naleven.

Van hunne zijde vorderden de Staten, dat Don Juan het kasteel van Namen en eenige andere [1]), die hij bezet hield, zou overgeven, de wapenen zou neerleggen en zich in Luxemburg te hunner beschikking zou stellen.

Nu werd Don Juan's toestand hoe langer hoe hachelijker. Zijne krachten waren uitgeput en hij was zeer lijdend geworden; hij had daarenboven de noodige middelen niet meer om zijne eigen bedienden te betalen. Gedurende drie maanden kwam geen bericht uit Madrid; dit ontmoedigde hem het meeste. Zijne moedeloosheid ging zoo ver, dat hij, had hem niet de vreeze Gods weerhouden, een einde aan zijn leven zou gemaakt hebben. »Plût au Ciel que, sans manquer à ma conscience et à l'honneur, il me fut permis de me briser la tête contre un mûr ou de me jeter dans un précipice" [2]).

Maar Philips II wilde tegen elken prijs bevrediging; hij had genoeg, zeide hij, van dien langdurigen, kostbaren burgeroorlog; daarom liet hij zijn landvoogd zonder geld, zonder leger, zonder bevelen; daarom ook moest Don Juan gedurig toegeven, wat hij ook ditmaal weer deed. Den 22 Sept. gaf hij aan alle eischen der Staten-Generaal toe; het was echter te laat; 's anderendaags deed de Prins van Oranje zijne zegevierende intrede in Brussel.

Laten wij nu eens onderzoeken, hoe deze, in eenige weken tijd, zoover was gekomen.

Nauwelijks had de Zwijger kennis van de overrompeling van Namen, of hij zond aan de Staten een behendig schrijven, waarin hij hevig tegen Don Juan uitvoer en tegelijkertijd alles opsomde wat hij voor de Nederlanden gedaan had. Aan Marnix werd daarenboven opgedragen, 's Prinsen bijzondere inzichten in de Statenvergadering te ontvouwen. Deze moest, volgens Oranje's raad, »tenir bonne et continuelle correspondance" met den Keizer en de Duitsche vorsten om er

---

1) Charlemont en Marienbourg.

2) *Brief van Don Juan van 24 Sept. 1577.* (Zie Kervijn).

later zelf partij van te trekken. Misschien had hij hier het oog op zijn broeder, graaf Jan van Nassau [1]). Verder moest uitgestrooid worden, dat de Prins niet van plan was zich met het beheer des lands in te laten en ook geen verandering in den godsdienst wilde brengen.

Intusschen werden de groote Belgische steden, vooral Brussel, door Oranje's geheime agenten bewerkt, terwijl hij zelf uit het Noorden naar Brabant (Geertruidenberg) kwam, alleen met het doel, zoo zeide hij, om de Staten van dienst te kunnen wezen en den oproep zijner vrienden te kunnen beantwoorden. Hij was nu in de gelegenheid de hartstochten tegen Spanje op te wekken en overal wantrouwen tegen den landvoogd aan te kweeken. Hij vraagt aan de Staten, dat men hem de stad en de vesting Breda zou afstaan; hij raadt ook aan troepen te werven en ze naar de provincie Luxemburg te zenden om Don Juan te scheiden van de hulpmiddelen, die hij van dien kant zou kunnen ontvangen. Hij zelf is genegen persoonlijk de Staten bij te staan en vijftien tot twintig vendels voetvolk te sturen [2]).

Het volk, door valsche en overdreven tijdingen in spanning gehouden, hield hier en daar samenscholingen. Vooral in Brussel, waar zich in het geheel nochtans slechts 700 tot 800 Calvinisten bevonden, en in Gent werd de menigte voor Oranje meegesleept, als voor den »grooten tegenstander der Spaansche tyrannie". In eerstgenoemde stad had de Oranje-partij, door de vrees te verspreiden van eene overrompeling der stad door Don Juan, weten te bewerken, dat eene buitengewone commissie benoemd werd, ter voorziening in de verdediging der stad. Zij staat bekend onder den naam van de achtienmannen, gekozen ten getale van twee uit iedere natie [3]).

De meest invloedrijke man onder de achtien was de advokaat Van der Straeten, die overal de eerste in alle volksoploopjes geweest was. Ook andere steden volgden, op aansporen van Brussel, dit voorbeeld, en zoo ontstonden er in verscheidene

---

[1]) Dr. Nuyens, t. a. p. Dl. I, bl. 146.

[2]) Gachard, *Correspond. du Prince d'Orange*, IV, bl. 10.

[3]) De *natiën* zijn te Brussel de *hoofdgilden*.

plaatsen ware comiteiten van algemeen welzijn (salut public), die zich onder voorwendsel van de stad te verdedigen, meester maakten van de geheele regeering. Zoo was in Brussel, bijvoorbeeld, het geheele gezag der Staten onder den voet geraakt, en de zoogenaamde patriotten, door hun ijver en roerigheid, waren er meester.

Den 6^{en} Sept. werd de abt van St. Geertruide, Champagney, Dr. Leoninus en de advokaat Liesfeldt, een agent van den Zwijger, de abten van Marvilles, Villers en St. Geertrui naar Geertruidenberg gezonden, om den Prins te verzoeken, zich zonder verwijl naar Brussel te begeven, ten einde te beraadslagen over 's lands zaken. Wel verzocht men hem zijne vijanden omtrent zijne overdraagzaamheid in zake van godsdienst tot zwijgen te brengen door de uitoefening van den katholieken godsdienst in Holland en Zeeland vrij te laten [1]).

Zooals altijd, wist Oranje zich hier weer meesterlijk uit te trekken: wat de vrijheid van godsdienst in Holland en in Zeeland betrof, daar kon hij geen beslissing in nemen, zonder de Staten dier gewesten te raadplegen; overigens verlangde hij slechts, dat in dit opzicht de Gentsche Bevrediging stiptelijk zou gevolgd worden: zij toch bepaalde, dat de toestand zou blijven gelijk hij was, d. w. z. uitsluiting van den katholieken godsdienst, tot aan de eerstvolgende Algemeene Statenvergadering; wat den godsdienst in de overige gewesten betrof, dien zou hij steeds in katholieken zin handhaven en niet gedoogen, dat er eenige verandering werd in gebracht.

Ziende, dat er voor hem iets te halen viel in het Zuiden, naderde de Prins eenige dagen later Antwerpen, waar hij met groot vreugdebetoon door zijne partijgenooten werd ontvangen. Hier bleef hij gedurende zes dagen wachten op de berichten uit Brussel, nopens de onderhandelingen der Staten met Don Juan. Zooals wij reeds gezien hebben, had Don Juan alle eischen ingewilligd en den 23^{en} Sept. werd, ondanks het hevig verzet van de Hollandsche en Zeewsche afgevaardigden, een akkoord gesloten.

1) De lastbrief dezer afgevaardigden is te vinden bij Groen van Prinsterer, *Archives de la maison d'Orange*, Dl. IV, bl. 155 vv.

Eenige uren later echter kwam Oranje zegevierend de stad Brussel binnen. De hertog van Aerschot, de jonge graaf van Egmond, Havré, Bossu en andere adelijke heeren vergezelden hem, drie honderd met haakbussen gewapende burgers van Antwerpen vormden zijne lijfwacht, eene talrijke menigte en zes en twintig vendels gewapende burgers ontvingen hem met gejubel en geestdrift.

»Het was misschien voor Oranje de schoonste dag zijns levens", zegt Dr. Nuyens. »Tien jaren geleden had hij die stad en dat land als balling moeten verlaten; thans had hij aan de macht van den Koning, voor wiens gramschap hij gevlucht was, in de Nederlanden den allergevoeligsten knak toegebracht. Haat tegen Philips was misschien, na heerschzucht, des Zwijgers sterkste hartstocht. Beide waren in ruime mate bevredigd. Hij was meer meester van den toestand dan hij zich had kunnen voorstellen en had willen verwerven, toen hij Granvelle deed ruimen en Margareta voor zich zag beven" [1]).

Zooals wij reeds aantoonden, hadden de Staten, op het oogenblik van Oranje's aankomst, met Don Juan eene overeenkomst gesloten. Er was dus feitelijk een akkoord. 's Prinsen eerste werk zal echter zijn dat akkoord te verbreken. Ziehier hoe hij dat aanlegde.

In de eerstvolgende Statenvergaderingen, waar de Prins regelmatig tegenwoordig was, legde hij al zijn invloed in de weegschaal om te bewerken, dat de ambtenaren, die bij den landvoogd te Namen waren en aldus openlijk diens partij trokken, zouden geschorst worden. Daarenboven wist de Prins onder voorwendsel, dat in de vorige vergadering velen afwezig waren en men met overijling was te werk gegaan, in het voorstel van wege de Staten het verzoek te doen inlasschen, dat de landvoogd naar Luxemburg zou vertrekken en voortaan zou regeeren volgens de wenken van een nieuwen Staatsraad, waarvan de leden door de Staten-Generaal zouden benoemd worden. Ook werden nog twee nieuwe punten bij het reeds gemaakte verdrag gevoegd:

---

[1]) Dr. Nuyens, t. a. p. Dl. I, bl. 153.

één betreffende den graaf van Buren, wien Don Juan binnen twee maanden de vrijheid moest bezorgen, en een ander betreffende de koningin Elisabeth van Engeland, onder wier bescherming het nieuwe verdrag moest staan.

Don Juan was woedend. Hij achtte het verdrag tusschen hem en de gevolmachtigden der Staten een voldongen feit, door de Algemeene Staten der Nederlanden aangenomen; doch nu werd het door de listige tusschenkomst van Oranje en zijn aanhang verscheurd. Onmogelijk kon Don Juan gedoogen, dat de nieuwe Staatsraad zoo zou worden ingericht, dat hij er alle gezag in verloor [1]). Daarenboven verklaarde hij aan den bisschop van Brugge en aan Willerwal, die hem einde September deze nieuwe voorstellen vanwege de Staten te Namen kwamen aanbieden, dat hij het al beleedigend genoeg vond, dat men Oranje naar Brussel geroepen had en hem als ware hij de eigenlijke landvoogd had ontvangen.

De spanning tusschen Don Juan en de Staten werd hoe langer hoe grooter, vooral toen de laatsten bericht ontvangen hadden, dat aan de Spaansche troepen bevel gegeven was, hunne terugreis naar de Nederlanden te ondernemen. Zij kwamen uit het Milaaneesche en, daar zij in Luxemburg zouden aankomen, besloot Don Juan ze aldaar tegemoet te trekken.

Den 8sten October was de breuk volkomen. Op aandringen van den advokaat Van der Straeten en de achtienmannen schreven de Staten, dat zij Don Juan niet meer als landvoogd erkenden. Zij verzoeken hem zich terug te trekken, totdat de Koning een opvolger benoeme »van koninklijken bloede, zooals het betaamt" [2]). Indien hij bovendien de wapenen zou opvatten, zullen zij den steun vragen van alle koningen en volkeren; ook moet men hen niet verwijten, den Prins van Oranje er bijgeroepen te hebben, wijl dit in het belang van den vrede was.

Ondanks deze diplomatische overwinning was Oranje in het

1) Borgnet, *De Nederlanders onder Philips II*, vertaald door Van Vloten, bl. 129.

2) Eene zinspeling op Don Juan's onechte geboorte.

Zuiden volstrekt niet meester van den toestand. De Belgische bisschoppen en edelen, aan wier hoofd de hertog van Aerschot stond, waren vooral sedert 's Prinsen zegevierenden intocht in Brussel, niet meer met zijne eerzuchtige plannen ingenomen. Ook trachtten zij van dat oogenblik zijn invloed tegen te gaan. Het was daarenboven niet te ontkennen, dat Oranje's staatkunde in het geheel niet strookte met den geest van de meerderheid van het Nederlandsche volk.

Als protest tegen Oranje, om zoowel de landsvrijheden als den katholieken godsdienst te beschermen, om Spanje en tegelijk de Calvinisten het hoofd te kunnen bieden, besloot de Belgische adel aartshertog Mathias van Oostenrijk, Philips' neef, in het land te roepen om, onder 's Konings goedkeuring, de regeering te aanvaarden en er de orde te herstellen.

Dr. A. HABETS,
Leeraar aan het Kon. Atheneum
en Archivaris der stad Hasselt.

DRIEËRLEI NEUTRALITEIT.

Een stof, die nooit uitgeput raakt: de neutraliteit der volksschool! En dat, omdat het artikel steeds in een nieuwe verpakking wordt geïmporteerd. Nu we dezer dagen drieërlei »marque déposée" hebben aangetroffen, dat de fabrikantenvennootschap dreigt te ontbinden, nu meenden we eenige ruimte in dit maandschrift te mogen vragen, om de belangstellende lezers over oude en nieuwe neutraliteitsideeën enkele, naar we vertrouwen, nieuwe bijzonderheden te doen weten.

Wij, Katholieken — ouders en onderwijzers vooral — kunnen ons na de actie van voor enkele maanden, na het geschrijf en gewrijf van Bond- en frontbroeders, nog wel zoowat voorstellen, wat de neutraliteit der volksschool beteekent. Wij brengen ons het woord *antithese*, dat indertijd zoo'n verbazenden opgang maakte, te binnen, omdat wij in den geest de neutrale school van den huidigen dag in geen ander dan een »antithetisch" verband tot onze bijzondere school kunnen beschouwen. En deze zienswijze vindt haren oorsprong volstrekt niet alleen in de omstandigheid, dat men van de andere zijde de bijzondere school de dogmatische, de neutrale de anti-dogmatische noemt... ofschoon die laatste term reeds tot menige lastige vertolking heeft geleid.... Neen, de feiten hebben ons de neutraliteit der school beteekend, en de vertolking van het begrip neutraliteit is ons door hare vurigste voorstanders met naïeve openhartigheid verstrekt. Dat de mannen van de neutrale school zelf in woord en geschrift bekenden, hoe neutraliteit een *negeeren*, een *doodzwijgen* van elk godsdienstig beginsel, en dus ge-

vaarlijker dan een flinke bestrijding van dit beginsel is; hoe neutraal onderwijs in den absoluten zin onmogelijk te vereenigen is met de *persoonlijkheid* van den opvoeder, zoodat diens »neutraal"-zijn een anti-godsdienstig-zijn gereedelijk insluit; hoe neutraliteit feitelijk een *negatie* is, en de »neutraal" opgeleide kinderen tot negatie voert: deze en tien, twintig andere uitspraken uit »vertrouwbare" bron zijn den lezers, tot wie we ons richten, stellig bekend. We laten dus deze uitspraken in het volgende geheel rusten: ze dienden slechts even ter herinnering met het oog op hetgeen volgen gaat.

Vele neutrale-schoolmannen hebben zich meermalen in massa tegen de bovenvermelde uitspraken van hun vrienden, vaak collega's, verzet. Zij hebben menigmaal de groote trom geroerd. Maar . . . hebben zij de oude, oorspronkelijke definitie van de neutrale school terugverlangd?

Neen, we gaan iets anders beleven. We spraken reeds van nieuwe verpakking van het artikel, dat natuurlijk het »beste in 't gebruik" is, maar ook van drieërlei fabrieksmerk, zoodat de lastige kwestie op het tapijt komt, of er op 't oogenblik misschien enkel vervalschte verbruiksartikelen worden aangeboden.

Inderdaad, de broeders in de neutraliteit zijn verdeeld geraakt, omdat oude en nieuwe ideeën werden dooreengehaspeld, en men, de oude, oorspronkelijke definitie niet kunnende weervinden, van de verdeeling in een paar omtrent andere punten tamelijk vijandige kampen gebruik maakte, om ook thans in zake de neutraliteit der volksschool tegenover elkander post te vatten.

Drie »soorten" neutraliteit hooren we dan tegenwoordig verkondigen, en elk der predikers roemt de zijne als de echte! Dat is natuurlijk. Maar ook natuurlijk is het, dat de liefhebbers van het neutrale onderwijs zich ernstig gaan afvragen, *welk* neutraal onderwijs ze voortaan voor hun kinderen zullen verlangen, en door welke nadere aanduidingen van de neutrale volksschool men het publiek de keuze zal vergemakkelijken! Want het zal dit publiek niet meer het-

zelfde zijn, of men in de neutrale school van de »Hoofden-vereeniging" of wel in die van den »Bond van Nederlandsche Onderwijzers" of wel in die van Gerhard, Lamers c.s. de kinderen zal doen opleiden tot christelijke en maatschappelijke deugden. Er zijn belangrijke punten van verschil....

We hebben daar nu in één adem de kampioenen genoemd, die post vatten, of — om nogmaals een bekenden term uit zekere Juni-periode te gebruiken — die front maken... thans niet tegen den gemeenschappelijken vijand: de »dogmatische" oftewel »sectarische" school, maar tegen elkaar, om wille van de ware, onvervalschte neutraliteitsidee. In één adem noemden we de kampioenen met een stuk van het oude begrip, waaraan dan ook een der partijen schijnt te willen vasthouden, of liever, waarop ze schijnt te willen terugkomen, terwijl anderen met nieuwe ideeën komen aandragen, en nog anderen een krachtigen strijd voeren... nu ja, voor een neutraliteit, die ze wel niet goed kunnen omschrijven, die ze soms tot een treurige vermenging van oude en nieuwe denkbeelden zien wassen, maar toch aanhangen met lijf en ziel.

De »Vereeniging van Hoofden van Scholen in Nederland" heeft, nu de woelige dagen van den schoolstrijd wat voorbij zijn, den voorstanders van 't bijzonder onderwijs weer eens willen zeggen, hoe zij de oude neutraliteitsidee is toegedaan. Zij stelde in een motie de openbare lagere school voor als een instituut, door de overheid ingesteld, en dat dus een christelijk-nationaal karakter moet dragen. Zij wilde waarschijnlijk te kennen geven, dat de neutrale school — maar dan de *hare*, wel te verstaan — toch nog zeer wel de school voor allen kan zijn, of het wel weer *zal* zijn in 't vervolg. Zij wilde misschien een pacificatie met den bijzonder-onderwijsman.

Maar — als de een of ander van de onzen misschien juist op weg was te vragen, of de neutrale volksschool dan toch wel zoo antithetisch met onze vrije school mocht voorgesteld worden — komt daar de »Bond van Nederl. Onderwijzers" aanstuiven, en overtuigt de twijfelaars, dat we het met die antithese wel degelijk bij 't rechte eind hadden. Want dàt

is volstrekt niet *de* neutraliteit — lees de neutraliteit van den Bondsman — die daar gepredikt wordt! Dat is het ouderwetsche, halfslachtige aanpas-systeem, dat telkens angstig vraagt: hoe zullen wij den aanstoot vermijden? het systeem, dat met de neutraliteit van heden niets meer heeft uit te staan....

Een »malin compère" wordt daarom de Hoofdenvereeniging genoemd, die »roet in het eten komt gooien", dat is: de neutraliteitsidée der Bondsmannen komt schaden, hun krachtige actie wil bederven. Zij kunnen niet dulden, zij zullen tot elken prijs trachten te verhoeden, dat de voorstelling, welke wij van de neutrale volksschool juist door hun toedoen hadden verkregen, thans zal worden gewijzigd in de richting dier oude christelijke en maatschappelijke deugden.

Ook de Gerhardsche partij wil van die oude idee absoluut niets weten. Zij maakt evenwel volstrekt weer niet in alle opzichten akkoord met de Bondspartij: slechts met een enkele fractie van de »uiterste linkerzijde" zijn de ideeën aangaande een zoogenaamde positieve neutraliteit in een algemeene volksschool homogeen. We mogen dus van een derde partijbeweging gewagen, waarover we straks nog 't een en ander te zeggen hebben. Het gaat hier voorloopig over het tweeërlei fabrieksmerk van de twee eerstgenoemden: Hoofdenvereeniging en Bond.

De »malin compère", ook genoemd »een vriend, die (ons) hinderlik voor de voeten kwam lopen", toen men »rustig en ongekontroleerd" front maakte tegen den vijand — wordt in een der laatste nummers van het Bondsorgaan onderhanden genomen. Natuurlijk flink, krachtig: de Bond is nu eenmaal de vereeniging van »geweldige aktie" en laat het ook geenszins bij 't gaarne gebruiken van dezen term.

»Men redeneerde wat", zoo luidt het in een artikel: *Onze strijd voor neutraal onderwijs*, »men redeneerde wat van kristelik nationaal en van nationaal kristelik en wilde een duidelike omschrijving, liefst een mathematiese, van 't woord neutraal. Wat is toch wel neutraal, wie heeft die ware neutraliteit? Stelt de lezer belang in 't redekavelen daarover? Neen

immers, welnu de hoofdenvereeniging ook niet; doel was aan te tonen, dat de ware vrienden van 't openbaar onderwijs niet bij ons, maar bij hen te vinden zijn. *Wij* hebben onze liefde voor 't neutrale onderwijs getoond door een geweldige aktie, *zij* door een motie over kristelik nationaal, aanpassend bij de meerderheid van ons volk, zoals de hoofdenvereeniging die ziet".

De scheidingsstreep is dus ook door deze materie weer wat scherper getrokken. Nu vinden we het terstond zeer opmerkelijk, dat de Bond van Nederl. Onderwijzers, die zijn liefde voor het neutraal onderwijs bewijst door de »geweldige aktie", die hij inderdaad heeft betoond, zijn *onmacht* bekent, als er weer eens gevraagd wordt, waarvoor men toch streed. Voor neutraal onderwijs — ja, dat weten wij, dat lezen wij ook in het nieuwe punt van zijn program, als motto voor het genoemde artikel gegeven: »De Bond strijdt voor onderwijs, vrij van godsdienstige en politieke dogma's, en vooral voor een krachtige ontwikkeling van 't openbaar, neutraal onderwijs". Doch *welke* neutraliteit nu? Die van den Bond? Zeer goed, wij vragen dan tenminste van *die* neutraliteit een omschrijving; wij verlangen geen mathematische; wij zijn tevreden, als ze ons slechts duidelijk genoeg is om te kunnen antwoorden op vragen als deze: is de neutraliteit van de Hoofdenvereeniging met haar »Christendom boven geloofsverdeeldheid" en nationaliteitsgevoel — of die van den Bond met haar openlijken strijd tegen godsdienstige en politieke dogma's de minst kwade voor den voorstander van godsdienstig-zedelijke opvoeding, voorzoover hij van een der »soorten" neutraliteit gebruik *moet* maken?

Wij zullen het antwoord niet ontvangen. Wel lezen wij: »Welnu, hij, die zulk 'n meerderheidsaanpassing zoekt, kome bij ons niet; wij willen, zonder enig voorbehoud, onze vrijheid als staatsburger handhaven, en die, zoo nodig, met hand en tand verdedigen". — Doch dat geeft ons alweer te hooren van een strijdvaardigheid *tegen* het een en ander . . . *tegen* de meerderheidsaanpassing uit de neutraliteitsidee der Hoofdvereeniging vooral. Zoo wordt ook nog gezegd: »Het is een

leugen, uitgevonden door de ogendienaars van de meerderheid — [weer zoo'n term van geweldige aktie] — dat ons volk kristelik nationale deugden in de school onderwezen wenst te zien; het publiek wenst degelik onderricht voor zijn kinderen, zonder meer".

Het draait, en het dreigt ... en het verraadt al meer zijn origineel negatief karakter, dat begrip neutraliteit! Wij zullen evenwel het antwoord op onze vraag *niet* ontvangen. Of is niet deze bekentenis zeer belangrijk? »En nu met passer en liniaal afmeten, wat toch eigenlik neutraal onderwijs is: wij kunnen het niet; in onze kringen heerst daarover geen volkomen eenheid. Er zijn er onder onze leden, die de bekende nationale liederen, benevens die, waarin van God en Opperwezen gesproken wordt, in strijd achten met de neutraliteit; er zijn er, die een en ander zeer goed bij 't onderwijs menen te kunnen aanpassen".

Ook in den Bond is dus een fractie, die van aanpassen iets weten wil. Verschilt deze aanpassing zooveel van de zooeven veroordeelde? Of betreurt men het wellicht, dat deze fractie in den Bond bestaat? Het meest aannemelijk achten wij de veronderstelling, dat in het *drieërlei* neutraliteitsartikel nog menige *nuanceering* bestaat ....

Men ziet het: wij komen geen stap verder; want omtrent *verdeeldheid* in zake de neutraliteits-idee waren we al lang en breed op de hoogte. Zelfs de grootsprakige beweringen, dat het volk, zonder zich precies rekenschap van zijn neutraliteit of van die van den Bond te geven, door de uitspraak van de stembus zijn goedkeuring aan het Bondswerk heeft gehecht; zelfs de hooge verzekering, dat het volk volkomen begreep, wat men bedoelde »ondanks de poging door de hoofdenvereeniging gedaan, om verwarring te stichten"; zelfs de oudbakken tirade, dat de Bond en het volk twee richtingen zagen, n.l. »ter ener zijde de dogmatiese, verdelende, en ter anderer zijde de antidogmatiese, verenigende", en men de laatste koos — zelfs deze en nog vele andere snorkerijen laten slechts een gevoel van onbevredigd-zijn achter.

En dat heeft, naar 't schijnt, weer een andere fractie van

den Bond ook ingezien; een fractie, waartoe de schrijver van het eenige malen gememoreerde artikel niet bleek te behooren.

Een partij, welke den heer Gerhard tot aanvoerder en woordvoerder schijnt te hebben gekozen, zal ons een paar stappen nader trachten te brengen tot de overtuiging . . . dat we ons voor de neutraliteitsidee *meer dan ooit* hebben in acht te nemen!

Gerhard is volbloed socialist, Gerhard is stevig vrijdenker, Gerhard is openlijk prediker van 't atheïsme. — 't Heeft niets met de school te maken, valt men ons in de rede. — Nu dan we willen ten believe van dezen opmerker gaarne ons oordeel *even* opschorten: Gerhard is de man van de neutrale algemeene volksschool, de man ook van wat we willen noemen: de positieve neutraliteitsidee.

Om het laatste eerst toe te lichten, maken we melding van een openbare vergadering, te Rotterdam gehouden, waarop de genoemde heer de motie der Hoofdenvereeniging ook eens *à faire* heeft genomen, om die neutraliteit zijner collega's te vernietigen, en daarna de — lees weer *zijne* — neutraliteitsidee als iets positiefs in tegenstelling van het vroegere negatieve begrip te teekenen. Een merkwaardige afwijking dus van den woordvoerder van zooeven, die om het geven zelfs van een omschrijving heendraaide, vertoont deze fractie-Gerhard, welke ons meer dan een omschrijving geven kan en zal, welke ons van positieve neutraliteit spreekt, en dus eindelijk zeggen zal, wat *deze* neutraliteit — de »Gerhardsche" — is. Zal men mogelijk toch weer onvoldaan huiswaarts keeren? Aan anderen dan het oordeel, of die »men" ook wat te veeleischend moet genoemd worden . . . .

Op de gemelde vergadering heeft de heer Gerhard zeer getoornd tegen de Hoofdenvereeniging, omdat ze over het *aankweeken van vaderlandsliefde* in een neutrale volksschool durfde spreken! Het nieuwe programpunt van den Bond, dat het onderwijs vrij wil houden van godsdienstige en politieke dogma's, was natuurlijk ook zijn devies. Liefde kan niet aangekweekt worden, noch ouderliefde, noch vaderlandsliefde — ze moet *verdiend* worden, volgens den heer Gerhard. Vandaar

dat hij sprak: »Alleen door zijn daden kan het vaderland, d.i. de gemeenschap, aanspraak maken op liefde. Geef het kind wat des kinds is. Niet een woord, geen preek, maar een daad. Laat de kinderen zien, dat de gemeenschap het goed met hen meent, en zij zullen liefde er voor gevoelen".

De opmerker van zooeven begint wellicht reeds te zwenken... maar wij verzoeken thans zelf een weinig geduld. Wij willen zeer gaarne onzen lezers nog een paar interessante oordeelen van den redenaar ten beste geven, o.a. het volgende: »Het onderwijs zij dus vrij van alle godsdienstige en politeke dogma's. Elk waarachtig onderwijzer schrijft zichzelf voor, wat hij in de school te doen heeft, en doet alles, wat het kind zedelijk en geestelijk sterker kan maken. Maar dan zij de onderwijzer geen broodslaaf, geen oogendienaar; geen karakterlooze houding van den onderwijzer in de school, waartoe de motie van de hoofdenvereeniging in de praktijk zou leiden'.

Naar onze bescheiden meening wordt hier weer op tamelijk bulderenden toon de waarachtigheid van den onderwijzer slechts toegekend aan hem, die *niet* is, wat de man van zekere partij, in het vinden van lieve namen zeer bedreven, broodslaaf en oogendienaar gelieft te noemen. Werd door een dergenen, die met »karakterlooze houding" bedreigd werden, iets van socialistisch en anarchistisch gefluisterd — collega Gerhard was wel overtuigd, dat het bij een fluisteren blijven zoude. Een verstandig mensch, die zijn kalmen ernst wil bewaren, behoedt zich wijselijk voor een »geweldige aktie", die maar steeds... negatief blijft! En hij behoedt er zich te meer voor, als hij een verouderde neutraliteitsidee te verdedigen heeft, die tegen de frontaanvallen in den vorm van een Bonds-neutraliteit reeds weinig hoop op flinken weerstand geeft, maar een strijd tegen de Gerhardsche neutraliteit totaal *hopeloos* maakt.

Tot hiertoe zijn Bonds- en Gerhards-partij dan één geweest in den strijd tegen den gemeenschappelijken vijand: de Vereeniging van Hoofden van Scholen. Maar nu gaan de ge-

lederen uiteen, en een der fracties zal rechtsomkeert maken naar haar nieuwste: de positieve neutraliteit.

Evenzoo zijn Bonds- en Gerhards partij één geweest, in het stormloopen, op hetgeen *niet* neutraal heette. Wij hebben homogeniteit gevonden in het haten van oogendienaarschap, van diverse dogma's, van karakterloosheid, van verwarringstichterij, van niet-neutralen en oud-neutralen. Tot hiertoe was 't een *neutrale unie*, zelfs in iets positiefs, als »het handhaven van zijn vrijheid als staatsburger", en het »alles doen, wat het kind zedelijk en geestelijk sterker kan maken". Maar nu komt ook hier een scheiding, en zal ook *de* neutraliteit in tweeën gedeeld worden!

Immers: de Bond van Nederl. Onderwijzers kan niet zeggen, en acht het trouwens niet noodig precies te zeggen, wat de neutraliteit is, waarvoor hij streed en strijden zal, terwijl Gerhard c. s. reeds lang de *positieve* neutraliteitsidee hebben gevonden, die geen twijfelaars *kweeken* zal . . . naar we hopen!

We vragen onzen lezers verlof, nog enkele volzinnen aan te halen, om een beeld te schetsen van wat *was* en wat *is* en wat *wezen* zal. . .

»In de 18e en in 't begin van de 19e eeuw" — 't woord is aan den heer Gerhard — »was er geen sprake van neutraliteit. De school was christelijk. Maar toen de overheid de school onder haar vleugelen nam, haar aan de kerk wilde ontnemen, veranderde dit. In een Kon. Besluit van 27 Mei 1830 wordt voor 't eerst de neutraliteit geformuleerd, zooals wij die kennen. Maar 't was niet uit pedagogisch inzicht, maar door den nood gedwongen. Men wilde katholieken en protestanten in een school bijeenbrengen, en daardoor vinden wij: een onderwijzer mag dit niet en dat niet, en dit moet hij nalaten. Maar wat hij wel mag doen, staat er niet".

Wij gelooven, dat ook de onzen het vrijwel met deze woorden eens kunnen zijn. Evenwel op één voorwaarde: dat men met het »zooals wij die kennen" bedoelt: zooals wij die officiëel kennen — kennen naar de bedoeling des wetgevers — kennen met het oorspronkelijke »marque déposée". Dus *niet* zooals wij die kennen in de meeste neutrale scholen van de

20e eeuw — kennen als een neutraliteit, die het mandement onzer kerkvorsten in 't leven riep — kennen als *antithese* van het »geestelijk en zedelijk sterker maken", door *ons* bedoeld!

De heer Gerhard vervolgt: »De onderwijzer was niet tevreden met die negatieve neutraliteit. Hij vroeg zich af, wat hij dan wel moest doen. Zoo werd hij tot de overtuiging gebracht, dat het doel was: de kinderen op te leiden tot menschen, die uit eigen oogen zien, zelf denken. Uit de negatieve neutraliteit kwam voort de positieve, die eerbied had voor 't kind, die wilde opkomen voor de rechten van 't kind, de positieve neutraliteit, belichaamd in het gevleugelde woord: Geef het kind, wat des kinds is".

Is hiermede — want 't is *uit* — de lezer nu tevreden, of gaat hij onvoldaan huiswaarts? Wij behooren helaas! tot de laatsten, die dus misschien veeleischend zullen heeten. Want wij verwachtten stellig nog iets meer in zake dat *positieve*. Wij begrijpen wel, dat volgens de Gerhardsche idee eerst de eerbied voor 't kind tot zijn recht komt — en dat de kinderen worden opgeleid tot menschen, die zelf denken en uit eigen oogen zien — en dat men het kind geeft »wat des kinds is". Wij willen er ook nog uit concludeeren, dat al dat geneutraliseer tot aan de »eeuw van het kind" slechts een zoeken was naar de positieve idee van heden. Maar weten we nu, waar 't op staat? Hebben we nu een *definitie* gekregen? Meerderheidsaanpassing, kweeken van liefde en tutti quanti zijn *uitgesloten*. De Gerhard-partij behoort beslist tot of gaat accoord met die leden van den Bond, welke »de bekende nationale liederen, benevens die, waarin van God en Opperwezen gesproken wordt", in *strijd* achten met de neutraliteit. 't Zijn alle conclusies, waarmee we al weer druk op marsch zijn naar de *negatieve* idee: »men mag dit niet en dat niet, en dit moet men nalaten".

Ons veeleischend-zijn zit vooral hierin, dat we niet tevreden zijn met den ruil van een definitie voor een gevleugeld woord, waarin de positieve neutraliteit belichaamd heet: »Geef het kind wat des kinds is"! En dat is dan dat, waarmee we

»opkomen voor de rechten van het kind", waarmee we het tot een zelf-denkend en een uit-eigen-oogen-ziend wezen maken, waarmee we het »zedelijk en geestelijk sterker" zullen maken. En dat *is* dan...??

Het *is* iets, dat nog *komen* moet! De algemeene volksschool, die Gerhard wil opgericht zien; de school, waarin hij *ook* »katholieken en protestanten", waarin hij zelfs alle kinderen van *alle* standen en *alle* secten wil bijeenbrengen; de school, die volgens hem de eenig ware neutrale volksschool is!

Zoodat... zijn neutraliteit eigenlijk nog in de toekomst ligt. En *die* neutraliteit ja, wordt ons tamelijk duidelijk *positief* voorgesteld, gelijk we nader zullen zien. Maar 't is niet de *huidige* neutraliteit van den Bond, evenmin als de *voormalige* van de Hoofdenvereeniging: 't is een *toekomstige.*

De Gerhard-partij is dus wel degelijk een derde partij, omdat ze ons de neutraliteit immers in een derde functie presenteert. De neutraliteit van 't *verleden*, van 't *heden*, en van de *toekomst*: een beeld van wat *was*, wat *is* en wat *wezen zal.*

Zoo'n beeld van wat wezen zal; zoo'n neutrale algemeene volksschool nu, aan den naam Gerhard verknocht, zal den opmerker bewijzen, in hoevere ze iets met 's mans socialisme en atheïsme te maken heeft. We zullen slechts enkele punten aanstippen uit de brochure: *Algemeene Volksschool of Vrije Scholen?* De lezer begrijpt dus, dat in het volgende namens den heer Gerhard wordt geöreerd.

Alle kinderen hebben recht op ontwikkeling, omdat voor alle kinderen, die later van hun arbeid moeten leven — dus niet voor de kinderen van den rijke(!) — geldt, dat men zonder ontwikkeling niet vooruitkomt in 't leven. Op de ouders rust de plicht, om hun kinderen dat recht te verschaffen. Maar van een *recht* van de ouders, om hun kinderen de door hen gewenschte opvoeding te geven, om ze dus naar de school te zenden, die zij de beste achten, is in 't geheel geen sprake.

Dat de ouders geen recht hebben op het lichaam hunner kinderen, wordt »algemeen erkend", daar immers bij verwaarloozing en mishandeling de rechter als beschermer van 't kind tegenover de ouders optreedt. »Naar 't oordeel van

zeer velen" komt die rechter veel te laat tusschenbeide.

Maar evenmin als op 't lichaam, hebben nu de ouders recht op den *geest* hunner kinderen: »dringend noodig wordt het, dat de menschen [dat] leeren!"

Het kind wordt mensch, en ook burger. Als mensch moet hij zich een bestaan scheppen en dus lichamelijk en verstandelijk worden opgevoed; moet hij ook van 't leven genieten, gelukkig zijn: — »dat geluk verschaffen hem de natuur en de kunst" — en dus aesthetisch worden opgevoed. Als mensch en burger moet hij de plichten jegens de samenleving leeren, en dus zedelijke opvoeding genieten.

De opvoeding beoogt dus »de ontwikkeling van alle lichamelijke en geestelijke krachten". Voor de bereiking van dat doel moeten de ouders, dat is de ouders gezamenlijk, moet m. a. w. de Staat zorgen: »de Staat natuurlijk genomen in zijn eigenlijken zin van: de gemeenschap".

En dewijl nu een kind geen politiek mensch is, is het »in strijd met zijn en met het maatschappelijk belang" het te willen opvoeden in de politieke beginselen zijner ouders. En omdat kinderen evenmin belijders zijn »van een of ander kerkelijk dogma", is het »in krassen strijd met het kinderlijk en het maatschappelijk belang" ze te verdeelen in »aparte scholen voor protestanten, katholieken, joden, vrijdenkers, enz."

Daar dus de opvoeding van 't jonge geslacht *niets te maken heeft met de politieke of godsdienstige meeningen der volwassenen, der ouders* . . . is de eenige goede school de algemeene volksschool.

»Hieronder is dit te verstaan: elke gemeente richt zooveel scholen op, als er noodig zijn om de geheele schoolplichtige jeugd te bevatten, zonder dat er eenig verschil gemaakt wordt ten aanzien der positie of geloofsbelijdenis der ouders. Kinderen van arm en rijk, van anti-revolutionairen, liberalen en socialisten, van katholieken, protestanten, joden en vrijdenkers, allen bezoeken dezelfde school, de *algemeene volksschool.* Geen ouder heeft natuurlijk het recht, om zijn kinderen van de school af te houden. Schoolgeld wordt niet geheven, en leermiddelen zijn vrij. Het is de *volksschool:* derhalve worden alle kosten

gedragen door het volk: staat en gemeente. Vrijstelling van het bezoek der algemeene volksschool kan alleen verleend worden aan kinderen, die door een lichamelijk of geestelijk gebrek een afzonderlijke verzorging vereischen."

Ziedaar dan de entree van Gerhards geschrift, welke we voldoende achten ten bewijze, wat de schrijver wil, en hoe hij het wil. Wij mogen hem de eer niet onthouden, hier zoo duidelijk en positief mogelijk te hebben gezegd, waar 't op staat, en ons, de mannen der vrije school, de overtuiging, niet te hebben gegeven, maar zeer versterkt, dat de ideeën lijnrecht in strijd met al de onze zijn.

Commentaar is derhalve voor de lezers van *De Katholiek* geheel onnoodig. En bij 't doorloopen van de volgende bladzijden, die het chapiter natuurlijk nader uitwerken, zullen we slechts enkele wetenswaardigheden nog vermelden.

Vooreerst dan: we spraken ten onrechte van »vrije" school! Volgens Gerhard zijne *alle* tegenwoordige scholen vrije scholen, want gelijk de onze grootendeels secte-scholen zijn, zijn de openbare grootendeels standen-scholen: »armenscholen, tusschenscholen, burgerscholen en rijkelui's scholen, die alle openbare scholen genoemd worden, maar in haar karakter even ver van de algemeene volksschool afstaan als de bijzondere scholen". Met de laatste bedoelt schrijver »vrij algemeen" een kerkelijke school. »Zijn op deze de kinderen verdeeld naar 't geloof der ouders, op gene zijn zij 't naar den geldbuidel der ouders." En zoolang dus de openbare school niet de algemeene volksschool is, zal het een leugen blijven, dat — volgens het grondwets-artikel — »het openbaar onderwijs een voorwerp is van de aanhoudende zorg der regeering".

Vervolgens acht hij het juist een groot voordeel van de neutrale school, een voordeel »even groot voor het kind als voor de samenleving", dat »'n godsdienstige opvoeding onmogelijk is in de neutrale, d.i. openbare school", volgens het zeggen van Mr. Lohman, dien hij hier dus volkomen gelijk geeft. Maar even volkomen geeft hij Mr. L. ongelijk, als deze hetzelfde van de *zedelijke* opvoeding zegt, daar zedelijkheid en godsdienst voor hem, Gerhard, zeer verschillende begrippen zijn:

»Als vrijdenker maak ik voor mij aanspraak er op, ook te streven naar de hoogste zedelijkheid, die opgesloten ligt in de woorden: Wat ge niet wilt, dat u geschiedt, doe dat ook aan anderen niet. En hierin handelen duizenden vrijdenkers zeker »christelijker" dan duizenden »christenen", ze mogen nog zoo vroom zijn".

Eindelijk! de algemeene volksschool is natuurlijk niet onmogelijk, »al is er op 't oogenblik geen enkele politieke partij wellicht, die voor haar wil opkomen". Het voorbeeld van andere landen behoefde slechts gevolgd: van Beieren b.v., waar in München »kinderen van ministers, van graven, vorsten, generaals, professoren naast kinderen van 't andere deel des volks" zitten; van Zwitserland en Duitschland b.v., waar men een algemeene volksschool invoerde met... godsdienstonderwijs in 't leerplan, en men dus iets deed, »dat den toets der kritiek van de wetenschap der opvoedkunde niet kon doorstaan". Zoodat er dan ook thans verscheidene stemmen, »zelfs uit het kamp der liberale theologen"(!) tegen dat godsdienstonderwijs opgaan. Waarom de schrijver het genoegen heeft, van een prof. Rein een en ander te citeeren, als: »De machthebbers in den Staat en in de kerk willen het niet zien — of wanneer zij het zien, wachten zij zich wel te helpen — dat het *godsdienstonderwijs* in onze scholen een volkomen afgezonderde plaats inneemt. Het vormt een wereld apart, maar een *wereld zonder leven* en daardoor zonder invloed. Daarnaast worden de natuurwetenschappen geleerd, en geschiedenis en letterkunde onderwezen. *Een oude afgeleefde en een nieuwe opkomende wereld legt men in de hoofden der kinderen naast elkander neder.* Denkt men dan dat zulks zonder aanstoot geschieden kan?"

Eèn enkel interessant brokje uit meerdere van hetzelfde genre met cursiveering van den heer Gerhard zelf — evenals de schoone woorden van den »grooten opvoedkundige en edelen menschen- en kindervriend" Pestalozzi: »*De menschen zijn in hun wezen gelijk. Algemeene ontwikkeling van alle menschen tot het reine menschheidideaal is doel en taak der opvoeding bij alle menschen*".

En een slot-tirade van hem-zelf: »Die opvoeding is slechts te geven in een school, die de geheele jonge menschheid omvat, in de algemeene volksschool. Zij is geen godsdienstzaak, zij is geen partijzaak, zij is zaak des volks. Tot welke leer men zich ook bekenne, welke partij men ook aanhange, wie het wèl meenen met het kind, en met de toekomst van ons volk, die vereenigen zich om te strijden voor de *Algemeene Volksschool*".

Het is nog niet zòo lang geleden, dat het »Maakt front voòr de Openbare School!" door het geheele vaderland machtig weerklonk. En langs de geheele neutrale linie werd een vinnige strijd gestreden voòr de openbare »neutrale" school, die thans de fractie-Gerhard toch juist evenver van *de* neutrale school voor 't volk verwijderd acht als onze bijzondere. Waartoe dus de »geweldige aktie" van den Bond, die toch beweerde daarmede gehoor te geven aan de stem des volks, dat door de stembus zijn wensch had geuit? Was dat hetzelfde volk, dat het wèl meende met zijn kinderen? Maar die hebben dan toch volgens Gerhard gansch verkeerd gedaan, daar die wèlmeenenden zich dienen te vereenigen in den strijd voòr de Gerhardsche, dus tegen de standen-scholen zoowel als tegen de secte-scholen! En ook uit het volk van die laatste scholen zou men gaarne een wèlmeenend gedeelte mee ten strijde aanvoeren — heel gaarne!

»Weg met alle *vrije* scholen, standen- en secte-scholen", is de leus. En het *vrijzinnige* volk dan? Dat is toch een intelligent gedeelte? Maar dat wil blijkens de laatste berichten zijn ontevredenheid, *ook al* met de openbare school, die in vele gevallen niet »vrijzinnig" genoeg is, toonen door... vrijzinnig-bijzondere scholen, een nieuw genre van »vrije" scholen op te richten!!

Een verwarring in 't groot, vanwege de nuanceering in de neutraliteitsidee. Een verwarring-stichterij, welke nu toch zeker niet van *onze* partij uitgaat.

Onze partij zal niet meedoen in den strijd: zij *had* al lang genoeg van de *negatieve* neutraliteit van het *verleden*; zij *heeft* de noodige ervaring opgedaan aangaande de *onzekere*

neutraliteit van het *heden*; zij *zal* zich door de *positieve* neutraliteit der *toekomst* allerminst laten berooven van haar rechten en haar plichten. Rechten op het kind en op zijne opleiding tot alle waarachtig christelijke en maatschappelijke deugden. Plichten tegenover het kind, tegenover de maatschappij van gezag en recht en orde, tegenover den Rechter van goed en kwaad.

Onze partij zal niet meedoen, omdat noch een aanpas-, noch een doodzwijg-, noch een verniel-systeem hare goedkeuring *kan* en *mag* wegdragen, waar het een zoo belangrijke kwestie geldt als het grootbrengen harer kinderen. 't Blijft uitsluitend eene taak voor het »neutrale" publiek, om uit de neutrale scholen No. 1, No. 2 en No. 3 — of welke àndere aanduiding van de drieërlei neutraliteit ook — een keus voor zijn dierbare panden te doen.

Zullen na korten tijd de drie nummers of drie soorten — of hoe men de drieërlei neutrale volksscholen ook benoemen wil — tot èen worden? Zal na korten tijd de neutraliteit der Hoofdenvereeniging voor die van den Bond moeten wijken? Zal wellicht na wat langer tijd ook deze voor de neutraliteit der toekomst-volksschool het veld moeten ruimen? Zal wat *was* en wat *is* en wat *wezen zal* tot ééne specie neutraliteit worden gekneed?... In alle geval hebben wij eenmaal en voorgoed geleerd, dat het is en blijft een *antithese*, waarvan onze scholen — met haar godsdienstig *beginsel*, met haar aankweeken van liefde tot God en de menschen, met haar aanbrengen van verstand en deugd te zamen — »in karakter evenver afstaan" als van de scholen met een verledene of een tegenwoordige of een toekomstige *neutraliteit!*

Steenwijkerwold. G. M. A. JANSEN,
Dir. R. K. Kweeksch.

WEERZIEN.

Vaak heeft in 't zwoegen zwaarmoed ons geknecht;
Illusie's eenmaal bloeiend land lag braak;
Beschoren was ons beiden zware taak
En zwaar te torschen last ons opgelegd.

Wij braken 't bitt're vreemden-brood; en spraak
Gestalte en stem werd nieuw; — maar 't eens zoo hecht-
Gezwoorne stond standvastig; 't hart bleef echt,
Hoe zich vervormden geest en zin en smaak.

Toen daar, in weerziens wondre stond verrast,
Onze oogen zagen nieuw en vreemd elkaar
En nieuw en vreemd klonk beider stem, — toen was 't

Een vreugd te vinden bij wel nieuw gebaar
Weer 't woord van ouds en beider trouw zoo vast
En vroom bewaard of heel niets anders waar'.

FELIX RUTTEN.

AFVAART VAN VENETIË.

Zacht gaat op 't nachtzwarte water
de gondel van 't smal plankier,
als een wieglende schaduw staat er
achterop de gondelier.
Gladzwarte lijnen strekken
zich naar 'n gelige gasvlam uit,
houden op in een glansplas en rekken
zich weer op den plasslag van 't roeigeluid.
De roeier roept en zwikzwakt aldoor
door den scheemrigen waternacht,
dan onder 'n langen brugboog pal door
in het lichtvlak, waar de zeeboot wacht.

Meeplooiend in 't watergerimpel
Waaien streepen van 't gloeilicht mee,
een vlottende, glimmende wimpel
van iederen lichtpaal naar zee.
Diep, kleurend op 't water hangen
lampions als lichtvanen uit,
dolt handgeklap achter zangen
rondjoelend op 't nachtfeest der waterbruid.
Veel goudstrooisel vonkende bolletjes drijven
op 't felle scheepslicht toe
en schieten weer vonkende weg het blijven
en nimmer het lange drijven moe.

Nog even! De bruid gaat komen:
Het feestlicht is overal aan.
Ze hebben 't wijdom al vernomen;
dat zoo velen te wachten staan.
Als onder die geellichte muren
zich dat zuilenduister ontsluit,
dan komt ze.... We wachten twee uren:
't paleis blijft toe en de stoomboot fluit.
We gaan, en zacht aan wordt 't stiller en donker....
Dwaas toch! 't Was tijd om te gaan.
Je droomt zoo vreemd bij dat lichtgeflonker.
Zou ergens zoo'n feeënpaleis bestaan?

fr. E. VAN KROONENBURG, O. F. M.

VERRUKKING.

I.

O, wondere wonne van geestdrift en lied,
Verhevene dwaasheid van dichter-verrukking!
Gezegende liefde, die jubelend schiet
ten hemel, uit droefheid en balling-verdrukking!

Geweldige storm van Pinksteren-vlaag!
O, godd'lijk bezielen van vurige tongen,
O, gloed-adoratie van David's geklaag,
om Jesus, den Heiland, versmeekend, gezongen!

O, heil-intuïtie van visieën, plots,
O, brandende blikken, versmachtend geheven,
O, pracht-contemplatie der schoonheden Gods,
O, hemel-extase van louterend leven!

O Jesus! ik dank U, ik dank U, o God!
Ik dank U voor 't zalig mysterie der woorden!
O God van mijn liefde, mijn leven, mijn lot,
heb dank voor het lied en zijn jubel-accoorden!

II.

Mijn leven is liefde, is verrukking en lied,
is jeugd en verjuichen in zegen en zangen!
O, Schepper der dichters, ten hemelen schiet
naar U, o Geliefde, mijn innig verlangen!

O, klinke mijn liefde, o klinke mijn lied
met immer en immer verheffende klanken
in Sion om U, dien ik glorie-geniet,
voor godsdienst en dichter-genade te danken.

Wychen. Fr. MARTIALIS VREESWIJK O.F.M.

LEVENSBANGHEID.

Somwijlen bangt het leven mij,
En schrijnt
't Gepijnd
Gemoed,
Als van wie op een eeuwigheid
Geen zoete hoop meer voedt,
Als van wie onmeedoogend-hard
Naar 't end
Gezweept wordt door de noodlotsgard,
En hooger doel niet kent.
Dan drukt me plichtsbetrachting zwaar,
En naar
Snauwt elke dag me toe:
»Waarom gezwoegd?
't Geeft alles niet.
Een ander maait,
Hetgeen gij zaait
Met spanning en verdriet!"
Maar nauwlijks door de wolkenwijl'
Het zonneglanzen zingt,
Of uit den tuin de bloemengeur
Mijn kamer binnendringt,
Ziet, het bedolven vreugde-zaad
Weeldt wakker uit z'n rust,
Dat alles om me spelemeit
In nieuwen levenslust!

H. KNIPPENBERG.

LETTERKUNDIGE KRONIEK.

V.

Kleengeëichtjes van GUIDO GEZELLE.

Allerhande Vlaamsche boeken omringen mij: gedichten van Rodenbach, voordrachten van Hugo Verriest, verzamelde opstellen van Vermeylen, kritiek der Vlaamsche Beweging, een nieuw Vlaamsch tijdschrift... waarlijk keus en keur om er een belangwekkende kroniek over te schrijven. De draad, die al deze boeken doorweeft, gaat in dezelfde richting, is van dezelfde kleur: men kan hem gemakkelijk onderscheiden en uitlichten, en het gevaar van onsamenhangend werk te geven is ermêe bezworen. Dat zou nu eens een echt degelijke kroniek kunnen worden: eene van wijze schifting, van stellige bepaling: een buitenkansje voor lezers, die altoos zoo gaarne iets leeren willen en, altoos weetgierig, een roman, een gedicht of een letterkundige kroniek dan enkel het lezen waard achten, als zij er iets dadelijk-nuttigs uit kunnen halen: iets wetenschappelijks of iets voor stichting.... O, die lezers zou ik nu eens volkomen kunnen bevredigen.... Helaas toch! dat ze niet bevredigd zullen worden. Want daar hebben tusschen al die deftige en gewichtige boeken door, zich twee heel-kleine bundeltjes binnengedrongen en die zijn telkens in mijn handen en willen niet meer van me weg.... Tusschen net-aangekleede menschen — op hun Zondags — die naast elkaar statig één voor één iets gewichtigs tot u zeggen moeten, en de een spreekt na den ander, en ze vergissen zich nooit... tusschen die wijs-oreerende en persuadeerende menschen komen daar opeens met luiden schreeuw en sprankelenden lach een paar glundere kinderen dóórbreken, twee gouden blondkopjes, wild van haren en los in de daagsche kleeren. Gij zult buigen en knikken voor die wijze menschen die zoo juist spreken en zoo deftig doen... maar als die twee gasten met hun aandoenlijke

onbevangenheid weer langs de zwarte jassen der heeren komen heenspringen, dan grijpt ge ze toch even in uw handen en speelt met hun haren en streelt langs hun wangen. En ge maakt telkens wel een zeer onernstig figuur, maar daar let ge niet op: straks verveelt je die gansche bende dichters, orateurs, redacteurs en verzamelaars, om wellicht zeer onbeleefd, en onmaatschappelijk toch met je twee lievelingen onder je arm den tuin in te springen, spelende en stoeiende den ganschen blijen middag!

O, daar heb ik nu de twee bundeltjes *Kleengedichtjes* van Gezelle: ik groet de heeren voorloopers, bewonderaars en critici der nieuwe en nieuwste Vlaamsche beweging en ik laat heerlijk spelen en stoeien in me de wonderzoete tochten der kinderlijkste poëzie!

* * *

De kinderlijkste poëzie, al zijn deze liedjes gedicht en gezongen door een man, krachtig en kloek, een groot en fier karakter, die veel en diep heeft bemind en daarom bitter heeft geleden, doch geleden als een held en een echt Christen, nooit mokkend of wrokkend, met mannelijk-sterk geduld, lijdzaam en gelaten. Want wèl heeft hij gebeden ook: hij bad altoos. Als geen liedje meer wilde wellen uit zijn verdord hart, dan bad hij, en sprong hem, begenadigde der Muze, die toch een Engel Gods is, onder zijn zuchten en smeekingen toch weer de ader open, en biddende zong Gezelle. Dat wist hij van zich zelven en zoo begint hij met deze allerbekoorlijkste woorden het eerste bundeltje:

Lezer
dezer

Het woord »Kleengedichtjes" zal u doen peinzen op het »Kleengebeedje", waarmede eertijds — eilaas nu niet meer! — alle leeringe aanvang nam; mochten hier en daar eene van deze mijne Kleengedichtjes een goed gedacht in uw geheugen, of een goed gebed uit uw herte streelen, 't ware al vele om te antwoorden op uwe billijke vrage: Cui bono? Waartoe dient dat?

Het zou misschien ook kunnen helpen goedmaken, dat dichten en bidden, na den rechten eisch, al dikwijls deur malkander loopt.

Dàt is de oprechte waarheid; hier smelten bidden en zingen telkens in één. De meeste liedjes zijn niet als liedjes begonnen maar als gebed. Doch bij het herhalend wenden en keeren van de eenvoudige diep bewuste aanroeping heeft het bezielde lippenspel plots de snelbewogene zielesnaren geraakt en langzaam is er, regel aan regel reiend, muziek in gekomen, die straks ongemerkt, altoos heel stil en geheimzinnig, poëzie is geworden.... Soms ook komt de poëzie onverwachts, daalt zij op de lokkende tonen der muziek eensklaps bij het einde neer, en verrast u door haar in-eens-lichtende verschijning. Vaak echter zal Gezelle dadelijk door den »zoeten, lieven Dichterengel" worden opgenomen, en de »hemelvaart" meenen te beginnen, om snel bij het weer spoedige dalen zich hulpeloos-worstelend te voelen en diep-ellendig zijn bittere onmacht uit te schreien in een gebed.... Maar welke wisselwerking er ook plaats hebbe, altoos bijna blijven bidden en zingen hier vereenigd, en zoo dragen deze bundeltjes een echt-priesterlijk stempel. En wat doet het goed te denken, hoe deze kleine boekjes, zoo keurig en smaakvol uitgegeven, in de lichtzinnige handen zullen komen van allerlei half-geloovige, ongeloovige en spottende menschen, die er toch minstens uit leeren kunnen, dat er nog gerust mag gesproken worden van een katholieke kunst: en het voor een priester volstrekt niet-noodzakelijk blijkt om zijn priestergewaad met een leekenkleed te verwisselen, opdat hem de dichtermantel waardig en gemakkelijk passe.

* * *

Van een dichtermantel echter, die deftig-omslaan en statig-gedrapeerd-zijn doet veronderstellen, kan hier bij deze kleengedichtjes geen sprake wezen. 't Is echt-kinderlijke poëzie. Hier geen zweem van gemaaktheid, geen wolkje van gewichtigheid, geen enkel vertoon van welke belangrijkheid ook. 't Is hier alles onbevangen, ongeveinsd, klaar-eenvoudig, zonder aanstellerij. 't Is zoo opgeweld, zoo uitgestort; zoo gewonnen, zoo geboren; in één streek gepenseeld, in één lijn geteekend; in jubel, bij smart aanstonds gezongen

en uitgeschreid. 't Zijn dadelijk-ontlokte zielekreten: 't is de uitgeschreeuwde pijn van een plotseling gewonde, het langgerekte juichgeluid van een blij-verraste. 't Zijn de niet te weerhouden tranenbronnen, die — had men ze leeren bedwingen — toch in ééns de dammen der zelfbeheersching doorbreken, de oogen uitspringen, en vloeien. 't Zijn de lang-gebonden en geboeide zieletochten, die, hun kracht bijeenverzamelend, wild in één overstormende hoos de kalme levensvlakte plotseling langs stuiven. O 't is de liefde, de nooit vergetene, nimmer te vergeten, de altoos bedwongene, altoos beteugelde, nu onverwachts weer oplevend, weer uitbarstend, in één woord, in één blik, in één snik of trilling. Daar kan men niets aan doen: dat is er: dat staat in één ontroering vast in de ziel en welt in één golf uit op de lippen: en ziedaar

'k Hoore tuitend' hoornen en
de navond is nabij
voor mij:
kinderen, blij en blonde, komt,
de navond is nabij
komt bij:
zegene u de Alderhoogste, want
de navond is nabij
komt bij:
'k hoore tuitend' hoornen en
de navond is nabij
voor mij!

* * *

Dit versje is, dunkt me, een treffende proeve der beide boekjes. Want hier wordt dadelijk uit bemerkt, dat men geen bundel heeft met zoogenaamde puntdichten; al zijn er onder deze liedjes sommige, die in geest en puntigheid voor de beste van Huygens, de Genestet en v. Meurs, niet behoeven onder te doen. 't Is hier bijna alles lyriek: niet om de geestigheid zijn ze gemaakt: ze zijn volstrekt niet gemaakt, ze zijn gezongen. En wie ze zong, was een verfijnd en geestig man.

Lyriek — en wel dadelijk gegevene — maar hoe spontaan ook, toch borrelend uit een bezonken gevoel. De meeste

versjes dagteekenen uit den tijd, toen de ziel van Gezelle haar stormen had doorworsteld en er een groote stilte zweefde, die wel geen rust en vrede was, doch een rustige gelatenheid, een neerbuigen, een zoeken naar kalmte. Zoo kwam over die ziel langzaam een stadig-diepe aandachtigheid naar binnen, een voortdurend bespieden, waarnemen en overwegen. Zijn uitwendig leven was eentonig en gelijkmatig: zoo leefde de meester des te meer in zich zelven, en drong hij inniger door tot de raadsels en geheimen, die er vroeger zoo menigmaal zijn gemoed hadden beroerd en verontrust, maar die opgeborgen waren als onoplosbaar. Nu, met rustiger hoofd en bedarend harte, heeft Gezelle ze weer vóór zich gezet, ze beschouwd en doorzien, ze trachten te ontduisteren en op te lossen. En bij de weer gewekte herinneringen, werd vaak oude strijd en smart wakker, doch als die strijd en smart in korte, zeer krachtige klanken worden uitgezegd, dan is er nu toch rond al die hartstochtelijke uiting een waas, een nevel: iets ingehoudens, iets, wat men resignatie noemt, de weemoed van het leed... En als de dichter, door aanraking vooral met een teere, zachte, rustige natuur, daar beelden en gedachten vindt, die hem zijn raadselen begrijpelijker maken, die minstens hem klanken en rhythmen bieden om zijn geheimen te omschrijven, dan is het toch niet meer die opgetogen luidruchtigheid, die er uit zijn jeugdgedichten soms opstijgt, maar veeleer de ingehouden bezadigdheid van den rijperen man, die weet hoe voor hem »de navond is nabij" [1]).

* * *

Bovenbeschreven soort lyriek, vooral waar zij in zulk een beknopten vorm wordt aangeboden als hier, vraagt van zelf een zeer vaardige kunstenaarshand. Alle grofheid van smaak is buitengesloten. De taal moet altoos zuiver gestemd zijn. Van dat veelsnarig instrument mag geen klank, geen

---

[1]) Er komen in het tweede bundeltje gedichten voor, die deze beschouwing weerspreken. Toch zeer enkele slechts, en wel opmerkelijk, deze zijn niet af. Een treffend voorbeeld is het versje »Kom hier, mijn Roozenkrans", dat Gezelle zelf nooit heeft uitgegeven.

toon, geen samenspel onbekend zijn. Dadelijk moet de juiste stemming duidelijk blijken èn aan spelers èn aan hoorders. Bij dit soort kunst is weifelen mislukken. Want door de engte der grenzen blijft er geen tijd over om langzaam op streek te komen, 't moet hier wezen: komen, zien, overwinnen. Er is geen plaats voor te veel fantasiewerk. Maar toch mag het niet enkel een koud en dor thema zijn: weelderig moet er verbeelding uit opbloesemen, er langs ranken, maar nooit mag weelderigheid overdadig aandoen. Nimmer overlading, altoos begrenzing; en toch immer overvloed. Groote krachtige figuren zijn juist vereischt, maar niet breed kunnen ze worden uitgebeeld: in scherpe, sterke trekken moeten zij vast staan en gereed. Zwaar episch werk mag het nooit worden: de verhoudingen tusschen vorm en wezen zijn te ongelijk. Doch alles moet luchtig en zwierig voortglijen; echter niet al te zwevend en volstrekt nooit onbepaald.

Zoo worden voor de uitbeelding dezer lyriek van den kunstenaar tallooze tegenstrijdige eigenschappen gevraagd: natuur en beschaving; onbevangenheid en geoefende smaak; gevoel voor stemming en vermogen om zich aan te passen; lenigheid om zich te laten gaan en moed om zich soms in te binden; blije overgave en koele terughouding; mannelijke kracht en vrouwelijke zachtheid; kalme flinkheid en bevallige gratie. Doch dat alles moet geleid, gedragen en beheerscht worden door de gewichtigste, eigenlijk de eenige, gave, die toch niet een bijkomstigheid is maar het wezenlijke, hetgeen het vers een vers maakt, en een dichter een dichter: n.l. muziek: want muziek moet er sidderen in de ziel, muziek flitsen van de vingeren, muziek jubelend of schreiend beven in het rond....

En nu moge de vriendelijke lezer, die zeker wel deze bundeltjes koopen zal, al de opgetelde eigenschappen bij Gezelle trachten te vinden, doch laat mij even mogen doen hooren wat een wondere muziek hier in deze liedjes zingt.

Hier hebt ge een versje op een breiend meisje. Nu moet ge luid lezen; niet te snel, en niet voordragende, doch scandeerende. Bij iederen regel heel even rusten. Niet enjambeeren. Begin maar: gij leest niet, gij zingt:

Nokke maar voort,
nokke maar voort,
breie ma'
breie maar
nokke maar voort,
'k zal u wel volgen, gij
snelle behendigheid,
'k zal u wel halen en
eer gij uw kouse afbreidt,
hebbe 'k een liedjen al op het
papier geleid:
nokke maar voort,
nokke maar voort,
breie maar
breie maar
nokke maar voort.

En op andere wijs een even genoegelijk liedje:

Hoe zoet is 't tusschen broederen twee
te wandelen, te wandelen,
bemint men van de twee den een
den een gelijk den anderen;
bemint men ze alle twee, en zij,
beminnen ze ook malkanderen
gebroederlijk: 't is zoet er bij
te wandelen, te wandelen.

Neen zulke liedjes behoeven niet op muziek te worden gezet. Hoe schoon ook Wierts en v. Rennes sommige dezer kleengedichtjes met hun echt-uitdrukkingsvolle melodieën hebben bevleugeld [1]), ze vliegen uit zich zelve vlug en zangerig genoeg op. Daarenboven aan een vaste melodie moeten deze dichtjes niet gebonden worden: die moet afwisselen naar de stemming van wie ze lezen. Natuurlijk in dát bepaalde geluid, in dièn bepaalden klank heeft de dichter zijn liedje gehoord en

1) De Gezellebundels van deze twee, zeer gunstig bekende, componisten, moesten in geen enkel katholiek gezin, waar muziek wordt gemaakt, ontbreken. Deze liederen wekken reine en goede gedachten, wat van veel zangbundels, vooral Duitsche, niet altoos kan gezegd worden. Men staat soms versteld, als men hoort, hoe onschuldige kinderlippen — gansch zonder bewustheid — de meest hartstochtelijke liefdeliederen zingen.

uitgezongen. Doch om juist te weten, welk dat geluid is geweest, zou men met zekerheid het oogenblik moeten kennen, waarop de dichter dien indruk aanvoelde; den tijd, waarin die indruk zich ontwikkelde; het uur, wanneer het vers werd volwrocht. Zoo is voor alle ware kritiek noodzakelijk kennis, en hoe ruimer, intiemer en bepaalder des te beter: kennis van des dichters in- en uitwendig leven. Maar dan kunnen wij, Gezelle's leven nog slechts in het algemeen en met groote lijnen wetende, het echte geluid van ieder afzonderlijk gedicht, wel gedeeltelijk en ook in zóóver rhythme en klank het objectief weergeven, doch niet geheel juist vaststellen. Zijn b.v. bovenaangehaalde versjes geschreven in joligen vrede of in teedere weemoedigheid? We zouden het breistertje moeten kennen, weten, hoe oud of hoe jong ze was, in welke verhouding ze stond tot den dichter, of deze haar gezien heeft in den morgen of op den avond, in schemer of in vol licht. En waren toen Gezelle's oogen door stille droefheid beneveld, of had hij juist een blijen, vredigen dag? Altemaal kleine nuanceeringen, die de melodie van het liedje veranderen zullen.

Ik doe nu liefst geen halve dingen, en daarom, wijl ik dat alles niet weet, zing ik het liedje op mijn eigen wijs. Maar morgen neurie ik het weer anders dan vandaag: de breistertjes zijn blond of bruin, zijn dartel of bedaard, jong of oud; en het breien van een half-blind moedertje maakt voor mij dat

Nokke maar voort

eindeloos verschillend van toon als het breien van een vroolijk bewegelijk kind.

Doch nu is van al deze versjes wel het allermooiste, dat, hoewel hij, die het meest Gezelle nabij komt, het meest ervan geniet, al deze liedjes door iedereen kunnen worden gezongen; dat zij pasklaar zijn voor iedere stem, voor ieder gevoel, voor ieder hart.

A. M. J. I. BINNEWIERTZ, Pr.

NIEUWE UITGAVEN.

Der Zweite Brief des Apostelfürsten Petrus, geprüft auf seine Echtheit. Von Dr. Theol. KARL HENKEL (*Bibl. Stud.*, Band IX, Heft 5), gr. 8° XII—90. M. 2.40. — Herdersche Verlagshandlung, Freiburg im Br., 1904.

Wanneer we rationalistische en katholieke Bijbelstudiën van onzen tijd uit wetenschappelijk oogpunt bezien en vergelijken, dan ontwaren wij terstond tusschen beiden een in 't oog vallend verschil. De katholieke geschriften wemelen van rationalisten: met de meeste zorg worden hunne onderscheidene meeningen achterhaald en weergegeven, en met deferentie worden ze bestreden. De rationalistische werken daarentegen schijnen zich ternauwernood met katholieken in te laten: het valt ons op, als aan katholieke evenwaardige meeningen de eer eener ernstige bespreking of bestrijding wordt gegund; en iets heel buitengewoons is het, als men met zorgzame nauwkeurigheid onze katholieke leerstelsels op den kandelaar plaatst [1]). Maar mag men dan wel zoo hoog afgeven van onpartijdige, van onbevooroordeelde wetenschap?

Deze gedachten drongen naar de pen, toen wij bovenstaand academisch proefschrift, dat met opname onder de *Biblische Studien* vereerd werd, hadden doorlezen. Het behandelt de

---

[1]) Om iets te zeggen van ons onkatholieke Nederland: zie eens in de registers van Wildeboer's *Letterkunde des Ouden Verbonds* en van Baljon's *Geschiedenis van de Boeken des Nieuwen Verbonds*, werken die wij gaarne waardeeren in alles wat zij goeds bevatten, zie eens naar Roomsche namen. Ge zult er Cornely, Lagrange, Vigouroux, Bardenhewer, Kaulen, Hummelauer, Lamy, Patritius, Glaire enz. niet aantreffen. En katholieke periodieken en lexica evenmin.

oude vraag naar den schrijver van den tweeden brief van den H. Petrus.

Alwat van rationalistische zijde tegen den apostolischen oorsprong van dezen brief wordt ingebracht — als: na-apostolische denkbeelden, na-apostolische ketterijen, na-apostolische geschriften — wordt in het eerste gedeelte dezer verhandeling (S. 2—46) aan een onpartijdig onderzoek ernstig en eerlijk onderworpen. Daar is geen zweem van geloovige vooringenomenheid, van onedele verdenking, van minachtend nederzien, of van wat dan ook, dat den tegenstander hinderlijk kan zijn: onder de banier van liefde voor de waarheid wordt hier met de zuivere rede voor de waarheid gestreden naast allen, die de waarheid om haar zelve beminnen. Menig rationalist, die zich zelven »voraussetzungslos" bij uitnemendheid waant, zou hier van een geloovig geleerde nog wat kunnen leeren.

In het tweede gedeelte (S. 47—89) wijdt de schrijver al zijne zorgvuldigheid aan eene vergelijkende letterkundige studie van alwat in de H. Schrift als van den H. Petrus staat neergeschreven. Vooral de eerste brief wordt nauwlettend vergeleken. Daar is onloochenbaar, ja opvallend verschil van taal en stijl in de twee brieven. Toch toont Henkel aan, »dasz die groszen Verschiedenheiten, die zwischen den beiden Briefen gefunden werden, auf ein geringes Masz zurückzuführen sind, dasz die Differenzen, welche wirklich vorhanden sind, sehr stark übertrieben werden" (S. 63). Dit verschil laat zich echter gereede verklaren èn door de verschillende omstandigheden, waarin de twee brieven geschreven zijn, èn door de verschillende ketters, die bestreden worden, èn door de verschillende brieven, van Paulus nl. en van Judas, die den Apostel voor den geest stonden. Het verschil wordt ten laatste door eene groote gelijkluidendheid in kleinere trekken zoo zeer tenietgedaan, dat de schrijver besluit: »Die Übereinstimmung ist derartig, dasz sie ziemlich bestimmt die Identität des Verfassers fordert" (S. 74).

Met voldoening en ingenomenheid zijn wij Henkel in zijn onderzoek gevolgd. Wij gelooven met hem, dat Hiëronymus' toevlucht tot twee verschillende tolken, door Petrus gebruikt,

niet gevorderd wordt. Dat echter het beroep, door den H. Kerkvader in deze op *verscheidene* medestanders van zijn tijd gedaan, verzwakt wordt door Sychowski's bemerking, dat Hiëronymus' »literarhistorische Tätigkeit" het kenmerk draagt van »Leichtfertigkeit und Ungründlichkeit" (S. 59), — ook op dat gebied erkent de kerkelijke liturgie den H. Hiëronymus als een man, die gehoord mag worden — zal niet door iedereen den schrijver worden toegegeven.

fr. R. PEETERS, O. F. M.

Liturgische Poëzie. Een Violier-Lezing, door C. R. DE KLERK. – 's Hertogenbosch. – Maatschappij »De Katholieke Illustratie". Prijs *f* 0.40.

Eene lezing? Geen zeldzaamheid voorwaar, in onzen tijd van vereeniging en bond, van kunst-beschouwing en critiek, en zóóveel letterlievendheid. Ik ken er onder mijn vrienden, die als jongens van veertien jaar al zaten in een lezing, welke een Leidsch hoogleeraar — wie hem vroegen en waar het gebeurde, wat doet het er toe? — hield over Dirc Potter's »der minnen loep". Dat was vóór jaren, maar tegenwoordig dan! Gij zijt toch niet achterlijk, zeg! Gij gaat met uwen tijd mee, zou ik denken. Maar dan weet ge ook wel, hoe het aangekondigde onderwerp u blijde verrastte: dáár moest ge bij zijn, gij hebt er uw vrienden over gesproken, gij waart er vol van. Eindelijk de avond kwam, donkere avond, wonderlijk zoo donker, misschien regende het fijntjes — miserige motregen — was er mist of zoo'n gure kou, die je tot in je gebeente dringt. Maar zooveel aangenamer was het daar binnen in de zaal, lief zaaltje, goed warm, met helder licht, met gemakkelijke leunstoelen. Ha! en gij voelt weer de spanning, de stilte om u heen, dat altijd plechtige van het moet-nu-beginnen en gij ziet hem vóór u den spreker, zijn gestalte, zijn houding, dien blik, dat gebaar, en gij hoort hem en herinnert u van mooi-menschelijke stem, 't prettig

timbre, toen uit die wolk van welluidendheid stralende kwam voor u de nieuwe, de schoone, u betooverende idee.

Is het u gegaan als mij, geestdriftig van zulk een lezing huiswaarts gekeerd, dat na dagen, als wederom gij wildet genieten al dat schoons, uwe herinnering bij het onthouden van het een bleek vervaagd in het ander, en gij bevondt, hoe het onlangs-aangeslibde op den oever uwer kennis weer grootendeels verspoeld was in de zee der vergetelheid? Toen hebt gij het verlangen gevoeld naar iets duurzaams, toen hebt gij, gedachtig aan het »verba volant, scripta manent", den wensch geuit, dat de spreker door den druk zijne lezing mocht vastleggen.

De heer De Klerk heeft dat gedaan. Hij heeft zijne voor den »Violier" gehouden lezing *Liturgische Poëzie* in brochurevorm uitgegeven. Wij zijn hem er dankbaar voor.

Dat hij zelf zijn onderwerp: de liturgie, »die meer goddelijk-schoone dan menschelijk-artistieke dag-litteratuur der Kerk" bij u inleide. Geen, die na de captatio benevolentiae in den begin, niet gewillig naar hem luistert. Gij hebt tegelijk een proeve van zijn stijl en moogt er bewonderen klankrijk Hollandsch, het rhythmische van den sylbenval, den kloeken bouw der perioden, de geledingen en de harmonie van het geheel.

»Katholieke liturgie — het mag U voorkomen, dat het mij na dezen proloog beter voegde zelfs de oppervlakkigste inleiding van het onderwerp niet te wagen en de hooge stoffe liever over te laten aan een der priesters van onzen kring. En ik zou mijn simpele leeken-causerie niet begeeren uit te spreken, dilettant als ik ben tegenover elken geestelijke, bevoegd *ex officio*, zoo niet mijn eerste leekengedachte deze was: dat de gewijde litteratuur er niet alleen voor den priester is, maar ook voor den leek.

»Voor den priester is zij de verplichte taal van zijn heilig beroep, voor hem is zij veel meer dan voor den leek, maar voor elken Christen is de liturgie het dagelijksch hooglied van Christus' Bruid en de schoone belijdenis Zijner Opperheerlijkheid, de genadenrijke beurtspraak tusschen God en

de Ziel. Zij is de eerste der geschreven schoonheden van het katholicisme, gedeeltelijk bereikbaar voor *elken* geloovende, maar 't diepst te verstaan en 't heerlijkst te genieten voor wie aesthetisch ontwikkeld is.

»In haar geheel is de liturgische litteratuur poëzie, tot zekere hoogte genietbaar voor artistiek aangelegde godsdienstloozen en toch geen kunst, geschapen door Dante's of Vondel's, maar poëzie, gedicht door Gods Geest, die nergens als dáár zóó menschelijk voelbaar léeft voor een kind van de Kerk. Zonder dien Geest, die psalmen, profetieën, oud en nieuw testamentisch verhaal, legenden, lessen en beschouwingen der Vaders, antiphonen, responsoria, hymnen en gebeden, van heiligen en niet heilig-verklaarden, maakt tot één mystiek gedicht, zou de liturgie de meest hybridische bloemlezing zijn van de meest heterogene litteratuur-fragmenten.

»Dit wordt duidelijk, als we het mystieke karakter der katholieke liturgie beschouwen, het klaarst uitkomend in haar eerste wordingsgeschiedenis".

* * *

Geven wij thans met een enkel woord den inhoud weer.

Eerst beschouwt de auteur de taal der liturgie, het kerklatijn, en de vertalingen in het Hollandsch. »Van liturgisch standpunt", zegt hij, »verdient een goede letterlijke proza-vertaling onvergelijkelijk ver de voorkeur boven een vertaling in verzen, zelfs van den grootsten dichter".

Met drie voorbeelden toont hij dit aan. Het eerste is een vergelijking van Isaias, XLIV: 14—17, vertaald letterlijk door Jos. Schets en dichterlijk door G. Jonckbloet S. J., welke vergelijking beslist ten gunste van de proza-vertaling uitvalt. Het tweede stelt tegenover elkaar de psalmvertaling van Drehmanns en van Vondel. Als derde doet dienst eene jammerlijk mislukte hymne-vertolking. Met deze critische opmerkingen over de liturgische taal, die slechts zijdelings den inhoud raken, komt hij geleidelijk aan de rechtstreeksche beschouwing van de dag-litteratuur der Kerk in haar wording

en hoofdgedachte. »Die hoofdgedachte is: een canticum mysticum voor den Christus mysticus, het geheimnisvolle hooglied voor Christus' Opperheerlijkheid".

»Hoe zijn de Horae, de Getijden, ontstaan?" stelt de schrijver zich tot vraag en beantwoordt haar. Aan de hand van den H. Isidorus van Sevilla geeft hij eene verklaring van het ontstaan der heilige nachtwake, van het eerste liturgisch getijde; voert den Zaligmaker in, psalmen zeggend, en de Christenen, die het doen in navolging van Hem.

Uit fragmenten der *Peregrinatio* blijkt, hoe de katholieke liturgie bloeide te Jerusalem tegen het einde van de vierde eeuw; we krijgen nog iets te hooren over hymnen-kunst en hymnarium, en als toegift — bij eene bespreking van *litteraire*, van *artistieke* mystiek — het den heer De Klerk zoo geliefde gedicht van Vondel: *De Kruysbergh.*

* * *

Uit hetgeen wij mededeelden, moogt gij opmaken, wat *Liturgische Poëzie* u aanbiedt. Toch zult gij nog maar flauw begrijpen, wat al vraagstukken, van litterairen aard niet alleen, maar van godgeleerdheid, van uitlegkunde en kerkgeschiedenis de schrijver aanroert, waarin hij zich heeft ingedacht, waarover hij bijna altijd met groote nauwkeurigheid spreekt. En nu vragen wij ons niet, of zijn vergezicht nog niet meerdere zaken had kunnen omvatten, of hij nog niet dieper tot de kern had kunnen doordringen, waar de heer De Klerk ons zooveel gegeven heeft, waar wij staan voor het verblijdende feit, dat iemand, ofschoon litterair vakman, in theologie een leek en dilettant, zooals hij zich zelven noemt, zulk een stoffe heeft behandeld en op een wijze, als geen voor hem.

De heer De Klerk heeft een voorliefde voor het gewijde, een zucht tot het heilige. Zijne ziel is een vrome, eene zeer teere. Ontloken zoo stil in de schaduw van het heiligdom, bij genadevolheid en hemelweelde, gelijkt zij op die

bloemen, die niet verdragen kunnen profane lucht, maar altijd verlangen blijven naar

» . . . . . dien rozengaard
Van rust, daar u geen last bezwaart".

De schrijver heeft den wensch uitgesproken, dat als de katholieke Bijbel-vertolking, en naar dat model, eens mocht tot stand komen eene vertaling van alle liturgische boeken. Wij voegen er aan toe: moge hij zelf dan wat het hymnarium betreft en in zijn geest — de ietwat ondeugende overzetting van Bisschop Ferreri's »Bacchus abscedat, Venus ingemiscat", laat zien, wat hij vermag — een verdienstelijk en kundig medewerker zijn.

Rotterdam. C. NUIJEN.

Handboek der Algemeene Kerkgeschiedenis door P. ALBERS. S. J. — Eerste deel. — Nijmegen, L. C. G. Mamberg, 1905.

Spoediger dan men na het verschijnen van het *Herstel der Kerkelijke Hiërarchie in Nederland* verwachten zou, werd een nieuw werk door P. Albers S. J. aangekondigd: *Handboek der Algemeene Kerkgeschiedenis*. Dat getuigde van kloeken arbeid. Het boek vond gretige koopers, want het zou voorzien in een lang gevoelde behoefte en droeg een naam van goeden klank. Toch werd bij inzage van het werk de geestdrift wat verkoeld en stiet de loftrompet minder sonore tonen uit. Vanwaar die ontstemming? Omdat men gemeend had een werk te verkrijgen, dat voor het algemeen bestemd was, terwijl het hoofdzakelijk berekend blijkt voor theologanten. Zoo gaarne had menig moderator of leeraar een boek gehad, dat hij den leerlingen der gymnasia en hoogere burgerscholen als practische handleiding kon aanprijzen. Doch het heeft niet mogen zijn. Niet alleen het onvertaald laten van verschillende latijnsche en enkele grieksche aanhalingen, maar ook het opsommen van tallooze feiten, wetenswaardigheden, namen en dagteekeningen maken het boek onpractisch voor

jongelieden, die reeds door wetenschap van allerlei aard worden overladen tegen het dreigend examen.

Moet dit nu een reden zijn, om de waarde van dit werk minder hoog aan te slaan? Verre vandaar. De bedoeling des schrijvers eerbiedigend, moet men erkennen, dat hij een werk geleverd heeft, dat met de beste leerboeken der kerkgeschiedenis in het buitenland kan wedijveren.

Ordelijke behandeling en redelijke verdeeling van de uitgebreide stof, beknopte en toch duidelijke voorstelling van de meest ingewikkelde kwesties, heldere betoogtrant, scherpe formuleering der uitspraak, en dit alles gewaarborgd door kritisch oordeel, degelijke bronnenstudie en groote belezenheid, maken dit handboek, zoo voor den professor als den leerling, tot een werk van onberekenbaar nut en blijvende waarde.

Dat hiermede niet te veel gezegd is, zal iedereen erkennen, die P. Albers' boek ter hand neemt. Systematisch is de kerkgeschiedenis verdeeld in de bekende tijdvakken en weer onderverdeeld in goed gemotiveerde perioden. Zoover de loop der geschiedenis dit toelaat, worden voor elke periode in geregelde volgorde behandeld: de uitbreiding der Kerk, de ketterijen en schisma's, de sacramenten, eeredienst en kerkelijk leven, en ten slotte de kerkelijke wetenschap. Zulk een gelijkmatige behandeling vergemakkelijkt het overzicht van het geheel.

De bronnen, en wel de meest vertrouwde, zijn bij elk hoofdstuk nauwgezet aangegeven, terwijl de literatuur der kwesties tot den tegenwoordigen tijd is bijgehouden. Men zie bijv. de vraagstukken over het verblijf van Sint-Petrus te Rome, over de kerkvervolgingen, over de Pausen Liberius en Honorius. Met enkele doorslaande bewijzen worden sommige stellingen genoegzaam verdedigd, bijv. het primaat der Pausen; het patrimonium van den H. Petrus. Andere sententies worden alleen uitgesproken, maar de daarbij aangehaalde literatuur doet vermoeden, dat die uitspraken de slotsom zijn eener diepe en veelomvattende studie.

Onbeschroomd spreekt de geleerde schrijver zijn gevoelen uit, ook waar dit in strijd is met lang overgeleverde meeningen:

bijv. de apostolische kerken van Gallië behooren tot de legende (blz. 32); het doopsel van Constantijn door Paus Sylvester is een verdichtsel (bl. 133); de brief van Lucius, koning der Britten, aan Paus Eleutherius is legende (blz. 60). Ook de geschiedenis van het legioen: *legio fulminata* (blz. 42), van het Thebaansch legioen en van de elf duizend maagden (blz. 47 en 53) neemt hij niet zonder bedenking aan.

Waar het kritisch onderzoek nog niet tot een zekeren uitslag geleid heeft, wordt dit openhartig erkend, bijv. bij de authenticiteit van verschillende brieven der apostolische Vaders, bij den oorsprong van het episcopaat (bl. 69), de *chorepiscopi* (blz. 201), de kwestie van Paus Liberius (blz. 159), de geschriften van Dionysius Areopagita (blz. 246). Bij het ingewikkeld vraagstuk omtrent Paus Honorius wordt kortweg gezegd: »Anderen hebben uit overdreven zorg de acten der zesde synode voor vervalscht verklaard, maar zonder eenigen grond" (blz. 183).

Wat vervolgens omtrent de sacramenten, den eeredienst en het kerkelijk leven in bijzonderheden wordt meegedeeld, kan niet anders dan de belangstelling wekken van iederen katholiek, en niet het minst van den toekomstigen priester. Het zijn bladzijden vol eruditie.

Bij het opsommen dezer voortreffelijke eigenschappen bedoelen wij echter niet enkele zwakke punten, waarop reeds in de pers hier en daar gewezen werd, te bewimpelen. Men heeft zich afgevraagd: is in dit handboek niet te veel ruimte afgestaan aan de verouderde ketterijen? Waartoe nog te velde getrokken tegen de schimmen van Arius, Pelagius en consorten? Wij merken hierbij op, vooreerst dat geen enkel handboek aan allen gelijkelijk kan voldoen. Naar gelang ieders aanleg en opvatting zal de stof te uitgebreid of te beperkt schijnen. Verder hangt het antwoord dezer vraag af van een andere, of n.l. de kerkgeschiedenis ook als »Dogmengeschichte" het onderricht in de dogmatiek moet aanvullen. Is dit niet het geval, dan schetse men alleen den strijd tegen de heresiarchen en ga de overige dwaalgeesten stilzwijgend voorbij.

Ernstiger bezwaar is, dunkt ons, dat de voornaamste personen der kerkgeschiedenis niet tot hun recht komen. Hoe aangenaam ware het ons geweest, wanneer in dien strijd met zooveel menschelijke zwakheid, de groote mannen van Christus' Kerk, ons ten leve waren uitgebeeld; al ware het met die enkele forsche trekken, waarmede wijlen Dr. Schaepman ze zijn leerlingen onvergetelijk wist voor te stellen. Charlemagne, de Roomsch-Keizer, van wiens luistervolle regeering verschillende schrijvers een nieuwe periode dagteekenen, is reeds elders genoemd. Wij zouden daarbij voegen o. a. de vier groote Kerkvaders van het Westen, met name den H. Augustinus. Voor een doorwrochte karakterschets dezer vaders in het geloof geven wij gaarne een dozijn namen cadeau van kerkelijke schrijvers, die hun bestaan in ons geheugen nauwelijks één dag kunnen rekken. Die opsomming van betrekkelijk onbeduidende personen moge vereischt worden in een volledige kerkgeschiedenis, maar in een handboek kan zij, onzes inziens, best worden gemist.

De actueele kwestie: zijn de martelaars der eerste eeuwen bloedgetuigen of menschen, die zich aan de staatsorde vergrepen? wilde ons, ondanks de uiteenzetting des schrijvers (bl. 36) nog niet duidelijk worden. Evenmin achtten wij ons genoegzaam ingelicht omtrent de bewering van V. de Buck S.J. aangaande de bloedfiolen (bl. 100). Wel worden wij verwezen naar het werkje van genoemden Bollandist, maar bij iederen boekhandelaar is dat werkje niet verkrijgbaar. Bij de beschrijving van den toestand der Christenen onder de heidenen misten wij ongaarne eene verwijzing naar de leerzame studie van Dr. Th. Borret: *De christen slavin in dienst bij heidensche meesters gedurende de eerste drie eeuwen* [1]).

Als handboek veronderstelt het werk van P. Albers een professor, die verschillende kwesties weet toe te lichten en breeder te ontwikkelen, betwiste stellingen nader te bewijzen en ampeler te verdedigen, zoodat mondelinge voordracht, praelecties, dissertaties of dictaten niet overbodig worden.

---

[1]) *Versl. en Meded.* (Afd. Letterk. 2e Reeks, Deel VIII).

Misschien heeft de schrijver die strekking wat uitsluitend voor oogen gehad, en is het daaraan te wijten, dat zijn boek te zeer den vorm van een compendium, een studieboek, heeft aangenomen. *Prodesse* en *delectare* wegen hier niet tegen elkaar op. Het is een aaneenschakeling van korte zinnen, een terugkeer van dezelfde zinswendingen, eentonig als de afgemeten stap van een regiment, dat voorbijtrekt in parade-marsch. Niet te verwonderen zou het zijn, indien verlangend naar het einde van een tijdvak wordt uitgezien, om wat te verpoozen van die afmattende regelmaat. Nu moge men beweren: de leeraar moet door zijn voordracht de leerstof bezielen, maar het dunkt ons geene kleinigheid, leven te wekken over dat onafzienbaar veld van data, feiten en personen.

Uit achting voor de wezenlijke verdiensten van het werk veroorloven wij ons nog een practische vingerwijzing.

Om het raadplegen van het handboek gemakkelijk te maken is aan het slot een *Alphabetisch Naam- en Zaakregister* toegevoegd. Voor dit register, dat in een handboek der geschiedenis niet mag ontbreken, zijn wij dankbaar; doch waarom zijn de respectieve namen niet volgens de bladzijden aangegeven? Een handboek moet toch allereerst handig wezen. Op goed geluk sloegen wij den naam op van Lactantius; daarvoor moesten wij eerst zoeken naar § 8 nr. 19, toen naar § 20 nr. 10 (deze § telt maar 4 nrs.) en eindelijk naar § 22 nr. 4 letter *e*. Hoeveel eenvoudiger ware het, indien stond aangegeven blz. 52 en 127. Ook laat de volledigheid te wenschen over. Onopzettelijk zochten wij naar Cyprianus, en wel in verband met den ketterdoop-strijd, doch te vergeefs: bladzijde 80, waar zijn naam herhaaldelijk voorkomt, was niet opgeteekend.

In het belang der uitgave zouden wij ook in bedenking willen geven, of dit register — met de chronologische tafels en den inhoud beslaat het meer dan 100 blz., bijna een vierde van het handboek — niet compresser kon gedrukt worden. De *Kirchengeschichte* van Dr. Brück en Dr. Knöpfler hebben drie kolommen druks naast elkaar, zonder dat de duidelijkheid er iets onder lijdt. Daardoor wordt een aan-

zienlijke ruimte gewonnen. Bovendien, wanneer het register van het tweede deel op dezelfde wijze wordt uitgegeven, vreezen wij, dat de geschiedenis der latere tijden al te compendieus zal moeten behandeld worden.

Dat dit tweede deel spoedig verschijne, is onze oprechte wensch. Moge schrijvers vrome bede, welke voor het eerste deel reeds in vervulling is gegaan, ook voor het tweede deel verhoord worden.

Den ondernemenden uitgever L. C. G. Malmberg onze hulde voor den nauwkeurigen druk, de scherpe lettertypen, het soliede papier, in één woord voor de passende kleedij van dit hoogstverdienstelijk werk.

G. A. MEIJER, Ord. Praed.

Het werk van den H. Geest in onze ziel. Naar het Engelsch van KARDINAAL MANNING. Vrij overgezet door J. WATERREUS. Pr. Oud-Missionaris. — Haarlem, H. G. van Alfen. Prijs: *f* 2.25, geb.: *f* 2.65.

»Niets is meer vreemd, dan dat wij Christenen en Katholieken, met het licht des geloofs in onze harten en de Heilige Schrift in onze handen, soms ons halve of ons geheele leven door spreken van den Vader en den Zoon en bijna altijd zwijgen over den H. Geest" (Hoofdst. V, blz. 70).

Nu men ons maar aldoor op straat wil hebben in die groote stad der menschelijke ziel, als de avond reeds lang gevallen is en van alle kanten zonden en gruwelen in dat donker oprijzen, zijn we toch waarlijk blij, dat er ook weer eens een goede en edele vriend opdaagt, die de stad door en door kent, en haar laat zien, als het dag is, als we haar spitsen ten hemel kunnen zien rijzen, als het zonnegoud langs alle gevels speelt en op de daken ligt en er overal gezond en blij leven langs haar wegen en straten is, ja als ze daar te schitteren staat in het zonnelicht van Gods genade.

Zulk een vriend is Kardinaal Manning. Laat me u even in t kort verhalen, wat hij ons te zien geeft.

Wij menschen worden geboren vleesch en bloed en de H. Geest is niet in ons. Maar Hij woont in den menschgeworden Zoon Gods en die zendt Hem in ons. Dat is de groote evangelische gift: de Heilige Geest aan wiens zorgen en leiding wij nu zijn toevertrouwd (Hfdst. I).

Zijn inwonen in ons voert ons op tot een bovennatuurlijke orde, hooger dan alles wat de wereld van den beginne heeft gekend (II).

Hij doordringt ons verstand met het licht des geloofs (III), ons hart door de werking zijner liefde (IV), onzen wil door de inspiratie van zijn wil (V).

Het geloof is niet alleen grondslag, maar ook wortel van onze heele rechtvaardiging; uit dien wortel komt de hoop voort, die opbloeit in het vertrouwen; en uit geloof en hoop samen ontspruit de liefde.

Die in de liefde woont, woont in God en God in hem. Dat is de heerlijkheid den zonen Gods: de rechtvaardige ziel en God wonen en verblijven wederzijds in elkander (VI).

Nu moet ook als zonen Gods gewerkt worden, en dat geschiedt door de zeven gaven van den H. Geest. Het vuur ligt wel altijd in den vuursteen, maar het moet er worden uitgeslagen. Zoo zijn de goddelijke deugden wel altijd in de geheiligde ziel, maar de gaven des H. Geestes moeten ze tot handelen brengen (VII).

Hoop en liefde die hart en wil volmaken, werken door de kracht der gaven van heilige vrees (VIII), van godsvrucht (IX) en sterkte (X).

Geloof dat de rede volmaakt, werkt door wetenschap (XI), raad (XII), verstand (XIII), en wijsheid (XIV).

Zoo wordt de heele ziel tot handelen gebracht naar haar natuurlijke en bovennatuurlijke volmaaktheden en aldoor inniger met God vereenigd.

En wat ze zoo werkt inwendig en uitwendig door den H. Geest, is rijk en overvloedig, en gaat blij en licht: de twaalf vruchten (XV).

Maar volmaakter nog dan haar handelen is haar lijden en

haar geduldig dragen, en als haar lijden en dulden heldendeugd wordt, dan heeft ze op aarde reeds een voorsmaak van den hemel in de acht zaligheden (XVI).

Dat alles doet God de H. Geest; Hij heeft dus recht op aanbidding en eerherstel (XVII).

Gij ziet het, een heele weg, dien wij maken, maar wat een heerlijke!

En zoo vermoeiend toch ook niet.

Nu en dan gaat het wel eens de hoogte op, maar dan loopt het straks ook weer des te lichter. Nergens hebt ge bergen te beklimmen, en een ijzersterk gestel is niet noodig.

Alleen wanneer allen meegingen, die gevraagd waren — het boek richt zich tot de geloovigen van allen rang en stand — ja, dan zou er allicht hier of daar onderweg een achterblijven.

Doch gij moet niet meegaan om 't mooie gezicht alleen, maar vooral om van de reis in hoofd en hart wat mee te nemen, en dan straks zelf wijzer en beter te leven.

Newman wil u het liefst mee hebben de bergen op om die ruime, onmeetbare vergezichten; Wiseman zou u vooral de mooie, verrassende punten laten zien; maar Manning blijft staan overal, waar wat te zien en te leeren valt.

En dan moet ge de dingen bekijken van alle kanten, dan moet gij ze, als 't kan, van binnen en van buiten zien, dan moet ge weten, hoe ze in elkaar zitten en werken, waarom dit hier en dát daar staat, waarom hij u eerst hier en toen daar gebracht heeft.

Manning wijdde dit werk toe aan de Oblaten van den H. Carolus Borromëus in Bayswater, wier superior hij geweest was; maar hij bestemde het voor de wereld, zooals hij zelf zegt, als een tegengif tegen den ketterschen geest en de ongeestelijkheid en wereldschgezindheid van zooveel christenen. Hij had zooveel harten gevonden, waar God de H. Geest zichtbaar uit verdreven was en nu in plaats van dien goeden Geest een bedorven geest op den troon zat. En dat verlies werd niet eens meer betreurd; velen wisten nauwelijks meer, dat er een H. Geest was. En hij, die zelf door dien

Geest zoo wonderbaar was getrokken uit de dwaling in het licht, moest ze dat weer eens inprediken: wie en wat de H. Geest is, hoe Hij komt in de ziel en waarom, hoe Hij werkt, en wat Hij daar tot stand brengt, wat Hem behaagt en lief is, en wat dien Geest bedroeft en uitdrijft en op de vlucht jaagt.

Maar dat alles staat bij Manning op een allerstevigst fundament, rijst daar ordelijk en natuurlijk uit op, houdt vaste maat en juiste verdeeling; niets hangt zoo maar in de lucht, maar alles steunt en draagt elkaar. Beeld en sieraad ontbreken niet, maar waar hij ze zet, staan ze op hun plaats, en bekoren door hun eenvoud en natuurlijkheid.

Manning is nergens onwaar, en al is het hem niet om schoonheid te doen, hij voelt haar wel degelijk, en beleedigt haar nooit moedwillig.

Luistert maar.

»Wij zijn gekomen aan den voet van den berg der zaligheden.

»Wij zien de groepen der uitverkorenen opstijgen, elk in hare orde. Eerst de armen, vermoeid en uitgeput; hier en daar een, die groot was op aarde en edel en rijk, maar arm van geest, te midden van de groote menigte, die haar brood at in het zweet des aangezichts. Dan de zachtmoedigen, onhoorbaar als een vlucht van duiven; dan zij die weenen, met gesluierd hoofd den Man van Smarten volgend langs het nauwe, maar zekere pad des lijdens. Op hen volgen degenen, die hongeren naar God onder den aandrang van hun geest, opwaarts ijlend zonder iemand te groeten langs den weg; dan komen de barmhartigen, de handen gevuld met aalmoezen, in heerlijkheid en geur van rozen. Daarna de zuiveren van harte, die den berg opsnellen als lichtstralen met den spoed van den bliksem; op hen volgen de vredestichters in al de majesteit van kalme vreugde; en ten laatste de strijders van Jesus Christus, de predikers van den H. Geest aan eene zondige wereld, die hen nedervelde en om het leven bracht om wille hunner liefde. Zij allen stijgen opwaarts. En zullen wij dan achter blijven?"

Dat men dit boek dan ook niet als een prullig devotieboek voorbijga.

't Is al jammer genoeg, dat we 't eerst zoo laat leeren kennen; maar toen het dertig jaar geleden voor het eerst in het openbaar verscheen, bezat het, hoewel vol van den H. Geest, »de gave der talen" niet. Daarom zijn we ook dank verschuldigd aan hem, die het nu tot ons spreken laat in de taal, waarin wij geboren zijn; temeer omdat het die taal spreekt, of 't er zelf in geboren was.

In zulk een werk van bijna driehonderd bladzijden zet men natuurlijk bij een woord of wending wel eens een schrap; dat heeft ook zijn goede zijde; in een tweede uitgave kan men dat niet meer doen, en zoo gaat die des te vlugger van de hand.

Iemand op wiens graf men schrijven mag: »Zelus Spiritus Sancti comedit me: de ijver des H. Geestes heeft mij verteerd", en die het diep betreurde, dat in onzen catechismus om zijn noodzakelijke beknoptheid geen plaats meer was voor de gaven en vruchten des H. Geestes noch voor de acht zaligheden, heeft me een paar jaar geleden in kennis gebracht met een soortgelijk werk van Pater Eusebius Nieremberg: *Die Herrlichkeiten der göttlichen Gnade*. Ik ben hem er nog altijd dankbaar voor.

Dat werk, zou ik zeggen, is dieper doordacht, warmer en inniger, doch op vele plaatsen ook veel moeilijker. Toch ken ik enkele leeken, die er geregeld in lezen. Brave zielen verstaan hier veel. Zou dan dit werk van Manning niet aan nog veel meerderen in handen kunnen worden gegeven?

Wij priesters echter zullen er zeker het meeste aan hebben; want het lijkt wel, of er onder het lezen iemand naast u staat, die u telkens influistert: »dat moest ge aan de uwen toch ook nog eens aan 't verstand brengen en op het hart drukken". Engeland moet wel veel gemeen hebben met ons vaderland.

Of de verdienstelijke bewerker dat laatste in de hand wil werken, weet ik niet. 't Heeft zijn voor en zijn tegen; maar als dat zoo is, moest hij er later nog een register aan toe-

voegen, zooals het werk van Nieremberg, tenminste »die siebente Auflage bearbeitet dürch Fr. Albert M. Weisz", welke ik bezit, er een heeft.

Royaal en flink als het boek zelf is ook de uitgave.

's Gravenhage. H. J. C. HAVER, Pr.

Meys' Handleiding aer Grieksche en Romeinsche Mythologie. Derde druk, omgewerkt door J. W. v. HEESWIJK. Leiden, J. W. v. Leeuwen, Hoogewoerd, 1905. Prijs: geb. *f* 1.25.

Kon in 1888 de recensent van *Meys' Handleiding der Grieksche en Romeinsche Mythologie* van dit boekje zeggen: »Deze handleiding verdient in haar geheel en in hare onderdeelen, wegens hare opvatting en uitvoering den hoogsten lof" (*De Kath.* Dl. XCIV, bl. 59), met meer recht nog mag zulk eene lofprijzing worden toegekend aan de onlangs van die zelfde handleiding verschenen omwerking door den Hageveldschen leeraar J. W. van Heeswijk. Een groot, zoo niet het moeilijkste, deel der taak in deze had Meys verricht. »Zonder nochtans de hoofdlijnen en ware schoonheden te kwetsen", had hij zorgvuldig vermeden alles, wat in de Grieksche en Romeinsche fabelleer aanstootelijk was, »en wat alzoo der studeerende jeugd eer tot schade dan tot voordeel zou kunnen verstrekken". Zóó oordeelkundig, met zulk een mate van juist gevoel was Meys daarbij te werk gegaan, dat Heeswijk voor dit deel van zijn taak zijn leermeester slechts had te volgen.

Sinds 1887 echter heeft de wetenschap niet stil gestaan. Niet alleen zijn haar eischen meerdere en hoogere geworden, maar, tengevolge vooral van de groote ontwikkeling, welke de philologische studiën — waarmede de kennis der classieke fabelleer zoo innig samenhangt — hebben genomen, is er veel, wat toen als nog *in studie* den leerling niet behoefde te worden medegedeeld, maar hem thans als *vrucht van studie* bekend moet worden gemaakt. Dat de bewerker dit

ten volle heeft begrepen, getuigen zoowel de in- als uitwendige veranderingen, welke hij in Meys' handleiding heeft aangebracht.

Een der grootste veranderingen is wel de spelling der goden- en heroën-namen. In navolging van andere schrijvers over mythologie, als b.v. Mehler — zelfs daar, waar deze inconsequent schrijft Oidip*us* — worden de Grieksche namen ook zóó opgegeven, gelijk zij bij de Grieksche schrijvers voorkomen, en alleen dan, wanneer de Latijnsche vorm van zulk een naam niet volgens de gewone regels kan worden gevonden, wordt deze afzonderlijk vermeld.

Ook de inleiding van Meys heeft een geheele metamorphose ondergaan. Wat daar òf onvolledig òf onduidelijk stond vermeld, wordt nu in zeven afzonderlijke hoofdstukken (§ 1 — § 43) helder, beknopt en toch voor een handleiding volledig medegedeeld. Het zij dan ten spijt en tot ergenis van den overzichtschrijver in *De Spectator* (23 Sept. 1905, n°. 38), maar te recht en zeker hier op zijn plaats, wordt gewezen op de overeenkomst, al is het dikwerf een geringe, van de verhalen der mythologie met die der gewijde geschiedenis (§ 6). Volkomen gerechtigd is het die overeenkomst daardoor te verklaren, dat volkeren, die oorspronkelijk den waren God gekend hebben, in latere tijden tot de grofste afgoderij zijn vervallen. Onhistorisch en onlogisch zou het zijn, dit feit zóó te willen uitleggen, alsof de verhalen der gewijde geschiedenis op één lijn moeten geplaatst worden, als van één en dezelfde waarde, met de mythen bij Grieken en Romeinen.

Van zeer veel nut voor den leerling acht ik de aan den voet der bladzijde medegedeelde afleiding en beteekenis der meeste eigennamen. Zóó toch zal de leerling èn gemakkelijker den naam zelf onthouden èn aan de beteekenis daarvan des te spoediger de geschiedenis, de mythe zelve vastknoopen. Te prijzen ook valt het, dat tegelijk met het behandelen van een voornamen god of heros de leerling gewezen wordt op de bekende voorstellingen daarvan, als b.v. de Apollo van het Belvedère (§ 94), de Laökoön-groep (§ 395), beide in het Vaticaan te Rome, de Artemis van Versailles (§ 100), de

Venus van Milo (§ 126), de Athena van Velletri (§ 168), alle in het Louvre te Parijs. Wat daarentegen de bewerker als overbodige ballast voor den student beschouwde, heeft hij verwijderd, als b.v. onder de geslachtslijsten die van Theseus.

Ook uitwendig is veel veranderd, en laat ik er dadelijk bijvoegen, flinker en steviger is het boekje er op geworden. Wel schrikt men bij het eerste gezicht een weinig, voelt als 't ware medelijden met den leerling, die voortaan in plaats van den kleinen Meys — toch al groot genoeg — nu zoo groot een boek moet doorstudeeren. Gelukkig echter is die verandering van klein in groot meer schijn dan werkelijkheid. Het klein-octaaf is wel veranderd in gewoon boekformaat, maar doordat de kleine letter plaats heeft moeten maken voor een flinke en royale, komt toch het aantal pagina's in dezen derden druk bijna overeen met dat in beide vorige. Vergeten wij niet, dat het boekje niet alleen bestemd is »voor de studenten der allerlaagste klassen", maar dat het ook »door de oudere met vrucht moet kunnen worden nageslagen".

Al deze veranderingen, uitwendig zoowel als inwendig, mogen wij gerust even zoovele verbeteringen noemen. En als dan de bewerker, bij een vierden druk, den knaap, die te Dodona naast een metalen bekken ging staan (§ 25), verandert in een bronzen beeld, dan zal niemand ook weigeren deze verandering een verbetering te noemen.

Zelf schrijft J. W. v. Heeswijk in zijn voorrede, dat het zijn bedoeling was dit boekje het mythologieboekje van Meys te laten blijven. Dit is het gebleven, maar het is daarbij geworden: de *verbeterde* editie daarvan. Moge het èn om zijn vlekkeloosheid èn om zijn volledigheid zijn weg vinden niet alleen naar katholieke instellingen van onderwijs maar ook naar andere gymnasia en hoogere burgerscholen.

P. G. GROENEN.

In Huis en op Reis: No. 5. *Pan Jan* door K. F. VAN SCHLICHLEGROLS. No. 7. *De jas van den pandjeshouder* door FR. VAN KÄNEL. No. 9. *Hollandse Kommiezen en Smokkelaars* door J. MEIJER. Uitgave van E. v. d. Vecht te Amsterdam.

Deze lofwaardige onderneming, die wij in de October-aflevering aankondigden, begint langzamerhand op den goeden weg te geraken. Als bij alle beginnelingen was het eerst een tasten en voelen, soms misgrijpen; maar als 't zoo voortgaat, zullen we er langzamerhand komen.

Dat de taak van den wakkeren redacteur een moeilijke is zullen wij de laatsten zijn te ontkennen. De boekjes moeten amusant zijn, ten minste prettig en gezellig bezig houden, bovendien niets aanstootelijks, zelfs voor de meest preutschen, bevatten. Zij mogen niet te diep gaan en vooral niet te breed worden, daar de beperkte ruimte hun dadelijk een »tot hiertoe en niet verder" toeroept. Het moet lichte lectuur zijn en toch in geen geval luchtig worden. De keuze is dus hoogst beperkt, en wie er onder deze omstandigheden in slaagt verhalen bijeen te brengen, die ten minste bij benadering aan al deze eischen voldoen, verricht goed maar bovendien zwaar werk, dat niet aan iedereen toevertrouwd kan worden.

Pan Jan is een fraaie, gevoelvolle schets uit Polen van een nobel karakter door iedereen miskend en niet begrepen maar die toch weldoende door het leven gaat, en helaas! 't geluk hem aangeboden, voorbij gaat om het klatergoud te kiezen boven het echte, tot zijn ongeluk. Maar de schets is veel te vluchtig voor dit karakter en vooral voor deze omgeving. Er was stof te over voor een grooten roman. Nu wordt maar al te plotseling, èn aan het lijden van Pan Jan èn aan het boekje een einde gemaakt. De eenige reden voor zijn vroegen dood is eenvoudig: 't verhaal moest uit. — *De jas van den pandjeshouder* is een onderhoudende duitsche vertelling zonder eenige pretentie. — Maar *Hollandse kommiezen en smokkelaars* is een oorspronkelijk verhaal, dat ons in spanning weet te houden en ons een aardig kijkje gunt op het

eigenaardige smokkelaars- en kommiezenleven aan onze Oostelijke grenzen. De truc van Bart is leuk bedacht en ook aardig verteld, de geschiedenis van Dolf's ontsnapping doet mede goed. Jammer dat de auteur niet meer gemaakt heeft van het tragische slot, de broedermoord, waarvan geen van beiden eenig vermoeden hebben. Dit had tot een zeer dramatisch einde aanleiding kunnen geven. Maar 't was weer de ruimte, die verbruikt was, en noopte tot een haast-je-rep-je-slot.

Meer van zulke oorspronkelijke, echt hollandsche verhaaltjes, en *In Huis en op Reis* komt er zonder twijfel in. Maar of de Kollewijnsche spelling, die nog alles behalve populair is, daartoe zal bijdragen valt te betwijfelen.

M. S.

Twee populair-hygiënische voordrachten: I. Frissche lucht; II. Voeding, door H. J. DAMEN, Arts. Amsterdam. K. v. d. Schot, 1905. Prijs 35 ct.

Dat een man van het vak zijn medische kunde dienstbaar maakt om op heel eenvoudige en bevattelijke wijze te spreken over gezondheidsbelangen, die iedereen aangaan, maar uit onkunde dikwerf schromelijk veronachtzaamd worden, verdient met erkentelijkheid te worden vermeld. Ook de openbaarmaking van dit gesproken woord is eene verdienste. Daarom geven wij gaarne eervolle vermelding aan de uitgave dezer twee voordrachten, oorspronkelijk gehouden voor de leden van het *Ondersteuningsfonds der St. Josephsgezellen.*

Wat is voor een gezond lichaam — waarvan een gezonde ziel zoo innig afhankelijk is — van aanhoudender belang dan *frissche lucht* voor den levensadem en *voeding* voor de levenskracht? En hoe roekeloos wordt er over 't algemeen mee omgegaan! Een voor ieder verstaanbare waarschuwing en inlichting daaromtrent, van zoo kundige en betrouwbare zijde, moet daarom ten zeerste welkom zijn en zooveel mogelijk aanbevolen en verspreid worden.

Tot die verspreiding bij te dragen is dan ook het doel van deze vermelding. Een wetenschappelijke beoordeeling

ligt niet in onze bevoegdheid en wordt ook niet gevraagd. Immers de schrijver zelf zegt in het *Voorwoord*: »Ten overvloede zij nog eens met nadruk erop gewezen, dat 't hier geldt populaire voordrachten, waarin men dus enkele wetenswaardigheden bevattelijk voorgesteld vindt, maar geenszins uitgewerkte wetenschappelijke onderzoekingen". Zeker echter kunnen de »wetenswaardigheden", die hier geboden worden, den lezer heel wat wijzer maken omtrent de manier, waarop hij met zijn eigen lichaam moet omgaan, wil hij 't niet moedwillig in 't ongereede brengen of langzaam maar zeker sloopen.

C.

BERICHT AAN ONZE LEZERS.

In de eerstvolgende afleveringen van den nieuwen jaargang zullen o. a. verschijnen: eene voortzetting van de verklaring der *Messianische Psalmen* door den Hoogeerw. Heer E. J. P. G. VAN ETTEN, van de verhandeling over *Het verband tusschen den gas- en den vloeistof-toestand* door Dr. W. H. KEESOM en van de *Letterkundige kroniek* door Kap. BINNEWIERTZ; — eene behandeling der *Niobe-mythe* door Prof Dr. J. SCHRIJNEN (met afbeelding); — eene beoordeeling van Pottier's *Coöperatie* door Prof. Dr. G. J. LIESKER; — eene Bijbel-studie van R. PEETERS; — eene letterkundige studie over *Ferdinande Freiin von Brackel* van LEO VAN HEEMSTEDE (TEPE) en over *Peter Rosegger* van E. J. JANSEN; — een nieuw tooneelspel van LEO BAATEN.